

303

3133

In.

EVANGELIUM
JOHANNIS

&

ACTA APOSTO-
LORUM

Commentarius,

JOHANNIS CANUTI
LENEI.

UPSALIÆ,

Imprimebat ESCHILLUS MATTHIÆ,
ANNO MDC XL.

A D

SERENISSIMAM POTENTISSI-
MAM QVE PRINCEPES AC
DOMINAM,

Dn. CHRISTI-
NAM, AUGUSTAM
Svecorum, Gothorum, Vanda-
lorum Reginam electam, ac
Principem hæreditariam; Ma-
gni Ducatus Finlandiæ, Ducem
Estoniæ & Careliæ, Dominam
Ingræ: cui gratiam & pacem
à Domino Deo pre-
catur.

Quod

Uod Serenissimam Majestatem vestram, Regina clementissima, in principio parvi operis compellare ausim, facit celsitudinis vestræ favor, & adversus tenuitatem meam declarata benevolentia, quem benigno alloquio sæpius dignata est; unde & ipse percepi eam esse M.^{ti} V.^e. Latij sermonis notitiam, ut lecta intelligere atq; dijudicare possit. Accedit M.^{ti}s vestræ erga Academiam, & hanc societatem nostram, studium laudabile, conservandi rem literariam in donatione & privilegijs acquisitis, augendo insuper, honoribus ac medijs idoneis, quibus non M.^{ti} V.^e solum, sed & Reip. patriæq; universæ usui & ornamento esse possit. Sensit enim jamdudum Ecclesia & Resp. fructum haud exiguum, opinor, erectæ in hunc usum Academiæ, qui se in omnes Reip. partes latè diffundit; nec parum etiam hoc ingeniorum cultu promovetur religio ac pietatis studium: quibus singulis adaucti Regni incolæ, contendunt cultissimis populis humanitate pares effici, obscuritatis nebulas fugare, & ignorantix tenebras publicæ utilitati noxias avertere. Contulit huic

rei haud parum celsitudinis vestræ parens, felicitatis recordationis, GUSAVUS MAGNUS, Magni animi princeps; non sibi, sed patriæ natus, cujus in eandem, adeoque in universam Christi Ecclesiam merita, præstat non attingere, quam debitis laudibus non efferre. Academiæ huic sane, multis retro annis desolatæ, nova fundamenta subijecit, eamque luce qua nunc radiat, corruscare fecit: belli tempore, difficili Reip. statu, cum circumquaque armis ac tumultu bellico omnia perstreperent, flagrante erga literarum studia, & præclare affecto animo. Quocumque iret, Historicos, aliosque probatos scriptores secum tulit, quorum lectione horis succisivis se oblectaret, matutinis præcipue: habuit ad manus, data occasione compilatorem, qui quæ erant in autoribus insigniora explicaret, ac legenda exhiberet. Memini cum in auditorio à septima matutina usque duodecimam, horis quinque continuis residens, Academicos, discursus auscultando se oblectaret; quæ Regiæ Majestatis propensio & augusta præsentia, sicut literarum honori haud parum profuit, ita accenso majore alacritate pij principis animo, Academia hæc paulo post, privilegijs & bonis plurimis aucta fuit & exornata. Quin etiam, cum aliquando per occasionem nonnulla eorum, quæ

juventuti Academicæ publice proposita fuerunt in
spexisset, jussit ut in usum etiam aliorum publicarentur;
ita fore ratus, ut qui librorum premuntur inopia,
necessaria suppellectile javentur, exemplo incitentur alij,
Academia inclarescat; & sumptuum in hos
usus collocatorum fructus uberius appareat. Spondet
non defuturum se conatibus eorum, qui in usum
publicum utilem ingenij sætum proferunt; ad Divini
nominis gloriam, fidei Christianæ incrementum, utq̃ honestatis
& virtutum studia vigeant in Republica. Non fuit vana,
qualis est multorum, clementissimi Regis promissio,
cuius efficaci, minimam post fata defuncti, etiamnum
indies sentit Academica societas, quæ gratulabunda Deo
omnipotenti, rerum humanarum moderatori gratias agit;
qui paternarum virtutum æmulam sobolem succrescere
facit, solatiū patriæ afflictæ. Hæc est nobis, non
ocasio solum, sed scribendi necessitas potius, ne miretur
aliquis, tractari à nobis ea, quæ ab alijs, ijsq̃ præstantibus
in Ecclesia viris magnâ sunt diligentia tractata, nuper
& ante dena secula. Et ut sunt qui putent temerarios,
insolentes, aut sane inutiles aut superfluos hujusmodi
tractatō; quasi plus sapere velit ignava posteritas,
quæ patrum laboribus suffulta incedit, utpote propiorum
ad Christi & Apostolorum ætatem, qui sensum Sp. sancti me-

lius perspectum habuerunt: & vel dicendū est, talia prius ab his sufficienter esse pertractata, & sic inutile foret eadem recollere, fortasse genio impari. Vel si existimet quis, se eosdem dexteritate maiore, aut tractandi modo commodiore superare posse; vix fidem faciet, mirantibus omnibus solertiam, qua excellit antiquitas, quæ admiratio scripta veterum ab interitu, per tot ætates ad nos usq; transmisit. Provenit opinio talis vel ex ignavia, quæ labores omnes post terga reijcit, nec exemplo vetustatis, nec veritatis cura tangitur; nec suæ nec insequentis ætatis utilitate afficitur: velut Epicurus, qui summi Dei beatitudinem in otio & quiete reposuit, miserum fore reputans, si ullius rei curam ageret. Sive cum quis alto supercilio, laboris alieni censuram ad se pertinere autumat, quidvis probandi aut improbandi.

Talibus hæc pauca in præsentī reponimus: Primo, Patrum antiquorum labores & monumenta literis expressa, decenti cum gratiarum actione ac reverentia recipimus, dona Divina, & Sp. sancti gratiam in illis agnoscentes: & quæ illi utiliter in Ecclesia præstiterunt, adversus hæreses, & ad Christiani populi informationem, magnam fidelibus utilitatem semper attulisse confitemur. Sin ulla in parte à scripturis canonicis discedunt, si quod non est

est canonicum afferunt, dico cum Augustino, ubi de Cypriani autoritate agit; *Ego, inquit, hujus Epistola autoritate non teneor, quia literas Cypriani non ut canonicas habeo, sed eas ex canonicis considero, & quod in eis Divinarum scripturarum autoritati congruit, cum laude ejus accipio, quod autem non congruit, cum pace ejus respuo.* Et; *quia canonicum non est quod recitas, ea libertate ad quam nos vocavit Dominus, ejus viri cujus laudem consequi non valeo, cujus multis literis mea scripta non comparo, cujus ingenium diligo, cujus ore delector, cujus charitatem miror, cujus martyrium veneror, hoc quod aliter sapuit, non accipio.* Et Paulo post: *Ita hoc Cypriani (de rebaptizandis hæreticis) non accipio, quamvis inferior incomparabiliter Cypriano: sicut illud Apostoli Petri, quod gentes Judaizare cogebat nec accipio, nec facio, quamvis inferior incomparabiliter Petro.* Contra Cresconium, lib. 2. Cap. 32. Accedit quod nondum exortis hæresibus incautius patres interdum loquuntur: sicut de Chrysofomo idem, cont. Julianum, l. 1. cap. 2. *vobis (pelagianis) nondum litigantibus, securius loquebatur.* Deinde cum novæ subinde oriuntur hæreses, necesse erit ea scripturarum loca, quæ ad confutationem erroris plurimum faciunt, adversus eosdem dirigere, si a jereq; cum diligentia pertractare. Accommodandæ sunt insuper scripturarum admonitiones, ad mores præfen-

fentis feculi, quibus fideles informantur, taxantur
 vitia, caventur scandala, adhibentur consolationes
 adversus ingruentia mala, quæ juxta varietatem
 temporum, alia ex alijs nascuntur, & fere singulis
 gentibus sua sunt propria. Adde vaticinia de rebus
 futuris, quæ suo modo intellexit antiquitas, suo mo-
 do accipiunt hæretici, nos aliter, prout videmus ea
 factis esse completa, nostra ætate; ut prisca ætas
 quæ eventum non vidit, non potuerit verum oracu-
 lorum sensum assequi. Exemplo sit vaticinium
 de Antichristo, de quo vaticinatus est Daniel, Pau-
 lus, Petrus, Iohannes in Epistola, & Apocalysi:
 hunc plures ex patribus, Jrenæum sequuti, putant
 fore Judæum, ex tribu Dan, Regnantem Jerosoly-
 mis. Nos à Luthero informati, putamus esse Roma-
 num Pontificem: ex vaticinio Pauli Apostoli. 2.
 Thes. 2. Itaq; si quid aliter sapimus quam patrum
 ætas, *Et hoc nobis Deus revelavit.* Phil. 3: 15. *Un-*
ctionem enim habemus à Deo, quæ docet nos de omni-
bus. 1. Joh. 2: 27. Spiritum quem dedit Dominus
 fidelibus, *Et manebit nobiscum in æternum.* Joh.
 14: 16. Per hanc Sp. sancti gratiam, etiam præsens
 ecclesia scripturas intelligit, & de doctrina judicat;
 & probat Spiritus. 1. Joh. 4: 1. *Et hoc oro, ait Paulus.*
ut caritas vestram magis magisque abundet in scientia, Et
in omni cognitione; ut probetis potiora, ut sitis sin-
ceri Et sine offensa in diem Christi. Phil. 1: 9. Itaque ex.

talento quisq; suo negociari tenetur, ad ædificatio-
nem corporis Christi, quod est Ecclesia. Nec
sufficit unus opera, sæpe enim vel hæresis exoritur
aut error invalescit, ut necesse sit concurrere plu-
res, velut ad restingyendum incendium; etiam ad-
versus invalescentes morum pravitates, aliave ma-
la, lædentia societatem fidelium. Neq; vero uni-
usmodi sunt ingenia legentium, alij prolixis dele-
ctantur, alij brevioribus, alij alium considerandi
modum desiderant, orationis etiam stilium diver-
sum; quod placet uni, displicet alteri, domesticos
scriptores aliqui præferunt, externos alij, prout est
animorum in singulis qualitas aut indoles. Unde
fit ut uno interprete minime contenti, plures con-
sulimus, ut quæ non reperiuntur in uno, quæramus
in alijs. Aliarum sane disciplinarum splendor tunc
maxime perspicitur, cum à multis elaborantur.
Scriptura autè sacra gurges est, & mare amplissimū
Divinæ scientiæ, cujus profunditatē & imensa spacia
metiri nequit humana indultria; nunquam enim in-
ventus est, qui textus sacros ita tractaverit, ut ex-
haustis omnibus, nihil reliquum fecerit alijs. Unus
est Spiritus, verum est, sed donorum insignis varie-
tas, prout id explicat Apostolus I. Cor. 12. Et si-
cut siderum orbiumq; cœlestium motus, quanta-

cunq; diligentia & observatione notaverint per varia secula priores; manet tamen aliquid observandum posteris, manebitq; usque in finem; ut sit in quo miretur omnis mundi ætas, opificis sapientiam infinitam; quid mirum, si in Divinarum scripturarum mysterijs aliquid reliquum sit, quo se exerceat & intellectum acuat humana curiositas. Beatus Apostolus Paulus, postquam juxta datam sibi sapientiam, salutis humanæ negocium considerasset: vocationis conversionis, electionis, justificationis; defectionis à fide, reprobationis; in admirationis exclamationem erumpens, sermonem claudit, & cum stupore miratur *altitudinem sapientie & scientie Divinae, & quam sint incomprehensibilia judicia ejus, & quam impervestigabiles viae ejus*: Rom. 11: 34 *Miratur ante ipsum eadem Propheta Esa. cap 40: 13. Et Sap. 9: 16. vix intelligimus quæ super terram sunt, & quæ ante faciem: & quis itaq; comprehendet quæ in cælis sunt? & quis consilium tuum cognoscat? Nisi tu dederis sapientiam, & Sp. sanctum tuum miseris ab excelsis.* Et quamvis aperuit nobis Dominus intellectum eorum, quæ necessaria sunt ad salutem: & sicut Iohannes ait; *Scimus quoniam filius Dei venit, & dedit nobis sensum, ut cognoscamus verum Deum, &*
si-

simus in vero filio ejus ; qui est verus Deus, & vita eterna, 1. Ep. 5:20. Tamen multa esse in scripturis fateri cogimur, quæ sensum humanum superant, & nobis difficilia sunt, propter sensuum hebetudinem, & Divinæ lucis claritatem: quod & de Pauli scriptis fatetur Petrus, Ep. 2. cap. 3. Et Paulus qui in tertio cœlo, mysteria percepit, fatetur ὑψηλά esse ex his multa, quæ sermone humano exprimi nequeunt. 2. Cor. 12: 4. Non est igitur quod laborem quisquam cuiquam invideat: nunquam enim deerit etiam alijs materia, operari volentibus. Nos jussa exequimur, & favente numine etiam in posterum exequemur; ratio enim administratæ provinciæ reddenda est, ut habeant literarum fautores, quod pro nobis respondeant obtrectantibus studia honesta, & constituta in hunc finem collegia: maxime vero si quo modo prodesse valeamus his, qui fundamenta perspicere cupiunt, quibus insistit Christiana fides. Quæ in hoc libro, ut juxta eum quem textus servat ordinem, nuda oculis legentium subijcerentur, id in primis operam dedi, quæ item initia, quos progressus habuerit Christiana religio; hæc præterito proxime triennio juventuti Academicæ proposita, nunc in vestræ M.^{tis} conspectum,

gra-

grati animi indicium profero, studium offero; si
ulla in re operâ meâ prodesse in posteram po-
terò. Deo gratias agens, qui patriam hanc nostram
hactenus, Divina custodia ab hostili irruptione ser-
vavit immunem, qui bellum quod extra patriam
gerimus, à finibus nostris clementer avertit; qui
succesum largitus est. Eundem oro, ut funesto
bello finem nobis optatum largiatur, M.^{tes} vest-
ram Ecclesiæ patriæq; diu servet incolumem, felix
imperium tribuat, & æterna beatitudine letificet;
per Christum Dominum nostrum, cui sit laus &
gloria per omnia secula seculorum. Upsaliæ, an-
no salutis, 1640. die 12. Martij.

V.º M.^{ti} Subjectissimus.

Johannes Canuti Lenæus,

Pastor & Professor

Upsaliensis.

Evangelium Johannis.

Iohannes Zebedæi filius fra-
ter Jacobi majoris, quem Hero-
des occidit, Actorum 12. con-
sobrini seu fratres Christi dicti,
quia Zebedæus frater Josephi e-
rat, ut putat Lutherus, Tom. 5.
vitt. Germ. in fine, De cognat-
ione Christi. Sive quod ma-
ter Salmone, cognata fuerit

Mariæ, matris Domini ut putat Nicephorus, Hippolytum
sequutus, Portuensem Episcopum, qui dicit Salomen u-
xorem priorem Josephi & Johannem Baptistam consobri-
nos fuisse, duorum fratrum liberos. Paulo aliter Theophy-
lactus, qui Salomen facit Josephi filiam, ex priore uxore de-
functa. Ut ut sit, propinquitas certe effecit, ut majore cum
confidentia à salvatore honores cæteris majores petierint.
Matt. 20. Johannes ex piscatore Johannis Paptistæ audi-
tor, mortuo Iohanne Christi discipulus factus est, Matt. 4
19. Et cap. 10. in Apostolorum numerum ascitus. Christo
percarus extitit, ad pectus ejus in cœna accubuit; cum cla-
rificaretur in monte, cum Petro & Iacobo fratre interfuit,
cum oraret Christus in horto, huic Matrem Christus mor-
iens commendavit, huic post resurrectionem ut & cæteris
Apostolis apparuit, & ad mare Tiberiadis. Joh. 21. De qui-

bus etiam ipse in initio Evangelij sui gloriatur, cap. 1: 14. Vidimus gloriam ejus &c. Et in initio Epistola: 1, Ep, c. 1. 1. Morte naturali solus ex omnibus Christi Apostolis decessit, Euseb. lib 3. cap. 28. vel. 31. pertigit usq; ad imperium Trajani, quod testatur Ireneus, lib. 3. c. 3. in fine; & ex Hieronimo colligitur qui dicit ipsū vixisse à passione Christi annis 68. Ephesi residens præfuit Ecclesijs Asiæ, quod ex Epistolis ad præfides scriptis apparet, Apoc. 2. & 3. Sub Nerone Romã vocatum esse autor est Hieron. in Matth. Et referente Eusebio lib. 3. 15. & 16. cum Domitianus, Neronis in crudelitate successor, plurimos nobilium civium necasset, vel solum vertere coegisset; Johannem etiam in insulam Pathmon relegavit. Hinc Domitiano mortuo Ephesum reversus in ultima senectâ Evangelium scripsit. Occasionem Ireneus notat his verbis: *Hanc fidem* (scilicet unius Dei creatoris mundi, patris Domini Iesu) *annuncians Iohannes Domini discipulus, volens per Evangelij annunciationem auferre eum qui a Cerintho in seminatus erat hominibus errorem, & multo prius ab his qui dicuntur Nicolaita: &c. lib 3. cap. 11. Scripsit itaq; ut veri Dei notitiam traderet, patris filij & Sp. sancti; Cerinthum, Nicolaitas, Ebionitas, valentinianos refelleret; Et hac occasione plurima Christianæ fidei mysteria profert: ante omnia laborat Evangelista in hoc scripto sapius, ut ostendat Christum esse verum Dei filium, unigenitum, verum hominem, promissum messiam, salvatorem mundi, quomodo etiam totam hanc tractationem concludit; cap. 20. infine: *Hac scripta sunt, ait, ut credatis quia Iesus est Christus filius Dei, & ut credentes vitam habeatis in nomine ejus.**

Dividitur Evangelium Iohannis generali distributione in partes tres; Prima pars est, Propositio sequentium ab initio capi-

C A P. I.

capitis primi, usq; ad versum 19. II. Pars, Narratio, cum intermissis pluribus confirmationis argumentis, per universam historiam sequentem. III. Pars, Conclusio. cap. 20: 30 & 21: 44.

C A P. I.

V. 1. *Ἐν ἀρχῇ*. In principio rerum omnium. Propositione, in qua 1. asserit aeternitatem verbi. 2. ostendit eum esse omnium rerum principium & causam praexistentem. 3. causam cognitionis Dei. 4. Causam salutis hominum & reconciliationis cum Deo, per fidem. 5. Incarnatum & verum hominem factum, plenum gratia & veritate; quia & nos in ipso gratiam sumus consequuti cum veritatis cognitione. Haec sunt quae in sequentibus Evangelista probare intendit. Docuit Cerinthus supremum Deum non creasse mundum, sed virtutem quandam eo longe inferiorē, ipso nesciente; Iesum v. Iosephi esse filium, & in baptismo descendisse in ipsum, ex supremo Deo, Christum, in specie columbae, cujus virtute miracula fecerit, & docuerit prius de Deo incognita: à quo postea discedens Christus impassibilis, Iesum passioni exposuit. Ieren. l. i. cap. 25. Adversus haec deliria, propositionem hanc, & sequentia Evangelista dirigit: ostendens verbum, hoc est, Iesum Dei filium fuisse in initio rerum, creatarum, *ὁ λόγος ἀπ' ἀρχῆς*. 1. Ioh. 1: 1. Sapientia patris dicitur Prov. 8: 22. *Possedit me in initio viarum suarum, ante opera sua, ab aeterno*. Explicatur aeternitas ejus per α & ω Apoc. 1: 8. *ὁ ἄν, καὶ ὁ ῥω, καὶ ὁ ἐρχόμενος*. Et Exodi 3: 6, *Qui est*. & v. 14. *Ero qui ero*: aeternitatem notans ubi non est initium neq; finis: sed omnia temporis momenta complectitur & excedit. *λόγος*, igitur, non significat verbum, quale est id quod ore hominum profertur, sed substantiale, Deo coaeternum, est enim Deus:

Ἀπαύρασμα τῆς δόξης, ἧ χαρὰ τῆς ἴης ὑμῶν ὡς αὐτῆ Ebr. 1: 3. Nō est v. essentia Divina nisi una: non est ergo creatura. 1. Quia, ante omnem creationē erat apud Deum, ante tempus, hoc est in æternitate, cum non esset principium, neq; finis. Pf. 2: 7. Apud Deum fuisse dicitur, quia propriam subsistentiā habet, quamvis sit Deus, unam cum Deo essentiam habens: de qua Ioh. 14. *Ego in Patre sum, & Pater in me.*

V. 3. Πάντα 2. omnes res creatæ, per ipsum factæ sunt, Ergo ipse non est creatura; rationem addit, quia nihil est usquam, quod factum est, nisi ab ipso. pf. 102: 26. *Opera manuum tuarū sunt coeli.* Et quæ fuerit vis hujus verbi, apparet ex prima creatione: Dixit & facta sunt. Gen. 1. Unde sic concludit; virt⁹ quæ ex nihilo fecit omnes res creatas, est æterna, infinita, Divina: Verbum patris id effecit: Ergo est Deus. Ideoq; huic verbo, etiam rerum creationem attribuit David. pf. 33 *Verbo Domini coeli firmati sunt;* &c. Quem loquendi modum imitatus est Iohannes. Sicut enim mentis Character est verbum, sic filius Dei profert nobis arcanam voluntatem Patris, de salute generis humani, ab æterno decretam, & reconditam à seculo. infra v. 18. Eph. 1: 3. Rom. 16: 26. Et potentia, sapientia, misericordia Patris lucet in filio: Pater loquitur per filium. Ebr. 7. 1. miracula facit. Ioh, 14: 10.

V. 4. Ἐν αὐτῷ ζωῆ. 3. Ratio, qua probat Divinitatem verbi: quia per ipsum omnia consistunt; Est enim causa essendi fons & principium vitæ, quæ est res in creaturis præstantissima: sicut loquitur Paulus Act. 17: 25. *dat omnibus vitam & inspirationē & omnia.* & v. 28. *In ipso vivimus, movemur & sum⁹.* Maximè vero illustris est in omnibus visibilibus vita hominis, ratione & mente orata, cui innata erat cognitio Dei: qua

qua illuminata mens hominis, Deum rectè colere potuit.

V. 5. καὶ τὸ φῶς 4. Rat. à reparationis beneficio, qua post lapsum, hominem in peccato mortuum, ad lucem cognitionis Dei revocare voluit divina misericordia, per filium. Divinum hoc opus erat: neq; enim potuit creatura infinita Dei justitiæ satisfacere, Diabolum & mortem vincere, &c. Hæc Evangelista in sequentibus pluribus explicat. Cum verò Deus velit omnium hominum salutem, & filium, ideo miserit; quaritur cur non omnes salventur? Respondet, lux non est in causâ, quæ æqualitèr lucet ubiq; sed cæcitas humanæ mentis, non recipientis radios lucis: sicut salvator dicit, infra ad Nicodemum, cap. 3: 19. Per tenebras enim Sp. sanctus mentis cæcitatem notat, infra v. 10. & cap. 3: 19. Eph. 2: 1. 4: 17. 5: 8. Et ratio humana, tenebris obscurata, lucem Evangelij non percipit, ex se, nisi à Deo per Sp. Sancti illuminationem, ad intelligendum disponatur. 2. cor. 3: 5. *Non quod sufficientes simus ex nobis: &c.*

V. 6. Ἐγένετο, 5. Ratio, à testimonio Iohannis; de cuius missione & officio brevem narrationem inserit. Missio erat Divina, Luc. 3: 2. ex prophetia Esa. c. 40. Et Malach. 3: 1. *Ecce mitto angelum meum ante faciem tuam:* explicante prophetiam Christo salvatore: Matt. 11: 14. & 17. 12. Officium; testificari de Christo, & parare viam Domino Christo, jam jam venturo, adeoq; præsentis: ut patet ex sequentibus. Finis, ut omnes crederent; vult igitur Deus omnium salutem.

V. 8. οὐκ ἦν. Occupatio; qua Iohanem cum Christo confert: non erat ipse principium & fons lucis; sed ipse à Christo illuminatus, testificabatur de luce, Christo scilicet Messia, qui omnes illuminat. 2. Tim. 2: 10. Dicitur lux vera,

quia est fons & principium, cognitionis de Deo, & consilio Dei de salvandis hominibus inf. v. 18. Opponuntur huic luci tenebræ, hoc est ignorantia Dei, & mysteriorum fidei Christianæ: item umbra & figuræ veteris testamenti, quibus hæc mysteria fuerunt involuta.

V. 10. *ἐπί*. Miratur Sp. Sanctus averfionem & contumaciam impiorum: 1. quia in mundo cum hominibus fuit conversatus. 2. Mundi creatorem se esse declaravit, miraculis immutantibus naturam. 3. conversatus est apud suos, & in cognatione sua, habente vaticinia & promissiles ac testamentum: Rom. 9:4. nec tamen fuit agnitus aut receptus pro Messia; iuxta illud Efa. 53: 2. *Decor non erat neq; aspectus, non desideravimus eum.*

V. 11. *ὁ παῖς ἔλαβον*: non receperunt eum; voluntariam malitiam & averfionem notat hoc verbum, sicut voluntariam ignorantiam, quod ipsum non cognoverunt, v. 10. conferatur explicatio Pauli, 1. cor. 2: 8.

V. 12. *ὁ ἄρτι* Objectioni respondet, quæ expressè ponitur infra. c. 7: 48. *Nunquid ex principibus aliquis credidit in ipsum.* Et cur non omnes eum receperunt? Et ex Iudæis tam pauci? Ad has objectiones distinctè respondebit in sequentibus: nunc breviter. Deus proposuit nobis Christum ut per sanguinem iuum Deum nobis reconciliaret; cuius meritum fide accipiendum nobis exhibet, salutis medium; quod qui recipit, modo à Deo determinato, à peccatis liberatus hæres fiet æternæ salutis, & filius Dei vocabitur. Rom. 3: 22. & c. 4: 5: 1: 8: 14. Eph. 2: 5. Hæc est janua damnatis ad salutem aperta, potestas à Deo data, & per Christum revelata; quam nulla nostra industria invenire aut mereri potuimus. Credere oportet in nomine ejus, hoc est, Evangelio: respicit

cit etiam missionem Apostolorum. Luc 24: 47. *Oportebat Christum pati & resurgere à mortuis, & predicari in nomine ejus penitentiam & remissionem peccatorum, in omnes gentes.* Nam in nomine Christi predicabant, miracula fecerunt, & baptizabant. Itaq; si omnes non credunt, salvantur tamen credentes; & incredulitas quorundam fidem Dei non evacuat. Rom. 3: 3.

V. 13. *ὅτι υἱ.* Declaratio additur, unde verè dicantur, filij Dei: non quia carnali nativitate ex Patriarchis & Davide descendunt; sicut declarat Apostolus, Rom. 4. & c. 9: 7. & dicuntur filij carnis. item, Galat. 4: 22. *Non ex voluntate carnis,* hoc est, modo quem humana & carnalis voluntas vel ratio sibi præfigit: sicut cum Iudæi per legis opera, salutem in propria justitia ponunt. Rom. 10: 2. Et, Gal 3. *Neg. ex voluntate viri;* quod robur denotat & vires carnales, ut cum dicunt Scholastici hominem ex puris naturalibus posse diligere Deū super omnia, & ita salvari, per liberi arbitrij vires naturales; qui fuit error Pelagianorum. Sed qui ex Deo nati sunt; id est, secundum promissionem, Rom. 9: 8. *Non qui filij carnis hi filij Dei; sed qui filij sunt promissionis, astimantur in semine:* quod amplius declarat Apostolus, Gal. 4. Et Rom. 4. Et Christus salvator infra c. 3. in colloquio cum Nicodemo. Sicut Isac secundum promissionem factus est hæres terræ Canaan; sic Iudæi, nō secundum carnalem prærogativam, sed secundum promissionem; *In sermine tuo benedicentur,* non hi solum, *sed omnes gentes.* &c. Qui sperat in eum non confundetur. ps. 118. & Esa. 28, Media hujus nativitatis, quæ alias regeneratio dicitur, sunt verbum & sacramenta, per quæ Sp. Sanctus generat filios Dei, æternæ felicitatis hæres. 1. Pet. 1: 23. *Renati non ex semine corruptibili*

sed incorruptibili per verbum Dei vivi, permanentis in aeternum.
 Et Ioh. 3. *Nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu.* &c. Tit. 3: 5.
Non ex operibus iustitia quæ fecimus nos, sed secundum suam mi-
sericordiam salvos nos fecit, per lavacrum regenerationis ac reno-
vationis Sp. Sancti. Matt. 28. *Qui crediderit & baptizatus fuerit,*
 Et hi sunt filij, de quibus prædixit Sp. Sanctus, Ps. 45: 17.
Nasc. entur tibi filij: constitues eos principes in universa terra.

V. 14. Καὶ ὁ λόγος. Verbum significat filium Dei æternū,
 sicut supra ostensum est: caro humanam naturam, scriptu-
 ris usitato loquendi modo; Gen. 6: 12. *Omnis caro corruperat*
viam suam. Ps. 136. *dat escam omni carni.* Et ps. 65: 3. *Tu preces*
exaudis, ideo veniet ad te omnis caro. Factum est, scilicet unio-
 ne personali, assumptione hominis in Deum: Heb. 2: 16. se-
 men Abrahamæ assumpsit. Ex distincta carnis & verbi appel-
 latione, naturarum distinctio ostenditur; sine confusione.
 Et ne quis hic faciat duo subsistentia, subiicit Evangelista,
 Habitavit in nobis, seu in carne nostra: sicut Col. 2: 10. *In ipso*
habitat omnis plenitudo Divinitatis corporaliter. Habitatio
 etiam hæc denotat conversationem cum hominibus;
 hoc est, exinanitionem, qua, licet assumptus in Divi-
 nam gloriam, tamen sustinuit humanam conditionem sub-
 ire, seq; humanis infirmitatibus subicere, & Deo patri o-
 bediens factus, etiam crucis supplicium pertulit. Phil. 2. Ne
 quis verò existimet Iesum fuisse à Christo derelictum, sicut
 Cerinthus docuit, aut separationem factam naturarum,
 cum potentia privatione: itaq; Divinæ sapientiæ & poten-
 tiæ radios interdū exeruit, miraculis, doctrina admirabili,
 clarificatione in monte, item illustri resurrectione & victo-
 ria mortis & Diaboli, cum gloriosa ascensione in cælum.
 qua dicitur gloria quasi unigeniti: quæ filio Dei competit,

nec est communis creaturis *Quasi unigeniti* sicut Phil. 2. *in forma Dei & esse aequalem Deo*, ut intelligatur hæc gloria esse Christo homini communis ex unione cum Deo. *Gratia* autem & veritas, respicit sermonem gratiæ, quæ exhibat ex ore ejus: Luc, 4: 22. quæ erat significatio & exhibitio gratiæ Dei, destinatæ credentibus, cum promissionum veritate. inf. v. 16. Et hæc est 6. Ratio, (desumpta ab officio christi, ut & sequentes:) probans Christum esse Messiam filium Dei; quia doctrina & miraculis ac prædictionibus talem se declaravit in carne, & in conversatione nostra.

V. 15. *Ἰωάννης. 7.* Ratio: à testimonio Iohannis, testantis de æternitate Christi, qui cū post Iohannem conceptus & natus erat, tamen dicitur ante ipsum fuisse, sicut ante Abrahamum, infra cap. 8: 58. Et post eum etiam futurum duratione scilicet perpetua. Apoc. 1: 8. *Qui est, qui erat, & qui venturus est, omnipotens.*

V. 16. *ἐκ τῆς. 8.* Ratio, quia ipse nobis est causa & principium gratiæ ac reconciliationis cum Deo; *Deus enim erat in Christo, mundum reconcilians sibi.* 2. cor. 5: 19. Et ex gratia hac meriti ac reconciliationis, qua ipse abundat, nos etiam participes facti, Deo reconciliati sumus. Patet hæc gratia universalis; non in solos electos, sed sufficit in omnes homines, & abundat, sicut pluribus demonstrat Paulus Rom. 5: 15. Gratia igitur qua Christus, patri dilectus est per naturam, causa est per quam & nos dilecti reddimur: Eph. 2: 5.

V. 17. *Ὁ ἵς Νόμου.* Amplificatio hujus doni gratiæ per Christum, ex collatione cum Mose, per quem Lex est data, quæ iram operatur, nec potest homines salvare; Gal. 3. Christus verò nobis voluntatem patris revelavit, & gratiam promeruit, ita ut & nos per ipsum in eam gratiam, & jus filiorum simus adoptati. Rom 8. B V. 18.

V. 18. *Ἐπεὶ*. Cerinthus dixit Deū supremum nunquam apparuisse, nec mundum creasse. Respondet Iohannes supra, patrem per filium creasse omnia, unam esse naturam Divinam patris cum filio, & sic ex creatione & filij missione se manifestasse. Interim oculis corporeis nunquam esse visum mortalibus, sicut respondet Deus ipse Mosi, Exo. 33: *habitavit enim lucem inaccessam*, ait Paulus, I. Tim. 6. Neq; consilium Dei, de salute nobis destinata in Christo, hominibus fuit cognitum; Rom. 16: 25 col. 1: 26 sed per filium nobis prolatum ex arcano consilio Trinitatis.

V. 19. *καὶ αὐτῆς*. Hactenus exordio propositionem & summam rerum probandarum, seu doctrinæ de Christo Iohannes expressit. Confirmatio sequitur, qua gravibus argumentis probat Christū esse Messiam, Dei filium, in assumpta natura humana pro nobis passum: absolvitur ea sex partibus principalibus. In prima, testimonium Iohannis adducit; postea describit quatuor discipulorum vocationem; cum miraculo factō in Cana Galilææ: & quæ in Iudæa gesta sunt usq; ad finem cap. tertij. II. Describitur iter per Samariam in Galilæam: inde rursus in Iudeam ad festum; cum miraculis utrobq; factis, ac disputatione cum Judæis. cap. 4. & 5. III. Miracula facta in Galilæa & disputatio cum Judæis: iter quoq; in Iudæam & contentio cum Phariseis, & ut aperuerit oculos cæci. cap. 6. 7. 8. 9. & parte cap. Decimi. IV. Colloquium in Encanijis cum Phariseis; abitus à Ierosolyma: Lazarus excitatur à mortuis cap. 11. convivium in Bethania, & quartum Pascha Ierosolymis actum, cum cœna ultima, ubi & pedes discipulorum lavit. cap. 12. & 13. V. Concio exhortatoria & consolatoria ad discipulos, capite 14. 15. & 16. cui subjungit preces ad Deum. pro Ecclesia
cap.

cap. 17. VI. Passio, mors ac resurrectio, cum apparitionibus varijs & colloquio cum discipulis. Et his membris maxima pars hujus Evangelii absolvitur. Primum in hac parte est testimonium Iohannis, quo declarat initio, se non esse Messiam: deinde ostendit ipsum nunc adesse in medio eorum. Sacerdotes & Levitæ homines erant magnæ dignitatis in gente Iudaica, sacrorum scilicet atq; judiciorum antistites: unde patet majores his fuisse eos, à quibus hi erant missi: principes scilicet populi & Sacerdotum. Magna igitur erat Iohannis existimatio in hac gente, cui tam ampla legatio mittitur: idq; partim ex nativitate miraculosa, partim ex vita accurata, & severa exhortatione Luc. 3: 3. Quia etiam nunciavit præsentiam Messia; cujus adventus tanto magis expetebatur, quo gravius iugo Romanorum præmebantur, & noverunt ex prædictione Danielis adesse tempus venturi Christi liberatoris.

V. 19. καὶ αὐτῆ. II. Pars capitis. Incipit hic narratio cum argumentis confirmationis, passim Narrationi historica intermissis; quibus maxima pars hujus Evangelicæ historiæ absolvitur. I. Ratio confirmationis qua probatur Christum esse Messiam, à testimonio Iohannis, quod, ut confessor, Baptista non sine periculo edidit. Legatio amplissima erat, ex Ierosolymis, intellige, ex senatu supremo, ad quem spectabat religionis & sacrorum inspectio. Mittebantur viri præcipuæ dignitatis apud Iudæos, Sacerdotes, & Levitæ qui judicia exercebant, Deut. 17: 9. Ex secta Pharisæorum, infr. v. 24. quæ habebatur tum temporis exactissima; ἀρρεβουσι, act. 26: 5. Non potuerunt hæc Evangelistæ esse incognita, Ierosolymis habitanti, cui etiam familiaritas cum Pontifice intercessit, infra cap. 18: 15. Occasio & causa lega-

tionis erat, quia prædicavit Iohannes exhortationem novam ad poenitentiam, & ritum novum baptismi introduxit, tanta cum severitate, ut pervenerit admonitio hæc ad omnes ordines, & penetraverit in corda omnium, ut refert Lucas Evangelista cap. 3. etiam ad ipsum Regem. Commovebatur tota Ierosolyima & Iudæa, exibat ad Iohannem. Matt. 3. Plurimi etiam ex Phariseis ac Sadducæis. Nec ausi fuerunt eum cohibere, propter miracula quæ circa nativitatem ejus contigerunt, ac vitæ doctrinæq; severitatem: & quia à populo habebatur ut propheta. Matt. 14:5. Suspicio item erat, annon ipse esset Christus. Magna siquidem erat tum temporis expectatio venturi Christi, ex vaticinio Danielis, ad finem decurrente 70. hebdomadam numero: desiderium auxit jugum Romanorum, cujus erant valde impatientes Iudæi, memoria recolentes vaticinium Patriarchæ de sceptro Iuda. Gen. 49. Unde suspicantur: si non sit Messias, Eliam eum esse, præcursorem; ex oraculo Mal. 4:5. ad verbum intellecto; revocandum scilicet in vitam Eliam prophetam: ante adventum Messia. Quæ cum de se omnia Iohannes requisitus negasset, urgent amplius, an sit Propheta? Ex articulo Græco ò, Chrylостomus & alij putant quæri, an sit ille propheta promissus Deut. 18:15. Quæ promissio cum duplicem sensum habeat; prophetam denotans illum magnum, Messiam scilicet, fidelem in domo Dei sicut Moses, & supra Mosen. Heb. 3: 2. Et prophetam qualis fuit Elias, Esaias, Jeremias & cæteri; de hoc posteriore accipienda est Iudæorum quæstio; nam de Christo quæsitum fuit antea. Laudat autem Baptistam Sp. Sanctus, quod sine tergiversatione, confessus sit; & non negaverit, territus autoritate legatorum, & potentia eorum à quibus mitteban-

tebantur : verum clara responsione ostenderit quis sit & quod ejus officium.

V. 22. *Εἰπὺν*. Quia priora omnia de se negavit Baptista, itaq; propriam ejus de seipso sententiam exposcunt. Respondet verò se esse eum de quo vaticinatur Esa. cap. 40: 3. præcursorem Messiaë, qui parat viam Domino. Est igitur Elias iste de quo prædixit Malach. cujus idem foret officium; probatur ex explicatione Christi, Matt. 17: 12. Maluit verò Baptista acquiescere, in verbis Esaiaë quam illa Malachiaë adducere, ne in nominis Eliaë, ambiguitate errarent. Harum circumstantiarum diligens observatio mirifice amplificat testificationem Iohannis, cujus magna vis est ad certitudinem fidei nostræ, hunc Iesum verè esse Messiam.

V. 23. *Ἐφθ*. verbis scripturæ respondet, nimium aut parum sibi non tribuit, ministrum se esse docet tantum, non Dominum: sicut Paulus de se 1. cor. 3: 5. ministri per quos credidistis. Docet baptista quod sit ministerium ejus in specie, sive ab aliorum ministerio diversum, videlicet, parare viam Domino, juxta prædictionem Sp. Sancti: Videlicet Messiaë præsentis.

25. *Καὶ ἠρώτησαν*. Cum Iohannes superius de se quæsitæ omnia negasset, Legati acri instantia Iohannem reprehendunt, qui novum baptizandi ritum inchoaverit, sine auctoritate publica ministerij ordinarij: cum non habeat auctoritatem extraordinariam Divinam, ut Christus, aut Prophetæ. Extat vaticinium de aquis mundantibus, Ezechielis 26: 25. Sed quia à Iohanne non adducitur, neq; à legatis, vix credendum est Iudæos potuisse ex his deducere ritum baptismi: sed urgent tantum vocationem, quam putant Iohannem non habere neq; ordinariam, neq; Divinam, ex

propria ejus confessione. Si enim haberet Divinam, propheta esset. Simili quaestione etiam Christum urgent, Luc. 20: 2. Respondet Iohannes ad Christum se referens, cujus se ministrum profiteretur, efficaciam verò baptismi à Christo esse, qui nunc praesens, versatur in medio eorum.

V. 27. *Ἀπόφ.* Aeternitatem Christi describit, qui licet post Iohannem conceptus & natus sit, erat tamen ante ipsum; sicut ante Abrahamum, inf. c. 8: 58. etiam post ipsum duraturus in aeternum; juxta verba Angeli, Luc. 1: 32. Deus est igitur. Cujus dignitatem & supereminentiam ostendit Iohannes, suae personae inigni subjectione, de quo tam magnifice sentiunt legati.

V. 28. *Ταῖλα.* Ad maiorem certitudinem etiam locum designat Evangelista, ubi haec gesta sunt. Bethabara trajectus erat, & via publica transeuntibus Iordanem, ubi etiam transiit Iosua cum castris versus Iericho Ios. 3. Castrametatus in Gilgal. cap. 5. Quo loco etiam Christus baptizatus est. Locus erat propter iter publicum & trajectum Iordanis, celebris, & hominibus frequens.

V. 29. *Τῆ ἐπισημ.* Alia testificatio Iohannis postridie facta, coram discipulis & populo cupiente videre Messiam, quem praedicabat Iohannes: Ubi oportune Christus se exhibet. Legati verò sprete testificatione Iohannis, de Christo ulterius nil quarunt. Monstrat autem Christum venientem populo, Brevibus officium explicat, causamq; cur venerit in carnem. 1. est agnus, praefiguratus agno paschali, & praedictus Esa, 53: 7. 2. agnus Dei, hoc est à Deo ordinatus & propositus ad salutem hominum. 3. Officium, scilicet, tollere peccata mundi, & genus humanum Deo reconciliare: quod sacrificia Levitica praestare non potuerunt, Heb. 9. &

10: 1. Mundi vox, cum bonos pariter & malos complectatur intelligimus Christum passum esse pro omnibus.

V. 30. *ὁ* *ἴ* *ῥ* *ῶ*. 4. Æternitatem, ejus describit, ut supra, v. 15. & 27.

V. 31. *καὶ* *ὡ* *ς*. Ostendit ipsum antea facie sibi fuisse in cognitum: suæ vero missionis causam esse, ut indicet Messiam, hominibus incognitum: & hic fuit finis prædicationis & baptismi Iohannis. Non enim baptizabat Iohannes in nomine suo, sed in fidem præsentis Messiae; ut incredulos ad salvatorem Iesum converteret. Deinde non satis erat ad notificandum Messiam populo, si in spiritu eum noverit, & in ipsum crediderit: venit enim ut personæ salvatoris noticiam præberet, etiam in individuo, idq; ex dispositione Divina; ut notus fieret mundo, ne errarent de persona; quia instinctu Diaboli plures ante ipsum pro messia se extulerunt, ad perturbandum salutis negocium: Act, 5: 36.

V. 32. *καὶ* *ἐ* *μ* *α* *ῥ* *ῶ* *ρ* *η* *σ* *ε* *ν*. 6. Non erat incerta, aut ex humana autoritate profecta hæc ejus notitia, sed cœlitus ad ipsum delata cœlesti apparitione, & voce Divina: cum cœlo aperto Sp. sanctus velut columba super ipso requiescens, personam monstraret. Matt. 3: 16.

V. 33. *καὶ* *ῶ*. Quia verò apparitiones ipsæ quoq; sæpè fallunt, propter stuporem & infirmitatem humanæ mentis, transfigurante se Diabolo in angelum lucis; ideoq; Baptistam Deus informavit, prædicando admirabilem hæc visionem, cum ipsum immediata vocatione ad baptizandum mitteret. Divina hæc revelatio fundamentum est infallibile, cui sine ulla hæsitacione fides Christiana initi & insistere potest. Baptizatus est Christus in frequentia hominum: Luc. 3: 21. *Factum est autem cum baptizaretur omnis populus, &*
Iesu

Iesu baptizato & orante, apertum est caelum: &c. Ut inspectantibus & audientibus pluribus, fides testificationis Iohannis roboraretur ne adversus ipsum testantem excipere possent increduli. Notandâ autem sunt verba Evangelistæ Lucae, Sp. sanctum descendisse *σωματικῶ ἔδει.* assumpto vero scilicet corpore; alias enim Deus nec videri, nec descendere potuisset. Hic est qui baptizat in Sp. sancto; id est, dat virtutem baptismo, & dona spiritualia confert baptizatis, per elementa, per verbum & ministerium baptizantis: à quo etiam Iohannis baptisma virtutem sortitur. Ejus itaq; minister erat Iohannes. Quod verò antea superbis & imperiosis Pharisaïs respondere non est dignatus, nunc respondet populo simplici & doctrinæ cupido: ostendens se Divinitus missum ad baptizandum, vocatione extraordinaria, Deumq; sibi apparuisse; Pharisaeos autem ad prædictionem Esa: remittit.

V. 34. *καγώ.* Ex dictis apparitionibus testificaonē suam infert Iohannes, Christum à se baptizatum esse filium Dei, à Patre missum ad salutem credentium.

V. 35. *Τῇ ἐπιταύειον,* Tertia testificatio die sequente coram discipulis, iisdem verbis sicut antea ad populum. sup. v. 29. sic omni studio officium Baptista exequitur, populum & discipulos informans & ad Christum adducens: & quidem non sine fructu. Pluribus verbis id fecisse Iohannē, patet ex superioribus, & infra ait discipulos audivisse eum loquentem: & cap: 3: 27. sermo Iohannis ad discipulos describitur.

V. 36. *καὶ ἐμβλέψας.* III. Pars capitis fructum prædicationis Baptista designans, Discipuli enim à Iohanne persuasi, ad Christum se conferunt, quem pro filio Dei & Messia agnoscunt: à christo etiam datur occasio, plures discipulos

los vocandi. Nomen unius exprimitur v. 40. quis verò fuerit alter ex his duobus, non constat.

V. 38. *Στραφῆς*: Christus daturus occasionem familiaritatis & colloquij, ipsos prior alloquitur, de instituto quaerens: illi verò de contubernio quaerentes, ostendunt se ulterius aliquid cum magistro agere velle, quod in itinere & in plurium conspectu, minus commode fieri potuit: hominemq; adhuc ignotum pro Magistro recipiunt & agnoscunt, ex informatioe Baptistæ. Benignitatem salvatoris experti, hospitiumq; una ingressi commorantur & communicant, studio laudabili, proficiendi in fide, qui ulteriore confirmatione stabiliti, alios erudiunt ac in societatem adsciscunt. Hora erat decima, hoc est, circa vesperam, juxta Hebræorum horologia, unde patet eos cum salvatore pernoctasse in hospitio.

V. 40. *ὁ Ἀνδρέας*. Progreditur Evangelista, describens qua occasione vocatus sit Petrus: Andreas unus ex duobus discipulis Iohannis, ex colloquio & conversatione cum Christo, credit Christum esse Messiam, postea inventum Petrum ad eundem adducit, eiq; persuadet fidem eandem. Apparet ex his quam fuerit humile Ecclesiæ exordium, ab omnibus scilicet piscatoribus: non erant opes, non pompa, auctoritas nulla, nec quicquam quod mundus probat aut miratur. Talem fore Messiam docet Esa. cap. 53: 14, talem esse cœtum vocatorum ostendit Paulus, 1. cor. 1; 26. *Respicite fratres vocationem vestram, &c.* Indicio hoc erit, similem fore statum Ecclesiæ in posterum, non in potentia terrena, ac externa pompa.

V. 41. *Ἐβελίου*. Andreas invenit Petrum in Judæa, habentem patriam & habitationem in Galilæa: uxorem quoq;

& focrū. Luc. 4: 38. Itaq; peregrino in loco conversatur, adductus fama Baptistæ prædicantis de poenitentia, & indicantis præsentiam Messia, cujus notitiæ cupidus, de doctrina Baptistæ cum fratre sapi⁹ comunicabat: frater verò Andreas, viso & agnito Messia, fratri letū nuncium afferre gestiens, de Messia præsentem ei indicat; eumq; ad Christum adducit, ut quoq; de persona & officio messiaè similiter informetur. Unde apparet veram in Andream fuisse fidem, qui ipse de acquisita cognitione lætus, alijs bona eadem communicare gestit, quale est credentium desiderium, ut fama beneficiorum Divinorum ad plurimos deferatur.

V. 42. Ἐμβλέψας. Petrus à Christo honorifice excipitur: primò intuetur ipsum, non ut homo, physiognomiam observans, sed cor ipsum & interiora Petri, simplicitatem, & immotam constantiam in fide, petra: seu angulari lapidi insistentem. De hoc lapide vaticinatur David. ps. 118. Esa. c. 28. Divina igitur virtute prospiciens Petri constantiam, & perseverantiam, in fide ac professione Evangelij; à Petra ei nomen indidit, quo alludit etiam Petrus 1. Ep. c. 2: 5. Et salvator ipse, Matt. 16: 18. Petrum itaq; à petra denominat, cui fides Petri & omnium fidelium innititur. Petra ea est Christus, sicut Paulus explicat 1. cor. 10: 4. in quem etiam patres speraverunt: Act. 15: 11. *Nec dicit tu es Petrus, sed tu es Petrus*, ait August. retractat: c. 21.

V: 43. Τῆ ἐπαύριον. 3. Philippi vocatio describitur, quem non sponte venientem, ut priores, sed inventum vocat Christus, sibiq; comitem adjungit. in Galilaam iturus: communem habuit cum Petro & Andrea patriam, Bethsaida, in Galilæa, ad lacum Genezaret.

V. 45. Ἐπέσκη. 4. Nathanael à Philippo adducitur; dicit

cit Philippus Iesum Nazarenum Iosephi filium, qui putabatur, esse Messiam à Prophetis prædictum; unde apparet genuinam fuisse Philippi fidem. Nathanael haud ducit verisimile ex Galilæa posse ortum habere Messiam aut Prophetam; quæ erat Pontificum & Pharisæorum opinio, infra cap. 7. 41. & 52. sine dubio in vulgus sparsa. Contraria erat omnium sententia ex prophetia Micheæ c. 5. Christum oriundum ex Bethlehem; Matt. 2: 6. itaq; Philippus ad experientiam provocat, haud dubius si Christum ipsum videat & audiat, crediturum Nathanaelem. Philippi sententiam Christus ipse comprobat, ac specimen exhibet Divinæ scientiæ, sicut ad Petrum, cui parentes nominat, hujus verò sicut illius ingenium notat, cum circumstantia sermonis ad Philippum.

V. 48. λέγει. Nathanael hanc Christi sapientiam miratus, rogat unde ipsum noverit? Ulterius itaq; à Christo confirmatur, qui ei per circumstantias vocationem Philippi explicat, sub ficu scilicet; ostendens se novisse ac vidisse absentem & ignotum de facie. Sic vidit Lazarum morientem inf. c. 10. *ipse enim sciebat quid esset in homine.* cap. 2: 25. Videns Nathanael in Christo Divinam hanc & admirabilem scientiam, in hanc confessionem erumpit, & fatetur Christum esse filium Dei; quod quia Pharisei ignorant, Matt. 22: 42. certum est eum id habere ex informatione Philippi, qui id ipsum sive ex conversatione Petri & Andreæ, sive à Christo ipso didicit, sive omnes à Iohanne. Neq; enim caro tales cogitationes suppeditat, dicente Christo ad Petrum. Matt. 16: 17. Regem Israelis Christum appellat, ex communi errore de regno terreno, quam ignorantiam Christus in illis tolerat, (neq; enim simul omnia discere potuerunt) habet

namq; Evangelij doctrina sua initia & progressus, prout Deus cuiq; revelaverit. Phil. 3: 15. Promittit autem Salvator revelationes verbi ac miraculorum ulteriores & majores.

V. 51. *Καὶ λέγει.* Nominatim eis pollicetur, complendam ipsis vivis & videntibus, Jacobi patriarchæ visionem, quæ describitur Gen. 28: 12. Quæ continet promissionem, de implenda benedictione patribus facta: ubi quædam est conjunctio cœlitum cum mortalibus, Dei cum hominibus, per scalam, hoc est, per filiū hominis, qui aperta portā cœli, iter præbet fidelibus in cœlū, eosq; Deo conjungit. Si quis verborū significationi insistere velit, & commigrationem querat Angelorum à Deo ad homines, eodem res recidit: nam mediante Christo ejusq; merito, Deus hominibus propitius factus; ministerio angelorum utitur, ad mutuam à Deo ad homines commigrationem & vice versa, ad revelationē Divinæ voluntatis ad Ecclesiæ defensionem, & ministerium fidelium; quod ministerium Angeli, hominibus placidi effecti, læti exequuntur. Alias quoq; discipuli viderunt cœlum apertum, Matt. 17. cum clarificaretur Christus. Stephanus, Act. 7. Angelos quoq; ad sepulcrum Christi; in ascensione ad cœlos: discipuli viderunt; & Act. 1. & Petrus Act. 12. Et hæc est reconciliatio seu *pacificatio eorū qua in cœlis sunt & in terra*; cujus meminit Paulus col 1: 20. Eph. 1: 10. Sit itaq; Alterum confirmationis argumentum, vocatio quinq; discipulorum, in qua de rebus ignotis & absentibus Christus vaticinatur: quod argumentum tanti erat ponderis, ut fidem faceret Apostolis, Christum esse filium Dei, salvatorem promissum. Hoc argumento inducta credit Samaritana; Joh. 4: 29.

Prima pars hujus capituli nuptias describit, cum miraculo facto in Cana civitate Galilææ: quod in hac prima parte confirmationis est argumentum in ordine tertium.

V. 1. Καὶ τῆς Τertia die, post adventum Christi in Galilæam. Nam si primam diem facimus cum vocaretur Petrus, secundam cum Philippum invenit; hanc vero tertiam: non potuit tam brevi tempore in Galilæam transire. Mater adest, ex Nazaret, suæ habitationis loco adveniens: quæ quia de vini defectu turbatur, & anxia opem filij implorat, colligitur eam ministerio suo cum cæteris curare, quæ ad convivij apparatus requirebantur; sive ob familiaritatem cum novis conjugibus, sive propinquitate intercedente, ideoq; vocatur Iesus filius, cum discipulis. Et infra v. 12. dicitur cum matre & fratribus descendisse à Cana Capernaum, itaq; cognati nuptijs interfuerunt. Ex his colligunt interpretes, Sponsam aut Sponsam fuisse ex cognatione Mariæ, consequenter etiam Christi. Simon etiam qui Matt. 10. inter Apostolos censetur, Cananæus erat, qui & frater Domini dicitur; Matt. 13: 55. Deficit vinum, auctis præter expectationem hospitibus, idq; in media festivitate & hilaritate nuptiali: Ut intelligamus in statu conjugali, non læta semper & jucunda occurrere, sed molesta plurima, acerba quoq; & periculosa, ex quibus liberati, discamus Deum in angustijs serio implorare, auxilium Divinum sperare ac intelligere, Deoq; gratias agere. Christi quoq; adventus Spiritualia bona plurima adfert, conjugalem festivitatem præsentia sua sanctificat, miraculo & vini munere exornat, statum hunc Sanctum, sibiq; curæ esse ostendit. Tristitiam tamen & sollicitudinem de vini defectu secum ad nuptias adfert, qua pij conjuges tristantur, & nuptialis

III. Ar- gumt.

festivitas ac læticia turbatur : ne quis existimet , Christi favorem ac præsentiam in felicitate mundana consistere.

V. 4. *Αἴτη.* Matris petitionem velut importunam, paulo immitioribus verbis Christus rejicit ; causā est, quod se Maria ingerat in officium Christi, restringens potestatem miracula faciendi, ad temporale commodum propinquorum, quam Deus ordinavit ad fidei confirmationem. Mulierem appellat, ut sciat in rebus officij nihil magis eum matri, quam cuivis mulieri debere : sic filijs zebedæi cognatis, non plus tribuit quam alijs fidelibus, cum matre intercedente carnalem prærogativam urgent, Matt. 20:20. *Non-dum venit hora mea:* est altera pars responsionis, qua docet actiones spirituales fidem concernentes, non in hominum, sed Dei esse arbitrio: Sic *Spiritus ubi vult spirat.* infra c. 3:9. *cui vult miseretur.* Rom. 9:19. Neq; verò semper est tempus miracula faciendi. Et Luc. 4:23. *Quanta audivimus facta in Capernaum, fac. & hic in patria tua.* & v. 25. *Multa vidua erant in diebus Elia,* &c. Et Luc. 5:17. *virtus domini erat ad sanandum.* Prævidens autem Sp. sanctus idololatriam eorum, qui ultimis his temporibus faciunt Mariam Reginam cœli, imperantem filio, cui Divinos honores tribuunt, & eam adorant: itaq; severa hac responsione non tam matrem ex simplicitate erantem, sed ultimi sæculi hæreticos idololatrias, ab hominum adoratione deterret. *Dominum Deum tuum adorabis, & ei soli servies,* Deut. 6:13. *Ego Deus, gloriam meam alteri non dabo.* Esa. 42:8. Maria, quia petitionem filius non denegat simpliciter, sed ad tempus idoneum rejicit, cujus arbitrium sibi reservat: itaq;, quæ est veræ fidei natura, non cessat Maria, nec desperat, sed ministros hortatur, ut attenti expectent, quid sit facturus, & jussâ exequantur.

etur. Sic mulier Cananæa, ad duram Christi responsionem orare non cessat, donec obtineat; cujus fidem salvator magnopere extollit: Matt. 15. Ut asueſcant fideles, obstacula precum fidei robore superare. Hæſitatio autem facit ut orantes non exaudiamur: Jacob. 1: 6. Syr c. 6: 10. Obtinet Maria quod postulat, quamvis magis respiciat in petitione sua honorem sponsi, quam Dei gloriam: quam infirmitatem in suis fidelibus Deus tolerat; & in discipulis, Mat. 18: 1. 20: 20. Act 1: 6. Rgnum Christi accipientibus de regno terreno.

V. 6. Ἡ *Can. d.* Hydriæ quæ usum habuerint Evangelista indicat; positæ erāt, scilicet, in domo convivij, lapideæ erant, multaq; aquæ capaces, itaq; graves: consuetudo enim erat Judæorum, ex seniorum traditione, crebra ablutione manus, urceos, calices & vasa mundare, quod reprehendit salvator quasi superstitiosum, Mat. 23: 25. Marc. 7: 8. Matt. 15: 1. Luc. 11. Capiunt metretas binas aut ternas singulæ, plus minus scilicet, nec omnes æqualiter. Metreta, si Budæi computationem sequimur, congios decem continet: congius verò pondus librarum duodecim, metreta igitur appendit pondus librarum centum & viginti: ex quibus faciunt nonnulli tonnas nauticas hodiernas 6. vel. 7.

V. 8. καὶ λέγει. Iubet Christus ministros haurire, scilicet ex impletis hydrijs, ac afferre Architriclino, ut distribuat in triclinia; qui miratus vini præstantiam, putat Sponsi dispositionem fuisse, ut id ad extremum servaretur, contra morem aliorum, qui meliora in principio apponunt: addita hæc sunt ut intelligamus dona Dei esse in corrupta & perfecta. Naaman Syrus ex lepra sanatus red-
ditur corpore sanus ut juvenis. 4. Reg. 5. 14. Triclinia à

tribus *κλίμαις*, lectibus, dicta, ad morem orientalium, quem servabant olim etiam Romani; ubi circa latera cenaculi, stragula veste pavementum domus tegebatur; pulvinaribus impositis; lectuli tres, ternis accumbentibus sternebantur, quarto latere vacuo, pro ministrantibus: quibus lectulis singuli collectis cruribus insidentes vesciebantur, cibus in medio positus. Cum placuit, altero brachio in pulvinari reclinantes recubuerunt, unde dicuntur accumbere, recumbere, declinare, reclinare, inclinare, &c. à *κλίμη* lectus. Pro numero hospitū plures mensæ hujusmodi, cum lectulis ternis ad singulas mensas instruebantur: quæ consuetudo omnibus Græcis, orientalibus ac Ægyptijs in usu est.

V. II. *Ταυτεν* Initium hoc fuisse miraculorum Christi, Evangelista ostendit; quod notandum est adversus eos, qui apocrypha nonnulla ediderunt, de miraculis Christi factis in pueritia. Hoc Christi miraculum, discipulos in fide confirmat, qui fuit principalis finis miraculorum, sicut docetur, infra cap. 20: 31. Dicuntur enim credidisse in eum, quī loquendi modus etiam spem includit, hoc est, fiducia cordis ei adhærent, sperantes eum qui naturæ est dominus, etiam ipsis defensionem præstare posse, bonaq; spiritualia & temporalia conferre. De ebrietate, quod hoc loco ex verbis architriclini concludunt Ebrietatis patroni, locum non habet: neq; enim Christus præsentia sua & miraculo, vitio patrociniū præstat, Ebrietas enim per se vitium est, & *ἀσωτία*. Eph. 5: 18. Et prohibetur Rom. 13: 13. & Ebriosis regno Dei excluduntur, 1. cor. 6: 10: Et Gal. 5: 21. Et Christ⁹ ipse indicat plurimos in fine extremi sæculi, propter hoc vitium, æterna salute excidere. Luc. 21. Admittitur verò compositio ea, quæ necessitatem modicè excedens,

dens, in mediocritate se continens, bibit non ad infaniam, sed ad hilaritatem. Hoc est quod dicitur, cantic. 5. *bibite amici & inebriamini.* Et in sacris convivijis 2. Par. 30: 22. Qualia etiam Deus mandavit, Deut. 14: 26. 16; 11. Ioseph etiam inebriatus est cum fratribus. Gen. 43: 34. Quod si in timore Dei peragatur, ad hilaritatem, modo debito servato, sine repletionem, talia convivja intelligimus esse permiffa: quia verò modum tenere difficile est, præstat in defectu quam in excessu peccare, talibus rarius indulgere, & adventum Christi ad iudicium, nobis semper ob oculos ponere.

V. 12. *Μετὰ τὸ 70.* II. Pars cap. describit iter Christi Ierosolymam, & quæ in festo ibidem acta sunt. Primo Capernaum descendit, aucto jam comitatu, Matris scilicet, & fratrum, qui miraculi admiratione excitati, sequuntur plura visuri: necdum fratres eius crediderunt in eum. infr. c. 7: 5. Fratrum horum nomina recensentur, Matt. 13: 55. Nō quidem ex Maria geniti germani Christi, sed consobrini, Alphaï filij. Matt. 10: 3. Luc. 6: 15. Act. 1: 13. Distat capernaum à Cana quinque milliaribus, Christi inhabitatione nobilis, unde civitas eius dicitur, Matt. 9: 1. in qua miracula plurima fecit, sita erat ad mare Tyberiadis, ubi Iordanis influit; in finibus zabulom & Nephthali, Matt. 4: 13. transitus hic erat in tribum Manassis, ubi erat decapolis. Petrus etiam habitavit Capernaum: Matt. 8: 14. Nichil hîc memorabile gestum est paucis hîc diebus, quod quidem Evangelista commemorat; non verò est dubium privatim eum informasse discipulos, ut constantes permanerent in fide, quos constituit, festo imminente, secum Ierosolymam perducere.

V. 14. *Καὶ εὐγαν.* Christus primum pascha post baptismum

mum celebrat, ac ministerium publicum incipit: templum suum cum autoritate ingreditur, juxta vaticinium Mal. 3: 1. Templum & filios Levi à prophanatione repurgat: 1. vi & potestate Divina eiciens mercatores ac numularios, cum mercibus templum prophanantibus nemine resistente; quod non tulisset magistratus templi, à quocunq; alio privato: cedere tamen hic coguntur potestati superiori, ejus qui vel solo nutu potuit resistentes prostertere. Deinde reprehendit Sacerdotum impitum institutum, qui domū Dei sacris destinatam, ad quæstum faciendū dirigunt, suæq; avaritiæ servire cogunt. Instituta fuit hæc mercatura à Sacerdotibus, sub specie pulcra, ex mandato Divino scilicet, Deut. 14: 24. ubi permittitur procul habitantibus, vendere quæ sacrificaturi erant, & pro ea pecunia emere Ierosolymis necessaria ad sacrificium. Sacerdotum autem erat inspicere, ut immaculata & probata essent juxta legem: hoc prætextu hanc mercaturam ad se traduxerunt pontifices, ut maximè fructuosam, quæ tamen non incomode potuit ab alijs exerceri loco alio, ne templū pollueretur, Deo sacrū. Prima hæc fuit templi repurgatio, quā postea iteravit, Matt. 21: 12. quam exequitur primo, vi externa, postea reprehensione, doctrina & miraculis. Probat verò Evangelista Iesū id fecisse motu heroico, ex verbis Davidis, ps. 69: 11. An vero fama vocis Divinæ de cælo factæ in baptismo Ierosolymam pervenerit vel miraculi in Galilæa facti, id Evangelista non exprimit, certum est autem notam fuisse illis testificationem baptistæ, ex responsione superius data, cap. 1: 26. Messiam nunc esse præsentem. Nec potuit omnibus ignota esse testificatio ad populum facta postridie, cum Christum ambulantes eis videntum

dum monstrat, ibidem v. 29. Distabat enim Bethabara quatuor solum milliaribus à Ierosolyma.

V. 18. *Ἀπεκρίθησαν*. Judæi videntes ejus zelum ac confidentiam, & quia dicit templum patris sui, atq; ex supradictis indicijs, intelligunt Iesum sibi Messiaë nomen atq; honorem sumere: ideòq; flagitant, ut signo edito ostendat se esse eundem.

V. 19. *Ἀπεκρίθη* Jesus videns petitionem eorum ex contemptu & malevolentia proficisci; signum itaq; dat sufficiens, de resurrectione sua, futura post mortem tertia die: quam responsionem intricatam illi non intelligentes, de templo Ierosolymitano accipiunt ac inepte contra excipiunt. Discipuli verò Spiritu sancto donati, post resurrectionem Christi tandem juxta promissionem, Ioh. 16: 13. & 25. vaticinium intelligunt. Nec malè corpus Christi dicitur templum Dei, *in quo habitat omnis plenitudo Divinitatis*; col. 2: 10.

V. 23. *ὡς δὲ*. Quia verò Sp. sanctus prædixit Messiam facturum miracula salutaria, Esa. 35: 4 fidem facientia, ideò etiam Christus agrotos plures in conspectu multitudinis sanavit, in festo, ex quibus confirmati simplices, crediderunt sermoni ejus; prædicavit autem in nomine suo, ostendens se esse Messiam, à Prophetis prædictum, & à Deo ordinatum, quem sermonem miraculis editis confirmavit. Crediderunt non solum vulgares homines & infimi, sed etiam ex præcipuis aliqui, inter quos Nicodemus; infra c. 3. Quaritur verò cum postea signa multa faceret; cur non item ad petitionem Judæorum, supra v. 18. qui tamen ex officio, velut legitimi veritatis exploratores, id requirere videbantur? Resp. vidit Iesus quaestionem cò tendere

ut confundatur, non ut ex doctrina & miraculis fidem conciperent; quales fuerunt eorum quaestiones semper, insidiosae & fallaces, & vel ex odio aut contemptu, sicut Matt. 12: 38. 22: 17. Job. 6: 30. *Quod signum facis, ut videamus & credamus tibi?* Mat. 16: 1. Mat. 8: 17. petunt signum de caelo. Fiebant autem signa, non ad voluntatem impiorum, sed volente Deo ad confirmationem credentium. Sic discipuli in Cana, viso miraculo crediderunt; sed si (in deserto ad voluntatem Diaboli) *ex lapidibus panes fecisset, num diabolus fuisset crediturus?* ait Augustinus, in Johan. sermone 41. Hic Divinae sapientiae visum non erat, in incredulos & contemptores miracula profundere, ludibrio habenda: ita salvator in gratiam Herodis miraculum non fecit. Luc. 23: 8.

V. 24. *Αὐτὸς δὲ.* Conclusionis loco in hoc capite, cautam Christi cum Judaeis conversationem Evangelista describit, eorum scilicet, quos Evangelicae doctrinae inimicos esse sensit, licet fidem simulent: falli non potuit amicitiam simulatam, qui non judicat juxta sensum oculorum, sicut praedixit Esa. c. 11: 3. Sciebat enim cogitationes cordis, sicut infra delarabitur. Est itaque in hac secunda parte cap. quartum argumentum confirmationis, ex Divina autoritate Christi in inimicos, scientia praedicens futura, & cognoscendi cogitationes hominum, quod est solius Dei. 1. Sam. 16: 7. Jer. 17: 10. Matt. 9: 4. *Quid cogitatis mala in cordibus vestris?*

C A P. III.

Prima pars hujus capituli, continet colloquium Christi cum Nicodemo, ideo notabile, quia continet summam Evan-

Evan-

Evangelij, seu doctrinæ novi testamenti. Duobus membris hoc colloquium absolvitur; in primo, veram salutis viam causamq; & media declarat: postea causam condemnationis Salvator indicat. Ierosolymis colloquium hoc institutum esse ex circumstantijs liquet, sive festo jam absoluto; sive quod postea redierit Christus Ierosolymam, id Evangelista non exprimit.

V. I. *Hyde*. Nicodemus Phariseus erat secta, conditione Princeps inter Judæos, quod etiam cap. 7: 50. Apostolus repetit. Erant autem tum temporis præcipui inter Judæos pontifices, & Synedrij assessores, qui judicia exercuerunt, gubernationis etiam participes, lecti vel ex Sacerdotibus, vel ex posteritate Davidis; Signonius lib. 6. cap. 7. Quod nocte ad eum venerit, effecit metus cæterorum collegarum, ne officio dejectus Synagoga eijceretur: sicut infra, c. 12: 42. Evangelista declarat; verum quia discendi cupidus accedit, infirmitatem hanc salvator cum patientia tolerat. Suo & cæterorum nomine fatetur, miraculis eos esse convictos in corde nec negare posse, Christum à Deo missum esse Doctorem humani generis, exponentem voluntatem Divinam, & consilium de salute hominum; hanc enim fuisse quæstionem & orationem Nicodemi, reposito Christi indicat; Messiam aperte fateri non audeat, doctorẽ tamen insigniorem dicit, Patriachæ vaticinium respiciens, Gen. 49: 10. qua voce oblique Messiam indigitat, tempus quoq; adesse intelligit, nec putat tam insignem miraculorum virtutem in hominem cadere posse, nisi volente & cooperante Deo. Ex his colligit populus quoq; Christum esse Messiam; inf. c. 7. 31. *Christus cum venerit nunquid plura miracula faciet.* Et cæcus qui visum recepit, cap. 9.

Mulier Samaritana, cap. 4: 29. Doctorem quoq; futurum Messiam agnovit. ibidem v. 25. & 29. Captat verò hoc modo benevolentiam Nicodemus, quia Christus seipsum eis non credidit sup. c: 2: 24. ut securè cum ipso de salutis & fidei negocijs conferret: sincere itaq; agit, non fallaciter & insidiosè; sicut Pharisæi, Matt 22: 19.

V. 3. *Ἀπελθῆναι*. Responsio Christi, qua docet, 1. hominem carnali propagatione genitum, non posse naturæ viribus regnum Dei videre; hoc est, fidem & Divinam vocationem percipere. 2. Ad regni Dei ingressum nova dispositione opus esse, per regenerationem, & ea generatio, à supernis venit, hoc enim vult vox *ἀνωθεν*: quæ in eadem significatione adhibetur infra, cap, 19: 11. Ubi Christus respondet Filato: *Non haberes potestatem adversume ullam, nisi tibi datum esset ἀνωθεν, de super*: quæ significatio huic Evangelistæ est familiaris. Quidam verò reddunt per *denuo*; sed prior explicatio magis quadrat ad sequentia, v. 5. scilicet oportere nos per Spiritum renasci, qui ex supernis venit; Act: 2: 2. unde etiam venit *superna vocatio*; & sapientia, Phil. 3: 14. Jac. 3: 17, & c. 1: 17. Hæc verba Christi vera esse, Nicodemus inepta exceptione ostendit, qui ea carnali sensu accepta, cum sit carnalis, non intelligit, nisi de generatione carnali, cum Christus de spiritali loquatur. Sic homo sapiens & in dignitate ac eminentia constitutus, in gravissimo salutis negotio hallucinatur, & putat Christum impossibilia flagitare, contra naturæ ordinem.

V. 5. *Ἄνωθεν*. 2. Itaq; Salvator rem clarius explicat, eumq; in cognitionem baptismi deducit; quod est in novo testamento sacramentum initiationis, per quod Sp. sanctus operatur regenerationem. Duplicem adhibet assevera-

tio-

tionem, Judæis usitatam in re gravi, certa & infallibili. vox Hebræa **אמת** veritatem ac certitudinem denotat, quæ duplicata validius asserit. Ostendit autem Baptismum omnino esse necessarium ad sanctificationem, ac renovationem mentis per Sp. sanctū, qui sine jactura salutis omitti nequit. Matt. 28. Mar. 16: 16. Utq; regeneratio in momento fiat, renovatio tamen, quæ est fidei ac virtutum augmentatio, & veteris hominis abolitio, ad perfectionem tendens, de die in diem, hoc est, per totam vitam peragitur, 2. cor. 4: 16. Et phil. 1: 6. *Qui coepit in vobis opus bonum, perficiet usq; in Diem Christi Iesu.* Unde regenerati informabantur primum, in fundamentis Christianæ fidei; postea ad altiora ferebantur: Heb. 6: 1. Quæ didicerunt, factis postea exprimere studuerunt. Iacob. 1: 21. ac per dilectionem operari, Gal. 5. Spiritu vivere, ac legem implere, carnem crucifigere; Et malignum vincere. 1. Joh. 2: 14. corroborari ac perfici. Eph. 1: 17. In omnem plenitudinem excrefcere. Eph. 2. 20. 3: 19.

V. 6. **τὸ σαρκικόν.** Rationem addit: quia ex lapsu Adami posteri omnes in peccatis nati, & carnales effecti, non nisi carnalia sapiunt: *sapientia autem carnis mors est, prudentia autem Spiritus vita & pax*: sicut ea luculenter explicat Paulus Rom. 7. & 8: 5. 1. cor. 2. Gal. 5: 16.

V: 43. **Μή δυνατός.** Occupatio qua occurrit dubitationi Nicodemi, ne putet esse rem absurdam, Deoq; & naturæ impossibilem: docet naturali exemplo ventorum spirantium, multa esse in natura miranda, quorum rationem ignoret; Deo tamen & naturæ possibilia. Nobis neq; ventorum ratio cognita, neq; variandi impellendi aut efficiendi in nobis vis ulla: Sic carnalis homo; neq; efficere, nec quic-

quicquam conferre potest ad sui regenerationem, sed neq; seipsum ad gratiam recipiendam disponere, ac ne rationem quidem quomodo fiat capere aut intelligere potest: *Deus enim in nobis operatur velle & perficere.* Phil. 2: 13. sicut illa superius explicavit Evangelista: cap. 1: 13. *Qui non ex sanguinibus, neq; ex voluntate carnis, neq; ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt.* Et Rom. 9. *Non est volentis neq; currentis, sed miserentis Dei.* Non merita hic valent, non carnalis perrogativa, non prævia dispositio, sed sola gratia & misericordia Dei, qui *cujus vult miseretur*, ut sit principium nostræ salutis ex solo Deo. Nicodemus miratur novam hanc atq; insuetam salutis rationem, qui putabat, cum Pharisæis, salutem contingere ex operibus. *Quærit ulterius quæ sit hæc nova ad salutem via, qui modus?*

V. 10 *ἄπειθε*. 3. Respondet Iesus cum commotione & exprobratione incitæ eorum, qui in dignitate positi, doctores omnium quæ ad legis & Prophetarum cognitionem spectant, ab omnibus habentur. Quorum afflictionem misertus salvator, dicit esse oves sine pastore: Matt 9: 36 quos ut duces cæcos execratur, Matt. 23. Et paulus, Rom. 2: 17. *Qui cum operum justitiam carnaliter sectentur, Dei justitia ignorant, populumq; simplicem decipiunt, Rom. 10: 3. Naturæ corruptionem non sentiunt; de qua sancti conqueruntur: Neq; attendunt modum quo Abraham, David & Prophetæ justificati sunt, Rom. 4. Credidit Abraham Deo: &c. Duravit hæc contentio ab exordio mundi; inter Cain & Abel, Ismael & Isaac, Esau & Jacob: sicut & de prærogativa carnali. Sic Pharisæi clamabant, *semen Abraham*, infr. c. 8: 39 Luc. 3: 8. *Templum Domini*, Jer. 7: 4. Opera jactant: Luc. 18: 11. Matt. 13: 5. & 23. Et ex his*

his salvari cupiunt. Matt. 19: 16. *Quærit adolescens, quid facere debeat, ut mereatur regnū cœlorum?* Eadem est hodie papistarum quæstio de meritis operum; qui etiam concupiscentiam negant esse peccatum, putant hominem posse seipsum disponere ad conversionem, & naturæ viribus diligere Deum super omnia, & proximum sicut seipsum.

V. II. *Aplud* Iterum Christus cum asseveratione testatur rem non aliter se habere, sed; certa referre, quæ videbit, quæ sciat. In plurali loquitur: sive ad Baptistam respiciat, unā prædicantem poenitentiam ac Baptismum; sive ad Prophetarum scripta secum concordantia: quæ est illud Davidis ps. 51. *Ecce in peccatis conceptus sum. Et, mundavit me fœpo.* Et, *cor mundum creas in me Deus, &c.* Et Jer. 31: 13. *converte me Domine & convertar.* verum haud inepte hic colligunt Cyrillus & qui ipsum sequuntur; Christum respicere personarum pluralitatem, & S. S. Trinitatis consiliū, de modo quo homines damnatos propter peccata, salvare constituit. Sic alis in locis Christus in plurali loquitur. Joh. 14: 23. *veniemus ad eum & mansionem faciemus apud eum.* Novit filius, *quia vidit Patrem facientē.* Joh. 5: 19 Et Joh. 8: 18. *Ego testor de meipso, testatur & de me pater qui misit me,* cap. 10: 30. *Ego & pater unū sumus.* Et v. 25: *Opera quæ facio in nomine patris mei, hæc testantur de me.* itaq; dicit, Joh. 16: 32. *Non sum solus, quia Pater mecum est.* Reprehendit verò incredulitatem eorum, qui cum Divina hæc testimonia videant, quod fateatur Nicodemus, tamen non credant: accusat autem gentem Iudaicam, Phariseos ac sacerdotes. Non itaq; pendet certitudo fidei à multitudine ac excellentia credentium, aut reiicientium prædicationem Evāgelij, 1. cor. 1: 26. *Respicite vocationem vestram fratres; quia non multi sapientes secundū carnem; &c.*

V. 12. *Et* 4. A minori ad majus procedendo, probat valde esse ineptos & incredulos Iudæos, in salutis mysterijs, quia terrenis intenti, in carnalem sensum omnia rapiunt. Ambigunt hic interpretes cur dicat salvator se de terrenis loqui, cum de spiritali regeneratione agat: sed simplicissima est explicatio Theophylacti; Christum loqui de Baptismi cæremonia, quæ externo ministerio verbi & terreno aquæ elemento peragitur, & tamen spiritaliter operatur; & super terram administratur, deducit autem Nicodemum ab his, ad sublimiora & cœlestia, de æternitate & super cœlesti generatione filij Dei, cujus ratio omnem intellectum finitum superat, sicut etiam incarnatio, & sessio ad dexteram Dei in gloria patris. Infr. cap. 6: 61. *Hoc vos scandalizet? Si ergo videritis filium hominis ascendentem ubi erat prius?* Itaque ut Nicodemum confirmet in sententia quam attulit sup. v. 2. cumque amplius erudiat: Ostendit se non venisse doctorem, sicut cæteri Prophetæ, sed descendisse de cœlo, ex cœlesti gloria, hominem factum propter salutem hominum, & iterum ascensurum in cœlum; & interim dum hæc fiunt, esse in cœlo, æterna, Divina ac incomprehensibili duratione, quæ hic, per Divinarum proprietatum communicationem de filio hominis dicuntur. Ioh. 16: 28. *Exivi à patre & veni in mundum:* &c. Multipliciter olim erratum fuit de hoc descensu Christi è cœlo, alijs dicentibus Christum è cœlo attulisse humanam naturam; ut valentiniani, Irenæus, l. 5: c. 2. Et Apollinaris; referente Theophylacto. Alij verò Christum descendisse in Iesum demum post baptismum; quæ fuit opinio Cerinthi; Idem. l. 1. c. 25. Describit verò eleganter hunc descensum Christi Iren. l. 4: c. 77: *Venit ad nos, non quomodo ipse poterat, sed quomodo ipsum nos videre*

poteramus. Ipse enim in sua incenarrabili gloria ad nos venire poterat: sed nos magnitudinem gloriae ejus portare non poteramus. Et: Lac nobis semet ipsum praestitit, quod erat secundum hominem ejus adventum. Alij dicebant Christum in phatasmate solum apparuisse, & passum esse ejus loco Simonem. Ut Basilides. Idem l. i. cap. 23. His absurditatibus admisis; non foret Christus semen Abrahamæ, nec ex radice Iesse, nec Davidis filius. Sed nec recte dicitur Deus in sua natura & essentia ascendere vel descendere, cum sit ubiq; cœlumq; & terram impleat. Ier. 23: 24. Præclare Theophylactus: *Quia una hypostasis; hoc est, una persona Christus ex duabus naturis constituta, ita omnia quæ sunt hominis, dicuntur de verbo: & iterum ea quæ sunt verbi attribuuntur homini. Sic & hoc loco quodq; filius dicitur descendere de cœlo. Deinde, ne cum audieritis quod descendit de cœlo putis quod non sit in cœlo, dicit is qui est in cœlo: Noli subire a me propterea non esse illic, quia descendit, sed & hic adsum in pariter, & illic sedeo cum patre ut Deus.* Descendit igitur Deus juxta Theophylactum, cum se nobis visendum præbet, & ad nos prodit, ipse immensus, incomprehensibilis, & homines mortales Divino a loquio dignatur: aut visibiliter virtutem suam exerit; sicut descendisse se dicit Deus, cum se Abrahamo videndum exhibet, & in impietatem Sodomitarum inquirens, cum eos igne cœlesti perdidit. Gen. 18: 21. Et cap. 11: 5. cum Babyloniorum linguam turbavit. Et cum Exo. 3: 8. descendit ut liberaret Israelitas ex servitute Ægyptiaca: Sic ascensio Christi in cœlum, non est sicut Enoc & Eliæ; sed est usurpatio Divinæ gloriæ ac plenariæ potestatis in omnes creaturas, sibi secundum humanam naturam attributæ, ex personali unione cum Deo; quam cum ab initio incarnationis universam tamen

non exeruit, donec in colum ascendens ad dexterum Dei confederit: sicut ea describit Paulus: Phil. 2. Divina sunt hæc & cœlestia eloquia, humano sensui haud pervia, sed sola fide comprehensibilia. Exinanitio igitur & descensus, carni propria, Divina natura attribuuntur in persona, per proprietatum communicationem: cum sit caro Dei propria, & sanguis Christi, *sanctus filij Dei.* 1. Ioh. 1.

V. 14. *καὶ χάρις.* 5. Causam meritoriam assignat, quam Deus respiciens & ut precium pro peccatis acceptans, efficaciam tribuit verbo Evangelij & Baptismo, ad salutem credentium: pretium hoc scilicet non est passio & mors Christi; probat verò pati oportere messiam, ex illustri figura veteris testamenti, qui describitur Nū. 21: 8. Sicut enim serpens exaltatur & suspenditur in ligno, sic in crucem attolli oportet salvatorem, & mori pro delictis hominum. Et quemadmodum, serpentum moribus laesi ac moribundi, viso serpente vitam recipiunt; sic morfu diaboli perditis, fide respicientes mortem Christi, reviviscunt, ac peccatorum remissione accepta salvantur. De hac exaltatione sua loquitur salvator inf. c. 8: 22. Et cap. 12: 32. *cum exaltatus fuero à terra, omnes traham ad me.* Quod cum de morte sua Christum loqui, facile intelligerent Iudæi, obijciunt Christum vivere in aeternum: ibidem, v. 34. Hoc est *vexillum* de quo loquitur Esa. cap. 11: 10. Decuit nota esse Nicodemum doctorem hæc tam illustria ex Mose & Prophetis, qualia sunt plurima etiam Davidis, clara vaticinia de Christo & passione eius. Notandum est verò perire omnes, qui in Christum non credunt, cum nulla sit salutis consequenda ratio alia, act. 4: 12. *Non est in alio aliquo salus.* Hac de causa damnantur Iudæi veteres in creduli, & hodierni omnes, alium Messiam

fiam expectantes, denuo crucifigentes Christum, sicut explicat Apostolus, Heb. 6: 7. Et cap. 10: 29 Gentiles quoq; & Mahumetistæ, qui Christum non recipiunt.

V. 16: *Ὁὖτω γὰρ*. 6. Fontem justificationis & salutis nostræ, seu principium & causam primam Nicodemo aperit, (*πρωτογενής* græce dicitur) Haec est dilectio Dei Patris. Ioh. 4: 9. qui misertus calamitatem humani generis, pereuntis in peccatis, filium mediatorum constituit, ut mortis suæ pretio Deum iratum hominum generi reconciliaret. Quia verò hoc loco sedes est articuli de justificatione hominis, itaq; circumstantiæ diligenter sunt expendendæ. 1. Quando factum sit illud SS Trinitatis decretum de incarnatione filij: v3. *ante jacta fundamenta mundi*, Eph. 1: 3. Et 2. Tim 1: 9. *ante tempora secularia*. Nulla tunc extiterunt nostra opera; neq; verò pravissio bonorum operum potuisset esse hujus decreti causâ, sic enim nostra dilectio precederet dilectionem Dei, ut causa movens, quod negat Iohannes 1. Ep. c. 4: 10. *non quasi nos dilexerimus Deum, sed quoniam ipse dilexit nos*. Et Caritas ex Deo est. *Et Deus caritas est.* ibidem v. 7. & 8. Et Paulus Rom. 5: 6. *Dilexit nos cum essemus infirmi: & v. 8. cum essemus peccatores. & v. 10. cum essemus inimici.* Commendat hoc caritatem Dei, hoc est, valde iustum reddit consideratio status & miseriæ nostræ. Multam, *πρόσωπον*, dicit hanc caritatem apostolus Eph. 2: 4. Est enim fons & origo omnis dilectionis. Nec datur exemplum simile in natura, ubi pro inimico quis mori voluerit: cum *pro iusto vix quisquam mori sustinet*; Rom. 5: 7. Primum itaq; locum tenet in negotio justificationis, dilectio & *Φιλία* Dei Mundi voce accipit totum genus humanum in peccatis & damnatione constitutum: unde dicitur *mun-*

duo totas in maligno positus. 1. Joh. 5. 19. Rom. 3: 10. Non est iustus quisquam: &c. 11. Causam meritoriam profert, quam Deus respiciens peccata remittit; passionem scilicet, & meritum filij: quia à Deo mediator constitutus, Rom. 3: 25. humanam naturam assumpsit, & mortem pro nobis sustinuit. Esa. 53: 4. Mirabile opus Divinitatis: non potuit reconciliari Deus homini per lapsum delinquenti, & violanti legem iustitiæ æternam, nisi sola intercessione filij: fixa est enim sententia legis; *Qui peccaverit morietur.* Gen. 2: 17. Ezech 18: 4. Itaq; iustitia Dei immutabilis, exposcit ad pœnam animam quæ peccavit: unde necesse fuit mediatorem esse hominem, ut mori posset, & in ipsū transferrentur peccata totius mundi, juxta illud Esa. 53. *verè languores nostros ipse pertulit* &c. *factus pro nobis maledictum.* Gal 3. 13. Deum esse necesse fuit, ut posset mortem vincere, Diabolum quoq; & potestates infernales, ac homines morti obnoxios ex diaboli potestate eruere, infinitam Dei iram ferre, & vitam restituere. Itaq; *Deus filio suo non pepercit, sed pro nobis tradidit illum.* Rom: 8: 32 Et hæc est *ostensio iustitiæ Divinæ;* quod verbum bis repetit Ap̄ostolus Rom. 3: 25. *ut imple iustus, & justificans cum qui est ex seculo Iesu Christi:* ibidem. Diciturq; dedisse semet ipsum pretium redemptionis (*ἀντίλυτρον*) pro omnibus. 1. Tim. 2. 6. Et dicimur *empti pretio magno,* 1. cor. 6: 20. & c. 7: 23. *Non corruptibili auro aut argento: sed pretioso sanguine Christi, quasi agni immaculati.* 1 Pet. 1: 18. Qua una oblatione corporis sui, abstulit & exhaustit peccata omnium, & in ea nos sanctificavit: sicut pluribus demonstrat Apostolus, Heb. 9. & 10. Quod est etiam Divinæ misericordiæ argumentum insigne, & amos ineffabilis erga genus humanum. Non potuit id ipsum perficere creatura finita
cui

cui moles iræ & infinitæ justitiæ Divinæ foret intolerabilis; potuit autem Christus Dei filius, ac diabolum, inter viventia creata potentissimum, superare, cujus vim auxit sententia legis, ac Divinæ justitiæ rigor. Passio verò Christi præteritum erat sufficiens partim ex virtute Divina, redemptionem perficere valentis, partim ex dignitate personæ; *Nam Deus erat in Christo mundum reconcilians sibi.* 2. cor. 5: 19. Eratq; passio, mors & sanguis filij Dei, quam pertulit in unita sibi & assumpta carne: diciturq; *sanguis filij Dei*, I. Joh. 1: 7. *Mors filij Dei.* Rom 5: 10. *Filius Dei natus ex muliere, factus sub lege.* Gal 4: 4. *Traditus pro nobis;* Rom. 8: 32. III. Finis erat, ut homines perditos ex diaboli faucibus & æterna damnatione eriperet; & salute æterna donaret. *Traditus est propter delicta nostra, & resurrexit propter justificationem nostram.* Rom. 4: 25. *ut liberati à peccato, servi autem facti Deo, habeatis fructum vestrum in sanctificationem; finem verò vitam æternam.* Rom 6: 22. Qui finis ulterius declaratur verbis sequentibus, v. 17. IIII. causa instrumentalis, ad singulos hæc beneficia Divina applicans, est fides. Meritum Christi sufficiens quidem est & adæquatum pretium, pro peccatis totius mundi: verum certa atq; à Deo definita est ratio, qua singulis applicatur; videlicet per fidem, qua in Christum credimus. Meritum enim Christi est, non nostrum per se & simpliciter; sic enim omnes homines salvarentur. Sed fit nostrum mediante fide, *nam credentibus imputatur ad justitiam.* Rom. 4: 6. Tale enim erat *propositum gratiæ Dei*: hoc est, sic decrevit Deus salvare homines. Et hoc est medium seu organon, quoad nos, faciens discrimen inter salvandos & damnandos. Non satis est historice credere rem sic esse gestā, Deumq; constituisse hoc modo salvare homines: *nā credū hoc*

Diaboli, & contremiscunt. Jac. 2: 19. sed credere oportet singulos, meritū hoc ad se spectare, fide viva, quæ per caritatē est efficax; Gal. 5: 6. & quæ conjunctam habet spem vitæ æternæ Rom. 8: 24. Et hæc fides certitudinem in nobis generat, Rom. 7: 38, *certus sum*: &c. et 2. cor. 4: 14. *Scientes, quoniam qui suscitavit Iesum, & nos cum Iesu suscitabit, & constituet vobiscum.* Hæc est via recta ad salutem, à Deo ordinata, ac immotis scripturæ fundamentis munita; à qua qui deflectit, salute excidit. Non enim in nostra potestate consistit, modum salutis definire: sententia enim judicis est: *Qui non crediderit, condemnabitur.* Mar. 16: 16.

V. 17. *ὁὖὰς*. Repetit & clarius explicat finem, cur venerit in mundum per antithesin: 1. Quia ex legis rigore terror affligit conscientias propter peccatum, itaq; docet se non venisse ut legis sententiam urgeat, ac juxta eam damnationem denunciet delinquentibus. 2. Officium vero suum docet id esse; scilicet, ut aperiat hominibus territis in conscientia, Evangelium, quo continetur consilium Dei de salvandis credentibus; quos morte sua constituit à damnatione legis liberare, ut salventur: idq; primo hoc adventu. Nam secundo adventu, judex existens, damnabit incredulos, secundum Evangelium prædicatum. Rom. 2: 16. & secundum sermonem quem loquutus est eis; sicut ipse ulterius explicat infra c. 12: 47.

V. 18. *ὁ ἁἰῶν*. Respicit nunc Christus ad tribunal judicij Divini, & decretum ultimæ sententiæ, quod quidem ultimum erit in executione, constitutū verò & definitum erat ab æterno, non judicandos seu damnandos credentes, quamvis peccatores, (propter infirmitates naturales & inhærentem concupiscentiam, legis sententiæ obno-

zios) qui rigori iustitiæ obtendunt meritum Christi fide acceptum: *Non iudicatur*, quod sic explicat inf. c. 5: 24. *In iudicium non venit, sed tranſiet à morte in vitam.* Quam consolationem opponit ſalvator terrori conſcientiæ, propter reliquias peccati in ſanctis, & delicta admiſſa in vita.

Alterum membrum huius primæ partis nunc ſequitur, oſtendens cauſam, cur omnes non ſalventur; quamvis media ad ſalutem deſtinata, à parte mediatoris ſint univerſalia. Prima & principalis cauſa eſt incredulitas, quia non credunt verbo Evangelij, quod Chriſtus prædicavit & ex decreto æterno mundo aperuit; nec gratiam Dei in mediatore oblatam acceptant. *Iam iudicatus eſt*: quia æternum Dei decretum factum eſt, & eſt immutabile, ſalvari ſcilicet credentes, ac damnari incredulos. Deinde condemnationem exaſperat & adauget, cum Deus pignore ac pretio tanto, videlicet oblatione filij, nos redimere voluerit; maxima itaq; eſt ingratitude eorum & execranda impietas, qui Divinam hanc beneficentiam negligunt & conculcant; præcipue cum nulla ſalutis ratio alia conſtituta ſit, qua iudicij Divini ſententiam effugere vel declinare liceat.

V. 19. *Αἴτη.* Tertio oſtendit quæ ſit cauſa impulſiva, qua moventur impij, ad reiſciendam gratiam oblatam: videlicet amor tenebrarum & odium lucis. *Effulſit enim lux*, veniente Chriſto, *his qui in tenebris ambulant*: Eſa. 9: 2. *Et in luce tua gentes ambulabunt* Eſa. 60: 3. Illuminavit Meſſias doctrina Evangelij mentes fidelium, ut peccata agnoſcant pœnitentiam agant, Evangelio credant, pie vivant, Deum recte colere diſcant. Qui verò concupiſcentiæ pravis operibus & impietati dediti, ſpiritum ſanctum cum pœnitentia & fide reiſciunt, eligunt verò tenebras & opera carnalia

quibus delectantur : sua voluntate propria ad interitum feruntur ; cumq̄; mala sint eorum opera , oderunt lucem per quam manifestantur , & redarguuntur opera mala. Ideo enim Christus lucem Evangelij nobis attulit, non solum ut pateretur pro peccatis hominum, sed ut errantes converteret à conversatione prava & sanctificaret ; 1. Judæos incredulos, juxta fermentum Pharisaicæ doctrinæ & traditiones patrum, quærentes justitiam in lege & operibus externis : velum obducentes peccatis , & tenebris obscurantes mandatum Domini : Matt. 5. & 2. cor. 3: 14.

Quam vanam conversationem paterne traditionis, dicit Petrus, 1. Ep. c. 1: 18. 2. ut gentes tenebris obscuratum habentes intellectum, &c. ad lucem revocaret, ut Deponentes veterem hominem, qui corrumpitur secundum desideria erroris, renoveatur spiritu mentis sua. Eph. 4. 18. Qui vero voluptatis desiderio impliciti, mandata & doctrinam Christi rejciunt, ipsi sibi sunt causa damnationis. De quibus sic Theophylactus Quia enim Christianismus non solum recta dogmata, sed & honestam vitam exigit ; ipsi autem voluerunt luto peccati involvi, ideo nolunt improbi ad lucem Christianismi venire. Breviter potest homo gratiam oblatam rejcere, non vero accipere, nisi offerente & illuminante Deo: Sup. 5. 1: 9. & 12. Matt. 23: 37. Ierusalem: Ierusalem. &c. Est igitur in hac, 1. parte cap. V Argumentum confirmationis; à Divina sapientia Christi, proferentis æternum consilium Dei, de salute, & modo, causisq̄; justificationis & æternæ salutis hominum.

V.

VI.

V. 22. Μετὰ τὴν αὐτῶν. Sequitur VI. Argumentum, de insigni præ eminentia Christi præ Iohanne Baptista, & consequenter præ omnibus sanctis, inter quos excellit Iohannes. Deducitur vero argumentum, ex testificatione Baptistæ. Primum autem docet, Christum docendi officium ingerstum,

am.

ambulasse in terra Iudæa, ubi aliquanto tempore moratus, cum discipulis, baptizabat, & hoc per discipulos, sicut docet Evangelista inf. c. 4: 2- Ænon juxta Salim locus in quo Johannes baptizabat, putatur abesse à Ierosolyma ultra milliaria 10. non procul à Sichem, ubi circa hæc loca vicina Samariæ habitabat olim Jacob patriarcha; reversus ex Mesopotamia in terram Canaan. Gen: 33: 18. *Aquæ multe ibi:* scilicet per varios sinus, pertingentes ad diversos riparum inhabitatores, ut in diversis locis docendo & baptizando, pluribus inservire suo ministerio baptista potuerit. Sic Luc. 3: 3 dicitur venisse in omnem regionem Jordanis. Locus erat oportunus valde, habens ab una parte Iudæam, ab altera Samariam, tertiâ Galilæam cum lacu Genezaret; ultra Iordanem terram Gilead, Gad & Ruben. ubi Salim amnis in Iordanem influit. Alias enim Exigua aquæ portio sufficere potuisset ad baptizandum. Hic verisimile est, Christum sapius ad Iohannem venisse, & cum eo de officio & ministerio utriusq; comunicasse, ad mutuam confirmationem, & in formationem discipulorum, usq; ad captivitatem Baptistæ.

V. 25. *Ἐπεὶ*. Occasio sequentis concionis describitur: quæstio scilicet de purificatione, inter Iudæos & discipulos Iohannis, quam primos movisse Iohannis discipulos ex textu liquet. Quæ si adversus Iudæos incredulos mota fuit, collatio erat purificationis legalis in externis ritibus, cum ea quæ fit per baptismum; qualem instituit Apostolus ad Heb. c. 9. docens: Non sufficere nimirum illam externam ad tollenda peccata, nisi accedat baptismus novi testamenti. Ex responsione tamen Baptistæ constat, fuisse quæstionem de differentia baptismi Christi & Baptistæ, cum viderint

rent ad baptismum Christi plerosq; nunc tendere metuentes ne autoritas Iohannis minueretur, si plures ad Christum accederent. Ideoq; significant Magistro, confluere ad Iesum maximam multitudinem sectatorum, tacite monentes, ut autoritati suæ Iohannes maturè consulat: cum se Christus in ministerium Iohannis ingerat; quem Deus immediata vocatione primum huius sacramenti ministrum constituit. *cui testimonium perhibuisti*, scilicet, qui tua ope ac testificatione usus, autoritatem acquisivit, nunc se gerit superiorem: quæ res etiam Phariseos offendit inf. c. 4: 1. Error hic erat discipulorum, non enim indignit salvator testimonio Iohannis, qui habuit Patrem de se testificantem de cælo voce sua. Matt. 3: 16. Et miraculorum operatione. inf. c. 5: 33. Non dum enim clarè confitit uter esset Messias Sup. c. 1: 19. Matt. 11: 2. quamvis non ignoraret Iohannes. Metuens verò ne hæc κακοζηλία discipulorum eos à fide Messia abduceret, multis verbis eos informat.

V. 27. *Ἄρχεθι*. Habet hæc oratio Iohannis primo confutationem; deinde confirmationem & argumenta, quibus eos in vera sententia de Christo confirmat. 1. ab impossibili, pendent enim res humanæ, non à voluntate nostra, sed ab ordinatione Divina; præcipuè in adeundo officio tam honorifico, in docendi munere, & officio Messia. Quo argumento de re eadem utitur Apostolus, Heb. 5: 4. Sicut Aron non potuit pontifex fieri nisi vocante Deo; Sic non potest quisquam Messia officium accipere nisi à Deo ordinetur: quo argumento etiam collegas Synedrij assessores refellit Gamaliel, Act. 5: 34. Docetq; exemplo, quosdam captasse hunc honorem proprio ausu, & auxilio eorum ad quos vocatio illa non spectabat: sed in-

felicè

felici exitu. De cœlo enim descendit hæc potestas, quod meminisse oportuit discipulos, Dei vocem exauditam de Christo, cum baptizaretur, à Johanne. At videmus non omnes cœlestem vocationem expetere, sed ambitione, largitionibus & artibus non bonis ad ministeria Ecclesiastica pervenire. Verum si quid tale Deus aliquando permittit, illi tamen ordinem divinitus institutum pervertunt & contemnunt, Ecclesiæ libertatem minuunt, scandalum præbent, quæ melioribus debentur inique præripiunt, conscientiam lædunt, auxilium Divinum sperare non possunt, cujus spreverunt ordinem, auditores de ministerij sui efficacia dubios reddunt; unde exitus plerumq; redditur infelix, & exequutio muneris inquieta ac parum fructuosa.

V. 28. *Ἀποκ.* 2. Ratio confutationis, qua discipulos revocat ad testificationem antea factam coram ipsis de Christo; ipsum scilicet esse Messiam à Deo ordinatum, audierunt enim quid responderit ad quæstionem Sacerdotum, sup. c. 1: 19. Et postridie coram discipulis, v. 35. Ipsum scilicet esse filium Dei, Messiam, æternum, infinitum potentia & virtute, agnum Dei, &c. se verò esse ministrum, nuncium, præcursorem: neq; se sic loquutum honori s causa, simulate, ob captandum favorem, aut opinionem fictæ humilitatis; sed serio, officium utriusq; distinguens?

V. 29. *Ὁ ἕως.* Confirmatio sequitur, in qua validis rationibus ostendit Christum esse Messiam. 1. Ratio à similitudine sponsi & Sponsæ, desumpta ex vaticinijs vet. testamenti, sicut David magnificè describit hoc conjugium Messæ cum ecclesia, ps. 45. Qualem hanc suam sponsam invenit, vide Ezech. 23. & 16. Abraham. Josu. 24: 2. Peccatis sœdatam mundavit sanguine suo. 1. Joh. 1: 7. per lavacrum regenera-

rationis : Tit. 3. 5. Et per verbum Euangelij sibi desponsavit. 2. cor. 11: 2. *Despondi vos uni viro virginem castam.* Osee. 2: 19. Desponsabo te mihi in æternum : &c. Et in cant. cantic. Non est autem Ecclesiæ sponsus alius, qui hæc præstare potest, hostes scilicet Ecclesiæ vincere, & salutem reddere. Ludificatio igitur est Dei & hominum, cum se Romanus Pontifex dicit sponsum Ecclesiæ : ministri enim sunt, qui quod à sponso audiunt nunciant Ecclesiæ, ideoq; amici dicuntur à Christo ipso, inf. c. 15: 15. *quia omnia quæcumq; audivi à patre, nota feci vobis.* Latantur amici sponsi cum persuasa sponsa, acquiescit in verbis & voluntate sponsi. Gaudium autem Johannis & desiderium ejus impletum est, cum videt Ecclesiam fidelium ad Christum congregari, ac vocem ejus audire; qui fuit finis prædicationis ac Baptismi ejus. Consequens est igitur ministros, amicos sponsi, id unicè spectare debere, ut coalescat debitus amor inter sponsum & sponsam, non ut ipsi in se oculos sponsæ flectant, dona ostentantes, gloriâ mundanam sectantes, aut opes & bona caduca, Ipsum enim oportet crescere, nos minui, sic David cupit abjectus esse & imminui, coram arca Domini, ut gloria Dei augeatur. 2. Sam. 6: 21. Imminutus est Iohannes in oculis hominum, cum ab Herode carceri inclusus, morte ignominiosa mulctatur. Cum immineretur opinio existimantium ipsum esse Messiam. *Et ministri, mortificationem Iesu in corpore nostro circumferentes: cum in mortem tradimur.* 2. cor. 4: 8. *In multa patientia, in tribulationibus, angustijs plagis, carceribus, seditionibus, laboribus.* ibidem c. 6: 4. *Gaudemus enim cum nos infirmi sumus, vos autem potentes estis. Hoc & oramus vestram consummationem.* 2. cor. 13. 9:

V. 31. ὁ ἄνωθεν. 2. Ratio conf. ab infinita distantia, qua Christus filius Dei, dignitate præminet homines mortales; ipse enim cœlestem habet originem, Iohannes terrenam, ipse Divina habet eloquia, ex arcano sacrosanctæ Trinitatis concilio æterno, sup. c. 1: 18. Iohannes & sancti ex naturæ viribus terrena tantum sapiunt; si quid amplius, id habent ex revelatione. Eph. 1: 8. *Abundavit in nobis, in omni sapientia & prudentia; ut notum faceret nobis mysterium voluntatis suæ.* Itaq; Augustinus in hunc locum: *Si quid Divinum audivimus à Iohanne, illuminantis est, non recipientis.* Sic Paulus: *Non ego, sed gratia Dei mecum:* 1. cor. 15: 10.

V. 32. καὶ ὁ ἐώρηκε. 3. Ratio ab officio Christi: pars enim est officij eius, notam nobis facere voluntatem patris: quam ipse audivit & didicit à Patre; *non discendo, sed ille gignendo, hic nascendo;* ait August. l. 15. de Trinitate, cap. 14. infra cap. 5: 19. Non habent Iohannes & Prophetæ suas patefactiones ex natura, sed adventitiam & communicatam sapientiam aliunde: in Christo autem *omnes thesauri sapientiæ & scientiæ sunt absconditi.* Col. 2: 3. Conqueritur vero Baptista, de securitate & incredulitate hominum, non agnoscentium hanc benignitatem Dei: sup. v. 19.

V. 33. ὁ λαβὼν. 4. Ratio à testimonio omnium credentium; qui credendo verbis Christi, comprobant veritatem promissionum Divinarum, & dant gloriam Deo: sicut Abraham. Rom. 4: 20. *Non hasitavit dissidentia, sed confortatus est fide, dans gloriam Deo sicut scriptum est; Ut justificeris in sermonibus tuis:* Rom. 3: 4. Contra; *Qui non credit Filio, mendacem facit eum; quia non credit in testimonium, quod testificatus est Deus de filio.* 1. Joh. 5: 10.

V. 34. ὅτι γὰρ. 5. Ratio; ab infallibilitate promissionum

num nobis à Deo factarum per Christum: probatur, Quia verba Dei loquitur; Deus autem verax est, & non fallit. Rom. 3: 4. Et promissiones in Christo, sunt Est, & Amen. 2. cor. 1: 20. Ratio hujus probationis ab immensitate donorum quæ in Christum hominem Deus contulit, per unionis gratiam. Alijs enim sanctis differentia sunt *χαρισματα* data ex uno Spiritu. 1. cor. 12. Hunc verò unxit Deus oleo lætitiæ, præ consortibus suis. ps. 45: 8. Et Esa. 61: 1. *Spiritus Domini super me propterea unxit me:* &c. ideoq; Christus dicitur; cujus Regnum æternum est: Dan. 7: 14: Luc. 1: 33. Hanc quoq; rationem novo argumento confirmat, à dilectione Dei, propter quam Deus universam potestatem suam in ipsum contulit.

V. 36. ὁ μισθὸν. 6. Ratio, ab insigni fructu fidei in Christum; & opposito damno incredulitatis; sicut sup. v. 18. ut appareat quæ sit necessitas urgens homines ad recipiendum eum pro Messia; videlicet: Si salvi esse velint, & nisi velint in æternum perire; quam rationem velut urgentissimam ad finem reservavit Baptista. Proposita est hominibus prædicatione Evangelij vita & mors, benedictio & maledictio, non sicut Moyses opera legis requisivit: Deut. 31: 27. & cap. 30: 19. Evangelij enim conditio consistit in credendo, recipiendo Dei gratiam in Evangelio oblatam, aut rejiciendo: qui credendo recipit salvatur, qui rejicit, æna damnatione punitur.

C A P. IV.

II. Pars confirmationis, de his quæ in itinere per Samariam & Galilæam, & iterum in Judæa gesta sunt. In prima parte hujus capituli, præmissio exordio de transitu Chri-

Christi ex Judæa in Galilæam; postea Evangelista colloquium cum muliere Samaritana, & quid apud Samaritanos, urbis Sichar inhabitatores egerit, describit.

V. 1. *ὧς λό.* Dicitur est cap. præcedente, de baptismo Johannis, & baptismo Christi, utq; commoti sint discipuli Johannis, quia cepit à plerisq; præferri Christus pluresq; ad ejus baptismum confluere. Hoc etiam Phariseos offendit; secedit igitur in partes Galilææ, ut loco à Ierosolymis & violentia potentum remotiore, liberius agere liceat: docere scilicet, ac baptizare. Sentit itaq; salvator primo ministerij sui tempore, fremitus & machinationes impiorum, sicut prædixit David, ps. 2. Daniel. c. 9: 26. ut hinc appareat, qualis futura sit conditio nascentis Ecclesiæ in posterum.

V. 4. *Ἐδα δέ.* Iter erat per Samariam interjectam inter Cæsariam & Lacu Genesaret, declinantibus torrente Kison, qui in lacum infuit; alias circa littora Jordanis & dicti lacus Judæam mox excipit Galilæa. Excipit Evangelista, Christum ipsum non baptizasse, sed usum esse ministerio discipulorum, quod ministerium licet maximum videri possit, propter Sacramenti virtutem, tamen quia manuum ministerio peragitur, placuit salvatori id discipulis committere; ut ostendat se Dominum esse, in cujus nomen fidemq; commodius discipuli baptizant, ipso Spiritum & efficaciam præbente. Deinde ut sit in ministerio ordinis quædã differentia, alijs alia exequentibus; sic Apostolus, 1. cor. 1: 14. Paucos baptizavit; & ostendit se potissimum ordinatum ad prædicandum Evangelium.

V. 5. *Ἐρχέται.* Locus ubi in Samaria primam Ecclesiam plantavit, Sichar civitas & regio habitationis Jacob, non

procul à Sichem ; Gen. 33: 18. sive quia Sichem antiqua civitas, nunc Syriacè Sichar dicatur : quam regionem ab Amorræis bello captam Jacob Josepho hæreditariam fecit, Gen. 48: 22. Josu. 24: 32.

V. 6. Ἡ ὄψις. Fons Jacob ibi erat, seu puteus, ideo etiam fons dicitur, habens scilicet in fundo venam aquæ salientis. Confedit hic Christus, ex itinere lassus ac sitibundus propter æstum. Hora erat Sexta, quæ nobis est duodecima. Afficitur salvator, verus homo, humanis infirmitatibus ; æstu, lassitudine, fame, siti. Civitatem non ingreditur, qui missus erat, ut Israelitis prædicaret primū ; patet ex mandato quod dedit Apostolis, Matt. 10: 5. & ex responsione data Mulieri Cananæ, Matt. 15. Attamen oblata hac occasione Samaritanis prædicat Evangelium, ut appareat Deum gentes & Samaritanos, non in universum à salute rejecisse. Occasionem ergo præbet ipse, expectando ad puteum, deinde petendo aquæ potum, & colloquium inchoando cum muliere. Incipit igitur hic colloquium ipsum.

V. 8. Ὁ ἰσχυρὸς. Propriam pecuniam habuit Christus à Sanctis fidelibus collatam ; non ut Elemosynam, sed ut laborum suorum fructum, ac debitum præmium: *dignus est enim operarius mercede sua*, Matt. 10. 1. cor. 9. Deus enim ita constituit, & docet hoc natura. Ob hanc quoq; causam salvator ad puteum expectabat, dum ex urbe cibos afferrent discipuli: otiosus non residet, sed doctrinæ munus exequitur quacumq; occasione oblata, nec mulierem spernit peccatis gravatam ; ex quo apparet amor ac desiderium salutis nostræ, & ut peccatores convertantur ad poenitentiam. Matt. 9: 13.

V. 9. *Λέγα.* Causa diffensionis cum Samaritanis erat, 1. civilis, erat enim colonia Assyriorum Iudæis imposita, ut eos sub jugo melius continerent. 4. Reg. 17. Exasperavit etiam eos Darij mandatum, jubentis ut agros Iudæis antiquis possessorib⁹ redderent. Joseph. lib. II. antiquit. cap. 4. 2. causa erat religionis diffensio, cum Samaritanis præter Deum verum, etiam idola colerent ibidem. Mira est vis odij & superstitionis, quæ duravit à prima captivitate Babyloca, usq; ad tempora Christi, annis septingentis & triginta, nec potuerunt animis & sententijs coalescere, usq; ad finem politiaæ Iudaicæ & excidium gentis⁹.

V. 10. *Ἀπελθῆναι* Respondet Iesus, similitudine aquæ vivæ, ostendens & insinuans se esse Messiam, ac doctrinam afferre hac aqua multo excellentiorem, profuturam in vitam & felicitatem æternam: quam tamen similitudinem mulier non intelligit, sed ad præsentia accommodat, ostendens aquas his meliores dari non posse; quibus contentus patriarcha, sibi filijsq; & pecoribus sufficientes ac salubres putavit. Conquæritur salvator primum, de cæcitate hominum, *Si scires*, & ignorantia in rebus Divinis: deinde ostendit hoc donum Dei quod dat ipse, augeri semper in fidelibus, eosq; perficere usque in æternum, & beare felicitate æterna. *Est enim potentia Dei ad salutem omni credenti.* Rom. I. Miratur mulier præstantiam doni, sed tamen de re terrena intelligit; ut & hinc appareat quam sit ratio humana, tarda & inepta, in fidei ac salutis negotijs. 2. cor. 3: 5.

V. 16. *Λέγα.* Notabile artificium salvatoris, ut singulari cum industria, perducatur mulierem ad agnitionem peccatorum, sine offensione aut objurgatione graviore: Iohan-

nes quoq; inchoavit conciones suas à prædicatione penitentia: Luc. 3: 4. Petrus etiam; Act. 2: 38. Peccata enim obstant, quo minus percipere possit homo gratiam Dei & fidem; & aut putat se gratia Dei non indigere, aut obstante conscientia, bona à Deo sperare nequit. Mulier iussà vocare virum, facinus occultare studet, ac negat se virum habere: Est hæc peccati natura ut latere cupiat; & est exemplum in Adamo, se post peccatum admissum abscondente. Gen: 3. Quam sit verò id homini noxium, ex agris fit manifestum, qui nisi vitium aperiant medico, curari non possunt. Christus verò curator optimus omnis agritudinis; vulnus tangit, & impudicâ mulieris vitam arguit: & ostendit eam hac ætate impudicam vitam agere in scortatione, quæ antea quinq; ex ordine viris cohabitaverat. Mulier videns in Christo scientiam plusquam humanam, negare non audet: sed excusatione utitur ad speciem plausibili, religionem prætendens, quam servet ex more gentis, quamvis sciat, eam à Judæis non probari; qui locū sacrificijs ac sacris, percibusq; faciendis constituunt Ierosolymam. Exitatur disiderium in muliere, cognoscendi à Christo, an vera sit adoratio & cultus, qui in monte Samariæ Garizim peragitur. Erat mons Garizim propinquus urbi Sichem, in quo constitit Iothã, cum expostularet adversus Sichemitas: Iud. 11: 7. Templum hîc erat, cujus meminit Iosephus antiquitatum lib. 11. in fine: Samaritanorum sacris dicatum. Quia cû Iudæo res est, homine ut putat mulier, religioso, & Propheta; ad patres se refert, sicut sup. v. 12. videlicet Iacobum, Iosephum filiosq; ejus Ephraim & Manassè: aliâs rebus adversis Iudæorum, à Persis originem deducunt. Ioseph. I. 11. cap: 4: in fine, & , cap. 8. forte quia mista gens ex Iudæis &

& Persis. Argumentum deducit mulier ex autoritate Patrum, qui in hoc monte adorarunt; Jacob hoc loco extruxit altare. Gen. 33: 20. quorum religionem veram fuisse, nemo negat. Sed observa, vixisse patres ante latam legem, Deut. 12: 2. Quæ extirpare jubet omnia altaria & lucos idolorum, & in sola Ierofolyma sacra facere. Deinde, patriarcharum religionem non fuisse fœdatam cultu idolorum; sicut illa Samaritarorum.

V. 21. λέγει αὐτῆ. Respondet Iesus ostendens errare utrosq; Iudæos & Samaritas, alligantes singuli suo loco cultus Divini virtutem, nunc præsertim Messia præsentem, cessantibus umbris; nam etiam 3. Regum 8: 48. promittit se Deus exauditurum preces eorum, qui ubicunq; terrarum ad templum conversiorant. Samaritanos verò ait nescire omnino quid orent, orant eaim destituti promissione & ordinatione Divina, admiscunt cultus idolorum, electitios, vanos, à Deo non mandatos; de quibus Christus, Matt. 15: 9. *Frustra me colunt, docentes doctrinas mandata hominum.* Et Deut. 12: 2. *Non facietis quod cuiq; rectum videtur.* Hæc religionum varietas, miserè perturbat & affigit conscientias infirmorum: opponenda verò est huic tentationi consilium Christi; *Nos adoramus quod scimus.* Omnis verò scientia certitudinem generans, provenit à revelatione Divina, quæ verbo Dei continetur, non ab inventionibus ac ordinationibus humanis. Judaicæ Ecclesiæ hanc scientiam tribuit salvator, quia habent Mosen & Prophetas; quamvis in multis graviter erret, *tamen ei concredita fuerunt eloquia Dei.* Rom. 3: 2. cap. 9: 4. Sic olim in Ecclesia Romana fuit verbum Dei, & Sacramenta: in maxima tamen corruptione, abusi ac errore universalis & decentis Ecclesiæ, Deus

tamen per verbum & Sacramentorum usum, *relinquit sibi semen*: juxta illud, Esa. 1: 9. Et cap. 10: 22. *Reliquia tantum salva erunt*; quo sensu ea adducit Apostolus Rom. 9: 27. *Deinde quia salus ex Iudeis est*; hoc est, habent promissionem de Messia, quem fide respicientes orant, & sacrificia offerunt; certissime sperantes venturum juxta promissiones Abrahamo factas, ex progenie eorum.

V. 23. *Αλλ' ἔρχεται.* Tertio ostendit adesse horam, in qua abjectis cultibus Leviticis, in omni loco adorare liceat, modo in Spiritu & veritate; hoc est, veris cordis gemitibus & tristitia de peccatis, conversione ad deum per poenitentiam; in spe & fiducia remissionis peccatorum: hæc enim operatur Sp. sanctus in fidelibus conversis. Et talis oratio placet Deo magis quam opera externa, sacrificia, & ambitiosa hypocrisis, Esa. 1. aut religionum confusio Samaritana. Ratio additur quia Deus Spiritus est: ergo magis respicit cor, & interiora hominis, quæ in Spiritu fiunt; quam ritus ac opera externa. Rom. 8: 24. *Qui Spiritus Dei aguntur, hi sunt filij Dei.* Et Gal. 4: 6. *Quoniã estis filij, misit Deus Spiritum filij sui in corda vestra, clamantem Abba pater.* Vana igitur est pompa Sacrificulorum, tam Papisticorum quam gentilium: Et Christus Matt. 23. hanc externam Pharisæorum ostentationem & hypocrisim gravi execratione coarguit.

V. 25. *Αίτια.* Mulier nunc demum intelligens quorsum tendat oratio Christi, incipit de Messia quærere: fama enim erat per Iudæam, jam adesse Christum, ex sermone Magorum apud Herodem; ex concionibus Iohannis, & ex vaticinio Danielis, qui tempus notavit cap. 9: 24. Crevit fama ex apparitionibus factis Zachariæ, Mariæ matri Domini;

ni; Pastoribus in nativitate Christi, Josepho insuper, Simeoni, Annæ prophetissæ, Iohanni Baptista; qui etiam in vicina Iordanis ripa baptizavit, & Messiam præsentem prædicavit, ac monstravit digito. Accesserunt miracula, à Christo & discipulis facta in Iudæa & Galilæa; quorum fama exiit per Galilæam ac Iudæam universam, & insuper in universam Syriam Matt. 4: 24. Non potuit igitur latere mulierem, & Samaritanos intermedios fama de Christo.

V. 26. λέγει. Fatetur itaq; mulier, ex Iudæa se hanc notitiam habere; venturum scilicet Messiam, interpretem infallibilem Mysteriorum Divinorum, qui discernere valeat inter religionem veram & falsam, cujus decisioni suam quoq; fidem subjicit. Initia hæc fuere veræ fidei, ex quibus in complementum seu perfectionem cognitionis Christi deducitur: ut quem prius generali seu confusa cognitione agnovit, nunc distincta notitia cognoscat in individuo, Christo seipsum manifestante.

V. 27. και Ἰθι Ad confirmationem historiæ, admirantes discipulos Evangelista adducit, quid cum muliere tam longo sermone agat, Samaritana videlicet, genti Judaicæ inimica: reverentia tamen Magistri ducti quærere non audent, quod ipsis postea salvator sponte aperit.

V. 28. Ἀφῆκεν. Veræ fidei naturam in muliere describit, quæ non contenta sibi reservare fidem quam didicit, alios ad communionem ejusdem fidei vocare satagit: scilicet, ut per idoneos ac majore industria præditos, diligenter omnia exploret, ad ulteriorem sui confirmationem. Argumentum deducit à Divina scientia Christi, qua civibus suis suadere attentat fidem eandem, hunc esse Messiam promissum, quem fama celebrat: non audet verò plenè, coram

coram incredulis Judæorum inimicis asserere, sed dubitative rem considerandam proponit, ut magis adducat eos ad colloquium cum Christo. Persuafos tamen fuisse ex parte apparet v. 39. Et ex confessione eorum propria; inf. v. 42. Et quia non respiciunt qualitatem personæ vocantis: (haud dubie permoti fama miraculorum Christi,) secundum verba mulieris suspicantur adesse eundem.

V. 31. *Éν δέ.* Digreditur Evangelista in sermonem Christi ad discipulos, cibum afferentes. Tribus partibus oratio absolvitur: in I. Ostendit se cum magna alacritate & cum desiderio, munus sibi à Deo commissum exequi, & habere quod cum muliere & Sichemitis agat; rem sibi potior omnino cibo, quantumvis fames urgeat; sollicita enim cura maturandi negocij, famem eximit, & cibi obliviscitur. Tantopere sitit ac desiderat salvator, peccatorum conversionem atq; salutem; ac declarat simul discipulis quid cum muliere egerit, & quid velint adventantes Sichemitæ. Hinc etiam manifestum fit cur Christus in mundum venerit, scilicet ut vocet peccatores ad pœnitentiam, Deoq; reconciliet. Matt. 9: 13. 1. Tim. 1: 15.

V. 35. *ὄυχ ὑμῖς.* II. Pars, in qua hortatur discipulos ad eandem alacritatem, plurimos adducendi ad fidem. Quatuor menses, scilicet à semente ad messem: instante autem messe, omnes maxima sollicitudine in id unice incumbunt, ut collectas fruges horreo inferant, ne quid decidat, aut imminentibus imbrium tempestatibus pereat. Si tanta sollicitudine, corpori profutura tractantur; multo maiore aut sanè haud minore, curare decet ea, quæ animæ hominum conducunt in vitam æternam: in tanto præcipuè hominum concursu, desiderantium informationem, de
vera

vera salutis ratione; fatigati siquidem cultu vano, quem sentiunt ad salutem non ducere, jam meliora scire cupiunt.

V. 36. *καὶ ὄνησάντων*. III. Pars in qua Argumentum exhortationis ducit à mercede, proposita his qui sedulā præbent operam in agro domini: fructum congregat, hoc est, plurimos Deo sacrificat; sicut Paulus. 1. cor. 9: 21. qui se Judæis & gentibus accommodat, ut omnes lucrificat. Id qui faciunt, fructum efficiunt ad seminantes & metentes simul pertingere. Dicuntur discipuli mitti in labores aliorū; id est, quod laborarunt ante ipsos, Patres, Prophetæ ac Moses, in unum cedit discipulis Christi, qui doctrinam suam vaticinijs Patrum & Prophetarum superstruunt: Et Apostolorum labor messis videri potuit, qui felici ac admirabili successu, Evangelium Christi per omnes partes orbis terræ sparserunt, cum Patrum & Prophetarum prædicatio, angustis Gentis Judaicæ finibus clauderetur, ac paucissimi ex gentibus eorum religioni se adjungerent; quamvis hi fundamenta doctrinæ de vero Dei cultu primi traderint: sicut hunc textum intelligit Augustinus. Mercedem itaq; accipiunt messores, quam promittit Christus Matt. 5: 12. *Merces vestra multa est in cælis*. Et Matt. 19: 27. Lut. 22: 29. *Ego disponam vobis regnum*, &c. Joh. 16: 22. *Et gaudium vestrum nemo auferet à vobis*.

V. 39. *Ex δὲ ἡς* Ad historiam redit, ac fructum colloquij hujus describit. In turibus persuasit mulier fidem Christi; ut appareat quanta sit vis verbi Divini, etiam in abjectis personis & contemptibilibus. Miratur eam Apostolus & pro magno pietatis mysterio habet, quod Evangelium creditum sit in mundo 1. Tim. 3: 16. Initium capit fides ex verbis mulieris testantis de Prophetica scientia Christi.

Fides accensa in corde incrementum sumit, facitq; ut quærant ulterius. Itaq; rogant, precibusq; impetrant, ut maneat, ipsosq; toto biduo in scripturis & fide plenius informet. Informati relicta muliere & miraculis, verbis Christi inhærent: est namq; in verbo Divino vis interna, fidem faciens. ps. 19: 8. *Lex Domini immaculata, reficiens animas; testimonium Domini fidele, sapientiam præstans parvulis.* Rom. 1: 16 *Evangelium est virtus Dei, ad salutem omni credenti.* Ea enim est sanctitas, & cohærentia mandatorum & verbi Divini, ut omnem rationem ac sapientiam humanam constringat, & sub obedientia contineat, Et ut loquitur Apostolus, 2. cor. 10: 5. *In captivitatem redigens omnem intellectum in obsequium Christi.* *Nec ulla gens tam sancta statuta habet:* Deut. 4: 8. Sic Samaritani fatentur se nunc credere, propter sermonem ejus, adeoq; etiam scire, quod ipse verè sit salvator mundi, ac promissus patribus Messias venturus. Mundi salvatorem dicunt, hoc est omnium hominum; non solum Judæorum, quod putabant Iudæi; itaq; objurgarunt Petrum, Act. 11: 2. Credunt itaq; Samaritani, fide speciali, salutem illam ad se quoq; attinere. Sic videmus processum in conversione servatum: tenera est fides primum & exigua, crescit postea, & incrementum sumit, usque ad perfectam scientiam & perfectionem. Phil. 1: 6. Eph. 1: 15. Ex hac prima parte cap. deducitur VII. argumentum confirmationis ex opere Prophetico Christi ad mulierem, & efficacia verborum Christi, ad conversionem Samaritanorum, ipsi enim fatentur se credere propter sermonem ejus: quam virtutem verborum ejus etiam populus Nazarenus miratur, Luc. 4: 22. *Et mirabantur in verbis gratia, qua procedebant ex ore ejus.* Mirantur etiam ministri templi; infra, c. 7. 46.

Nunquam sic loquutus est homo. Prædixit hoc Eſā. cap. 50 : 4.
Dominus Dominus dedit mihi linguam eruditam.

V. 43. *Μεſſα δὲ.* III. Pars in qua reſtituitur in vitā moribundus filius Reguli: quod eſt VIII. Argumentum, confirmans Chriſtū eſſe Meſſiam promiſſum. Abijt in Galilæam. Matthæus dicit eum relicta Nazareth, abiſſe atq; habitariſe in Capernaum. Lucas cap. 4. cauſam addit, quia Nazareni vitæ ejus inſidiabantur, itaq; abiſt Capernaum, hæc verba ſubjiciens: *Quia Propheta non eſt acceptus in patria*: quæ ad eodem repetit: Matt. 13: 57. Non eſt propheta ſine honore, niſi in patria ſua. Æmulatio enim civium inter ſe facit, ut virtutes in familiaribus & notis contemnant, admittentur in peregrinis. Jam verò ex Judæa reverſus redijt Canam, cujus fit mentio ſup. cap. 2: 1. quo cum tenderet, honorifice ac benignè excipitur à Galilæis, jam celebrior redditus, propter conciones & miracula, quæ fecit antea in Galilæa; & nuper in feſto Paſchatis; ſup. cap. 2: 23. videntibus Galilæis, qui ſimul aſcenderunt ad feſtum. Hæc de itinere ac circumſtantijs præfatus Evangeliſta, ad miraculi deſcriptionem properat.

V. 46. *Βασιλευς.* Regulus; Sive quia ex familia Regia oriundus, ex bonis hæreditarijs viveret: ſive, quod magis probant interpretes præcipui, Regius præfectus, forte Chuſā. *Χυζαῖος* *Ϟ*, præfectus, adminiſtrator, ſeu commiſſarius Herodis, cujus, uxor Johanna, Luc. 8: 3. Nam & in Capernaum habitabat centurio, cujus ſervum ſanabat Ieſus, Luc. 7: 2. Et hic Phariſæi cum Herodianis primam adverſus Chriſtū conſpirationem fecerunt. Marc. 3: 6. Unde apparet fuiſſe hoc loco inſignem Herodis præturam, cui hic Regulus præſſet. Hujus filius ex feбри diu afflictuſ decubuit,

jam moribundus. Magnates sumtuose pharmaca conquirunt, adversus morbos, quibus multum confidunt, sed cum res ad extremum pervenit, Dei auxilium demum implorant; sicut Asla. 2. par. 16: 12. Rectius Hifchia, qui Deum oravit, & sanatus est. Esa. 38. vide admonitionem Syr. c. 38: 9.

V. 47. ὄψιος. Audivit Christum reversum ex Iudaea, quo prima vice ad festum Paschatos ascendit, post susceptum docendi munus. sup. cap. 2: 13: Christum adit re desperata, permotus paterno affectu erga filium; deinde fama miraculorum ejus, sup. v. 45. quæq; in Galilæa, & hac ipsa civitate fecerit: orat ut tollere velit ægritudinem filij, vitamq; reddere. Sic Christo se filiumq; committit, & auxilium petit, quod haud facturus fuisset, rebus salvis aut integris. Non est verisimile fidem aut fidei ulla initia habuisse eum, quia sanato demum filio, credidisse dicitur: Miracula quidem ab ipso fieri credidit, sed eam esse in Christo virtutem, ut verbo absens eum sanare posset, non credit, itaq; ut in domum secum descenderet orat, ut, præsens ægrum videat, tangat, alijsq; gestibus adhibitis, sanet: sicut Naaman Syrus. 4 Reg. 5: 11. Aulici enim & honorati insolentes, alios inferiores quovis ministerio sibi obnoxios, & quasi debitores putant.

V. 48. Ἀέγριον. Hanc ejus insolentiam Christus perspicuens, cum incredulitate conjunctam, quærentem temporaria saltem comoda, gravi eum objurgatione castigat: signa enim mirabantur, nec sufficiunt incredulis signa quæ Christus fecit, quarunt signa etiam de cælo. Matt. 16: 1. Mar. 8: 12 Joh. 6: 30. Non contenti veritate doctrinæ Christi, quam ex Mose & Prophetis deduxit. Augustinus putat Regulum tentare voluisse potentiam Christi, de sanando filio

filio priusquam crederet ei; quod ex responsione salvatoris colligit. Quia verò in plurali loquitur intelligimus sub hac incredulitate Christum alios etiam concludere, adeoq; tarditatem ac aversionem ingenij humani notare. Regulus verò impatientiam, & incredulitatem magis prodit, urgendo, ut descensum acceleret, metuens non posse à Christo ad vitam restitui filium, si moriatur. Sic homo angusta rationis suæ mensura, Divinæ potentiae infinitam virtutem metitur: quem tamen salvator admirabili patientia, insolenter urgentem, tolerat, ac clementer incredulum erigit, breviq; admodum oratione ad fidem convertit; postquam concione pœnitentiæ responsioneq; durior hominis insolentiam fregisset. *Vade inquit, filius tuus vivit:* quo verbo simul agrum sanavit, & fidem Regulo tribuit, ad familiarium quoq; conversionem. Nec causa est domita jam protervia Reguli, adversus promissionem & justâ Domini excipere, quod si fecisset, metuit ne spe sua de sanitate filij, à salvatore repullus, excideret: sicut Naaman, ni paruisset Elifæo, jubenti, ut in Iordane corpus ablueret, sanatus non fuisset. Itaq; Regulus hoc responsio percepto abit, fidei initia inde legens, sperans fore, ut filium sanum recipiat, juxta verbû Christi. Hinc patet verbi majorem esse efficaciam, quam miraculorû ad salutem; non n. convertitur fama priore miraculorû Regulus, sed nunc domestica calamitate pressus, accedente simul verbo prædicationis. Deinde quanta sit crucis efficacia, ad pœnitentiam & conversionem, in eo apparet, qui rebus salvis, sua magnificentia contentus, Christi doctrinam neglexit. 1. cor. 11: 32. *Cum judicamur à Domino corripimur, ne cum mundo damnemur.* Esâ. 26: 16. Salvatoris quoq; industria imitanda Ecclesiæ ministris,

stris, hic perspicitur, qui novit humiles leniter tractare, sicut paralyticum, & mulierem trepidantem, Matt. 9 *confide filia, fides tua salvam te fecit.* Insolentes verò ac superbos severè: sicut *paterfamilias, qui profert de thesauro suo vetera & nova.* Matt. 13: 52. Non cogitandum est verò, fuisse Regulo viam planam admodum ad fidem, cui obstitit ratio ostendens vehementiam morbi, & vires absumptas filij, mortemq; iam appropinquantem: quam tentationem tamen fidei robore superavit, verbis promissionis insistens, rem Deo commitens, cui etiam gloriam tribuit. variè tamen affectum fuisse, inter eundem fideiq; aliquam infirmitatem sensisse, quis dubitabit.

V. 51. *Hdñ.* Auxilio itaq; veniunt obvij servi, dirigente Domino, nunciantes de sanitate convalescentis filij, fidemq; Reguli confirmantes. Laudabilis est horum servorum favor, & erga dominum propensus animus, qui hoc læto nuncio Dominum recreare properant. Eph. 6: 5. Convaluit enim repente filius; non ut solet febris peracto paroxysmo paullum remittere; languorem tamen, pallorem ac nauseam relinquere in ægro: sed receptis viribus ac sanitate perfecta, ut omnes intelligerent eum factum fuisse sanum. Tempus indicant servi, horam septimam hesternam, quæ fuit prima pomeridiana, qua ipsa verbum promissionis à Christo accepit pater: quæ singula ad confirmationem fidei in Regulo plurimum momenti habent; quærit enim & invenit rem sic se habere: sic Maria, quæ ab angelo audivit, eadem ab Elizabetha cognoscere desiderat. Luc. 1. Potuisset Regulus iter quinq; milliarium celerius confecisse, si voluisset, sed quieto jam animo ex optato responso Christi, festinatione non opus esse putat, Deo confidens.

dens. Hac est veræ fidei natura, confirmationis & incrementi semper avida, aliorum quoq; salutis semper intenta, plurimos secum fideles reddere desiderat. Initia verò progressus, incrementa, consummatio ac perseverantia, à Deo sunt, ut rectè dicere possis cum Paulo, *donum Dei est* Eph. 2: 8. Joh. 6: 44.

V. 54. 1870. Seriem miraculorum ostendit Evangelista; primum in Cana signum fecit Christus, supra. c. 2. Hoc iterum primum ibidem, post reditum ex Judæa: horum miraculorum alij ex Evangelistis non meminerunt, quæ causâ fuit cur ea præterire Iohannes noluerit, qui post omnes Evangelium scripsit.

C A P. V.

In prima parte hujus capituli describitur miraculum à Christo factum in languido decumbente ad probaticam piscinam. Et est IX. Argumentum confirmans Christum esse Messiam. Ascendit autè ex Galilæa; ut patet, cap. 4: 3. & 43.

IX.

Fuisse verò pascha, festum hoc Judæorum putant nonnulli, quod hic generali appellatione festum dicitur, quasi apud Judæos primum & præcipuum; & quia aliis in locis sæpè festum appellatur. ut. Matt. 27: 15. Ioh. 4: 45. & 11: 56. Obstare autem videtur quod cap. 6: 4. aliud pascha succedat: & sic brevis admodum foret secundi anni historia. Theophylactus & Cyrillus Pentecosten fuisse putant. Πρωτοπύλη scilicet porta, ovium dicta, eiq; adjuncta piscina; sive quod vicina esset ad portam, quæ pecudum seu ovium dicebatur, seu domui stabulove ovium quæ ad sacrificia asservabantur: alij ex ablutione mactatorum sacrificiorum dici putant. Locus erat templo vicinus, & porta ad montem olivarum spectans, per quam
Christi

Christus, agnus innocens, introducitur captivus, ad mortem damnandus. Ex porticibus celebritas loci colligitur, Et infra v. 13. multa turba erat in loco isto. Et quamvis appropinquante tempore turbationis aquæ, huc confluerent languidi, non tamen in eorū usū putamus extructas porticus, sed pri⁹ his qui templo & sacrificijs necessaria parabant: vel mercandi gratia ad forum ovium convenerunt: plures vero factas alij putant in usum languentium, Nusquam enim legimus, fuisse in hac cisterna illud sanationis donum, ante adventum Christi, cum secundum vaticiniū Esa. 35: 5. plurimi ex languoribus curandi erant. Unde miraculum hoc quidam non inepte accommodant ad vaticinium Ezech. cap. 47. de aquis salutiferis fluentibus è templo: pluvia enim è templo per canales, ductu subterraneo in hunc lacū se effudit. Ambrosius de Sp. sancto. l. 1. c. 7. baptismi figuram ex his deducit, virtute cælesti descendente & sanante peccati languores. Voluit Deus, hac ratione, gentem judaicam iterum ad sui cognitionem exitare; qui longo jam tempore, quasi absens, non respondit, neq; per Prophetiam, neq; per visionem, nec per somnium aut miracula: idq; ut rei novitate moti, gratiam ac præsentiam Dei agnoscerent, Christumq; venientem reciperent. Sic ad veritatem historiae circumstantias, locum & tempus Evangelista describit: & v. 9. diem notat, videlicet Sabbathi.

V. 3. *Ἐν τὰς ἡμέρας.* Languidi erant quos nulla medicorum industria curare potuit, itaq; subjicit Evangelista, à *quacunq;* detinebatur *infirmate.* Tales etiam plerumq; Christus curavit, & Apostoli; ut illustriora fierent miracula. An verò statuto tempore turbaretur aqua, non liquet: si enim circa festa majora, ut Cyrillus putat, tamen de die & hora incer-

tos fuisse apparet, itaq; ad lacum expectare oportuit. Christus autem misericordia motus, respicit maximè eum quem diutissime afflixit ægritudo, indigentia & ministrorum inopia, de qua etiam æger conqueritur. Sic salvatori conditio hominis ignoti perspecta fuit, quod est Divinæ sapientiæ argumentum: sup. cap. 2: 25. *Opus est non erat, ut quis testimonium perhiberet de homine; &c.* Si quæras cur non sanati essent omnes descendente Angelo, aut etiam à Christo; sicut Matt. 4: 23. Luc. 4: 4. - Hic respondendum est, quod Christus Nazarenis civibus reposuit, Luc. 4. 25. Exemplo Eliæ & Elisæi. Confistit hæc virtus in beneplacito Dei, de quo non licet scrupulosè quærere: deinde non sèper fructuosè fiunt miracula, aut apud omnes; sicut Matt. 12: 24. Et apud Nazarenos contemptores: Et ex 10. leprosis unus tantum gratias egit: Luc. 17. deniq; non fuit finis præcipuus adventus Christi in carnè, ut omnes ægritudines corporis sanaret, sed ut factis subinde miraculis, fidem faceret hominibus se esse filium Dei, sicut ipse ostendit, infra v. 17. Sat erat uno miraculo id ostendisse Ierosolymis?

V. 12. *Ἡρώδης*. Iudæi verò invidi, ad miraculi considerationem non convertuntur, sed ut Christum delicti adversus legem accusent, occasionem captant ex violatione sabbathi, quæ juxta legem morte puniebatur Exo. 31: 14. 35: 2. Et qui ligna collegit, morte mulctatus est: Num. 15: 35: Iubet salvator tollere & domum suam referre lectulum, ut magis pateret sanitatis restitutæ perfectio. Quærunt Iudæi quinam homo ille fuerit, qui contra legem jussit portare onus die Sabbathi. Jer. 17: 21, *cavete ne onus portetis in Sabbatho per portas, &c.* Respondet ipse de eo, à quo est sanus factus, ut eos ad fidem Christi adduceret.

V. 13. *ὁ δὲ* Videtur se subduxisse Christus, ut major inquisitio fieret: quæ etiam causa fortasse fuit, quod in Sabbatho miraculum faceret, in frequentia scilicet & concursu multitudinis; ut miraculū magis innotesceret. Sic manū aridam curavit Sabbatho. Matt. 12: 10. Et mulierem, ægram, Luc. 13: 13. Quaritur verò, annon iusta fuerit Phariſæorum accusatio, de prophanatione Sabbathi? Respondet Christus locis adductis. 1. Necessitatis & caritatis opera lege præcipiuntur, non prohibentur. 2. Major apud Deum est respectus hominis quam Sabbathi. 3. Filius hominis est Dominus Sabbathi; & major Templo. Hominis ianati conversio & fides elucescit, quia favet benefactori, deinde quia templum frequentat. Notabilis est etiam exhortatio Christi, ut sanus jam factus à peccatis abſtineat, ne graviore deinceps afflictione puniatur; cum simul doceat peccatum causam esse ægritudinis & calamitatis, ut docetur, ps. 107: 17. Et Deut. 28. Lev. 26. Sæpè tamen immitit Deus calamitates, ad exercitium patientiæ & fidei; ut docet exemplum Iob. Petrus Ep. 1: c. 4: 12. Etiam ut manifestetur gloria Dei. Ioh. 9: 2. Ac ne quis putet tales à Deo affici injuria, cogitandum est omnes homines in peccatis conceptos & natos; ut suo exemplo docet David ps. 51. Et concupiscentiæ malo gravari, quod fatetur Paulus, Rom. 7. Et quamvis flagitijs notorijs liberi sint plurimi, tamen in multis delinquimus omnes, ait Iacob. Ep. cap. 3: 2.

V. 16. *καὶ διὰ*. II. Pars cap. in qua Christus salvator respondet ad criminationem Iudæorum de violatione Sabbathi, ac miraculi huius operationem refert ad Deum patrem: simul ostendens operationem suam cum operatione Patris concurrere, & esse unam, Infr. c. 10: 33. seq; eandem cum

cum Deo habere in operando potentiam: Et hæc est propositio argumentorum sequentium, usq; ad finem capituli. Hanc responsionem Iudæi probè intelligunt, itaq; adversus eam acerbe excepiunt, velut blasphemam, & morte puniendam; quia cum sit homo mortalis, Deo se facit æqualem: infra, c. 19: 7. Luc. 23: 70. Augustinus, Chrysostomus, & Theophylactus respiciunt hic ad primam institutionem Sabbathi: quiescit Deus septimo die, ab opere creationis, non verò conservationis, movet enim, sustentat & conservat cælum & omnia sublunaria. *Per filium autem secula condidit.* Heb. 1: 2. *Ipse etiam portat omnia verbo virtutis suæ.* Et Col. 1: 17. *Omnia in ipso consistunt.* Et hoc opus exercet omnibus diebus, etiam die Sabbathi, simul cum Patre; itaq; dicit *ἐὼς ἀΐσι*, usq; nunc; id est, actione perenni, nunquam cessante: quod Arist. 6. & 8. Phys. appellat *movere infinito tempore*, cū de primo motore agit. Huc refert Christus miraculum à se factum, ad naturæ scilicet conservationem, docet; simul ad opus concurrere virtutem Patris, & esse eandem cum sua. Non est enim in creaturæ potestate, naturæ destructæ restitutio: requiritur enim potestas infinita, quæ est solius Dei, qui est naturæ autor & Dominus.

Continet hæc propositio X. Argumentū confirmationis, quod varijs rationibus astruit salvator in sequentibus.

V. 19. *Ἀπικεῖται*. i. Ratio in qua magna cum asseveratione ostendit filij & Patris actiones non concurrere ut duæ diversa agentia, sed ut unum, propter identitatem naturæ: itaq; illud, *non potest filius facere*, non impotentiam designat, ut volunt Ariani, sed perfectionem naturæ Divinæ, quæ una est in filio & patre: itaq; à seipsa minime diversa, se cum dissentire, aut diversa opera facere nequit; na-

tura enim & essentia Divina, in filio & Patre unum est operationis principium, & ideo opera indivisa; seu, ut Augustinus loquitur, inseparabilia. Facit filius similiter; non sicut discipulus artificem imitatur in opere diverso, & simili: sed in opere eodem, facit filius, sed pater per filium, *per quem & secula condidit*. Heb, 1. 2: *verbo Domini cali firmati sunt*; ps. 33. Simili modo operantur pater & filius in hoc miraculo.

V. 20. *ὁ γὼς πατρὸς*, 2. Ratio à dilectione mutua patris & filij, & his quæ inde consequuntur. *Pater diligit filium*, non ut nos amicum, amore mutabili & cessante, sed amore essentiali, æterno: sic etiam *demonstrat ei quæ facit non docendo aut velut in exemplo, sed hic gignendo ille nascendo*, ut loquitur Augustinus l. 15. de Trinitate: cap. 14. nam communicando essentiam, communicat scientiam & potentiam. Sic videt filius, intelligentia & visione æternæ generationis; simul vidente patre & filio, quæ sunt in eorum scientia, quæ sunt in eorum essentia: quo modo etiam de visione Spiritus Dei loquitur Paulus, 1. Cor. 2: 11. *Quis enim hominum scit quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis, qui in ipso est? ita & quæ Dei sunt nemo cognovit, nisi Spiritus Dei*. Opera itaq; Filij & Sp. facti à Patre fluunt velut à fonte S. S. Trinitatis: Et infr. c. 14: 10. *Non creavisti quia ego in Patre, & pater in me est? Verba quæ loquor vobis, non loquor à meipso: Pater in me manens, ipse facit opera. Majora hiis demonstrabit*; videlicet, non solum morborum curationes, sed insuper potestatem in ventos & fluctus maris, in Daemonia & obsessos, in mortuis ad vitæ excitandis. In futuro loquitur, (*demonstrabit*,) non quod sit aliquid quod filium lateat, in posterum revelandum, universam enim essentiam cum scientia filio communicavit

Pater ab æterno: sed tempus respicit quo sunt hæc miracula hominibus manifestanda. Sive velit aliquis ad statū exinanitionis ista referre, *Profecit enim sapientia & arate, Luc. 2: 52.* spontaneam ignorantiam subeunte filio, sicut de die judicij. Mar. 13. 32.

V. 21. ὁμοιος. 3. Exemplo confirmat rationem præcedentem, & ostendit virtutem vivificantem esse in filio sicut in patre. Inest exemplo ratio; Cuicumq; inest vis vivifica, quæ soli Deo competit, ipse est Deo coæqualis: sed filio inest hæc virtus; ergo parem habet cum Deo potentiam. Probatur Major prop Deut. 32: 39. *Non est Deus præter me. Ego occido & vivo.* Rom. 4: 17. *Deus est qui vivificat mortuos.* Et 1. Tim. 6: 13. *Deus qui vivificat omnia.*

V. 22. ὁδὸν γῆ. 4. Ratio: à potestate judicandi quam totam Pater in filium contulit. *Pater non judicat quemquam: nõ excluso Patre, sed non judicante Patre nisi per filium: ut sup. v. 20.* Et Paulus ad Athenienses dicit *Deum judicaturum esse orbem in æquitate, in vivo in quo statuit, &c.* Una enim est actio Patris & Filij, sed ut intelligant, Filij plenam esse potestatem judicandi, sicut patris, naturaliter secundum Divinitatem, communicativè quoad humanitatem, vi unionis personalis.

V. 23. ἴνα μὴ γέ. Infert ex rationibus suprapositis: Si filius una actione cum Deo Patre facit miracula, vivificat, judiciū supermū exercet; itaq; pari cum Deo patre cultu & honore est venerandus; Econtra qui filium Divino honore nõ afficit, Deum verum non colit, sicut gentiles, Mahumetistæ & hæretici, sunt itaq; sine Deo in mundo. Eph. 2: 12. Et iterum; qui honore debito afficit filium, qui credit ipsum esse filium Dei, salvatorem à Deo ordinatum; & verba

ejus audit, quæ nobis locutus est, de voluntate patris cœlestis, & modo quo constituit nos salvare: hic *in iudicium non venit*: hoc est, non reputabit Dominus peccata ejus: ps. 92: 1. Initium igitur salutis nostræ est ex auditione verbi, sicut præcepit cœlestis pater Matt. 17: 5. *Hunc audite*. Hoc verbum fidem generat in corde, Rom. 10. *Fides ex auditu est, auditus autem per verbum*. Fidem sequitur poenitentia peccatorum & fructus Spiritus in nova vita. Hac via nos Deus reconciliavit sibi in Christo. 2. cor. 5: 19. ac justos fecit, hæredes vitæ æternæ: idq; sine meritis aut ulla satisfactione nostra, Eph. 2: 5. Tit. 3: 5. Transponit nos in statû filiorum Dei. Et quamvis *spe salvi facti sumus* in hac vita; Rom. 8: 24. tamen verè sumus hæredes, sicut filius vivo patre: cujus hæreditatis pignus est sanctificatio cordis, & Spiritus sanctus, qui datus est nobis. Rom. 8: 14. Gal: 4: 6. 2. Tim. 1: 7. Alia via ad salutem nulla est: sicut ea iisdem fere verbis explicuit Baptista, supra. c. 3: 36. *Qui credit in filium habet vitam æternam: qui autem non credit filio, non videbit vitam, sed ira Dei manet super ipsum*.

V. 25. Ἀπόθ. 5. Ratio, à potestate excitandi mortuos, non solum ex peccati fomno, ut supra, v. 21. sed à morte temporali, cum anima à corpore discessit; *veniet hora*, ac ne quis putet, longe abesse hanc horam, ostendit habere se etiam nunc potestatem eam: quam etiam ostendit palam in Lazaro, infra, c. 11.

V. 26. ὁμοίω. Probatur ex potestatis naturalis identitate, in patre & filio. Posterius hoc, *dedi filio habere vitam in seipso*, ad humanam Christi naturam refert Cyrillus, docetq; accepisse eam *ut homo, non ut Deus, habuit hæc naturaliter*, ait, h. 2. in Joh. c. 144. Deinde, etiam judicandi potestas

stas data filio . ipsū confirmat, de qua supra dictū est, v. 22. videtur autem hic respicere iudicium quod in his terris filius ut mediator, in Ecclesia per Sp. sanctū exercet. in conscientijs piorū & impiorum, Ioh. 16: 8. & per clavium potestatem: unde dependet iudicium in extremo die. Sic. sup. c. 3: 18. Jam iudicatus est. Utramq; hanc & vivificandi & iudicandi potestatem datam esse filio hominis ostendit clausula restrictiva in fine addita, *quia, vel quia, filius hominis est.* Et conjunctio in principio versus 27. videtur sub hac restrictione utrumq; conjungere: iudicandi scilicet & vivificandi potestatem. Data vero est hæc potestas Christo homini, per unionis gratiam, explicante Apostolo, phil. 2. & Baptista supra. c. 3: 34. Impia est igitur sententia, & verbis Christi contraria, eorum, qui attributorum Divinorum communicationem Christo homini detrahunt; ex quibus fundamentis ipsi viderint.

V. 28. *Μή θαυμάσις.* 6. Ratio qua probat sibi esse æqualem cum Deo, & tandem potestatem. *Nolite mirari:* hoc est, nolite impossibile putare aut absurdum, quod dicitur; alias admiratione non caret ipsum incarnationis mysterium, & unio naturarum in Christo, quam mirantur etiam Angeli: 1. Pet. 1: 12. *ἐθαύμαζον ὡρα.* 7. Ratio, à potestate excitandi omnes mortuos, ac iudicandi in extremo die. Erit autem resurrectio universalis, bonorum pariter & malorum; illorum ad vitam, horum verò ad iudicium, hoc est, damnationem. Processus hujus iudicij plenius describitur, Matt. 25: 31. Et 1. Thes. 4: 13. ubi argumentum hujus potestatis deducit Apostolus à resurrectione Christi. Cujus etiam argumentum haud leve, ex superioribus deducitur: si enim potest peccatores in delictis mortuos vivificare, &

ad

ad poenitentiam ac fidem convertere: si mortuos resuscitare; (sicut filium viduæ in Nain, etiam Lazarum;) si eandem virtutem apostolis tribuere: eadem potentia poterit universos, qua singulos excitare in novissimo die. Poterit etiam Divina scientia bonos à malis discernere; atq; ultimam sententiam proferre, juxta facta cujusvis, *In die cum judicabit Deus occulta cordium secundum Evangelium per Iesum Christum.* Rom. 2: 16. Et sicut est hæc potestas acceptabilis fidelibus; sic, est terrori impijs & incredulis, ut Felici, Act. 24: 25.

V. 30. *ὁὐ δύναται.* Novit enim ipse consilium æterni Patris, de salvandis per fidem credentibus, & est scientia ac essentia filij eadem cum Patre, ut sup. v. 20. Itaq; juxta hanc scientiam idem judicium cum patre exercet, & Divinæ voluntatis sententiam exequitur. Hæc non potest esse injusta: Atq; sic præcedentes rationes concludit.

V. 31. *ἔαν.* Occupatio, qua avertit objectionem Judæorum, qui non intelligentes Divina eloquia Christi, propter incredulitatem & odium, propter rationum sublimitatem, exuperantium captum incredulorum; hæc dicta Christi accipiunt ut *ἀδύνατοι, καὶ ἐνόμισα*, impossibilia, sup. v. 28. absurda scilicet, profecta ex vanitate & ambitione privata; nemine id testante, nisi quod sibi ipse talia tribuat. Id ipsum expressè Christo objiciunt, inf. cap. 8: 13. Respondet ita; salvator, ex hac hypothese per concessionem: scilicet, si hæc recte à vobis dicuntur, vanum esset testimonium meum. Deinde quia videt Judæos expetere, & exquirere testimonia aliorum; profert salvator testes gravissimos. Et hæc est 8. Ratio, à Testimonio alieno. 1. Johannis. itaq; dicit se habere testimonium alterius, verum id quidem ac in-

infallibile, sicut demonstratum fuit, sup. c. 1: 15. propter auctoritatem viri; præcipue verò propter revelationem Divinam, juxta quam Christus ipse innotuit: ibidem v. 33. *Perhibuit testimonium veritati. v. 19. & c. 2: 29.*

V. 34. *Εὐὰ δὲ.* Correctio, qua ostendit sibi non opus esse testimonio humano, cui data est *potestas omnis in celo & in terra*, Matt. 28. cui dona infinita collata sunt: sup. c. 2: 34. nec ulla humana ope indigeat. Utitur tamen Joſiannis & Apostolorum testimonio, ad fidem persuadendam hominibus. Celebrat itaq; fidem & auctoritatem Johannis. 1. ex confessione Judæorum, qui veritatem ab eo exquirunt, quasi ab homine à Deo misso, sup. c. 1: 19. cui etiam crediderunt ad tempus, & baptizabantur ab eo. Mat. 3: 5. Luc. 3. Nec audent negare ipsum esse à Deo; interrogante Christo. Matt. 21: 24. 2. Erat *lucerna ardens*. hoc est, insignibus donis à Deo ornatus, ad informationem, & admirationem hominũ; ac propter vaticinia prophetarum, Esaiæ & Malach. illustris, ut supra dictum est. *Voluisti ad horam exultare:* tacite coarguit inconstantiam Judæorum, qui in primis crediderunt Iohanni, postea deficient.

V. 36. *Εὐὰ δὲ.* 2. A testimonio Divino immediato. Omnes noverunt, non esse ab hominibus datam potestatem miraculorum, sed immediate à Deo, ad confirmationem Evangelij quod attulit: quod fatetur Nicodemus: sup. c. 3. Majus est hoc testimonium testimonio humano, & sufficiens; adversus quod non licet excipere, sine blasphemis & insigni in Deũ contumelia: sicut Matt. 12: 24. Cũ Diabolice potestati miracula tribuunt. Et infra cap. 9. quos gravi argumento convincit sanatus cæcus: *Nisi esset hic à Deo, non posset facere quicquam.* Pater cœlestis testatur filiũ Deũ esse

esse Christum, tribuendo virtutem ad facienda miracula, ut credat mundus ipsum esse Messiam salvatorem mundi: inrit. c. 20. v. 30. Et cap. 10:37. *Si nō facio opera patris mei nolite credere mihi: Si autem facio, & mihi non vultis credere, operibus credite; ut cognoscatis & credatis quia pater in me est & ego in patre.* Hac ita evidentiā sunt, ut exceptionē non admittant. Magnū est quidem testimoniū Iohannis, quod mediante ipso Deus filio contulit; hoc verò maximum quod fit inmediate, in miraculorū operatione per Christū, non enim potest subesse falsum, ut in testimonio humano & pseudoprophetis.

V. 37. *καὶ ὁ πέμψας.* III. Pars capituli, in qua reprehendit gravi objurgatione incredulos adversarios; quia cum tanta, tam evidentiā de filio testatus sit Pater, tamen non credant; Et quia dicit eos vocem Dei nunquam audivisse, respicit non solum presentes Iudæos, sed ætates priores hujus gentis, & inobedientiam ac contumaciam cum ignorantia, ac rebelleione in deserto de qua David ps. 95: 8. Stephanus: Act. 7: 51. Et similiter sub Judicibus ac Regibus. Prædixit Moses, Deut. 32: 15. cui per Sp. sanctum, & per longam consuetudinem optime erat perspectum ingenium gentis. De hac vocis Divinæ auditione, ipsum loqui scopus sermonis indicio est, & verba sequentia ostendunt: alias notum est, Gentem Israeliticam audivisse Deum loquentem sibi, in monte Sina: Exo. 20. Quod verò dicit eos non vidisse speciem ejus, referri potest ad Mosē, petentem ut liceret videre gloriam Dei. Exo. 33: 18. cum non videret nisi posteriora: multo verò minus videre licuit Israelitis. Deum enim nemo vidit unquam. Unde infert salvator, nulla est ratio alia qua se Deus manifestat hominibus, nisi per verbum, sicut in Mose & prophetis: nuper autem

tem per filium ; qui est verbum patris & splendor gloriæ ejus. Heb. 1. cui qui non credit salvari nequit, aut Deum recte colere : ut dictum est supra v. 23.

V. 38. καὶ τὸν λόγον. Deinde reprehendit eos ob incredulitatem & inobedientiam ac contemptum verbi Divini, quod in illis locum non habet. Nam sicut Dei vocem audire non sustinuerunt in Horeb, adversus Moſen murmuraverunt, legem non servarunt, nec credunt Moſi & Prophetis loquentibus de Christo : ita neque Christo loquenti ad eos fidem adhibuerunt ; itaq; salvari nequeunt : manet enim ira Dei super eos: Job. 3: 36.

V. 39. Ἐπεινάτε. Tandem ad scripturas eos remittit, testificantes de Christo. Et est 3. testificatio externa Moſis & Prophetarum ; quam urget amplius in fine capitis : Magnam decet esse ejus autoritatem, quam etiam pro salutis fundamento habent Judæi, itaq; ex communi principio cum ipsis disputat. Quia verò scripturas in alium sensum trahunt, de regno Christi terreno ; itaq; Christum regnūq; ejus spirituale rejiciunt. Ad scripturarum decisionem provocat, idem quoq; faciunt Judæi, carnalem prærogativam prætendentes ; quos refellit Evangelista sup. cap. 1: 13. Petrus, Act. 11. Paulus, Gal. 3. & 4. Rom. 9.

V. 40. καὶ ἡ Σίλεθ. Cupiunt Judæi liberatorem temporalem, ut liberati à jugo Romanorum vivant sub regno terreno Messix, juxta statuta Moſis, justitiam quarendo in operibus. Rom. 10. Lex & promissio Abrahamæ facta Christum respiciunt, fide accipiendum ; Judæi autem propriam justitiam sectantur, media verò à Deo ordinata rejiciunt ; itaq; salute excidunt. Quia enim finis Legis Christus, Rom. 10: 4. itaq; Moſen & Prophetas non intelligunt, qui sine re-

spectu ad Christum legunt; pendet enim velum super cor eorum. 2. cor 3: 15. unde est averſio illa voluntatis à Christo.

V. 41. Δόξα. Conclusio testimoniorum præcedentium, ex quibus colligit & probat se humanis testimonijs non indigere, cum habeat potestatis & gloriæ tuæ testimonia Divina; Iohannis, miraculorum & scripturæ; ut dictum est: *majora scilicet omni testimonio humano.*

V. 42. ἄλλ' ἔγρασα. Reprehensionem continuat; & ostendit causam erroris Judæorum, qui ambitione & φιλαυτία exæcati, Dilectionem Dei ex corde amiserunt, nec attendunt quibus à Deo beneficijs quove honore sint affecti, sicut Paulus monet Rom 9: 4. *Qui sunt Israelita, quorum est adoptio filiorum, & gloria & testamentum, & legulatio, & cultus, & promissiones: quorum sunt patres, ex quibus Christus secundum carnem.*

V. 43. ἔγὼ. I. Ratio, quia Christum venientem in nomine Patris, non recipiunt. *In nomine Patris;* quod ex vaticinijs, promissionibus, typis, in Mose & Prophetis, scire eos oportuit, adhibita insuper testificatione Baptistæ, & miraculorum; *accedente testificatione Patris loquentis de cælo, Matt. 3. & 17.* His addantur testimonia omnium fidelium in veteri ac novo testamento, quorum maximum numerum recenset Apostolus, Heb, 11. Nubem testium appellat; cap. 12: 1. *Si alius venerit in nomine suo.* fures scilicet latrones, qui non per ostium ingrediuntur. inf. c. 10. Pseudo Christi. Matt. 24: 24. Iudas & Theudas, de quibus Gamaliel; Act. 5. Galatinus lib. 4. cap. 21. Ex Talmudicis Iudæorum libris ostendit, Judæos pro Messia recepisse Ben-cozba; Et quendam insuper alium, quos sequebatur innumera multitudo Judæorum; qui omnes cum suis ducibus occi

occidione deleti sunt ab Hadriano Imperatore; vide Euseb. hist. l. 4: c. 6. Hi non potuerunt ullo miraculo suæ missionis fidem facere, quamvis id flagitarent Judæi.

V. 44. Πῶς δύνανται. 2. Ratio: quia gloriæ mundanæ studio sibi mutuo inserviunt, metuentes ne mundano honore & commodis priventur, si Christum recipiant: fatentur idipsum Pontifices in concilio, infra c. 11: 47. *Gloria quæ à solo Deo est*, est beatitudo quæ nobis contingit per Christum; de qua Paulus, RÔ. 7: 23. *Omnes peccaverunt, & egent gloria Dei.*

V. 45. Μὴ δυνήσῃ. 3. Ratio reprehensionis, quia Christum ut adversarium & accusatorem accipiunt Judæi; sperant verò se patrociniâ habituros in Mose, hoc est, justitiam ex observatione legis. Contra docet salvator officium suum non esse accusare & damnare, sed salvare, sup. cap. 3: 17. Mosen verò per legem accusaturum & damnaturum incredulitatem & contumaciam eorum in novissimo die.

V. 46. Εἰ γὰρ. 4. Ratio ab incredulitate Iudzorum, qui ne Mosis quidem credunt, qui primus Christum prædixit, & illustres promissiones edidit, vaticinia quoq; sicut Deut. 18: 15. *Propheta existabit Deus sicut me.* &c. Deinde Typos & Sacrificiorum ritus, quibus Christus præfigurabatur. Et quamvis profitebantur se Mosis esse discipulos, inf. c. 9: 28. tamen ei non crediderunt: multo igitur minus Christo, quem pro seductore, nō pro præceptore agnoverunt. Philippus sup. c. 1: 45. Prædictiones hæc Mosis de Messia accipit; cum nondum esset ad Christum vocatus: unde pater comunem fuisse hujus temporis sententiam, de hoc vaticinio Mosis. Idem etiam Petrus asserit, Act. 3: 22.

C A P. VI.

III Pars confirmationis, de his quæ gesta sunt ad

mare Tiberiadis & in Galilæa, ac deinde in Judæa in festo tabernaculorum, cum miraculis, ac disputationibus utro-
 biq; habitis: usq; ad versum 12. capituli 10. Duabus partibus
 hoc caput absolvitur: I. Pars miracula commemorat, facta
 ad mare Galilææ. Supra monuimus multa omittere Io-
 hannem ex his quæ ab alijs Evangelistis tradita sunt: Mat-
 thæus enim cap. 14. Lucas. 9. capite hanc historiam descri-
 bunt, Marcus. 6.

V. 1. *Μετὰ ταῦτα.* Hoc est, post aliquod intervallum
 temporis. Secessit in desertum; sive ut tyrannidem He-
 rodis declinaret, à quo Iohannem occisum nunciabant di-
 scipuli. Matt. 14: 12. Sive ut se & discipulos laboribus festos
 recrearet, sicut ipse declarat, Mar. 6: 31. Nã ut Marcus indi-
 cat, à redeuntibus & abeuntibus interpellabantur frequen-
 ter, ut vix cibi capiendi spatium daretur. Locus enim à mul-
 titudine remotus, aptior est precibus ad Deum, meditatio-
 ni & colloquio. Betsaida civitas, non procul à Capernaum,
 ostio scilicet Iordanis, ad quam spectasse hoc desertum ex
 Evangelistæ Lucæ descriptione notum est: situm in opposi-
 ta parte ripæ.

V. 2. *Καὶ ἠκολούθη.* Turba hominum sequitur, pedestri
 itinere, mare ambiens in circuitu ripæ, permota curiosita-
 te videndi miracula, qualia vel viderunt ante vel facta audi-
 verunt. Non est verò dubium, fuisse in hac multitudine
 quosdam doctrinæ Christi cupidos, in quorum gratiam
 montem ascendit cum discipulis, ut ex loco editiore exau-
 dietur magis à multitudine. Misericordia commoveba-
 tur, (ait Marcus Evangelista,) erga eos; *erant enim sicut oves*
absq; pastore; verbum enim Dei à Pharisæis pervertebatur,
 aut traditionibus seniorum postponebatur: quamobrem

COS

eos Christus gravi accusatione premit, Mar. 7: 6 Et Matt. 23.

V. 4. *Ἡ δὲ ἐξῆς*. Tempus notat, proximum scilicet festo Paschatos. Erat hoc secundum Pascha post Baptismum Christi. Mirari hic licet, cum Christus diligens fuerit observator legis, cur ad festum non ascenderit? Respondet Theophylactus 1. ut ostendat se legalibus præceptis non esse obnoxium; sed legem ceremonialem paulatim abolere velle 2. Propter insidias Iudæorum.

V. 5. *ἰπίους*. Præmittit miraculo colloquium cum Philippo, ut exploret quid possit industria humana, in re tantæ difficultatis. Respondet Philipus, exiguam, quæ in promptu est, pecuniam, haud sufficere, ut panes emanent tantæ multitudini. Marcus dicit monuisse discipulos, ut auditores dimittat ad emenda cibaria, quia dies præterijt, & desertus locus est, ubi nihil acquiri potest ad victum. Perspicitur ex his, quanta fuerit populi diligentia ad audiendum: ea enim fuit gratia verborum Christi, ut cum admiratione omnium doceret; *Luc. 4: 22. Et omnes testimonium illi dabant, & mirabantur in verbis gratia, qua procedebant de ore ejus. Et v. 32. Stupebant omnes in doctrina ejus, quia cum potestate erat sermo ejus.* Erat enim sermo efficax, ad rectam Prophetarum explicationem, terrore & consolatione feriens conscientias. Sic qui antea curiositate miracula videndi movebantur solû; nunc ex auditu crescente fide, plura audire desiderant, ac perdurant usq; in vesperam, curam omnem corporis & rerum temporalium relinquentes: unde perspicitur initium & natura ac progressus fidei. Erat denarius octava pars uncia, juxta Budæum, & sunt ex ducentis denarijs uncia 25. Tantam pecuniam in promptu fuisse, ex verbis Marci. 6: 37. apparet: quærun t enim an euntes eman

panes tot pecunijs. Unde verò salvatori & discipulis suppeteret pecunia ad usum, colligitur ex Luc. c. 8: 3. nempe ab auditoribus.

V. 8. λέγει αὐτοῖς. Requirente verò salvatore Christo quid apud multitudinem cibi adsit, ut Marcus indicat, respondet Andreas, panes quinque, & duos pisces: ne quis dicat Christum saturasse hanc multitudinem cibus eorum proprijs quos ipsi attulerunt. Id enim hac exploratione quæsit, an aliqua industria aut ope præsentium, saturari potuit tantus hominum numerus. Fatentibus verò ipsis, post accuratam inquisitionem, nihil esse penes ipsos, quod huic multitudini sufficere possit, ipse ad miraculi operationem progreditur.

V. 10. εἶπεν. 1. Classes ordinat, ut discumbant in quolibet circulo quinquageni. Luc. 9: 14. Ut distribuatur commodius, ne quis negligatur; Et computetur numerus hominum facilius. 2. cibos præsentis, accipit 3. gratias agit Deo, qui hæc ordinavit ad viduum hominum: εὐλόγησεν, ait Marcus, in Cælum intuens, qua singulari benedictione operam patris implorat, ad multiplicationem præsentium ciborum, ut multitudini sufficere possit: ostendens quanta sit efficacia precû & benedictionis, ad cibi sumptionem .i. Tim. 4: 4. 4. frangit, & discipulis porrigit distribuenda. Discipuli autem jussâ exequentur, populus obtemperat, quid facere velit observant: sicut petrus, jussus rete explicat, Luc. 5: 5. Ex fide verborum Christi hæc obedientia proficiscitur, diffidentia contra, exitium affert: Qualis fuit ducis illius in porta Samariæ; 4. Reg. 7. qui cum Elisæo non crederet, conculcatus à multitudine periit. Moses incredulus in deserto, terram Canaan ingredi non potuit, neq; Aaron, sed mortui sunt in

ferro, terram Canaan ingredi non potuit, neq; Aaron, sed mortui sunt in deserto. Num: 12. virtus verborum Christi hæc est, vitam & bona omnia præstans fidelibus: potentia etiam Christi conspicitur, qui distribuit egentibus quantum vult, ut appareat ipsum esse Deum, creaturarum Dominum Bonitas quoq;, qui bonis pariter ac malis bona sua communicat; nam aliquos ex his adhuc perstitisse in incredulitate, apparet infra, v. 30. quia adhuc signum requirunt, ut credant ei. Saturantur autem credentes, & fidem insuper concipiunt, bonis spiritualibus simul & temporalibus aucti. *Pf. 34: 11. Divites egue. unt & esurierunt, inquirentes autem Dominum, non deficiet ullum bonum.* Iac. 5: 1.

V. 12. *Ὠς δὲ.* 5. Reliquias colligere jubet, frugalitatem docens, utq; in timore Dei, beneficia Divina percipere oporteat. primo enim exemplo id monet, qui eos non patitur numerosis & ad pompam adornatis ferculis; pro more divitum & aulicorum, eorumq; omnium, qui non naturæ necessitate ac sufficientia contenti, splendorem & pompam nescio quam, in victu & dapibus affectant. Nec minor est eorum erga Deum ingratitude, qui reliquias non colligunt, sua non conservant, sumptus non necessarios faciunt, ac quæ multo aliorum labore, sudore vel cura acquisita sunt, temere vel negligunt, vel effundunt.

V. 13. *Συγγαγῶν.* Virtus benedictionis & potentia Divina Christi conspicitur, ex fragmentorum copia, superante panes ac pisces, unde factum est initium; cognita namq; multitudine convivarum, & simul paucitate cibi præsentis, evidens in hoc panum ac piscium multiplicatione, apparet Divinæ potentiae argumentum. Et hoc est Argumentum confirmationis XI. ex quo probat Evangelista Christum esse Messiam.

V. 14. *ὁ ὄν.* Senferunt auditores & convivæ præfentes vim hujus argumenti, five miraculi fructum, & fatentur Christum esse Messiam. Articulus *ἰσχυρῶς* singularem Prophetam designat, per Moïen prædictum, ut sup. cap. 5: 46. Deut: 18: 15. Et Act. 7: 37. Stephanus de Christo hoc Moïis vaticinium, accipit, dicitq; hunc fuisse Angelum, qui Moïi affuit in deserto, & fecit miracula. Communis itaq; fuit Judaica opinio & intellectus de hoc Moïis vaticinio; Et præterea Regem terrenum fore Messiam, quæ fuit etiam Philippi opinio sup. c. 1: 49. Et auditorum hoc loco: itaq; tentant constituere ipsum Regem: ab hoc Regni terreni desiderio, non fuerunt immunes discipuli Christi Matt: 22: 20. etiam post resurrectionem, Act. 1: 6. Favor hic populi intempestivus, ut & cura præpostera discipulorum ac opinio Regni mundani, provenit ex male intellecto Davidis ps. 2. 45. 110. vaticinio Danielis cap. 7: 14. & similibus vaticinijs, ubi Regni Messiae spiritualis fit mentio: tantum mali affert perversa scripturarum interpretatio. Abducit hic error populum hunc à cura salutis & animæ, ad curam corporis & temporalium: itaq; à Christo reprehenduntur, inf v. 26. Iesus autem futura prævidens, & quia regnum ejus non erat de hoc mundo, subducit se è conspectu populi: & discipulos abire jubet, nec movetur honore terreno, cum potuisset armare quinq; millia, ad capeffendum regnum. Non autem est verisimile, ausam fuisse hanc multitudinem Regem sibi constituere, nisi nota habuisset consilia multitudinis longe majoris, qui domi, tacite, (propter metum Herodis & Romanorum) eadem consilia agitabant. Cessit autem hoc populi studium Christo in maximam perniciem, qui postea regni affectati reus agebatur.

Luc. 23: 2. Et quamvis fecederet & intentionem hanc plebis reprehenderet; tamen excusatio ea potentibus non sufficit, qui de sua autoritate sapè cum aliorum injuria, plus nimio sunt solliciti. Sic Saul offenditur laudibus Davidis, & adversus eum odium concipit, 1. Sam. 18: 7. Confirmat sálvator híc suo exemplo, Regnum & potentiam civilem, cui omnes tenentur obedire. Rom. 13. Docetq; distinctam esse gubernationem Ecclesiasticam à civili. *Reges gentium dominantur; &c. vos autem non sic.* Luc. 22: 25. Ne vero populus cum discipulis consilia de Regno terreno iniret, separat eos à multitudine; & navigio, quod unicum in hoc littore erat, inf. v. 22. in Galilæam transire jubet: ut suspicionem omnem Regni affectati amoveret.

V. 16. *Ὡς δὲ ὄψια.* Ad novi miraculi descriptionem properat; alijsq; miraculis superadditis, idem argumentum confirmat. Et ut Marcus ait, Iesus discipulos compulit, ut relicta multitudine abirent navigio in Galilæam. Unde patet placuisse discipulis consilium populi, & invitos abijisse, prætendentes maris pericula & noctis imminentis tenebras. Solus itaq; Christus manet in loco, & noctem illam in precibus transigit, Orta autem tempestate, in media noctis caligine, turbantur discipuli, absente scilicet Christo, qui tempestates maris sedavit; Matt. 8: 26. verū in super appropinquante in modum spectri, non ad consolationem sed ad terrorem; adeo ut præ timore clamorem attollerent: Mar. 6. Sic discipuli, erecti modo spem magnâ regni terreni; in mortis pericula, & animi cruciatus maximos repente conjiciuntur; ut dejecti terrenis cupiditatibus, discent animæ & futuræ salutis curam majorem agere.

V. 20. *ὁ δὲ.* Christus in periculis & terrore maximo,
L 2 cum

cum abesse putatur, præsens adest, & auxilium affert. Ambulat in mari, iterum ostendens se esse rerum ac naturæ dominum: non quod mare solidaret; movebatur enim flante ad huc vento: Matt. 14: 30. sed virtutem corporis sui, cum Deo uniti ostendit; neq; id solum, sed verbi sui virtute Petrum quoq; ambulantem super mare sustinet, ut credant discipuli spectrum non esse. Hoc miraculo velut imagine depingit salvator statum & vicissitudines Ecclesiæ; infirmitatem, errores, spes vanas, carnalia studia, probationes, castigationes, revocationem ad fidem, auxilia & opitulaciones; utque laborantibus Deus succurrit; quæ omnia priorû exemplis declarari possunt.

V. 21. Ἡθελον. Matthæus & Marcus dicunt receptum fuisse in navim, & quievisse ventum. Addit Johannes mox ad littus appulisse eos; quos Matthæus in medio mari fuisse indicat. Plura igitur miracula hic concurrunt; Christus super aquis ambulat; Petrum similiter ambulantem facit; tempestatem sedat, naviculam à maris medio, in littus transponit, declarans se esse naturæ & maris dominum, ac potestatem sibi datam in cœlo & in terra: seq; prope adesse omnibus invocantibus eum: ps. 145: 17.

V. 23. Τῆ ἐπιλευσιον. Consequentia describit seu effecta miraculorum. 1. Miratur populus quomodo ad littus oppositum pervenerit, scilicet in Galilæam; quia cum discipulis non sit ingressus, neq; fuit in illo littore navis alia, nec tamen ipsum viderunt amplius, ab ea parte maris, ubi miraculum fecit: itaq; supervenientibus postea ex Tiberiade navigijs usi, sequuntur, Iesum, quarentes eum in Galilæa. 2. Mirantur & adorant eum discipuli, & qui cum ipsis erant in navi, videntes mirabilia quæ fecit in terra mariq; ac

confitentur ipsum esse filium Dei; Matt. 14: 33. Sicut etiam discipuli. Matt. 16: 16. Et Nathanael: Et cæcus, Joh. 9: 35. Notum itaq; erat tum temporis discipulis & fideli populo, Christum esse filium Dei.

V. 25. Καὶ ἐρῶντες. II. Pars capitis colloquium ac disputatio Christi cum populo, ad Capernaum in Galilæa, sup. v. 17. Tribus membris constat hæc oratio: Exordio, disputatione ipsa, & effectis seu consequentib⁹ ex hoc colloquio. Exordium occasionem indicat, & tractanda proponit. Occasionem præbet quæstio Judæorum; sentiunt enim Iesum mirabili transitu pervenisse in alteram ripam; cujus rationem scire desiderant. Quos reprehendens Christus, notat primo negligentiam in considerandis miraculis, factis ad confirmationem fidei de Messia: deinde studium carnale rerum temporalium & ventris, quia talem Messiam desiderant, qui poterit eos mundana felicitate ornare, imperio, victu abundante, rerumq; affluentia, sine multo eorum labore: abjecta cura omni salutis & animæ. Sic non defunt sectatores Christianæ fidei, si commoda temporalia afferat: imminente verò tentatione deficiunt plurimi. Luc. 8: 13. *Quorum Deus venter.* Phil. 3. qui *Existimant questum esse pietatem.* 1. Tim. 6: 5: Ex hoc hominum genere fuit Damas. 2. Tim. 4: 10. Et Angelus Laodicenæ Ecclesiæ, Apoc. 3: 17.

V. 27. Ἐργάζεσθε. Propositio: Danda est opera, ut ex doctrina & miraculis Christi eliciamus alimenta animæ, quibus fides roboratur in vitam æternam; *operamini*, id est, omni studio contendite acquirere, non temporalia quæ pereunt, sed æterna & duratura, quæ Filius Dei morte promeruit. *Hunc enim signavit Pater Deus*: hoc est, æterno consilio ordinavit novi testamenti pontificem. Heb. 5. & 7. ut mundus salvetur per ipsum. L 3 V. 28.

V. 28. *Εἰπὼν οὖν.* Audiunt operationis mentionem; itaq; mox convertunt animum ad operum iustitiam, in qua salutem collocant Pharisei; & quærunt quibus operibus salutem mereri oporteat. Respondet salvator, & clarius eos ad fidem hortatur; hoc est, ut Deo vocanti credant, credant autem in filium; quem Deus misit, ad salutem humani generis. Hæc fides Christum Dei filiū apprehendens, cibus est animæ, quia animam ac conscientiam peccatoris, territi sententia legis atq; iudicij Divini, reficit, & in spem bonam erigit. Neq; verò fides ut est opus, ex se, justificat peccatorem, sed quia Christum apprehendit: infra v. 40.

V. 30. *Εἰπὼν.* Exceptio Judæorum: viderunt Judæi signa quæ fecit Iesus, in Cana Galilææ, Ierosolymis, & in deserto: his non contenti, putant talia miracula non sufficere, ad probandum Christum esse Messiam. Deinde, si relictis traditionibus seniorum, & operibus à Mose traditis, in fide Christi salutem quærere oporteat; necesse est ut probet, Christus se majorē esse Mose, operaq; edat majora his quæ fecit Moses. Nunc Moses non solum terrena edidit miracula, sed panem de cælo dedit eis, idq; longo tempore, annis scilicet quadraginta; Exo. 16. Aluit autem panem cœlesti virorum sexies centena millia, præter mulieres & pueros ac multitudinē servorum & peregrinorum. Exo. 12: 38. Cum Christus semel saltem una cœna quinquies mille viros paverit pane terrestri. Sententia Iudæorum est, male se permanere in doctrina Mosis, qui cum Deo loquutus est, qui à Deo scriptam legem accepit, qui tremenda miracula edidit, qui pane cœlesti tot homines tanto tempore aluit. Itaq; cap. 9: 29. respondent: *Nos Mosi discipuli sumus. Nos scimus quæ Mosi loquutus est Deus: hunc autem unde sit nesci-*

mus. Hæc objectio Iudæis ita valida visa est, ut in hodiernum usq; diem, relicto Christo, in Mose hæreant.

V. 32. *Εἰπὺν.* Respondet Christus & evertit principium Iudæorum, qui putabant Mosen dedisse ipsis panem hunc, quæ tamen non Moses, sed Deus, pater Domini Iesu Christi, eis dedit, probatur ex textu Exo. c. 16: 4. *Dixit Dominus ad Mosen: Ecce faciã pluvie panẽ de cælo &c.* Deinde confert inter se panem quem dedit Moses cum pane vero cœlesti: ille satiabat famem temporalem ventris: hic verò animam satiat salute, & vita æterna. Tertio, Man generabatur in aëre, & in terram decidit ut ros & pruina: Exo. 16: 14. Num. 11: 9. Panis autem Dei, Christus scilicet, descendit de cœlo, & passione sua abolet mortem & vitam restituit; *Mundo*, toto generi humano: nam pro omnibus mortuus est Christus. 2. Cor. 5: 15. & 19.

V. 34. *Εἰπὺν.* Respondent Iudæi, persistunt in opinione & proposito de re terrena, petuntq; dari sibi panem tribuentem medicinam, adversus morbos & mortem: non quidem quod existiment Christum hoc præstare posse, sed illudentes, quasi vana jactet salvator. Excipit similiter adversus similitudinem de aqua viva mulier Samaritana, sup. c. 4: 15. Respondet Iesus, & expressè de se explicat allegoriam panis cœlestis; deinde ostendit animas credentium in se, ita satiari, ut neq; esuriant neq; sitiunt in æternum. Est hic loquendi modus scripturis usitatus. Matt. 5: 9. *Beati qui esuriunt & sitiunt iustitiam, quoniam ipsi saturabuntur.* Esa. 55: 1. Non sunt itaq; accipienda verba Christi de pane nutriente corpus, sed de fide Christum apprehendente & merita ejus, quibus salutem promeruit credentibus. Hanc qui habet, per eam Christo conjunctus, spe æternæ felicitatis exultat;

eat; præsentibus contentus, non eget, nec adversis movetur ullis, sed in vera felicitate fuitur bonus per Christum acquisitis. Pf. 34: 11. *Divites egerunt* &c. Sic quod v. 33. de Mundo dicit, universo scilicet humano genere; hic fidei conditione addita, ad credentes restringit: infidelium enim nulla est participatio meriti Christi. Vita autem spiritualis inchoata in fidelibus in hac vita, continuatur per Sp. sancti gratiam in vitam æternam: sup. c. 4: 14.

V. 36. *Αλλ' ἔτιν.* Tertio, causam affert quare Iudæi hujus felicitatis non sunt participes: quia scilicet viderunt Christum Messiam præsentem, testante Iohanne Baptista, Deo etiam voce sua de cælo, miraculisq; Divina virtute editis. Illi tamen non credunt, sed indurati oculos auresq; obturant, ad vocem Dei vocantis: causa itaq; damnationis in illis ipsis relidet.

V. 37. *Πᾶν ὅ.* Quarto: Dat Deus, non occulto seu extraordinario modo, sed per ordinaria media, prædicationem verbi, qua vocat ad se omnes, quos credentes sanctificat, justificat & salvat: sicut scriptum est, Rom. 10: 14. Et. c. 8: 29. Sic Paulus & Apollo ministri fuerunt, per quos crediderunt Corinthij: 1. Cor. 3: 5. Illis verò qui hæc media respiciunt, nulla patet alia ad salutem via: Et sunt *voluntariè peccantes*, de quibus Apostolus, Heb. 10: 26. Plura de his dicenda sunt inf: v. 44. Venire ad Christum est, recipere gratiam oblatam per verbum, vel nõ repugnare, & repellere verbum prædicatum: sicut Iudæi Antiocheni; Act. 13: 49. Et qui *dilectionem veritatis non receperunt, ut salvi fierent.* 2. Thes. 2: 10. sup. c. 1: 11. *Quotquot (autem) ipsum receperunt, dedit eis potestatem filios Dei fieri.* Venientes autem ad se non ejicit: scilicet, nequis putet se, absoluto Dei decreto, à salute esse reje-

rejeetum ; patet enim gratia Dei omnibus recipientibus eum. 1. Tim. 2: 4. & sup. c. 1: 12.

V. 38. ὅτι κατὰ βῆθηκᾶ. Ratio additur à fine incarnationis & missionis suæ. Non ideo venit, in mundum, ut carnali gloriæ cupiditate permotus, Regnum terrenum instaureret, ad mundanam felicitatem : hoc enim nec intendit missione & decerto suo pater, nec officium messiæ id requirit. Deinde, ab absurdo : sic namq; voluntas filij alia esset à voluntate patris. Tertio Filij eadem est voluntās cum Patre, quam ut efficiat, ideo descendit de cœlo, scilicet, ut salvetur mundus per ipsum. sup. 3: 17.

V. 39. τὸτο δὲ. Nunc quæ sit voluntas Patris explicat dupliciter: 1. voluntas patris est, ut credentes in se, liberet à damnatione & interitu, quod prestitit Christus morte, passione, satisfaciendo & tollendo peccata mundi; superando mortem, diabolum & infernum : unde victor extremum hostem, mortem scilicet abolebit in novissimo die, & excitabit ad vitam omnes fideles, 1. cor. 15: 26. 2. ut videntes Christum, hoc est, intelligentes gratiam nobis oblatam in Christo, eamq; acceptantes puro & simplici corde: ac deinde credentes, hoc est, his Christi meritis plena fiducia inhaerentes, ad vitam æternam resuscitet, ut æterna cum ipso felicitate fruantur, erepti ex faucibus Diaboli, terrore mortis, & omni violentia ac seductione impiorum. Sæpius inculcat, resuscitationem ex mortuis: ad consolationem piorum, ad terrorem verò impijs : sicut Paulus Felicem Romanum terret judicij futuri mentione, Act. 24: 25. Totum itaq; salutis nostræ negotiū salvator hîc descripsit. 1. decretum & voluntatem Patris. 2. ordinationem filij ad ejus exequutionem, 3. virtutem ejus vivificam. 4. organū

applicationis quoad nos; fidem videlicet: (cujus gradus sunt primo historicè credere, deinde Christum recipere, tertio in ipsum plena fiducia confidere.) 5. Finem fidei liberationem à morte. 6 glorificationem fidelium & causam damnationis impiorum.

V. 41. *Ἐγόγγυζον*. Altera exceptio Judaeorum, qua contra assertionem Christi, negant ipsum de cœlo descendisse, idque cū murmure, provocantes ad auditores, & ad se mutuo, quasi de re manifeste falsâ, & incredibili, quod de carne sua vivifica, & de cœlesti origine est loquutus; quem sermonem cum continuasset ad finem hujus capituli, à discipulis deseritur, & cap. 8. penè fuisset à Judæis lapidibus obrutus.

V. 42. *καὶ ἔλεγον*. Rationem hujus suæ dubitationis asserunt, ex communi sensu; quia cum sit genus notum omnibus, & parentes eogniti, in vicinia scilicet habitantes: non potest cœlestem habere originem, nec de cœlo descendisse, terrenum habens ortum, more omnium hominum. Hic probè intelligunt Judæi verba Christi, de pane cœlesti, Christum scilicet descendisse de cœlo, adversus quæ tanta cum vehementia excipiunt; explicationem tamen ulteriorem non quærunt, sicut Nicodemus, sup. c. 3. sed tenebras amant & ignorantiam. Prædixit David ps. 2. filium Dei fore Messiam. & ps. 110. Messiam ut dominum adorat, eiq; ad dexteram Dei exaltato, imperium in omnes inimicos tribuit, passionem etiâ prædicit: sicut hac quæstione Christus Judæos exercuit, Matt. 22. Ostendens Messiam Deum esse & hominem. Hæc quia ignorare malunt increduli, quam à Christo discere, itaq; in cæcitate & rerum temporarium studio pereunt.

V. 43. *ἀπεκρίθη*. Responsio Christi: Et 1. compescit mur;

murmur eorum, ostendens frustra, eos murmurare in re incognita. 2. veræ scientiæ & fidei originem deducit, non ex viribus humanæ industriæ, aut arbitrij humani; sed ex misericordia Dei. Rom. 9:16. qui aperit nobis voluntatem suam verbo revelato, cui attendere oportuit Iudæos, & credere, 2. Pet. 1:19. *Fides enim ex auditu est, auditus autem per verbum*: Rom. 10:17. conqueritur autem Eſa. c. 53: 1.

Quis credit auditui nostro? Verbum Divinum operatur fidem, virtute Sp. sancti, qui verbo ad est, in his qui obediunt, & se verbo non opponunt, ut hoc loco Iudæi, qui inobedientia ac contumacia impediti, Sp. sancti operationem non admittunt: itaq; cœlestis pater eos non trahit. Alia autem media per quæ ad fidem deducamur, ordinata non sunt. Sic ex gratia Dei pendet illuminatio, conversio, & sanctificatio nostra: Donum Dei est, Eph. 2. Et Thesſalonicenses *theodidaxoi* dicuntur. 1. Theſ. 4:9. & 21. perditio à contumacia cæcitate & negligentia hominum, juxta illud *Oſeæ 13. 9. Perditio tua ex te Israel, ex me tantummodo jalus. Et Rom. 10:16: Non omnes obediunt Evangelio.*

V. 45. *ἔσ.* Confirmat supradicta testimonio Prophetico. Eſa. 54:13. *Erunt omnes docti à Deo.* intellige in his quæ spectant ad salutem & conversionem, ac *Sapientiam, quam nemo principum hujus seculi cognovit*: 1. cor. 2:8. Huc adde vaticinium Jer. 31:33. *Dabo legem meam in corda eorum, & in mentibus eorum scribam eam: &c.* Ostendit verò non satis esse audire: sed audire & discere: quod non faciunt qui resistunt Evangelio; itaq; ad Christum non veniunt. Discere vero oportet non intelligendo solum, sed assentiendo ac obediendo: ut dictum est. Hunc assensum Sp. sanctus operatur per verbum, sicut per verbum Pauli aperuit cor Lydiæ ut attenderet: Act. 16:14. Ille est qui operatur in nobis velle & perficere, phil. 2:13. V.

V. 46. *ὄψα ὄψι*. Occupatio qua rejicit objectionem carnalium hominum, ne putent se Deum Patrem carnalibus oculis visuros, & loquentem sibi auribus suis audituros; sicut expetit Philippus infra. c. 14: 8. Sed qui cupit videre Patrem, audiat filium, in quo est & loquitur Pater; ibidem v. 9. & sup. c. 1: 18. Solus enim Filius vidit Patrem, & est confcius decreti & consilij æterni, de redemptione generis humani: hic propositus est mediator Dei & hominum, ut omnes credentes in eum salutem consequantur per nomen ejus. Sup. c. 3: 16. 1. Tim. 2: 5.

V. 47. *Ἀμῶν*. Concludit hanc disputationem epiphonemate, & clavis verbis indicat quid per manducationem panis cœlestis intelligat: videlicet, fidem in Christum. sicut supra. v. 35.

V. 48. *Ἐγὼ*. Postquam respondit Christus ad exceptiones Judæorum: nunc redit ad dissertationem superius habitam, de pane cœlesti, & repetit propositionem suprapositam v. 27. Deinde collationem instituit inter Man, patribus datum in deserto, quod vitam non dedit: omnes enim mortui sunt, & multi in peccatis suis perierunt; sicut Core, cum familia & factione tota, nec potuit Man salvare eos. vide de his iudicium Pauli 1. cor. 10. Hic verò panis, Christus scilicet, filius Dei, qui non in aëre generatus ut Man; sed ex sinu æterni patris ad nos prodijt, efficacia passionis suæ vitā peperit & salutē credentibus in se: non temporalem sed æternam. Docet itaq; primò se esse panem vitæ continentem virtutem vivificandi. 2. habere originem cœlestem; hoc est, esse filium Dei, æternum Deum. 3. Hominem esse, & moriturum pro peccatis mundi. 4. Mortem quam in propria carne perferet, salutarem esse, & me-

meritoriam vitæ æternæ; quia est caro filij Dei: Deo personaliter unita. *Morior, inquit pro orantibus, ut per meipsum omnes vivificem.* ait Cyrilus in hunc locum. Nam ex unione personali cum Deo, caro Christi hanc virtutem acquisivit.

V. 52. *Ἐμάχοντο.* Pugna & disceptatio ex hoc sermone Christi oritur, probantibus alijs hanc orationem; alijs improbantibus hunc esum carnis, & sanguinis bibitionem, quasi ferinā & cyclopicam, à qua humanus sensus abhorret.

V. 53. *Ἀπὸ.* Christus itaq; expressius sententias supradictas iterat, ut ipsis videtur, duriorib⁹ verbis; addita juramenti asseveratione: ostendens necessariam esse hanc manducationem ad salutem, ac sine ea neminem salvari. 2. manducantibus asserre utilitatem insignem, vitam scilicet æternam. 3. Hunc cibum præ omni cibo alio esse expetibilem, ob salutem animæ quam parit. Quia unit nos cum Christo & facit eum in nobis habitare: sicut explicat salvator clarius: inf. c. 17: 21.

V 57. *καθ' ἑσ.* 4. Unde sit vis illa vivifica in carne sua declarat. Principium vitæ & omnis bratitudinis est in Patre; hanc per æternam generationem communicat filio: ipse à Patre missus, carni assumptæ virtutem hanc commutat; ut quod habet Divinitas per naturam, id habeat caro τῆς λέξε per communicationem: vim vivicandi ad vitam æternam credentes in se. Sic salvator calumnias torquentium dicta sua in perversum sensum, nil moratus; urget eadem valide, ostendens se vana non loqui; sed talia quæ salutem hominum æternam concernunt. Mirabitur verò aliquis cur hac allegoria continuata, ipsos alioqui satis offensos salvator perturbet? Facit id absq; dubio, ut rei difficultate

tate studium discendi in ipsis excitet; ut ex animo explicationem clariorem, & cum desiderio petant: quale habuimus exemplum in Nicodemo. Joh. 3. Et in discipulis; Luc. 8: 9. Ubi etiam causam reddit, quare ad quosdam parabolis utatur.

V. 58. *ὄυτ*. Conclusio hujus disputationis, in qua summam repetit supradicta: & opponit objectioni Iudæorum, qua Moſen Christo peſerebant. Ipſe verò contra docet Man & miracula Moſis, vitam non attuliſſe nec præſtare potuiſſe: Chriſtum autem fidelibus miniſtrare vitam & ſalutem æternam. Hinc etiam deduci poteſt collatio inter Legem & Evangelium: qualem nuſtuit Apoſtolus, 2. cor. 3. & Gal. 4. Inter miniſterium Moſis ſeu veteris teſtamenti; & miniſterium novi teſtamenti. Notanda eſt hoc loco differentia inter manducationem mere ſpiritualem, & ſacramentalem; propter Sacramentarios, qui ex hoc loco deſumunt explicationem ſacramenti cœnæ, ut probent ſolos credentes corpus & ſanguinem Domini in cœna percipere; ſicut ſalvator hoc loco de ſola fidei manducatione corporis & ſanguinis agit. v. 35. & 47. ut dictum eſt. Difſert enim manducatio ab illa inſtitutione cœnæ; 1. tempore: quia hæc diſputatio habita eſt cum adverſarijs Iudæis in Capernaum, inf. v. 59. anno præcedente paſſionem, cum ſacra cœna nondum erat inſtituta; ſed demum anno quarto miniſterij Chriſti inſtituitur Ieroſolymis, in cœtu fidelium diſcipulorum. Hoc igitur loco de re ignota fuiſſet loquutus, cum adverſarijs irriſoribus. Deinde, nulla hic elementa adhibentur, ut in cœna: nam quod panis mentionem facit, hoc faciat in typo, ex oblata à Iudæis occasione de pane cœleſti: docetq; totam actionem, de qua hic agit,
fide

ſie abſolvi. In cœna verò panem & vinum ſimul ore percipere præcipit, cum corpore & ſanguine ſuo. Tertio, manducationis, quæ hoc loco deſcribitur, carnis Chriſti ac beneficiorum ejus, ſoli credentes ſunt participes; & omnibus eſt ſalutaris. In ſacramentali digni & indigni corpus & ſanguinẽ Chriſti percipiunt; illi ad ſalutem, hi ad judiciũ, & condemnationẽ. Ratio eſt, ex unione corporis & ſanguinis Chriſti cũ ſymbolis: quæ non dependet ex fide, dignitate aut indignitate utentis; ſed ex verbo inſtituentis; nec unio ſacramentalis elementorũ cũ re ſacramenti diſſolvitur, per in credulitatẽ utentis. Quarto, perceptio carnis & ſanguinis Chriſti, de qua hic agitur, nullo non loco & tempore fieri poteſt: ſacramentalis ſolũ poſt factam inſtitutionem, & in congreſſibus fidelium; quales etiam ſunt cum ægrotis ſacra cœna miniſtratur: Ex rationibus jam dictis refellitur papistarum delirium & impoſtura, qui ex ſola panis mentione, non etiam vini in hoc loco, inferunt ſufficere, ſi laicis panis in cœna diſtribuat ſine calice. Nam hoc loco de cœna non agitur, & probatio deſumenda erat ex verbis inſtitutionis, à tribus Evangeliftis & Paulo luculenter deſcriptis; ubi genuina eſt ſedes doctrinæ de hoc myſterio.

V. 60. Πόλλοι. III. Pars in qua duplicem effectum hujus concionis deſcribit, & quidem apud diſcipulos Chriſti, quorum plurimi Chriſtum ſectati ſunt, propter ſpem regni terreni; quibus magnopere placuit ſtudioſum populi, cupientis Chriſtum in deſerto regem creare. Verum deducente ipſo intellectum verborum ſuorum ad ſenſum ſpiritualem & ad fidem, qua in Chriſtum creditur; ipſi ſpe ſua fruſtrati, occaſionem defectionis arripiunt ex literali verborum ſenſu, hypocrifiſin diu latentem produnt, & Caper-

nai.

naitarū sententiæ se adiungunt : verba Christi torquentes ad sensum carnalem, de Cyclopico carnis esu & cruoris hau-
 stu; ac de duro Christi sermone conqueruntur. Studium hoc rapiendi verba alterius in alium sensum, plurimas sem-
 per lites excitavit inter partes dissidentes. Christus verò
 apud semetipsum intelligens murmur eorum, scientia scilicet Divina, sicut indicavit Evangelista sup. c. 2: 24. qua
 ut Deus, cogitationes omnium novit.

V. 62. *Ἐὰν ὄλω.* Quia putant in creduli, Christum im-
 possible sibi tribuere, descensum de cœlo, vivificationem
 ac virtutem carnis suæ : exemplum ipsis proponit futuræ
 ascensionis in cœlum, quæ discipulis & magna multitudine
 fidelium inspiciente contigit : qua salvator, ut & resurre-
 ctione à mortuis, missione quoq; Sp. sancti, veritatem ver-
 borum suorū comprobavit. Quid de hoc Christi ascensu
 & descensu sit sentiendum, supra dictum est; cap. 3: 13.

V. 63. *Τὸ πνεῦμα.* Spiritus in hoc dicto denotat sen-
 sum spirituales, qui ex verbis Christi secundum ductum
 Sp. sancti & ex fide Christi provenit : caro sensum carnalem
 hominis animalis, non illuminati gratia Sp. sancti : sicut A-
 postolus explicat; Rom. 8: 5. & 1. cor. 2: 14. *Caro non prodest,*
hoc est, carnaliter ea exponere nil prodest; sed offendiculi occasio fit.
 ait Theophylactus in hunc locum. Verba Christi spiritus
 sunt & vita, hoc est, doctrina spiritualiter seu de rebus spi-
 ritualibus informans fidem, ad vitam æternam. Hæc est
 Petri explicatio inf. v. 68. Pudeat itaq; zuinglium, qui ex
 his verbis concludit, carnem Christi in S. cœna nihil prod-
 esse:

V. 64. *Ἄλλ'.* Deinde palam ostendit incredulitatem
 esse causam hujus ignorantie : cæci enim sunt omnes, in
 rebus

rebus ad salutem spectantibus dum carent fide, Et ; *accedentem ad Deum oportet credere.* Heb. II. Ideo revocat eos salvator ad supradicta, scilicet, v. 44. unde etiã petatur explicatio.

V. 66. *Ἐκ τῆς*. Finalem perseverantiam in incredulitate, sequitur defectio & amissio gratiæ ac Sp. sancti : itaq; orat psalmista: Spiritum sanctũ tuum ne auferas à me. ps. 51.

V. 67. *Ἐπιτιμ*. Alter effectus concionis Christi, scilicet apud fideles. Apostoli requisiti, ut de his Christi verbis sententiam dicant : simplici fide fatentur, Christi conciones esse verba informantia eos ad vitam æternam ; & Christum esse filium Dei salvatorem mundi. Miratur autem salvator malitiam hominum & potentiam Diaboli, quod cum ex omni discipulorum numero, duodecim elegerit Apostolos, quorum opera præcipue uti constituit in prædicando evangelio : attamen ex hoc paucorum ac precipuorum numero unum decepit Satanus, ut non solum à fide deficeret, sed insuper ministrũ & organon se præbeat Diabolo ad prodendum impijs salvatorem. Hæc de Iuda proditore vaticinatus Salvator, studuit ipsum ab impietate revocare, sicut etiam inf. cap. 13: 18. cap. 17: 12. Et Paulo ante passionem, in convivio ultimæ cænæ expresse & nominatim ; Matt. 26: 24. qui tamen toties admonitus, diaboli laqueo implicatus in impietate perseveravit : & impletum est vaticinium Davidis : ps. 41: 10. 55: 13. & ps. 109.

C A P. VII.

Tres sunt partes hujus capituli : in prima describitur consilium propinquorum Christi, suadentium ut Ierosolymis se manifestum faciat : cum responsione Christi, qua

causam reddit moræ & conversationis in Galilæa. In secunda parte, quæ Ierosolymis gesta sunt Evangelista commemorat. Tertio eventum colloquij & auditorum varia iudicia, consilium quoq; inimicorum & conspirationem in necem Christi; & ut manus eorum hac vice effugerit.

V. I. *καὶ πρὸς ἑπτὰ*. Cum multo jam tempore in Galilæa & vicinis regionibus conversaretur Iesus: propter insidias Hierosolymitanorum, volentium eum è medio tollere: nunc ascendit ad festū tabernaculorum, quod in lege præcipitur, Lev. 23: 33. Num. 19: 12. Et octo diebus celebrabatur, mense scilicet Septembri. Institutum erat, ut gratiæ Deo agerentur pro conservatis & collectis frugibus: habitabant in tentorijs propter memoriam peregrinationis in deserto; cum in tentorijs totis quadraginta annis habitantes, pane cœlesti nutriebantur. Vixit fuit salvatoris Christi mora in Galilæa, regione scilicet obscura, justo longior; illi præcipue qui pro Messia se gerebat: itaq; Ierosolymam ire convenit, & in frequentia hominum, ac principum populi miracula facere; sine quorum approbatione haud quaquā pro Messia recipietur. Fratres Iudaico more dicebantur in consanguinitate proximi. Argumenta addunt: faciendos esse discipulos, ex primoribus gentis, ut procedat negotium, deinde reprehendunt conversationē ejus diurnā, loco obscuro: cum velit mundo notus fieri.

V. 5. *ὄντι*. Consilium non ex fide profectum fuisse, Evangelista indicat, itaq; carnale erat, ambitiosum, neq; ex caritate: cupiebant ipsum propinqui, aut Regem, ut ad ipsos aliquid gloriæ humanæ pertingeret; aut in pericula conjectum & è medio sublatum; ut finem videre liceat hujus comœdiæ. Non enim est dubium crebris inimicorum

rum illusionibus expositos fuisse, propter nomen Messiae affectatum à Christo cognato. Sic Diabolus humanæ salutis hostis, quod per seipsum tentatione perficere non potuit: Matt. 4. id per consanguineos Christi moliebatur.

V. 6. λέγει. Respondet Christus, aliam esse ipsis oportunitatem temporis, aliã sibi: illi cum habeant eadem cum mundo studia, & de Messia ac cultu Divino sententiam unam; tutior est eorum cum Iudæis conversatio, cum quibus idem sentiunt. Deinde causam odij quo adversus ipsum feruntur exponit, sicut coram Nicodemo: sup. c. 3: 23. quia cum sint opera eorum mala, ideoq; à Christo reprehenduntur, & excitatur odiũ ac ulciscendi studiũ. Tertio quia tempus passionis ejus non dum venit, ut sit necesse, se in manifestum discrimen conicere; ipsos verò ut ascendant hortatur, qui id sine periculo præstare possunt. Quãvis enim insolens & acerba sit fratrum exprobratio: placida tamen responsione, ipsos salvator dignatus est: omnibusq; Christianis ac Ecclesiæ ministris humanitatis ac modestiæ exemplum præbet. Hoc malum omnibus ferè innatum est, ut ex religionis cultu vel in amentam gloriam, vel alia mundana commoda quærant; sicut discipuli: Matt. 20: 20. Luc. 22: 24. Superanda est ista cupiditas precibus, ac spe futuræ gloriæ, & contemptu rerum mundanarum.

V 10. ὡς δὲ. II. pars cap. in qua, quæ Ierosolymis in festo gesta sunt, Evangelista describit. Post fratres Dominus ascendit: & hoc in occulto: Iudæi autem inimici, cum viderent ipsum cum fratribus non adesse, libere de ipso magis inter se loquuntur; cum putarent ipsum metu ac pudore ab incepto retrahi. Quærebant ipsum magis, quem tamen fratres significant ad festum non velle ascendere:

cujus nomen exprimere præ odio & contemptu non possunt; ut inde pateat, quanta adversus ipsum ira commoti sint. Sentiunt autem diversa de ipso sentire multitudinem: probantibus alijs doctrinam ejus, alijs rejicientibus: nec desunt ex præcipuis qui faveant, ut patet in fine capituli.

V. 13. *Ὀυδεις*. Et quamvis multi crederent in eum etiam ex principibus; ut docet Evangelista inf. c. 12: 42. tamen non fuerunt ausi palam patrocinium ejus suscipere, propter potentiam prævalentis partis adversæ; ne ex synagoga excommunicati ejicerentur.

V. 14. *Ἦδη δὲ*. Ascendit verò Iesus demum peracta festi parte media: sine dubio huc usq; se occultans, ut data Judæis occasione liberius de se conferendi sermones, pateretq; fidelibus, haud contemnendum esse credentium numerum, qui sibi faveant. Ac quamvis pars maxima insidiaretur vitæ ejus; inf. v. 25. tamen in templum prodit, ac palam docet in multitudine: ostendens se, non metu mortis retrahi ab officio.

XII. V. 15. *καὶ ἐθαύμαζον*. Deducitur ex his verbis XII. Argumentum confirmationis quo probatur Christum esse Messiam, ab excellentia doctrinæ & scientia mirabili: quod continuatur in sequentibus; & in fine capituli approbatur à ministris templi & Nicodemo. Prædixit Esâ. c. 50: 4. *Dedit mihi Dominus linguam eruditam*. Luc. 4: 22. *Mirabantur omnes in verbis gratiæ quæ procedebant ex ore ejus*. Et quamvis Christi doctrinam Judæi contemnerent, tamen conscientias eorum concutit docendi in Christo mira dexteritas: cum humano more disciplina literarum non sit informatus. Locus insignis doctrinæ, exemplo ostendens quomodo Deus cor peccatoris, verbo & Spiritus sancti operatione pulset: quod

quod autem in his impijs non sequatur salutaris effectus, causa est, quia operationi Sp. sancti resistunt, & in contumacia perdurant, rejicientes salutis media: sicut Matt. 12. Christus explicat.

V. 16. *Ἀνευθεῖν*. Confirmatio argumenti, à causa hujus scientiæ, Deo scilicet autore, qui in filio loquitur. Deut. 18: 18. *Ponã verba mea ore ejus, & loquetur ad eos omnia* quæ præcipio illi: &c. *Labia tua decora*, ps. 45: 3. Ergo doctrina Christi non est humana, sed nata ex Deo, & humanæ naturæ per unionis gratiam communicata: secundum prædictiones prophetarum; Moïsi, Esaïæ & Davidis. *Non est mea*; scilicet, ex ambitione & temeritate humana profecta, ut putant Iudæi: qualis est Phariseorum, ex traditionibus seniorum & hodierna papistarum, de quibus Christus, Matt. 15: 13. *Omnis plantatio quã non plantavit pater meus caelestis eradicabitur*. Qualis etiam seductorum: Act. 5: 38. Conferatur etiam quaestio qua Christus Phariseos urget: Matt. 21: 24. de baptismo Iohannis. 2. Ratio confirmationis desumitur, à missione seu vocatione Christi immediata, à Patre cœlesti, satis probata superius; Ex testificatione Baptistæ, voce patris loquentis de cœlo, miraculis & doctrina. *Nemo enim sibi sumit honorem, sed qui vocatur à Deo, ut Aaron*. Heb. 5: 4.

V. 17. *Ἐπιπέμω*. 3. probatio, ab energia & efficacia & virtute doctrinæ Christi, in his qui non repugnant, sed obediunt vocationi. Deprehenditur ea, 1. conferendo doctrinam cum vaticinijs & revelationibus scripturarum: Exemplo Berœensium: act. 17: 11. 2. ab efficacia Spiritus, operantis virtutes & *κατασκευαστά* in conversis; inf. v. 38. His addantur illustria dona miraculorum & linguarum,

quibus credentes Dominus ornavit in primitiva Ecclesia; juxta promissionem: Mar. 16. 17. Hinc tertia nota desumitur: Si enim officij exequutio omnia dirigit ad gloriam propriam, tales à Deo non sunt missi, sed à se ipsis loquuntur, & sunt mendaces: contra, qui omnia dirigit ad Dei gloriam, & hanc unicè quærit, verax est ac justus. *Κεῖθερα* hæc sunt, & notæ infallibiles, quibus probatur veritas vocationis & doctrinæ Christi: clara illa quidem & manifesta, ex vaticinijs, veteris testamenti, & novi testamenti historia; sic esse gesta omnia, juxta prædictiones Prophetarum. Clara hæc sunt his qui faciunt voluntatem Dei: hoc est, qui credunt in filium; sup. v. 40. Qui verò scripturas veteris aut novi testamenti rejiciunt, fidem in Christum & salutis media contemnunt, malis operibus delectantur, tenebras luci præferunt, *his non erit matutina lux. Esa. 8: 20. nec Lucifer orietur in cordibus eorum. 2. pet. 1: 19.* Ad has regulas exigenda est etiam hodie doctrina & officium ministrorum Ecclesiæ: 1. Doctrinæ excellentia à Deo sit, revelata per Christum, Apostolos & Prophetas, quo etiam Petrus provocat. 2. pet. 1: 16. & 19. Nec aliud Evangelium prædicare licet, Gal. 1: 8. 2. Sit vocatio ministrorum legitima, si non immediata, at mediata, ordine Divinitus instituto; non per ambitionem, aut artibus illicitis. 3. Tertio, vocati Deo obtemperent, ejus gloriam ante omnia quærant, non suam: non sibi placentes, nec cupiditatibus servientes mundana sectentur: Deo, non hominum libidini serviant: sicut Christus sup. c. 5: 30.

V. 19. *Ὁυμωσῆς*. Secunda pars colloquij in templo habitij; confutatio; in qua reprehendit cruentum consilium Iudæorum, qui ex pio Christi factò, cum languidum in Beth-

thes-

thesda sanaret, ipsum ad necem condemnant. Propositio hujus extat v. 24: Ubi simul, ex regulis suprapositis, ostendit doctrinam eorum de observatione legis esse falsam. 1. Ratio quia de legis justitia gloriantur & traditionibus Moïsis, nemo tamen eorum servat legem. Probationem hujus rationis desumit ex cruento eorum propositio interficiendi Christum, hominem innocentem, à Deo missum: contra mandatum quintum decalogi. Iam violato mandato uno, legem Dei violarunt, & sunt sub maledictione; juxta illud, Gal. 3: 10. Deut. 27: 26. *Maledictus omnis qui non permanserit in omnibus quæ scripta sunt in libro legis, ut faciat ea. Et Jac. 2: 10. Qui offendit in uno factus est omnium reus.*

V. 20. Ἀπεκρίθη. Notum erat Christo hoc Iudæorum consilium, cum esset in Galilæa, sup. v. 1. non potuit enim esse incognitū quicquam Deo. Et quia notū erat populo Ierosolymitano; inf. v. 25. Negant tamen Iudæi; & hoc indicium Christi impudenter explodunt, velut hominis à furij & malo spiritu agitati. Antea siquidem hanc famā de Christo sparserant, ipsum ope principis Diabolorum miracula facere: Matt. 12. Et infra cap. 8. id ipsum repetunt. Et cap. 10: 20. *Danonium habet & insanit quid eum auditis?* Plura de corruptione legis Pharisaica petantur ex Matth. c. 5. 12: 2. 23. Mar. 7: 8.

V. 22. Ἀπεκρίθη. 2. Ratio, qua exemplo recenti probat corruptelam circa tertium decalogi præceptum; capitale judicant peccatum & mortis supplicio dignum, si quis ægrotum hominem sanum faciat in Sabbatho, sup. c. 5: 16. quem Pharisaorum errorem Christus refutavit exemplis clarissimis: Mat. 12: 3. 5. 8. & 11. Luc. 13: 15. Et hoc loco; sicut Matt. 12: 5. docet circumcisionem fieri in Sabbatho, sine

violatione tertij præcepti. Itaq; sic ratiocinatur: Si actio circumcissionis cum minimi membri vulneratione, Sabbathum non violat; ergo multo minus actio Christi, qui totum hominem sanum fecit; quæ est explicatio Theophylacti. Ex patribus dicit esse circumcissionem: Abrahamo enim data fuit lex de circumcione, Ge. 17. Unde concludit, iudicium eorum non esse ex fundamento & vero sensu legis sed secundum quandam speciem aut apparentiam fallacem: ideoq; iniquum.

V. 25. *ἔλεγον*. Nunc populi iudicium de Christo describit; Et. i. mirantur, quod hic libere permittant principes docere eum, quem ad necem antea quærebant; unde suspicantur mutasse sententiam Pontifices, & ex evidenti aliqua probatione nunc intellexisse ipsum esse Messiam. Sed neq; id fieri posse existimant, opinio enim erat quorundam sciri non posse unde veniet Christus: notum vero esse unde sit hic, ubi educatus & ex quibus parentibus, sup. c. 6: 42. 7: 27. Sic illo jam tempore, ceperunt spargi in multitudinem fabulæ de Messia & de Iesu Nazareno, quæ postea in inensum auctæ, nunc circumferuntur à Iudæis: inventum Diaboli, ad turbandum & evacuandum redemptionis nostræ negocium, & dubiam faciendi fidem de Christo redemptore. Opponenda sunt autem clarissima scripturæ dicta De femine mulieris, de femine Abraham, Gen. 12. Davidis 2. Sam. 7. de partu virginis, Esa. 7. Prophecia Danielis, de tempore: c. 9: 24. De Bethlehem loco natiuitatis. Michea 5: 2: Matt. 2: 5. inf. v. 42.

V. 28. *ἔκρεζεν*. Tertia pars concionis Christi, habitæ Ierosolymis; qua corrigit sententiam Iudæorum de noticia Christi: qui terrenam ejus originem solum considerantes,

tes, caelestem missionem & originem negant. **A** me ipso non veni, sicut Theudas & Judas, & similes; act. 5. fures scilicet & latrones: inf. c. 10: 8. qui gloriam & potentiam mundanam quærentes, à Deo non missi erant: itaq; perierunt. Me autem misit pater caelestis, qui verax est, & fallere nescit. Hanc suam missionem miraculis probavit, sup. c. 5: 36. *Quem vos nescitis.* Judæos accusat, quia consilium Dei de salute ac redemptione hominum nesciunt, sed detorquent ad terreni regni instaurationem.

V. 29. *ἔγώ δὲ.* Christus autem hoc novit, qui habet à patre essentiam, & ab ipso missus est: à quo hanc scientiam petere ac discere oportuit Judæos. *Nemo enim novit Patrem nisi filius, & cui voluerit filius revelare,* Matt. 11: 27.

V. 30. *Ἐξήλθον.* Variè affecti fuerunt auditores Ierosolymitani ex hoc sermone Christi. Pharisei & principes eum comprehendere cupiunt; non fuit vero oblata occasio commoda, intercedente populo & credentium turba, permota doctrina & miraculis ejus. *Non dum venit hora,* scilicet, à Deo destinata passioni Christi, qui ipsum subsequente paschate offerri voluit, Novi scilicet testamenti sacrificium, pro peccatis mundi. Heb. 9. Varia igitur impedimenta Deus obiecit, ne ipsum ante tempus à Deo destinatum comprehendere potuerint. Pharisei autem & principes qui ex doctrina legis & operum quæstum ingentè captabant & comederunt domos viduarum, Matt. 23. 14. Omnia ad lucrum dirigebant; patet ex Iasone fratre Oniæ, qui pontificatum ab Antiocho mercatus est ingenti summa. 2. Macc. 4: 8. Menelaus majore, ibidem v. 24. Quæstus hujus jacturam metuentes, consilium capiunt comprehendendi Christum, & apparitores in ipsum expediunt; irri totanè conatu.

V. 33. *ἔτι μὲν*. Quarta pars sermonis Christi, exhortatio, qua monet Iudæos ut observantes gratiam Dei, agnoscant tempus visitationis suæ; sicut in ingressu monuit Luc. 19: 41. Primo quia brevi tempore mansurus est cum illis; itaq; ambulandum erat in luce, ne tenebræ illos comprehendant: inf. c. 12: 35 deinde quia vadit ad patrem unde venit, & deseret mundum, secundum externam conversationem. inf. c. 16: 28. Tertio, vaticinatur de defertione gentis Iudaicæ, propter impietatem & ingratitude, quia gratiam Dei oblatam non recipiunt: *auferetur enim ab eis Regnum Dei*: Matt. 21: 43. hoc est prædicatio Evangelij. act 13: 41. Quarto, peribunt in æternum, nec poterunt in sua fide aut per legis opera salvari.

V. 35. *ἔτι μὲν*. Quantumvis Iudæi contemnant Christum & sermones ejus; moventur tamen exhortatione, & de verborum tenû inter se conferunt: præfagiente animo de his quæ postea contigerunt. Misit enim Evangelium gentibus & à Iudæis recessit. Act. 13: 46 Rom. 11: 7.

V. 37. *ἔτι δὲ*. Quinta pars sermonis Christi habita ultimo die festi, qui sicut primus majore festivitate quâ cæteri peragebatur. Lev 23: 36. Ordinata erant in atrijs templi & porticibus subsellia & cathedræ, ubi docentes sedebant: Iesus autem surgens stabat, & sublata altius voce, ut omnes exaudiant, multitudinem hortatur, ut si quis desiderio salutis æternæ fertur, ad ipsum veniat, & hauriat sapientiam salutiferam, seq; præbeat informandum.

V. 38. *ὁπισθίων*. Fidem requirit, cujus salutarem operationem docet esse in donis spiritualibus, non solum communibus, quibus omnes fideles ornat, spei, dilectionis, gaudij spiritualis, fortitudinis patientiæ: sed insuper lingua-

rum & miraculorum, ad confirmationem doctrinæ, sicut in die pentecostes. Actor. 2: 16. ex explicatione Petri secundum vaticinium Ioelis, 2: 28. 3: 18. Esa. 44: 3. pl. 87: 6. Flumina quæ dicit, operatio est doctrinæ & miraculorum, quæ saluari progressu emanavit in omnem terram, quæ totum mundū rigavit; explicante Evangelista. Hac gravi ac sonora exhortatione salvator serio ad se vocat omnes, & à se removet formidinis opinionē, qua ipsū fratres gravabant: in illustri loco & frequentia hominum, ad eximendam cuiusq; excusationem, nequis de ignorantia voluntatis Divinæ iuste conqueri possit. Itaq; coram Anna pontifice palam se in templo & Synagogis docuisse protestatur, non in occulto. inf c. 28: 10.

V. 40. πολλοί. III. pars, in qua mirabilis varietas & operatio sermonis Christi, in animis Iudeorum describitur. Tres fuerūt discordantes sententiæ. 1. Eorum qui sicut superius, cap, 6: 14. addito articulo ἰ, prophetam putant Iesū in lege promissum. Deut. 18. sive constet eum esse Messiam, sive non. 2. sententia est eorum, qui ipsum expresse, & sine dubitatione pro Messia agnoscunt, convicti doctrina & miraculis: v. 31 & c. 5: 36. maxime verò scripturis, ad quas Christ⁹ provocavit, c. 5: 39: & 46. Et hoc cap. 7: 38. Tertia sententia erat eorum qui à pontificibus persuasi hæsitant in objectionibus varijs, impiè confictis, ad dejiciendum Christum ab officio & dignitate Messia. Operæ precium verò fuerit observare, quam vanis ac mendacibus argumentis Diabolus in impijs pugnet adversus Christum. Primo, cum scriptura dicat eum esse ex semine David, illi Christum ex posteritate Davidis natum esse negant, Deinde Mich. 5: 2. Locus nativitatis designatur Bethlehem. Apparet autem

profectum fuisse hunc errorem, ex voluntaria ignorantia; minimo enim labore sciri potuisset, Iosephum & Mariam fuisse ex familia Davidis: deinde, natum esse Christum in Bethlehem; verisimile est autem utrumq; fuisse Pontificibus exploratū & notum, ex familiaritate cū Iohanne Apostolo, Joh. 12:15. ex vicinitate urbis Bethlehem, Matt 2:5. alijsq; circumstantijs, sed occultata fuisse de industria, ad fallendam multitudinem. Hinc dissensio oritur spargente zizania Diabolo, autore mendacij, unde est henescon, & omnis erroris initium.

V. 44. *Ἰνὲς*. Quia vident se lubricis hisce fundamentis Christum superare non posse, itaq; causa sua praesidium ponunt in violentia; more eorum qui falsam religionem propugnant: fecerunt id Ariani, faciunt Mahometistae, & hodierno die papista: cum putant se armis obtinere posse quod argumentis nequeunt.

V. 45. *Ἠλλοθον*. Pharisaei severe in ministros, ad Christum comprehendendum emissos, inquirunt, cur eum non adduxerint, sicut iussi erant: sup. v. 32. Illi ex doctrina Christi in stuporem versi, fatentur se id facere non potuisse, sed persuasos magis, vera esse quae docet. Estq; confirmatio argumenti duodecimi; huc conferantur quae supradicta sunt, de lingua Erudita, sup. v. 15. Itaq; adversus eos tertiam rationem proferunt, exemplū scilicet Sacerdotū, potentū ac sanctū in harisaeorum in lege: argumentū similimum papistico: qui docent satis esse ad salutem, si quis fide implicita dicat se credere aut etiam consentire in eam fidem, quam tenet Ecclesia Romana. Auditores tuto posse sequi doctrinam pastorum suorum: aut enim illi vera docent; aut si falsa doceant, possunt auditores causam in Deum.

um rejicere, qui cum illis minoribus non prospexerit, tamē jubet obedire præpositis. Bellar. de Cleric. Sed respōdet ad hoc sophisma Sp. sanctus, Mal. 2: 12. *Disperdet Dominus magistrū cum discipulis ex tentorio Jacob.* Negat etiam Evangelista minorē hujus argumenti infra. c. 12: 42. Nicodemus quoq; credit, Ioseph ab Arimathia & Gamaliel. Ad exemplum multitudinis credentium respondent, dupliciter: 1. propter ignorantiam legis, errare; itaq; non esse imitandos. 2. Maledictos esse, propter errorem & impietatem. Sic cæcum sanatum damnant, inf. c. 9: 34. Verum damnandi non erant simplices, Dei enim hoc est iudicium, qui cor inspicit: deinde, ipsi culpa non vacant, qui falsa docuerunt, & legem non servant: Matt. 23: 15. Rom. 2: 7. sup. v. 19.

V. 50. *λέγει.* Alia confirmatio argumenti duodecimi, de veritate doctrinæ & innocentia Christi; quod à lege, ad quam provocant; Nicodemus deducit, quæ justum iudicium exigit. Deut. 17: 19. innocentem absolvit. Exo. 23: 7. Lev. 19: 15. *Lex iudicat:* quæ locutio notanda est adversus papistas, qui negant scripturam sacram posse dirimere controversias, aut de his iudicare; cum Christus id expressè affirmet, infra c. 12: 48. *Sermo quem loquutus sum, ille iudicabit eum in novissimo Die.*

C A P. VIII.

In I. hujus capituli parte describit Evangelista colloquium Christi cum Phariseis, ac quæstionem eorum de pœna mulieris adulteræ. Colloquia & quæstiones Phariseorū insidiosæ erant, ut aliquid venarentur de ore ejus, ad accusandum eum. Luc. 11: 54. Matt. 22: 15. Et 1. peracto festo, quia intellexit salvator insidias sacerdotum, discedit ex ur-

be, noctesq; sequentes agit in monte olivarum. Luc. 21: 37. Hospitium Evangelista non exprimit, forte sub dio agebat, quod non est insolitum hominibus hujus loci, sicut etiam Ægyptijs, ad captandam auram nocturnam, propter æstum dici: pluvia enim æstivo tempore aut messis, hic nulla est. 1. Sam. 12: 17. Ruth. c. 3: 7. Quietem quæsit saluator insuper, & solitudinem, precibus aptiorem: sicut ante mortem in horto inf. c. 18: 1.

V. 2. ὁρῶν. Postero mane in præsentia multitudinis, quæstio proponitur: mulierem adulteram sistunt, ut pateat accusationis & criminis intentatæ veritas, ex confessione mulieris, conscia etiam multitudine. Διδασκαλον titulo honorifico eum compellant, benevolentiam captantes. Deinde legem citant, qua Deus per Moysen præcipit morte afficere adulteros & adulteras. Lev. 20: 10. *Moses*, inquit, *præcepit nobis*: videntur itaq; conqueri, de iniq; erepta sibi à Romanis judiciaria potestate, cum executione pœnæ, in maleficos: Et quia Romani more gentilium. adulteria mortis supplicio non vindicabant; lege Moysis neglecta. Hic respondendum erat salvatori, vel non lapidandam, sed acquiescendum in iudicio magistratus civilis; atq; sic violaretur lex Divina: aut lapidandam, juxta legem & jurisdictionem cum potestate executoria Judæis à Deo tributa; atq; sic violaretur potestas & jurisdictio Romana in devictos Judæos. Quæstionem hanc fuisse de libertate gentis Judaicæ & ἀντιρροηία adversus potestatem Romanam, patet ex sequente discursu de libertate, inf. v. 32. ubi hanc potestatem ab Abrahamo deducunt, eamq; sibi deberi ostendunt jure Divino. Similis est quæstio ei, quæ extat Matt. 22: 15. de censu dando Cæsari. Periculosam fuisse quæ-

quæſtionem, concernem temtatum politicum Evangelista indicat v. 6. Quid verò Iesus in terra scripserit, frustra quæritur, cum id Evangelista non exprimat; videtur alia agendo quæſtionem declinare voluisse & ostendere se de his quæ ad civilem gubernationem spectabant, non esse sollicitum: sicut de divisione hæreditatis respondit; Luc. 12: 13. Non enim venit in mundum, ut leges civiles conderet, aut respub. ordinaret, itaq; de hac judiciaria potestate nihil definit:

V. 7. *ὁ δὲ*. Pharisei ex hoc silentio victum putant, & hæſitantem Christum, cum quid respondeat non, occurrit: itaq; urgent magis. Ipse verò, ut molesti esse desinant, accusationem ipsis in sinum convertit, conscientias suas excutere jubet; & si quis à peccato sit immunis, ipse primus ad pœnam mulieri infligendam procedat, & in eam primum lapidem mittat. Hac responsione turbati Pharisei, propriam justitiam jactare soliti, verentur, ne Christus, secretorum conscius, aliqua singulorum facta contra legem, astanti populo aperiat, cum omnium confusione: itaq; coram multitudine, propria quasi confessione ac judicio damnati, se subducunt ad unum omnes, relicta muliere sola, hoc est nullo accusatore reliquo. *In medio*; scilicet circumfusæ multitudinis, attentæ ad hujus rei exitum. Tanta est vehementia legis Divinæ ac verborum Christi, ut ad cor usq; penetrent & conscientias feriant: *Vrui est enim sermo Dei & efficax ac penetrabilior omni gladio ancipiti*; &c Heb. 4: 12. Specimen hic edit Iudex hominum futuri judicij, cum paucissimis verbis superbientes ex justitia operum, ad peccatorum confessionem adigit; docetq; aliam esse justitiam, quæ in oculos incurrit, & valet coram hominibus: aliam
verò

verò quæ coram Deo, quæ in judicio Dei consistere potest. conferatur exegesis Pauli Rom. 2: 17. & sequ.

V. 10. *Ἀνάκλιψας*. Non triumphat insolenter salvator in devictos & fugatos adversarios, sed quæstione modesta notat temeritatem & inscitiam non agnoscentium peccata propria; & pœnam, qua à Deo affecti sunt, jam subjecti Romanorum jugo, cum amissione pristinae libertatis, ut nunc non suis, sed ab hostibus impositis legibus vivere cogantur. Sicut Matt. 22. *Date cesari qua sunt Cesaris*. Propter circumstantes hoc loquitur, ut discant gloriam Deo tribuere, adversus ipsum non murmurare, pœnam amissæ libertatis cum patientia ferre, peccata agnoscere, pœnitentiam agere.

V. 11. *Ἡ δὲ*. Mulierem nemo condemnavit, fortasse pauperem, quæ æris grandem multam pendere non poterat. Sic rejecta à se judicandi potestate politica, Christus ad munus proprium procedit, confitentem & pœnitentem absolvit, atq; hortatur ad emendationem vitæ. Non enim est efficax peccati remissio & Sp. sancti operatio, in his qui in peccatis perseverare student; nisi abjecta peccandi cupiditate, propositum sequatur melioris vitæ. Hanc victoriã in hostes obtentam, inter memorabilia facta Christi Evangelista commemorat, ex qua iterum Divina ejus sapientia elucescit. Hinc desumitur XIII. Argumentum confirmationis, probans Christum esse Messiam.

XIII.

V. 12. *Πᾶσι*. II. Pars cap. continet colloquium Christi cum Pharisæis in quo producit XIV. Argumentum confirmationis, quod pluribus, & evidentibus rationibus astruit tractat verò salvator hoc argumentum per thesin & antithesin. Tres sunt orationis hujus seu colloquij partes:

XIV.

in primis duabus, veram de se sententiam validis rationibus confirmat: addita mitiore adversariorum reprehensione. *φῶς τῆ κοσμοῦ*. Argumentum primarium ducitur à proprietatibus Messia. 1. Proprietas est, quon sit *Lux mundi, vitam tribuens; illuminans omnem hominem venientem in mundum* sup. c. 1: 4: & 9: *in quo nulla sunt tenebrae*. 1. Ioh. 1: 5. Talem autem fore Messiam prædixit Esa. cap. 49: 6. *Posuisti te in lucem gentium, ut sis salus mea usq; ad terminos terra.* cap. 9: 2. *Populus qui in tenebris sedet, videt lucem magnam.* & 60: 3. *Gentes in lumine tuo ambulabunt.* Et ps. 36: 10: *In lumine tuo lucem videbimus.* Quæ sunt expressa vaticinia de Messia; quæ immitatus Zacharias in cantico prophetavit. Luc. 1: 79. Fit hæc illuminatio. 1. patefactione Evangelij, absconditi à seculis, Rom. 16: 25. col. 1: 26. *Et renovationis Sp. sancti, quem effudit in nos abunde, per Iesum Christum.* Tit. 3: 5. 2. Et est *lumen vita* hoc est illuminatio ducens ad vitam æternam. Duplex est itaq; hujus lucis energia in fidelibus: contingit autem his qui sequuntur Christum, hoc est, qui credunt in eum, & obediunt præceptis ejus. Contra, qui non credunt ambulant in tenebris: hoc est, *in vanitate sensus sui: tenebris obscuratum habentes intellectum, alienati à vita Dei per ignorantiam quæ est in eis, propter cecitatem cordis ipsorum,* sicut ea describit salvator. sup. cap. 3. Paul. Eph. 4: 18.

V. 13. *Εἰπεν*. Exceptio Pharisaorum, qua elevant rationem adductam, quia hæc vaticinia Sp. sancti Christus sibi applicat, testimonio proprio, contra consuetudinem omnium hominum. In omni enim accurata probatione nitimur testimonio alieno: nec unquam recipitur testificatio propria, qua aliquis de seipso testatur. Respiciunt etiam ad autoritatem Mosis, qui in ore duorum aut trium

testium veritatem collocat. Deut. 17:6. Et 19: 15. Quod ipsum utiq; adduxissent, nisi Christus præoccupasset. inf. v. 17.

V. 14. Ἀπεκρίθη. Responsio Christi triplex ad exceptionem datam, qua asserit suæ testificationis veritatem. 1. Ratio, à certitudine & evidentia scientiæ Christi, qua cognovit missionem & egressum suum à parte, scientia naturali, seu essentiali, infallibili: quæ non differt à scientia Patris; ut supra declaratum est. cap. 5: 20. & 30. *Deus enim verax est, omnis autem homo mendax.* ps. 116: 11. Rom. 3: 4. Reprehendit autem Iudæos, quod cum ortum ac missionem Christi ignorent, tamen de ipso confidenter judicant. Peccant verò in Sp. sanctum, qui cum audiverint sapientiam ejus, ac doctrinam cœlestem; viderint miracula, Divina virtute facta, vitam quoq; inculpatam: non verentur tamen ipsum mendacij arguere & in os contradicere: addita insuper blasphemia, inf. v. 48.

V. 15. Ἰμῶς. 2. Ratio, rejicit judicium Iudæorum, quia non procedit ex ductu & revelatiove Spiritus, per Prophetias & miracula; sed ex sensu & sapientia carnali, quia de Messiæ persona & officio carnaliter sapiunt. Christus autem mundanam judicandi potestatem omnem à se rejicit; docens regnum ejus non esse temporale seu mundanum. Item, non venisse ut judicet mundum; sup. cap. 3. Dicitum hoc fit, de officio Christi mediatoris; alias certum est, constitutum eum à Deo judicem vivorum & mortuorum. sup. c. 5: 27.

V. 16. Καὶ εἶπεν. 3. Ostendit se judicandi potestate non esse privatum; & si judicet, justum erit judicium ejus, ac testificatio vera: quia nudus homo non est, sed Dei quoq; filius.

lius quia simul cum Patre operatur & loquitur una scilicet actione, ut sup. c. 5. Subsumit igitur: Si duorum hominum testificatio recipitur, juxta legem Mosis; (quæ tamen fallere potest; sicut in condemnatione Christi, Susannæ, Naboth.) Longe certior erit testificatio Dei Patris & Filij; major scilicet omni testificatione humana. Quo argumento utitur ad Christianos, Iohanes Ep. 1. c. 5: 9. Hinc fide catholica credimus in unitate Divinæ essentia, personarum pluralitatem.

V. 19. *Ἐλεγον.* Excipiunt Judæi, audivisse se Christum hic & superius adducentem testimonium patris, quem ipsi adhuc neq; viderunt, neq; loquentem & testificantem audiverunt: itaq; quis sit quærunt. Nec abest ab hac quæstione contemptus; Si enim hominem patrem nominet, inconveniens erit filium patris testimonio velle niti in re tanta: sin Deum patrem suum constituet, intolerabile videbitur & blasphemum, ut sup. cap. 5: 18. Ad captiosam hanc quæstionem non respondet salvator, sed eam prudenter declinat, & in voluntariam adversariorum ignorantiam graviter invehitur: qui cū ex superius adductis testimonijs, cap. 5. Iohannis Baptistæ, cœlestis patris, scripturarum Mosis & Prophetarum, scire potuissent Christum esse Messiam; malunt tamen, rejecto Christo, in ignorantia ac cæcitate permanere. *Qui autem filium non agnoscit, neq; patrem habet.* 1. Joh. 2: 23. Ex filio enim pater cognoscitur. inf. c. 14: 7. *Si cognovissetis me, & patrem meum utiq; cognovissetis.* Quæ est 2. Messiaæ proprietates, ut sit Dei filius, essentia idem cum patre, unde fluit supra dicta omniscientia, veracitas, justitia, & judicandi potestas. Quæ omnia in Christum quadrare, Judæi scire potuissent ex vaticinijs Divinis, voce cœlesti, &

ex mirabilibus Christi operibus, testimonium reddente Deo: ut supra dictum est. Nec satis est, more Mahumetarum ac Judæorum, adorare Deum creatorē & conservatorem rerum, nisi simul adoretur filius: ut dictū est, sup. c. 5.

V. 20. *Τάβλα*. Locum colloquij hujus fuisse gazophylacium, Evangelista indicat, Locum amplum splendidum & bene munitum, in quo thesauri, vestes sacerdotales ac suppellex præciosissima asservabatur: quo facile fuisset Sacerdotibus Christum conclusum comprehendere; sed Deo sic vertente, conscientiaē metu populū reformidant, in re iniqua, ne forte is patrociniū Christi suscipiat, & doctrina ejus vires ulteriores acquirat. Matt. 26: 5. inf. c. 11: 48. Nondum enim venit tempus à Deo definitum: neq; vero dubium est, vehementer fuisse inflammatos pharisæos, ob hanc ignorantiaē exprobrationem.

V. 21. *Ἐπιτι* Altera pars colloquij, cum præcipuis Judæorum, in qua plura superaddit requisita ad cognitionem Messiaē, & graviore adhuc reprehensione Judæos urget. De abitu ad Patrem monet, intellige per mortem & passionem, sicut ipse explicat infra v. 28. Sed ulterius de desertione gentis Judaicæ vaticinatur, sicut cap. 7: 34. Et quia detrectant venire ad patrem per filium, mediaq; salutis à Deo ordinata; itaq; in peccatis suis morientur, & salute æterna excident: quia extra Christum nulla est salus, aut peccati remissio.

V. 22. *Ἐλεγον*. Responsio Judæorum qua verba & gravissimam exhortationem Christi fannis & risu excipiunt, ac detorquent: in sensum quem ipse non intendit: itaq; v. 23. eos reprehendit ut carnales, mundana sectantes, & ea quæ salutem æternam non conferunt. Messia autem officium

cium non respicit carnalia ista, qualia intendunt Iudæi, sed spiritualia, peccatorum scilicet remissionem, & felicitatem aeternam: ideo quia oblata in Christo bona spiritualia Iudæi non recipiunt, sed finaliter in peccatis pergunt; itaq; in peccatis morientur, quia Christum non agnoscunt & in ipsum non credunt. Hinc suum errorem Apollinaris deduxit. Manichæos sequutus dicit; *Vides quod non erat ex mundo hoc corpus Domini, sed de supernis & de cælo, sicut & divus Paulus dicit: Secundus homo dominus de cælo.* Adhæc responde Theophyl. *Interrogare oportet illum quomodo intelligat, quod ad Apostolos à Domino dicitur inf. c. 15. & c. 17: & 16. Vos non estis ex mundo; num & illi corpus habuerunt caeleste?* Et iterum: *Manifestum quod ideo quia non sapiebant qua hujus mundi. Ita & nunc intelligendum. Non sum unus ex vobis qui mundana sapiunt.* Et Paulus Rom 8: 9. *vos in carne non estis & c.* Omnes homines carnali generatione nati, carnales sunt, peccati labe infecti, & destituuntur gloria Dei; Rom. 3. nec nisi carnalia sapiunt. Rom. 8. 5. quos necesse est in peccatis mori, nisi per baptismum & fidem in Christum purgentur. sup. cap. 3. Solus Christus de Sp. sancto conceptus & natus, *peccatū non fecit; 1. pet. 2:12. nec inventus est dolus in ore ejus.* Esa. 53.

V. 25. Ἐλεγον. Iterum per contemptum quærunt Iudæi: Tu quis es? Scilicet qui tanta tibi tribuis; ut sis lux mundi, Deum patrem habens, coelestem originem, sine quo nemo salvatur. Respondet Christus, *Ἔγώ εἰμι ἡ ἀρχὴ.* Ex natura Græci sermonis, talis esset sensus: Sum is, qualem me esse ab initio dixi, sicut ab initio loquutus sum vobis. Variant hic patres ac interpretes pleriq; & suum quisq; sensum sequitur; sed vix videtur posse reddi hoc sensu alius clarior, qui antecedentibus & consequentibus respondeat.

V. 26. πολλὰ. Altera pars responsionis Christi, quâ indicat sibi datam esse & occasionem & potestatem reprehendendi in illis plurima, idq; verè, sicut Pater qui misit ipsum verax est, & Christo patris voluntas nota est, & judicandi scientia eadem cum patre. Christus legatus est patris ad homines, ejus voluntatem notam facit mundo: ipsi vero non intellexerunt Deum esse patrem ejus. Absurdum putarunt & blasphemum, Christum qui homo erat, esse naturalem filium Dei. sup. c. 5: 18. & cap. 10: 33. *De bono opere non lapidamus te, sed de blasphemia; & quia tu homo cum sis, facis te ipsum Deum.* Credentes verò intellexerunt. Petrus Matt. 16: 16 Ioha. 17: 6. *Manifestavi nomen tuum hominibus, quos dedisti mihi de mundo & sermonem tuum servaverunt.*

V. 28. εἶπεν. Testimonium eis proponit mortis & passionis suæ, ut signum evidentissimum obedientiæ Christi erga Patrem; qui deo venit in mundum, ut faciat voluntatē ejus & loquatur ac perferat ad homines consilium, Patris de salvandis hominibus per filium. *Exaltatio. ortus filium hominis*, ut supra c. 3: 14. Et inf. cap. 12: 32. id est, crucifigi & mori. Cognoverunt tunc vera esse & non vana, quæ de divinitate & officio suo Christus docuit: ex miraculis in morte Christi, ascensione, missione Spiritus sancti, miraculis Apostolorum & progressu Evangelij per orbem terrarum; nequicquam resistantibus aut tumultuantibus Judæis. Sic in prima concione Petri Iudæorum multa millia ad fidem convertuntur. Act. 2: 41. quibus accesserunt ex Sacerdotibus & Pharisæis plurimi: & ex principibus. Ioh. 12. 42. Quomodo Christus à Patre discat, supra dictum est; facit autem ex se nihil, scilicet, nisi simul cooperante patre, cum sit una utriusq; essentia: itaq; non sola humana natura opus

pus redemptionis efficit, sed cooperatur etiam Divina.

V. 29. καὶ ὁ. Rationē subjungit quia videlicet, non homo tantū fuit, (quod opinati sunt Indæi) sed unitus cū Deo, cujus virtute Christus resurrexit, secundū illud Davidis ps. 16; & cætera quæ allegat Petrus, Actorum 2. Unde inferunt. *Certissime sciat omnis domus Israel, quia & dominum eum & Christum fecit Deus hunc Iesum, quem vos crucifixistis.* Nihil itaq; facit Christus aut loquitur Deo adversum, aut sine Deo, cum quo unitus est, unitate essentia.

V. 30. τᾶυτο. Conclusio hujus secundæ patris, qua efficacia verborum Christi in gente ipsi inimica describitur: victi erant permulti argumentorum evidentia, & virtute verborum Christi & crediderunt: nec movebantur auctoritate pontificum & præcipuorum, resistentium doctrinæ Christi.

V. 31. ἔλεγον. Tertia Pars disputationis, in qua ad fideles conversus, eos informat; ab incredulis vero interpellatus, tandem excrescit disceptatio in contentionem acerrimam, usq; ad lapides & verbera, quibus Christum petunt impij. Quia credentium magna est varietas, perseverantibus alijs, alijs deficientibus, tempore persecutionis: itaq; ad perseverantiam eos hortatur, & ostendit eos genuinos & veros esse discipulos, ac fructum precipere doctrinæ cœlestis, qui perseverant in finem, nullisq; afflictionibus patiuntur se abduci à veritate & fide verborum Christi. Duo beneficia seu commoda insignia commemorat: 1. Cognitionem, crescente semper fide, cum notitia Dei, & intellectu, mirabilis virtutis Dei; & *Spiritum sapientiæ & revelationis in agnitione ejus. Ut sciant qua sit spes vocationis ejus, & qua divitiæ gloria hereditatis ejus in sanctis.* Eph. 1: 18. Et Luc. 1: 77. dicitur

citur *scientia salutis, in remissionem peccatorum* Et Phil. 3. 8. *Existimo omnia detrimentum esse, propter eminentem scientiam Iesu Christi.* 2. Libertatem; qua per hanc veritatem à servitute carnis, peccati, Diaboli, (quæ in exitium æternum præcipitat) *liberati, serviant Deo in justitia & sanctitate.* Luc. 1: 75. Rom. 6: 16. *Nescitis quoniam cui exhibetis vos servos ad obediendum, servi estis ejus cui obeditis, sive peccati ad mortem, sive obediitionis ad justitiam: &c.*

V. 33. *ἀπελευθέρωσαν* Excipiunt adversarij increduli, & salvatorem accusant, quod libertatem, eorum hæreditariam, ac terræ Canaan possessionem in dubium vocet; quam, ut genuini filij Abraham, jure hæreditario possident, jure etiam Divino, si promissionem respicias. Gen. 12: 7. Quod verò dicunt se nemini servivisse unquam; non videtur accipiendum esse, quasi nunquam servierint vicinis Moabitibus, Ammonitis, Philistæis, Assyrijs, Syris; foret enim id manifestæ veritati contrarium, & historiæ sacræ. Magis videntur ex Divina promissionum conservatione argumentum ducere, qui Iudæos ab his populis victos, & in servitutem redactos, semper rursus in libertatem vindicaverit: adeo ut nunc sperent se similiter à Romanorum servitute vindicandos, quam eorum libertatem considerantes Romani, etiam nunc eos ut liberos homines gubernant, & proprium ipsis Regem permittunt. Sic enim Argumentum, aliquid adversus Christum concluderet; alias impingerent in manifestam veritatem, omnibus notam: quod si verò Christus adversus hanc libertatem contendere vellet, non esset Messias & liberator, sed suæ gentis & avitæ libertatis proditor.

V. 34: *ἀπεκρίθη.* Respondet Christus, falli eos *ἁπονομίαν* liber-

libertatis, unde oritur ignoratio elenchi; non enim sermo est de libertate civili, qua quam sint liberi, ipsi videant, qui coguntur dare censum Cæsari, & à Romano præfide gubernari, præsidiumq; Romanum alere: ipsi verò sermo est de libertate spirituali, liberatione à servitute peccati, quæ ex veritatis cœlestis cognitione provenit, ut dictum est; *veritas* inquit, *liberabit vos*: qua qui destituuntur servi sunt concupiscentiæ. *Servos corruptionis* appellat, Petrus, à quo enim quis superatus est, huius servus est, 2. Pet. 2: 19. Rom. 6: 16. *Vos autem non ita dedicistis Christum, si tamen illum audistis & in ipso edocti estis; sicut est veritas in Iesu. Deponite igitur veterem hominem, qui corrumpitur secundum desideria erroris.* Eph. 4: 20. Renovatio dicitur; qua per totam vitam homo dona sp. S. ad auget, in cognitione & perfectione operationum ac fidei. Eph. 3: 16. 4: 12.

V. 35. ὁ δὲ δούλος. Secunda responsio Christi à natura servitutis: Servus non est hæres, sed filius: itaq; non servus sed filius potest libertatem conferre. Sicut in terrenis, ita in salutis negotio non peccati servitus, sed meritum filij libertatem veram confert. *veram*, quia terrena quæ putatur libertas, non liberat à damnatione; sed spiritualis, quæ incipit in hac vita & absolvitur in futura.

V. 37. ὀδα. Tertio: per concessionem admittit eos esse filios Abrahamæ secundum carnem, non verò secundum spirituales generationem: quia cupiunt sanguinem innocentem effundere. Causa vero quæ eos ad hanc impietatem adducit, est cæcitas mentis; & aversio voluntatis à verbo Divino, quod Christus annunciavit: ideo non admittunt informationem & doctrinam Christi, sed mentem infixam tenent rebus temporalibus, quæ salutem non conferunt.

V. 38. *Ἐγώ εἰμι*. Ratio hujus diversitatis; quia doctrina Christi Divinitus patefacta est & in S.S. & Trinitatis consilio nata: homicidia vero & carnales affectus impij, diabolum autorem habent, qui seductione sua primos parentes originali perfectione privavit, & homines affectibus obnoxios quotidie ad peccata impellit. Argumentum tale foret: filij genuini opera patris sui imitantur, & quæ placita sunt ei faciunt: nisi velint hæreditate privari; vel sic. Qui patris ingenium, studia, mores & mandata assequitur, hic genuinus est filius, non solum possessionū sed & naturæ ac ingenij hæres. Sed Christus Dei patris opera efficit, ac ejus voluntatē exequitur, moresq; exprimit: Judæi contra, homicidio intēti & pravis affectibus dediti, Diaboli ingenium ac studia æmulantur, non Abrahā; Ergo non sunt Dei, nec Abrahami filij, ideoq; nec hæredes. Notanda est hic distinctio inter filios secundum carnem, & filios secundum promissionem, quam adhibet Paulus, Gal. 4: 21. unde similiter cōcludit, eos esse filios Abrahami, qui fidē habent juxta promissionem Abrahamo factam, *in libertate qua Christus nos liberavit*. Et Rom. 6: 17. *Gratias autem Deo, quod fuistis servi peccati*. Et iterum: *Liberati autem à peccato, servi facti estis justitia*. Et Rom. 9: 26. *Non populus meus vos*: ibi vocabuntur filij Dei. Ex Ose. c. 2: 10. & 23. Causa igitur erroris circa salutis negotium & fundamenta fidei, est, cum verbo Dei relicto, & veritate Divinitus revelata, mens hominis carnales cogitationes concipit rerum temporalium: & his accommodat religionem & omnia; sicut exemplo gentium ostendit Paulus, Rom. 1: 20. & sequentibus.

V. 40. *ἄλλοι εἰσιν*. Primo in genere ostendit eos opera Abrahami non facere; itaq; Abrahami filios non esse: Nunc mi-

minorem argumenti probat exemplo particulari; quia in corde meditantur & inter se consultant, qua ratione Christum dent neci: quod peccatum tanto est gravius, quia est filius & legatus Dei, missus ut consilium patris exponat de reparatione salutis hominum; hoc non fecit Abraham, sed gavissus est, accepta promissione; inf. v. 56. Deo gratias agit, & in Dei gloriam vitam & omnia sua, periculis exposuit: & *pradicavit nomen Domini* Gen. 21: 33. Non sunt itaq; Judæi Abrahami filij, sed alterius patris, ejus scilicet, cujus opera imitantur. Sic cum Esaias cap. 1: 10. Iudæos alloquitur vocat eos principes Sodomitas & populum Gomorra: quantumvis ex Abrahamo originem ducant. Respondent Judæi 1. se non ex adulterio spurios esse: si de carnali generatione sit sermo; extra controversiã est enim eos esse filios Abrahamæ secundum carnem; quod etiam Christus confessus est, v. 37. Si de spiritali generatione & culta Divino sit sermo, non sunt Judæi ex fornicatione; idola colentes, sed unum Deum omnes colimus, creatorem omnium.

V. 42. *Εἰς πῆν.* II. Argumentum, quo negat salvator eos esse à Deo. I. Quia Christum legatum Dei non diligunt, sed exitiali odio persequuntur. 2. quia non recipiunt sermonem ejus; Evangelium scilicet quod annunciat; ut supra dictum est. III. Ex proprietatibus Diaboli ostendit eos esse filios Diaboli. Qui studijs, desiderio, operibus impijs diabolum imitantur; ipsius sunt filij. Itaq; v. 44. Ex duabus proprietatibus diabolum potissimum describit, homicidioscilicet, & mendacio. *Homicida erat ab insilio*: respicit ad lapsum primorum parentum in peccatum, cujus defectionis autor erat diabolus, quo impellente ceciderunt, cum omni posteritate in peccatum & damnationem, ac calamita-

tates innumeras hujus vitæ. Amissa itaq; integritate originali, successit pravus concupiscentiæ affectus, fons omnis impietatis, cujus primus autor diabolus; eadem hodie efficit in incredulis: 2. Cor. 4: 4. Sap. 2: 24. *Invidia diaboli mors introijt in mundum. Mendax & pater mendacij*; omnis scilicet imposturæ, falsitatis, erroris, deceptionis, hypocrisis; qui seducit universum orbem: Apoc. 12: 9, qui cum ipse talis sit, etiam in impijs & securis, horum malorum est autor; sicut in prophetis Ahab Regis Israel. 3. Reg. 22: 21. Notandum est diabolum in veritate non stetit: unde apparet in veritate creatum fuisse, sed in ea non mansisse, excidit enim propter superbiam, quod innuere videtur Sp. sanctus Esa. 14: 12. sub nomine Luciferi de cælo cadentis. Et Christus salvator. Luc. 10: 18. quo etiam alludit Joh. Apoc. 12 de bello Michaelis cum dracone. Et Pet. 2. Ep. cap. 2: 4. Errant itaq; Manichæi qui duo æterna principia constituunt, & diabolum ex malo principio originem ducere putant: unus est enim Deus à quo omnia. Joh. 1: 3.

V. 45. *Ἐγὼ δὲ*. Ratio quare Christi sermonem non audiunt, quia cum à diabolo seducti mendacium ament, veritas autem à Christo prolata, mendacio sit contraria, & contradicat sententiæ eorum de Messia & officio ejus; itaq; Christo veritatem loquenti credere non possunt; duo scilicet cotraddictaria.

V. 46. *τίς ἐγὼ*. Conclusio hujus disputationis in qua novo argumento probat veracitatem suam: videlicet ab innocentia vitæ; deinde subsumit de veritate doctrinæ, & missione legitima, quam superius sufficienter ipsis probatam dedit testimonio Iohannis, voce patris in baptismo, miraculis, & potestate sibi Divinitus data, sapientia plus.

plus quam humana. Ad hæc respiciens subsumit, doctrinam suam esse veram & Divinam; Iudæos autem incredulos, non esse à Deo, quia non credunt in nomine unigeniti filij Dei; sed esse à Diabolo, iræ Dei obnoxios & damnationi. sup. c. 3: 18. & 36.

V. 48. Ἀπεκρίθησαν. Tangit hæc exprobratio Christi, impiorum conscientias, qui veritate victi, nihil habent quod reprehendant, neq; in doctrina, neq; in vita: itaq; deficiente veritate rationum, ad convitia prorumpunt, obijcientes 1: Samaritanum eum esse, illi enim falsa docent, colentes Deum verum, & insuper etiam idola gentium: sicut describitur eorum religio & origo; 4. Reg: 17. coloni erant Assyriorum, Judæis impositi. Unde etiam Judæorum fuerunt inimici semper & æmuli. sup. c. 4: 9. 2. *Dæmonium habes*: opera scilicet diabolica potestate facta: adversus quam Judæorum calumniam Salvator disputat, Matt. 12: 24. Negat verò Christus se dæmonium aut spiritum familiarem habere; satis autem foret negasse, quod ipsi nuda asseritione obijciunt; adducit tamen rationem suæ negationis; quia Deum patrem honorificat; hoc est, Qui omnia dicta & facta ad Dei gloriam dirigit, ille diabolum suorum operum aut verborum autorem non habet. Convitium est igitur quod adversus ipsum dicunt Judæi. Hæc est omnis veræ doctrinæ norma: quam etiam multis confirmat. Joh. 1. Ep. c. 4. 2. & c. 5: 1. *Omnis qui credit quoniam Iesus est Christus ex Deo natus est.* & v. 18. *qui natus est ex Deo non peccat.*

V. 50. Ἐγὼ δὲ 2. Ratio à vindicta, qua Deus pater ulturus est omnem contumeliam filio illatam, qui licet hæc convitia patienter toleret, Deus tamen non negliget: Deut. 32. *Mihi vindicta, ego retribuam.* Similem conclusionem vide Rom, 12: 19. Heb. 10: 30.

V. 51. *Ἀπλῶ.* 3. Ratio à contraria operatione salutari in credentibus, ac recipientibus sermonem ejus, præstat enim liberationem à morte æterna: de qua hic solum est sermo: sicut sup. cap: 5: 24. Ubi idem argumentum Christus pertractavit, & hic breviter repetit, ut fieri solet in conclusione. Hinc apparet quis sit finis ultimus, respectu hominum, cur Christus venerit in mundum: non regnum mundanum, ut putant Iudæi, sed redemptio à morte æterna; mors enim corporis nihil mali affert fidelibus, sed est transitus ad vitam æternam, juxta explicationem superius allatā, cap. 5: 24. Quo Iudæos remittit, ubi argumenta probantia Christum esse Messiam, fuerunt plenius pertractata.

V. 52. *Ἐπιμν.* Exceptio Iudæorum, adversus vivificam virtutem verborum Christi: conferendo personam ejus cum Abrahamo & Prophetis; valida ut putant instantia; in hunc modum: Quod non potuit efficere doctrina seu sermo Abrahami, Patriarcharum aut Prophetarum, qui sine dubitatione habuerunt divinas revelationes, & promissiones, quorum etiam vaticinia videmus esse completa; id minime efficiet suis verbis filius fabri, ex Galilæa ex Nazaret, homo nullius admodum autoritatis; de quo incertum est unde sit infr. c. 9: 29. At Patriarchæ & Prophetæ non poterūt verbis, promissionibus, vaticinijs suis liberari à morte; nec quisquam horum, qui verbis eorum crediderunt, omnes enim sunt mortui E. &c. *Quem seipsum facit?* id est, quousq; tandem te efferes, supra patres & omnes homines. Sarcasmus hic est & inventum diaboli, ad evacuandum redemptionis nostræ negociū & efficaciam Evangelij Christi.

V. 54. *Ἀππελῶ.* Respondet Christus & refutat objectionem & ostendit petitionem esse principij in majore, illi enim

enim extra controversiam accipiunt Christum esse Patriarchis minorem, quod est falsum. Unde ostendit Christus se non seipsum glorificare ex affectu humano, ut sup. c. 5: 31. Sed à patre gloriam aciperere, voce sua testificante de cælo: & operatione miraculorum. v. 55. Deinde ostendit se novisse Deum, id est consilium Dei de hominum salute, & quid ab æterno decreverit; quippe cum sit una scientia, idem consilium patris & filij; qui solus vidit patrem. sup. cap. 6: 46. Nec aliud docere potest, nisi velit mentiri, vocat Iudæos mendaces, quia falsa docent de persona & officio Messia: & propter incredulitatem, Deum faciunt mendacem 1 Ioh. 5: 10. *Qui credit in filium Dei, habet testimonium Dei in se: qui non credit filio, mendacem facit eum, quia non credit in testimonium, quod testificatus est Deus de filio. Sed scio eum:* est enim conscius decreti illius æterni, est arcani consilij seu testamenti angelus. Mal. 3: 1. Splendor gloriæ Dei; Heb. 1: 3. melior angelis, ibidem v. 4. Filius unigenitus. ps. 2: 7. Adorandus ab angelis, cujus Thronus æternus. Creator rerum omnium; Heb. 1. ps. 97: 7. Non cognoverunt autem Iudæi filium, ideoq; nec patrem noverunt, nec eum recte colunt. sup. c. 5: 23. Sic per antithesin mendacium ac vanitatem à se removet, & in Iudæos retorquet, qui de cognitione Dei gloriantur, & falsa de Deo docent, atq; filium ignorant. Ratio cur Deum non recte colunt, qui filium nesciunt, hæc est; quia Deus in unitate essentia & personarum trinitate vult coli & invocari, prout se manifestavit. Deinde qui naturam filij ignorant, & redemptionis officium, non possunt per filium Deum invocare, salutem sperare, credere in Deum, cum fides à salutis medio aberret: nec possunt Deum glorificare & pro redemptione gratias agere;

V. 56. Ἀβραάμ. Iam, hisce ad refutationē & informationem Iudæorum præmissis, respondet ad instantiam de Abrahamo & Prophetis: & Abrahami exemplo adducto, probat se esse ipso maiorem, & consequenter omnibus posteris ejusdem. *Abraham*, iuquit, *exultavit*, hoc est cum desiderio expectavit sicut etiã David & Prophetæ, desiderium suum significant. Abraham cum Deo crederet promittenti, Gen. 15: 6. Rom. 4. David ps. 110. Esa. 55: 8. Rorate coeli, sicut David dicebat in spiritu, Christum Dominum. Matt. 22: 43. Visio hæc erat in spiritu, Sic Abraham vidit diem Christi Domini, cum Gen. 12. accepit promissionem venturi Christi, & benedictionis per ipsum: ex qua, gaudio maximo affectus est Abraham, & dedit gloriam Deo: exemplum factus & pater omnium credentium, qua fide etiam justificatus est. Minor est autem qui justificatur, eo qui justificat. Hujus vestigijs insistere oportuit Iudæos.

V. 57. Ἔστην. Exceptio Iudæorum, qua dicta Christi, suo more, torquent in sensum carnalem, & visionem hanc accipiunt de sensuali, oculorum scilicet corporis; cum Iesus, qui adhuc longe abest à quinquagesimo anno, dicat se Abrahamum vidisse: aut se visum esse ab ipso: quod erat impossibile & absurdum. Sic perpetua ambiguitate ludunt Iudæi, fiuntq; in argumento quatuor termini. Christus verò supradicta intendit amplius, & affirmat se esse, subsistendi modo æterno, qua voce de essentia sua, seu existendi modo æterno Deus utitur, Exo. 3: 14. Significat se extitisse antequam fieri inciperet Abraham. Ὁ ὢν, ὁ ἔν, ὁ ἐξ ὁμοίου. Apoc. 1. 8. Quod verò salvator de Divina sua natura effert, illi de humana accipiunt, nescientes unionem cum Deo. Et quia sermonem Christi non intelligunt, itaq; iracundia &

& furore acti, hæc dicta Christi, absurda atq; adeo intolerabilia, judicant, non verbis, sed lapidibus & mortis supplicio vindicanda. Christus autem rabiem impiorum effugiens secedit, *Ἐκρύβη*, occultavit se à conspectu inimicorū, & exiens per medium eorum, Divina potentia evasit: sicut Luc. 4:30. Et hæc est sententia Teophylacti.

C A P. IX.

In hoc capite describitur miraculum in cæco factum, cum disquisitione Phariseorum & colloquio cum, cæco. Et est Argumentum XV. quo probat Evangelista Christum esse messiam. Partes capituli sunt tres. In prima miraculum ipsum describitur.

XV.

V. 1. *Καὶ παρὰ τὴν ἑρμηνείαν*. Primo circumstantiam loci describit, & antecedentia miraculum, cæcum, scilicet, sedentem Jerosolymis inter mendicantes, inf. v. 8. Jerosolymis enim factum esse miraculum liquet, ex Luc. c. 13. 4. ubi Siloe Jerosolymis collocat Salvator. Apparet ex contextu constituisse Christum, & considerasse diligentius hunc hominem cæcum à nativitate: unde occasio extitit ulterioris colloquij cum discipulis. Deinde quaestionem discipulorum proponit Evangelista, ortam ex comuni hominum opinione, judicantiū eos esse maximos peccatores, qui maximis calamitatibus affliguntur. Videtur hæc sententia fundamentum ducere ex justitia Divina, reddente unicuiq; secundū opera sua: juxta comminationes, Lev. 26. Deut. 28. Sed quia hominis nondum nati nulla erant peccata actualia, causam nullā vident discipuli, cur sit aliquis in utero matris cœcitate puniend⁹, nisi forte filius luat delicta parētū quod tamen fieri debere Deus ipse negat, Ezech. 18: 4. *Animas que peccavit, ipsa morietur*. Videntur discipuli non satis plenam

cognitionem habuisse peccati originalis: Et quid respondere possint ad hanc quaestionem Tridentini patres, non apparet, qui negant concupiscentiam habere rationem peccati. Pharisaei tamen peccatum originis non omnino negant, sed caecum hunc affirmant esse in peccatis natum, inf. v. 34.

V. 3. *Ἀπεχεσθῆναι*. Negat Christus hunc aut parentes ejus, actuali peccato hanc poenam praeter alijs promeruisse, sicut Luc. 13. negat eos qui in Siloe perierunt, praeter alijs hominibus esse peccatores, hoc est, graviora scelera perpetrasse. Alias probat Apostolus totum mundum Deo esse obnoxium. Rom 3: 10 & 19. Nos esse in manu Dei, sicut maffa in manu figuli Eia 64: 8. Ne quis putet Deum esse injustum, qui innocentes affligit. Substituit autem Christus veram causam, videlicet, ut edito in visus restitutione miraculo, manifestaretur gloria Dei in Christo, ostendens ipsum Divina virtute praeditum, & esse filium Dei ac salvatorem mundi. *In hoc enim, apparuit filius Dei, ut destruat opera Diaboli.* 1 Joh. 3: 8. quo argumento etiam adversus Pharisaeos utitur Christus: Matt. 12: 28.

V. 4. *Ἐμὲ δεῖ*. Praefatur nonnulla Christus, priusquam ad miraculi operationem progrediatur, de officio reconciliationis seu Mediatoris. 1. Oportere, miracula operari, quibus ostendat fidemque; faciat hominibus, se à Deo missum ad salutem credentium in ipsum: idque dum dies est, hoc est, dum durat tempus praedicationis à Deo destinatum. Nam tempus praedicationis & passionis à Deo constitutum esse Evangelista indicat, sup. c. 8: 20. non potuisse Judaeos comprehendere eum, qui nondum venit hora ejus. Et inf. c. 11: 8. *Nonne duodecim sunt hora diei, si quis ambulaverit in die, non of-*
fendit

fendet. 2. Ostendit aliquando fore noctem ; cum operari non poterit, cum passioni subjectus & Iudæorum violentiæ, cum nec ipse nec discipuli miraculò fecerunt: quod tempus noctis & tenebrarum similitudine adumbrat, Luc. 22: 53. *Hæc est hora vestra & potestas tenebrarum.* Et Matt. 26: 45. *Ecce appropinquavit hora.* 3. Docet se esse lucem mundi; ut sup. c. 8: 12. & c. 1: 8. nam veniente Christo, fugatæ sunt tenebræ errorum & superstitionum Iudaicarum, sup. c. 1: 5. caligo quoq; ignorantia in Gentilibus, qui verum Deum non noverunt. Et tunc *populus qui ambulat in tenebris videt lucem magnam*: juxta vaticinium Esa. c. 9. Matt. 4: 14. Et cum post resurrectione prædicatū fuit Evangelium in toto mundo.

V. 6. *Taſſa.* Nunc ad miraculi operationem progreditur, ceremonias adhibet, quia sic placuit, alias solo verbo curavit plurimos. Lutum quo oculos cæci inungit, per se virtutem nullam habuit, neque aqua piscinæ, sed nasciscitur efficaciam ex voluntate & verbo Domini: sicut aqua Iordanis, ad curandam lepram Naamam Syri, ex verbo Domini per Elifæum. 4: Reg. c. 5. Sic aqua baptismi verbo Domini fit efficax ad peccatorum ablutionem ; Sic herbæ & medicamenta virtutem accipiunt ex verbo Domini, alias nihil profutura ad sanitatem ægroti, nisi Deus medendi vim addat ; ut scite monet Syr. c. 38. 9. *Siloe* Evangelista interpretatur, *Missus*: quam interpretationem videtur sumfisse ex obedientia cæci, qui non fuit aspernatus media sibi præscripta à Christo ; sicut Naaman, quamdiu sprevit aquas Iordanis, curari nō potuit. Idæa est hæc obedientia, ejus quam Christiani debent Deo salvatori, qui enim contemnit media ad salutem data, salvari nequit: nec licet ea ad placitum nostræ voluntatis aptare: plura de hoc fonte ad-

fert Hieron. in cap. 8. Esa. & Iosep. bell. Jud. l. 6. cap. 6. Neq; hic præterire nos oportet notationem Cyrilli, qui putat spiritum adhibuisse Christum ut ostenderet vivificam virtutē inesse his quæ ex humanitate sua adhiberet. Longe est, itaq; diversa, sententia Cyrilli de virtute humanæ naturæ Christi, ab illa Calvinistarum, qui putant humanam naturam Christi in miraculorum operatione non plus conferre quam baculum Moyse. Quod si insuper vocem Siloe, ad vicinum nomen Silo, quod Messia tribuitur aprare quis velit, non repugnabo, ut juxta Evangelistæ interpretationem denotetur Messias à Deo missus: cui etiam similitudini consentit Theophylactus. Rabbi tamen David Kimhi, explicat, cum alijs quibusdam, non per מלשׁ missit, sed per שלשׁ qui ejus, id est, pro filio ejus, vide Munsterū in voce מלשׁ.

V. 8. *ὁ ἐστίν.* Tertio iudicium populi & consequentia miraculum indicat: fit disquisitio magna, cum apparet in loco consveto videns, qui antea cæcus & mendicus cum alijs resedit; forte ad templi fores, nam hic sedere solitos mendicantes patet ex historia sanati claudi, à Petro & Iohāne: Act. 3: 1. Atq; sic paulatim negligi cepta est lex Dei, de pauperibus alendis. Deut. 15: 4. Ipse verò, qui visū recepit, cū disquirentes audiret, neq; satis certos quid statuendū sit sitne idem ipse, vel alius; veritatem prodit, indicans se esse eundem, ac ut fidem faciat, modum quoq; describit, & autorem indicat: quæ confessio veræ fidei est argumentum, pristina calamitatis agnitio scilicet, & potentia Divinæ in Christo. Duo hic genera spectatorum affuisse apparet, sicut in plerisq; alijs Christi concionibus ac miraculis; unū, admirantium potentiam Christo datam à Deo, & gratulantium; alterum observatorum & calumniatorum: sic hoc

loco

loco gratulantur cæco alij, & mirantur, negant alij, & Christum quarunt ubi sit, ut eum Pharisæis prodant, operantem ea in Sabbatho: sciebant enim Pharisæos Christum, ut impium violatorem legis Divinæ, traducere & persequi, quia miracula fecit in Sabbatho. ut sup. c. 5: 16.

V. 13. Ἀγροῦ. Cum Christum ubi sit nesciant, deferunt tamen eum ad Pharisæos inimicos, & ut factum probent, sanatum cæcum adducunt: argumentum accusatiōnis desumunt ex facto Christi, qui lutum sputo & pulvere admisto fecit in Sabbatho. Quamvis autem factum hoc exile, minimi laboris, posset alium quemvis excusare, tamen satis esse videtur inimicis delatoribus, ad traducendum Christum, coram Pharisæis hostibus, in omnia minima intentos, adversus eum quem sublatum cupiunt. Non est dubium accurrisse etiam plurimos, causæ Christi faventes, ut exitum viderent comediæ, testes eorum quæ gerebantur, audituri quid possint in hoc facto reprehendere Pharisei; nam sicut Christus respondit Archifynagogo, Luc. 13: 15. Bovem & Asinū suum quisq; in sabbatho ducit ad aquas, quod plus habet laboris: & confutati sæpius Pharisei, non audent Christo salvatori hæc pia opera, Sabbatho facta, in salutem afflictorum, objicere, inf. cap. 10: 33. Hæc causa fuit quæ Christum confidentem reddidit ad iteranda in Sabbatho sæpius miracula, frustra strepentibus inimicis: & præterea, quia ex majore eorum tumultu factum magis increbuit, & ad plurium aures pervenit. Exemplum ministris fidelibus imitandum, ut quo magis tumultuentur impij, hoc magis loco illustri, & in hominum frequentia fateantur quod verum est, quamvis odium sequatur.

V. 15. Παλιν. II. Pars capitis, examen & confessio ac

constantia notabilis sanati cæci, coram Phariseis, salvatoris inimicis: ubi eandem quam antea confessionem edit; verba eadem Evangelista repetit, ut commendet & illustriorem reddat hominis fidem & constantiam. Pharisei autem omni studio inquirunt, an in hoc facto aliquid possintprehendere (falsum, aut reprehensione dignum). Primum igitur argumentum quo arguit incredulitatem Phariseorum, est ex fide humana, proprio scilicet testimonio ejus, qui rem ipsam expertus est; cui sine dubio addidit testimonia eorum, qui astiterunt spectatores miraculi. Sic ex relatione Philippi initium fidei accepit Nathanael. sup. c. 1: 45. Ex mulieris sermone de Christo, Samaritani credere incipiunt, quorum fides firmata fuit & absoluta sermone Christi. Sup. c. 4. Ac nequid ad fidem faciendam desit, etiam modum explicat.

V. 16. Ἐλεγον. Pharisei miraculi ac testium evidentia convicti, in partes abeunt; contumaces & indurati calumniam excogitant, & factum miraculum ex violatione Sabbathi metiuntur; unde probant eum non esse à Deo: hoc est non veram doctrinam de Deo afferre, nec à Deo missum. Sed propositio non est universalis; neque enim omne opus quod fit in Sabbatho legem violat ut dictum est. c. 5. & c. 7: 15. itaque minor prop. est falsa, quæ dicit Christum non servare Sabbathum. Altera pars est eorum qui ex hoc miraculo confirmati in fide, Christum pro Messia agnoscunt, fateri tamen non audent, ne ejiciantur ex Synagoga. inf v. 22. Peccatorem tamen esse negant eum, per quem Deus hæc Divina opera efficit. *Τοι αὐτα σημεῖα*: tot scilicet & talia, videlicet digito Dei facta, Matt. 12. salutifera, naturæ impossibilia; non qualia facit Diabolus aut venefici, præ-

Stigijs & illusione Dæmonum, quæ Paulus appellat *signa & prodigia mendacia in seuctionem iniquitatis*: 2. Thef. 2: 9. Peccatorem hic dicunt, non sicut omnes homines dicuntur peccatores: sed notorium sicut publicani peccatores dicuntur; imo ut se explicant ipsi cap. 8. qui dæmonitum habet: & Matt. 12. qui in potestate diaboli miracula facit: qui seducit populum: sup. 7: 12. quo nomine etiam delatus fuit ad Pilatū. Luc. 23: 5. Dissentio itaq; erat; hoc est non potuerunt concordare sententijs, utraq; parte suam sententiam defendente, sicut inf. c. 10: 20.

V. 17. *λέγουσαν*. Cum neutra pars cedit alteri, ad cæcum conversi ejus sententiam exquirunt; rogantes quæ sit fides ejus de Christo. Hic paulatim fidem suam exerit ac fateatur esse prophetam, ne sic Christum honore privet, qui etiam hoc nomine notatur à populo, sup. c. 6: 14. Et, Deut. 18: 15.

V. 18. *οὐκ ἐπίστευσαν*. Alterum examen miraculi, cum à parentibus cæci solícite perquirunt, an fuerit cæcus? Omnem lapidem movent, ut possint deperhendere falsum circa hoc miraculum. Mirum est quam caliginem inducat mentibus incredulitas, qui enim tot miracula superius à Christo facta audiverunt, putant tamen posse hic deprehendi fraudem, aut fictum quippiam, à sectatoribus Iesu. Quærunt hæc omnia, quæ Evangelista breviter perstringit; an scilicet sit filius eorum, deinde an fuerit cæcus natus? putant id fuisse ab ipsis confictum, itaq; ajunt hoc sic dici ab illis. Tertio quomodo visum receperit? Respondent parentes ad duo priora, de quibus ipsis infallibiliter constare potuit, constanter affirmantes rem ita se habere, nec ullum subesse dubium: quomodo autem visum receperit, se ne
scire

scire, cum ipsi spectatores miraculi non fuerint; rectius hoc queri ab ipso & his qui præsentes factum viderunt. Quæstio hæc præjudicio gravata fuit, quod etiam intelligunt parentes cæci, ita enim proponitur ut significant simul quid sibi responderi velint: videlicet aut cæcitatem hanc fuisse simulatam, aut Iesum ipsi visum non reddidisse. Studium enim eorum fuit denegandi hunc honorem Christo, aut saltem effugio aliquo obscurandi. Cum autem parentes probe scirent ex filij & vicinorum relatione quomodo visum receperit, tamen testari noluerunt, propter odium Phariseorum erga Christum, ne & ipsi in Christum credere putarentur, & synagoga eijcerentur, juxta decretum synedrj. Putant se etiam ad hujus rei testificationem juste adigi non posse, sed certio rem testem esse filium, qui cum cæcus fuerit visumq; receperit, rem prout gesta sit optime novit: ad justam enim ætatem pervenit, & est mentis compos, ut testari possit. Sic videmus in usu fuisse excommunicationem, etiam in veteri testamento: quam Christus etiam in novo testamento ratam habuit. Matt. 18: 17. Joh. 20. Abusus autem est rei bonæ & salutaris, cum ad veram fidem opprimendam adhibetur, ut hic à Phariseis, & hodie à Romano Pontifice: ut vel hinc appareat, eos qui præsident in Ecclesia, errare posse. Parentes hujus cæci, licet ad testificandum de his quæ ipsi non viderunt nullo jure adigi potuerint, fidem tamen de Christo fateri oportuit, credere se scilicet, eum Divina virtute præditum ad salutem hominum; quod quia testari non sunt ausi, itaq; reprehenduntur ab Evangelista.

V. 24. Εὐχαριστία. Tertium examen, denuo institutum cum cæco, in quo conscientiam hujus cæci excutiunt, cum

atte-

attestatione nominis Divini de cujus gloria hîc agitur; hortantur ne quid falsum affirmet nec quincquam celet, in cujuscunq; hominis gratiam, hîc in judicio constitutus, cui Deus præsidet, qui est secretorum conscius, & vindex omnis malitiæ & fraudis. Ipsi verò dum de Dei gloria solliciti videri cupiunt, interim omni conatu mituntur gloriæ filij Dei nebulas obducere: non Dei gloriam quæ rentes sed propriam, sup. c. 5: 44. Argumentum ducunt à blasphemia quam ipsi adversus Christum confinxerunt, peccatorem eum esse, hoc est, seductorem, habentem Diabolum, blasphemum, qui se facit æqualem Deo cap. 5: 18. & 10: 33.

V. 25. Ἀπεχεῖται. Respondet cæcus & primo à se rejicit judiciū de vita ac doctrina Christi, quod ipsū alijs majore doctrina & scientia præditis concedit: deinde, ostendit se tum dare gloriā Deo cū cōstanter prolata veritate, fatetur quod res est, rem scilicet à se expertā & visam, cognitione infallibili. Quod nisi faciat, non dat gloriam Deo, sed detrahit.

V. 26. Εἶπεν. Non habent inimici quod quærant ulterius, itaq; incipiunt cum tædio eadem repetere, & miramur cum anxietate rimari omnia, ut tandem ab homine simplicialiquid exprimant, quo miraculum & gloria Christi obscuretur. Ille verò ex hac importunitate impatiens, cum antea simplici veritatis explicatione responderit, quantum ad veritatem satis esse putabat; nunc per ironiam retorquere incipit, ut molesti esse desinant. Et primo suspectam facit curiosam hanc quæstionum repetitionem, & importunam diligentiam: deinde invidiosam ipsis quæstionem regerit, & non obscure innuit, se velle Christi discipulum fieri; conjunctiva particula καὶ υμῶν, quærens an illi eidem fidei se adjungere cupiant, quod tamen minime facturos no-

vir. Sic cum vellent ipsi fidem Christi adimere, ille robustior in fide factus, fidem suam magis ostendit nec eorum autoritate aut potentia movetur. Illi itaq; audacia hominis commoti incipiunt convitia regerere; & non sine minaci vultu & animo, ipsum disciplinæ Christi relinquunt, quæ ei aliquando parum sit profutura. Deinde, ne sine ratione quippiam dicere videantur, opponunt inter se doctrinam Christi & Mosis, docentes doctrinam Christianam esse quandam defectionem à Mose; in qua opinione in hodiernum usq; diem omnes Judæi persistunt, non intelligentes religionem Mosis, & fidem non consistere in legis & rituum observatione; sed in fide promissionum ad patres, de Messia, in qua sola sit remissio: sicut explicat Apost. Heb. 9 & 10. Contra remittit Christus eos ad scripturas sup. c. 5: 39. & ad Moysen, qui de Christo vaticinatus est, ibidem v. 46.

V. 29. *ἡμῶς.* Deinde autoritatem Mosis & Christi conferunt; illum dicunt habere autoritatem à Deo, quia Deus loquutus est ei, audientibus Israelitis omnibus; cum in monte Horeb acciperet legem: quæ est autoritas infallibilis, & missio Divina, citra ullam exceptionem. Hæc Mosis autoritate utitur Salvator ad suæ autoritatis ostensionem, ut dictum est: nihil itaq; obstat ea autoritati Christi, sed eam confirmat, quia omnia vaticinia Mosis in Christum quadrant. Hunc vero, Christum scilicet, nesciunt unde sit: hoc est, unde habeat autoritatem, vocationem aut missionem. Objectio est similis illi papistarum de vocatione Lutheri, quibus quamvis clare constat, cum ordinaria vocatione pervenisse ad munus docendi, & juramento astrictum, ut doceat recta & vera juxta verbum Dei, & errores refellat, tamen inepta de vocatione ejus quarunt. Postquam enim
de-

demandatum ei erat officium docendi vera, juxta scripturas, jam recte facit ipse ; cum ex Scripturis errores taxat, etiam eorum, à quibus fuerat ordinatus. At, sicut Lutherus ipse putat & objicit papistis quod non fuerint veri ministri. Non hinc sequitur ordinationem eorum non esse veram ; nam & baptisimus eorum non est irritus, sic nec ordinatione : sed hic tenendum est illud salvatoris, Matt. 23: 2. Accepta enim ordinatione & missione ad opus ministerij, non expectat Lutherus mandata hypocritarum, sed accipit ea à Deo & verbo ejus, quod nos *potest erudire ad salutem.* 1. Tim 4: 16. & 2. Tim. 3: 15. Unde vero Christus vocationem & ordinationem habeat, supra dictum est : testatur Iohannes, homo magnæ autoritatis, & plus quam Propheta : sup. c. 2: 26. & sequ. testatur Pater cœlestis voce sua de cœlo, in baptismo, & iterum in clarificatione Christi : testatur insuper cooperando miraculis Christi sapissime, & in hoc cæco.

V. 30. *Απεχεσθη.* Itaq; cæcus recepto visu, jam magna cum confidentia in ipsos invehitur, & cumulo argumentorum eos obruit, qui hoc veritatis pondere pressi, quod amplius excipiant non habent. 1. Miratur eorum sive stupiditatem, sive negligentiam, vel potius contumaciam ; quod quis sit, aut unde sit is non inquirant, & qua potestate tanta miracula faciat ; vel si intellexerint, quare non credant ; aut quæ sit hujus contumaciæ causa, ut eum videant manifestum miraculum hoc, ab ipso factum, tamen non velint factum credere ? Et mirum est sane, homines tantæ scientiæ & autoritatis, hæc intelligere non posse, ac notare in se ipsis, cum intelligat homo infimæ sortis, idiota : quasi dicat ; cæcum oportet esse eum qui hæc non videt : non posse esse, scilicet hanc virtutem ab homine.

V. 31. *Ὁ ἴδιαι μὲν*. Unde hic homo simplex tria argumenta validissima accumulatur. 1. Quicumq; à Diabolo percitus falsa docet, impostor & seditiosus est; huic Deus non cooperatur in faciendis miraculis, quæ sola virtute Divina fiunt: At huic Iesu Deus cooperatur; Ergo non est peccator. 2. Quicumq; Dei voluntatem facit eumq; colit & timet, hunc Deus exaudit, nam *voluntatem timentium se faciet* Pl. 145: 18. & Pl. 34: 16. Lev. 26. Deut. 28. Unde sic arguit: Quicumq; à Deo exauditur & juvatur, in miraculorum operione, hic sine dubio Dei cultor est & à Deo missus: At Christus exauditur &c.

V. 32. *ἔκτῃ*. 3. Tacitæ objectioni occurrit: dicant enim Multi sunt qui operati sunt miracula, & tamen Messiae nomen non sunt adepti? Respondet ille: miraculum hoc tale est, ut huic simile dari non possit, ab exordio mundi. Concludit itaq; cum Nicodemo sup. c. 3: 2. Nisi à Deo esset, non poterat facere quicquam: cui conclusioni etiam argumenti vis inest: qualis in verbis Iohannis Baptistæ; supra, c. 3: 31 *ὁ ἄνωθεν ἐρχόμενος* &c. Et contra? *Qui existis è terra, de terra est, & de terra loquitur.* &c. Discrimen hoc est, inter Christum & sanctos. Habuimus itaq; in his dictis XV.

X.V.

Argumentum confirmationis. Qui facit opera naturæ impossibilia, quæ sine virtute Divina fieri nequeunt, ille à Deo est, seu per ejus assistentiã agit: Christus homini à nativitate cæco visum reddidit. E. item Qui auxilio & vocatione Divina destituitur, non potest quicquam Divinorum operũ efficere: At Christus talia opera efficit, hominibus scilicet, ipsi etiam Diabolo impossibilia. E.

V. 34. *Ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ* Exitus concertationis hujus erat, ut Pharisei argumentis & veritate victi, cum non haberent quod

quod regerent, rei quippe evidentia constricti: more suo & omnium potentum impiorum, ad convitia & vim convertuntur, & miserum damnatum ejiciunt ex ecclesia. **T**o, tum in peccatis natum dicunt; hoc est, ab utero matris peccatorem & damnatum, propter ignorantiam legis. Sic enim loquuntur de turba promiscua, ignorante legem: sup. c. 7: 49. Cum ipsi interim scientia legis inflati, putarent se legis operibus salutem mereri, & esse perfectos. Intolerabilem putant audaciam, si ipse velit Phariseos, homines sanctos, & in legis scientia magistros, ipse peccator & ignarus in rebus Divinis informare.

V. 35. *Ἡκεῖθεν*. III. Pars capitis in qua Christus excommunicatum à Phariseis, erigit, & ad pleniorē Messiae cognitionem deducit. Quærit an credat in filium Dei? Ubi notandum est aliud esse credere Deum esse; credere Deo loquenti; & credere in Deum; hoc est plena fiducia in ipsum ferri. August. tract. 29. in Joh. Credit ille quidem Iesum esse à Deo missum, Prophetam, cui assistit Deus, in doctrina & operibus, atq; hanc thesin adversus Phariseos acriter defendit: sed ipsum esse Messiam, aut filium Dei, ipsi non dum satis constitit: usq; dum Christus se eundem esse declarat, quē ipse sibi loquentem videt. Sic opere ipso præstat salvator, quod verbis docuit, superius: c. 6: 37. *venientem ad se non eijcit foras*: sed vexatum injurijs potentum erigit, inq; fide confirmat, & absolvit. Ipse verò edoctus veritatem, sine hæsitatione, Christum Deum agnoscit & adorat; fidem & intellectum verbo subijcit, nec quærit quomodo fieri queat, ut homo naturalis possit esse filius Dei.

V. 39 *καὶ εἶπεν*. Usum ostendit Christus facti miraculi, & ab oculorum illuminatione deducit ipsum ad illumina-

tionem mentis ; ostendens finem miraculorum esse, ut pel-
latur cæcitas mentis, & illuminetur scientiâ voluntatis Di-
vinæ, ad hominum salutem : in cognitione Dei, & volunta-
tis, ac decreti æterni de reparatione generis humani. Sic
cæcus ; sic Regulus ; sup. c. 4: 53. credidit, visô miraculo, &
accepto beneficio. Ut autem multi cæci fiant, causâ non
est per se adventus Christi, qui venit salvare quod perierat.
Matt. 18: 11. Nec venit ut judicet mundum. sup. c. 3: 17. fit
enim id per incredulitatem hominum, & per accidens,
quia magis amant tenebras quam lucem : itaq; verbum E-
vangelij in illis ad salutem non est efficax. Altera causa est
in Judæis quia venditant scientiam, propriam, & justitiam
Dei ignorant, Rom. 10: 3. Rom. 1. & 2. itaq; manet pecca-
tam eorum, & non remittitur, quia rejiciunt media :
Christum scilicet & fidem ejus, per quæ media Deus consti-
tuit salvare credentes. Venit itaq; in mundum, judicans
& discernens inter credentes & incredulos, fideles & con-
tumaces ; Spiritu suo arguens mundum de peccato, quia
non credunt in ipsum. Infra. c. 16: 8.

C A P. X.

Progrreditur Salvator ulterius, probando se esse Mes-
siam, à Deo missum Salvatorem mundi, pastorem verum,
omnium credentium in se. Id declarat similitudine pa-
storis & ovium, ex natura veri pastoris, possessoris ovium :
& contrario pastore mercenario. Dinde in secunda parte
cap. id ipsum confirmat ex miraculorum operatione. Con-
tinetur itaq; in hoc cap. XVI. Argumentum, quo probatur
Christum esse Messiam. Similitudinem adhibet maxime
illustrem, usitatam in veteri testamento & novo ; David in
psal-

XVI.

psalmis sapius cam adhibet, præcipue ps. 23. Propheta etiam frequenter.

V. 1. *Ἀπλῶ*. Propositio argumenti bimēbris ex natura ingress⁹ pastoris falsi: seu breviter de vocatione legitima. Verus pastor per januam intrat: hoc est per legitimam vocationē, aut successionē ingreditur: sicut Aaron; Heb. 5: 4. Ut appareat omnibus introitum esse legitimū: asserens doctrinā Divinitus patefactū. Contra, fur rimas quærit, clam per tectū irrupit, aut per aditus occultos, vetitos: quorū sunt focij illi, qui ambitione, dolo aut fraude artib⁹q; illicitis, largitione, qui adulatione, vana pollicitatione, simulatione ad mun⁹ docendi aut ad officia publica in Ecclesia perveniūt.

V. 3. *Ἰστῶ*. 2. Nota: cuicumq; ostiarius aperit; is scilicet, cui Dominus ovile custodiendum commisit, ut certus sit in conscientia, noverint etiam alij, Divinitus ipsum intromissum in ovile, ut sit pastor, ne quid desit ex requisitis ijs, quæ vocationem legitimam faciunt, quibus demptis, vocatio nequit esse Divina. 3. In quo est doctrina vera, ac mutuus amor pastoris, & ovium, ut possit cum obedientia & spontaneo motu, commissum gregem regere; ad quod requiritur etiam singulorum notitia, proveniens ex assidua cura de salute auditorum. Non audiunt verò vocem pastoris hæretici seductoris, qui doctrinam affert à verbo Dei alienam, nisi forte impij, quibus pruirunt aures 2 Tim. 4:3.

V. 4. *καὶ ὄμν*. 4. Præit doctrina primum, deinde factō idipsum exprimit, & est *typus gregis*, sicut loquitur Pet. 1. Ep c. 5:3. Paulus, 1. Tim. 4:12. Et Heb. 2:1. jubet Apostolus *considerare, pontificem confessionis nostræ*. Et c. 12:2. *autorem fidei qui proposito sibi gaudio sustinuit crucem*. Quatuor his requisitis Christus descripsit proprietates veri pastoris, similitudi-

tudine seu *παροιμία*, ut habet textus : quam quidem Pharisæi non intellexerunt, puta, quid hac parabola designare vellet : dubitant itaq; de applicatione, an illis, an verò sibi vellet veri pastoris laudes tribuere. Superiore enim capite disputatum fuit, inter sanatum cæcum, & pharisæos, sitne Christus à Deo missus, an à Diabolo ? ubi Pharisæi ad Moysen provocant, cujus se esse discipulos profitentur : ideoq; veros religionis magistros ; Christum verò impostorem, seditiosum & seductorem, quales aliqui ante visi sunt in terra Judaica, sicut indicat Evangelista Act. 5. Itaq; Salvator hac descriptione præmissa, veri pastoris & mercenarij, loco propositionis majoris, continuat disputationem, & ex præmissis concludit 1. se esse ostium per quod veri pastores ingrediuntur in ovile.

V. 7. *ἔϊπεν*. Sola enim in Christum fides, ac fiducia meriti ejus, aperit viam in ecclesiam Dei ; juxta præcedentes promissiones patribus factas, de quibus scripsit Moses: sup. c. 5: 46. & cap. 7: 17.

V. 8. *πάντες*. Cæteri qui Messia nomen sibi tribuerunt, neq; à Deo vocati erat, neq; vera docuerunt ; & quamvis sectatores aliquos invenerunt, tamen ab ecclesia fidelium non fuerunt recepti, sed ut seditiosi, & propria quærentes, dissipati sunt & perierunt : sicut de Theuda & Juda Galilæo loquitur Gamaliel ; Act. 5: 34.

V. 9. *ἐγώ εἰμι* Deinde ; qui fidem Christi sectatur, non solum salvabitur in æternum, sed securus in tranquillitate conscientia, ac gaudio spirituali vivet & saturabitur in hac vita ; juxta promissionem Christi, Matt. 7: 24. & Luc. 18: 30. distinguit inter spiritualia bona hujus seculi. & vitæ futura. Sic Mar. 10: 30. Et hæc sunt salutaria fidelium animarum pascua.

V. 10. ὁ κλέπτης. Tertio probat à salutari effectu ac fine suæ doctrinæ, & opposito fine pessimo, doctrinæ falsæ, pseudodocōtorum: Christus venit salvare quod perierat: Matt. 9: 13. 18: 11. Luc. 9: 53. Joh. 3: 17. inf. 12: 47. ut abunde consolatione, informatione, gaudio fruantur in hac vita: abundantius verò in futura: Contra, falsi doctores suam utilitatem quærunt, ovium curam exiguam habent, nisi fortassè pro forma, ut videantur tales: suam verò utilitatem præcipue intendunt: cum auditorum oppressione, damno & contumelia: sicut eos describit Apostolus, 2. Cor. 10: & 11: 18.

V. 11. Ἐγὼ εἰμι. 2. Ratio, qua se probat esse pastorem illum bonum, promissum scilicet patribus & expectatum, (quod indicat geminatus articulus, ὁ, singulare quid denotans.) quia vitæ suæ non parcit, sed mortem perfert pro salute ovium; quæ est quinta nota veri pastoris. Mercenarius contra, imminente periculo fugit; ovesq; suæ fidei commissas deserit, & exponit prædæ tyrannis & diabolo ac seductoribus: de quibus Sp. sanctus gravissime conqueritur; Jer. 23. *Vae vobis pastoribus qui disperditis gregem commissum: &c.* Ezech. 34: 2. *væ pastoribus Israel, qui pascunt seipsos: &c.* A quibus cavere jubet Christus Matt. 7: 15. Sic qui antea Messiaæ honorem sibi usurparunt, nihil utilitatis fidelibus præstiterunt, sed eos seductoribus & tyrannis male tractandos reliquerunt.

V. 13. καὶ ἐ μέλει αὐτῷ περὶ τῶν προβάτων; quippe cum propriam autoritatem, utilitatem eminentiã curet præcipue, ut dominium exerceat in gregem, ut notat Petrus, & prohibet, 1. Pet. 5: 3.

V. 14. Ἐγὼ. Subiit de se Christus, repetitis breviter notis

præcipuis, ostendens ideo se esse pastorem illum promissum, articulo δ iterum bis iterato: i. quia, ut dictum est superius, v. 3: cognoverunt eum oves & audiunt vocem ejus, & ipse cognoscit eas, & quidem intime; sicut pater Christum filium novit; & vicissim. Non est verò patris & filij notitia, huic mutua notitiæ Christi & ovium per omnia similis; illa enim est essentialis, propter essentialitatem, ut dictum est, sup. c. 1: 19. *Deum nemo vidit unquam: &c. Cap. 5: 30. Non possum à me facere quicquam, sicut audio judico. cap. 8: 16. & 38 item Matt. 11: 27. Nemo novit patrem nisi filius: &c.* Similis tamen est ratione mutua dilectionis, quæ cognoscitur ex passione, quam Christus sustinuit pro suis; ex doctrina & significatione paternæ dilectionis, & voluntatis ac consilij de salute nostra, ex bonis quæ fidelibus communicat, in hac vita & futura, sicut pater omnia sua communicat. Iterum Ecclesia Christi mentem novit *Nos mentem Christi tenemus*, 1. Cor 2: 16. Et 1. Joh. 5: 20. *Dedit nobis sensum, ut cognoscamus verum Deum.* Et Luc. 24: 45. *Aperuit illis sensum, ut intelligerent scripturas.* Beneficia quoq; sibi à Christo præstita intelligit: 1. Joh. 5: 1. itaq; Deum diligit, sicut filius patrem, & contra: ideoq; verè fideles sanguinem profundunt, propter dilectionem Dei & fratrum, caritate id flagitante. 1. Joh. 3: 16, *In hoc cognoscimus caritatem Dei, quoniam animam suam pro nobis posuit; & nos debemus pro fratribus animas ponere.* Christus præterea patri fuit obediens usq; ad mortem, Phil. 2. Ecclesia vicissim Christo.

V. 16. *καὶ ἄλλα.* Ne quis hinc inferat, solos Judæos esse oves Christi, itaq; paullum digreditur & vaticinatur de vocatione gentium, fore ut & illi ad salutis cognitionem vocentur, fiatq; ex utrisq; una Ecclesia, juxta vaticinium Esai.

fa. c. 11. 10: & c. 60:3. De ea agit Ap. Rom. 9: 25. 10. 11. Gal. 4. Exemplo Sara & Agar uxorum Abrahami; Eph. 3: 14 cum *soluto pariete medio, ex duobus fecit unum.* Complevit hoc vaticinium Christus, cum emitteret discipulos suos in univ-
ersum mundum. Mar. 16: 15. cum apparuit Petro: Act. 10: 15.

V. 17. *Διὰ τὸ π.* In fine hujus disputationis nova ratio additur qua probat se esse Messiam videlicet ab ordinatione Divina, quia Deus jussit: itaq; ex decreto Dei. *Τάυτην τὴν ἐντολήν ἔλαβον.* Præmittit vero conditiones & causam primam, videlicet spontaneum affectum suum & voluntatem liberam, qua decrevit ipse mori pro salute hominum voluit etiam & mandavit pater; patris igitur & filij una erat & consentiens voluntas, ut mitteretur filius: filius obtemperat. Phil. 2. subjiciens se morti; Heb. 12: 2. non coactus, sed volens. Quis enim Deum cogret? Ex quo patet ineffabilis dilectio Dei erga nos; sicut eam miratur Apostolus Rom. 5: 8. Eph. 2: 4. Non esset autem in potestate hominis ponere, & iterum resumere animam: non enim potest homo sua virtute ex mortuis resurgere; quod tamen cum Christus efficeret, non solum resurgens ipse, sed secum fideles plurimos ad vitam revocaret; Matt. 27: 52. hinc fit manifestum Divina virtute & potentia eum fuisse præditum. Dilectio etiam patris hinc apparet, qui filium diligit, & nos in ipso. Eph. 2: 6. Illum diligit pater primo naturaliter, propter essentialis identitatem, caritate ineffabili; deinde propter obedientiam, quod assumpta forma servi se exinanivit, mortemq; pertulit, quæ obedientia habens rationem meriti, ipsi peperit æternam gloriam, nobis verò salutem.

V. 19. *Σχίσμα* Effectus varius concionis Christi describitur, prout variè affecti sunt auditores: alij enim dicunt.

verba esse hominis infani, dæmonium habentis, ut sup. cap. 8. Itaq; non esse audiendum. Hac calumnia Christum traducunt, ut persuadeant multitudinẽ eum à furijs Diabolicis agitari, nec rationis esse compotem: quæ calumnia tantum invaluit, ut etiam domestici Christi in eam sententiam aliquando fuerint inducti Mar. 3: 21. Et Festus adversus Paulum exclamat: *Ἰνάνως Παυλε*. Act. 26: 24.

V. 21. Ἄλλοι. Altera pars contra, evidentibus argumentis docet, neq; verba, neq; opera esse Dæmonium habentis, aut infani: nam quæ de bonis malisq; pastoribus est loquutus, rationi sunt consentanea, & reliqua doctrina pia: miracula salutaria, & talia, quæ diabolus facere non potest ut cum aperuit oculos cæci, quod sine virtute Divina fieri nequit. Unde tacite concludunt ipsum esse Messiam, sicut sup. 7: 31. *Christus cum venerit, num plura miracula faciet?* Est itaq; in ipso virtus sublimior, quam quæ in creaturam cadere potest.

V: 22. Ἐγένετο. II. Pars cap. in qua iteratur disputatio superior, & Salvator contra Judæos argumentum ex miraculis desumptum urget, quo probat se esse à Deo. Ἐγκαίνια, innovationem seu renovationem significat. Usitata consuetudo erat Judæis, ut cum insigni beneficio à Deo sunt affecti, diem in quo id contigit quotannis cum festivitate celebrarent. Consuetudo deducta fuit à die Paschæ & Pentecostis, quorum prior ob memoriam liberationis ex Ægypto, alter latæ legis memoria sacer erat: hic sine dubio extructi aut reparati templi, cultusq; Divini redditi memoriam populus recoluit; quæ cepit sub Maccabæis, 1. Macc. 4: 55 Sive ea quæ, Efr. 6: 16. Veri simile tamen putant interpretes, ultimam eos celebrasse purgationem templi

pli post profanationem factam sub Antiocho, hyemis tempore circa solstitium hybernum.

V. 24. *Ἐκύκλωσαν*. Pharisei & Judæi concursu facto Christum circulo facto urgent, & cum ipso expostulant, quod non clare profiteatur se esse Messiam liberatorem, sed eos suspensos teneat; ut suspenso ac perturbato animo, nesciant quid sit statuendum; culpam hujus dubitationis, in ipsum rejicientes: se verò credituros simulant, verbis clare profitentis alterutrum. Quæstio hæc Salvatori proposita fuit in templo, in porticu Salomonis, ubi sacra tractabantur, in frequentia eorum quibus religionis cura commissa fuit, ut serio rem geri existimes. Quo autem fine id quaesierint, eventus docuit: testimonium enim quod de se Christus dicit rejecerunt, sup. c. 8: 13. Et cum ipsum adjurat pontifex, ut dicat in judicio, an sit Christus filius Dei, & affirmaret Salvator, adjiciens visuros eos id ipsum in adventu eius ad judicium; exclamat Pontifex & confessionem ut blasphemam execratur. Matt. 26: 63. Venantur itaque verba, quæ torquere possint ad ejus interitum: illi enim Messiam Regem putant terrenum, quo nomine postea Christum ad Pilatum deferunt, quod Regnum ambiat, & seditionem moveat adversus Cæsarem.

V. 25. *Ἀπεκρίθη*. Respondet Christus exprobrando incredulitatem eis, qui idem sæpius dicenti non credunt. Deinde iterum ad operum suorum experimentum eos remittit, ut sup. c. 5: 17 & 36. ubi ostendit, ex facto miraculo, eandem se habere cum Patre operandi potentiam.

V. 26. *Ἀλλ' ὑμεῖς*. Tertio causam incredulitatis profert, voluntariam eorum aversionem, cum clarissimæ doctrinæ Christi fidem dei ogent, quantumvis eam ex vaticinijs pro-

phetarum deducat, & insuper miraculis confirmet: non sunt itaq; de ovibus Christi: quorum proprium est vocem ejus audire, credere, Christum imitari, quæ obedientia cedit ipsis in salutem ac felicitatem æternam. *Nec rapiet eas quisquam de manu mea*: ostendit non posse neq; Diabolum, neq; tyrannos, neque Phariseos, salutem fidelium impedire, aut Ecclesiam Christi destruere quicquid moliantur: rationem addit, quia consilium hoc est Patris cœlestis, de salute credentium; quod prædixit David Ps. 2. *Dabo tibi gentes hereditatem tuam, & possessionem tuam terminos terra.* Si enim constituit Deus credentes in Christum salvare, eosq; in fide perdurantes à potestate Diaboli & impiorum protegere, suam Ecclesiam usq; in finem conservare, quis ei resistet, aut vi ulla poterit evertere Ecclesiam? *Pater enim qui dedit mihi,* (sic enim textus græcus habet ad verbum,) *major est omnibus*; potentia, virtute, bonitate, scientia: filius autem unum cum patre & potentia æqualis: ne quis putet filij potentiam in tuendis ovibus nullam esse, aut minorem potentia patris. Argumentum hoc merito impios absterreat, ne conspirent adversus Deum; ne conterat eos virga ferrea, Ps. 2: 9. sed admittant informationem. At videmus plurimos perire? Respondet Theophylactus: *Rapere quidem nullus potest de manu patris decipere autem multi: & iterum; videmus enim quod ludas perierit, sed propter hoc perijt, quia non sequutus est, nec ovis mansit usq; ad finem.* Et Paulo post: *Vertibilis voluntate, sua sponte excidit.* Loquitur hoc loco Salvator contra violentiam Judæorum, qui vi manifesta, & callidis consilijs putant se posse Iesum tollere, & Ecclesiam ejus destruere; quod consilium manifeste prodit pontifex, & approbat Caiphas, inf. c. 11: 46. Intelligunt Iudæi,

dæi, Christum se æquare Patri in potestate propter identitatem naturæ, itaq; sublatis lapidibus in furorem versi, morte vindicandam putant hanc blasphemiam. Hoc præjudicio occupati, Christum vera dicentem etiã ad necem condemnant. Matt. 26: 95. Irascuntur tantopere hoc loco Judæi, quia frustrati spe deprehendendi quicquam ex verbis Christi, quod ad Filatum deferrent, intelligunt Christũ persistere in sententia, quod sit filius Dei & Messias promissus.

V. 32. *Ἄνωγει*. Respondet Salvator & obtendit opera quæ fecit, virtute Divina, sine qua talia efficere non potuisset, *circuivit enim totam Galilæam, sanans omnem languorẽ, & omnem infirmitatem in populo.* Matt. 4: 23. Horum beneficiorum memores esse eos oportuit, & aliam mercedem respondere. Ingratitudinem itaq; ipsis objicit; & Judæi negare non possunt, sanatos fuisse plurimos, sicut fatetur Nicodemus sup. c. 3. Et Pontifices, cap. 11. *Hic homo multa signa facit.* Ideoq; & hi paullum, reprimuntur, & incipiunt cum pudore causam facti sui reddere. Nam cum Deus in lege jubeat blasphemos punire morte; quod intendere videtur lege. Lev. 24: 13. Core, Datan, Abiron, quia blasphemarunt, terræ hiatu absorpti sunt. Num. 16: 30. Itaq; se quoq; putant Christum justè interficere posse, qui cum sit homo, dicat se esse filiũ Dei, & Deo æqualem. Sic Christus cum æternũ se esse profiteretur, Judæi offensi etiam ad lapides prosiliunt, sup. cap. 8. *Facis teipsum Deum,* ajunt: hoc est, tibi attribuis, quod Deus non tribuit; cum tamen Christus ex operibus id antea satis probasset.

V. 34. *Ἄνωγει*: Hunc eorum errorem Salvator duplici responsione refellit. 1. Ostendit in scripturis & lege non esse

esse absurdum, homines dici Deos: videlicet iudices, Exod. 21: 6. & 22: 8. 9. & 28. *Producent eum coram Dijs.* Et principes, pl. 82: 2. & 7. *Ego dixi Dij estis,* & filij altissimi unde argumentum ducit: Quem hominibus peccatoribus scriptura honoris titulum tribuit, sermone Dei patris, is sine blasphemiam rectius tribuitur filio, ratio consequentiæ est, quia ipse est verbum patris, qui hunc honorem hominibus contulit; & loquitur in scripturis, ut explicat Thephy. Deinde quia Pater ipsū sanctificavit, ut esset Rex & Sacerdos in æternū, secundū ordinē Melchizedech. Pl. 110. Egregiè Chrysostronus hom. 37. in c. 5. Ioh. *Altiora loquitur, ut paterna autoritate illos perterreat.* Et: *Cū de Sabbathi transgressione disceptaretur, nō ut tantū homo, neq; ut tantum Deus; sed alterutrū commiscendo, objecta confutat: voluit enim ut utrumq; crederetur, & incarnationis humilitas, & excellentia Divinitatis.* Sanctificavit pater filiū, ut esset Messias, redemptor hominum à peccatis, salvator omnium credentium; itaq; Christus dicitur à Deo unctus in hunc finem, *oleo lætitiæ præ consortibus suis.* pl. 45. & Ioha. 3: 34.

V. 37. *Εἰ ἔγωγ.* Altera responsio, ad objectam blasphemiam, qua roborat priorem responsionem: dicerent enim Iudæi *καυόμενον* esse, quod de se subsumit Salvator; se videlicet à Deo sanctificatū esse ut esset Messias; rationē ducit ab operibus. Tanta enim multitudine miraculorum & Divinorum operum, divinam suam potentiam demonstravit, in Galilæa ac Iudæa adeoq; Ierofolymis, ut nemini dubium esse possit ipsū à Deo missum esse, ad salutem generis humani, ac eandem cum Deo patre potentiam habere, & esse Deum; quia Divina opera efficit, qualia nulla creatura efficere potest.

V. 39. *Εἰς ἕτη.* Conclusio hujus historiæ, & eventus hujus

jus disputationis diversus. 1. Increduli & contumaces, indurati, comprehensum eum cupiunt in custodiam tradere; desiderio flagrant, potestate non carent, adsunt enim semper ministri & apparitores: habuit namq; templum eos semper præsentés. Christus verò usus potestate sua, ostendit in potestate sua esse, ponere animam & resumere; exivit per medium eorum: cum jam manibus eorū teneretur.

V. 41. *Καὶ πολλοί.* 2. Alij testimonio Iohannis & vaticinijs permoti crediderunt in eum: partim etiam propter opera quæ fecit Christus, prædicente Iohanne, sup. cap. 3. & quod ipsum oporteat crescere; &c. v. 30.

C A P. XI.

IV. Pars historiae Evangelicæ continet peregrinationem Salvatoris ex Judæa in Galilæam ut dictum est cap. præcedente v. 40. quo spectare videntur quæ Lucas Evangelista commemorat à v. 31. capituli 13. usq; ad reditum in Iudæam, cum Luc. 19. iterum ingressus est Ierosolyman. Quæ quidem, ut ab alijs tractata, Iohannes omisit ut, supra dictum est: suntq; acta ultimi anni ministerij Christi, quæ Lucas descripsit, & Iohannes usq; ad quartum Pascha, cum lotionem pedum, & his quæ capite 11: 12. & 13. Iohannes commemorat.

Tres sunt hujus capituli partes; In I. parte describitur morbus seu ægrotudo Lazari & mors, cum circumstantijs alijs. In II. ut à Christo vitæ restitutus fuerit III. Describitur consultatio Pontificum de tradendo Christo in mortem. Illustria fuerunt miracula quæ Christus Ierosolymis edidit, primo in agro decumbente ad piscinam, sup. c. 5. & in cæco. cap. 9. Hoc postremum autem,

magnitudine sua reliqua omnia superat, & Divinae potentia in Christo argumentum est evidentissimum, quod fateri coacti fuerunt etiam hostes. v. 47. Matthaeus Evangelista addit, Iesum Ierosolymam ingressum, plurima miracula fecisse in templo: *Accesserunt, inquit, ad eum cæci & claudi in templo, & sanavit eos*: cap. 21: 15. Et est argumentum in ordine XVI. quo probat Evangelista Christum esse Messiam.

XVI.

V. 1. *Ἐν δὲ πρ.* Prima Pars cap. Lazarus frater Mariae, quæ unxit pedes Domini; inf. c. 12: 3. & Marthæ. Horum castellum dicitur Bethania, sive ortu & inhabitatione, sive possessione: familiam enim hanc fuisse opulentam patet, ex respectu eo, quem habuerunt apud Judæos, inf. v. 19. & cœna sumptuosa Christo exhibita, infra, cap. 12: 2. Ubi neq; preciosissimis unguentis parant; qui luxus erat opulentorum hominum: etiam ex conversatione Christi, quem sæpius hospitio excipiunt, cum comitatu non minimo. Luc. 10: 37.

V. 3. *Ἀπίσειλαν.* Conversationis hujus & beneficentiæ confidentia effecit ut fratris afflictionem Christo procul in Galilæa agenti significarent. Amor qui Christo cum hac familia intercessit, ex pietate originem duxit, alias enim non fuisset tanta inter ipsos & Salvatorem necessitudo; apparet etiã ex diligenti acusultatione verbi, quæ Mariã comendat, Luc. 10. Beneficentia quoq; & favor quo Christum & discipulos complectebantur, evidens erat sinceræ fidei in illis argumentum. Pia cura sororum erga fratrem eas movit, fides etiam in Christum, sibi amicissimum, quem noverunt Divina potentia morbos curare posse, alijs hominibus incurabiles. Modesta erat & implicita petitio; quia non fuerunt ausa salvatori quicquã præscribere, cujus arbitrio vitam & incolumitatem fratris commiserunt.

V. 4.

V. 4. *Ἀκούσας.* Respondet Christus sororum nuncio, & declarat finem quem Deus intendit hac infirmitate Lazari, non ut mortuus pereat & in terra putrescat, sed ut declaretur & innotescat hominibus Divina potentia Filij Dei. Extenuat autem languorem & mortem Lazari, quasi non morituri, quem grandi omnibusq; conspicuo miraculo, mox vivum sororibus sistere decrevit. Mora autem illa, mortis & sepulturæ, qua spem vitæ sororibus defuncti omnem exhaustit, facit ad probationem fidei in illis: miraculum vero ipsum mirifice illustravit, quo magis incredibile visum fuit. posse ad vitam revocari eum qui putredini proximus in quartum usq; diem in sepulcro recubuit: hinc virtus Divina in Christo fit omnibus conspicua; & inimici fatentur; infra, v. 47. Testimonium perhibente turba eorum, qui spectatores erant miraculi, infra, c. 12: 17. Vera autem omnium afflictionum causa est peccatum, juxta sententiam quam pronunciat Deus in paradizo, *Morte morieris.* & ex sententia legis, *Maledictus omnis,* &c. Deut. 27: 26. *Non est autem homo in terris qui non peccat.* 1. Reg. 8. Itaq; & Lazarus peccavit. Pœnam itaq; quam peccato promeruit Lazarus, Deus dirigit ad suam gloriam, & ad manifestandam Divinam potentiam Christi. Atq; sic accipienda sunt verba Christi de cæco; sup. cap. 9: 3.

V. 5. *Ἠγάπη.* Iterum inculcat Evangelista, amorem Christi peculiarem erga hanc familiam, ex causis supradictis, & quia Christus verus homo, humano etiam affectu afficitur, propter fidem, ac beneficia & pium eorum affectum erga ipsum.

V. 6. *Ὡς ἔν.* Christus accepto hoc nuncio, moram trahit in loco ad huc biduum; longiorem verò in itinere:

dum interim invalescente ægritudine Lazarus moritur, quod tamen sic futurum Salvatori non fuit incognitum, ut patet inf. v. 14: Sicq; volens locum dat ægritudini, usq; ad mortem Lazari, hominis sibi amicissimi: cum tamen ex amore solito nihil recedit, quod eventus declarat.

V. 7. *ἔθανε*. Tandem defuncto eo, & dolore maximo affectis sororibus, ac Lazaro sepulto, cum nulla amplius spes vitæ superesset; iter in Judæam suscipit.

V. 8. *ἀπέστειλε*. Discipuli argumento ducto ab odio implacibili & insidijs Iudæorum, & quia nuper ab ipsis pene fuisset lapidibus enectus, sup. c. 10: 31. Unde concludunt temerarium esse, si se velit iterum inimicorum potestati committere. Respondet Salvator, & similitudine diei ac noctis declarat conditionem eorum, qui publice in docendi ministerio versantur; eos scilicet impingere non posse, dum Solis ac diei luce fruuntur, hoc est, Divina protectione, qui potens est suos protegere, ad tempus ministerio ejusq; definitum. Postquam verò cursus ministerij consummatus est; jam nox ingruit, & hora tenebrarum, ubi vel morte naturali cursus abruptitur, vel impiorum violentia, sicut hoc explicat Christus, Luc. 22: 32. *Sed hæc est hora vestra, & potestas tenebrarum* Et Paulus, 2. Tim. 4: 6. *tempus resolutionis meæ instat*: &c. Et infra, cap. 21: 18 mortem crucis Petro salvator designat, ex violentia hostium veritatis.

V. 11. *ἰδὼν*. Nunc Salvator causam discipulis aperit, cur eat in Judæam, ne putant, eum temerario voluntatis impulsu se committere periculo; officium enim pietatis præcipuum declarare constituit amicis, Lazaro & familiaribus: itaq; amicum dicit, cujus, opera & beneficijs ipse cum di-

discipulis usus est sæpius; teneturq; ex amicitia lege, mutuum beneficium rependere: Sic Elifæus Propheta Sunamitidis filium mortuum excitat, cujus hospitio jam longo tempore usus erat. 4. Reg. c. 4. Quia vero discipuli verba Christi de somno naturali accipiunt, nec satis causæ esse putant, ideo Ierosolymam ire, seq; tanto periculo committere: itaq; clare denunciat mortuum esse Lazarum, seq; ire in Iudæam resuscitare ipsum ad vitam.

V. 15. *καὶ χαίρω.* Latatur Dominus propter discipulos, nam cedit obitus Lazari, ad argumentum fidei in discipulis, & sectatoribus alijs: 1. cum vident Christum absentem scire omnia, quæ circa Lazarum contigerunt, 2. cum vident Divinam potentiam Christi, qui vitam restituit corpori putrido, & ante dies plures sepulto.

V. 16. *εἶπεν.* Thomæ impotentia animi hic notatur, qui non sine fermitu desperabundus moriendum dicit cæteris cum Lazaro, siquidem iter illud in Iudæam evitare nequeant. Notatur infra, cap. 20: 25. similis importunitas, in Thoma, cum Christi resurrectionem se credere posse negabat.

V. 17. *ἐλθόν.* II. Pars in qua Lazarus redivivus sororibus redditur: colloquium Christi cum sororibus, & miraculum ipsum, cum effectu & circumstantijs diligenter describuntur. 1. circumstantia, dies plures à morte Lazari, quæ mora diuturna vitæ restitutionem impossibilem facit. Sicut contra, vitæ restitutio facilior in puero, in quo adhuc hæreret amnia: Act. 20: 10. Distabat Bethania stadijs 15. faciunt 32. stadia milliare commune: distabat igitur à Ierosolyma milliari ferrè dimidio.

V. 19. *καὶ πολλοί.* Altera circumstantia, multitudo præ-

sentium amicorum ex Ierosolyma, propter vicinitatem, & propter celebritatem familiæ ut dictum est; fieriq; solet decedentibus honoratioribus amicis.

V. 20. *Μάρθα*. 3. Salvatoris adventum Martha prima intelligit, eiq; obvium procedit.

V. 21. *Εἶπεν*: 4. Colloquium mulieris cum Christo describitur: ubi primum conqueritur de absentia Christi. Apparent in his verbis veræ fidei signa, credidit enim Martha sicut etiam Maria, inf. v. 32, Christum potuisse sanitatem ægrotanti reddere, si præsens fuisset; sic Regulus credidit, sup. c. 4: 49. Continet hic sermo mulieris tacitam quærimoniam de diuturna mora Christi, qui accepto nuncio de infirmitate Lazari, non evestigio comparuit, quod requirere videbatur necessitudo & amicitia summa cum Lazaro.

V. 22. *Ἀλλὰ ἤ*. Correctionem adhibet Martha, ac robur fidei exerit, creditq; posse Christum precibus ad Deum obtinere, ut vita reddatur Lazaro, quantumvis videatur hoc negotium impossibile. Respicit hic dolore affecta fœmina, ad priora miracula Christi, multa & magna, ubi ante operationem Salvator in cœlum suspicit, ingemiscit, orat, aliosq; gestus præmittit: sicut in muto & surdo. Mar. 7: 32. Neq; erat satis adhuc edocta an omnis plenitudo Divinitatis in Christo habitet; quamvis filium Dei eum esse fateatur, & Messiam: v. 27. Ambigit an in seipso potestatem habeat, an verò à patre impetret, ut Prophetæ. Simplicitas est hæc & ignorantia, in muliere, horum mysteriorum non usq; adeo capace, quæ sit ratio naturarum & personæ Christi. Sic Naaman Syrus putat efficacem fore operationem Elisæi, si Propheta ipse præsens Deū suum invocasset, locum lepra infectū tetigisset; 4. Reg. 5: 11.

V. 23. λέγει Iesus simplicitatem mulieris non aspernatus, misericordia movetur, promittit vitam mortuo, quod beneficium afflictis dolore familiaribus defuncti, jam dudum præstare constituit: sup. v. 11. Hanc promissione Martha, rei impossibilitate mota ut verborum Christi veritatē non neget, accipit de resurrectione in novissimo die. Unde notatur in muliere, 1. infirmitas intellectus ac fidei, cum nondum satis percipiat virtutem & omnipotentiam Christi, quam multis jam argumentis antea declaravit; in cæco, sup. c. 9. in filio viduæ in Naim. Luc 7. Filia Iairi, Matt. 9. 2. Cum interim Martha profitetur fidem suam, & laudabilem cognitionem de resurrectione mortuorum in extremo die; contra gentilium prophanitatem, & corruptelas Sadducæorum, qui tunc non minimam habuerunt auctoritatem in hac gente; ut patet ex cap. 22. Matt. Et Act. 5: 27. Pontificum collegium hoc errore in factum legitur. Sic fructum profert mulier, ex conversatione & doctrina Christi, ut quamvis in hoc casu de morte Lazari, per vehementiam doloris variè fuerit affecta, non tamen hallucinatur in articulis fundamentalibus fidei Christianæ.

V. 25. Εἶπεν. Patientia & pius affectus Salvatoris conspicitur, qui hæsitantem mulierem, utili informatione erigit, docetq; se esse fontem vitæ. Quæstio hæc tractatur cap. 5: 25 & sequentibus: & cap. 6: 33. Et Act. 3: 15. dicitur Dux sive autor vitæ. Christus cum sit resurrectio & vita, causa scilicet prima efficiens vitam: habens id in seipso, sicut pater habet vitam in seipso, sup. cap. 5: 26. Deinde non solum est fons vitæ hujus temporalis, sed insuper etiam æternæ vitæ & beatitudinis in suis fidelibus; ut qui in ipsum credit habeat vitam æternam, & Christum in se manentem,

Ioh.

Ioh. 6: 56. & 15: 4. Et Spiritum sanctum manentem nobiscum in æternum. Joh. 14: 16: quo in nobis manente, non poterit mors nobis quicquã nocere, aut quid damni inferre. Hæ sunt efficacissimæ adversus mortem consolationes, jucundissimæ & salutare omnibus, qui moriuntur in fide Christi.

V. 27. *λέγουσιν*. Ad quæstionem hænc, & verba Christi respondet Martha, de universa fide Christiana; credere se scilicet & jamdiu credidisse, quod ipse sit Christus, filius Dei, & Messias promissus patribus, qui definito à Deo tempore venturus erat in mundum, ad vitam & salutem hominum. Et hæc est summa Christianæ fidei; quam ut fateatur Martha, tamen de fratre mortuo quid fiet, adhuc ambigit.

V. 28. *καὶ ἴσχυται*. Abit verò ac sororem vocat, quæ est circumstantia in hoc actu; sperat enim adhuc facturum aliquid Iesum, in gratiam familiæ afflictæ, itaq; sororis præsentiam desiderat, si quid ea precibus efficere queat; aut si contingat quicquam, ut comuni fruatur ipsa solatio. Illa intelligens adesse Christum, repente egreditur, certissime sperans aliquid solatij, ad amicissimæ familiæ consolationem alaturum eum, cujus singularem gratiam sæpè fuerant expertæ.

V. 31. *ὁ δὲ Ἰουδαῖοι* Judæi hospites ploratem subsequuntur, ut ad sc̄pulchrum planctum mulieris sistant, & ulteriore consolatione afficiant, qui ob hæc causã in has ades conveniunt. Deo dirigente hæc facta sunt, ut in præsentia multorum testium mortuus resurgeret, fama; miraculi ad plures perveniret.

V. 32. *ἡ δὲ Μαρία* 6. Colloquium Mariæ cum Christo; & Iudeorum inter se: Maria soror magis devota, procidit ad pedes Iesu,

Iesū, eadem loquitur quæ soror antea; ut appareat crebrius repetita fuisse hæc verba inter sorores, cum moriente fratre, frustra Christi adventum expectarent: mirantur enim non majore cura hominis amicissimi, affici eum, qui magnum numerum ignotorum hominum, à quibus nullo beneficio affectus fuerat, sua sponte curaverit. Carnalia hæc sunt ex humano affectu iudicia, & quia ignorant, ut dictum est, finem hujus dilationis; amplificationem scilicet miraculi ac Divinæ gloriæ: & mulierum tanto majus gaudium exortum est, quo minor spes vitæ antea affulserit.

V. 33. Ἰησοῦς. Post hæc verba Maria, muliebre in modum tota in lachrymas & planctum soluta, tristitiã indicat, ex insperato fratris obitu, cum quo sperabant se longo tempore amicissime potuisse vivere, ejusq; opera & auxilio frui ad curam & tutelam orbæ familiæ. Hoc suo singultu Iesum ac circumstantes amicos ad dolorem & lachrymas ciet. Iesus misertus calamitatis humanæ, & harum sororum; concipit dolorem ex tyrannide, qua mors hominum genus infectatur, & abripit sæpe in florida ætate eos, quorum diuturna præsentia maxime desideratur, insuper lachrymas ac dolorem cum fremitu comprimit, quas tamen per vehementiam doloris continere nequit, veritatem humanæ naturæ declarans. Iam Salvator, ut cum astantibus ad Lazarū properet, de loco quærit ubi situm est monumētum, non quod nesciat, qui omnia novit, sed ut una attrahat turbam præsentem.

V. 36. Ἐλέγον. Iudæorum alij mirantur amorem Christi erga Lazarum: alij requirunt cur is qui miraculis potens, oculos cæci nuper aperuit Ierosolymis, non item Lazarum ægrotum sanum reddidit, à sororibus rogatus. Unde ite-

rum apparet colloquium habitum inter sorores, etiam cum hospiti- bus, cur Iesus non venerit, præcipue ab amicis vocatus, putant alij inimicos fuisse hoſce posteriores: ſed neq; id clare evincitur, potuerunt enim ex ſimplicitate mirari ſicut hæ mulieres, quæ cauſa fuerint hujus moræ, petentibus ſcilicet his, quos tantopere diligit, Affuiſſe plurimos non credentes aparet inſ. v, 25 & 26.

V. 38. *ἰησοῦς*. Hujus iterati fremitus cauſa videntur fuiſſe eadem, quibus addatur miſeratio humanæ impatien- tiæ, non ſuſtinentis tolerare actiones & diſpoſitionem pa- tris cœleſtis, circa res noſtras, cum aliqua noſtra moleſtia, licet brevi; cum tamen Deus pro paterno erga nos affectu, omnia dirigat ad noſtram ſalutem, ſæpe etiam utilitatem temporalem. Nam *diligentibus Deum, omnia cooperantur in bonum*: Rom: 8. 28. Sequitur autem nunc 7. loco miracu- lum ipſum cum circumſtantijs proximis. 1. Appropinquat ad locum. 2. Spelunca erat juxta morem ſepulcrorum in Syria, Paleſtina ac Ægypto; excavabantur ſubterranea montium, & fiebat ſpelunca, ubi involutum ſindone cor- pus defūcti demittebatur, & ſæpe ex ordine plures demor- tui, ejusdem familiæ, juxta ſe poſiti recondebantur: ubi ad- voluto grandiori lapide, poſtea claudebatur os cavernæ, ne violarentur corpora defunctorum: quæ unguentis delibu- ta, ſindone involvebantur, ſicut in ſepultura Chriſti, Matt. 27: 59.

V. 39: *Ἀίγυπτι*. 3. Martha iam vicina ſepulcro, foetorem ſentiens ex cadavere putrido demortui, præ deſperatione putat tentari rem impoſſibilem, nec fieri poſſe ut reſurgat, is que corripuit jã putredo. Facta ſunt hæc ad illuſtrationē miraculi, quo magis res videbatur impoſſibilis, ut præſen- tibus

tibus innotesceret virtus & gloria Dei in Christo. Hæc verba mulieris Iesus patienter excipit, nec antea informatam acerbe castigat, sed revocat ad potentiam Divinæ considerationem, de qua eam superius admonuit, & ad promissionem datam: sup. v. 23.

V. 41. *ἤραυ* 4. In miraculi operatione, incipit à gratiarum actione, Deo gratias agens quod ipsum audiriet, orantem intellige: oravit frequenter Salvator, in horto ante passionem, in cruce, in miraculorum operationibus, & aliàs sapius: non qui non habeat in se, ut verus Deus omnem potentiam: *Omnia enim tradita sunt ei à Patre*, Luc. 10: 22. Mat 11: 27. *Pater diligit filium & omnia dedit in manus ejus.* sup. cap. 3: 35. Hæc dona Christus habuit non solum naturaliter ut Deus, sed etiam ut homo, juxta quam naturam unxit eum Deus, deditq; Spiritum, non ad mensuram. sup. c. 3: 34. Pl. 45: 9. In statu verò exinanitionis constitutus & infirmitatibus subiectus, patris auxilium implorat is, qui aliàs cum patre unum est; nunc ob susceptam infirmitatem Patris auxilio indiget. Altera causa: calumniabantur Judæi inimici eum non esse à Deo, sed habere commercium cum Diabolo, orat igitur & gratias agit, ut testentur circumstantes, quia dicit ante quam miraculum facit se jam esse exauditum à Deo; miraculum verò sequi, ut pateat Deum ei adesse, in tanti operis effectione quod diabolus facere non potest: qui neq; potest cæcorum oculos aperire, Joh. 10: 21.

V. 43: *καὶ τῶντα*. 5: Clamat vocem magna, ut omnes exaudiant, ac intelligant volente & vocante Christo, Lazarum vitam recipere, qui omnium confessione mortuus, & nunc videntibus Judæis virtute & mandato Christi vivus ex mo-

numento prodijt. Prodiit verò ligatus manibus pedibusq; adòq; non potens movere manus pedesve fascijs revinctos, sed quasi movente alio: ut hinc appareat quanta fuerit vis verborum Christi, qui & ipse sua voce excitabit similiter omnes mortuos in extremo die, ut dictum est sup. c. 5: 25. & 28. Neq; enim major potentia requiritur in excitandis omnibus, quam in uno, nihil obstante putrefactione; neq; enim potuisset hunc Lazarum ex mortuis resuscitare, nisi infinita ac Divina potestate fuisset præditus, quæ posset mortem vincere, privationem ad habitum revocare, quod solus Deus efficere potest.

V. 45. *Πόλλοι.* Virtus & operatio miraculi diversa in spectatoribus, quorum alij erant fideles; hi in fide confirmabantur, alij increduli, qui viso miraculo crediderunt Christum esse Messiam: alij adhuc sive increduli, sive dubitantes quid statuere oporteat de hoc miraculo, rem deferrerunt ad Pontifices: qui ex hoc eorum testimonio haudquam meliores effecti, in pristina aversione & odio persistunt, magisq; indurantur; quod sequens consultatio ostendit.

V. 47. *Συνήγαγον.* III. Pars capitis, consultatio Synedrij Ierosolymitani, de Christo Domino in mortem tradendo. Erat concilium publicum, ad quod erat summa seu ultima provocatio, in causis gravioribus: Habuit hoc collegium initium autoritatis suæ à Mose, qui hos iudices primus constituit in castris, Exo. 18. Postea Numeri 11: 16. Deus ipse constituit septuaginta seniores, iudices, qui iudicarent, & una cum Mose præessent populo: collegium hoc collapsum iterum restaurat Iosaphat: 2. Chron. 19. ex sacerdotibus & Levitis & principibus familiarũ. Erat hujus collegij tanta

autoritas, ut etiam Reges suos ad dicendam causam adigerent, ut refert Iosephus, & Sigonius de rebus Iudaicis; duravit usq; ad Herodis tempora, qui iudices occidit & dissipavit hunc senatū. Consultatio hæc gravissima erat, de conservatione status ac gentis Iudaicæ: ne scilicet prævalente doctrina Christi, fiat perturbatio & tumultus, propter mutationem religionis. Quia vero signa multa facit, fieri non potest quin sectatores habiturus sit plurimos; & inf. cap. 12: .19 *Videtur, ajunt, quia nihil proficimus, ecce totus mundus post eum abiit.* Non erit itaq; huic homini difficile, collecto ex concurrente multitudine exercitu, imperium invadere, & adversus Romanos seditionem movere, quorum potentia vix resistere potest gens Iudaica: illi autem offensi, evertent remp. nostram universam *Tollent locum nostrum*, hoc est, dignitatem, supremi iudicij ac Sacerdotij splendorē, urbemq; evertent: neq; hoc solum, sed gentem Iudaicam ac rempublicam exterminabunt. Sic respectu dignitatis externæ, de qua magis sunt solliciti; veritatem cœlestem amittunt: præcipuum verò respectum eos habuisse ad dignitatem propriam, Evangelista ostendit infra c. 12: 42.

V. 49. *Èis dè.* Caiphas ejus anni Pontifex dicitur: unde patet Romanos mutasse veterem statum & annum fecisse Pontificatum, qui ex lege Divina fuit perpetuus: idq; ne nimia perpetui Pontificis autoritas, occasionem rebellioni præberet. 1. Caiphas objurgatione castigat dissentientes, nō enim omnes consenserunt in necem Christi; sicut Nicodemus sup. c. 7: 51. sese concilio opposuit, & Joseph ab Arimathia Senator, non consensit concilio. Luc. 23: 51. *Hi sine dubio habuerunt suæ sententiæ plures socios in confes-*

su, qui latam postea sententiam non probarunt, sed suaserunt contrarium, sicut Gamaliel, Act. 5: 34. & cum res ultro citroq; disceptaretur, erumpit Pontifex, moræ impatiens, in hanc objurgationem, eos inscitiae & stupiditatis accusat; quia non attendunt ad rei magnitudinem, & periculum universi status. Deinde sententiam primus ipse profert, contra morem judiciorum, incipiendo semper, in sententia dicenda ab infimis: præjudicium ergo facit collegio, metuens, si ad sententiam dicendam ordine procedatur, ut absolvatur Iesus. Præstat inquit ut unus moriatur, quam ut tota gens pereat; quicquid sit de veritate doctrinae Christi & miraculis, id usq; deq; habet, attendendum est ad id quod conducit Reip. & statum publicum conservat, & salus populi iumma lex sit: ait Cicero de legib. Sic solent potentes sapenumero, religionem ad statum politicum accommodare: sicut Ierobeam. 3. Reg. 12: 26.

V. 51. *Ἰστὴν δὲ.* Judicium suum Evangelista interponit, & si ad consilium Dei respicias, qui statuit moriendum esse Messiae, pro reconciliatione humani generis, vera loquutus est Pontifex, & hoc non ex intentione propria, sed dirigente Deo; sicut in vaticinio Bileã. Nam. 24. Sic impiorum conatus Deus saepe flectit ad suam gloriam: ut etiam de hoc facto loquuntur Apostoli Act. 4: 24. Factum est id instinctu Sp. sancti, sine dubio, ut cogitare inciperent de morte Messiae, prædicta in Prophetis, & inde Christum agnoscerent. Extendit hoc vaticinium Evangelista etiam ad Gentes; quos etiam appellat filios Dei, scilicet, propter futuram conversionem ad fidem Christi; quam ipse passione sua intendit, fecitq; prædicari Evangelium in toto mundo.

V. 53. *Ἀπ' ἐκείνης.* Sententia Synedrij, facta in necem Christi.

Christi, nequicquam repugnante parte meliore, & quod secum quisq; antea adversus eum conabatur, occasiones observans, jam publico decreto firmatur: addito insuper ex autoritate publica mandato, ut data opera omnes intenderent, studiumq; conferrent, ad prodendum & comprehendendum eum; mercedem etiam pacti sunt delatoribus, sicut ostendit exemplum Iscariotis.

V. 54. Ὁ δὲ ἐξῆς Declinat Iesus insidias Judæorum, & abit in desertum, in civitatem Ephraim, ad gentem quæ imperium & ritus Ierosolymitanorum non agnovit, sicut cum ad Paschatos solennia vocabantur ab Hischia; nuncios ejus habuerunt ludibrio. 2. par. 30: 10. Judæi itaq; Christum quem contemnunt, amittunt, cum Evangelio & salute, & Paulo post, Templum, Sacerdotium, libertatem, ac omnia ea de quibus hic metuunt. Fugit verò ipse quia ut superius dictum est, hora passionis à Deo destinata non dum venit: inf 12: 27. Et ut ostendat licere fugere persecutionem juxta præceptum quod dedit Apostolis, Matt. c. 10. Tercio, ut timidis & formidine percussis discipulis succurreret, qui iter in Judæam disuaserunt, sup. v. 8.

V. 55. Ἡ δὲ ἐγγύς Ultima narratio succedit, de his quæ gesta sunt post abitum Christi ex Judæa. Proximum erat Pascha ultimum ministerij Christi, quo scilicet Salvator in mortem traditus est. Ascendunt autem ante pascha ut sanctificarent se, scilicet ne immundi vescerentur agno paschali, mundabantur varijs ritibus leviticis, non solum populus, sed etiam Sacerdotes ac Levitæ, suo quisq; modo, ut videre est, 2 par. 29. & 30. Ascenderunt multi ex regione, intellige qua morabatur Christus, quia quamvis gens universa alienata est à Juda, per secessionem sub Ierobeam, tamen

tamen multi ex illis sacra Ierofolymitana frequentabant. 2. par. 30: 18. Pharifæi vero cum viderent adesse alios hujus regionis homines, ipsum vero non adesse, putant proditum consilium suum, & Iesum cautiorem factum, ideoq; ad festum non venturum: dolent itaq; & verentur ne consultatio synedrij irrita sit futura, cum ipse absens comprehendi non possit. Hanc esse sententiam, probant verba frequentia, mandatum enim antea editum fuit de prodendo eo ad necem: quod Iudas postea exequitur.

C A P. XII.

Describit hoc capite Evangelista reditum Domini Bethaniam, & ejusdem iter postremum, cum Ierofolymam ingreditur. Partes cap. quatuor sunt, In I. Confirmatur præcedens argumentum de resuscitatione Lazari; describitur etiam convivium in Bethania.

V. I. Ἰησῦς. Quanto tempore abfuerit Christus in Ephraim Evangelista non exprimit; tempus fuit sine dubio breve, absq; longiore mora. Si enim Eucania celebrabantur circa initium Decembris, ut dictum est cap. 10. Iesus autem peracto festo secessit trans Iordanem cap. 10: 30. Et mora aliqua interposita revertitur ad excitandum Lazarum; ubi non diu moratus, iterum discedit in desertum Ephraim; non potuit itaq; in ultima hac peregrinatione, propter locorum modicam distantiam, diu abfuisse: trimestri enim spatio ferè hæc erant absolvenda, ab Eucanijs usque ad pascha. Videtur tempori se accommodasse, ut ad festum paschatos Ierofolymis sese sisteret, morti & passioni; ut agnus paschalis, claudens pascha antiquum, & initium novi paschatis faciens, & sanguine suo sacrificium omne

mne consumaret. Heb. 9. 28. *Stupabant* discipuli, & *sequentes timebant*; ait Marcus, cap. 10: 32. Erat hoc quartum & ultimum Pascha ministerij Christi, passioni destinatum.

V. 2. *Ἐπισημαίνω*. Convivium describitur cui Lazarus affidet, ut vere ex mortuis resuscitat⁹ appareat, nec subsit dolus aut phantasma. Convivio hoc gratitudinem præstant Domino, propter salutarem doctrinam qua eos imbuit, & miraculum, quo familiam hanc exornavit: forte etiam moti prædictionibus ejus de morte sua, quam Jerosolymis perferet, sicut prædixit discipulis in via cum ascenderet: Luc. 18: 31. Matt. 16: 2. metuunt n. ne quid amplius ad eos sit reversurus. intellexerunt n. Jerosolymitanorum decretum crudele, ac insidias ei paratas: unde commoti nullum genus officij prætermittunt.

V. 3. *Ἡ δούλη*. Et Maria unguento pedes ejus unxit. absterfit verò capillis propterea, quia capillis & lanæ maxime inherent ungenta, & fragrantia per proximam se diffundit. Pedes vero inungit, humilitatem suam declarans: Matthæus dicit super caput effudissè unguentum, in domo Simonis Leprosi, cum ibi Jesus discumberet. cap. 26. unde colligunt nonnulli in ejus ædibus convivium factum esse: sive jam idem de quo Johannes agit, sive aliud in quo similiter murmuraverint de profusione ungueti, non multum id refert ad fidem Christianam. Propter responsionem tamen à Domino datam eandem quam Johannes refert, verisimile est fuisse idem convivium. Potuit n. & Simon leprosus dictus, à Christo fuisse curatus à lepra, & vel amicus fuisse aut propinquus Lazari, aut quia una Christi beneficia sit expertus, ideoq; Lazarum ad convivium invitassè, Marthamq; ministrasse.

Unguentum Nardus *πικρή* potabilis, dicitur; sicut à *πίω πικρόν, à χράσμαι χριστόν.*

V. 4. *λέγει.* Murmurat Judas, profusionem arguens, & velut habens curam pauperum, virtutem & caritatem Mariæ proprio vitio obtendens; rectius impensum putat unguentum tanti precij in usus pauperum, sicut Lodie multi murmurant de impensa quæ fit in Scholas & usus sacros, ac putant rectius impendi in centuriones & milites: de pauperibus autem hodie pauci sunt solliciti. Denarius est octava pars unicæ, quantum scilicet dabatur operarijs pro diurna opera, Matt. 20 : 9. facit 37½ uncias seu imperales. Notat Evangelista hypocrisim Judæ, qui aliud loquitur aliud intendit, & virtutis nomen vitio prætendit; quæ deceptio est in mundo frequentissima. Deinde qualia sunt studia Judæ, tale etiam fuit consilium, ad ejus cupiditatem accommodatum. Ubi etiam notandum est Christum cum discipulis vixisse ex liberalitate auditorum, ac donarijs spontaneis.

V. 7. *εἶπεν.* Excusat Dominus factum Mariæ ac geminæ objectioni respondet, i. docet non esse intempestive adhibitum hoc unguentum, sibi jam ad mortem abituro, ut ultimum officium quod ei exhibere potuit, jam morituro: nec esse rem ullam tam preciosam quæ Christo non debeatur, ad declarandam gratiam & caritatem nostram, pro ineffabili dilectione ejus erga nos, & effuso pro nobis sanguine infiniti precij; nunc præsertim ipso præsentem, & imminente morte, quasi in usum sepulturæ unguentum hoc reservasset, ut quem mortuum ungere absentem non possit, nunc inungat morituro: non quidem sine premio; celebrabunt n. id factum usq; in finem mundi, Matt. 27: 13.

Sic

Sic frequenter salvator mortem suam instare significat ; ut intelligant omnino ipsum præscire tempus mortis suæ ; & volentem ad eandem properare. 2. Respondet ad objectionem de cura pauperum , nunquam non adesse pauperes quibus benefaciant qui cupiunt ; Christum autem , post dies paucos , non ipsis affuturum in statu humilitatis , ut corporalibus beneficijs vel indigeat , vel ab ipsis affici in hunc modum poterit : nam de tali erga Christum officio omnis est hic sermo : ut vanitas eorum hinc appareat , qui inde concludunt humanæ ejus naturæ absentiam ab Ecclesia.

V. 9. *Ἐγνα.* Fama de præsentia Christi moti Ierosolymitani , excurrunt Bethaniam , duplici de causa , propter Iesum , ut ipsum docentem audirent , item ut Lazarum viderent ac mirarentur ; ad fidei suæ confirmationem : forte etiam nonnulli curiosè , ut de statu mortuorum post mortem , aliquid ab ipso cognoscant. Verum notandū hoc est , ubicunq; olim à prophetis & postea à Christo leguntur excitati mortui , nihil additur quid ipsi loquuti sint de statu futuro mortuorum : unde concludimus nihil novi ab ipsis allatum , præter id quod in scripturis continetur ; sic Abraham , Luc. 16. epulonem remittit ad Moysen & Prophetas. vis scire quis sit sermo resuscitatorum ex mortuis , discite à Christo , quid post resurrectionem cum discipulis fuerit loquutus : quid Moyses & Elias ; Luc. 9: 31. Oritur hæc curiositas , ex diffidentia verborum Domini.

V. 10. *εβουλευσαντο.* Tertium genus excurrentium in Bethaniam , fuerunt proditores Christi , sicut sup. c. 11: 46. Principes autem populi peccata peccatis accumulantes , qui cum antea Iesum ad necem destinassent , nunc etiam Lazarum tollere constituunt ; ne ex visione , fide in Christum ,

conversatione ejus & familiarium credentium, plures ad Christum convertantur: talia sunt facta recedentium à Deo & verbo ejus, quos Deus deserit.

V. 12. Ἡ ἐπαύριον. II. Pars cap. de ingressu Christi Ierosolymam, in die palmarum, cum paulo post cruci affixus est; erat hoc pascha ultimum ministerij Christi: ingressus est autem, haud ignorans passionem quæ incidit, quam etiam, cum ascenderet, discipulis explicuit: Luc. 18: 31. Matt. 26: 3. Postero die, scilicet, post celebratum in Bethania convivium; præcurrit in urbem fama adventantis Christi, cum comitatu discipulorum. Erat tum civitas peregrinis hominibus completa, concurrentibus ex omnibus partibus Galilææ & Iudææ, ut fieri solet, magno numero. In his erat magna multitudo eorum, qui viderunt miracula & docentem audiverunt; accessit insuper fama excitati Lazari in Bethania, quibus omnibus persuasi crediderunt ipsum esse Messiam, sicut sup. cap. 6: 14.

V. 13. Ἐλαβον. Populus itaq; fidelis concurrat in occursum Christi, ut ipsum pro vero Messia introducat. Præferunt ramos palmarum, quod Romanis alijsq; populis erat victoriæ signum; Plutarchus in vita Cæsaris dicit palmam enatam ad statuam ejus, quæ ipsi portenderet victoriam: Et Apocalyp. 7: 9. dicitur multitudo triumphantium in cælis, tenuisse palmas in manibus suis, cantantes gloriam Deo & Agno victori. Quibus fidelis populus gratulatur victoriam Christo, qui superata invidia Phariseorum inimicorum, nunc à tota multitudine pro Messia agnoscitur ac recipitur. Matth. dicit insuper stravitisse eos viam ramis ac frondibus ex arboribus, ac vestimentis, sicut in pompa & processibus magnorum principum, sæpe via panno strenitur.

Sic

Sic magno applausu omnium officiorum genere Iesum venientem excipiunt. Acclamantur autem Hofanna, prosperitate ac successum: Et, *Benedictus qui venit in nomine Domini*, accinunt, ex Ps. 118. Quod autem subjiciunt *Rex Israel*, faciunt id ex opinione communi, quam ex Phariseis acceperunt, Christum fore Regem terrenum. Iesus autem ingreditur insidens asello; quem unde asumerit, Matthæus & Lucas plenius describunt. Factum est hoc ut impleretur scriptura. *Es. 62: 11. Dicite filia Zion: Ecce venit salus tua: &c.* Et *Sachar. 9: 9. Latere valde filia Zion, & tu filia Jerusalem exulta; Ecce Rex tuus venit ad te, iustus auxiliator seu salvator, pauper, equitans super asino, & super pullo asine.* Iustus est ipse, justificans nos ex fide. *Rom. 3: 29.* Salvator, qui scilicet, salvat à morte & damnatione. Sic ingressum Christi cum omnibus circumstantijs Sp. sanctus prædixit. Hinc deducitur XVII. Argumentum quo probatur Christum esse Messiam, videlicet, ex ingressu in urbem, concordante cum vaticinijs prophetarum. Humilis erat hic ingressus, ut intelligeret eum regnum mundanum non affectare: principes enim hujus mundi ingrediuntur armati gladijs hastis & tormentis, ut si velit quispiam actum tam solennem & splendidum turbare, habeant ad manus armatos quibus se tueantur.

V. 16. *Ταῦτα.* Fatetur Evangelista discipulorum ignorantiam, qui quid sibi velit hujusmodi ingressus, tum quidem non intelligunt; id est finem & consilium Dei qui prædixit per prophetas, talem fore Messie ingressum, quem postea Christus salvator opere complevit: populus etiam fidelis instinctu Divino concitatus, ad congratulationem, Deo sic dirigente, ut ex his Messias agnosceretur. Phari-

ſai autem populo admitti, cum vident concurſum & acclamationes multitudinis, putant Ieſum nimium ſibi tribuere, qui admittit hos comitatus & acclamationes, jubent ut diſcipulos increpet: reſpondet ipſe, ſe id facere non poſſe, ut Divina conſilia impediatur; clamatuſque enim lapides, ſi hi fileant, Luc. 20: 40. potens eſt enim Deus institutum ſuum promovere, etiamſi totus mundus ſe ſubducatur; ut loquitur Baptiſta: Luc. 3: 8. *Potens eſt Deus de lapidibus iſtis ſuſcitare filios Abrahæ.* Intellexerunt verò iſta diſcipuli, poſtquam glorificatus eſt Chriſtus: ſcilicet poſt acceptum Sp. ſanctum, juxta promiſſionem Chriſti. inf. cap. 14: 26.

V. 17. *Ἐμαρτύρη.* Confirmatio additur priori argumento, ex teſtificatione fidelium, qui viderunt eum evocantem Lazarum è monumento: qua probant rectè facere populum & diſcipulos, qui eum pro Meſſia agnoſcunt, & proclamant, qui miraculo tam illuſtri, oſtendit ſe à Deo miſſum, & Dei filium eſſe Divina virtute præditum; qui niſi vera dixiſſet, nunquam tanto miraculo doctrina eius fuiſſet Divinitus comprobata. ſup. c. 10: 37. Hac teſtificatione permoti, qui Ieroſolymis convenerunt ad feſtum, maximo numero effundunt ſe in occurſum ejus, & applaudentes introducunt ipſum in urbem. commota eſt itaq; civitas univerſa; ait Matt. cap. 21: 10.

V. 19. *οἱ οὖν.* Favet univerſa multitudo & gratulatur, nullo officij genere prætermiſſo: Phariſæi, doctores populi, qui ſcripturas norunt, quos primos eſſe decuit in regno Chriſti, ſecum ducentes alios, interpretatione ſcripturarum, hi acerrimè reſiſtunt; ut pateat eorum exemplo, Eccleſiam docentem poſſe errare. Et cum diu jam inſidias ei ſtruxerint, ſpemq; conceperunt tollendi eum: jam ex hoc

hoc multitudinis favore, in desperationem vertuntur, metuentes, ne illis frustra repugnantibus, pro Messia recipiantur. Ideoq; aperte nil tentare audent adversus Christum, quia multitudo eum pro Messia agnovit; aut saltem ut Prophetam eum habuerunt. Matt. 21: 11. *Timebant enim pleben* Luc. 22: 2. videlicet, si palam inspiciente populo manus injecissent, metuunt ne populus tumultu facto ipsum eripisset, & ei in posterum adhæsisset; factaq; fuissent posteriora deteriora prioribus. Studiū Judaicæ multitudinis erga Iesum, hætenus descripsit Evangelista: nunc gentilium quoq; desiderium infra commemorat, ut ostendat, quanta fuerit illo tempore expectatio Messiae; vulgata enim erat fama ex computatione hebdomadum Danielis, tempus nunc adesse.

V. 20. *Ἡ Cav δὲ*. III. Pars cap. de Græcis cupientibus videre Iesum; cum voce de cælo; Et est XVIII. Argumentum. *Græci*, gentiles erant, ait Evangelista; vocis hujus eam esse significationem, probatur ex modo loquendi Apostolis usitato, in illis locis, ubi Græci distinguuntur à Judæis ut Gentiles: ut Gal. 3: 28. *Non est Judæus neq; Græcus*. Item. Rom. 2: 9 nempe qui rejecto vano cultu idolorum, Judaicæ religioni se adjunxerunt, sicut Cornelius Italus: Act. 10. Qui una cum alijs peregrinis venerunt ad festum Pascatos. ut orarent: sicut Eunuchus Æthiops, Act. 8: 27. Promisit enim Deus se velle exaudire adorantes Ierosolis. 3. Reg. 8: 30. Mandatum dedit, Deut. 12: 11. de quo loquitur mulier Samaritana, sup. c. 4: 20.

V. 21. *Ὅτι*. Græci Christum ipsum compellare non audent, sed discipulos adeunt, Philippum primo, cujus patria indicatur etiam sup. c. 1: 44: qui propter reverentiam præ-

XVIII.

ceptoris, negocium solus proferre non audeat; dabitat ipse an Gentiles in colloquium admittere velit: prohibuit enim supra, Matt. 10. ne irent discipuli in viam Gentium: itaq; Andream consulit, & una assumit, ut simul indicet petitionem Græcorum. Flacuit sine dubio discipulis hic Græcorum favor, unde augeri putant potentiam Christi, ad capessendum Regnum. Itaq; ut discipulos, ac simul hospites Græcos de morte sua informer, adversus scandalum crucis, & de glorificatione sua, ac prædicatione Evangelij per orbem terrarum; eos hoc sermone instruit. Et primo, similitudine seminis in terra subacti, declarat conditionem suam, & suorum fidelium, in hoc mundo & in vita futura.

V. 23. *ὁ δὲ ἰησοῦς.* Respondet posita propositione, nunc adesse tempus, quo clarificetur, & innotescat mundo Messias, ut cognoscant ipsum Iudæi pariter & Gentes omnes. Deinde similitudine tritici modum clarificationis hujus describit & explicat: talem fore scilicet, qualem videmus in tritici grano seminato: quod nisi in terra reconditum ac putrefactum non germinat, nec fert fructum: mortificatum autem, germinat & exurgit ac fructificat producitq; centuplum. Sic pati oportet Christum, mori & in terra recondi, ut postea prædicetur passio ejus & victoria, ad multorum hominum salutem. Luc. 24: 46. Hac similitudine declarat Apostolus mortuorum resurrectionem. 1. Cor. 15.

V. 25. *ὁ φιλῶν.* Tertio ostendit fidelium similem fore conditionem in mundo, subjicientur afflictionibus & passionibus multis, sicut triticum in terra frigore, imbribus, calore & æstu solis maceratur. Sic quicumq; fidelium oderunt animam, hoc est, cum patientia perferunt hæc mala ac Dei gloriæ postponunt delicias & commoda
hujus

hujus vitæ. Odiffe enim hoc & multis scripturæ locis; non in simplici sensu accipitur, sed ut postponere: sic odiffe patrem & matrem, Luc. 14: 26. simpliciter acceptum, esset quarto præcepto contrarium. *Volens enim ostendere magnam aversionem, quæ habenda est erga concupiscentias animæ, dixit, qui odit:* quæ est explicatio Theophylacti. id qui facit *custodit eam in vitam æternam*, immunem scilicet ab impedimentis carnalibus. Sic Paulus ac Barnabas docent, *quod per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum Dei.* Act. 14: 21. Non habent tamen passionem hæ rationem meriti, Christi merito totum debetur salutis negocium. Rom. 3. Eph. 2. Amare animam suam & seipsum, naturale est: *nemo enim unquam carnem suam odio habuit:* Eph. 5: 29. hic verò intelligit carnales concupiscentias animæ: & cum ut lucretur vitam temporalem, aliquis deserit fidem & Christum ac salutem promissam futuræ vitæ. Sic de alijs cupiditatibus carnalibus loquitur, Matt. 10: 37.

V. 26. *Εαν ἐπί.* Secunda pars hujus orationis, in qua præmia constituit suis sectatoribus, maxime his qui ministerio suo Christo inserviunt; quod faciunt fideles ministri, laboribus vocationis, constantia in professione fidei, etiam in periculis; sicut Apostoli cæteri, & Paulus coram Nerone: 2. Tim. 4. qui ad eandem constantiam Timotheum hortatur. 2. Ep. c. 2. Et fere per utramq; ad Tim. Proponit imitandum exemplum Christi, qui bonam confessionem edidit coram Pilato. 1. Tim. 6: 13. Phil. 2. Nec contemnendum est eorum quoq; ministerium, qui in quocunq; vitæ statu constituti, se suaq; omnia Deo devoverunt; ac fidei confessionem retinent; præmia itaq; proponit, primo, ut sunt comites ac imitatores passionum, ita etiam

participes futuri sunt gloriæ, & una cum Christo regnabūt. 2. Tim. 2: 12. 2. Theſ. 1: 7. Matt. 19: 28. Deinde pater cœlestis honorificabit eum, cœlesti scilicet & æterna gloria: quam nemo ipsis auferet. Talia ꝑ lurima ad fidelium consolationem adfert inf. cap. 16. Sicut enim stella stellam superat in claritate; sic erit in resurrectione mortuorum. 1. cor. 15: 41. Dan. 12: 3.

V. 27. *Νῦν ἢ ψόχη*. Tertia pars, in qua Christus mortis horrore contremiscit, & ostendit se verum hominem esse, infirmitatibus subiectum, orat patrem, ut ipsi, adesse velit in tentatione: ne quis verò putet ipsum mortem fugere velle, correctionem addit, docetq; se ob hanc causam in mundum venisse, & paratum esse ad exequendum decretum cœlestis Patris.

V. 28. *Πάντες*. Iterum Patrem compellat, ut nomen suum opere illo passionis Christi clarificet: faciatq; id procedere, ut per id nomen Domini, gloriaq; ac misericordia innotescat omnibus, ad credentiũ salutem. Huic petitioni assensum præbet pater de cœlo, voce sua; ut intelligat multitudo astantium Judæorum Græcorum ac discipulorum, Iesum Dei filium esse, à Deo ob rem eam missum, ut passione ac morte genus humanum ab æterna morte salvaret; sicut ipse docuit, & prædixit sapius. Illustris erat hæc revelatio & argumentum evidens, testimonium scilicet Divinæ vocis, Christum non esse à Diabolo, sed à Deo missum: in quo est vis argumenti XVIII. quid itaq; amplius Iudæorum gens signum querit de cœlo? Grandem fuisse hanc vocem, ac sonoram ut tonitru, fatentur astantes; alij putant fuisse vocem Anglicam: unde patet terrore aliquo aut admiratione affectos fuisse. Testatur cœlestis pater de

de doctrina & miraculis Christi Divina illa fuisse, & à Deo, adversus contumeliã calumniatorum, qui ea tribuunt diabolo: deinde ventura admiranda in passione ejus, mortẽ, resurrectione, ascensione, Apostolorum prædicatione à Deo provenire omnia ad illius gloriam.

V. 30. Ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ. Ideoq; ostendit Christus vocem hanc auditam de cœlo, non propter se, qui essentiali naturã conjunctione cum Patre, omnia habet, cum ipse in Patre sit, & Pater in ipso: inf. cap. 14. sitq; inter Patrem & filium essentialis communicatio, non cessans, sed æterna. Factam autem hanc vocem, propter ipsos, ut intelligant ipsum, & omnia ejus dicta & facta à Deo esse, etiam passionem mox sequituram. Hæc gesta sunt Ierosolymis in frequentia multitudinis, paulo ante pascha: ut sint inexcusabiles, neq; habeant quod ignorantia aut contumaciã prætendant.

V. 31. Ἡ δὲ κρίσις τοῦ κόσμου. Iudiciũ mundi, de quo hic vaticinatur, est confusio sequutura, per lucẽ & prædicationẽ Evangelij; cũ veritate convicti erubescunt propter ignorantia & prioris vitæ turpitudinẽ, ut notat Apostolus: Rom. 2: 21. & sequ. Et cap. 6: 21. *Quẽ ergo fructũ habuistis tunc in illis, in quibus nũc erubescitis? Nam finis illorum mors est.* Eijcietur enim foras princeps mundi, diabolus scilicet, qui muadũ in ignorantia detinuit, & luce Evangelij ac morte Christi destruetur potentia ejus, ne possit fidelibus in posterum nocere: siluerunt enim predicato Evangelio damonum oracula, abjecta sunt idola, cremati libri supersticiosi, magici, Act. 19: 19. perierunt libri aruspicum & religionis gentilis, adeo ut Paulo post ascensionem Christi nec vestigia eorum superessent. Sic ejecto ex Ecclesia fidelium diabolo, repente per universum mundum illuxit fides Christi.

V. 23: *καὶ*: Mortem suam clarius, & mortis genus prædicat, cum effectu consequente; non abolebitur morte Christi, prædicatio Evangelij eius, sed progredietur per omnes mundi partes, & prædicabitur omnibus, *ut omnes ubiq; penitentiam agant.* Act. 17: 30. Sic non poterit mundus, non Pontifices, aut diabolus cursum Evangelij impedire. Modus quo ad trahendum utitur explicatur sup. c. 6: 44.

V. 34. *Ἀπελθῆναι*. IV. Pars cap. exceptio populi, & exhortatio Christi ad gentem Judaicam valedictoria; cui iudicium suum in ferit Evangelista. Intelligit populus loqui Christum de morte sua: itaq; sive præsentis Pharisei, sive à Phariseis informati ad hæc verba Christi excipiunt, Christum regnaturum in populo Judaico, in æternum; medium probationis desumunt ex scriptura; quæ ei victoriam prædicat, non mortem: Ps. 72. 110. Esa. 40: 10. & 17. Expresse de regno & æterna duratione prædixit Daniel, cap. 7: 13. cujus verba angelus adducit Luc. 1: 33. Mich. 4: 1. & 7. *Dominus rex erit super eos in Sion, nunc & in æternum.* Hæc carnaliter interpretati sunt Pharisei, de regno terreno: non attendentes quid significet sacrificiorum & agni paschalis immolatio; quid prædixerit Daniel, cap. 9: 26. de morte Christi, abolitione sacrificij, everfione Ierosolymæ, abominatione desolationis, & finali Reipub. Judaicæ destructione: quid Esa. 53. David, Ps. 22. 31. 69. 88. ita clare de passione & morte Christi loquens, quasi spectator ipse fuisset. Verum desiderio carnalis felicitatis gloriæq; terrenæ excata gens Judaica, officium Christi ac liberationem spirituales non percipit: & cum audiunt exaltari debere à terra, per crucis supplicium, filium hominis, quærunt, quis sit ille filius hominis? nam de Messia putant hæc accipi non posse.

posse, qui regnabit in domo David in æternum. Sic infelices Judæi in hodiernum diem usq; torquent scripturas ad suam ipsorum perniciem. 2. pet. 3: 16. Efficacia autem mortis Christi ad spiritualem liberationem tendit, quia mortis & passionis suæ merito Deum reconciliavit hominibus, quibus erat offensus, ut nunc pacem habeamus cum Deo. Rom. 5: 1. Superavit mortem, vicit diabolum & infernum, quorum potestate abolita, victor surrexit à mortuis, ascendit in cœlum, Dominus omnium factus, Rex & protector fidelium. *Qui homines in delictis mortuos vivificavit, condonans delicta omnia: delens quod adversum nos erat chirographum; &c. coll. 2: 9.*

V. 35. *Èm̄v.* Quia videt Salvator Iudæos extergiverfatione sola & contumacia, vanis quæstionibus doctrinam Christi dubiam facere, nec ullis miraculis moveri; concludit hoc colloquium gravissima exhortatione: & ostendit breve tempus superesse, quo constituerit Deus luce Evangelij sui ipsos fatigare: arripiendam igitur occasionem, si salvi esse velint; metuantq; ne si diututius in contumacia & contemptu oblata Divinæ gratiæ pergant, Deus ab ipsis recedet, relinquens eos in cæcitate & ignorantia, ut à vera Messia cognitione aberrantes, salute excidant. Christus est *Lux vera, illuminans omnē hominem venientem in mundum.* sup. c. 1: 9. In eū credere necesse est hos, qui per Divinā gratiam salvari cupiūt: qui autem eum rejiciunt, Divino iudicio redduntur obnoxij. sup. c. 3: 18. *Et ira Dei manet super eos.* ibidem v. 36. Recessit itaq; ab eis Jesus: forte extra civitatem in Bethaniam, ut refert Matth. cap. 21: 17. unde mox summo mane reversus, longas cum Phariseis disputationes habuit, multas exhortationes, comminationes, in-

formationes ad discipulos, vaticinia de excidio Jerofoly-
mæ, de fine mundi: quæ à Matth. describuntur à cap. 21.
ufq; ad 26.

V. 37. *Τοζαύμα*. Digreditur Evangelista in admiratio-
nem cæcitatæ Judæorum, qui, cum tanta signa fecisset Ie-
sus, non solum per universam Galilæam & Judæam, sed e-
tiam Jerofolymis, in languido, ad piscinam; sup. c. 5: 5. in
cæco, cap. 9. in Lazaro. cap. 11. aliq; plurima in cæcis &
claudis, Matt. 21. 14. Sed & Deus de cælo testatus est de
eo; his tamen omnibus neglectis, impij in contumacia per-
durant, nullis informationibus, concionibus, exhortationi-
bus moventur, neq; miraculis aut voce cœlesti. Facta sunt
miracula ista in frequentia multorum testium: quinq; pa-
num miraculum viderunt viri quinquies mille, sup. cap. 6.
Filium viduæ in Nain in vitam resuscitatum, vidit comita-
tus funebrijs universus. Luc. 7. Sanatum languidum ad
Bethesda, viderunt Jerofolymitani, supra c. 5. cæcum item
visum recipientem iisdem, cap. 9. Lazarum ex sepulcro e-
vocatam, vidit multitudo Jerofolymitanorum & discipu-
lorum cum habitatoribus Bethaniæ. Nihil horum in an-
gulo gestum est; & ipsi fatentur: scire autem potuissent Iu-
dæi, fieri non posse miracula tanta, nisi à naturæ domino,
quod argumentum urget cæcus, c. 9: 33. Neq; sermonem
Christi Deus tot tantisq; miraculis confirmasset, nisi verita-
tem juxta & voluntatem Dei loquutus fuisset. Cessissent
utiq; huic veritati Judæi, nisi carnalibus cupiditatibus im-
mersi, scientes volentesq; rejecta veritate cognita, Christo
restitissent.

V. 38. *ἵνα ὁ λόγος*. ἵνα particula hîc non est causativa,
sed indicativa veritatis prophetiæ: probatur ex universali
omni-

omnium vaticiniorum conditione, de his quæ ex arbitrio humano eveniunt. Sic de Antichristo Daniel prænunciat, cap. 7: 25. & c. 8: 12. *Bloſphamabit Deum altiffimum, & ſanctos ejus vaſtabit: & veritatem deſtruet.* Præviſio hæc non eſt hujus impietatis cauſa, ſed indicium: quia enim hæc futura erant, ideo Deus ea prævidit ac prædixit futura, quæ præviſio, neceſſitatem agendi non imponit: loquitur itaq; hæc ſcriptura uſitato more, ſicut infra, cap. 15: 25. *Ut impleatur ſermo, qui in lege eorum ſcriptus eſt; Quia odio habuerunt me gratis.* Fl. 25: 19. Dicat aliquis: Quid ſi credidiſſent? Reſpondetur: tum Prophetæ id futurum non prædixiſſet; Deus enim uno intuitu præterita & futura prævidet, ſicut nos præſentia. Quod non animadvertentes quidam, Deum conſtitunt efficacem primamq; indurationis cauſam; quo poſito, ſequitur neceſſitate inevitabili, Deum fore cæcitatæ, erroris ac peccatæ cauſam; conſequenter etiã damnationis: quod ipſum naturæ divinæ eſſe plane contrarium, cum ſit ſumme bonus, nec poteſt mali alicujus eſſe cauſa prima. Si autem pœnã infert contumaciter delinquenti, non magis eſt cauſa perditionis impiorum, quam Magiſtratus puniens delinquentes, & pater qui hæreditate privavit filium imòrgerũ; præceſſit enim iniquitas & contumacia, ut cauſa prima: & hic eſt ordo naturalis in moralibus; quid obſtat ſi tale quid dicatur de Deo, patre & Rege hominum? Hoc vaticinium Chriſtus ipſe ſic effert & exponit Matt. 13: 14. *Et adimpletur in eũ prophetia Eſaiæ, dicens; Auditu audietis & non intelligetis, videntes videbitis & non videbitis. Incaſſatam eſt cor populi hujus, & auribus graviter audierunt, & oculos ſuos clauserunt; ne quando videant oculis & auribus audiant, & corde intelligant, & convertantur & ſanem eos.* Sic culpa, interprete Chri-

Christo, & prima mali causa in ipsis nolentibus residet quia noluerunt. Matt. 23: 37.

V. 39. *Διὰ τῆν.* Non poterant credere, intellige, quia nec doctrinæ evidentia, nec miraculis tot tantisq; moti, credere aut Christum recipere volebant, itaq; contumaciter perseverantes ac repellentes verbum Evangelij, & salutis media oblata, à Deo derelicti ob ingratitudinem & contemptum, excecantur: & Evangelij prædicatio transit ad gentes; cujus exemplum extat Actorum 13: 46. *Vobis oportebat primum loqui verbum Dei, sed quoniam repellitis illud, & indignos vos iudicatis aternæ vitæ, ecce convertimur ad gentes.* Observandus est autem ordo quem servat Evangelista: 1. Obtulit gratiam conversionis Deus, verbo Evangelij, quod miraculis multis & magnis confirmavit. 2. Non crediderant, quantumcunq; laboravit Salvator docendo, demonstrando ex Scriptura & Prophetis, miraculis ostendendo veritatem doctrinæ, & missionis suæ, tã multis & magnis; tamen non crediderunt. 3. nec poterant credere jam excæcati, & à Deo propter contumaciam derelicti. Habent itaq; originem & causam mali in seipsis.

V. 14. *Ἰᾶνν.* Ostendit in visione peculiari, hoc vaticinium fuisse Prophetæ revelatum; cum vidit gloriam Dei: loquentis scilicet *περὶ αὐτῆς*, de Messia, ejusq; advetu, & perveritate gentis Judaicæ: Respondet itaq; Evangelista exceptioni eorum, qui Christum recipere recusant, exemplo Iudaorum: si enim non recipitur à suis, gentilibus ac cognatis, qui loquentem audierunt, & miracula viderunt, minus videtur recipiendus ab alijs, quibus hæc non contigerunt. Ostendit Evangelista primo, mirum id non esse, nec debere quenquam movere prædixit enim ita futurum Sp. san.

Sanctus, Esa. 6. Magis igitur hæc judæorum contumacia, à Prophetis prædicta, probat Iesum esse Messiam, quo veniente vaticinia sunt impleta. prædixit eandem Dan cap. 9: 28. David, Pf. 69. Et hinc extruit Evangelista argumentum confirmationis XIX. Deinde, neq; omnes erant increduli: Crediderunt enim plurimi, non solum ex multitudine, sed etiam ex principibus gentis; Nicodemus scilicet, & Ioseph ab Arimathia, ut dictum est, & multi alij, sed occulte: ne scilicet ejicerentur è synagoga, constituerunt enim ejicere è synagoga omnes in Christum credentes. sup. c. 9: 22. Quæritur itaque an hypocrita fuerint illi, præferentes gloriam hominum gloriæ Dei? Hic non ausim omnes damnare: duo fuisse genera horum apparet: alij credentes quidem fide hypocritica, seu ut Diaboli, qui credunt & contremiscunt, Iac. 2: 19. qui contra testimonium propriæ conscientiæ adhæserunt mundi hujus commodis, relicto Christo: quem in conscientia noverunt à Deo missum, ex miraculis & vaticinijs, tamen ne quid minueretur de splendore Sacerdotali, abolitis ritibus; itaq; prætendentes perturbationem status publici, ac indignationem Cæsaris, (minime metuendam ob hanc causam,) Christum damnarunt. sup. c. 11: 49. Hos non potuit fides hæc salvare, quæ præter historiæ consensum, nec Christo confidit, nec confessâ est eum pro Messia & salvatore, sed volens ab eo defecit, & amplexa est commoda mundi hujus. Alterum genus eorum est, qui miraculis & vaticinijs ac doctrina Christi convicti, crediderunt ipsum esse Messiam: verum & ipsi, moti externis commodis, verebantur ne si fidem suam manifestarent in Senatu, ex concilio & dignitate deturbati excommunicarentur: tales erant, Nicodemus, quem Iesus ad se venien-

XIX.

tem non rejicit ; etiam Gamaliel, quorum uterq; pro Christo disputabat : ille sup. c. 7: 30. hic Act 5. Ioseph, officium præstitit Iesu mortuo, fidem declarans : non potuit autem hic metus eos damnare, magis quam Abdiam, qui prophetas domini occultavit : qui sine dubio & ipse clam tenuit in corde fidem veram in Deum, neq; id manifestavit coram Rege impio. Sic septem millia, non adorantes Baal. 3. Reg. 19. In his si quid peccatum est, infirmitatis id est non diffidentia, declinat enim periculum quousq; licet : nemo n. tenetur seipsum offerre periculo. Sic Paulus cum licuit effugit : protractus vero ut fidei suæ rationem redderet ; coram Senatu Ierosolymitano, & Nerone, clare confessus est, etiam imminente periculo vitæ.

V. 44. *Ἰησῦς*. Revertitur Evangelista ad exhortationem Christi valedictoriam, quam, cum denuo prodit in conspectum Iudæorum, iterat ; ac summam repetit ea quæ supra sæpius & prolixè inculcavit genti Iudaicæ : quo minus conqueri liceat, non esse nunciatam ipsis voluntatem patris cœlestis. Itaq; infert infra, cap. 15: 22. *Si non venissem & loquutus fuisset eis, peccatum non haberent, nunc autem excusationem non habent de peccato suo.* Tria autem ipsis denunciât, idq; severe, & sonora voce ad multitudinem. 1. Ostendit se esse eundem essentiam cum Deo Patre, ut qui ipsum videt & audit, Deum videre se credat & verba audire ejus, quæ consilium æterni Dei exprimunt, de salute hominum. Docuit idem superius cap. 5. Et cap. 8: 12. unde peti potest explicatio. Item infra c. 14. ad Thomam. *Ipse est lux vera illuminans omnem hominem venientem in mundum.* Joh. 1: 9.

V. 47. *Κρι εἶναι τις*. Deinde ostendit eos qui non recipiunt sermones ejus, pœnam effugere non posse ; quamvis enim

nim nõ venerit iudex in mundũ, & ultor iniquitatis ac contumacia; nec usus sit potestate sua, qua potens est ad reprobos puniendosq; contradicentes; pœna tamen non tradabit, sed, si in hoc mundo informationem & correctionem verbi Divini aliqui non admittunt, sciant tamen se iudicandos, juxta verbum evangelij à Christo prædicatum in extremo die; *cum judicabit Deus occulta hominum secundum Evangelium meum per Iesum Christum.* ait Apostolus, Rom. 2. 16. Fit in hoc mundo, sæpè ut impij ultionem Divinam sentiant; sicut Iudæi, quibus devastatio reip. & sacrorum contigit, ab irato Deo: & quod mala omnia excedit à Deo derelicti, gratia Dei & salute exciderunt. Sic Christus potestatem tribuit Evangelio, iudicandi impios, & contradicentes; quod Papistæ non admittunt.

V. 49. *Ὁν ἐγώ.* Tertio ostendit se Patris cœlestis esse legatum, nec ex affectu humano loqui, sed verba ac negotium sibi à Deo Patre commissum: loqui autem ex definito consilio sanctæ Trinitatis, nec ab eo ulla in parte discedere.

V. 50. *καὶ οὕτως.* *vita æterna est,* hoc est; via ad salutem, & ratio vitæ æternæ consequendæ, verbaq; sua quæ docuit in Iudæa, continere infallibilem scientiam, illius vitæ. verba hæc sunt quæ cap. 3. ad Nicodemum est loquutus, & postea passim toto hoc Evangelio ad Iudæos & ad discipulos; quæ verba qui recipit, ac in Christum credit, per ea salvatur in æternum: & ab omnibus malis liberatur. Cætera quæ Ierosolymis his diebus ante cœnam ultimam gesta fuerunt, ab alijs Evangelistis descripta sunt.

C A P. XIII.

Absovimus in hac quarta parte hujus historię, con-

vivium Christo exhibitum in Bethania, cum his quæ Ierosolymis acta sunt quarto Paschate; nunc cœnam ultimam tractabimus, & quæ circa eam contigerunt. Quatuor sunt hujus capituli partes, 1. de cœna cum discipulis peracta. 2. pedum lotio. 3. indicium proditiōis Iudæ. 4. Exhortatio ad discipulos. *Πρὸ δὲ τῆς.* tempus indicat, proxime ante festum, Paulus 1. Cor. 11. dicit, ea nocte qua traditus est: Matthæus cap. 26. dicit id contigisse prima die azymorum. Lucas, die azymorum in quo oportuit mactare Pascha. Matthæus dicit biduo ante Pascha cap. 26: 2. quod erat biduo ante egressum populi per mare ex Ægypto, eo scilicet quo mactabatur primū Pascha in Ægypto: Exo. 12. Comendat autem Evangelista caritatem Christi, qua fideles suos prosequutus est, dum viveret in hoc mundo; dilexit enim auditores suos, viros ac mulieres credentes in se: eandem caritatem continuavit in omnes etiam deinceps credituros. Declaravit eam hac cœna, in qua Sacramentum instituit profuturum credentibus, ad fidei confirmationem usq; ad finem vitæ, per omnia mundi tempora; exhortatione quoq; ad dilectionem mutuam: tertio, passione & morte, quo nullum beneficium majus hominum generi contigit, per quod Deus est reconciliatus, & salus red-dita: ut docet Apostolus Rom. 5.

V. 2. *καὶ δέπειτα.* Cœnæ hujus breviter meminit Iohannes, ad sequentia properans, quia à reliquis Evengelists luculenter est descripta, cum circumstantijs omnibus & sermone habito. Diabolum ait immisisse in cor Iudæ proditiōnem Christi, seu injecisse; à *βάλλω, βέβληκα.* Est igitur potestas diabolo in impios, immittendi, cogitationes & delideria mala, in corda eorum: operatur enim in incre-
du-

culis ut docet Paulus, Eph. 2: 2. *Non fit per aurem sed per cogitationem: suggestione spiritali*; ait Agust. tract. 55. *Spiritalis hæc est nequitia*, adversus quam nobis lucta est. Eph. 6: 12. Cui cogitationi Iudas non restitit; sed superatus cessit suggestioni Satanæ: causa erat, avaritia & habendi cupiditas, fur enim erat, sup. cap. 12: 6. Et Matthæus indicat, ipsum à Sacerdotibus postulasse præmium proditionis. cap. 26: 14. Ubi simul ostendit, Jesum signis verbisq; clarissimis, indicasse ipsi & Apostolis futuram proditionem; ipsum tamen non destitisse, quia jam per avaritiam & securitatem, diaboli laqueis implicatus tenebatur.

V. 3. *Εἰδώς*. Constantiam Domini Iesu in proposito Evangelista commendat, qui, quamvis sciret Divina potentia se excellere supra creaturas, ut posset omnem Judæorum violentiam ac Judæ institutum avertere: tamen in patris voluntate acquievit, & in demandato sibi mediatoris officio progredi constituit; cum sciret se per mortem & passionem ad patrem iturum.

V. 4. *Ἐπέστειται*. II. Pars in qua lotionem pedum ab alijs Evangelistis omissam, describit. Augustinus dicit factum id esse, cœna jam parata discumbentibus cæteris: nam accubuit postea, & buxellam porrexit proditori: videtur autem unum post alium evocasse, & post pedum lotionem iterum accubuisse.

V. 6. *Ἰσχυροῦ*. Connivent ad ministerium exhibitum cæteri, & vel reverentia præceptoris non audent inquirere, vel expectant hujus actus rationem à Magistro. Usitatum fuisse Judæis pedes hospitem lavare, patet ex colloquio Christi cum Simone Phariseo, Luc. 7: 44. cum quo Dominus Iesus expostulat, quod pedes sibi non laverit; Soleis e-

nim utebantur veteres, quib. externis solum pedum digitis tegumentum fuit additum, superiora pedum nuda erant: unde inter ambulandum pulvis sudori pedum adhæsit. Calceamentis enim usos fuisse inde constat, quia Baptista de calceamentis Christi loquitur, Matt. 3: 11. Mar. 1: 7. Luc. 3: 16. Joh. 1: 27. Et calceamenta discipulis non defuisse legimus: Luc. 22: 35. Neque enim nudis pedibus ambulabant, ut fingunt pictores: prohibitio autem quæ extat Matt. 10: 10. plura saltē calceamenta portare vetat, quibus utantur in itinere, detritis primis; promittit enim eos habituros necessaria ab auditoribus. Excipit Petrus ac quærit, an conveniat Dominum & Magistrum debere pedes ejus lavare? primo reprehendit institutum Domini, quasi parum decens: deinde cæteros condiscipulos tacite redarguit, quod id admittant. Instat Salvator, & docet justam subesse causā cur id faciat, quam Petrus non intelligit: pollicetur autem informationem peracto ministerio lotionis. Apatet hic tarditas sensus in Petro, quem in hac Salvatoris cautione acquiescere oportuit.

V. 9. *ἀγεία*. Respondet Petrus & pertinaciter persistit in sententia seq; id permissurum in universum negat; atq; sic ignorantia ac contemptui priori contumaciam superaddit. Mirabitur autem quispiam, cur tanti æstimet Dominus hanc pedum lotionem, ut ea omissa, vel non admissa, Petrus salvari non poterit. Sed respondetur non lotionis omissio damnasset; (Christus enim pacuorum hominū pedes lavit, plurimi vero sunt salvati) hoc vero mandatum Christi peculiariter directum ad discipulos, improbare Petrus non debuit, nec impedire: habuit enim Deum auctorem, cujus mandatis qui resistit contumaciter, peccatum

mor.

mortale committit, & maledictioni subicitur; juxta sententiam legis. Saul mandatum habuit internecione delendi Amalechitas: putabat completum esse mandatum, si deleta maxima parte, fervaret Regem & pecorum partem. 1. Sam. 15. Sed sensit vindictam irati Dei, & perijt. Sic Eva in Paradizo sprevit mandatum de arbore scientiæ, cum suo & humani generis malo maximo. Baptismi vile ministerium utentibus salutare est; contemnentibus damnosum. Naaman Syrus, nisi lavisset in Jordane, mundatus non fuisset. 4. Reg. 5. Accipit autem hic Salvator lotionem pedum conjunctam cum mandato dilectionis, quod inde deducit: *Caritas enim ex Deo est; & omnis qui diligit ex Deo natus est, & cognoscit Deum.* 1. Joh. 4: 7. *Hec autem est caritas Dei, ut mandata ejus custodiamus.* 1. Joh. 5: 3. Et cap. 3: 14. *Qui non diligit manet in morte.*

V. 9. *Æyei.* Petrus hac objurigatione superatus, in alteram partem deflectit, non contentus dispositione Domini, ulteriorem lotionem postulat, cum iterum oporteret in Magistri voluntate acquiescere. Respondet Salvator, non opus esse lotis antea, lotionem ulteriore: ideoq; his, qui per baptismi & sanguinis seu meriti Christi salutarem ac sufficientem purgationem, semel purgati sunt, non opus est purgatione alia; sed repetitione ejusdem non per lotionem, sed per pœnitentiam & sacrae canæ usum, ac emendationem vitæ: si iterum in peccata prolabantur. August. tract. 56. Quod autem excipit, non esse mundos omnes: id de Juda evangelista explicat, cujus proditio non erat Christo incognita qui quia constituit jam secum de hoc facinore, jam gratia Dei excidit, & salute: de spiritali igitur mundicie hic agit.

V. 12. *Ὁτι οὕτω*. Peracta pedum lotionē, sequitur quod in hoc actu Dominus præcipuè intendit; Exemplo suo discipulos hortatur ad dilectionem mutuam, ideòq; se pedes eorum lavisse ostendit, ut hoc actu memoriæ eorum tenaciter inhæreat admonitio, neq; progressu temporis oblietur. Accommodat itaq; actionem hanc suam ad informationem discipulorum, ut quia ipse magister eorum, morti vicinus erat; ipsi se mutuo amore complectantur, ministeria sibi mutua, præcipue persequutionis, ad defensionē doctrinæ, exhibeant, alij aliorum portent onera; Gal. 6: 2. noverintq; conservationem incolunitatis ac status sui, consistere in concordia & officijs caritatis, quibus sibi invicem profunt: mutuis admonitionibus pareant, externam autoritatem ac potentiam non captent, ad mutuam offensionem aut oppressionem. Exemplum suum imitandum proponit, qui Magister ac Dominus eorum existens, non subterfugit ministerium hoc vilissimum obire, ut & illi ad similia excitentur. Sic Lucas Paulo serviebat, in captivitate & mortis angustia, reliquis se subducentibus. 2. Tim. 4. Johannes cruci Christi astitit, fugientibus cæteris. Neq; iactantia hæc dici potest, qua se eorum magistrum ac Dominum profitetur: vera enim loquitur, & fatentur omnes, *ἔσ' quia Deus est, extolli supra modum nequit*; ait Augustinus. Nec insolens dicitur Paulus cum historiam passionum suarum recenset. 2. cor. 11.

V. 16. *Ἀπλὸν*. Majorem argumenti confirmat ex principio communi: non esse scilicet inconveniens, si faciat inferior quod vidit facere superiorem.

V. 17. *Εἰ πάντως*. Ulterius monet, non satis esse ad piam vitam Christiani hominis scire quid fieri oporteat, nisi hoc
etiam

etiam factis exprimat : sicut concionem suam concludens docuit Christus, Matt. 7: 24. *Qui audit verba hæc mea, & facit ea, assimilabitur viro sapienti, qui ædificavit domum suam super petram.* Nec miseri futuri sunt tali officio, sed beati; quamvis ad securitatem temporalem sæpè videatur prodessè hypocrisis & fuga, cum imminente calamitate & periculo : etiam ministri sæpè se mutuo deserunt, aut etiam insuper produunt : sicut Iudas, qui tamen ex pecunia quam prodicione lucratus est, felicitatem quam sperabat, non est adeptus.

V. 18. *ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.* Ita exemplum Iudæ mox subjicit, eumq; ex consortio eorum excipit, & ex electorum suorum numero : & ostendit insuper eum esse de quo scriptum est, Ps. 41 : 10. Et verba Prophetiæ adducit, quibus securitatem, impietatem, atq; detestandam proditoris ingratitude digito quasi attingit. Estq; XX. argumentum quo probat Christum esse Messiam. Gravis hæc erat admonitio, quæ tamen ad cor hominis indurati & impij non penetrat; tanta est vis diaboli, in impijs longa meditatione maleficij obfirmatis, & à Sp. sancto propterea derelictis.

XX.

V. 19. *Ἀπὸ ἀπορίας.* Cum prævideat hæc futura Christus salvator, nec admonitionibus pariturum proditorem; itaq; dirigit exhortationem hanc ad fructum meliorem, in his qui credunt : ut scilicet hinc cognoscant, Iesum verè esse Messiam præmissum, de quo Sp. sanctus hæc futura prædixit. Hæc cum ad proditoris emendationem nihil faciunt, conferunt tamen ad fidelium in fide augmentum & corroborationem, cum intelligunt dicta, facta, passionem, genus mortis & omnia ad scripturæ vaticinia quadrare.

V. 20. *Ἰησοῦς.* Dicta fuerunt præcedentia plurima in

B b

pro.

proditorem, jam ad consolationem discipulorum aliquid addit; ne desperabundi post crucis supplicium Christum & officium deserant: repetit itaq; promissionem datam, Matt, 10: 40. docetq; etiam post mortem & resurrectionem duraturam eandem; præmiaq; ingentia manere eos, qui legatos ejus recipiunt, eos defendunt; ipsis & Evangelio obediunt, fidem adhibent. Recepturos promittit eoipso Christum, cum omnibus meritis ac beneficijs: patrē quoq; cœlestem, cum gloria, benedictione & salute aeterna. inf. c. 14: 23. & 1. Joh. 2. 23. *Qui negat Filium nec Patrem habet; qui constitetur Filium, & Patrem habet.*

V. 21. *Τῆς αὐτῆς*. III. Pars capituli, in qua claro indicio discipulis patefacit proditorem Iudæ: 1. Perturbatur Christus animo, naturali commotione, qua afficitur ex presentia Iudæ, qui quidem, indicio, notatus supr. v. 10. & iterum v. 18. tamen non movetur, quamvis facinoris conscius. Perturbatio hæc non erat similis eorum qui impotentia odij aut iræ effervescent, sine modo, adversus inimicos affectu inordinato; sicut Cain; qui viso fratre, vultum immutat: hæc autem commotio, justa est, adversus perfidiam & ingratitude, indignatio; sicut cum dominus peccanti servo irascitur, aut pater filio, quæ fit cum commotione tali, ut ex affectu & vultu, aut voce gestive sæpe deprehendatur, & est naturalis ac licita: Propius itaq; rem designat, esse scilicet inter duodecim Apostolos proditorem, ut rei indignitate omnes moveantur, & proditor resipiscat, cum audiat rem non latere, ceterosq; propterea commoveri: etiam ob vaticinium Ps. 55: 14. Discipuli, ut fieri solet, turbantur, circumspiciunt, si rubor aut vultus cujusquam facinus indicet, aut si quisquam sit conscius: quærunt autem

de se singuli; etiam Iudas: *Numquid ego sum?* Matt. 26: 22.

V. 23. Ἦν δὲ. Discipulus qui ad sinum Iesu recubuit Iohannes erat, qui sic accubuit, more orientalium discumbentium in terra, cibo in medio appposito: ubi singuli brachio sinistro innixi, accumbunt, alius ad sinum seu pectus alterius, mensæ appropinquat capite & dextera manu, pedibus extra positis. Nomen ipse non exprimit, ob verecundiam: Diligebat omnes usq; in finem Iesus; sup. v. 1. Hunc autem propter eximiam innocentiam, mansuetudinem ac simplicitatem, ait Theophylactus. Forte peculiaris dilectio intercessit, non solum propinquitatis, sed etiam ob tutelam matris, quam ei commisit, infra: c. 19: 26. tibi etiam hujus dilectionis Evangelista meminit, sicut etiam c. 21: 20.

V. 25. Ἐπιπροσῶν. Petrus ei innuit, ut tacite geratur negotium, sine magna alicujus consternatione aut confusione. Iesus itaq; porrigendo proditori bolum intinctum, clarum reddit indicium. Quod autem post hanc buccellam dicitur introiisse in eum Satanas, non est quod antea Satanæ laqueis non fuerit implicatus, nam Lucas dicit intrasse Satanam in ipsum, cum iret ad Sacerdotes & de prodicione cum ipsis ageret: c. 22: 3. Amplius nunc intravit in eum, ut plene eum possideret: cum spreto etiam hoc tam claro indicio, tamen in proposito persistit: augetur enim potestas diaboli ex mali propositi continuatione & ex admonitionum contemptu; sic Cain etiam Deo voce sua monente, tamen in proposito persistit: sic impij seipsos indurant, & à dibolo indurantur. *Postquam palam factus est, licenter jam irrupit, (diabolus) neq; inemendabilis, erat amplius in aliorum numero tolerandus; ideo jam eicitur, quem mox diabolus*

comprehendit. Chryſoſtomus in hunc locum. Et iterum: *Illud autem verbum (ſac citius) non imperari eſt neq; conſulenti, ſed exprobranti & revocanti ad emendationem, ſed cum eſſet inemendabilis, dimiſit eum; & hoc nemo intellexit diſcumbentium.* Habet ergo hanc vocem Chryſoſtomus, pro excommunicatione, qua Chriſtus Iudam, Satanæ poteſtati reliquit, quem emendari non poſſe vidit. Non eſt itaq; mirum ſi induretur iſ qui ſe totum diaboli poteſtati tradit. Putat tamen Chryſoſt. ſpem aliquam fuiſſe reliquam correctionis, dum manſit in ſocietate diſcipulorum & informatione Chriſti: exiens autem ab eis poſtquam Eccleſiam ipſe deferuit, jam excluſus, manſit in poteſtate diaboli, à quo poſtea regebatur, uſq; in interitum. Cæteri non ſperantes tantam in eo impietatem, verba Chriſti mitius interpretantur. Iudas offenſus magis, quia proditionis indicium factum eſt in Apoſtolorum conſeſſu, diſcedit, ultionis cupidus, ſine dubio, noctiſq; tenebris utitur, ad perficendum tenebrarum opus, & eadem nocte ſatellitium Pontificum in locum oportu- num adducit, ad comprehendendum Dominum: inf. c. 18. dum interim prolixo ſermone Ieſus diſcipulos informat & conſolatur..

V. 31. *Ὁτι οὖν.* IV. Pars capituli, in qua ſuccedit narrationis ſeu hiſtoriarum pars V. continens orationem Chriſti Domini exhortatoriam & conſolatoriam, ad diſcipulos; ubi etiam de perſequentione ejuſq; cauſis prædicit, jubet bono animo eſſe, ac eventum felicem ſperare: orat etiam pro diſcipulis & Eccleſia fidelium; idq; parte reliqua huius, ac totis quatuor capitulis ſequentibus. Prædixit antea ſe eſſe paſtorem bonum, & ponere animam ſuam pro ovibus ſuis: cap. 10: 11. ponere eū volens. Ibidem v. 18. genus mortis etiā: cap. 12: 32. Et Matt. 26: 2. *Scitis quia poſt biduū Paſcha fiet, &*
ſumo,

filius hominis tradetur ut crucifigetur. Et Luc. 22: 15. *Desiderio desideravi hoc Pascha manducare vobiscum ante quam patiar.* Et: *non bibam (vobiscum) ante quam patiar.* Ex his omnibus intellexerunt discipuli, parum superesse ipsi temporis ad mortem. Addidit insuper hic de proditione: Et noctem instantem indicat esse captivitatis suæ tempus; inf. v. 37. Ne igitur consternati nimium discipuli, Christum & fidem deserant, itaq; præcepta dat, & consilium: Et consolationis argumenta validissima præbet, quibus se munient adversus imminentem persecutionem. Unde finem hujus sermonis exprimit, cap. 16: 1. & 4. Ne scilicet scandalizentur: & ut reminiscantur eorum quæ dixit, cum viderint ea fieri, & confirmentur in fide. Propositionem hujus sermonis primo loco ponit, cujus primum membrum est; Spectare hanc passionem suam, ad Dei gloriam, quæ hoc modo illustratur: in filio obedientia & amor patris, dilectio quoq; hominum, ac salutis meritum, resurrectio & glorificatio: in patre misericordia ineffabilis, & dilectio hominum, atq; justitia, cum sapientia & infinita potentia, in excitando filio & glorificando. Id nunc à Deo inchoatum & constitutum esse ostendit, & adesse tempus?

V. 33. *Tertia.* Altera pars propositionis, præceptum de dilectione: Compellatio blanda. Exordium ducit à brevitate temporis, quo cum ipsis manebit, unde attendent diligenter, & mandatum servent discipuli: deinde à desiderio, quo eum absentem prosequuntur, cum solita præsentia Domini frui non licebit. Tertio quia nequeunt abeuntem comitari, & unà esse; hoc est mortem pati sicut ille, & glorificari: tolerare tam vehementem perturbationem non possunt, carnales adhuc, expectantes regnum terre-

num; quod ostendunt sequente contentione de primatu. Luc 22: 24. Et cum quarunt de restauratione regni Israelis. Actorum 1: 6. Nec dum ipsis est finis malorum, quos adhuc multa perferre oportet pro nomine Christi.

V. 34. *Ἐπιπέτω*. Mandatum nunc profert de dilectione mutua, suumq; exemplum imitandum proponit; toleravit ipse infirmitates eorum, condonavit offensas, erudiit, iuvit, pavit, vitam pro salute ipsorum impendit: qua dilectione nulla potest esse major. inf. c. 15: 13. 1. Joh. 3: 16. Hæc enim est nota veræ fidei in Christum, *Qui diligit ex Deo natus est*. 1. Joh. 4: 7. Et; *In hoc cognovimus caritatem Dei, quoniam ille animam suam pro nobis posuit: & nos debemus pro fratribus animas ponere*. cap. 3: 16. Quare hoc mandatum dicatur novum quæri potest; nam naturæ insita videtur dilectio mutua, e contra odium proximi est naturæ contrarium: Lege etiam Mosis prohibetur, *Ne oderis fratrem in corde tuo*, Lev. 19: 17. Et præcipitur dilectio: *Diliges proximum sicut teipsum*; ibidem v. 18. Verum Lex antiqua cogit, minis terret; Mandatum novum spiritu spontaneo ad operandum ducit: quâ differentiam Dominus suo exemplo explicat; *Sicut ego dilexi vos*. Neq; enim ipse lege adactus fuit & territus, sed amore hominum ductus, sponte atq; volens, nobis bona æterna meruit. Hoc est quod præcipit Apostolus, Eph. 4: 24. *Induite novum hominem*. Et 1. Joh. 2. Novi & veteris præcepti fit mentio. Conveniunt ea, quia utrumq; dilectionem præcipit; utrumq; Deum autorem habet, promissionem etiam: verum differentia in modo agendi & causis impellentibus consistit, ut dictum est. videatur etiam differentia à Paulo posita, Gal. 1. & 3.

V. 36. *Ἄγει*. Petrus quamvis de habitu Domini sæpius ad-

admonitus sit & informatus, quærit tamen quo vadat? putat enim subesse aliud: si n. de morte loquatur, existimat Petrus id sibi non esse impossibile, præsertim quia constituit cum ipso pati omnia, etiam mortem, si sit opus. Respondet Iesus, Petrum nunc quidem id facere non posse; ut dictum est: facturum tamen aliquando. Et quia fortitudini viribusq; suis multum tribuit Petrus; reprimit eum Dominus, & ostendit quanti sit hæc ostentatio vana, cum nec primos impetus tolerare possit: Prædicat itaq; ei futuram abnegationem eadem nocte, ante cantum galli, ut discat Petrus, non temere multum polliceri, nec sibi nimium fidere, propter naturæ infirmitatem, sed cum timore Deum invocare, ejusq; auxilium sperare; quod cum ipse negligat, id ejus loco efficit Christus inf. cap. 17. & Luc. 22: 41. *Ego rogavi pro te ne deficiat fides tua.* Sic studium Petri non sufficit ad præclari operis effectum, nisi accedat auxilium Divinum potuisset enim hac defectione in æternum perire, nisi orasset pro ipso Christus, & salutari suo intuitu ipsum ad pœnitentiam revocasset. Quod autem Judas non fuerit revocatus ad pœnitentiam, etsi sapè, ut dictum est, graviterq; fuerit admonitus, causa est, quia non ex infirmitate, ut Petrus, sed ex destinata malitia lapsus erat; nec admonitiones & salutaris verbi media admisit: Petrus vero, solo intuitu revocabatur ad pœnitentiam, casum hunc Petri describit Evangelista, c. 18.

C A P. XIV.

In hoc capite hortatur discipulos ad constantiam in fide, in Deum Patrem, Filium & Spiritum sanctum, cujus auxilio & ope facile erit omnes perturbationes & pericula
 supe-

superare, pacem & tranquillitatem conscientia retinere, bona Spiritualia acquirere, & in æternum salvari. Turbantur discipuli ex imminente morte Christi, vident deficere Iudam, & ex Apostolo proditorem factum; Petri quoq; lapsum salvator prænunciat, unde augetur perturbatio: itaq; consolationis remedium Christus adhibet.

V. 1. *Και εἶπεν.* I. Pars capituli, in qua tertia pars propositionis ponitur, qua simul indicatur vehementioris perturbationis causa, & ejusdem remedium. 1. pars propositionis est cap. 13: 31. Causa perturbationis externa quidem est persecutio impiorum; sed interna est hæsitatio & infirmitas fidei, nam vacillante fide robur accipit illa externa: contra, si adsit fides firma, in Deum, & Christum salvatorem, ac Sp. sancti auxilium, nihil movemur procellis violentiæ externæ, mundi & impiorum. Propositio talis est: *Quicumq; rectam fidem tenet in Deum Patrem, & Filium, facile superabit omnia pericula externa, Diaboli etiam perturbationes, & conscientia terrores; quibus piorum cor turbatur. Creditis in Deum, & in me credite: Consequens n. est, ut si in Deum creditis etiam in me credere debeatis: quod non esset consequens, nisi Christus esse Deus;* ait Augustinus, tract. 67.

V. 2. *Εν τῇ οἰκίᾳ.* Sequuntur argumenta confirmationis. I. Argumentum ab immenso & universali dominio cœlestis Patris, qui cum sit cœli & terræ & omnium dominus, ubiq; præsens, dominium obtinet, potest itaq; credentes in se servare quocunq; in loco; ut si Ierosolymis esse non liceat, aut in Iudæa, licebit inter gentes, & ubicunq; terrarum: si in terris non relinquatur locus fidelibus, remanet cœlestis habitationis spaciosissima habitatio, ubi Deus erit omnia in omnibus. Sic supra Christus Petro circumspi-

ſpicienti de habitatione reſpondit : Luc. 18: 28. Matt 19: 28.
Nec eſt quod dubitet quiſquam fidelium de bonitate Pa-
tris & adeptione hujus felicitatis, quia peccati labe affecti
inveniuntur indigni cœleſtis habitationis incolæ : Chri-
ſtus enim paravit locum, & mortē ac paſſione reconciliavit
Patrē generi humano, ut venientes ad ſe benigna volunta-
te recipiat in habitacula ſua æterna. Neq; vero hîc ima-
ginatione concipere oportet cœnacula, cubilia & atria do-
miciliorum humano more, quales ſunt conceptus pueo-
rorum, aut eorum qui ſpiritualis ſenſus minus ſunt capaces:
ſed mentem elevare oportet ad cœleſtia & æterna, *quæ ocu-
lus non vidit, quæ auris non audivit, nec in cor hominis aſcendit, quæ
preparavit Deus diligentibus ſe. Eſa. 64: 4. I. Cor. 2: 9.*

V. 3. καὶ ἐὰν. Occurrit exceptioni de ſuo abitu per
mortem ; ſi enim moriendum eſt ; ergo fruitione præſentia
ipliſi carebunt in perpetuum , qui ab ipſo perſuaſi, E-
vangeliſ fidem receperunt , ipſumq; ſequuti ſunt: nunc ab
ipſo derelicti, manebunt crudulitati hoſtium expoſiti, ſine
ullius auxilio ; quæ res fidem in Chriſtum haud parum debi-
litat. Reſpondet itaq; & oſtendit falſum eſſe quod ſup-
ponunt : non derelinquet eos in perpetuum, ſed reverſus
reducet ad cœleſtia gaudia, ut converſatione & aſpectu ejus
frui liceat in æternum. Veniet ad eos primo poſt reſur-
rectionem, ſeq; juxta promiſſionem vivum eis oſtendet,
deinde, aſſuturus eſt eis uſq; ad finem ſeculi, Matt. 18: 16.
Tertio adducet eos in extremo die ad cœleſtem gloriam ,
ut dictū eſt. De his plura infr. c. 16: 20. & Matth. 28: 20. O-
ſtendit inſuper eos ſcire viam : quia manifeſtavit eis nomen
Patris, infra. c. 17. *Hæc enim eſt vita æterna ut cognoscant te
ſolum verum Deum & quem miſiſti Jeſum Chriſtum.* Et ſup.

e. 5: Ex scripturis & Mose probat se esse Messiam. Sic cap. 6. *Hac est voluntas Patris mei, qui misit me: ut omnis qui videt filium, & credit in eum, habeat vitam eternam.* Id postea pluribus argumentis probavit.

V. 5. λέγει αὐτῷ. Exceptio Thomæ adversus verba Salvatoris, qua fatetur se nescire viam hanc, quæ ducit ad cœlestia illa habitacula. Respondet Dominus; *Ego sum via:* nempe non est alia ratio veniendi ad patrem seu ad gaudia cœlestia, nisi per Christum, per meritum scilicet, & fidem ejus. Sic sup. cap. 10. dicitur ostium ad ovile: Et Act. 4: *Non est in alio aliquo salus.* Rejiciuntur itaq; legis opera, & omnis cultus ab hominibus excogitatus. Neq; etiã sola informatione nobis ad salutem profuit, aut exemplo; sed merito salutis; cum morte Deum humano generi reconciliavit: & hoc est quod de manducatione carnis suæ, & sanguine bibendo disseruit, sup. cap. 6. Nec dixisset Baptista: *qui credit in filium, sed qui credit filio:* Joh. 3: 36. Sic sup. 6: 29. & 40 cap. 12: 37. & v. 44. *Qui credit in me &c.* Thomas autē imaginabatur Splendidam quandam Patris cœlestis regiam, in qua carnalibus oculis possunt Deum videre; à quo Christus potestatem terrenam & exercitum acciperet, ad occupandum regnum terrenum: itaq; litigabant postea de dignitate suprema, Luc. 22: 24. Respondet Iesus se esse viam. 2. esse quoq; veritatem; est itaq; etiam & Deus: *Deus enim veritas est,* 1. Joh. 5: 6. *Christus est veritas.* Non potest autē dici de homine aut creatura quod sit veritas, sed verax dicitur: à qua tamen potest deficere; Deus autē essentialiter est verax, seu veritas. Loquitur vero hic Salvator etiam in particulari, de veritate per quam venit ad Patrem; hoc est salvifica: quæ alias dicitur *veritas Evangelij,* Gal.

Gal. 2: 14. Et *Lex veritatis*. Mal. 2. 6. *veritas* quæ nos liberat, sup. c. 8: 22. 3. Dicitur & *vita*, 1. Joh. 5: 12. *Qui habet filium, habet & vitam: qui non habet filium Dei, vitam non habet*. Et sup. c. 5: 26. *Sicut Pater habet vitam in semetipso*. Et hoc juxta humanam naturam, ut Cyrillus declarat, lib. 2. cap. 144. in Iohan. Et accipiendum est de vi vivifica qua nos vivificat, ad vitam non solum animale, ut creator, sed Spiritualem & salutarem, ut Salvator: Sine hac nemo potest salvari, qui ex carne natus est: sup. c. 3.

V. 7. *Εἰ ἐγνώκειτε*. Altera pars responsionis Christi, qua leviter innuit & redarguit oscitantiam discipulorum in cognoscendo Christo, nam per cognitionem ejus potuissent pervenire ad notitiam Patris: limitat tamen correptionem, & docet etiamnum contigisse eis ex his quæ audiverunt & viderunt, aliquam Patris cognitionem, ex visione scilicet & conversatione Christi. Audiverunt enim Evangelium salutis & viderunt opera mirabilia, Christum Dei filium confitentur, quem viderunt incarnatum.

V. 8. *λέγει*. Philippus Thomæ exceptionem urget, petitq; ut Patrem ipsis videndum præbeat: sicq; cotentos fore putat doctrina & syasionibus Christi, si Patrem videant oculis & audiant eadem approbantem, quæ ipse docuit. Ignorantia hæc erat in Thoma & Philippo, simul atq; incredulitas: si enim serio credidissent Christum & filium Dei esse, & essentia eundem cum Patre, sicut docuit Salvator, sup. cap. 5. Et cap. 7: 16. Et quod opera filij sint opera Patris, cap. 10: 37. utiq; & in filio vidissent Patrem. Deū autē nemo videre potest carnalibus oculis & vivere; quomodo Mosi respondit Deus ipse, Exo. 33: 20. Posteriora autē videre licet, & à tergo; hoc est, ex operibus Deo cognoscitur:

alias *habitabat lucem inaccessam*. 1. Tim. 6:16. Hæc novissè oportuit Apostolos ex scripturis & diuturna informatione Domini; quod cum neglexerint, ideo castigationem exasperat, quamvis magna cum moderatione, ne tristitiam adaugeat.

V. 10. *Ὁυ μισέουσ*. Itaq; media & indicia ipsis ponit, ad cognitionem valida, & sufficientia in hac vita; verbum scilicet Evangelij, & opera, quæ per Filium protulit & operatus est Deus: est enim vox Evangelij vox patris cœlestis, miraculorum quoq; opera Divina; suntq; testimonia infallibilia de Christo, quod sit Deus in ipso: ut ait Paulus, 2. Cor. 5: 19. Quod etiam supra ostendit cap. 10:37.

V. 11. *πισέουσ*. Concludit itaq; oportuisse discipulos verbis & doctrinæ Christi credere, concordanti cum Mose & vaticinijs Propheticis: sup. c. 5: 46. Nunc vero videntes opera Divina à Christo facta, firmiter credere decet, nec dubitare, quin Filius, idem sit cum Patre, essentia: potentia & virtute, missus ad salutem hominum.

II. V. 12. *ἀμὲν*. II. Pars capitis habet II. Argumentum consolationis, donum scilicet, & gratiam Sp. sancti tribuentis; 1. virtutem faciendi miracula, similia miraculis Christi, & his majora. Multa & frequentia miracula ab Apostolis facta legimus in historia Apostolica, talia quidem, ut de Iesu salvatore ejusmodi historia Evangelica non commemoret: ut cum Ananiam & uxorem ejus Saphiram Petrus Apostolus verbo necavit. Act. 5. cum umbra Petri transcurrentis ægros sanaret: sudaria Pauli languidis imposita morbos tollerent, Act. 19: 12. Sepulchrum Babyloniarum martyris oraculo Apollinis silentium intulit, ut notat Rufinus l. 1. cap. 35. Provenit autem hoc bonum ex alitu Christi.

Christi ad Patrem 2. dabit donum orationis & exauditionis; formam autem orationis præscribit talem, quæ fit in nomine Christi, hoc est, qui vult exaudiri propter meritum & passionem ejus, non propter merita aut dignitatem propriam: deinde, quæ petit ea bona quæ diriguntur ad glorificandum Deum Patrem, propter beneficia nobis præstita. Promittit verò se recte petentes exaudire vere velle; non quidem quidvis postulantes & modo quocunq; sed ut supra dictum est: exempli gratia; cum Paulus orat *ut sermo Dei currat & clarificetur: Et ut liberemur ab importunis & malis hominibus; & ut custodiat nas à malo.* 2. Thes 3: 1. Et qualia Dominus discipulis præscripsit in oratione Mat. 6: 9. *Hoc faciam*, inquit, ostendens se ubiq; adesse, audire orantes & facere velle ac posse, quod petunt: est itaq; Deus omnipotens.

V. 15. *Èαρ.* 3. operatio Sp. sancti, in his qui diligunt Deum & mandata ejus servant: illuminatio in veritate, ac perseverantia in eadem ad finem vitæ, & in æternum. *Alium paracletum* hoc est, majora Sp. sancti dona quæ nobis impetrabit Christus discedens à nobis. Oravit sapius secedens à multitudine, sine dubio pro fidelibus: oravit infra, cap. 17. oravit in cruce; nunc *ad dexteram Dei collocatus interpellat pro nobis.* Rom. 8: 34. Heb. 7: 25. Quo fit ut orante pro nobis Christo; & juvante, illuminante, confortante Sp. sancto, perseverare possint fideles usq; in finem, & certi esse etiam in hac vita de sua salute. *Alius paracletus*, dicitur, personali differentia à Filio Dei distinctus, notat enim suppositum & personam, cum dicitur vel ille aut alius: describit eum primo quia est fons veritatis, hoc est, veritas, ut modo dictum est, *aur* or enim est omnis veræ cogni-

tionis de Deo, de Christo & salutis medijs. Deinde diversus est à mundi & impiorum spiritu, qui non est autor veritatis sed erroris: & mundus hujus non est capax, propter cæcitatem cordis ac obscuratum tenebris intellectum: Eph. 4: 17. Nisi enim adsit fides, intellectus non percipit hæc Divina. 1. Cor. 2. Fides autem detergit nebulas & mentis oculos aperit. Tertio manebit in eis & habitabit in eis, non solum in congregatione fidelium; sed in singulis. 1. Cor. 2: 12. *Nos spiritum hujus mundi non accepimus, sed spiritum qui ex Deo est: ut sciamus quæ à Deo donata sunt nobis.* Et, cap. 3: 16. *Nescitis quia templum Dei estis, & Spiritus Dei habitat in vobis.* Est itaq; Deus?

V. 18. *οὐκ ἀφῆλω.* Ex supradictis nunc infert, non fore ipsos velut pupilles parentibus orbos, quos ipse discedens tanto præsidio munijt: qui Deum patronum habent, ac defensorem perpetuum. Interim tamen & ipse redibit ad eos, post modicam absentiam, cum mundum relinquit. Discipuli vero & fideles ipsum resurgentem videbunt, & vivet in eis semper, quod iisdem verbis expressit Paulus, Gal. 2: 20. *vivet in me Christus.* Mundus autem viventem Christum non videt, quem mortuum putat & abolitum manentemq; in morte, nec unquam revertentē in vitam.

V. 20. *Ἐν ἐνένη.* Tunc cognoscent, completis his promissionibus, de resurrectione Christi ac dono Sp. sancti, quem mittet, in cælum ascendens; qui cum sit Spiritus veritatis, imbuet eos vera cognitione de Deo Patre & Christo filio, sufficiente ad informationem salutis?

V. 21. *ὁ ἔχω.* Docet nunc, quinam sint futuri participes hujus doni Spiritualis: illi scilicet, qui recipiunt mandata Domini, & servant ea, fidem & dilectionem, Dei, &

mutuam inter se; nam ex mandatorum observantia fides apparet, & dilectio Christi: hos pater & filius diligit, ac deducit in cognitionem adhuc pleniorē, quam absolvēt in vita futura. Spiritus enim excitat, & adauget semper in fidelibus dona hæc spiritualia, eaq; conservat in finem.

V. 22. λέγει, Quarit Judas, (non Iscariotes: ille enim ebijt ad absolvendam proditorem: sup. c. 13: 39.) cupiens scire causam cur non manifestabitur mundo? Mundi vocabulo hic comprehendit incredulos qui Deum non diligunt. τί γέγραπεν. Respicit ad decretum Divinum præcedens, cujus causam quærit: an scilicet noluerit Deus, maximam partem hominum hujus scientiæ fieri participem? Respondet Jesus: contingere salutem hanc diligentibus Deum, his scilicet, qui cum gaudio verbum Evangelij recipiunt, salutaribus exhortationibus obediunt, Deum diligunt, præcepta servant, studium adhibent; hos Pater cœlestis mutuo amore complectetur, Et in corde eorum habitabit, cum filio & Sp. sancto. sup. v. 16. fit igitur hic mentio trium personarum Divinitatis. Si quis autem hinc inferre velit. Ergo dilectio nostra prima causa est cognitionis & dilectionis Dei? Respondet Paulus, Rom. 8: 28. *Diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum: ijs qui secundum propositum vocati sunt.* Loquitur itaq; hic de vocatis, quos Deus prævenit gratiosa vocatione: Dilexit enim Mundum, Joh. 3. Et I. Ioh. 4: 10. *Non quasi nos dilexerimus Deum, sed quoniam ipse dilexit nos.* Et v. 19. *Nos ergo diligamus Deum, quoniam Deus prior dilexit nos.* Non igitur Deus aliquos à salutis medijs exclusit, sed vocavit omnes, Matt. 11. *venite ad me omnes.* Et trahit ad se omnes: sup. c. 12: 32.

V. 24. ὁ μὴ. Contra, qui Christum non diligunt, sed a-

ver-

versi, fidē non recipiunt, mandata non servant, media salutis reiiciunt; hi non salvantur, quia, extra Christū, nulla est alia ad salutem via: sup. v. 6. Ratio est, quia verbum Christi est sermo Patris; decretum ex quo constituit salvare credentes, quod medium qui spernit, salute excidit, & perit in æternum. Sic iterum atq; iterum inculcat Salvator mandatum de dilectione Dei, & caritate mutua; est enim veræ fidei nota infallibilis & comes indivisus. Et qui non diligit manet in morte, ait Johannes 1. Ep c. 3: 14. *Contra Qui confessus fuerit quoniam Iesus est filius Dei, Deus in ipso manet, & ipse in Deo.* cap. 4: 15. Et v. 19. *Deus prior dilexit nos* Infra c. 15: 16. *Non vos me elegistis.* Initium itaq; & prima salutis causā in Deo est; quæ incrementum in nobis accipit amore; dilectione Dei, & studio pietatis.

V. 25. *Τάυτη.* III. Pars cap. In qua alias operationes Sp. sancti indicat. Transit ad sequentia & hortatur ad observationem verborum suorum, quæ præsens loquutus est cū eis, jam discessurus.

V. 26. *Παράκλησις.* Iterum redit ad declarandas operationes Sp. sancti quem mittet Pater in nomine Christi: infra cap. 15: 26. *quem ego mittam vobis à Patre.* Egreditur itaq; à Patre & Filio. Sanctus dicitur, voce transcendentali, quæ, ut alia attributa, Deo soli competit. 4. operatio Sp. sancti, memoria & plena informatio discipulorum & Ecclesiæ, in his, quæ Christus discipulis loquutus est, dum viveret in terris, quæ discipuli tum quidem satis non intellexerunt; sicut & in omnibus necessarijs ad salutem: instruxit enim Sp. sanctus veniens, Christi Apostolos recordatione & intellectu antea dictorum: sicut de destructione templi, Joh. 2: 22. de ingressu in urbem. sup. c. 12; 16. **Cognitione omni-**

um linguarum, intellectu vaticiniorum; scientia perfecta myſteriorum fidei. Eph. 3: 5.

V. 27. Εἰρήνην ὁ. Operatio Sp. Sancti, Pax conscientiarum; quam per theſin & antitheſin deſcribit, qualis ſit: 1: Pacem ſuam dicit, quæ alias pax Dei dicitur, Phil. 4:7. quam Deus operatur in fidelibus mediante merito Chriſti; hanc etiam per Sp. ſanctum conſervat. Oritur ea ex ſenſu gratiæ & reconciliationis cum Deo, ex merito Chriſti; unde fideles lætitia Spiritus magnopere afficiuntur in corde: ſicut de his agit Paulus Rom. 8. & poſt multam gratulationem exultat; v. 33. *Quis accuſabit adverſus electos Dei? Deus qui juſtificat. Quis eſt qui condemnet? Chriſtus Ieſus qui mortuus eſt: &c.*

V. 28. Ηὐχέτης. Concluſio qua diſcipulos confirmat in doctrina ſuperius tradita, jubet bono eſſe animo & de ejus abitu bene ſperare, hoſtes & inimicos non metuere, neq; diabolū; ſed in exaltatione Chriſti latari, ac perſeverare in fide. Propoſitio verſu ſuperiore. *Non turbetur cor veſtrum:* repetit propoſitionem initio cap. poſita. *Non turbetur:* hoc eſt, non dimoveatur fides ex eo ſtatu qua fuit hæcenus, rebus ſalvis; cum vident Chriſtum morientem ac deſerentem mundum. 1. Ratio, quia reverſurus ſum ad vos, vita meliore, paſſionibus vacua. 2. Quia vado ad patrem ad gloriam, & plenam uſurpationem cœleſtis illius potentia ex unionis gratia acquiſitæ, quæ in ſtatu exinanitionis latuit: ut quamvis eos deſerat ſecundum externam converſationem, ex uſurpatione tamen cœleſtis gloria ac majestatis Divinæ, potens eſt in cœlo & in terra, ut poſſit eos adverſus hoſtes potenter defendere; unde magis lætari decet diſcipulos, ſicut poſtea lætabatur Apoſtolus, 1. Pet. 1: 3. & Hebr.

cap. 1. rem melius intelligens. Pater major Christo, secundum humanam naturam; quamvis exaltata sit humana Christi natura, & assumpta in Divinam gloriam, tamen id totum habet ex gratia, quod indicat vox *ἰσαεὶς*: Phil. 2: 9. gratia scilicet unionis, ad redemptionem nostram. Interim quia Christus ex natura Deus, per essentiam Divinam à Deo non differt, cum sit *Deus benedictus in secula* Rom. 9: 5. itaq; patri est æqualis secundum Divinitatem, & virtus una; sicut ex factis superius miraculis declaravit, & vivificandi virtute, sup. cap. 5: 17. Et ex judicandi potestate.

V. 29. καὶ ἔτι. 3. A spontanea Christi voluntate ac Divina prædestinatione, antea à Christo prædicta: ut credant discipuli sponte ea suscipi à Christo, propter illorum & omnium credentium salutem.

V. 30. οὐκ ἔτι. Abrumpit colloquium, & ostendit appropinquare abitum ad mortem: mala autem quæ ei inferret ex dispositione ac permissione Divina, princeps mundi Diabolus, qui & Deus hujus seculi dicitur. 2. cor. 4: 4. Christo non competere ratione culpæ aut pœnæ, *qui peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ejus*. Esa. 53: 9. 1. Pet. 2: 21. sed propter delicta nostra: sicut id clare explicat Propheta, ibidem, v. 4. *Vere ipse pertulit infirmitates nostras, & vulneratus est propter transgressiones nostras*: &c.

V. 31. ἄλλα. Finem præcipuum hujus suæ passionis exprimit: ut ex his intelligant homines mutuum amorem Patris & Filij, & Christi obedientiam, ac ineffabilem dilectionem generis humani; qui propter salutem hominum seipsum obtulit ad mortem: *Et relicto quo frui poterat gaudio, pertulit crucem, confusione contempta*. Heb. 12: 2.

Argumentum alterum consolationis superiore cap. duxit salvator, ab operationibus varijs & gratia Sp. sancti in discipulis. III. Argumentū nunc sequitur, ab unione qua fideles Christo inserti per fidem, patris cœlestis cura & protectione servantur à malo, ne deficiant. Et est I. Pars cap. habens etiam exhortationem ductam à similitudine vitis.

III.

V. 1. *Ἐγὼ ἐπιμὲν.* Palmes ex vitis trunco aut radice expululans, si fructum producit, colitur & purgatur; si sterilis est, excinditur & arescit: Sic qui Christo inserti per fidem expullulant, ac fidem per opera bona exerunt; horum curam gerit cœlestis Pater; sanctificat eos, & donorum augmentis exornat; steriles vero, qui fidem jactant, opera autem non habent, horum fides mortua est, ait Iacobus, cap. 2: 26. quia vitales actiones non exerit: Tales à Deo ut inutilis rejiciuntur, hypocritæ sunt enim, Deum & seiplos ludificantes; qui *confitentur se nosse Deum: factis autem negant, cum sint execrabiles, in creduli, & ad omne bonum opus reprobi.* Tit. 1. 16. Est autem Ecclesia vinea Domini, Esa. 5: 1. ps. 80: 9. vitis translata ex Ægypto.

V. 3. *Ἦδῃ.* Applicat ad discipulos: discipuli sanctificati sunt & amici Dei facti, sup. c. 14: 21. idque non ex natura aut operibus suis, sed ex fide Evangelij & doctrinæ Christi, per quam Christo, uniuntur, qui *fide purificat corda eorum.* Act. 15: 9. Habent itaq; fideles vitam spiritualem, succum & vigorem omnem à Christo, cui dum adhærent, vivunt in fide ejus. Gal. 2: 20. *Vivo autem jam non ego, vivit in me Christus.* Sicut palmes non ex se, sed ex vite succum & vitam habet. Sic nos sine Christo nihil facere possumus. *Hoc verbo* (ait August.) *initium finemq; comprehendit;* puta nostræ justificationis, de qua ibidem agit: Cont. duas Epist. Pel. 1. 2: 8.

Extra Christum autem nulla est sanctificatio, reconciliatio, neq; justificatio, aut salus: sed damnatio & interitus. Non possunt itaq; in ordine & respectu ad salutis meritum, fide homines salvari, aut pia opera ac Deo placentia facere; ex naturæ viribus: juxta opinionem Pelagianorum, aut aliorum qui hos sectantur; sed arescunt & pereunt, ac *excident gratia*; Gal. 5: 4. Neq; etiam satisfacit excusatio Papistica, de merito vitæ aternæ; cum dicunt fideles per infusam Sp. sancti gratiam legem implere & ita salutem mereri: haud secus ac si quis accepta ab alio pecunia, propria industria mercari potest & comparare quicquid velit, sine alterius adminiculo. Ut enim ad vitam animale non sufficit generatio & vita à Deo data: nisi Divinæ virtutis ambitu & influxu, continuo conservetur; juxta illud, Act. 17: 28. *In ipso vivimus movemur & sumus*. Sic præter regenerationem sanctificationem & adoptionem, egemus auxilio Divino ad omnia spiritualia, *qui operatur in nobis velle & perficere, pro bona voluntate*. Phil. 2: 13.

V. 7. *Ἐὰν μένητε*. Manendum tamē est nobis in Christo, id est non negligenda gratia nobis data, sed addendū studium persistendi & permanendi in fide: in assiduo studio verbi, ac Evangelij, cum debitis exercitijs operum pietatis. Quamvis enim nihil possimus ex nobis, ut docet Apostolus 2. cor. 3: 5. Tamen auxilio & invocatione Sp. sancti Deo cooperamur ad salutem nostram. Phil 2: 12. Fructum hujus studij & constantiæ indicat: 1. Præcum exauditio, in omnibus quæ petimus: Est autem hic sermo de augmento donorum spiritualium, & de perseverantia in fide, quæ bona Deus petentibus non denegabit: Neq; etiam temporalia, si petant juxta voluntatem ejus. 1. Joh. 5: 14. 2. Ex hac

constantia in fide, & donorum incremento glorificatur Deus: & plurimi ad fidem convertuntur Mat 5: 16 3. Crescunt & augentur dona Spiritudlia, ut sint imitatores Christi, & veri ejus discipuli.

V 9. *καρῶς* II. Pars cap. habet IV. Argumentū exhortationis & consolationis adversus mundi incommoda: Sic veri Christi discipuli effecti, imitentur dilectionem ejus, primo erga patrem, quia obediens factus patri, opus redemptionis perfecit; Phil. 2: 5. ad quam filij erga patrem obedientiam, & dilectionē, respondet mutua & reciproca dilectio Patris, qui exaltavit filiū, & collocavit eū ad dexterā suam, inimicos omnes ei subjecit & dedit ei omnē potestātē, sicut testatur Baptista. sup. c 3: 34. Et sup. c 5: Petrus, Act. 2: 30. David ps 8. & 110. & 16. Dilexit verò Christus suos usq; in finem; sup. cap 13: 1. Repetit itaq; mandatum quod supra tradidit, cap. 13: 34. Et exemplum suum ipsis servandum proponit, quod in observatione mandatorum consistit: sicut supra loco citato explicatum est. Qui omnia bona ipsis præstitit, curam eorum gessit in mundo, informavit, mala plurima pertulit, sine murmure mortem etiam, ad reconciliationem fidelium cum Deo: sicut id explicat Petrus: 1. Ep. cap. 2: 21. *Christus passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum: etc.* Hanc Christi dilectionem decet fideles omnes imitari. *In hoc cognovimus caritatem Dei, quoniam ille animam suam pro nobis posuit, & nos debemus pro fratribus animas ponere.* 1. Ioh. 3: 16.

V. 11. *τάυτα*. Finem duplicem hujus suæ exhortationis exprimit *ut scilicet, gaudium meum in vobis sit. 2. ut gaudium vestrum impleatur.* Dixit signum esse gratiæ Dei & sinceræ dilectionis, cum præcepta servamus: si enim dicat aliquis

se Deum deligere. cum oderit proximum, mendax est, ut docet Jacob. cap. 2: 15. 1. Joh. 4: 19. Jam quia carni inimica & molesta est talis dilectio, infert enim maximas sæpè calamitates, sæpè etiam mortem; quaritur itaq; quale ex his passionibus oriatur gaudium. 1. perficitur in nobis hoc exercitio gaudium Christi, & dilectio ejus, ut discamus, spe atq; fiducia in ipsum ferri eiq; arctius adhærere, & siquid patimur propter justitiam, beatos nos reputamus, nec timemus, nec conturbamur, sed sanctificamus dominum in cordibus nostris; 1. Pet. 3: 14. Deinde, impletur gaudium nostrum, juxta promissionem, Matt. 5: *Gaudete & exultate quia merces vestra multa est in cœlis. Et ut peccatis mortui, justitia vivamus.* 1. Pet. 2: 24. Et *Comunicantes Christi passionibus gaudete; ut & in revelatione gloria ejus gaudeamus exultates.* 1. Pet. 4: 13. Quo gaudio completi sancti martyres, læti per-tulerunt supplicia gravissima. In hoc gaudio consistit 4. arg. consolationis quam fideles in cordibus suis sentiunt: Rom 6. & c. 5: 3.

IV.

V. 12. *ΑΥΤΗ*. Præceptum repetit & iterum iterumq; inculcat, ut intelligant Christum rem serio agere. Est vero hoc V. Argumentum consolationis, quia fideles sunt amici Christi; quod quatuor rationibus probat. 1. Quia mortem perfert pro salute eorum: quo officio & qua dilectione nulla potest esse major; sicut explicat Paulus Rom. 5: 8. Eph. 2: 5. 1. Joh. 4: 9. Et c. 3: 16. unde petatur explicatio uberior. Non enim habet quisquam precium majus, quod pro amicis pendat, quam vitam. Erasmus quidem nos tunc filij iræ, in peccatis mortui; Eph. 2. Et odio ferebamur magis erga Deum, propter judicium ac severitatem legis, acculantis delicta nostra. Deus autem dilexit nos ini-

nicos, & tradidit filium pro nobis. Sic Paulus dicit Judæos *inimicos secundum Evangelium: secundum electionem carissimos*, Rom. 11: 29. Nec potuimus amici Dei fieri ex voluntate nostra, antequam nos Deus per Evangelium converterat, data nobis fide & gratia per Sp. sanctum: unde oritur dilectio erga Deum.

V. 14. ῥησις. 2. Ratio: ab operibus bonis, quibus illustratur ac lucet in conspectu Dei & hominum vita fidelium: neq; enim extra Christum quicquam boni ab hominibus venit, quod Deo placeat; Phil. 3: 7. *Sed que mihi fuerunt lucra, hæc arbitratus sum propter Christum detrimenta.* Et sup. v. 5. Et quamvis imperfecta sint fidelium opera, & multis infirmitatibus obnoxia; tamen acceptantur à Deo ut bona propter Christum, cujus merito teguntur peccata ex carnis infirmitate profecta: sic salvator in horto condonat somnolentiam discipulorum; quos tunc maxime vigilare oportebat, & orare imminente periculo. Matt, 26: 41.

V. 15. Ουκέν. 3. Ratio, confirmans rationem præcedentem, ex dignitate & præmientia ac prærogativa amicorum Dei, præ amatoribus rerum mundanarum. Et primo illustrat argumentum antithesi servi & amici; amicorum enim sunt bona communia, sunt consilia cognita, & consensus voluntatis: cum servis nulla est consiliorum, præsertim secretorum, communicatio; sic qui sunt extra Ecclesiam, & qui Evangelij doctrinam respuunt, consilium Dei de salute hominum nesciunt. Sed fideles quia sunt amici Dei, itaq; ea omnia quæ filius audivit à Patre ea ipsis revelavit, & consilium Dei manifestavit discipulis Christi, ipsi vero suis discipulis: sic Paulus presbyteris Ephesinis aperuit omne consilium Dei, Act. 20: 27. Non universam sci-

entiam Dei, cujus non est capax ulla creatura, est enim infinita; sed quæ filius ut mediator à Patre audivit, quantum satis est ad salutem: diciturq; à Sp. sancto *scientia salutis?* Lue. 1: 77. Nec fuit hominum: generi cognita, sed est revelata per Prophetas & per-filium. Eph. 3: 5. Heb. 1: 2.

V. 16. *ἐκ ὑμῶν*. 3. Ratio, duo membra habet: 1. à gratia Dei, qui nos elegit ante ullam dispositionem aut operationem nostram, ex mera gratia Eph. 2. Deinde, non solum elegit Apostolos sicut communiter omnes credentes, ad salutem; sed ut alijs quoq; salutis autores existerent: hoc est, ut prædicarent Evangelium per universum mundum, redundante fructu ad multa millia conversorum credentium, quorum fide ac ministerio, pervenit ad omnes fines terræ; duratq; hodie Evangelium Christi & prædicabitur in Ecclesia, & manebit usq; ad finem seculi, juxta mandatum & promissionem Christi, Matt. 28. 19. Et Act. 1: 8. *Eritis mihi testes in Ierusalem & Judæa & Samaria & usq; ad fines terræ.* Nec minimus fructus est hujus prædicationis, quod conversi ad Deum, impia opera tenebrarū relinquentes, Deo serviunt in sanctitate & justitia, sicut vaticinatur Zacharias; Luc. 1. &, glorificetur Deus per virtutes & bona opera fidelium; dona etiam Spiritus & gratiam, qua freti Deum orant in nomine Christi & exaudiuntur.

V. 17. *Τάυτα*. Conclusio hujus loci de dilectione: sequitur pars tertia cap.

VI. V. 18. *ἐκ τῶν*. III. Pars cap. continet VI. Argumentum consolationis adversus persecutiones & odia impiorum & mundi: in quo quatuor validissimis rationibus erigit & consolatur discipulos, adversus violentiam impiorum: deinde totidem rationibus exaggerat magnitudinem

nem peccati eorum, qui Evangelio non obediunt. Argumentum tale est: Discipuli habent Iesum salvatorem & Deum Patrem socium suarum ad ictionum itaq; non est ipsis metuendum à crudelitate & odio impiorum. 1. Ratio probationis, quia non est res nova aut inopinata: Christum enim prius fuerunt persecuti. Nam intuenti historiam Christi Domini, non est ignotum, quomodo à prima natiuitate ipsum Herodes ad necem quaesiverit; ad famam natiuitatis eius Ierosolyma sit exterrita, ab initio prædicationis calumnijs, odio, insidijs, violentia fuerit à præcipuis gentis Judaicæ impetitus.

V. 19. *Ἰὴν τὴν*. 2. Ratio. Mundani homines mundana tractant, & diligunt eos qui eadē sectantur, avaros laudant ut iudustrios, violentos & iniquos ut fortes, ebrij ebrios amant, lægnes ignavis se sociant; *Est autem mundus totus in maligno positus*, 1. Ioh. 5: 19. itaq; Christianos hortatur Apostolus, ibidem c. 2: 15. *Nolite diligere mundum, neq; ea quæ sunt in mundo.* Et: *Quoniam omne quod est in mundo, concupiscentia carnis, & concupiscentia oculorum & superbia, non sunt à Patre sed à mundo. Et mundus transit, cum concupiscentia ejus.* Qui hæc studia deferunt ac damnant, hos mundus odit atq; persequitur. Prov. 1: 7. Sap. 2: 12. Causa hujus odij est, quia per vocationem, conversionem, sanctificationem, illuminationem Christi, segregati sunt à consortio malorum, ad sanctitatem vitæ.

V. 20. *Μνημονεύετε*. 3. Ratio ab admonitione Christi & vaticinio superius tradito Matt. 5: 11. cap. 10. Luc. 14: 26. Recepti sunt discipuli in societatem Christi, ergo pari conditione fruuntur, sicut discipuli unius Magistri, & unius domini domestici: nec convenit eos fatum melius expectare,

supra dominum aut Magistrum, cujus informationi ac ministerio se tradiderunt; nisi relicta statione, ad impietatem mundanam redire cupiant.

V. 21. *Ἀλλὰ*. 4. Ratio, qua immunes facit discipulos ab hac culpa, sunt enim coram mundo innocentes, cui nihil deliquerunt; magna autem est consolatio, si propter nomen Christi & Dei gloriam hæc perferant, qui ipsis retribuunt præmia maxima. Matt. 5: 12. & cap. 19: 28. Causâ vero hujus infantiæ impiorum est, ignoratio Dei & justitiæ ejus; nec agnoscunt beneficium quod ipsis Deus offert & paravit in Christo: ideoq; ministros & prædicatores hujus gratiæ mundus persequitur. Aliàs si velit Deus pios impijs affligendos permittere, non est coram Deo justus quisquam vivens. Ps. 143: 2. Job. 15: 4. Rom. 3: 10.

V. 22. *Εἰ μὴ ἤλπεν*. Nunc quatuor rationibus sequentibus amplificat & declarat magnitudinem peccati eorum, qui Christum & discipulos persequuntur; quod etiam animum addit & confidentiam fidelibus, expectantibus justum judicium Dei adversus impios. 1. Ratio desumitur à contemptu filij Dei, qui non solum per Prophetas & legatos ad eos venit, sed nunc etiam in persona propria; afferens verbum æterni patris, declarans se esse filium Dei Messiam. Heb. 1: 1. Huic qui non obtemperat, majora supplicia meretur, quam hi qui rebellarunt adversus Moysen. Heb. 12: 25. Peccatum rebellionis seu contumaciæ hic urget Salvator, seu peccatum in Sp. sanctum, cum rejiciunt salutis mediâ oblata: itaq; Judæi excusationem ab hoc peccato non habent; venit enim Christus & loquutus est eis, & se filium Dei esse ostendit secundum Prophetias: sunt itaq; inexcusabiles. Rom. 2: 1. Et pœnas graviores merentur quam gentes.

tes. Luc. 12. 47. Matt. 11: 24. Alias non est dubium Judæos ut omnes homines fuisse peccatores, quod etiam Paulus ostendit, Rom. 2: 17.

V. 23. *ὁ ἐμὲ*. 2. Ratio ostendens magnitudinem peccati, quia odium quod adversus Filium dirigitur, in Deum Patrem tendit: non potest autem quicquam efficere odium creaturæ adversus creatorem, sed est, insolens, temerarium, diabolicum, vanum, impium: quo argumento sævientes Judæos Gamaliel represit, Act. 5: 39. Et Stephanus, Act. 7: 51. Deinde qui non honorat filium non honorat Patrem, Joh. 5: Non potest itaq; placere Deo adoratio & cultus Turcarum & gentilium, quia excludunt filium.

V. 24. *Ἐι μὴ ἔσται*. 3. Ratio, à neglectu & contemptu operum Christi, quæ ipse tot & tanta effecit quanta nemo alius unquam: sicut fatetur cæcus, sup. c. 9: 32. & populus, Joh. 7: 31. *Christus cum venerit nunquid plura signa faciet quam quæ hic facit?* Fecit autem Jesus ea quæ ipsum facturum Esaias prædixit. c. 35: 4. Qualia Johannis discipulis Salvator commostrarat; Luc. 7: 22. Hæc quia Iudæi negligunt, contemnant, diabolo ascribunt, Matt. 12: 24. Ioh. 8: 48. & c. 10: 20. signa alia quarunt, sup. c. 6. 30. ubi etiam Christum Moysi postponunt: itaq; in Sp. sanctum peccant, & adversus Patrem cœlestem, qui misit filium, & de adventu & miraculis & doctrina: tempore etiam adventus per Prophetas prædixit: itaq; non salvantur.

V. 25. *Ἄλλ' ἴσα*. 4. Ratio; quia de hac Iudæorum cœcitate & contumacia David vaticinatur, ps. 35: 19. *Respice quia tam multi sunt inimici mei, qui oderunt me sine causa.* Et, Ps. 35: 7. & 69: 5: & 119: 161. Ideoq; non mirabuntur fideles velut de re nova, quam Sp. sanctus dudum prædixit, quam Iudæi

ex Prophetis observare debebant, & in timore Dei declinare; quod quia à Sp. sancto admoniti, tamen negligunt, itaq; poena graviore punientur..

V. 26. *ὄρω*. Conclusionis loco, promissione Sp. sancti tristes discipulos consolatur, adversus odium & contumaciam persecutorum, ne nimia formidine deficient, sed fiducia Sp. sancti roborentur ad exequendum officium. Est vero etiam in hoc loco fundamentum fidei Christianæ de Sacrosanctæ Trinitatis mysterio: Sp. sanctus qui à Patre procedit, mittitur per Filium in Ecclesiam & in corda fidelium. Dicitur Spiritus veritatis, fons scilicet & principium primum veritatis, vel ipsa veritas: sicut etiam filius mittens veritas dicitur. 1. Ioh. 5: 6. & est unum cum Patre & filio ibidem v. 7. *Tres sunt qui testimonium dant in celo; Pater, verbum & Sp: sanctus: & hi tres unum sunt*: testimonium hoc Dei est: v. 9 itaq; Sp. sanctus est Deus. Deum itaq; Sp. sanctum socium testificantem, veritatis fontem secum habent: non est igitur quod metuant odia, persecutiones & violentiam hujus mundi, potens est enim fulcire eos. Rom. 14: 4. Ipsi etiam testabuntur, itaq; dicuntur cooperarij veritatis. 3. Ep. Ioh. v. 2.

C A P. XVI.

Quatvor partibus hoc caput absolvitur, Exordio, & tribus argumentis consolationis.

V. 1. *τάρα*. Exordium, in quo clarius adhuc prædicat discipulis suis, de imminente persecutione, postquam sex argumentis præcedentibus animos eorum præparasset; intentos Regno & præmijs temporalibus: quos ab his terrenis abstractos, Salvator ad calamitates tolerandas instruit;

ne à fide averſi, vitæ genus antea uſitatum arripiant, & ad incredulitatem & ignorantiam priorem relabantur. Oſtendit itaq; neceſſariam eſſe hanc admonitionem, ad tale ſcandalum vitandum: & eſt propoſitio exordij.

V. 2. *Ἀποσταγῶντες*. Narratio ſequitur, qua genus & vehementiam perſequentionis exprimit. 1. Eijcient eos ex Synagogis, ut impioſ, blaſphemos in Deum, ut ſeductores, hoc eſt. Abutentur impij excommunicationis fulmine, adverſus Evangelij miniſtros; qua tamen poteſtate Dominus Eccleſiam armavit, non adverſus bonoſ, ſed ad reprimendoſ contumaceſ, ut patet Matt. 18: 15. Sic hodie Romani adverſus innocenteſ veræ fidei conſeſſoreſ, hac ſpirituali poteſtate abutuntur, addita inſuper vi externa. Sic impij huic Eccleſiaſtica animaverſionī, addiderunt vim externam. Apoſtoloſ in carcerem conijciunt, Act. 5: 18. Stephanuſ morte mulctatur, cap. 7. Sauluſ in Chriſtianoſ graſſatur, cap. 9. Petruſ capitiſ damnatur, cap. 12. Et quod afflictoſ vehementer afficit: fama mala ſuperadditur, qua ut malefici apud multitudinem traducuntur: ut Pauluſ, Act. 22: 22. *Tolle de terra hujusmodi, non enim ſas eſt eum vivere.* Et v. 28. *Hic eſt homo, qui adverſuſ legem & locum hunc, omneſ u-
biq; docet;* &c. Sic impij Divinæ gloriæ ſtudioſ prætendunt.

V. 3. *Καὶ ταύτα*. Proſciſcitur hæc inſania ab ignorantia Dei, non ſolum quia fidem Dei profitentur, factiſ autem negant. Matt. 15. 8. 2. Pet. 2: 1. ſed quia conſilium Dei de ſalvandis hominibuſ non percipiunt, vel oblatum reiſciunt.

V. 4. *Ἀλλὰ*. Cauſam reddit cur ipſiſ prædicat hæc mala; ſcilicet, ne repleti ſpe vana terrenæ gloriæ, & ſecuri malorum imminentium, repentina & inſperata calamitate obuantur: magiſ vero præmoniti, ſemper de hiſ cogitent &

animos obfirmant, ad toleranda hæc mala cum patientia & spe, memores consolationis à Christo datæ. Deinde ostendit non fuisse necessariam antehac talem admonitionē, quia præsentē sponso nulla erat indigentia. Matt. 9: 15.

V. 5. *Νῦν δὲ.* Iam vero hanc exhortationem necessariam esse cum abiturum se ostendit ad Patrem: deserens discipulos secundum conversationem hanc mundanam. Reprehendit autem discipulos, quia informationem pleniorē de hoc Christi abitu non expetunt: est ea hominum infirmitas, ut de rebus prosperis & successu atq; commodis temporalibus potius audiant, quam de malis & adversis. Spes discipulorum erat de Regno terreno, qua frustrati perturbantur: contristantur autem, & inviti non sine dolore animi hanc spem deserunt, & ad statum hunc afflictum cogitationes convertunt ægro animo: maxime quia jactura amissi boni sperati certa est, ex prædictione Christi: quid vero boni ex hoc abitu Christi sequatur, & quis sit tribulationū exitus, non satis apparet. Quærenda igitur fuit ratio, & causa mortis Christi & ejus salutaris operatio, ut per mortem ejus Deo reconciliati, bona cuncta sperare possint à Deo, in hoc & futuro seculo.

V. 7. *Ἀλλ' ἐγώ.* II. Pars cap. & VII. Argumentum consolationis à fructu salutari mortis Christi: mittet enim paracletum, qui ipsius vice discipulos defendet & tuebitur, robur animi addet, ornabit donis illustribus, & eis assistet in periculis. *Παράκλητος* advocatus, accersitus ad auxilium, consolator: ut qui vocatur ad causæ defensionem, ad belli societatem, &c. Et quamvis ipsi ut omnes fideles per baptismum sanctificati, accepta fide, Sp. sanctum simul acceperint, per efficaciam meriti Christi; tamen post mortem

& ascensionem in cœlum, illustrioribus Sp. sancti donis ornati fuerunt, Sup. cap. 14: 15. *Alium paraclitum abis vobis, ut maneat vobiscum in æternum.* Et Act. 1. *Accipietis virtutem superventis Sp. sancti.* & v. 4. *promissum à patre.*

V. 8. καὶ ἐλθὼν. Officium Sp. sancti erit, 1. Arguere mundum de peccato incredulitatis, quia resistunt Deo, filium Dei & Evangelium ac salutem, cum medijs oblati non recipiunt. Arguet hanc incredulitatem ex vaticinijs prophetarum, promissionibus, typis vet. testamenti, additis miraculis, quibus Evangelij prædicatio firmabitur. Sicut Petrus Act. 2: 16. Paulus, Act. 13: 7. & 16. 14: 9. Et hoc modo deducta fuit prædicatio Evangelij per orbem terrarum, revelata fuit turpitudine idololatrica, recepta fides Christi, & mundus victus atq; subditus Deo. v. 10. 2. De justitia, quia mundus veram justitiam quæ valet coram Deo non intelligit, pleriq; putant justitiam acquiri ex operibus bonis, & per eas salvari homines. Cicero in somnio scipionis gloriã & immortalitẽ putat acquiri ex præclare gestis pro repub. *Judæi propriam justitiam statuerere volentes, justitia Dei non sunt subjecti.* Rom. 10: 3. Hæ erroris convincet Sp. sanctus & ostendet quæ sit justitia vera, in qua consistet vita æterna; in fide scilicet Christi, qui vadit ad Patrem. acquisiturus justitiam credentibus, per mortem crucis.

V. 11. Περὶ δὲ 3. De judicio; *quia princeps hujus mundi, dictus Deus hujus seculi,* 2. Cor. 4: 4. *judicatus est, principes & potestates, rectores mundi, tenebrarum hujus seculi, spirituales nequitiæ in cœlestibus:* Eph. 6: 12. quibus exprimit Sp. sanctus ingentem potentiam Diaboli; etiam Iob. 41. sub voce Leviathan potentia ejusdem describitur. Ab hoc spiritu seductore excæcatus mundus, Christum & Evangelium ejus ini-

qua

quo iudicio damnavit: potestas hæc erat tenebrarum, aīc Salvator cum comprehenderetur in horto. Damnata est hæc iniquitas in morte, re surrectione Christi, ascensione in cœlum, ut destructa potestate infernali, Sp: sancti operatione feliciter procedat prædicatio justitiæ Christi, damnatis & extirpatis erroribus gentilium & Iudæorum: Et Christus vicit mundum inf. v. 33: Et Portæ inferorum non prævalerunt adversus fidem Christi Matt. 16. Sic quicquid patiuntur fideles ab impijs, læti tamen triumphum agunt in Christo, de victoria in ipso parta, & salute promissa: ipse enim *nobiscum erit usq; ad consummationem seculi.* Matt. 28: 20. *Captivam duxit captivitatem.* Eph. 4: 8. Col. 2: 14. Sic evacuato mundi perverso iudicio, Christus se victorem in Ecclesia ostendit, sublati erroribus gentilium & Iudæorum.

V. 12 Ἐπὶ πολλὰ. 4. Explicuit Salvator officium Sp. sancti, & quæ sit ejus operatio adversus mundum & hostes fidei: nunc operationem ejusdem declarat erga discipulos & Ecclesiam, qua ipsos instruet & muniet adversus impios. Et primo, exordio indicat, quare adhuc eos sufficienti & perfecta informatione non imbuat; quia videlicet eminentissimæ hujus scientiæ, (quam sic nominat Paulus, Phil. 3: 8) non sunt capaces; omnia enim ad temporalem prærogativam trahunt, ut patet ex questione discipulorum; Matt. 18: 1. Petri, Matt. 19: 27. Filiorum Zebedei. cap. 20: 20. Luc. 22: 24. Act. 1: 6. Itaq; defecerunt tempore persecutionis; in horto, cum comprehenderetur Christus fugiunt, Petrus Salvatorem abnegavit, ceteri Christum resurrexisse non credunt: Sic Iohan 6: 66. Christi sermone offenduntur & ipsum deserunt, Iudas Salvatorem prodit. Iudæi blasphemant. Matt. 12. Ioh. 8. postea verò accepto Sp. sancto, aliter se gerunt.

V. 13. *Ὁπνυ δε.* 1. Spiritus veritatis, autor scilicet & fons omnis veritatis, qui est ipsa veritas, sup. c. 14: 17. docebit eos omnem veritatem, non sapius eadem inculcando, proluxa & operosa informatione, ut hactenus; sed repente, modo supernaturali & miraculoso, inibuet eos cognitione perfecta, ut intelligant omne consiliū Dei, de redemptione hominum. *Nan loquetur à semetipso*, sicut Montanus, qui se appellabat Paracletum, novas revelationes jaçtabar, de quo Epiphanius Tom. 1. l. 2. hæresi 48. Sicut etiam Romani quī traditiones venditant; verbo Dei contrarias: sed loquetur verba Dei, sicut est idem essentiā cum Patre & Filio. Audit autem Sp. sanctus non auribus ut homo, sed per processionem à Patre & Filio; unde scientia & veritas ipsi est essentialis & eadem qua Patris & filij, ut supra dictum est. 2. Prædictio futurorum & vaticinia Prophetica, Sp. sanctum habent autorem, cujus instinctu loquuti sunt Prophetæ, 2. Pet. 1: 21. hujus doni eximij etiam adveniens participes faciet discipulos.

V. 14. *Εκείνσ.* 3. Genus doctrinæ universum respiciet Dei & Christi gloriam, neq; enim metuendum est Christo mortuo, cessare oportere doctrinam Evangelij; nam morte Christi & adventu Spiritus, illustrabitur gloria Evangelij Christi, ut illuminetur totus mundus: & agnoscat per ministerium Apostolorum, & confiteatur omnis lingua, quod *Christus sis Dominus ad gloriā Patris.* Phil. 2: 11. Ratio est, quia *de meo accipiet*, hoc est eandem doctrinam, eandem veritatem ipsis ingeret, quam Christus docuit. Completa autem est hæc promissio in die Pentecostes. Act. 2.

V. 15. *πάτερ.* Confirmat rationem præcedentem ab unitate essentiæ Patris & Filij & Sp. sancti, trium personarum

Divinitatis, quorum sicut est una essentia, sic una scientia & essentialis, Patris & Filij, & procedentis ab utroq; Sp. sancti. *Data est etiam filio omnis potestas in caelo & in terra:* Matt. 28. Phil. 2. Divina natura per æternam generationem; humana per unionis gratiam in tempore.

V. 16. *Μικροβ.* III. Pars cap. in qua vaticinatur ulterius, de persecutione & violentia impiorum, & addit VIII. Argumentum consolationis, de reditu suo ad discipulos, & fideles suos, cum producet eos ad felicitatem æternam. Repetit breviter supradicta, cap. 14. de habitationibus in domo Patris: hic verò consolationem addit de brevitate temporis; ut si per mortem temporalem ad Patrem abeat, post pauca tamen se ipsis videndum præbebit, itaq; hinc etiam de resurrectione sua vaticinatur, etiam & insuper de reditu ad iudicium. Discipuli vero ex antiquo errore de regno terreno, iterum in spem erecti putant, si revertatur, nec diu absit, regnum adhuc instaurari posse, ad quod etiam propendere multitudinem intellexerunt, sup. cap. 6: 14. itaq; jam ulteriorem hujus rei explicationem desiderant; sicut cum in cœlū ascenderet, spem eandem adhuc retinuerunt. Act. 1: 6. *An in hoc tempore restitues regnum Israel?* Itaq; partim ex ignorantia, quia rationem regni Christi non intelligunt, partim ex incredulitate curiositas ista proficiscitur; carnales enim erant, indigentes uberiore illuminatione Spiritus.

V. 19. *Ἐγρω.* Id intelligens Dominus, verba prolata iterat: cerbra hæc verborum repetitio, ostendit multum fuisse discipulorum discursum, cum anxietate cognoscendi, quid sibi velit iste reditus: nam de abitu per mortem sæpius audiverunt, de reditu jam ulterius audire desiderant, ac restitutione Regni, ex quo gaudium maximum per-

percipient. Ex hoc desiderio & cognoscendi studio, Iesus occasionem arripit iterum admonendi de re omnium gravissima, & tristitia plena, cruce scilicet, persecutione & afflictione, quã ipsis inferent impij, & de futura calamitate Ecclesiã, ad finem usq; mundi, contra vanam spem discipulorum, de felicitate temporalis.

V. 20. *Ἀπλῶς*. Clarius exprimit afflictionis vehementiam, & crucis acerbitatem, quam describit: 1. ex magnitudine doloris, ut fieri solet, ut etiam lachrymas afflictis exprimat. 2. Ex gaudio & insultatione inimicorum, qui super afflictione fidelium exultant; sicut Ps. 35: 21. *Os dilatant & dicunt: sic sic, quod optavimus.*

V. 21. *ἡ γυνή*. 3. Ab exemplo parturientis mulieris; quã licet imminente hora partus, metu, & postea doloris vehementia supra omnes afficiatur, repentina tamen conversione cessat dolor, & succedit gaudium; ex acquisita foetole sana & omnibus membris integrã: adeo ut lætitia ex felici partu, & amicorum congratulatione, omnem doloris memoriam aboleat.

V. 22. *καὶ οὖν*. Consolationem nunc adhibet, & 1. docet, talem fore conditionem Ecclesiã, *nunc*, id est in hoc mundo; sed revertetur Dominus ad eos, sicut mulier à partu labore & cruciatu, cum ad summum pervenit, repente liberatur. Sic Paulus sæpè mirabiliter evasit impiorum manus. Et in ultima sua defensione, cum demeretur ad mortem, lætatur se ereptum ex ore leonis: Diaboli scilicet, qui Paulum tyranni indignatione terruit, ut deficeret à fide, Deus autem ei assistit: itaq; videns mortem imminere, lætatur in gloria cœlesti & corona vitæ, quam accipiet, omnium laborum suorum mercedem. 2. Tim. 4.

mulieres sanctæ sæpè in partu vitam amittunt, latentur tamen, & eriguntur spè æternæ gloriæ, quia in opere à Deo sibi imposto moriuntur in fide, & spè venturæ felicitatis. Iosaphat 2. Chron. 20. *Nulla vis in nobis.* Hicchia. Esa. 37. Pl. 31: 23. *Dixi in excessu meo por jeffus sum à facie tua; autamen cum clamarem ad te audivisti vocem deprecationis meæ.*

Παλιῖ ΙΙΙΙ. Pars cap. in qua promissionibus eos confirmat & solatur. I. Revertetur & gaudio eos afficiet infinito; æternum erit hoc gaudium, non interruptum injuria inimicorum; sicut fit in mundanis. Et est IX. Argumentum consolationis.

V. 23. Καίῖ. Deinde, ornabit eos perfecta scientia ut non egeant ulteriore informatione, in rebus fidei, adveniente Sp. sancto, qui deducet eos in omnem veritatem, sup. v. 13. intellige quantum sufficere possit ad salutem & cognitionem Dei in hac vita: sed in adventu Domini perfectissima. *cum Deus erit omnia in omnibus*; 1. Cor. 15: 28. cujus cognitionis differentiam explicat Paulus, 1. Cor. 13: 12 *ἀκμῶ ἀκμῶ.* Tertio promissione exauditionis eos erigit, & munit adversus imminentes calamitates, docetq; eos in posterum petere debere in nomine ejus, quod hætenus factum non est, nisi in figura, ad propitiatorium, veteris testamenti ritu, de quo adorationis modo cum Christo egit mulier Samaritana, sup. cap. 4: 20. Ex Deut. 12. Sermo Christi consolatorius est hoc loco, adversus incommoda hujus mundi, cui malo remedium attulit, promissiones iam dictas: huc referendum est illud ὅσα ἂν ἀυτῆς ἔτη. Quicquid petieritis, juxta promissiones datas, & in nomine Christi; quæ spectant ad Dei gloriam, & Evangelij predicationem; & alias, *quæ omnia petimus secundum voluntatem ejus.* 1. Iob. 5: 14. Iac. 4: 3.

Nunc

Nunc vero suadet & præcipit ut juxta datam informationem assidue petant, cum certissima spe exauditionis, ut in re percipiant, quod sperando expectant.

V. 25. *ἴαυτε*. 4. Iterat promissionem, de venturo dono supernaturali Sp. sancti; loquitur autem in similitudine, quia quæ verbo promittit, re ipsa discipuli non experiuntur, itaq; sat firmiter ut oportet credere non possunt, nec satis percipiunt. Mittet itaq; Sp. sanctum, juxta datam promissionem: ut palam omnibus videntibus, dona supernaturalia, miraculorum, linguarum, cognitionis mysteriorum percipiant, & quod verbis promittitur, tunc re ipsa sentiant. Confirmat datas supra promissiones, ex eventu quem, sentiant, cum ipsi aucti donis promissis, abundant scientia salutis, ut non sit necesse ulterius quærere. Jer. 31: 34 *Non docebit vir proximum suum, neq; frater fratrem;* etc. Est igitur nunc multo illustrior cognitio Sanctæ Trinitatis & Messia ac beneficiorum Dei, etiam consilij Divini de salute hominum, quam olim in veteri testamento. Et Ecclesia novi testamenti orat in nomine Christi, ut det nobis Deus omnia per ipsum.

V. 26. *καὶ ἐλέγω* Quod Christus dicit se non orare patrem pro illis, est intelligendum, non hoc solum, sed effecturum merito & passione sua, ut & ipsi reconciliati Deo, etiam absente Christo, possint Deum orare, in nomine ejus: Nam ipsi nunc Deo dilecti sunt, quia receperunt verbum Christi, & crediderunt ipsum esse legatum Dei, Messiam, salvatorem mundi, Dei filium. Interim non cessat Christus orare pro suis, residens à Dextris Dei, Rom. 8: 34. & infra cap. 17: 9. pro eis orat proluxe & multis.

V. 28. *ἰᾷλαθον*. Hac consolatione eos afficere voluit,

qui sicut à Patre in mundum venit, antea in mundo non visus, ita nunc mundum relinquet & revertetur ad Patrem: dum interim bene sperent discipuli, & attente considerent consolationis rationes datas; & confidenter petant à Patre auxilium adversus impios, & bona corporalia ac Spiritualia, cum certissima spe exauditionis. De accessu Christi in mundum & abitu, eadem est ratio, quæ est ascendentis in cælum & descendentis, sup. cap. 3: 13. unde petatur explicatio.

V. 29. *λέγει* *Ϟiv*. Exceptio discipulorum, qua cupiunt à se depellere objectam ignorantiam; sup. v. 12. Et v. 25. Quasi probe intelligant informationem Christi, claram satis & non proverbio aut similitudine prolatam. Insuper fidem suam profitentur, de Christo, quem omniscium & à Deo missum confitentur; ideo quia non rogatus novit cogitationes ac dubitationes eorum, & ad eas bene responderit.

V. 31. *ἀμνησθη*. Respondet Iesus & arguit temeritatem eorum, qui nunc cum periculum non vident, nec intelligunt, scientiam & constantiam magnam profitentur: prædicit autem fore post pauca, ut viso periculo fugiant, relicto ipso in potestate hostium; quod etiam factum est. Et licet magno animo Petrus periculo se committere tentavit, tamen tolerare non potuit, sed gravius cæteris lapsus est, abnegando Salvatorem; Iudas etiam Dominum prodidit. Sic inimici eum excruciant; amici laborantem deserunt: sicut prædixit David, Ps. 38: & 102. Ipse vero solus relinquitur, omni humano auxilio destitutus. Consolationem vero accipit ex assistentia Patris, qui ei affuit & auxilium præbuit in passione: nisi enim Divino auxilio sublevatus fuisset, succubuisset in morte, obrutus tanta hostium mul-

multitudine; Deus itaq; cooperatus est cum humana natura, in redemptionis opere, ut sit Christus mediator noster secundum utramq; naturam.

V. 33. *Τάυτε*. Conclusio præcedentis exhortationis, in qua repetit consolationis & exhortationis argumenta præcipua, 1. de pace & gaudio spiritali quod habituri sint in Christo & fide Evangelij. 2. ut animi obfirmant adversus persecutiones venturas sperantes latum exitum. 3. Confidant in Christo victore qui hostes eorum vicit, ut potens sit eos defendere ab omnibus malis, ne quid saluti eorum noceat impiorum violentia; neq; cursum Evangelicæ prædicationis impediatur.

C A P. XVII.

Sequitur in hoc capite X. argumentum consolationis, in quo precibus ardentibus Deum orat pro se & pro discipulis & Ecclesia. Et his tribus partibus hoc caput absolvitur. Validum est hoc Christianis fidelibus consolationis argumentum, cum sciant se habere Dei filium pro se orantem, & nunc collocatum à dextris Dei, itaq; precibus assiduis interpellantem pro nobis. Rom. 8: 34. quæ est pars officij mediatoris non postrema.

V. 1. *Τάυτε*. I. Pars cap. in qua Deum patrem orat, ut sibi adesse velit in perficiendo redemptionis opere; levat in cælum oculos, quo gestu ostendit se serio ad Deum in cælis orationem dirigere. *Venit hora*: Unde patet horam seu tempus definitum esse passioni Christi, & eam esse in potestate Patris, non in arbitrio inimicorum; quod etiam superius innuit, cum dixit duodecim esse horas diei; sup c. 11: 9. & Luc. 22: 53. cum comprehenderetur in horto dicit:

Hæc

Hac est hora vestra & potestas tenebrarum. Orat vero ut clarificet eum Pater, hoc est, ut adjuvet, eum eiq; adsit in passione, resurrectione, ascensione in cœlum; ut filius vicissim Patrem clarificet, videlicet, ut spargatur gratia & misericordia Patris per orbem terrarum, qui in Christo Filio voluit genus humanum sibi reconciliare. 2. Cor. 5: 19.

V. 2. *καθ' ὧν.* Argumentum ducit à priori benevolentia seu gratia, per unionem carni Christi communicata, omnipotentia scilicet: ut superaddat felicem successum, electis suis conferendi donum vitæ æternæ. Datur itaq; vita æterna ex gratia Patris & merito Christi: non per merita nostra, quamvis in fide facta.

V. 3. *ἄντη δὲ.* Nunc media, seu viam ad vitam æternam perducentem indicat: ea est, 1. cognitio Dei, qui solus est Deus verus; ubi ostendit unum esse Deum, & excludit idola & omnia gentilium fictitia numina; Est autem Deus unus, æternus, pater domini nostri Iesu Christi; *Ego solus sum & non est Deus præter me.* Deut. 32: 39. 1. Sam. 2: 2. Cognoscendus est hic Deus in unitate essentia, & personarum trinitate, sicut manifestatus est, præcipue circa baptismum Christi. Matt. 3: 16. Et in institutione baptismi fidelium: Matt. 28: 19. Hic verò præcipue, præter hanc cognitionem etiam respicit misericordiam Dei & amorem humani generis, qua misericordia calamitatis nostræ motus decrevit per Christum nos salvare: quod denotant verba, *quem misisti.* 2. Consistit meritum vitæ æternæ in Christo, misso ad revelandum hoc consilium Dei: & ad reconciliandos nos Deo per mortem; qui etiam meruit nobis sanctificationem per Sp. sanctum, nobis missum, ut justificati à peccatis, vitam æternam habeamus per nomen ejus.

V. 4. *Ἐγώ σαι.* Explicat verba supraposita v. 1. Clarificavit Christus Patrem, assumptione carnis, significando hominibus voluntatem Patris per Evangelium quod attulit: quod etiam miraculis confirmavit; ut innotesceret angelis & hominibus Dei misericordia: *Et quæ sit supereminens magnitudo virtutis ejus in nos qui credimus secundum operationem potentie virtutis ejus: quam operatus est in Christo;* &c. Eph. 1: 19. Et cap. 3: 10. *ut innotescat principibus & potestatibus in celestibus:* &c. Consummavit Christus hoc opus; hoc est, absolvit terminum prædicationis suæ, & mirabilium operum, quæ dedit ei Pater ut efficiat ea. sup. c. 10; 37. & cap. 5: 36. Et quæ facienda restant in proëinctu sunt, deliberata & conclusa; Judæ proditori & cohorti negotium à Pontificibus datum, ut jam transactum & confectum negotium videatur. Hora adest, Christus ipse ad mortem se offert: ad quam inferendam parati sunt inimici; potestate & Dei permissione validi. inf. c. 19: 10.

V. 5. *καὶ νύν.* Quia autem ea in se peragenda suscepit, ideo orat Patrem cœlestem, ut his peractis ipsum clarificet, claritate cœlesti & æterna, ut quam habet & habuit ab æterno ut Deus, hanc assumptæ humanæ naturæ tribuat in plena usurpatione, & ex statu exinanitionis solutum ad dexteram majestatis collocet, & hostes ei subijciat, ut sit dominus omnium. Sicut de hac exaltatione illustris est oratio Petri Apostoli, Act: 2. Et Pauli; Phil. 2.

V. 6. *Ἐφανερώσα.* Clarius nunc explicat supradicta v. 4. Revelavit credentibus nomen Dei Patris, hoc est, consilium & beneplacitum de liberando genere humano, à damnatione; dilectionem ineffabilem, qua homines complexus est ab æterno. Dati sunt sunt Christo à Patre credentes; hoc est, ad ipsum vocati & adducti, per ordinata à Deo me-

dia & operationem Sp. sancti, ut supradictum est, ad v. 44° cap. 6. Tui sunt, videlicet quia initia habuerunt cognitionis Dei, & nunc Sp. sancto illuminati, & fideles, Dei speculum facti, curæq; & informationi Salvatoris commisi sunt, ut confirmati in fide Christi credant Evangelio, itaq; dicuntur servare sermonem Dei.

V. 7 *Νῶν*. Deinde lætatur Christus propter cognitionē ac illuminationem fidelium, quia ex Patris cœlestis dispositione, voluntate & consilio, Filius in mundū venit, opus redemptionis in se suscepit, ut revelatio Evangelij, & redemptio à Deo Patre habeat initium; quem etiam de cœlo loquentem audiverunt; Matt. 4. & 17. Et quamvis solus Filius Dei carnem assumpserit, Pater tamen cooperatus est operi redemptionis, & Filium in mundum misit. Fatentur id discipuli, Matt. 16: 16. *Tu es Christus filius Dei vivi*. Et sup. cap. 16: 30. *Credimus quod à deo existi*. Summa est hæc Christianæ fidei, quæ in prima hujus cap. parte continetur, quam non potest intelligere qui non credit Evangelio: itaq; Turcæ & Iudæi qui in Deum credunt quidem, sed quia Patrem esse negant, nec Filium recipiunt, nec missum confitentur à Patre ad salutem hominum; itaq; non salvantur.

V. 9. *Ἐγὼ πέπ* II. Pars capituli, in qua Christus pro discipulis orat, ut velit eos cœlestis Pater servare in fide, & in periculis defendere adversus insidias ac tentationes diaboli, & persecutiones impiorum: & ut per eorum ministerium efficax sit Evangelij prædicatio. Non orat nunc pro mundo, quia constituit peculiariter primum pro discipulis orare, ut eos præcipue Pater in suam tutelam suscipiat; propter ministerium ipsis commissum, ne deficientibus ip-
sis,

sis, cesset Evangelij prædicatio, & impediatur hominum salus. Non orat pro mundo, ut scilicet salvetur mundus in impietate sua, nisi convertatur & per fidem Evangelij salvari velit; & sic comprehenditur etiam mundus, in oratione Christi; itaq; etiam infra, v. 21. & 23. orat ut credat mundus, & in cruce orat pro inimicis: & ipse passus est pro peccatis totius mundi. sup. c. 1. 29. & 1. Joh. 2: 2. dilexit mundum. Joh. 3: 16. inimicos, Rom. 5: Paulus orare jubet pro omnibus hominibus. 1. Tim. 2: 2. Jubet prædicari gratiam hanc omni creaturæ, & universo mundo. Falsum itaq; dicit Calvinus, cum ex hoc loco docet Christum impijs denegare salutis mediæ: in loco de prædest. Addit ad consolationem discipulorum, quia quæ sunt ipsius, eadem etiam sint Patris: nemo itaq; eos rapere potest de manu ipsius. sup. c. 10: 28. *clarificatus est in eis*, per Evangelium quod prædicarunt, & per miracula innotuit mundo, per ministerium eorum.

V. 11. *Καὶ ἔτι ἔτι* Aliam rationem addit hujus suæ petitionis, Quia ipse non amplius erit in mundo, sed ad Patrem ibit, deserens eos juxta externæ & visibilis conversationis modum. Orat itaq; Patrem, ut tempore passionis ipsius eos in fidei unitate seruet, sicut infra, v. 21. Sicut Patris & Filij sententia & consilium de salutis humanæ reparatione unum est.

V. 12. *Ὁτι ἤλυθον*. 3. A suo exemplo; ut eo discedente nõ minore securitate fruantur sub tutela patris, quã ipso præsentente: qui eos custodivit in nomine Patris, hoc est, in fide decreti Patris, in Evangelio patefacti. Nec moveat eos defectio Iudæ, magis autem confirmentur in fide Christum esse Messiam; quia contigit id juxta vaticinium Davidis,

qui id prædixit. *Amicus meus cui credidi, qui vescebatur pane meo, conculcavit me pede suo.* ps. 41: 10. Et ps. 108: 8. & adducitur à Petro Apostolo, Act. 1: 20. idq; non impellente Deo, sed prævidente: & volente ipso, qui perditionem quam diu meditatus erat, volens perfecit, non obediens admonitioni magistri.

V. 13. *νήν.* 4. Ratio cur sic orat, scilicet, ut intelligentes dilectionem & curam de se, Christi simul & cœlestis Patris, de salute sua certificati, ac de protectione adversus impios; gaudium spirituale concipiant, & solatium firmum contra omnes tentationes Diaboli, & mundi insidias.

V. 14. *ἐγὼ.* 5. Propter odium & insidias impiorum, qui oderunt sermonem Christi quem Apostoli prædicant & sequuntur: & mundus tenebras amat; sup. c. 3. Et est in maligno positus, 1. Joh. 5: 19. Ego vero & illi mundana studia non probamus sed arguimus: qualia sunt *concupiscentia carnis, concupiscentia oculorum, superbia vitæ, quæ non est ex Patre sed ex mundo.* ait Joh. 1. Ep. c. 2: 15.

V. 15. *ἐκ ἐρωσῶ.* 6. Ne contristentur discipuli propter immaturam mortem, explicat Dominus quid à Deo pctat; non scilicet, ut per mortē eripiat eos ex afflictionibus hujus mundi, prædixit enim multis afflictionibus obnoxios fore, Matt. 10. Joh. 16. quæ Deus certo consilio & fine permittit, ad carnis & concupiscentiæ castigationem, ad fidelium probationem, ad patientiæ & constantiæ declarationem: orat autem ut eos cœlestis pater servet, ne malis hisce succumbant, & deserant professionem ac in æternum periant. Sic Paulum à malo servavit, 2. Tim. 4: 18. Ne tyranni minis ac metu mortis imminentis, à fide quam antea prædicavit, ipse deficeret: hoc malum est, à quo nos, ut Deus servet, quotidie oramus, *libera nos à malo.* V. 17.

V. 17. Ἀγ' ἄρ' 7. Peculiari oratione petit, ut quemadmodū ex mundo non sunt, sed Christo traditi ad ministerium; ita eos Pater sanctificet, segreget à mundo, & ornet Sp. sancti donis & perfecta Evangelij notitia, quæ est Dei veritas, hominibus ad salutem data; verbum Dei, à seculo ignotum, Rom. 16: 25. revelatum autem secundum consilium æterni Dei; per filium, Dominum Iesum, ad salutem credentium.

V. 18. καὶ θῶς. Ut à Christo in mundum missi, feliciter procedat per ministerium eorum Evangelij prædicatio, per uniuersum orbem.

V. 23. καὶ ἵνα. 8. Ratio quia Christus ideo in mundum venit, seq; ad mortem obtulit. Estq; finis adventus Christi, ut peracto hoc sacrificio, prædicaretur Evangelium in uniuerso mundo.

V. 20. οὐ πάντ' III. Pars cap. In qua pro omnibus credentibus orat, & passim etiam mundum sua intercessione dignatur. Primo autem & principaliter pro credituris, in quibus maxime conspicitur efficacia mortis Christi; ad Patrem intercedit, ut sint unum, id est, ut idem sentiant de fide, de misericordia Dei erga nos, & de salutari merito Christi: sicut de his una est sententia Patris & filij, sic sit inter omnes fideles perpetua concordia. Concernit etiam hæc oratio Christi, doctrinæ identitatem per omnia mundi tempora, usq; ad finem: finem seu intentione subjungit, non solis credentibus salutiferam, sed toti mundo si credat, Ideo enim Christus passus est, ideo misit evangelium per omnes mundi partes, *ut omnes ubiq; pœnitentiam agant.* Act. 17: 30. Itaq; mundo & impijs non denegat salutis media. Nam si crederet mundus Iesum esse à Deo missum saluato-

rem, etiam per ipsum salvaretur: sufficit itaq; mors Christi pro totius mundi salute, & est pretium sufficiens; Et *Deus dilexit mundum.* Joh. 3.

V. 22. καὶ ἕγδ. Gloria quam Christus suis dedit, sunt dona illustria Sp. sancti, lingvarum, miraculorum, dona intelligendi, docendi, sup. c. 16: 13. *me clarificabit.* Eph. 4: 11: Lucet itaq; lux fidelium in operibus bonis: Matt. 5: 16. Unde glorificatur Deus. 1. Pet. 2. 12.

V. 23. ἕγδ ἐν. Consummati sunt fideles, cum in caritate perfecti, sicut Christus vitam posuit pro Ecclesia, etiam fideles pro fratribus parati sunt vitam ponere, Deo id volente. 1. Joh. 3: 16. Hac Apostolorum & piorum martyrum constantia moti, confirmabantur fideles, & impij Plurimi fuerunt ad fidem conversi.

C A P. XVIII.

VI. Pars historiae Evangelicae nunc sequitur, & continet historiam passionis & mortis Christi, quam juxta prophetias, secundum decretum aeterni patris pertulit, pro reconciliatione & redemptione humanum. Et est argumentum XVI. quo confirmat Evangelista Christum esse Messiam: Postquam enim quatuor capitibus praecedentibus, digestionem prolixa descripsit exhortationem Christi ad discipulos nunc ad argumenta confirmationis redit, ostendens illum esse Messiam qui pro peccatis hominum passus est, secundum Prophetarum vaticinia, qui mortuus qui sepultus est, qui etiam resurrexit & apparuit discipulis vivus. Distribuitur historia passionis Christi usitate in sex actus. 1. De coena ultima. 2. de his quae in horto gesta sunt. 3. in domo Caiphæ. 4. apud Pilatum & in curia. 5. de cruce Christi.

XVI.

fti. 6. ſepultura: Memoria cauſa hoc verſu comprehenderunt veteres:

Cœna, hortus, Caiphas, Pilatus, cruxq; ſepulchrum.

Cœnæ ſacræ institutionem cæteri Evangeliftæ plenius deſcripſerunt; Iohannes paucis attigit, properans ad ſequentia, ſupra c. 13. deſcripturus ſalutarem exhortationem & conſolationem ad diſcipulos, quam cæteri omiſerunt. In hoc capite tres actus ſequentes Evangelifta perſequitur, quæ in horto, quæ in Senatu pontificum, & magnam partem eorum quæ apud Pilatum geſta ſunt: Duas partes muneris Sacerdotalis hæcenus Chriſtus abſolvit 1. Doctrinam, interpretando ſcripturas & vaticinia, aperiendo conſilium ac decretum patris de ſalvandis hominibus, quod inſignibus miraculis confirmavit. 2. oravit pro diſcipulis & Eccleſia, ſup. cap. 17. Sicut ex Pf. 110. probat Apoſtolus Heb. 5: 6. *Tu es Sacerdos in æternum; &c. Qui in diebus carnis ſuæ. preces ſupplicationeſq; ad eum qui poſſit ſalvare ipſum à morte, cum clamore valido & lacrymis offerens, exauditus eſt.* 3. Pars officij Sacerdotalis eſt offerre pro peccatis hominum. Heb. 8: 5 *Omnis enim pontifex ad offerendum munera & hoſtias conſtituitur: unde neceſſe eſt & hunc habere quod offerat.* Et cap. 9. 11. *Chriſtus itaq; aſſiſtens Pontifex futurorum bonorum, non per ſanguinem hircorum aut vitulorum, ſed per proprium ſanguinem, introivit ſemel in ſancta, æterna redemptione inventa.* Hujus ſacrificij explicatio nunc reſtat.

V. 1. *ἡ ἄνωγα ἐπιπών.* Prima pars cap. in qua ſecundus actus paſſionis deſcribitur. Hæc cum dixiſſet, id eſt, poſt peractam cœnam, & poſt diuturnum colloquium cum diſcipulis: Media nocte, (ait Theophyl.) iter facit, flumen tranſit, feſtinatq; ut veniat in locum proditori notum. Non dubium eſt in multam noctem tractam moram; cœna ſcilicet cum

cum discipulis ultima, pedum lotionem, prolixa exhortatione, quatuor precedentibus capitibus comprehensa. **Torrentem** Kidron, ab orientali parte, inter muros urbis & montem oliveti per vallem Iosaphat, influit in Asphaltiten: hunc pertransiens Iesus, ivit juxta consuetudinem, in montem olivarum: ait Lucas c. 22: 39. in villam quæ dicitur Gethsemane. Matt. 26: 36. Stadijs quinque distabat à Ierosolymis. Hortus erat, in quam sapius divertit ipse, cum discipulis: *erat enim diebus docens in templo. noctibus verò exiens morabatur in monte qui dicitur Oliveti.* Luc. 21: 37. Scilicet, ut insidias Iudæorum declinaret, usque ad horam à Deo definitam: & ut quietus in precibus ageret. Jam vero hortum ingreditur, offerens se proditori, & satellitibus Pontificum: neque enim erat incognita proditio, quam etiam prædixit: Matt. 26: 21. & 31. Itaque ad locum proditori notum properat.

V. 3. *Ὁὐν Ἰσδαῦς.* Sceleris magnitudo in Iuda amplificatur, qui diuturna consulatione ad facinus perpetrandum, Deum offendit, Sp. sanctum amittit, in diaboli suggestiones consentit, secum cogitat quomodo malum quod constituit in effectum ducat, non jam à Sp. sancto revocatur, quem amisit, sed diaboli laqueo implicitus ducitur. Cohortem accipit, hoc est militum manum armatam, ministros etiam Pontificum ductores, militibus imperantes: præit ipse & locum designat, ac personam comprehendendam. Ipse verò ne quis proditorem animadverteret, osculo Dominum salutatur. Matt. 26: 49. quem omnia scire factis antea didicit, etiam cogitationes: sic à Diabolo excæcatus, altum securitatis somnium stertit in nefando proposito, quæ est peccati concepti natura, sicut describitur Iac. c. 1:

12. Satanam verò hujus cogitationis autorem fuisse, Lucas expressè ostendit v. 22 : 3. Mira est potestas Diaboli insinuantis cogitationes & consilia mala, actione spiritali, quam carnales & securi non sentiunt : & his sæpenumero, pios alioquin homines, abduci videmus ad flagitia. Sic David ad adulterium perpetrandum, adductus fuit, & homicidium, 2. Sam. 9. Et ut numeraret populum : cap. 24 : 1. Quibus Diaboli stratagemata sentiunt & declinare noverunt, qui à Sp. sancto illuminati, vigilant in precibus & pietatis studio. Diabolo Judam tentandi occasionem dedit avaritia, *Radix omnium malorum*. 1. Tim. 6. fur enim erat : sup. c. 12 : 6. Et quia in initio cum posset, non restitit, sed Satanam admisit : itaq; sensim prævaluit Diabolus, & eum in hæc mala coniecit.

V. 4. *Incus*. Ostendit Evangelista Iesum non ex improvise aut invitum in manus eorū pervenisse, sed sponte processisse in conspectum ; nox enim erat, & locus spaciosus, ut fugere potuerit, si voluisset : deinde sciens in quæ mala deveniret ; novit enim omnia. Quia enim venit hora quam Pater constituit, itaq; obedientiam præstat filius, & se offert, ut perficiat sacrificium justitiæ Divinæ debitum, pro peccatis mundi : simul etiam declarans dilectionem ineffabilem, qua genus humanum prosequitur. Ideo nõ fugit amplius, sed in conspectum prodit intrepidus, & se comprehendendum ad mortem offert : certissimè sperans Deum cujus iussu exequitur, directurum hæc omnia ad suam gloriam, finemq; Christo filio gloriosum, & hominibus salutarem. Adest Judas, cum primis, & osculo magistrum indicat, sicut notant Evangelistæ ; ut dilectionis pretextu proditionē tegat, coram eo qui cor intuetur & cogitatio-

nes : unde stupenda securitas & cæcitas in Juda notatur.

V. 6. Ω; 8v. Tantum verò terrorem incussit apparitionibus resposio Christi, ut retro lapsi & in terram prostrati caderent : ut appareat quantum possit vox judicis in extremo die, adversus securos & tergiverfantes impios : quod etiam Pontificibus in judicio minabatur. Matt. 26: 64. Non terruit tamen impios, hæc majestas Divina, quos Pontificum impietas prava opinione imbuir, miracula hæc, esse imposturas & fascinoes diaboli. Matt. 12. sup. c. 8 *Diabolum habes* ; itaq; postquam spiritum recipiunt, Christum comprehendunt.

V. 31. *Amue 97.* Iterum se offert impiorum manibus, sed mandato addito, ut discipulos liberos permittant, qua voce muniti discipuli permittuntur illæsi : ubi iterum se exerit Divina potentia salvatoris. Cum tamen tot indicijs patefacta sit Divina Christi potentia, tamen non intelligunt, nec credunt ipsum esse Messiam, quod etiam miratur Euangelista, sup. c. 12: 37. Dinde, apparet specimen exauditionis Christi sup. cap 17. *Non rogo ut tollas eos de mundo, sed ut serves eos à malo*: ut inde reliquæ orationis efficaciam metiamur. Etiam, ut sciamus Christum verè esse Messiam, de quo hæc prædixit Sp. sanctus : de proditione Iudæ. Pf. 41: 10. Et 109. Itaq; impletur vaticinium Christi sup. cap. 17: 12.

V. 10. Σίμων. Alterum membrum hujus primæ partis, qua describit Euangelista exorbitationem Petri, qui ut promissa servaret, sup. c. 13: 37. & fidem erga Magistrum declararet, videns periculum, & nunc tempus adesse ratus exerendæ fortitudinis ; qua in periculis maximè conspicitur, & homines dominis fidos, ac fortiter se gerentes nobilitat

litas : promptus itaq; hostem adoritur, & ut ipse putat tempestive. Lucas dicit quæsiisse Petrum, an gladium in hostes stringere oporteat? verum non expectato responso, præ fervore animi, hostem ferit. Proficiscitur hic error Petri ex fidei defectu & infirmitate, qui sapius antea admonitus de morte Christo perferenda, tamen credere non potuit, imbutus Pharisæica opinione, regnum Christi esse mundanum, itaq; armis occupandum. Temeritas hæc maxima videri potest, cum binis saltem gladijs armati essent discipuli, Luc. 22: 38. Petrus solus ausus fuerit in cohortem tam armatam gladium stringere. Sed sine dubio confidentia magistri id effecit, qui verbo potuit armatos sternere, quem sibi non defuturum sperabat: erat itaq; studium Petri, non malignum, ut Judæ, sed ex bono zelo profectum, defendendi scilicet magistrum adversus vim injustam. Verum, modus reprehenditur; Petrus alienam potestatem usurpat, gladij sibi non commissi: cujus usus homini privato non competit, nisi ex permissione legum, aut magistratus civilis. At dices, vim vi repellere semper licuit: vim faciunt illi, ad quos spectabat defensio, qui cum innocentem defendere debebant, ipsi injuriam faciunt, quam avertere alia ratione non potuit. Sciendum hîc est primo, adversus vim publicam, privato homini auxilium aliud non superesse, nisi in fuga, si liceat; nam si vim faciat, fit rebellis: ideo jubet Salvator Petrum gladiû suum recondere in vagina. Et Prophetæ, ipse Christus, Apostoli & sancti martyres, paruerunt, mortem perferentes, à tyrannis îlatam: potuit autem Iesus duodecim legiones Angelorum ad sui defensionem petere à Patre, Matt. 26. sed volens cessit violentiæ, ut in autoritatem magistratus publi-

eam non peccaret. Hac si observaret is qui se pro vicario Christi, & Petri successore gerit: non arriperet gladium quem salvator Petro ademit; nec Reges Regnis expellere tentaret, aut sibi non subjectam potestatem impie invaderet. Secunda ratio, erroris erat in Petro, quia non intellexit, licet id Iesus sapius indicasset, Christo moriendum esse, pro peccatis hominum, juxta voluntatem Patris. Matt. 16: 21. Ubi Petrus volens id dissuadere, audit à Domino: *Vade post me Satana.* Quod cœlestis Patris institutum generi humano salutare Petrus temerario hoc facto, licet aliud intenderet, tamen impedit: grave itaq; erat delictum Petri. Notandum est etiam beneficium in hostem editum, cujus refecavit auriculam Petrus, hanc Iesus restituit & sanavit: quo miraculo neq; permoti impij manus à Christo abstinent, sed comprehensũ abducunt, adeoq; nec verba nec miracula securos ac seductos permovent. Illud magis mirum, quantopere voce Christi perterriti, qua discipulos immunes permittere jussit, nec Petrum comprehendere audent, à quo tanta injuria fuerunt affecti, multitudine & armis feroces, legati pontificum & præsidis: ut hinc appareat quæ fuerit efficacia verborum Christi, quibus modum posuit ferociæ hostium, ne ultra permissionem Divinam progredierentur; ut & hostium animi, consideratione tantæ virtutis perculsi, Divinam virtutem cognoscerent; & discipuli consolationem acciperent, ex accepto privilegio, cujus efficaciam in primo hostium insultu sentiunt; id enim supra prædixit salvator, cap. 17: 12. *Cum essem cum eis, ego eos servabam in nomine tuo.*

V. 12. Hæc. II, Pars cap. in qua continetur actus III. Passionis Christi, eorum quæ gesta fuerunt in ædibus pontificum

ficum, coram Anna & Caïpha. Σαῖρα ἢ χιλιάρχος, à ministris Iudæorum discernitur: habuerunt itaq; cohortem & centurionem à præside Romano: Pilato scilicet. Dicit Caïpham fuisse Pontificem illius anni; recesserunt itaq; ab ordinatione Divina, & lege, quæ pontificatum continuat per vitæ tempus illius qui officio fungitur, & filium succedere jubet, in locum defuncti. Primum hujus mutationis autorem fuisse Antiochum Syriæ Regem Maccabæorum historia prodiderunt: Et Iosephus Antiqu. lib. 20. cap. 8. universam pontificum seriem & mutationes, ab Aarone, usq; ad sua tempora recenset. Mutationis in aliam familiam primum autorem facit Antiochum Eupatora; nunquam vero tanta fuit pontificum mutatio sicut sub Herode, qui quibusvis ex Sacerdotum genere, etiam obscuris Sacerdotium commisit. Ante ipsum verò Quirinus hunc Annam seu Ananum fecit esse pontificem: huic Valerius Gratus Ismaelem substituit: quo dejecto Eleazarum Anani filium iussit esse pontificem. Iterum anno exacto Simoni pontificatum tribuit; rursus anno elapso eum deiecit, & in locum ejus collocat Iosephum qui Caiaphas cognominabatur; Refert Iosephus antiquit. lib. 12. cap. 3. Vitellio deinde Ionatha deposito in fratrem ejus Theophilum pontificatum transtulit. l. 12. c. 7. Unde annuus iste Pontificatus sine dubio initium habuit: ut crebris hisce mutationibus minueretur pōtificis autoritas, ne autor esset seditionis adversus Regem. Sic Regnum translatum est in gentem aliam, Sacerdotiū quoq; perturbatum erat; ut appareret imminere jam utriusq; ruinam, veniente Christo, juxta vaticinium Patriarchæ. Gen. 49:10. Sub pontificibus Anna & Caïpha dicit Lucas, factum esse verbum Domini super

Iohannem cap. 3: 2. Erat itaq; sacerdotium inter hosce divisum, ut alternè annuū quilib; pontificatum gereret, ab initio prædicationis Baptistæ, usq; ad mortem Christi & ulterius; nam post ascensionem Christi Annas iterum erat pontifex, ut patet, Act. 4: 6. Meminit autem iterum Evangelista consilij ejus, quod dedit Caiphas Iudæis sup. c. 11: 49. Ut ostendat quanta cum voluptate Iesum captivum uterq; viderit: veluti suæ dignitatis æmulum, qui adversus templum & Sacerdotium docuerit, ut destructor veteris sacerdotij & instaurator novi; quo nomine ipsum etiam accusant: Matt. 26: 61. & Stephanum, Act. 6: 13. *Iesus Nazarenus destruet locum istum; & mutabit traditiones, quas tradidit nobis Moyses.* In Annæ ædibus nihil memorabile Evangelista commemorat, nisi quod Iesum vinctum miserit ad pontificem Caipham; infra, v. 24. cetera quæ hic commemorat Evangelista in Caiphæ domo Matthæus recitat, ubi concilium scribarum & Seniorum convenit. cap. 26: 57.

V. 15. *Ἡκολούθη.* Alter Lapsus Petri describitur, abnegatio Salvatoris, ubi etiam interfertur examen cum Iesu habitum coram pontifice & senatu: ad hujus rei tractationem primò noctem eligunt, ne sentiat in populosa civitate tumultus, & credentium in Christum multitudo, concurrenti facto ipsum è manibus eorum eripiat. Deinde, in ædibus privatis rem agunt, ob causam eandem, & quia instabat festum, curiam non ingrediuntur, ne immundi facti, extorem processu, ut illi putant, agno pascali vesce nequeant. inf. v. 28. Alter ille discipulus putatur fuisse Iohannes, de quo sic Theophylactus: *Quis erat alius discipulus ille qui hoc scripsit. Occultat autem se propter humilitatem: &c.* Ideo hæc commemorat, ut certior sit fides eorum quæ in-

tus gesta fuerunt, quia quæ narrat, ipse præfens vidit: *notus erat pontifici*, Et hoc erat modestiæ signum, ne sibi majorem fortitudinis laudem videatur tribuere; ipse etiam Petro aditum paravit, ut socium secum haberet testem eorum quæ gerebantur: Petrum sibi præponit, hunc nominat, suum nomen reticet, quæ omnia sunt modestiæ indicia.

V. 17. *Λευι*. Vidit ancilla ostiaria Petrum sollicitè laborantem de ingressu, suspicatur eum esse discipulum Iesus, quærit igitur an sit ex discipulis ejus? *hominis illius*, dicit, quæ est vox miserantis, sicut Pilatus loquitur; *Ecce homo*. inf, c. 19: 5. Petrus exterritus ad vocem mulierculæ, veritus ne quid ei, in atrium ingresso, mali sit paratum; negat se esse ejus discipulum: nam si affirmasset, veritus erat ne & ipse productus, in idem cum Magistro periculum incidere. Perseverat tamen, ut videat exitum; nam negatione hac existimat se superrasse periculum, cum servorum multitudini admixtus non facile dignosceretur. Interim cū Petr^o cæteris ad ignem ailians, primæ abnegationis peccato non multum afficitur, intuentur eum cæteri & agnoscunt, partim ex facie partim ex sermone, sicut infra dicetur.

V. 19. *Ὁ ἔνν*. Examen nunc sequitur, quod cum Iesus Pontifex instituit, de discipulis, quinam sint, quantus numerus, & in quem finem collecti; de doctrina quoq; quam à Moysè diversam esse putabant: & Mar. 1: 27. dicunt esse doctrinam novam, ideo respondent cæco; *Tu discipulus ejus sis, nos Moysi discipuli sumus; nos scimus quia Moysi loquutus est Deus; hunc autem unde sit nescimus*. Joh. 9. 26. De discipulis quæstio suspicionem etiam continet ambitionis, sive regni affectati; quia forte in hunc usum colligeret tantam auditorum multitudinem; sic Herodes tali de causâ Iohannem necavit,

vit, quia cum tanto favore plebis valeret; facile multitudinem quocunq; vellet impelleret; sicut indicat Iosephus antiquit. l. 18. c. 7. Et hoc nomine Iesum accusant coram Pilato, *Commovet populum*, Luc. 23: 5. & v. 2. *dicit se esse Christum Regem*. Sic Iudas Galilæus circa hæc tempora discipulos congregavit, & spiritu Anabaptistico docuit omnem principatum abolendum, libertati studendum & solum Deum habendum pro principe. Act: 5: 37. Ioseph. antiquit. l. 18: cap. 1. & 2. Doctrinam similiter suspicione gravabant calumniantes ipsum prohibere, ne dent censum Cæsari. Luc. 23: 2. Et quia nimis magna sibi tribuit, Messiaë honorem, & quod sit filius Dei: ideo etiam de his eum interrogant, Matt. 26: Luc. 22. unde judicant ipsum seditiosum & in Deum blasphemum.

V. 20. *Ἀπεκρίθη*. Respondet Iesus & provocat ad auditores; latere non potest quid ipse docuerit, quia semper in magna hominum frequentia docuit, aut in locis minime obscuris, in templo scilicet, & Synagogis, Iudææ & Galilææ: nunc autem adesse ex omni loco non minimam multitudinem, eorum scilicet, qui ad festum convenerunt, ut non desint testes. Negat verò ab his quæ palam docuit, se quicquam diversum docuisse in occulto, sed totum genus doctrinæ esse publice notum: ne opus sit ab eo quærere cui loquenti non credunt: ideoq; hypocrisin eorum acriter redarguit, Luc. 22: 67. ostenditq; neq; eos credere loquenti, nec dignatos respondere quærenti, neq; si sit innocens, cum dimittent, quem neci distinarunt. Insolentiam hanc pugnis corrigendam putat impij domini minister impius, & Iesum in faciem cædit; vincitum, innocentem, non convictum, in iudicio consistentem, ubi sedes erat justitiæ: &

hoc tolerant judices, ac silentio probant. Notetur verò innocentia Christi: crimen nullum obijciunt, nec probant; falsos testes producunt, haud sufficientes. Matt. 26: 59. Neq; excusationem & defensionem innocentis admittunt, sed verberibus reprimunt, ut tacito præjudicio neci destinatum, palam in judicio opprimant.

V. 23. *Ἀπεκρίθη.* Protestatur adversus hanc injuriam Iesus, ostendens se innocentem neq; convictum verberibus iniquè affici, contra morè judiciorum, quia vera & justa loquebatur, nec potest contrarium probari. Sic Paulus majore cum vehementia, ob injuriam eandem, judicij præsidem objugat, Act. 23: 3. & usitate multa graviore puniuntur, qui vincitum reum, aut etiam sine vinculis in judicio constitutum, reali aut verbali injuria, etiam levi, afficiunt; ubi ad elicendam veritatem liber permittitur tam reus quàm actor, ut ab omni perturbatione vacuus, objecta crimina diluere possit, Et judex vel ex defensione, confessione, signis, circumstantiis, aut commotione rei, verum perspicere valeat. Tolerat tamen hanc injuriam Salvator, quam fulmine de cælo punire potuisset: seq; ad toletandum accingit, & exemplo suo comprobat, præceptum discipulis datum, Matt. 5: 39. adversus ultionem privatam.

V. 24. *Ἀπέσειλε.* Miserat; hanc enim interpretationem aoristus Græcus admittit: & cæteri Evangelistæ examen hoc judiciale totum, cum trina abnegatione Petri, in ædibus Pontificis Caiphæ commemorant, ut supra dictum est.

V. 25. *Ἦν δὲ Σίμων.* Nunc ad delictum Petri, & abnegationem Iesu Domini, describendam redit Evangelista, cum ab alijs assistantibus indicio proditur: ancillam Matthæus fuisse dicit, Lucas alium, scilicet ex ministris, Johannes plures ad-

hibet; unde intelligimus à pluribus fuisse tentatum Petrum, qui testimonia conferentes, volebant eum convincere & ad pontificem deferre. Accedit, post horæ intervallum, ut refert Lucas, tertius servus qui in orto adfuit cum comprehenderetur Iesus, & testatur quod ipse præsens vidit. Hic omni auxilio & excusatione destitutus Petrus, periculum sentiens, negat semel atq; iterum, execratione superaddita & jurejurando, & quamvis juxta prædictionem Domini, galli cantu iterumq; fuisset admonitus: Mar. 14. tamen resipiscere non potuit, aut peccatum agnoscere, antequam conversus Dominus Petrum respiceret, Luc. 22: 61. cujus aspectus ea fuit efficacia, ut memor Petrus vaticinij Christi, Divinam ejus sapientiam agnosceret, & benignam sollicitudinem de salute ejus, ne negato & rejecto Messia, ipse in æternum periret. Hic & Divinitatem Christi, & Messiaë officium Petrus agnoscit, dilectionem quoq; & desiderium salutis erga suos: ingratitude quoq; suam & inconstantiam, atq; defectionem à salutis autore, cum salutis speratæ dispendio. Gravis enim erat hic casus Petri: tempus confessionis erat, & declarandæ fortitudinis antea jactatæ, sup. cap. 13: 37. Et Matt. 26: 35. Luc. 22: 33. Nec memor erat vaticinij; quod fortitudine sua & facto ipso refutare decrevit. Matt. 26: 35. Judicium Christi de specie talis negationis audivit Petrus, Matt. 10. *Qui negaverit me coram hominibus negabo ego eum coram Patre meo cælesti.* Non lapsus est Petrus destinata & ante deliberata malitia, ut Judas; neq; enim hoc sine atrium pontificis ingressus est; sed ex infirmitate carnali, cum metu periculi perculsus animo, perturbationis hujus vehementiam superare non potuit. Neq; erat intentio mala: sequuntur enim Petrus & Iohannes pio affectu per-

permeti, & cura magistri summopere dilecti: & studio testandi vera ad condiscipulos aliosq; fideles, de actione hac impia adversus Dominum. Verum quia verbum & vaticinium Christi neglexit, viribus suis nimium tribuit, sine vocatione rem agreditur, ausu temerario; nam ex Sp. sancti vaticinio dispergendi erant, Matt. 26: 31. Zachar. 13: 7. Solum autem habebant mandatum, expectandi revelationem Iesu redivivi post mortem; non vero assistendi ei in passione aut morte, opem ullam ferendi sua opera. Itaq; quia sine promissione & contra mandatum datum aliquid proprio ausu tentant: in hac pericula & tentationes gravissimas incurrunt, Petrus Maxime, cujus major erat temeritas & audacia: neq; vero etiam putandum est exiguam fuisse tentationem & periculum Iohannis, qui una affuit in atrio dum hæc agebantur. Petrus autem à Iesu ad pœnitentiam revocatus, veram pœnitentiam egit, itaq; peccatum deplorans, etiam in gratiã receptus est: non potuit tamen per se in gratiam cum Domino redire, nisi ipsum Iesus clementi intuitu repexisset. Luc. 22: 61. Scripserunt hæc Evangelistæ, non odio condiscipuli aut diffamandi studio, sed cetero Sp. sancti consilio; ut & nos memores humanæ infirmitatis, intelligamus quanta sit humani animi infirmitas, cum nostris viribus à Deo relinquitur, cujus opem in omni actione cum timore implorare oportet.

V. 28. *ΑγρCiv.* Adducunt Iesum in pratorium, ad Pilatum, cujus in potestate erat fontes mortis supplicio afficere, quæ potestas Judæis adempta fuit à victoribus Romanis, nec unquam deinceps restituta: quod & ipsi fatentur, inf. v. 31. Erat igitur sceptrum ablatum, ex vaticinio Patriarchæ, Gen. 49. Ipsi Pontifices una eunt ad Præsidem; ut

accusatione sua, plus autoritatis habitura, magis urgeant reum. Temporis circumstantiam notat Evangelista: *Erat autem mane.* Sic per mediam noctem Dominum exagitabant in adibus suis, quo perductus erat ante gallicinium. Deinde hypocrisin Pontificum describit qui putant pollui se ex ingressu curiæ, sine dubio ex traditione seniorum, nihil enim tale vetat Lex Divina: in fontem verò plectere, & falsum testimonium dicere, adversus vitam & sanguinem innocentis, severe prohibet. Levit. 19: 15. Hactenus gesta Chaiphæ & pontificum: sequuntur quæ apud Pilatum.

V. 29. *Ἐξήλαθεν.* IV. Actus nunc sequitur, eorum quæ in curia geruntur. Ubi primum occurrit moderatio Pilati, qui se importunitati eorum accommodat, & cum ipsi curiam ingredi recusant, ipse ad eos foras egreditur, qui imperio & satellitio potens, eos vel compellere potuisset, ut curiam de more ingrederentur; aut accusationem eorum rejicere. Deinde causam querit, cur hominem in gente eorum ob doctrinam & insignia facta celebrem, vinctum supremo judici sistant? Fecit hoc ex officio recte Pilatus, illi vero instant, damnationem urgentes illius, qui in concilio eorum ut maleficus mortis sententia damnatus est: quam sententiam à præside ratam haberi postulant; cum sint testes examinati & reus convictus maleficij, nec posse senatum tantæ autoritatis iudicio falli. Postulant à Festo præside simile iudicium iisdem Hierosolymitani Act. 25. quibus respondet Festus: *Non est Romanis consuetudo, damnare aliquem hominem, prius quam is qui accusatur presentes habeat accusatores locumq; defendendi accipiat ad dirimenda crimina.* Apparêt itaq; ex repetitis actionibus, quæ fuerit hujus senatus iniquitas, quis zelus, quæ vindictæ cupiditas in eos, qui hypocrisin & impi-

impietatem eorum non probant : ut etiam cupiant iudices esse in propria causa, cum sint altera pars litis; quam partem etiam tribuant magistratui politico, in cuius potestate est iudicium pœnæ civilis. Non est dissimilis autoritas quàm ceptant hodie Romanæ Ecclesiæ præsidēs ; qui putant concilia sua errare non posse, nec pontificem ; damnatos suo iudicio Magistratui civili plectendos tradunt, nec dubitare de causa aut de æquitate iudicij ulterius permittitur; ut doceant exempla Iohannis Hus & Hieronymi, damnatorum in concilio Constantiensi. Mirum itaq; non est, si hi, sicut & illi, suo iudicio derelicti, & propter pertinaciam recedente ab ijs Sp. sancto, in errores inextricabiles prolabantur, & pessum eat universa religio.

V. 31. *Ἐπιτετυ ἔν.* Pilatus ut hanc insolentiam retundat, remittit reum ipsorum iudicio, ut, si causam coram ipso agere detrentent, & rerum maleficii convincere, ipsi iudicent, & latam sententiam exequantur. Necessè est enim fieri alterutrum, aut enim ipsi executionem administrent, aut si ab ipso tam grandis supplicij iudicium petant, necessè etiam erit causæ quoq; cognitionem ei deferre. Hoc dilemmate præfes confessionem subjectionis ab ipsis exprimit, qua fateri coguntur iudicium capitis ipsis esse ademptum; & ad præsidem spectare, cui Romanus imperator hanc potestatem contulit, cum administratione provinciarum. Est & ea ablata ab ipsis imperij clara confessio, continua ab Augusto Casare. (qui Iudæam redactam in provinciam, primus censuit,) ad Tiberium, sub quo Christus passus est.

V. 32. *Ἰνα ὁ.* Vaticinium Domini adducit Evangelista de morte crucis, sub magistratu Ethnico, Matt. 20:16. ubi totum ordinem condemnationis & mortis suæ, prædixit,

mortis etiam genus, iudices, & exequutores. Unde duplex ratio deducitur Christum esse Messiam, naturâ Deum.

1. Quia cum hæc præsciverit, tamen ad mortem properat volens. 2. Quia futura prædixit prout gesta sunt,

V. 33. Εἰς ἡλθεῖν. Lucas accusationem pontificum describit, cap. 24. 2. *Hunc invenimus subvertentem gentem nostram, & prohibentem tributa dare Casari, & dicentem, e esse Christum Regem.* Quo audito Pilatus seditionem metuens, quaerit an sit Rex Iudæorum; hoc est, an sit ad spem Regni natus, vel ullo juris prætextu possit successionem in regnum Iudaicum sibi vindicare. His confictis criminibus adversus gubernationem civilem, putabant se præsidem magis permovere posse, quam si de lege & doctrina aliquid attullissent, quod Pilatus parum curaret; sicut de Gallione refert historia, Act. 18: 13. Iesus volens Pilatum in cognitionem officij sui perducere, quaerit ab ipso vicissim: an ipse per se talem suspensionem concepit, an vero ab alijs, & ex relatione acceperit? Potuisset enim ex fama miraculorum & doctrinæ Christi percipere, aliquid inesse ei ultra conditionem hominum communem. Pilatus itaq; quia novit pontifices ex odio hanc adversus Iesum actionem incipere; ut suspensionem à se omnem removeat, & ostendat se non odio Iudaico advertus ipsum ferri, sed candide agere velle, neq; cum Iudæis in necem ipsius conspirare: itaq; negat se Iudæum esse: Christum autem ab ipsis perduellionis & Regni affectati crimine gravari. *A Gente sua:* quod miratur præfes, cum id magis conveniret Romanis magistratibus, quos ea res concernit; optandum potius esset Iudæis, si proprium Regem habere possent. Iam si de jure Regni terreni sit quaesio, potuisset salvator jure optimo ostendere Regnum Iudaicum ad se pertinere: quip-

quippe qui nobilitate generis præ alijs omnibus excelluit, cujus antiqua profapia per præcedentes mundi atates ab Adamo usq; deduci potuit, ex Patriarchis, Davide & sequentibus Regibus Juda ortum duxit: sicut Matthæus & Lucas clare demonstrant. Nec deerat multitudo hominum faventium sicut in deserto, sup. cap. 6: 15. Neq; auxilium cœleste; quod Petro respondit: Matt: 26: 53. Et cum ingrederetur Ierosolymam, sup. c. 12: 13.

V. 36. *Ἀπεκρίθη*. Excipit itaq; Iesus adversus hanc objectionem dupliciter, 1. Quia regnum Dei in humano genere duplex est, terrenum & cœleste; illud corpora & fortunas, pacem & temporalia dirigit, animos etiam, ad felicitatem temporalem: alterum cœleste scilicet, animas curat, cultum Divinum, salutem atq; felicitatem æternam, & hæc inter se toto genere distant, significat autem se nullam hujus terreni regni curam agere, quatenus mediatoris officium sustinet, sed studio & conatu omni animarum salutem respicere. Non est igitur justa pontificum criminatio, sed calumnia à veritate aliena. Alteram responsionem desumit à communi modo & medijs, usitatis in occupando regno terreno, cum armis, militibus & exercitu opus est, ac potentia externa. Vident autem Pontifices & Præses ipse, eum nihil tale moliri, adversus statum præsentem Reipublicæ: unde etiam patet vanitas accusatorum. Quia verò regnum se habere tacite significat, ab hoc terreno diversum, itaq; veritus Pilatus ne quid mali ex eo exurgat, adversus potentiam Romanam, scire cupit, quale sit illud & qualis Rex ipse. Respondit Dominus, *Tu dicis*, quæ erat loquutio usitata, modeste affirmans verbis alienis; nobis etiam usitata, cum dicimus; *Sicut dixisti*. Sicut etiam Pontifi-

tifici respondit Matt. 26: 64. quod Marcus Evangelista interpretatur & effert simplici affirmatione: *Ego sum*. cap. 14: 62. Natus est Rex, itaq; Magi quærunjuxta revelationem sibi factam, de nuper nato Rege, Matt. 2: 2. Rex dicitur, quia subjecta sunt ei omnia. Pf. 8: 7. etiam inimici. Pf. 110. *Dominabitur à mari usq; ad mare: à flumine usq; ad terminos terra.* ps. 72: 8 *Et regnabit in domo Jacob in æternum, & regni ejus non erit finis.* Dan. 7: 14. & 27. Mich. 4: 7. vocabitur autem Rex hic *filius altissimi.* Luc. 1: 32. Non solum Rex erit, sed insuper etiam Pontifex, sicut prædixit David, Pf. 110. Et quidem secundum ordinem Melchizedec. Quod pluribus explicat Apostolus. Heb. in fine cap. 4. & c. 5. 7. 8. Et Christus ipse Regni sui finem declarat, quem ostendit esse prædicationem Evangelij, & annunciationem gratiæ Dei, seu reificationem veritatis, de justificatione vera, quæ valet coram Deo: & quæ hominibus incognita erat à seculo. Rom. 16 prolata vero à filio, ex sinu æterni patris. sup. c. 11: 18. Hæc veritas & prædicatio, non perturbat nec evertit regna, sed subditos ad virtutem informat, obedientiam erga magistratum civilem: non docet itaq; seditionem adversus Cæsarem, sed jubet dare *Cæsari quæ sunt Cæsaris.* Matt. 22: 20. Addit insuper teneri omnes qui veritatem amant, qualis etiam videri cupit Pilatus, audire ipsum, & recipere veritatem quam annunciat, si salvi esse velint. Sicut de doctrina sua loquutus est sup. c. 7: 17. *Si quis voluerit voluntatem patris mei facere, cognoscat de doctrina an ex Deo sit, an ego ex meipso loquar.* Eos vero qui non audiunt, non esse ex Deo, sup. c. 8: 47. hoc est non regi à Deo, non verè Deum colere. Hoc sermone mediocriter commotus Pilatus, veritatis amatorem se declarat, & cognoscendi cupidum: itaq;

atq; quærit quæ aut qualis sit illa veritas. Ideo Pilatus quia intelligit non de regno esse certamen, sed hunc esse prætextum, in præjudicium Ieiū confictum à Pontificibus, quod ipsi alias non magnopere curarent; scilicet si quis adversus Cæsarem insurgeret & ipsi Regnum adimeret: intelligit autem controversiam esse de veritate Religionis, quæ neq; ad forum spectat, neq; mortis supplicium infert: sicut ex Act. 18. Gallionis exemplo declaratum est, qui erat Proconsul Achaïæ, & controversiam religionis à se removit. Quærit à Domino quid sit veritas, responsum non expectat, neq; enim putandum est Salvatorem scire cupienti responsum denegasse; Theophylactus putat, quia longo tempore indigebat hæc veritatis explicatio, *urgebat vero*, ait, *ut Iesum eriperet Iudæorum furori, idcirco egreditur ad eos.* Consentit Augustinus, tract. 115. & putat concitatum Pilatum ut exiret, ex inventa ratione liberandi Iesum, dimittendo captivum, more solito ante Pascha. Notabilis est confessio Pilati, cum fatetur se causam nullam invenire in eo, ut mortis supplicio afficiatur: Cum tamen contra existiment Iudæi evidentem esse mortis causam non simplicis supplicij, sed crucis, ubi ante mortem magno dolore torquentur diu miseri damnati; ut intelligamus quanta sit diversitas humani iudicij, ubi necesse est alterutram partem falli iudicio, sicut hic Pontifices, quorum tamen iudicio Pilatus, alias non iniquus, vincitur: & omnis multitudo in errorem ducitur. Praferunt omnes latronem, in quo non erat dubia causa mortis, qua oblata optione, omnino sperabat Præses se Christum liberare posse. Reprehenditur tamen hic in Pilato, qui cum habuerit oblatam sibi occasionem cognoscendæ veritatis, tamen ea neglecta, alia agit &

magis populi desideria respicit : quæ est infidelium securitas, qui gentili superstitione occupati, fidem Christianam contemnunt.

C A P. XIX.

In hoc cap. continuat Evangelista actum quartum passionis, eorum scilicet quæ coram Pilato ; crucem insuper & sepulturam : duos actus postremos. Quatuor sunt partes capitis. In I. describitur passio Christi in curia Pilati ; Pilatus enim ut furorem populi mitigaret, flagellis cæsum militibus illudendum permisit : illi ad quasvis injurias prompti, multis injurijs Christum onerant, miserum reputantes & ineptum qui se pro Rege gereret. Itaq; coronam capiti per ludibrium imponunt, ex spinis complicatam, ut aculeis coronæ caput affligerent, & dolorem afflicto augeant, arundinem in manus tradunt, loco sceptri usitati Regibus, caput verberant, ut spinis plus laceretur. Genu flexo Regem eum salutant, in faciem expuunt, sicut refert Mathæus, & hoc in conspectu multitudinis, ad majorem contumeliam afflicti. Purpura etiam seu clamýde Regali eum induunt obsoleta, ne quid desit ad contumeliam, objicientes ei Regni affectati temeritatem. Nullum hic Christo refugium in Præside, qui talia permisit, quiq; eum ante innocentem judicavit. Hic suum consilium sequutus Pilatus, quod Judæis proposuit, cap: 24. Lucæ, ut Ietum flagris correptum dimittere posset; Et completum est vaticinium Esâ. 50: 6: verum non decuit innoxium contumelia afficere, quamvis studio omni ferebatur ad liberandum eum : & hac ratione mitigari posse putabat ferociam inimicorum. Refert etiam ibidem Evangelista missum hoc tunc

Iesum ad Herodem, si quid posset ipse explorare de ipso ex ministris suis: qui eum simili contumelia affectum Pilato remisit. Veste enim seu tunica alba eum induit, itidem per ludibrium: mos enim erat Romanis, ut si quis consultum peteret, eo anno veste alba uteretur, & dicebatur candidatus; itaq; Salvator ab Herode nihil nisi ludibrium & contumeliam reportavit. Sic impij ac potentes sæpe in oppressionem innocentum conspirant. Pilatus igitur ut ad misericordiam inimicos commoveat, Iesum hoc modo misere afflictum, laceratum, & contumelia affectum in conspectum multitudinis producit, ut commiserationem si qua sit in illis reliqua, exprimat, addita suæ quoq; commiserationis significatione; *Ecce homo*: ut satis jam supplicij ab ipso sumptum ostendat, pro levi delicto, aut nullo; addito iterum innocentia illius testimonio.

V. 6. Ὁτι ἐν Ἡ. Pars cap. actio Pontificum & populi Iudaici adversus Pilatum, quem vident omni studio ferri ad absolvendum Iesum: itaq; clamoribus obstrepunt, ut his fatigatus, permittat tandem reum voluntati eorum, cruci affigendum, quasi notorio crimine jam convictum. Pilatus contra negat ut antea; & ut accusantes iudices confundat, rejicit ad ipsos iudicium cum executione, juxta artificium & dilemma superius: oblique exprobrans insolentiam eorum, qui cum ipsi quod cupiunt adversus reum exequi nequeant, Præsidis tamen sententiæ non obtemperant, cum sit iudex legitimus, publica autoritate constitutus:

V. 7. Ἀποκρίσις. Hic coacti Iudæi propius accedunt ad rem, & proferunt caput accusationis quod occultarunt hætenus; veriti quod accidit, ne Pilatus magis ipsis adversus fieret, videns supra allatas calumnias non sufficere ad

damnationem mortis. Legem adversus ipsum producunt, quæ etsi Romanis legibus non continetur, à Deo tamen tradita, vigorem haud minorem habet lege quavis politica: hanc quidem non allegant, quia directe huc non spectat, sed adversus falsos Prophetas; ut, Deut. 13: 1. & cap. 18: 20. qua ad mortem damnantur Prophetæ, qui idolorum cultum tradunt, & falsam doctrinam, prætendentes autoritatem & missionem Divinam. Sive putent eam quæ extat Deut. 6: 4. *Audi Israel Deus tuus unus est Dominus*: ergo non potest Deus à Deo nasci, ut sint Duo. Sed antea Christus ostendit se unum esse cum Patre, & operationem eandem. sup. c. 5: 17. Et cap. 10: 30, Ubi ex operibus probat se filium Dei esse: & ex collatione, scripturarum ostendit non esse blasphemiam. Capitale autem erat non solum blasphemare, sed nominare frustra, seu ad abusum, nomen Dei, secundo præcepto, & Lev. 24: 15.

V. 8. *Ὁν ἔβη*. Pilatus timuit, supetstitione gentili, etiam ab uxore admonetur, ut refert Matth. cap. 27: 19. Putabant gentiles ex commissione Deorum cum hominibus, nasci Heroas, & priscorum Regum erat illa impostura, ut genus à Dijs deducendo, Divinos honores sibi tribuerent, continuandos post mortem in perpetuum: Sap. 14. Sic *Ænææ* genus à Venere, Virgilius deduxit: Alexander Magnus Jovem Hammonem Lybicum Patrem maluit, quam Philippum: ut Iustinus refert. Fama itidem miraculorum Præsidem commovit fidemq; fecit, esse in Christo aliquid quod humanam virtutem excederet: veretur itaq; ne sibi infortunium & malum maximum adducat, cum Deorum offensa, si ipsum neci tradat. Repetita igitur inquisitione, quærit Pilatus solícite, unde sit? ut de genere atq;

atq; ortu ejus cognoscat; an Divinam originem sibi tribuat, aut probare possit. Tacet autem Dominus Iesus nec respondet quicquam: vel quia videt vanitatem quæstionis de tali Deorum generatione, vel quod prævideat eventum hujus colloquij sine fructu futurum, nec Pilatum corrigi posse, sed cessurum clamoribus & voluntati Iudæorum. Itaq; ob causam eandem respondet Pontificibus: Luc. 22. 67. *Si vobis dixerero non credetis mihi: si autem & interrogavero, non respondebitis, neq; dimittetis me.* Videt igitur frustra se laborare Christus salvator, maluit itaq; tacere, seq; voluntati eorum permittere, & ad mortem offerre: Prædixit hoc Esa. c. 53: 7. & 50: 6. Est itaq; in gentilibus etiam quidam metus numinis naturalis, quo correptus Pilatus, veretur ne si innocentem affligat aut afflixerit, pœna sequatur Divina alicujus numinis; quamvis forte incogniti: sicut hoc argumento Athenienses terruit Paulus, Act. 17: 23. Quia igitur undiquaq; pressus Pilatus, videt se seditionis periculo expositum ab una parte, ab altera, vindicta numinis, aut Cæsaris, ob violatam justitiam: itaq; Iesum urget vehementius & minis terret, ostendendo potestatem quâ pollet, ad liberandum eum aut crucifigendum, Abutitur hic potestate sibi comissa Pilatus, Deus enim qui Magistratum constituit potestatem ei commisit, non ad malum aut ad oppressionem innocentem, sed ad defensionem & ad bonum: Rom. 13: 3. *Principes non sunt timori, bonis operibus sed malis.* Iesus autem nihil male fecit; Pilato confitente. Etiam à Cæsare fuit constitutus Pilatus ad conservationem justitiæ & pacis Publicæ. Nullam itaq; potestatem accepit ad inferendam, sed ad avertendam injuriam.

V. 11. *Ἀπειθήσει.* Hanc Pilati insolentiam Dominus re-

primit, metumq; numinis ei infert, ostendens datam esse ei potestatem à Deo, unde est omnis potestas Rom. 13: 1. Sap. 6: 4. *vobis dominatio data est à Domino, & potestas ab altissimo, qui inquirrit in actiones vestras... Estis enim ministri regni illius*: &c. Deus autem injustus non est; sed severus ultor omnis injustitiæ, & judicium ejus secundum veritatem. Rom. 1: 32. & cap. 2: 8. *Ira, indignatio, tribulatio & angustia, super omnem animam hominis operantis malum.* Iactat itaq; potestatem sibi non commissam Pilatus, qua si utatur adversus innocentem, vindictam Divinam sentiet. Deinde ne quid confidat sententiæ & judicio Pontificum & populi, quorum iniquam accusationem & calumniam nunc intellexit, ostendit gravius esse illorum delictum, qui hujus iniquitatis primi autores, damnatum innocentem Pilato crucifigendum tradiderunt: ex destinata malitia & longa deliberatione. Tertio quantumvis à Romano Imperatore potestate judiciali, exequutoria & Prætoria auctus sit: non tamen haberet in Filium Dei ullam potestatem, nisi ob dispensationem & singulare consilium Dei, permittentis ea, ob destinatum ante secula humanæ salutis negocium: Sed nec cujusquam fidelium pilus capitis decidet, sine Patris cœlestis voluntate: Matt. 10. Sic Christus etiam Præsidi insinuat redemptionis mysterium, & consilium Dei, cui seipse sponte subjecit, & iniquitatem hanc ipsius & populi, cum patientia tolerare se velle significat: ipsos vero graviter adversus Deum & justitiam peccare.

V. 12. *Εκ 78-8.* His verbis valde commotus Præses, majori studio, fertur ad liberandum Iesum, idq; singulari modestia, æquo animo tolerando reprehensionem ejus quem in potestate habuit, cedens veritati, clementia conspicua

&

& in viro principe rara: & ne peccatum committeret contra conscientiam; quamvis peccatum Pontificum majus esset. *Neq̄, enim propterea hoc nullum est quia illud majus est,* ait *Augustinus, in hunc locum.* Pontifices quia vident Præsidentem non tanti facere blasphemiae calumniam, & religionis controversiam, eorumq̄; leges, ut ex hoc fundamento Iesum extremo supplicio afficiendum putet: ac magis quam antea, de dimissione ejus laborare jam incipiat; repetunt priorē affectati Regni & preduellionis calumniam, si illa, religionis causa, non sufficiat ad mortis supplicium ex sententia Pilati, sufficiet hæc, quæ Cæsaris & populi Romani Majestatem lædit. Oblique etiam Pilatum accusant, quod cum habeat captivum reum, seditiosum adversus Cæsarem, regnum in Judæa affectantem, ut provinciam Romanorum dominio eripiat: tamen convictum & damnatum supplicio non afficit, sed dimittere constituit; aparet itaq̄; Pilatum rem Cæsaris non fideliter agere, sed colludere cum reip. & Imperatoris hoste. Calumnia hæc est adversus Christianos etiam frequens: sicut ex historia Ecclesiastica notum est. Sacrificabant idolis Romani & orabant pro salute Imperatorum, persecutorum Ecclesiæ; Christiani cum hoc modo sacrificare idolis non vellent, rapiebantur ad supplicia, quasi inimici, Imperatoribus haud fideles; ut referunt Tertullianus & Eusebius. Hæc accusatio si vera, fuisset, utiq̄; in consilio Pontificum fuisset damnatus ob eandem, quam tamen ibi non attingunt, Pilatus etiam reum ab hoc crimine sæpius jam absolvit, cum nullam rationem afferant actores qua Iesum astringant aut convincant; calumnia est igitur. Pilatus tamen quia probe novit, quantum valeat apud Magnates calumnia, minis Judæorum

terrītus, metuens ne in indignationem Cæsaris incurrat, accusatione Pontificum & populi Judaici: maluit itaq; Iesum innocentem illorum voluntati permittere, quam seipsum tanto exponere periculo. Sic homo gentilis Divini verbi & Sp. sancti directione destitutus, in contrarias sententias rapitur; ut quem sapius innocentem magno conatu asseruit, nunc ignominiosæ mortis supplicio subjicit, quod homo ad fidem conversus non fecisset, etiamsi vitæ periculum subeundum fuisset. Causare potuit Pilatus iram Cæsaris, indignationem populi & Pontificum, criminantium ipsum; proclivitatem potentum ad suspiciones, delatorum astuciam, seditionis periculum, adversariorum potentiam, pacem publicam: hæc tamen quantumvis gravia appareant, tamen Pilato non satisfaciunt; tanta enim est lux justitiæ & vis veritatis, ut in conscientias usq; etiam infidelium penetret. Hæc sunt cogitationes se mutuo accusantes & defendentes, de quibus Paulus, Rom. 2: 15. & cap. 1: 32. *Qui enim justitiam Dei cognovissent, non intellexerunt, quod qui talia agunt, digni sunt morte.* Nil novit Pilatus de morte æterna, resurrectione mortuorum, extremo judicio; quibus ab injustitia cohibentur fideles verbo Dei illuminati: quibus Felicem perterritus Paulus, Act, 24: 25. Pilatus ut se eximeret ex hac iniquitate, ceremoniam addidit, sicut Matth. notat: & accepta aqua, lavit manus in conspectu omnium, & totam culpam in Iudæos rejicit: illi conditionem accipiunt, & reatum sanguinis innocentis super se & filios suos sponte recipiunt, horribili securitate dicam ac cæcitate majore, quam in hodiernum usq; diem luit gens Judaica, tremendo judicio numinis, à Deo & salute rejecti. Pilatus etiam *in malum quod metuit incidit*, Prov. 10: 24. quia

vix elapfo triennio; officio dejectus, Cæſaris indignatione; delatus à Judæis, ut Eufebius refert, offenfis propter illatas in urbem Cæſaris imagines, & ob exhaustam Corbanam inſtauratione aquæductus, decurrentis ſpatium trecentorum ſtadiorum. Hiſt. l. 2. cap. 6. ex Iofephi antiquit. lib. 18. c. 5. Nicephorus ex Olympiadum ſcriptoribus narrat, eum Caji Cæſaris temporibus varijs calamitatibus affectum, vitæ tadio ſibiipſi violentas manus intuliſſe, lib. 2. cap. 10. Accuſatus erat ob cædem in Judæos patratam, coram Vitellio præſide Syriæ generali, à quo juſſus eſt Romam ire, & cauſam dicere.

V. 14. Ἡν δὲ ἀνασκουῖ. dies proxime præcedens Paſcha, quod cepit à die Sabbathi; hora 6. Marcus horam tertiam dicit, forte totius hujus actionis tempus ab initio complexus eſt, incipiens ab hora tertia, quod cæteri continuant uſq; in horam ſextam. Judæi urgent clamore magno ut crucifigatur, cum poſſet alio repentino mortis genere tolli, & cruciatu minore: unde apparet adverſus eum crudelitas & furor Iudæorum. Pilatus videns ſe declinare non poſſe, ut dictum eſt, ſulum ſermonis vertit, Regem ſapius proclamat, ut Iudæos magis ad vehementiam accendat, poſſitq; cauſam mortis iniquæ in eos referre; quæ res hypocrifi non caret: tenebatur juſtitiam facere, quæ, ut ipſe ſupra factus eſt, v. 10. in ejus poteſtate ſita erat; eventum autem Deo committere, qui & Cæſaris iram, & populi furorem mitigare potuiſſet.

V. 16. Τότι ἐν. II. Pars cap. de ſupplicio crucis & morte Chriſti agit. Pilatus tradit ad mortem eum quem toties innocentem declaravit, & adhuc declarat, quod eſt grave delictum, contra conſcientiam: & qualescunq; exculatio-

nes prætendat, non potest tamē sibi ipsi satisfacere, sed manet in sententia de innocentia Christi, usq; in finem. Nec juvat ipsum rejecta in Judæos culpa: utendum enim erat potestate, quam jactavit supra, v. 10. Omnes conspirant in necē Christi, Judæi & gentes pariter; crudelitas, calumnia, odium, iniquitas; violentia seu vis publica dominatur, innocens opprimitur, autor vitæ, salvator hominum, sanguis filij Dei funditur: ad quam impietatem lux Solis & astrorum deficit, contremuit terra, montes delibescunt, velum scinditur, sepulcra patent; Matt. 27. stupenda hominū malitia, quæ his portentis non afficitur. Mira Dei patientia, qui hæc tam impia intueri sustinet. Execrabilis diaboli astutia & potentia, qui mala tanta adversus filium Dei excitare ausus est, & in effectum deducere potuit. Patent sepulcra & mortui reviviscunt, ut intelligant homines, mortem salvatoris non esse lethiferam, sed vivificam, longe vero maxime ejusdem resurrectionem. Iesus ad mortem damnatus non murmurat, non conqueritur de iniquitate judicum; non Casarem appellat, quod tamen facere potuisset; sicut Paulus: Act. 25: 11. Sed aderat hora à Deo definita & destinata passioni. sup. cap. 12: 27 quam ipse volens subiit, Esa. 53. 7. *Sicut ovis ad macellationem ducta: & qui silet coram tonitro.* Et Heb. 10: 5. ex Pl. 40: 8. *Ecce venio, in capite libri scriptum est de me; voluntatem tuam ô Deus facio lubens.* Milites excipientes, Iesum exuunt purpura, ait Matthæus, & vestimentis proprijs indutum, ut magis agnosceretur, ad locum supplicij per urbem ducunt; Calvaria nomine notatur, ex ossium multitudine, reliquijs scilicet occisorum, quorum ossa inhumata relictæ sunt in loco supplicij. Insuper ne quid afflictionis deest, crucem magnæ molis imponunt

nunt ei portandum, viribus exhausto & fatigato, hujus & præcedentis diei ac noctis vigilijs, labore, plagis, corona spinea, ulceribus & sanguinis fluxu; cum autem vident ex virium defectu succumbere defessum, crucem alteri obvio Simoni, per nequitiam & ludibrium imponunt, ut sciamus traditum fuisse dominum in manus eorum, qui sint ad omne genus crudelitatis ac nequitiae parati. Hic Dominum gloriæ clavis cruci affixum, manibus pedibusq; pro more extensis ac perforatis, attollunt, & inter cælum ac terrâ pendere faciunt, miserabili fidelibus spectaculo, ubi diuturno cruciatu affectus vitam finijt. Prædixit hoc mortis genus, sup. cap. 12: 31. *Cum exaltatus fuero à terra: &c.* quod vaticinium Judæi probe intellexerunt, de morte videlicet crucis: ut patet ex textu. prædixit Divinus vates, Ps. 22. 38. 55. 69. Collocatus est medius inter duos latrones; factum est hoc ait Marcus, cap. 15: 28 juxta vaticinium Esa: 53: 12. *Cum iniquus reputatus est, tulit peccata multorum, & oravit pro delinquentibus.*

V. 19. Ἐγγραφή. Videtur consuetudo fuisse, causam supplicij supra caput crucifixi ascribere. Pilatus igitur, cruci Christi talem addit titulum, Regem appellat Judæorum: quod quamvis ægre ferrent Judæi, tamen scripturam hanc non abolet Pilatus, neq; mutat, ut coram omnibus, & Cæsare, sit excusatus, quia Regem Judæorum qualemcunq; cruci affixerit: & si sit, Rex, sicut ipse professus erat, qui testificaturus de veritate in mundum venit, etiam Pilati testimonio justum titulum obtineat. Et ut omnibus id innotescat, Hebraice, Græce & Latine scripsit, linguis in orbe vulgatissimis & celeberrimis: nec dubium est singulari dispositione Divina hoc factum esse, quia videmus his lin-

guis præcipue, vulgatum Regnum Christi per universum mundum; quo monemur, has lingvas oportere nos præ alijs in precio habere, quibus sacra doctrina nobis tradita est. Pendet autem in ligno Salvator, *pro nobis maledictum factus, redimens nos à maledicto legis* Gal. 3: 13. Juxta illud Deut. 21: 23. *Maledictus est coram Deo qui pendet e ligno.*

V. 23. *Οἱ οὖν σὸςῆσται*. Ad dolorem & ignominiam majorem, ac ad augendam anxietatem morituri, milites vestimenta in conspectu ejus dividunt, ut singulis qui operam præbuerunt in crucifigendo eo, pars una eveniret, spectante insuper matre & propinquis: quod verbis clarissimis prædixit Sp. sanctus: Fl. 22: 19. Quanto pere faciat us fuerit animus matris Domini, hoc tristi casu & mirabili passionis spectaculo, omnes intelligunt; gladius hic erat, pertransiens animam ejus, de quo vaticinatur Simeon. Est enim ipsa imago veræ Ecclesiæ cujus conditio semper est in hoc mundo variabilis & afflicta, qualis etiam erat Christi Domini, à prima nativitate usque ad terminum vitæ. Additi fuerunt custodes, ait Matth. non hi pauci solum, sed sine dubio militum manus major, ne amicorum concursu liberaretur crucifixus, qui plurimos habuit discipulos & sectatores. Verum & hoc Deo dirigente factum est, ut de morte Christi omnibus constaret, & de miraculis; testantibus non solum propinquis & amicis, sed etiam inimicis; sicut centurio, qui cum alijs etiam ipse testatus est hunc esse filium Dei, sicut Matthæus & Marcus docent.

V. 25. *Ἐσῆσαν* *Γαβ.* Mulieres ex propinquis astantes enumerat Evangelista, affuit etiam Johannes, præ alijs dilectus: qui ne quid deesset officij dilectionis ac fidelitatis moribundum prosequuntur, astant, obviant; quos cum vidisset.

set Iesus, matrem, cui ipse in posterum præesse nequeat, in tutelam discipuli commendat, qui etiam sibi commendatam lubens ad se recipit. Mira hæc est fortitudo animi in sexu muliebri meticuloso & infirmo, cum neq; crudelitatem inimicorum metuunt, nec pericula; sed firmo animo adsunt, & ad crucem astant, spectantes & observantes quæ geruntur: robur animo infirmo: sine dubio, auxit fides, quam ex doctrina Christi perceperunt, contra spem in spem credentes, sicut Abraham, Rom. 4: 19. *Plenissime scientes quod quæ eis Deus per Christum promissit, & miraculis confirmavit, potens esset etiam facere:* Sperabant enim felicem hujus gravissimæ afflictionis eventum, quocunq; tandem modo id fieret. Status est hic Ecclesiæ & fidelium in hoc mundo, quibus Deus tribulationes tantas immittit, & exercet, sæpe tanto perturbationum impetu, ut fides ad extremum perveniat & amitti videatur: & ipse tunc auxilio præsentissimo afflictis adest, eosq; rursus in spem erigit; quod his paulo post contingit, per resurrectionem Christi à mortuis. Discipuli etiam pietas conspicua est, qui Dominum non deserit, quod fit in afflictione plerunq; ut etiam ab amicis deseramur, sed sequitur, adest morienti, mandata exequitur, matris Domini sibi commendatæ curam suscipit; quam discipuli obedientiam & pietatem Dominus salutari protectione & vita longæva compensavit.

V. 28. *Merò Iero.* Novit Dominus hoc unum superesse quod prædixit David, Ps. 69: 22. *Fel mibi in cibum dederunt, & acetum in maxima siti mea.* Urgebat etiam sanguinis evacuatio ex venis & defectio virium, itaq; de siti conqueritur, & potum expetit, partim ut sitim rele-

vet partim ut vaticiniū impleat : impij vero quia noverunt cruci affixos, & cruciatu afflictos potum expetere solere, ideo paratum habent fel aceto mistum, ut passum extrema, hac acerbitate & illusione plus affligant ; addita exprobratione, ut refert Lucas. cap. 23: 36. frustra igitur commiscuntur alias causas nonnulli, exhibiti aceti, cum Lucas dicat illusionis causa id esse factum. Potu eo gustato, quia novit jam completa esse Prophetarum vaticinia, & sacrificium peractum quod justitia Divina requisivit, itaq; spiritum Deo commendabat, cum clamore valido : Heb. 5: 7. Mar. 15. 37. contra morem expirantium, quod etiam mirabatur centurio : nam si defecisset vita, nullæ superfuissent vires ad clamandum, Deum itaq; Patrem invocat ut peracto jam redemptionis opere maxima ex parte, quod unum nunc reliquum erat, tristem animam ex corpore solveret. Moritur itaq; volens ; Et ut loquitur Theophylactus : *Non enim prius mors corpus ejus invasit quam ipse voluit: voluit autem cum compleisset omnia. Propterea dicebat: Potestatem habeo ponendi animam meam.* Inclinat autem caput, quod ab anima derelictum erigi non potuit motu naturali, sed motu gravium inanimatorum deorsum inclinat. Passio hæc erat Christi tanto gravior aliorum hominū passione : cum enim quisq; pro peccatis suis patiatur, ipse omnium hominum luit delicta, tot malis gravatus, iniquitate scilicet hominum, conspirantium in contumeliam, & necem ejus ; insuper iram Dei patris sustinuit, infinitam, & omni creaturæ intolerabilem. Act. 4: 27. *Convenerunt enim vere in civitate ista, adversus sanctum puerum tuum Iesum quem unxisti, Herodes, Pontius Pilatus cum Gentibus & populis Israel. &c. Esa. 53: 4. verè languores nostros ille pertulit.* Non potuerunt Angeli virtute in-

infignes, iram Dei sustinere, sed in tartara præcipitati sunt 2. Pet. 2: 4. & 11. Non potuit prior mundus, non Sodoma: *Urit enim & ardet usque ad ima inferni, & fundamenta montium obsumit.* Deut. 32: 22. Hanc molem ut sustinere possêt Christus Messias, necesse erat: 1. ut homo esset. Deus enim non patitur; & quia homo peccavit, ipsum etiam mori oportuit. Gen. 2: 17. Ezech. 18: 4, *Anima quæ peccavit ipsa morietur.* 2. verum ne homo huic ponderi succumberet, & vinceretur à morte & diabolo, itaq; necesse erat ipsum esse Deum, ut etiam Divina virtute hostibus superatis justitiam æternam nobis reportet, cum donis Spiritualibus & Dei gratia; & jam redemptionis nostræ opus, non est humanæ nec Divinæ naturæ opus, seorsim consideratæ, sed utriusq; naturæ simul sumptæ, & totius personæ sicut Beatus Lutherus, in illustri lancis similitudine explicat, in lib. de concilijs, & Ecclesia; Et lib. concordiæ in Solida declarat. de justitia fidei: & in art. de persona Christi. Huc adducantur omnes typi veteris testamenti, vaticinia Davidis & prophetarum, quibus hæc Christi passio fuit præfigurata, quæ magno numero ab Evangelistis in descriptione passionis Christi adducuntur, & à patribus & interpretibus alijs: Ut hinc deducatur Argumentum XXI. quo probatur Christum esse Messiam, quod inchoatum est initio cap. 18. in hunc modum: Quicunq; passus est secundum promissiones, typos, vaticinia, veteris testamenti, & tempore à Sp. sancto definito, ipse verè est Messias. At Christus Mariæ filius complevit hæc omnia: ergo hic vere est Messias, in quem qui credunt salvantur. Hic est cardo & fundamentum salutis nostræ, & lapis seu caput anguli; extra quem non est salus. Sic concludit Petrus, Act. 4: 10. c. 10: 37. Paulus, Act. 13: 28. 1. Cor. 15: 3.

XXI.

V. 31. *ὁ δὲ διείδων*. III. Pars cap. est eorum quæ post mortem contigerunt, & de sepultura. Primo, Judæorum simulatam mundiciem describit, qui, ne abominatione suspensorum pollueretur festivitas Paschatis, petunt, ut fractis cruribus eorum, corpora à cruce tollerentur. Tempus etiam designat parasceves, hoc est sextam feriam, præcedentem Sabbathum, cum pararentur necessaria ad festum. Crura frangi voluerunt suspensorum, ut dolore aucto, citius morerentur; ne populus accurrens ob miserabile spectaculum cruciatus, die festo sequente avocarentur à sacris: Et ut ad occasum solis suspensi humarentur, juxta legem. Deut. 21: 22. Judæorum hæc erat pietas, quam alias non curassent gentiles. Milites videntes Iesum mortuum, crura non frangunt, à crudelitate tamen sibi non temperant, sed inhumaniter sæviunt in mortuum, & latus lancea aperiant. Effluunt sanguis & aqua, non naturaliter, sed miraculose; sanguis enim ex corpore mortuo non effluit nec aqua; quippe cum corpus motuum frigus occupat, & omnis in corpore liquor concretus, non fluit amplius. Aqua autem hic à sanguine distincta effluit, quæ sanguini commista non appareret: factum id esse credendum est ex Divina dispensatione, ad signi hanc ablutionem aquæ in Baptismo, & sanguinis exhibitionem in cœna, quæ prius instituta, Christus in cruce confirmat. Crura ejus non franguntur, ut respondeat antypus typo agni paschalis, cujus ossa frangere lex vetuit: Exo. 12: 46. Num. 9: 12. Vulnus lateri inflictum Zacharias prædixit, cap. 12: 10. Suum testimonium Evangelista addit magna cum asseveratione, eo quod testetur quæ ipse vidit, deinde, notum est Apostolorum testimonia non fallere: Deus enim miraculis & signis testi-

testificationem eorum comprobavit, est igitur testificatio Divina. Petunt id Apostoli; Act. 4: 29.

V. 38. *Μερίᾳ δὲ*. De sepultura nunc agit Evangelista: qui est actus VI. Passionis exitus. Venit Ioseph ab Arimathæa, homo dives & honoratus, ait Matthæus; Et ipse discipulus Christi; qui ad festum venerat, ab Arimathæa, vico in monte Ephraim, prope ad Lyddam postea Diospolim dictam, sicut refert Hieronymus, de locis Hebræicis. Adhibitum fuisse hunc Iosephum in condemnatione Christi, sed non consensisse, autor est Luc. c. 23: 51. Decurio erat, quod quia affuit assessor in consilio, officium publicum sustinuit, in curia sacra Ierosolymitana: sepulturæ locum Hierosolymis elegit, ubi sine dubio etiam ædes habuit. Dives erat, itaq; facilius ad Pilatum aditus, & respectus major. Hic posito metu, Pilati autoritate se munit adversus Pontificum furorem: & sublato corpore Iesu de cruce, ponit in monumento suo, eadem vespera, cum antea circa horum nonam, juxta Matthæum, spiritum emisisset: hoc est circa tertiam vesperthinam: Festinationis hujus causam fuisse dicit Evangelista, parasceven, quia erat vespera proxime præcedens festum diem magnum, cum sepulturæ opus peragere non licuit, forte etiam ne impiorum aliquis dolus sepulturam impediret, & Præsidis consensu impetrato, corpus Domini in locum ignominiosum detruderent aut abjicerent. Venit etiam Nicodemus princeps Judæorum, supra cap. 3: 1. Uterq; in occulto Christi discipulus; uterq; honoratus & dives: secutæ etiam sunt mulieres, quæ, ut supra dictum est, morienti affuerunt. Matt. 27. Marc. 15; 40: una cum alijs quæ ipsum sequutæ fuerunt ex Galilæa: Luc. 23: 55. In enim exoluta pœna & sacrificio sufficienti peracto in cruce,

non voluit Deus afflictum, ulterius manibus impiorum tractandum permittere, sed homines fideles & honoratos excitat, qui sepulturam peragant ministerio & honore competenti. Affert Nicodemus aromata seu unguenta, usitata in sepulturis honoratorum, magni pertij & ponderis, centum scilicet librarum. Mos erat Syris & Ægyptij, corpora exenterata bitumine complere, cujus tamen hic nulla mentio. Hac itaq; omiſſa, totum corpus pro more eorundem, unguento pretioso delibutum, sindone involvunt; mos antiquus hic erat, sicut Ioseph typus Christi ungitur ab Ægyptijs: Gen. 50: 26. & Iacob pater ejus 40. diebus. ibidem v. 2. Modum describit Diodorus Siculus, lib. 1: § 19. fitq; ad durationem corporum, adeo ut hodie reperiantur cadavera, in excavatis hujusmodi monumentis perplura, reposita ante multa secula: *Ubi, ait Diodorus, singula corporis membra tantam habent integritatem, ut etiam palpebrarum & superciliorum pili, adeoq; tota corporis species invariata persistat.* Fidem aliquam fuisse in his præstantibus viris; mulieribus & Christi discipulis reliquam, in euntibus Emaus apparet, & duodecim Apostolis, cum illi sepulturam curant, hi tertium diem nunc adesse ajunt, memores promissionis de resurrectione, Apostoli congregati ostium claudunt, eventum expectantes verum quam fuerit exigua & titubans fides illa, consideranti rerum statum, obscurum esse nequit. Ex dilectionis officijs & cura ac ministerio exhibito fidei reliquæ tamen conspiciuntur; si enim extincta fuisset in eis fides omnino, velut fraudati ac decepti, omnia officia defuncto denegassent. Monumentum erat in hujus Iosephi orto vicino, in quo Christum reponunt duas ob causas: 1. quia in vicinia erat, 2. quia festinandum fuit propter ingruens

festum Paschates, cum non licuit funera curare : ut dictum est. Notabilis erat Iosephi dilectio, qui monumentum excavatum ex petra; juxta descriptionem Matthæi, in usum suum, Christo permittit. Consuetudo fuit in Ægypto & Syria Palestina, subterraneas petras excavandi, pro singulis familijs; specus descensum prebebat, camera adhuc hodie visuntur, ubi ex una in alias ex ordine, longo tractu subterraneo patet aditus, facem præferentibus, ubi linteo involuti; & desuper sindone, repositi sunt magno numero, ante multa secula demortui, sicut nobis commemorant qui ex horum locorum peregrinatione revertuntur, & fragmenta talium corporum referunt; sæpe etiam integra corpora. Hic advoluto super antrum saxo gravi, ne qua fieret injuria sepulto, Ioseph abiit, manentibus & ex adverso residenti-bus mulieribus, & observantibus; ait Matth. fama enim erat resurrecturum cum tertia die. Pontifices itaq; impetratâ militum custodia à Pilato, sepulchrum obsignant: quæ res eis in majorem confusionem cessit.

C A P. XX.

De resurrectione Christi agit. Duæ sunt partes capituli, prior absentiam Christi è monumento describit, à mulieribus & discipulis in primis deprehensam; posterior tres diversas Christi apparitiones comprehendit.

V. 1. Τῆ δὲ μιᾶς. Prima pars, in qua mulieres accedentes ad sepulchrum vident abesse Jesum & assidere Angelos testificantes de resurrectione ejus. Postquam vidissent ubi repositus erat, advolutum quoq; lapidem & obsignatum, in urbem redeunt, & quiescunt Sabbatho, ait Lucas, quia ex lege non licuit egredi è civitate die festo magno, aut o-

pus facere. **Qu**anam fuerint hæ mulieres, Lucas indicat; & ostendit fuisse plures, cap. 24: 10. Iohannes autem solius Mariæ Magdalenaë facit mentionem; sive quia ea ante alias prima venit, quod etiam verba significare videntur, venit enim ait, cum adhuc essent tenebræ; cum Marcus dicat venisse mulieres orto jam sole, quasi non omnes simul venerint: Sive quia Fvangelista constituit de Maria sola agere: cui Iesus primum apparuit. Matthæus hanc nominat, & alteram Mariam. Marcus etiam docet eum Mariæ Magdalenaë primum apparuisse; & addit, De qua eiecerat septem daemonia. *Μία σαββάτων* dicebatur prima dies in hebdomada post Sabbathum. In hunc diem Novi testamenti Pascha transtulit Apostolica Ecclesia, ad celebrandam resurrectionem Christi: & ad distinctionem festi Iudaici, celebrantis egressum Iudaorum & liberationem ex servitute Ægyptiaca. Quæ cum sit typus liberationis nostræ, à servitute legis & peccati; cessare jam oportuit umbram, oblato corpore. Dies hic tertius erat, juxta vaticinium Christi; parasceve seu dies præcedens Sabbathum; die festo mansit in sepulchro, prima Sabbathi resurrexit, tertia scilicet die. Emerunt unguenta, sive prima Sabbathi in diluculo, sive ut Lucas ait, cap: 23: 56. die parasceves postquam sepultus esset: iteratas enim fuisse sapius mortuorum unctiones, antea dictum est.

V. 2. *τρεῖς*. Maria videns lapidem sublatum, reversa in urbem celeriter, nunciat Petro & Iohanni; (sic Iohannes ubiq; reticet nomen suum proprium, modestiæ causa.) corpus Domini sublatum è monumento. Hi celeri cursu ad sepulchrum properant, abesse corpus vident & lintamina seu fascias quibus involutum erat corpus, & sudarium

capitis distincte posita. Introivit Petrus primum, & alter discipulus deinde, & credidit; intellige, vera esse quæ nar-
raverunt mulieres; de resurrectione vero nondum credi-
derunt, ait Marcus sed visa sunt eis ut deliramenta quæ mu-
lieres de apparitione Mariæ facta narrabant. Interim mu-
lieres reliquæ orto Sole veniunt ad sepulchrum, & inveni-
unt similiter abesse Christum, & Angelos in veste fulgida a-
stantes, sive in monumento sedentes, sicut referunt Mar-
cus & Lucas: hi de resurrectione Christi nunciant, & in me-
moriâ ipsis revocant promissionem ejus priorem de re-
surrectione. Luc. 24: 6,

V. 9. οὐδὲ πω. Infirmetas erat discipulorum, quod pha-
risaica opinione occupati, neq; intelligeret vaticinia de re-
surrectione Christi, sicut postea accepto Sp. sancto: patet
exemplo Petri qui quod nunc non intelligit, postea lucu-
lenter populo Judaico explicat, Act. 2: 24. ex Pl. 16. 8.

V. 10. ἀπῆλθον. Discipuli abeunt: Maria manet &
ad sepulchrum astat & plorat: sive insigni caritate mota,
sive quia reliquas expectat affuturas, quæ, sine dubio, tunc
à sepulchro regressæ fuerunt, ut quæ viderint nunciarent
discipulis, sicut præcepit Angelus, Matt. 28: 7. Quærunt
luctus causam Angeli, haud ignari, sed ut in colloquium se
insinuent; fecit idem Iesus, Luc. 24. quærens à discipulis
euntibus Emmaus. Conqueritur ea de ablato Domino: Do-
minum vocat, licet mortuum, unde apparet reliqua in cor-
de ejus scintilla fidei: non itaq; de sola unctione corporis
illius anxia sunt mulieres, sed magis de hujus tragediæ exitu,
sperantes adhuc latum eventum, quocunq; modo id
Deus efficiet. Reliquis etiam mulieribus Angelos appa-
ruisse, Matt. autor est, consentiunt cæteri Evangelistæ; An

verò Mariæ facta sit revelatio simul cum alijs, anante vel post, non exprimunt Evangelistæ: Et quamvis justæ sint nunciare, quæ viderint, tamen nemini quicquam sunt loquuta, ait Marcus, Maria Magdalena nunciat, ut dictum est, quæ cum ex Angelorum informatione diceret eum non esse ablatum, sed vivere, tamen non crediderunt discipuli, sed consternati, de hoc rumore, metuunt turbas majores futuras, cum ipsis dabitur culpa, quasi corpus ejus abstulissent, quæ erat suspicio Pontificum apud Pilatum Matt 27: 64. Plorat Maria propter ablatum Dominum, metuens ne ab inimicis aliquid excogitatum sit, ad majorem concumeliam mortuo inferendam: nec quicquam de resurrectione cogitat, quamvis involucria corporis videat relicta in monumento; quod utiq; factum non fuisset, si corpus abstulissent. Mira in mulieribus stupiditas, & in discipulis, quamvis antea sæpius audivissent cum de resurrectione & morte loquentem: Matt. 16. & 20: 18. sed tunc & tunc sermonem non intellexerunt, ut docet Evangelista Lucas, cap. 24: 34. Tanta est difficultas, & humanæ rationis infirmitas in multis iterijs Divinis; cujus est notabile exemplum in Thoma, infra, v: 25.

V. 14. *Και ταύτη*. II. Pars cap. habet tres distinctas apparitiones quibus Christus se vivum patefecit, Mariæ primum, deinde duodecim Apostolis, eodem resurrectionis die; iterum tertio Thomæ & Apostolis post octiduum. Iesum primò & ante omnes apparuisse Mariæ Magdalenzæ, Marcus autor est, cap. 16: 9. ut & hic Iohannes. Postquam enim collocuta fuit cum Angelis, retrorsum se convertit, reditura sine dubio Ierosolyman, & nunciatura quæ audierit, videt quendam à tergo astantem, quem putat esse hortula-

tulanum ; alium enim suspicari non potuit, matutino tempore in horto ambulans ; rogat itaq; ut indicet, ubi corpus domini posuerit. Iesum ipsa tunc vidit, sed non agnovit, postea vero à Domino compellata nomine proprio, ipsum agnovit : apertis scilicet oculis ; sicut eodem modo detenti sunt, & aperti oculi discipulorum euntium Emaus : Luc. 24. Ut & hinc appareat virtus corporum clarificatorum, & cæcitas nostra, in mysterio resurrectionis à mortuis ; & quia Iesum Dominum & magistrum agnoscere non possumus, nisi apertis per Sp: sanctum oculis mentis. 1. Cor. 12: 3. *Nemo potest dicere dominum Iesum, nisi per Sp. sanctum.*

V. 17. *ἀγγει.* Prohibet Dominus; ne ipsum tangat Maria; sed numne ipsum tetigit Thomas? inf. v. 27. Et Luc. 24: 39. *palpate & videte quia Spiritus carnem & ossa non habet;* Et Matt. 28: 9. *Acceperunt (mulieres) & tenuerunt pedes ejus.* Itaq; tactum corporis sui non simpliciter prohibuit, sed ostendit clarificatorum corporum diversam esse rationem: Et ut Theophylactus dicit : *Evexit ejus mentem, ut melius quiddam de se sentiret, majoriq; reverentia se observaret.* Et Aug. tract. 121. *Noli in me sic credere quemadmodum adhuc sepis.* Intellige reversum esse Iesum in vitam; non ut carnaliter regnet in Iudæa, sed ut relinquens mundum ascendat ad Patrem, & ad regnum æternum : oportere itaq; eam, non tantopere carnali conversatione & contrectatione corporis ejus lætari, quam ex resurrectione ejus à mortuis; ac fruitione beneficiorum quæ passione sua promeruit: Et propere magis, id ipsum annunciare discipulis, ut & illi lætentur; cæterum non de futuram occasionem videndi & contrectandi ipsum, quia nondum ascendit ad Patrem, ut & discipulis liceat idem. Et Iohannes in initio suæ Epistolæ di-

dicit: *Quod manus nostræ contrectaverunt.* Est & hoc consolatione plenum, quod Deum & Patrem suum, eundem dicat esse non solum Deum, justum, veracem & clementem: sed & Patrem propitium & multæ misericordiæ, Christo filio & fidelibus suis communem: ut qui Pater Christi filij per æternam generationem, jam sit pater omnium fidelium per adoptionem credentium, propter mortem, passionem & resurrectionem filij; ad quem tutissimum est fidelibus refugium, in afflictione.

V. 18. *Ἐρχεται.* Paret itaq, Maria mandato, & nunciat discipulis, quod non solū Iesum ex mortuis redivivū viderit, sed etiam insuper cum ipso collocuta fuerit, & mandatum ad discipulos exponit. Illi verò non crediderunt ait Marcus, cap. 16: 11. Sed quæcunq; sive ab Angelis sive mulieribus audiverunt, visâ sunt eis ut deliramenta. Luc. 24: 11. Tanta erat difficultas in fide resurrectionis, propter opinionem regni terreni, quæ ex informatione Pharisæica mentibus illorum inhæsit. Apparuit Dominus Mariæ, & mulieribus cæteris in primis, quarum maxima erat infirmitas & tristitia, etiam Simoni ante alios apparuisse eum, Lucas innuit, cap. 24: 34. cujus præ alijs tristitia major erat, propter lapsum gravissimum: & initio paucis apparuit, ut exploraret fidem cæterorum, an fidem præberent vaticinijs suis & Prophetarum, & ut ipsi fidei suæ infirmitatem agnoscerent.

V. 19. *Ἐρχεται.* Secunda apparitio viventis Christi, eodem die quo resurrexit, prima scilicet Sabbathi circa vespere: cum interim aliam revelationem interferat Lucas, cap. 24. factam duobus discipulis euntibus Emaus: qui cum reverti Ierosolymam narrant Apostolis quæ ipsis visâ sunt,

&

& audita in via; *Dum hac loquuntur*, ait Lucas, *stetit Iesus in medio eorum*. Undecim Apostolos cogregatos hîc affuisse, Lucas ait, cum quibusdam alijs. Causam Iohannes addit huius congregationis; scilicet, quia metuunt, ne quid mali in eadem eorum moliantur Judæi, sublato jam Domino: itaq; ostium clauditur, consultatur quid facto opus sit, audiunt reversi ab Emaus: hîc cum dubij & consilij inopes sese discipuli excruciant, assistit Iesus in medio eorū, & perturbatis consolationē & pacem offert. Orta fuit hæc perturbatio ex infirmitate fidei & ignorantia scripturarum, quia officium Messiæ & virtutē regni ejus non perceperunt adhuc; *nondum enim sciebant scripturam*; sup. v. 9. itaq; credere non potuerunt nunciantibus de resurrectione: sed & infusus erat in illis quædam duritia cordis, sicut exprobrabat illis Dominus, Mar. 16: 14. Potuit verò in medio eorū comparere Salvator, clausis forib⁹ corpore scilicet clarificato, & exsoluto ab infirmitatib⁹ mortalitatis: itaq; moveri potuit motu supernaturali, sicut Angeli, nemine sentiente, in momento, corpore alio non obstante; ut non sit necesse hîc vel ad miraculū recurrere, quod tamen faciunt ex patribus plurimi; & sane res mira est rationi & insueta: neq; necesse est, rimam aut foramen in ædibus imaginari, nam & eadem subtilitate potuit ex monumento exurgere, lapide non obstante. Sic Apostolus clarificata corpora, Christi corpori clarificato assimilat, 1. Cor. 15: 44. Phil. 3: 21. Et Dominus Angelis similes futuros pronunciat; Luc. 20: 36. Pacem offert timore percussis, non incertam, suspectam & dubiam, sicut mundus dat: sed durabilem & certam, quæ tollit omnem formidinem & perturbationem cordis; sicut dictum est iupra, c. 14: 27. pacem scilicet & reconciliatio-

nem inter Deum & homines, quam morte promeruit & satisfactione sua: quæ superat omnem sensum: Phil. 4: 7. Et hæc pax lætitiæ ineffabilem affert afflictis ac perturbatis, quia ex gratia Dei & merito Christi provenit, & spem affert felicitatis æternæ. Sic pacis supradictæ promissionem repetit ac reipsa præstat, conferens eis pacem adversus impiorum injurias: cujus fructum discipuli in corde sentiunt, & lætitiæ insigni afficiuntur videntes vulnerum vestigia, corporis ejusdem quod fuit cruci affixum. De his vulnerum vestigijs sic Augustinus, Tractatu 121. *Clavi manus fixerant, lancea latus ejus aperuerat: ubi ad dubitantium corda sananda, vulnerum sunt servata vestigia.* Libera igitur dispensatione id à Domino factum esse, ad confirmandam discipulorum fidem de resurrectione ejus, Patrum & interpretum præcipui docent, & quod in conspectu eorum cibum sumpserit; quod etiam ab Angelis liberè fieri posse docet Augustinus, exemplo hospitem Abraham. Gen. 18. *Possibilitate non necessitate:* De civ. Dei, lib. 13: cap. 22.

V. 21. Ἐπειὸν οὖν. Eandem salutationem repetit, pacem tribuens, ac missione Apostolorum ministerium novi testamenti instituit, sive supra institutum, & nunc propter mortem ejus collapsam, denuo instaurat: ut intelligant discipuli, non esse abolitum in morte ejus prædicationis officium, sed nunc urgendum esse maxime, propter reportatam victoriam resurrectionis, & partam pacem ac reconciliationem cum Deo. Sic Apostolis restituta est prior ministerij dignitas, & sublata formido hostium; circumscribitur autem officium seu missio ad prædicandum Evangelium, ac limitatur ad exemplum Christi: qui à Patre missus est, non ad gubernationem civilem, ut Rex sit in Judæa, neq;

neq; sicut dominium exerceat in Reges & principes, Regna mutet transferat, distribuatur aut dirigat; neq; enim Regnum ejus est ex hoc mundo, sicut ipse fatetur coram Pilato, sup. c. 18: 36. Missionem suam Christus ipse descripsit, Luc. 4: 18. Ex vaticinio Esa. 61: 1. *Spiritus Domini super me, propterea unxit me, ad Evangelizandum pauperibus misit me, sanare contritos corde; predicare captivis remissionem, & cacis visum: dimittere contritos in remissionem, predicare annum Domini acceptum, & diem retributionis.* Deus itaq; est autor ministerij Evangelici, & missio Apostolorum Divina: quod etiam Deus ipse comprobavit signis & prodigijs; Mar. 16: 20.

V. 22. καὶ τὸν. Deinde ad uberiorem cretitudinem vocationis hujus, sufflando ipsis Sp. sanctum tribuit; ducem & presidem consiliorum & operis perficiendi. Habuerunt discipuli antea Sp. sanctū, quia fatebatur Iesum esse Christū filium Dei: Matt. 16. Quod non potest facere quisquam, nisi per Sp. sanctum. 1. Cor. 12: 3. Ex eodem Spiritu sperabant eum resurrecturum tertia die ex mortuis: Luc. 24: 21. Sed hac aspiratione tribuit eis peculiaria Sp. sancti dona, ad opus ministerij rite perficiendum, notabili donorum augmento: voluit autem donum hoc externo ritu afflatus hujus ipsis conferre, ut re in sensus incurrente, magis moveantur & confirmentur eorum animi. Legem Deus dedit voce sonora & tonitru ac terramotu. Exo. 19. Eliæ apparuit in spiritu leni. 3 Reg. 19: 12. Apostolis congregatis dat Spiritum, in lingvis ignitis sive ardentibus. Act. 2. Sacramentorū beneficia signo seu elemento visibili confert. Jam discipuli dono hoc Spiritus confirmantur & varijs apparitionibus, redduntur animosiores, & augetur in ipsis cognitio vaticiniorum, sicut apparet in Petro, qui vaticinium

Davidis, Ps. 69: 27. & 109: 9. novit ad Iudam proditorem accommodare. Act. 1: 10.

V. 23. *Ἄν τινων*. Tertio clavium potestatem renouat & confirmat, omnibus discipulis, quam eis supra contulit, Matt. 16. ne quis existimet soli Petro eam competere; Ecclesie universae hanc potestatem contulit; Matt. 18: 15. Hic vero ministris, itaq; quamvis hæc potestas Ecclesie sit collata à Domino, potissima tamen pars in ejus usu ministris competit: sic Paulus præfuit excommunicationi incestuosi Corinthij. 1. Cor. 5. Alexandri & Hymenai. 1. Tim. 1: 20. Objectum circa quod clavium usus & potestas vertatur, est in remittendis aut retinendis peccatis; finem Paulus exprimit: *Ut spiritus saluus fiat*, 1. Cor. 5: 4. Conscientias itaq; afficit non corpora, neq; etiam res civiles curat: sed contristatos sensu peccati & iræ Divinæ, consolatur & absolvit; contumaces ligat, ut à peccato absterreat. Efficax est vero hæc administratio potestatis Ecclesiasticæ, ex verbo hoc institutionis Christi; ut etiam Deus in cælis eam cunprobet Mat. 16: 19. 18: 18. Quia autem hujus potestatis finis ultimus est, pax conscientiarum, Dei gloria & salus hominum, itaq; quicquid ad hunc non dirigitur, abesse debet ab hujus potestatis usu.

V. 24. *Θαρῆς*. Tertia appãritio Thomæ facta in discipulorum præsentia; cujus pars prior, Thomæ horribilem cæcitatem & contumaciam demonstrat; altera conversionem. Patria Thomæ non notatur ab Evangelistis, infra capite 21: 2. dicitur cum reliquis fuisse ad mare Tyberiadis: unde putatur à nonnullis fuisse Gallilæus; verum an hæc sit causa; an juxta promissionem Christi, Matt. 26: 32. expectaverit cum cæteris apparitionem ulteriorem, incertum

tum est, Iesus enim dum viveret frequenter versabatur in Galilæa, circa mare Tyberiadis. Didymus erat, hoc est gemellus, ut Iacob & Esau. In affectibus natura præceps, ut patet sup. cap. 14: 5 & cap. 11: 16. Prædicasse eum in Parthia, Media, Persia, Hyrcania, & India, referunt Euseb. lib: 3. cap. 1. & Hieronymus in catalogo. Consentit Dorotheus docetq; occisum & sepultum Calaminæ, civitate India. Nimia timiditas Thomæ videtur hujus incredulitatis causa fuisse: fugit enim nec ausus erat se reliquis adjungere, qui congregati præcibus & pijs colloquijs se mutuo confortarunt, cum interim Thomas absens, neq; apparitiones mulieribus factas, audivit, nec Christum vidit. Auget itaq; cæcitatem & diffidentiam absentia è cœtu fidelium: Alia enim judicia audivisse Thomam de resurrectione Christi, à promiscua multitudine, Eventus ostendit, ideo in tantam cordis duritiam incidit, ut discipulis nunciantibus, fidem non habuerit, tot scilicet testibus, fide dignis; unde patet Thomam fidem & spem omnem de resurrectione Christi amisisse. Non est dubium omnia egisse Apostolos ut Thomæ persuaderent, narrasse quæ nunciabant mulieres, quod ipsi viderint Christum vivum, vulnera manuum & lateris, loquentem audiverint, mandata acceperint: Thomas autem rationem sequutus, & sententiam vulgi, in testimonium discipulorum Christi non consentit. Unde apparet quanta sit humanæ mentis cæcitas cum revelationes Divinas, scripturas & promissiones deserit, ac verbo prædicato fidem derogat. Hac annotari voluit, in scripturis, Sp. sanctus, aliosq; sanctorum lapsus & infirmitates, ac respiscenciam, ut eorum exemplo, infirmitatem agnoscere, & à peccatis resurgere discamus; considerantes damnationis æ-

ternæ periculum, in quod hæsitantes præcipitat incredulitas: & quantum proficit ad fidem salvificam testificatio humana. Non potuit Thomas suo ductu ad fidem redire, nisi eum Dominus sua gratia peculiari dignatus fuisset: est enim id homini impossibile, ut docet Apostolus, Heb. 10: 26. & cap. 6: 4. Sic non potuit Thomas nisi eum dominus peculiari gratia prævenisset.

V. 26. *Και μετ' ἡμέρας* Altera pars hujus apparitionis, revocatio Thomæ ad fidem: Iesus amore suorum & cura peculiari de salute Thomæ motus, ei apparet, vivum se ostendit, & voluntati ejus sese accommodat, ostendens vulnorum vestigia, ex libera dispensatione, ut supra dictum est. Unius hominis cura tangitur & afficitur; sicut pastor ovis deperditæ: Luc. 15: 4: non enim vult aliquem perire. 2. Pet. 3: 9. Thomas amplius non reluctatur, sed Iesum Dominum & Deum confitetur, sentu & *ἀνοψία* convictus. *Noli esse incredulus, sed fidelis.* Reprehendit Dominus modica castigatione Thomam, ne tenella ejus fides, duriore castigatione extingvatur: Esa. 50: 4. *Deest mihi Dominus linguam eruditam: ut non verum loqui cum defessis tempestive &c* *Lychnum fumigantem non extinguet* Esa. 42: 3. voluit autem Thomam, sicut ceteros Apostolos, acquiescere in fide testificantium de resurrectione ejus; vel si ea non sufficere visa sit, recurrendum erat ad vaticinia & verbum promissionis, Matt. 16. 21. & 26: 32. quo etiam eos remittit Angelus Matt. 28: 7. Acrius etiam reprehendit discipulos euntes in Emaus. Luc. 24: 25. Congregatos: Marc. 16: 14. Potuisset Dominus Thomam juste relinquere in incredulitate aut ante octavum diem ex vita evocare; misericordia tamen motus ipsum revocat, dat occasionem discipulis cum ipso colloquendi, ut nuper acce-

acceptam resurrectionis fidem exercent, cum Thomas interim in incredulitate persistit. Fidem tamen ea conditione pollicetur, si ipse ut cæteri clavorum & lanceæ vestigia videat & attrectet: huic ejus infirmitati Salvator descendit, & se ad voluntatem, ejus clementi affectu accommodat, eumq; ex his carnis & diaboli tentationibus eripit. 1. Ne quis ex illis periret, ut supra dictum est, cap. 17: 12. 2. ut offensio & scandalum ex contumacia Thomæ, reliquos discipulos non infirmaret. 3. Ne sibi gratulentur inimici ex defectione Apostolorum, qui erant inter sectatores ejus præcipui. 4. ut intelligant fideles fidem esse donum Dei, & damnationis periculo non carere, si recedatur à verbo revelato, & à congregatione ac cætu fidelium. Confiteatur Thomas Iesum Dominum suum, & Deum suum, Messiam Dei filium & Salvatorem, itaq; hac illuminatione reducitur ad fidem priorem, quam cum Petro professus erat, Matt. cap. 16: 16. Et demum intelligit non solum fidei initium esse Dei donum, sed etiam perseverantiam. *Ipsè enim operatur in nobis velle & perficere, pro bona voluntate sua.* Phil. 2: 13.

V. 29. *Αἰψα.* Thomæ exemplo Dominus ostendit, quanta sit temeritas eorum, qui relicto verbo, sensus & experientiam sequuntur: dicitur ea stultorum magistra, qui moniti non credunt antequam experiantur. Ideo eos beatos pronuntiat qui verbo fidem adhibent, quorum etiam fidem fidei Thomæ anteponebat & præfert. Sic hodierno die Christum oculis corporis non videmus neq; miracula, nec passionem aut resurrectionem, credimus tamen verbo veteris & novi testamenti; & fide comprehendimus; sic Abraham dicitur vidisse diem Domini lesu: sup. cap. 8. Et ideo

ideo pater credentium ab Apostolo nominatur. Rom: 4: 11. Thomas itaq; damnationis æternæ periculo vicinus, per fidem eripitur, & fidelium societati conjungitur ac salvatur, quæ est fidei operatio admirabilis & salutifera. Et cum beatos pronunciet Christus eos, qui cum oculis viderunt, idq; probat ex desiderio patrum & Prophetarum, Luc. 10:23. tamen ea visio sine fide nihil confert ad salutem, plurimi enim ex Judæis & gentibus cum viderunt & non sunt salvati. Magis autem dat gloriam Deo, qui verbo fidem adhibet, quam si etiam visio accedat, itaq; hos præ illis beatos Christus judicat. socios hi patres habent & Prophetas, qui verbo promissionis contenti acquieverunt. Nos præter promissiones & vaticinia, etiam rei gestæ historiam habemus, cum promissione completa.

V. 30. *πελά.* Conclusio historię, de apparationibus Christi post resurrectionem, quam si cum clautula capitis sequentis jungas, continet ea propositionem & scopum totius Evangelii & simul etiam conclusionem. Non dubium est fecisse Iesum signa plura, si miracula spectemus quam vel à Iohanne vel ab alijs Evangelistis descripta sint, non solum ante, sed etiam post resurrectionem. Nam de his quæ initio prædicationis fiebant summatur sic loquitur Matthæus Evangelista cap. 4: 23. *Et circuitabat Iesus totam Galileam docens - & sanans omnem languorem & omnem infirmitatem in populo.* Luc. 6: 19. Post resurrectionem Petro apparuit, Iuc. 24: 34. Et Jacobo: 1. Cor. 15: 7. Et alijs sine dubio sæpius; quia per quadraginta dies cum illis conversatus erat, multa loquutus de regno Dei, Act. 1: 3. Theophylactus ideo hæc verba ad apparitiones post resurrectionem refert, quia dicuntur signa hæc facta in conspectu disci.

scipulorum, qui futuri erant testes resurrectionis, ejus per orbem.

V. 31. *Τάρτα*. Sufficere tamen, ait Evangelista, hæc ad faciendam fidem resurrectionis, mortis, passionis: & quod Christus sit filius Dei, quia potuit mortem vincere, Divina sua virtute à mortuis resurgere. His similia nemo unquã miracula fecit, ipse vero se Messiam promissum declaravit, secundum scripturas: ut qui in ipsum credunt, vitam æternam habeant in nomine ejus.

C A P. XXI.

Duabus partibus hoc caput absolvitur; apparitione & miraculis factis ad litus Tyberiadis; deinde, sermone cum Petro & vaticinio de morte ejus. Conclusioni superioris capituli addidit Iohannes, Iesum multa alia signa fecisse coram discipulis, quam quæ vel ab ipso vel ab alijs Evangelistis sint descripta: itaq; pro exemplo hanc revelationem adjicit, primam scilicet inter has quæ factæ sunt in Galilæa. Revocat in memoriam mulieribus Angelus, Matt. 28: 7. promissionem Domini quæ extat Mart. 26: 32, de illustri revelatione futura in Galilæa, in conspectu multitudinis fidelium; quæ sine dubio est ea, de qua loquitur Paulus, 1. Cor. 15: 6. Ad hanc apparitionem etiam discipulos remittit Christus ipse, Matt. 28: 9. per mulieres denuncians, & præcipiens eis, ut eant in Galilæam, visuri ipsum, sicut promissit. Discipuli autem peracto festo, post acceptas apparitiones nonnullas Ierosolymis & in Judæa, mandato obtemperantes, pergunt in Galilæam patriam & loca consveta, ubi major sperabatur securitas. Voluit Evangelista seorsim tradere hanc apparitionem in Galilæa factam: nam &

alteram illam illustrem in monte factam, descripsit Matthæus, cap. 28. Nam & montem, locumq̄, à Christo designatum fuisse ostendit, cap. 28: 16. Et ad locum properasse discipulos. Hæc autem apparitio quæ facta erat in conspectu septem discipulorum, quos hic enumerat, circa mare Tyberiadis, in noto litore contigit, ubi discipuli fugientes otium, necessaria ad victum quærunt & ad opus consuetum redeunt. Perturbatio quæ incidit in morte Christi, fideles perterrituit & auditores, qui antea suppeditarunt necessaria discipulis docentibus Euangelium, juxta ordinationem Christi, Matt, 10: 10. ideoq̄, nec Apostoli docere ausi sunt, nec à Galilæis admittebantur, Herodis metu, qui Iesum ejusq̄; doctrinam non recepit. Sperant tamen discipuli horum malorum medicinam, cum apperebit Dominus juxta promissionem datam. Mare Tyberiadis dicebatur litus vicinum Tyberiadis civitati, quam in honorem Tyberij Herodes extruxit. Dicitur alias mare Galilææ, mare sive lacus Genezareth; Cinnereth lacus dicitur, Ios. 19: 31. Num. 34: 11. tria millaria in longitudine continet, à Capernaum ad Salim, ubi baptizabat Iohannes: Ioh. 3: 23. perfluit hunc lacum Jordanis fluvius, qui à libano monte in Asphaltiten excurrit. Lacus celebris ob piscium copiam, & civitates frequentes circa eum; maxime vero propter prædicationem & miracula Christi, & quæ circa hunc lacū gesta Evangelistæ commemorant. Septem erant simul discipuli, Galilæi pleriq̄; quorum nomina hic recenset Evangelista: in maxima siquidem perturbatione consultum visum fuit, ut conjuncti plures sibi mutuo solatio adessent, quod etiam signū erat mutuæ concordia ac fidelitatis, fideiq̄; adhuc reliquæ.

V. 3. Ἀρχη. Petrus inter alios senior & negotiosus, de

otio fugiendo & honesta ratione victus acquirendi cæteris dat consilium. Cæteris non imperat, suum consilium exponit, ipsis quid facere velint, liberum reliquit. Infirmetas est discipulorum relicto docendi officio ipsis demandato, Matt. 10. Et à Christo confirmato iterata missione, sup. cap. 20: 21 aliud vitæ genus arripiunt, itaq; successû caruit opus, & per totam noctem frustra laborant. Laudanda tamen concordia, & obtemperandi promptitudo, honesta suadenti, in cæteris, & quia illicita non agunt, laborem non fugiunt; nec fiunt consilij expertes, nec piscandi opus ignobile judicant sibi, qui à spe regni terreni nuper exciderunt. Domi suæ fuisse tunc Petrum verisimile est, & cum eo cæteros ad Capernaum aut oppositam Bethsaida, Philippi patriâ, & Petri, Joh. 1: 44. unde instrumenta operi necessaria acquirunt: Apparet Deo dirigente operis sui fructu privatos Apostolos, ut intelligant se opus ad quod ordinati erant, non licere relinquere: deinde, ut illustrius redatur miraculum, & quia omnium actionum finis præcipuus, est Dei gloria: tertio ut esset typus successus in prædicationis officio, in quo magna semper est varietas, propter occurrentes difficultates?

V. 4. *Ἠρώδης*. Apparitio describitur: apparuit prout voluit, ita tamen ne nosceretur, sicut Luc. 24. Non enim patent sensui carnalium oculorum, clarificata corpora, nisi quatenus velint; sicut Luc. 24: 16. oculi ipsorum detinebantur, qui postea v. 31. aperti sunt, ut cognoscerent eum. S clesus ad arbitrium voluntatis suæ, modo ad sepulchrum, modo in via, mox Ierosolymis, nunc in Galilæa discipulis apparet, oculos eorum ad placitum detinet & aperit: facit omnia, ut eos in fide resurrectionis confirmet.

V. 5. λέγει οὖν. Blanda & familiari voce eos compellat, ut homo amicus, & de eorum utilitate sollicitus: quærit an aliquid obsonij in promptu habeant; quasi miseratione motus fatigationis eorum & laboris irriti. Apparet hîc affuisse illis rerum & actionum omnium moderatorem, in adversa fortuna, curam eorum agentem: Sicut Luc. cap. 5: 5. qui hanc afflictionem eorum, majore felicitate compensare constituit; *facit enim cum tentatione eventum talem, ut ferre possiat.* 1. Cor. 10: 13. Deinde ut intelligant fructus & successum laborum in manu Domini esse non in arbitrio hominum. *Cor hominis disponit viam suam, sed Dominus dirigat gressus ejus.* prov. 16: 9. *Vanum est ante lucem surgere, ac sero cubitum ire, & vesci pane suo cum sollicitudine, dat enim amicis suis dormientibus.* Ps. 127. Jubet ad dexteram navigij rete projicere; spemq; melioris fortunæ injicit anxij: illi quia putant homini cognita, loca maris, capiendis piscibus apta, obtemperant & explorant. Concluditur autem piscium copia incredibilis & insueta, quam ipsi admirati & in stuporem versi, quid rei sit secum dispiciunt; vident enim naturaliter id fieri non potuisse.

V. 7. λέγει. Iohannes igitur inter cæteros sagacissimus, Dominum agnoscit, qui prius laboribus eorum benedixit simili piscium captura, qui fluctus compefcuit, qui super mare ambulavit; qui hoc miraculo se redivivum declaravit, sicut similibus supra ostendit se esse Messiam promissum & natura Deum; neq; morte jam potestatem ejus esse immutatam. Laudabilis est constantia discipulorum & in molesto labore perseverantia, quam sequitur Divina benedictio, notanda & imitanda his, qui labores fugiunt, & minima difficultate territi opus deserunt; haud memo-

res ordinationis Divinæ; Gen. 3: *In sudore vultus tui vesceris pane tuo.* Nec esse desperandum, quamvis initium grave sit. Petrus superinjecta veste, se proiicit in mare. Ἐβαλίσθη εἰς τὴν θάλασσαν. (dictio ipsa ostendit ipsum in aquas se coniecisse, non ambulasse super mare, sicut Mart. 14:29.) ut vado in licus transfret, vel natando contenderet. Ἐπειδύτην, vestem illā superinjectam Evangelista nominat, Suidas indusium interpretatur: Theophylactus *lintheum* fuisse dicit, quo Phœnices & Syri piscatores uti sunt, sive nudi essent sive vestiti, hoc super imponentes. Verecundia hæc fuit Petri, ac erga magistrum reverentia: fervor etiam & festinatio, sicut cum ad sepulchrum accurrit, sup. c. 2: 4. ut ipse primus ad eum perveniat, & amorem declaret. Magna erat tempore passionis Christi, pervicacia in Petro, audacia & præposteris amoris impetus, magna deinde formido & abjectio animi, cum Dominum perjurio negaret: jam ut fidei ac dilectionis sinceritatem declaret cæteros antevertit, ostendens se minus de piscibus & temporali commoditate esse sollicitum, quam de gratia Domini, in quem prius gravissime deliquit. Tanta est humani ingenij varietas, secundum circumstantias, & varietates temporum ac fortunæ.

V. 8. οἱ δὲ. Cæteri Petrum non impediunt, nec studium improbant, sed quia non longe absunt à litore, retia, pisces ac naviculam curant, ut commoda fortunæ oblata percipiant, cum gaudio, & gratiarum actione; nequæ enim negligenda erant ea, quæ ipsis Dominus in subsidium vitæ præbuit: quod itidem Iesus postea approbat v. 10. jubens afferre pisces nuper captos, πλοιάριον, navicula; supra πλοῖον dicit, non possunt enim navi grandiore ad litus penetrare, impediente vado. Typus administrationis

Ecclesiasticæ, ubi singuli quæ sua sunt curant. Act. 6. Apostoli orationem curant & ministerium verbi, Diaconi quæ ad mensam.

V. 9. Ὡς δὲ. Alio miraculo discipuli confirmantur, vident paratum sibi cibum à Domino, panem & piscem, & prunas ad præparationem captorum piscium. Ἀρχαίαν appellat Evangelista ignem ex prunis accensum, sup. cap. 18: 13. sufficientem ut ad hunc calefiant servi Pontificis. Erat itaq; & hic prunarum copia, piscum præparationi sufficiens. Providit hæc bona discipulis, laborantibus Dominus, ut appareat ex benedictione Divina fructum laboris nostri provenire, quæ nisi adiit, omnis conatus & labor irritus est. Deinde, ut hoc exemplo erigantur in spem felicitis successus, in opere prædicationis, quamvis cogantur sæpius laborare frustra; sæpè occurrant difficultates & obstacula gravia, labor tamen eorum non erit inanis in Domino, 1. Cor. 15: 58. Discipuli duro labore afflicti, Christum præsentem sentiunt, cum minime sperarent: cum gaudio & maximo suo commodo: Prope enim est, sicut promisit: Matt. 18: 20. Ita & nunc servabit quod fidelibus promisit; eritq; nobiscum usq; ad consummationem sæculi. Matt. 28: 20. *Non enim longe abest ab uno quoq; nostrum.* Act. 17: 27. *Scit infirmitatem nostram.* Ps 103: 14. Heb. 4: 15.

V. 10. Ἄγει. Iubet eos uti bonis acquisitis, quæ utilitati eorum destinavit, quod etiã faciunt discipuli in conspectu Domini, cum reverentia & timore ac gratiarum actione.

V. 11. Ἀπέβη. Numerum magnum magnorum piscium Evangelista describit, ut beneficium egentibus discipulis præstitum, & miraculi magnitudinem ostendat & amplificet. Accedit & tertium miraculum, robur reti additum,

ad

ad continendum tantum piscium pondus, cum alias naturali virtuti id fuisset impossibile. Numerum piscium recenset Evangelista, ad amplificandum miraculum tantum: & fallax est conjectura, qua nonnulli hunc numerum ad sequentium temporum periodos accommodant.

V. 12. *Ἀέγει* Ad mensam vocat, quasi qui & cibum præbuit, & simul vesci voluit; *ἀπισιζω*. Ientaculum sive prandium præbeo. Cibum acceptum Christus distribuit, assidet, & una vescitur, sicut indicat Petrus, Act. 10: 41. *Nemo ausus fuit querere*: quod & si dubitationem discipulorum significare alicui videatur quasi consternatis, & perturbatis ipsis rerum novitate, ac dubijs quid sentire debeant: aliud tamen sine dubio intendit Evangelista, cum dicit seivisse discipulos quis esset. De quibus verbis Aug. tract. 123. *Tanta erat evidentia veritatis, quia Iesus illis discipulis apparebat ut eorum non solum negare, sed nec dubitare quidem ullus auderet*. Sic Dominus Iesus discipulis timidis oportune assistit, laborantibus succurrit, quid facere oporteat ostendit, victum præbet; & quod præcipuum est, in fide resurrectionis confirmat. *Cor contritum & humiliatum Deus non despicies*: Ps. 51. *Oculi omnium in te sperant*. Ps. 145: 15: Sic etiam Petrus Deo gratias agit; *qui regeneravit nos in spem vivam, per resurrectionem Iesu Christi ex mortuis*. 1. Pet. 1: 1.

V. 14. *Τῆν*. Hac tertia vice Iesus se manifestavit discipulis, scilicet pluribus simul. 1. die resurrectionis circa vesperam. 2. Octavo post die, præsentente Thoma. 3. Hic ad litus Tiberiadis: nam alias, mulieribus, Petro, Jacobo, & duobus euntibus Emaus se manifestavit, ut supra dictum est initio capituli præcedentis, & ad v. 20 ejusdem, & in monte Galilææ. Matt. 28: 16 Et cum Ascenderet in Cælum: Mar. 16. Act. 1. Et alias læpius, sicut indicat Evangelista in
fine

fine hujus & præcedentis capitis. *Cum præbuit seipsum vivum, post passionem suam, multis documentis [πικνηλοῖς] per dies quadraginta; apparens eis ac loquens de regno Dei: & convalescens.*
Act. 1:3.

V. 15. Ὅτε οὖν. II. Pars cap. Continet colloquium Christi cum Petro, cui subjungit Evangelista hujus historiae conclusionem. Tempus colloquij, post sumptum cibum; scilicet, ne frustra apparuerit, sine aliqua gravj exhortatione aut necessaria informarione, ut antea consuevit. In 1. apparitione discipulos in Evangelicæ prædicationis munere confirmat. in 2. Thomam incredulum convertit. Nunc Petrum speciali gratia solatur, qui Dominum impia abnegatione offendit, & condiscipulis scandalum maximum præbuit; hoc enim egit suis apparitionibus Dominus Iesus præcipue, ut in fide resurrectionis suæ eos confirmaret primum; deinde ut in rebus necessarijs ad fidem & prædicationem Evangelij instrueret, errores eximeret, errantes revocaret, timidos erigeret, in officio ad quod vocati erant stabiliret: Quarit itaq; à Petro: Simon Iona, diligis me, plus cæteris? Iona filius erat Petrus, itaq; Bar Iona dicitur, voce Syriaca, Matt, 16: 17. Occasionem accepit Salvator, ex festinatione Petri, qui aquis se immerfit, ut ante alios ad Iesum perveniret, hoc ipso declarans vehementiam amoris, majorem quam in alijs. Itaque præ alijs interrogatur Petrus, an Dominum diligat? quem gravissime licet abnegatione sua offendisset, tamen ipsum ante alios hac gratia dignatus est, Iesus, eiq; ante alios apparuit, ut dictum est; Ius itaq; diligere oportuit eum, cui majus delictum erat condonatum: sicut ad Simonem Phariseum loquitur de muliere peccatrice, Luc. 7: 40. Petrus affirmat, verè
se

se Iesum diligere, sicut etiam id ipsum gestibus declaravit; non simulate, sed sincerè: provocat autem ad omniscientiã Christi, qui corda scrutatur, & novit omnia; cum sit Deus. Hac confessione Petri audita, oves suas pascendas ei commendat; hoc est, ecclesiã suã curam & informationem, in munere Apostolico: idq; ut certus sit Petrus, se in gratiam receptum à Domino: & pristinã dignitati Apostolicã restitutum. Dicit Petrus, *Scis Domine, quia amo te*, non verò addit responsionem ad alteram partem quæstionis, *plus cæteris*: modestè enim nunc Petrus de se sentit, nec audet se alijs præferre, sicut antea; Matt. 26: 33. Nam quid potuerit suis veribus efficere, expertus est in atrio Caiphæ: sic præcedens tentatio Petrum humilem ac mansuetum reddidit. Repetit quæstionem Iesus, & denuo quærit eodem modo sicut antea. Respondet itidem Dominus, sed Paulo aliter: cum enim antea dixisset *βόσκει τὰ ἀρνία* quod simpliciter pascere significat, seu alimentũ præbere, nunc subijcit pro responsione *πιμάνει τὰ πρόβατα*. Agnos pascere, hoc est, pueros, simplices, rudes erudire, minores habet difficultates; sed oves, hoc est, aduitos, rigidos, ambitiosos, inquietos regere, plus præbet negocij & laboris: quo alludit Apostolus Heb. 5: 11. 1. Cor. 3: 2. Nam *πιμάνειν*, præter pabulum, etiam reliquam pastoralis officij curam complectitur, quod est regere, dirigere, gubernare, præesse, hortari, castigare, exemplo præire. Act. 20: 28. 1. Pet. 1: 2. Et ut velint homines potentes & honorati nonnulli, sese ex hac ministerii sacri inspectione, directione aut gubernatione eximere, & ad doctrinam ac sacramentorum distributionem verbi ministros simpliciter astringere: noverint tamen, Christum Dominum distinctionem posuisse inter

gubernationem civilem & Ecclesiasticam; cum ait, *vos autem non sic*. Luc. 22: 25. id, est non gladio & vi externa; non tamen omnem potestatem adimit, sicut Paulus sibi datam potestatem declarat, & in virga se ad eos venturum minatur, 1. Cor. 4: 21. Et potestatem de qua loquitur in eos exerit, cap. 5: 3. Sic 2. Cor. cap. 13. easdem in impios minas proferit; *Prædixi*, ait, *& prædico, ut præsens, & nunc absens, ijs qui ante peccaverunt, & cæteris omnibus, quoniam si venero iterum non parcam*. Siquidem *πρωάγειν* vox, interdum simpliciter gubernare significat, ut Apoc. 12: 5 cap. 19: 15. Nusquam tamen in scripturis, civilem gubernationem ministris tribuit, sed Ecclesiasticam solum, & eam quæ ad doctrinam, sanctimoniam vitæ, morum, ac rituum directionem spectat: & eam quæ in clavium potestate consistit.

V. 17. λέγει. Contristatur Petrus ad tertiam quæstionis ejusdem repetitionem, veritus ne ei exprobraret Dominus inconstantiam, qui quæ antea magnificè promisit, non servavit; urget itaq; ipsum metus & pudor, & prioris infirmitatis conscientia; itaq; jam denuo amoris sui sincerum studium refert ad omniscientiam Christi Domini Divinam, cui omnia sunt cognita, se nihil insolenter ut antea, nihil temere aut fucate, sed ex simplicitate cordis agere ostendit. Cyrill. lib. 12. in Iohannem. cap. 44. *Quoniam iter in tempore passionis negavit, jure nunc ab eo trina confessio petitur*. Aug. tract. 123. *Redditur negationi trina trina confessio, ne minus amoris se, viat lingua, quam timori*. - Hinc apparet vanitas paradoxæ papisticæ, qui huic loco superstruunt Papæ dominium, & jus utriusq; gladij, sicut etiam primatum Petri in Apostolos cæteros, & in universam Ecclesiam; & ideo Papæ, ut succenori Petri, tribuunt potestatem & do-

minium in Reges & populos, non solum Ecclesiasticam, in religionem & dogmata, scripturarum interpretationem, articulos fidei, constitutiones ac ritus: sed etiam externam, in Regnis mundis mutandis: Regibus constituendis, confirmandis, deponendis: ferendis legibus & abrogandi, vetricialibus imponendis. Quæ quam bene ad hoc principium quadrent, omnes vident. Petrum Romæ supplicio affectum historiæ referunt; sed episcopum fuisse Romanum probari non potest, multo minus annis 25. ibi resedisse. Si enim Paulus primo vel secundo anno ab ascensione Christi conversus, triennio docuit in Syria, & iterum post annos quatuordecim vidit Petrum Ierosolymis, & inter eos sic convenit ut Petrus apud Iudæos Evangelizaret ipse inter gentes. Non erat itaq; Petrus Romæ anno Christi 50. venit deinde Antiochiam; sicut hæc omnia refert Paulus ad Gal. cap. 1. & 2. ubi si aliquandiu moratus fuit, emergunt anni 77. aut forte 80. Annus scilicet vespasiani, 10. Cum tamen Petrum sub Nerone supplicio affectum, anno scilicet Neronis 13. Baronius & Papistæ affirmant: qui fuit annus Christi 65. Epiphanius tamen Petri & Pauli obitum in duodecimum annum Neronis refert, Tomo. II. lib. 1. de hæresibus; hæres. 27: Non potuit itaq; Petrus Romanæ Ecclesiæ præesse annis 25. Deinde, non soli Petro Christus ecclesiæ curam commisit, sed Apostolis omnibus simul. Matt. 28: 19. Unam omnibus potestatem contulit, promissionem dedit eandem: Primatum sustulit. Matt. 20: 26. *Qui voluerit inter vos major fieri, sit vester minister: & qui voluerit inter vos primus esse, erit vester servus.* Sic Luc- 22: 26. Hoc loco Petrum solum compellat & cum ipso loquitur, verum est: sed probandum erat, Petro in hoc colloquio potestatem peculiarem fuisse collatam, quæ alijs non com-

petit, aut quæ cæterorum potestate sit superior, aut in ipsos & Ecclesiam universam dominium tale, quale sibi tribuit Romanus Pontifex, ut nemo ei dicere audeat quid facis? Contra ex cap. secundo Epist. ad Galat. patet, Paulum restitisse Petro in faciem, coram omnibus, hoc est, in conspectu Ecclesiæ Antiochenæ. Et quamvis hoc nomine Paulum reprehendit Hieronymus, quasi & ipse similiter errasset, Petrum autem injuste redarguerit, ostendit tamen evidentissimis rationibus Augustinus, recte id factum esse à Paulo, Ep. 19. Ne Iudæi ex necessitate legem servare putarentur; & Gentes Iudaizarent, hoc est, sine observatione legis crederent se salvari non posse: ac necessitas poneretur in re libera. Voluit itaq; Dominus Iesus Petrum crebra hac compellatione, certum facere, peccatum abnegationis præcedentis ipsi esse remissum, eum receptum esse in gratiam, ac plene restitutum ad officium prædicationis & Apostolatus: qua consolatione opus habuit Petrus, summo opere anxius de peccato admissio. Dedit ergo hoc colloquio operam Salvator, ne quis periret ex his, qui ei dati fuerunt à Patre: Joh. 17: 12. & ut Petrus sufficienter confirmaretur in fide, non solum resurrectionis, sed etiam officij, ad quod antea vocatus erat à Domino, nec deinceps de gratia & auxilio Divino desperaret.

V: 18. *Aplw.* Secunda pars colloquii cū Petro; vaticinium Christi de martyrio Petri, & morte violenta quã perferre debebat, ad obfirmandã fidẽ quam prædicabat. Jubet ut Petrus ab olitis cogitationibus ac temeritate juvenili, incipiat de gravioribus cogitare in posterũ, nã ut sit in Ecclesiæ ministerio, crescente ætate, augentur curæ, labores ut plurimũ non minuuntur sed augentur, ætas ingravescit, accumu-
la-

latur sollicitudo Ecclesiarũ, officij, familiæ, sollicitant æmulationes, & odia malevolorum, contraria impiorum studia, tandem etiam exitus è vita haud parum fideles afficit, qui ut perturbatione careat, longa præparatione opus habet. Hac igitur necessãria admonitione Petrum Dominus instruit, *significans qua morte clarificaturus esset Deum*: sicut id Evangelista explicat. Mortis genus describit; extendens inquit manus, ligandus ab impijs apparitoribus, cruci affigendus, cum ad supplicium mortis ductus manus cruci affigendas extendere cogetur, etiã invitus. Et quamvis existimandũ est, Petrũ sicut Apostolos & martyres sponte se obtulisse ad mortẽ, & latatos, quod hæc tã ignominiosa perferre liceat pro Dei gloria; Act. 5: 40. tamen naturali horrore omnes afficiuntur, imminente morte; itaq; dicitur Petrus duci quo non vult. Addit & hoc Iesus, in senectute debere id contingere Petro: ut intelligat, multum ei superesse temporis ad prædicandum Evangelium, & quod spatium habeat satis longum, ut possit se parare ad mortem. Voluit Christus salvator hæc gravia discipulis ferenda imponere, ut eorum admirabili constantia Evangelij doctrina redderetur illustrior, fideles confirmarentur, permoverentur increduli, ad recipiendã fidem, certitudo & veritas Evangelij, ac testificationis de miraculis & resurrectione Christi mundo innotesceret, & ut detur gloria Christo, qui pro nobis mortem pertulit. Exemplum etiam extare voluit Christus Salvator, ut & nos forti animo perferamus pericula, &, si Deus voluerit, mortem etiam, ad testificandam fidem nostrã: nec terreamur adversis aut periculis. Deus enim qui robur addidit animo Petri, ut perferre potuerit, addet & nobis per eundem spiritum. si

juxta exhortationem Apostoli, 1. Pet. 2: 21. Christi & sanctorum martyrum vestigijs insistamus. Huc spectat exhortatio Apostolica, Heb. 12. & exempla ex veteri testamento allata cap. 11. Er promissio Christi, qua promisit se daturum nobis quicquid petierimus, sup. c. 16. 23. Et quia vicit mundum. ibidem v: 33. Nec terminatur illa promissio auxiliij in Apostolis; erit enim nobiscum *usq; ad consummationem* sæculi. Matt. 28. Non murmurat Petrus sed novit se esse peccatorem, & debitorem Deo, & propter susceptum officium Apostolatus, subterfugere non potuit. Promisit antea, se vellemori cum Christo, Matt. 26: 35. Joh. 13: 37. sed non potuit per carnis infirmitatem: potuit autem postea, accepta virtute Sp. sancti: apparet itaq; vires nostras non sufficere, sed gratiam, & auxilium Sp. sancti, *qui idoneos nos fecit.* 2. Cor. 3: 5.

V. 20. *Ἐμσραφείς* Conversus Petrus vidit sequentem Johannem; ibat ergo Petrus, sequens Iesum ambulans: cum antea iussus sit Iesum sequi, quod non accipiendum esse solum de presenti ambulatione, ex vaticinio & colloquio superiore apparet; apparet etiã illud ipsum ex sequente sermone, ubi idem mandatum repetit: *tu me sequere.* v. 22. Sic enim & Petrus hunc sermonem intelligit; videlicet, præcipere Christum, postquam prædixit de genere mortis, ut ipse ad ferendam mortem hanc duram & ignominiosam, animum præparet: Et 2. pet. c. 1: 14. *velox est depositio tabernaculi mei, quoniam & Dominus noster Iesus Christus manifestavit mihi.* Et 1. Pet. 2: 21. *Christus passus est pro nobis.* &c. itaq; *videns discipulum quem Iesus dilexit, sequentem;* qua descriptione supra uls est Evangelista, c. 13: 23. verecunde hinc ut supra, nomen proprium reticens. De eo quærit Petrus,

Quid

Quid autem hic? Sive gratum facturus sodali, ut & hac occasione ipsi innotescat mortis genus: sive ex æmulatione, quia cupit ipsum similitum passionum fore participem. Curiosam fuisse Petri quæstionem ex responso Christi patet: nam fuisse inter Apostolos æmulationem vanam apparet, ex petitione filiorum Zebedæi, Matt. 20: 24. & ex contentione eorundem Luc. 22: 24. Novit etiam Dominum prædixisse plurimâ de afflictione discipulorum. Matt. 10. Luc. 14: 26. Ioh. 16: 20. Non esse igitur inconueniens, si quod in comuni omnibus prædixit, nunc proprius indicet singulis, hac scilicet occasione data, & quia Petro suum fatum præ-nunciat.

V. 22. *λέγει.* Respondet Iesus & curiosam quæstionem Petri rejicit, docetq; nõ esse scrupulosè inquirendũ in Divina consilia; nam si Deus indicavit vitæ exitum Aaroni, Mo-ti, Eliæ, Hirschia, Simeoni & hic Petro; num ideo tenebitur cuivis petenti id revelare? Compescat se itaq; humana pro-tervia, & se contineat ab his quæ Deus secreta esse voluit Act. 1: 7. *Non est vestrum nosce tempora & momenta, quæ Pater posuit in potestate sua.* Deinde, ideo etiam videtur quæstio curiosa, quia est aliena, à qua abstinere oportuit Petrum & curare propria, atq; agnoscere sibi tantam officij molem impositam, ut aliena curare non vacaret. Reprimit itaq; petulantiam hominum, qui in officia, successus, facta, exitus aliorum plus nimio sunt solliciti: nec deest æmulatio, in-vidia, fremitus ex successu aliorum, obrectatio, etiam ad-vertus eos sapè, quibus alias optime faveremus nisi nobis præferantur. *Sic enim volo manere donec veniam, quia ad te &* Orta fuit opinio ex hac responsione Christi, victurum Io-hannem usq; ad adventum Domini ad iudicium, quod ta-
men

men Salvator conditionaliter profert: *Si velis* scilicet; Rejicit autem Evangelista hanc opinionem, ortam nimirum ex male intellecta responsione Christi, velut vanam aut falsam: Non quievit tamen superstitiosa hominum curiositas; opinio enim duravit Ephesi & in Asia; quia ad sepulchrum Iohannis visa est ebullire terra; unde orta fuit sententia, perpetuo somno sopitum Iohannem, & spirantem cujus spiritus pulveris hujus scaturiginem cieret. Inductus erat ferme in hanc sententiam etiam Beatus Augustinus, cum hunc locum explicat, tract. Ultimo in Iohannem, ex fama eorum qui visa retulerunt, veriora tamen putanda sunt, quæ ex Sp. sancti instinctu docet Evangelista; non fuisse hanc sententiam verborum Christi. Repetit ergo superius præceptum, *Sequere me*: scilicet laborando, docendo, miraculis confirmando fidem Evangelij, patefaciendo hominibus voluntatem æterni Patris de salute credentium; cum patientia ferendo contumelias, obtreccationes, persecutiones imminentes, & tandem morte obfignando Euangelium quod prædicavit; exemplo Christi, qui cum hæc omnia pertulisset, postea à mortuis excitatus, nunc regnat in gloria. 2. Cor 4: 8. *In omnibus tribulationem patimur*, &c. & cap. 6: 4. Itaq; si quis vult Christum sequi, *abneget seipsum & tollat crucem suam*. Matt. 16: 24. Sic non deerit unicuiq; quod agat ipse, ne de servo alterius iudicium sibi sumat. Rom. 14: 4. Et Jacobi 4: 12. *Tu quis es qui iudicas proximum?* Est igitur Argumentum XXII. & ultimum, quod deducit Evangelista ex resurrectione Christi à mortuis, prædicta à Prophetis; Davide Ps. 16. *Non relinques animam meam in inferno*; quod ut validissimū urget adversus Iudæos Petrus, Act. 2: 31. Paulus, Act. 13: 27. Et Act.

26: 22. coram Agrippa & Festo ; contra cujus exceptio-
nem ad Agrippam Regem provocat , horum omnium
optime conscium : Neq; enim (ait) in angulo quicquam
horum gestum est. Itaq; magna confidentia ad conspe-
ctum Principū & Senatus Ierosolymis respondent Apostoli,
se non posse non testari quæ viderunt & audiverunt : Act. 4:
20. Præsertim Deo id præcipiente, cui magis sit obtem-
perandum Act. 5: 29. A qua testificatione reprimi non po-
tuerunt flagellis, præsequutione, carcere aut mortis suppli-
cio. Certitudo hujus testificationis deducitur, I. ex vati-
cinijs Davidis Ps 16: 10. ut dictum est ; & Ps. 8. *Gloria & hono-
re coronasti eum* &c. Esa. 53; plagarum, vulnerum, sepulturae,
mortis, resurrectionis ad vitam æternam meminit, prædi-
cationis quoq; Evangelij ad salutem multorum. Hoc itidē
David confirmat Ps. 30: 4. *Deduxisti animam meam ex inferno,
vivificasti me à descendentijs in sepulchrum.* Ps. 110. *De torren-
te in via bibet,* &c. II. Typi id ipsum declarant: David & Go-
liath. 1. Sam: 17. Simson, Jud. 16. qui aufert portas Gaza, &
Leonem superat. cap. 14. Ionam piscis expuit tertia die:
quod exemplum Christus advertus Judæos adducit. Matt.
12: 39. Ioseph ex captivo fit princeps. Gen. 41. III. Evi-
dentissime vero resurrectionem confirmant Apparitiones
factæ mulieribus ac discipulis, de quibus egit Evangelista,
quibus addantur quæ ab alijs Evangelistis adducta fuerunt,
& à Paulo 1. Cor. 15. Et id secundum scripturas factum esse
ibidem asserit Apostolus: v. 4. Et Christus ipse, Ioh. 5: 39.
& v. 46. ad Mosen provocat. IV. His addantur & miracu-
la, quibus Apostoli testificationem suam comprobabant,
& post eos sancti martyres: de quibus Aug. de civ. Dei l. 22.
c. 10. circa finem. *Credamus ergo eis, & vera dicentibus, &*

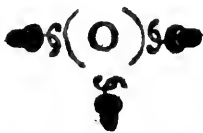
mira facientibus. Dicendo enim vera passi sunt ut possint facere mira: In eis veris est precipuum, quod Christus resurrexit à mortuis, & immortalitatem resurrectionis in sua carne primus ostendit. Unde sic concludimus: Quicumq; prædicto per Prophetas tempore, ex femine Davidis & ex virgine natus Deus, carnem assumpsit, voluntatem Dei hominibus revelavit, miraculis confirmavit, pro peccatis hominum passus, mortuus & sepultus est: Et tertia die resurrexit, secundum scripturas, pluribusq; credentibus vivus apparuit, in cælum ascendit, Sp. sanctum suis fidelibus misit, atq; Evangelium per orbem terrarum sparsit, Ecclesiam collegit, illuminat, protegit & usq; in finem conservat; ille est verus Messias. At hoc fecit Iesus Nazarenus Mariæ filius; Ergo est verus Messias, salvator hominum. Sic absolutis argumentis omnibus Evangelista historiam concludit, ostenditq; ea esse in scriptis Evangelistarum sufficienter congesta, quæ sufficere possunt ad salutem omnium eorum, qui credunt Evangelio; sup. cap. 20: 30.

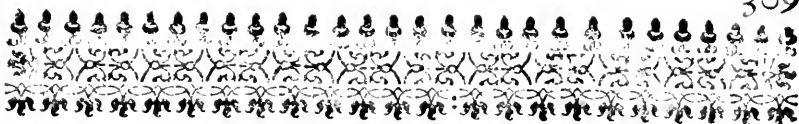
V. 24. *Ὅτι.* Conclusio ultima in qua veracitatem auctoris asserit: & aperit quis sit; Iohannes scilicet, discipulus ille: de quo Iesus loquutus est cum Petro, quem ex circumstantiis quibusdam descripsit, sup. v. 20. Eum docet esse hujus scripti, non solum autorem qui historiam commemorat, sed etiam testem qui quæ scripsit etiam ipse oculis vidit, & audivit auribus. 1. Ioh. 1: 1. Qui unus erat ex testibus à Deo ad id ordinatis. Act. 10: 39. Deinde, vera esse pronunciat quæ testatur. Scimus, ait; non opinabili cognitione, sed scientifica, & est provocatio ad fideles omnes illius temporis, qui vel ipsi hæc sic gesta viderunt, vel ab Apostolis audiverunt; ne quis illo tempore ea sic gesta esse dubi-

dubitaret. Sic Paulus suo tempore vivos homines testes adducit, qui Christum redivivum conspicati sunt in monte Galilææ. I. Cor. 15: 6. *Ex quibus, ait, multi supersunt adhuc; quidam vero, hoc est pauciores, dormiunt.* Sciunt etiam verum esse testimonium Iohannis, quia ut Apostolus Christi, vir magni nominis, in doctrina præ alijs insignis & clarus. miraculis potens, vaticinijs admirabilis, alijsq; Sp. sancti donis illustris, errare aut fallere non potuit. Neq; enim Deus cooperatur mendacibus ac impijs; ut mendacia miraculis confirmet: sed veritati testimonium tribuit. Creandum est itaq; Deo & veritati, præcipue si addantur miracula fidei facientia: ad quæ etiam Christus provocat, sup. c. 14: 24. *Si opera non fecissem in eis quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent.* Et contemptoribus horum dira omnia denūciat. *Va tibi Corazin, Bethsaida &c.* Matt. 11: 21. 23: 34.

V. 75. *Ἐστὸς.* Deinde res à Christo in his terris gestas peroratione amplificat, hyperbolen Augustinus appellat; sed verè tamen & simpliciter hæc verba potius accipere præstat: nam plurima miracula Iesum fecisse in terra Galilææ, supra ostendimus. ad v. 30. Cap. 20. ex Matth. c. 4: 23. Et Lucas Cap. 4: 40. summam ostendit plurima miracula ab ipso facta, quæ singula Evangelista non attingit. Ostendit Iohannes, si ad unum omnia miracula conscribantur, omnia facta & conciones Christi, tot futura volumina, tot libros, ut mundus eos non caperet: non quod in mundo locum habere non possint, cum sit in mundo alias innumera librorum multitudo; sed quia, tot libris legendis humano ingenio non consulitur. Voluit enim Sp. sanctus describi I. quantum satis erat ad confirmationem fidei de Messia:

deinde quæ ad captum non modo doctiorum, sed etiam simpliciorum essent accommodata, ne rerum & verborum multitudine turbarentur. Quæ est generalis conclusio historiæ Evangelicæ, non solum hujus, sed cæterorum quoq; Evangelistarum; scripsit enim Iohannes, sicut in principio hujus dictum est, post alios omnes & in ultima ætate, adversus exortas hæreses. Putat verò hæc sufficere ad cognitionem Messia; id enim agunt Evangelistæ, ut ex gestis & doctrina ostendant Christum esse Messiam, missum ad salutem credentium in ipsum. Fidei rationem & Christianæ vitæ exposuerunt in canonicis Epistolis Apostoli; ex quibus conjunctis perficitur fides Christiana ad salutem fidelium. 1. Tim. 4: 16. *Attende tibi & doctrinae.* &c. Et 2. Tim. 3: 16. *Omnia scriptura Divinitus inspirata utilis est,* &c. Hinc concludimus in hunc modum: Quæcunq; doctrina finem præpositum assequitur, ac perficit quem informat, ea est ad finem sibi propositum sufficiens: At Scriptura potest hominem Christianum perfectum reddere, & ad omne opus bonum sufficienter instructum, Ergo est ad finem suum consequendum perfecta. Et impia est Papistica doctrina de imperfectio-
ne scripturæ.

ACTA APOSTO- LORUM.

IN historiae Apostolicæ explicatione, considerandum venit primo, quæ sit scripti autoritas & quis autor. Tertullianus ex Latinis patribus primus, (qui sub Severo & Antonino Caracalla Romanorum Imperatoribus vixit, in fine secundi seculi à nato Christo:) Acta Apostolica inter scripturas canonicas refert, lib. de præser. adversus hæret. Ubi simul causam affert scriptionis, videlicet ; ut constet Ecclesiæ, missum esse Sp. sanctum. juxta promissionem salvatoris : item, quando & quibus incunabulis institutum sit corpus Ecclesiæ ; negatq; à Deo esse, aut Sp. sanctum habere eos qui hoc scriptum non recipiunt. Ostendit ex his probari Paulum esse Apostolum, à Christo missum ; quid ante Paulum fuerit, aliaq; plurima, ad fidem Christianam spectantia. Eusebius hist. lib. 3: c. 25. in catalogum canonicorum librorum refert. Unde etiam beatus Augustinus miratur stultitiam Manichæorum qui de hoc libro dubitant, recipientes interim quatuor Evangelia, & Pauli Epistolas, quibus hisce similima continentur : de util. credendi cont: Manich. cap. 3: cupiunt autem Manichæi prophetam suum Manichæum in Apostolorum

numerum referre, & per eum missum Sp. sanctum ostendere, cum ex hoc lib. contrarium doceatur, refert August. ibidem, & cont. Faust. lib. 19. in fine. Epiphanius ex quodam Josepho comite septuagenario se audivisse commemorat, hunc librum ex Græco in Hebræum sermonem translatum repertum in quodam Gazophylacio Judæorum, hæresi 30. Et Hieronymus in prologo. Nicephorus hist. lib. 2. Cap. 43. docent Lucam Evangelistam Paulo Apostolo præeunte, Evangelium & Acta Apostolica consignasse: id stili conformitas arguit, præfandi quoq; similitudo, & nomen Theophili utriq; scripto præfixum. De Pauli itineribus plura quam de cæteris scripsit, quia Paulo erat carissimus. col. 4: 14. deinde quia comes Pauli erat, & ejusdem coadjutor; cum Romam iret, Act. 27. ad Philemonem v. 24. Eidemq; fideli ministerio affuit, cum Romæ Neroni sisteretur ad mortis supplicium. 2. Tim. 4: 11. derelictus ab alijs. Et in itinere se Paulo conjungit reliquisq; comitibus in plurali numero loquens. *Expectarunt nos Troade, cap. 20. 5. & recto cursu venimus Coum. c. 21: 1. Et cum decretum esset nos navigaturos in Italiam. cap. 27: 1. &c.*

Dividitur historia hæc in duas partes principales, quarum prior de ascensione Christi agit, & ijs quæ ascensionem sunt consequuta; missione scilicet Sp. sancti, multorum ad fidem conversione, persecutione Apostolorum, miraculis, prædicatione, ac gestis, Ierosolymis vicinisq; regionibus, & Antiochiæ; duodecim primis capitibus. Altera pars de itineribus, laboribus, prædicatione & miraculis Apostoli Pauli usq; ad finem. Pars prior in V. partes subdividitur I, Ascensionem Christi in cælum describit, & missionem
Sp,

Sp. sancti, cum donis linguarum & virtutum, effusus in discipulos. cap. 1. & parte cap. 2. II. Conciones Petri & Apostolorum ad populum Judaicum commemorat, cum miraculis & multitudinis conversione, ac inhibitione Põntificũ & Sacerdotum populi Judaici: usq; ad cap. 6. III. Pars, Ordinationem Diaconorum; cum cæde Stephani, usq; ad cap. 8. IV. Persequutionem Ecclesiæ Ierosolymitanæ recenset, quæ fuit causâ dispersionis fidelium, & quæ in hac dispersione contigerint Petro, Philipo; ubi de Simone Mago, Eunucho Ætiopæ, cap. 8. V. Circa conversionem Pauli & Cornelij magna ex parte versatur, cap. 9. 10. & 11. *Quam* excipit cædes Iacobi; cum captivitate & liberatione Petri miraculosa. cap. 12.

Complectitur hæc historia annos quatuor & viginti, ab ascensione Christi in cœlum, ad annum Christi 57. cum Paulus Romam mittitur. Nam conversio Pauli incidit in annum Christi 35. qui est proximus ab ascensione Christi in Cælum. Euseb. in Chron. A conversione ad primam ascensionem Pauli Ierosolymam, quæ Act. 15. describitur sunt Anni 14. sicut ipse indicat. Gal. 2:1. Inde ad captivitatem, cum Romam deduceretur sunt anni 9. Euseb. in Chron. Hieronimus in vita Pauli. *Qui* annus incidit in secundum annum Neronis.

Singulari Sp. sancti consilio edita est hæc historia: propter autoritatem & Apostolatam Pauli, deinde ut sciantur initia, progressus, & incrementa Ecclesiæ; tertio, ut certissime constet missum esse Sp. sanctum à Christo promissum, qui nobis mysteria Divina per Apostolos revelavit & miraculis confirmavit. *Quæ* fides nobis necessaria est; quia

quia commendat nobis scripta Apostolica contra imposturas veterum hæreticorum, Cerdonis, Montani, Manichæi, sicut supra ex Tertulliano & Augustino retulimus. Hi enim suos errores hoc nomine in Ecclesia sparserunt, quasi per ipsos Christus promissum Sp. sanctum miserit, cum recta interpretatione mysteriorum fidei Christianæ. Sicut etiam hodierno die Papistæ, qui Sp. sanctum cathedræ Pontificis alligant, dicentes ipsum docentem errare non posse; ut hoc nomine Ecclesiæ suæ commenta obrudant, quæ ipsi lucri causa, excogitarunt: Unde apparet quam sit hoc scriptum Ecclesiæ necessarium. Adde quarto propter gravissimas conciones Petri, Pauli & aliorum, quibus fundamenta Christianæ fidei continentur. V. Propter historiarum seriem, quæ Testamentum vetus cum novi testamenti temporibus conjungit, & Prophetias explicat. Scopus ergo & intentio scripti est, ostendere gentes & Judæos sola in Christum fide justificari, non ex operibus legis, sicut hæc propositio totidem verbis à Petro proponitur Act. 15: 10. & 11. Quod etiam Lutherus ostendit in posteriore commentario Epist. ad Galat. cap. 3: 2.

C A P. I.

Tres sunt partes hujus cap. I. Pars continet Exordium, & brevem narrationem conversationis Christi cum discipulis, post resurrectionem, cum promissione de conspicuis Sp. sancti donis, sicut Joh. 14: 26. 16: 13.

V. 1. *τοῦ μὲν*. Orditur transitione à libro Evangelij, cui hanc historiam connectit: & ostendit hujus historiæ & Evangelij Theophilo inscripti eundem esse autorem. Theophili nomine omnes Christianos Dei amicos intelligunt plu-

plurimi: sed Oecumenius Græcus interpres præsidem provinciæ fuisse putat, ἡγεμὼν ἦν αὐτῶν ὁ τεόφυλος. Scripsit vero superiore libro de doctrina miraculis & conversatione Christi, ab initio nativitatis & prædicationis usq; ad diem assumptionis; ut sciant eum incipere unde desijt libro priore, & historiam continuare. Facit id ad certitudinem, ne de autore sit dubitatio, ad ordinem, ut doctrinæ, vitæ ac factis Christi, subjiciantur doctrina & res gestæ Apostolorum: ad attentionem quoq; ; cupiunt enim fideles, qui de factis, prædicatione, miraculis & morte Christi, audiverunt; etiam quem exitum res habuerit cum discipulis, intelligere. Unde etiam v: 2. meminit præceptionis ad discipulos, intellige, de expectando promisso Patris, sup. Luc. 24: 49. inf. v. 4. & ut Petrus declarat ex vaticinio Joh. 2. inf. c. 2: 17. de prædicando Evangelio omnibus gentibus; Matt: 28. Et miraculorum operatione confirmando. Marc. 16: 17. Idq; auxilio Sp. sancti peculiari; in directione sermonis ad salutem auditorum. Matt. 10: 19. quod exemplo Petri declaratur; Act. 2: In donis lingvarum, in miraculorum operatione, Qualia Sp. sancti dona Christus eis permisit. Ioh. 14: 26. Marc. 16. & infra ulterius declarabitur.

V 3. Ὅτις κ̅. Altera pars exordij in qua ad memoriam lectori revocat conversationem Christi cum discipulis, à resurrectione usq; ad ascensionem, variâsq; apparitiones de quibus egit Evang. cap. 24. & Ioh. cap. 20. & 21. Quæ fuerunt Christianis ejus temporis, communiter nota; sicut Paulus declarat, 1. Cor. 15. Tempus quadraginta dierum spacio notat, quod inter resurrectionem & ascensionem intercessit. Sermo quis fuerit indicat; videlicet de re-

staurando regno Dei, de abolitione vet. Testamenti & instauratione novi fœderis: juxta vaticinium Jer. 31; 31.

Notanda sunt v. 1. & 2. quæ mox in exordio collocat principia Christianæ fidei: ne existimemus fidem Christianam ingeniose confictam esse, ad fallendam multitudinem hominum & continendam in obedientia. 2 Pet. 1: 16. Nam provocat Evangelista, ad communem noticiam omnium in Judæa & vicinis regionibus viventium tum temporis, quorum oculi hæc miracula Christi viderunt, aures verbis, doctrina, & fama gestorum prædicationisq; complebantur: quo & Iohannes provocat in principio suæ Epistolæ. c. 1. v. 1. Et Luc. 4: 22. *Omnes testimonium illi dabant, & mirabantur de verbis gratia, quæ procedebant de ore ejus.* Et Ioh. 7: 31. & 46. *Nunquam sic loquutus est homo.* Esa. 50: 4. *Dedit mihi Dominus linguam ereditam.* Joh. 5: 36. 10: 25. & 15: 25. Fama etiam miraculorum ejus exijt in universam Judæam, & in omnem regionem adjacentem. Luc 4: 14. & cap. 7: 17. Nec inventus est qui contradiceret; nisi forte per calumniam: sicut Pharisei, Matt. 12: 24. Imo ipsi hostes fatentur: Ioh. 11: 47. Et Ioh. 9: 16. *Quomodo potest homo peccator hæc signa facere?* Ioh. 3: 2. Secundum principium cui fides Christiana innititur, est resurrectio Christi, multis apparitionibus testificata: (*πρῆξις* enim sunt signa seu documenta infallibilia, quæ omnem dubitationem tollunt.) quod principium fidei collocat Paulus 1 Cor. 15. cui ita nemo hostium potuit contradicere; nisi per mendacium: Matt. 28: 13. Huc respicit etiam studiota informatio Christi, per multas apparitiones, ac totis quadraginta diebus continuata; testantibus discipulis, & magna multitudine fidelium.

Christi

Christus loquutus est discipulis de regno Dei: sic nemo ministerio Ecclesiastico adhibeatur, nisi probe informatus de mysterijs fidei, ut potens sic exhortari per sanam doctrinam, & convincere contradicentes. 1. Tim. 3: 9. Tit. 1: 9.

Non voluit Christus per Sp. sancti dona extraordinaria discipulis omnia tribuere, sed etiam per studiosam & operosam informationem; nobis exemplum præbens, assidui laboris & studij. Ioh. 5: scrutamini scripturas: & 1. Tim. 4: 13. attende lectioni. Actorum 20: 31. Paulus Ephesinos ministros toto triennio, nocte dieq; informat, idq; cum lachrymis.

V. 4. *καὶ συναλιζόμεν*. II. Pars cap. in qua tertium fidei principium affert, & plene ac ex professo describit. 1. antecedentia 2. ipsum actum. 3. consequentia. Et primo relicturus mundum & conversationem cum discipulis, Christus eos in unum congregans, extra Ierosolymã, infr. v. 12. 2. Repetit promissionem de missione Sp. sancti antea datam. Ioh. 14: 26. 15: 26. Luc. 24: 49.

V. 5. *ὅπ*. 3. Qualitatem declarat cœlestis doni; quod conspicuum futurum sit; (certum enim tempus designat, quæ Apostoli notare non possunt, nisi sensu externo: aliàs adventus spiritus non sentitur. Ioh. 3: 8.) Deinde multo illustrius futurum est hoc donum baptismo Iohannis, qui sicut cæteri ministri, aquæ aspersione baptizant: Spiritum autem conferre nequeunt, qui à Deo datur. Ioh. 1: 26. & 36. De baptismo Iohannis plura dicenda sunt inf. c. 19.

V. 6. *οἱ μὲν*. 4. Discipulorum questionem describit, qui ex infirmitate sensus, adhuc hærent in opinione Phari-

saica de regno mundano, quod putabant restaurandum in Iudaea, rejecto imperio externo, cuius Rex perpetuus foret Christus; qualis erat sententia filiorum Zebedæi, Matt. 20. Itaq; τῷ Ἰσραὴλ in Dativo casu efferunt; quasi Israeli restituenda sit potestas antiqua, juxta legem, Deut. 17: 15. Nitebantur enim permissione, de restaurando tabernaculo David collapsio. Amos 9: 11.

V. 7. Ἐπε δὲ, 5 Responsio Christi, cum patientia suscipientis infirmitatem atq; intempestivam interpellationem discipulorum, qui jam ab ipsis discessurus, contentus est modica castigatione, pro magno discipulorum errore, & curiosa inquisitione de momento & tempore, quo solum respondet, ad captum eorum se accommodans. Cætera graviora, videlicet de regno, de officio & persona Christi de salute ac conversione gentium; quæ videt carnali cogitatione, ac Pharisæica superstitione implicatos discipulos, capere non posse, qui toties informati, ea tamen intelligere nequeunt: hæc inquam, ad plenam superius promissam Sp. sancti informationem reservat.

V. 8. Ἀλλὰ. 6. Iterum inculcat permissionem Sp. sancti; ostendit autem donum hoc consistere in cœlesti quadam virtute, efficiendi id ad quod erant electi. Docet insuper in quo potissimum consistit ministerium eorum; nempe non in regni terreni occupatione aut temporali dominio, sed in resurrectione mortis, passionis, resurrectionis Christi, & ascensione in cœlum: & hæc ordinata esse ad salutem hominum. Ut hoc modo animos eorum avertat à tenui carnali & mundanis vanitatibus. Præterea non terminari hanc prædicationem in regno Israelis, quod solum

lum quæstio illorum respicit, sed progredi oportere ad omnes fines terræ. Et hæc ante ascensionem gesta sunt,

V. 9. *καὶ ταῦτα*. Deinde nunc ipsam ascensionem describit: in qua circumstantiæ diligenter sunt considerandæ; Est enim articulus Christianæ fidei insignis unde fides Christiana multas consolationes desumit. confirmatur hic Christianæ fidei articulus ex concordantibus scripturæ locis primo veteris testamenti Ps. 46: 6. 68: 19. 110: 1. deinde Mar: 16: 19. Luc. 24: 51. Ioh. 20: 17. item Act 2: 33. Eph. 4: 8. Ex quibus scripturæ locis hic fidei articulus constituitur. Notandæ vero sunt ad majorem certitudinem circumstantiæ, 1. ἐπιθῆναι sublatus est. 2. in conspectu discipulorum & fidelium congregatorum, sup. v. 4. 3. Ascendente eo nubes circumfusæ abstulerunt aspectum eorum, cum his ascendens immergeretur: quæ circumstantiæ veritatem ascensionis Christi à terra, & terrena conversatione in cœlum verè demonstrant. Sciendum vero hic est præterea, ascensionem Christi non simpliciter accipiendam esse, sicut alterius hominis, exempli gratia Enoch, aut Eliæ, qui in cœlum sublatis, non sunt amplius in terris, nec hic quicquam operantur, nec dominantur creaturis. De Christo autem homine dicit scriptura; *Omnia subiecisti sub pedibus ejus*, Ps. 8. *Captivam duxit captivitatem*. Ps. 68: 19. Eph. 4: 8. *Sedet ad dexteram Dei*. Ps. 110. Marc. 16. Act. 2: 33. *in nomine ejus flectetur omne genu*. Phil. 2. *Ascendit supra omnes cœlos ut impleret omnia*. Eph. 4: 10. *dedit dona hominibus*, ibidem. Quæ singula de sanctis in cœlum ascendentibus dici nequeunt: ipse etiam est in medio nostri. Matt. 18: 20. *Omni diebus usque ad mundi finem*. Matt. 28: 20. Quia enim Christus Deo personaliter

unitus est, itaq; nusquam erit Deus, ubi etiam humana natura non sit: nisi cum Nestorio naturas disjungere, & duas in Christo personas facere velimus: Si vero Christus solum in cœlis, Deus vero etiam in terris collocatur, sine conjuncta humana natura; tunc aut solvitur personalis unio, aut in Deo partem extra partem facimus; ut sit Dei aliquid in terris & alibi quod non sit Christo junctum in cœlis: sicut volunt similitudines Calvinianæ, de gemma & annulo, Antuerpia & oceano, planeta & orbe. Loquendum autem est cum scriptura. *Nemo ascendit in cælum, nisi qui descendit; filius hominis qui est in cælo.* Joh. 3: 13. Ubi filius hominis in terra existens, dicitur simul esse in cælo. Confirmatur hæc sententia ex communicatione proprietatum Divinæ naturæ, quæ citatis locis asseritur, & ex Dexteræ Dei amplitudine, quæ ad orientem, occidentem, cælum, terram, infernum & ad omnia creata simul pertingit, docente Sp. sancto, Pl. 139: 7. Modum autem hujus præsentia cum non intelligamus, credimus tamen præsentiam, juxta scripturam.

V. 10. *Καὶ ὄψ.* Tertio consequentia ascensionem describit. Duo viri sine dubio Angeli fuerunt, in viri specie apparentes: simul admonentes de visibili forma redeuntis ad judicium, eadem specie qua abiit, majore tamen gloria, videlicet cum multis millibus angelorum; Matt. 25: 31. Esa. 3. Ep. Iudæ, v. 14. Frustra expectare discipulos, amplius reversurum ad conversationem solitam, aut ad imperium terrenum. Apparebit autem conspiciendus vulneribus quibus transfixus erat in cruce, Joh. 19: 37. Sachar. 12: 10. ad terrorem & confusionem impiorum, & solatium fidelium.

V. 12. *Ἔπειτα*. 2. Reditum describit discipulorum, à monte Oliveti, in urbem Ierosolymam, quo loco Christus in cœlum ascendit. In Evangelica hist. c. 24: 50. dicit eum discipulos eduxisse usq; in Bethaniam, ijsq; benedixisse. Sita erat Bethania prope montem Oliveti; distat verò à Ierosolyma stadijis quindecim; Ioh. 11. 18. quod hoc loco dicitur iter Sabbathi; milliare ferme dimidium; quia 32. stadia faciunt milliare, nobis usitatum, duobus millibus passum; iter Sabbathi Hieronimus definit, ex veterum Rabbidorum traditione. Sic discipuli mandato Christi sup. v: 4. atq; Angelorum monitis obtemperantes, in urbem redeunt, promissionibus salvatoris freti, pericula quæ à Iudæis imminabant despiciunt.

V. 13. *καὶ ὄντες*. Locum hospitij indicat: manebant n. Apostolis conjuncti, non solum discipuli sed & reliqua fidelium multitudo, virorum pariter & mulierum; & ex his Christo salvatori sanguine juncti, in specie Mater Domini. Exercebantur verò precibus & promissionum Divinarum meditatione: 1. propter spem doni promissi. 2. propter metum periculi, ex Judæorum odio, qui Dominum eorum morte mulctarunt. 3. desiderio salutis hominum. Undecim Apostolorum nomina hic enumerat Evangelista, ostendens eosdem esse quos Christus elegit, & ad prædicandum emisit, Matt. 10: quos toto prædicationis tempore in fide instruxit, præter unicum Iudam neminem esse deperditum. Ioh. 17: 12. Deinde ut se ad sequentem tractationem de electione Matthiæ accingat.

V. 15. *καὶ ἐν τῷ*. III Pars cap. de electione Mathiæ, ejusdemq; ordinatione ad munus Apostolicum. Ubi primū
con-

consideranda venit oratio Petri Apostoli ad eos qui ex fidelium numero ad hunc actum convenerunt. Dediti fuerunt congregati sancti precibus quotidianis, meditationi prædictionum vet. testamenti de Christo, verborum, doctrinæ ac mandatorum Christi; sup. v. 4. & 8. Et cap. Mat. 10. 28. 19. Ioh. 14. 15. & 16. quod ex actione sequente colligitur. Si enim testificandum fuit de Christo, & prædicandū Evangelium in toto mundo; intelligunt complendum esse numerum Apostolorum: qui mittendi erant ad omnes mundi partes. Sunt autem cardines mundi præcipuè duodecim, veteri instituto, unde etiam duodenaria ventorum divisio desumpta est. Accedit salvatoris autoritas, qui Apostolos duodecim esse voluit, Matt. 10: 1. Porro si quæras quid sit causæ, cur Petrus inter alios fideles primus surrexerit; forte alia non occurret, quam quia post Andream fratrem Petrus primus ad Apostolatam à Christo Domino vocatus erat sicut historia docet, Ioh. 1: 41. & sit inter primos; alij putant Petrum inter cæteros natu maximum: sine dubio verò Petrus gravissimæ infirmitatis tristisq; lapsus pudore & memoria, studium in magistrum declarare, cupit; ac juxta salvatoris mandatum Luc. 22: 32, fratres confirmare; inq; re, licet periculosa, propter adversariorum potentiam, constantiam declarare, veræq; pœnitentiæ signum edere, itaq; quod prius ipse deliberandum fratribus exhibet; (neq; enim verisimile est sine prævia deliberatione eos ad hunc actum fuisse progressos;) id iam facto expeditum reddit. Ex numero addito intelligimus, hic non affuisse universam credentium multitudinem, sed Apostolos cum septuaginta discipulis, paucisq; ex reliquorum

rum credentium numero; sine dubio, quos præcipuos maximeq; fidos Apostolica societas putabat.

V. 16. *Ἄρδρες*. 1. Occupatione occurrit admirationi fidelium; cur perierit Iudas, cur turpi facinore Magistrum prodidit. Respondet igitur; Sp. sanctum hunc lapsum dudum prædixisse per Davidem, Ps. 41: 9. sicut etiam in historia passionis Christi, Davidis vaticinia de toto actu introducuntur: ut intelligamus Deo hæc fuisse nota, priusquam fierent; qui novit etiam malè cogitata ad salutarem finem flectere. Nec nos moveat quod dicitur oportuisse impleri scripturam: certum est enim prævisionem Dei certam est & infallibilem, & quæ Deus prævidit & prædixit, sic fieri, quemadmodum prævisa sunt; neq; tamen à Dei visione pendet facti necessitas; sicut ideo non ambulat quisquam, quia nos ambulantes videmus. Deus enim uno intuitu omnia videt, præterita, præsentia & futura: haud aliter quam nos videmus præsentia; sed visione perfecta. Sic Judam quamvis à Christo admonitum, Mat. 14: 21: tamen in prodicionis proposito perseveraturum vidit: igitur idipsum per Davidem Sp. sanctus prædixit. Verba Davidis Prophetæ infra adducit v. 20:

V. 17. *ὄν*. 2: Historiam Iudæ recitat, ex Evangelistis notam: Dux fuit itineris ad locum horti, his qui Christum comprehenderunt. 2. Apostolus à Christo assumptus erat, Matt. 10: 4, cujus ministerio Salvator usus est, in docendo Evangelio, & pecuniarum asservatione & expensâ, in usus quotidianos. Joh. 13: 29. 3. Agrum promeruit ad peregrinorum sepulturam, ex prodicionis precio, seu pecunia accepta à Sacerdotibus. Matt. 26: 15. 27: 7. *ἀγρον* possessionem

significat & κλάομαι acquirō, comparo. 4. Pœnitentia & desperatione actus suspendio perijt, Matt. 27: 6. Addit vero Petrus, eum rupto abdomine effudisse viscera, raro exemplo; quod est pœnæ iraq̃; divinæ ac damnationis indicium, & effectus horroris præternaturalis ex metu pœnarum infernalium. Sicut Arius ex simili causa: cum pro hæresis suæ defensione contra Alexandrum disputaturus ascenderet, naturæ necessitate cogente secedens, viscera effudit. Refert Ruffinus hist. l. i. cap. 13.

V. 19. καὶ γνωστὸν. 3. Narrationis suæ veritatem asserit; primò ex communi testimonio, ac notitia omnium habitantium Ierosolymis: & ex nomine indito agro, comparato ex proditiōnis precio, sicut prædixit Sp. sanctus per Zachariam c. 11: 12. Nomen agri ἀκέλασμα. à voce ἀκὴ possessio agri, & ἔλασ sanguis. Munsterus in lexico. Sic Apostolus humano testimonio ad faciendam fidem utitur: & nomen agro inditum est ad perpetuam rei memoriam, propter facinoris simul & pœnæ evidentiam; ex qua stupore perculsi Pontifices, rem posteritati notam esse voluerunt. Servit hoc negotium veritati historiæ passionis Christi, sicut circumstantia evidenter nota: itaq̃; etiam ad faciendam fidem historiæ ab Evangelistis inferitur.

V. 20. Γέγραπται. Deinde testimonium Dividis addit, scripturam scilicet, quam superius implendam dixit: prius quidem ex Ps. 69: 27 Agit autem Ps. in plurali, de hostibus & persecutoribus Christi, quibus temporalis & æternas pœnas imprecatur. Propter pertinaciam ac perseverantiam in impietate. Nam ad pœnitentes & conversos Iudæas hanc imprecationem Christi non spectare, clarum.

rum est ex sequente cap. v. 37. Alterum testimonium as-
sumit ex Ps. 109: 8. *Quæ vaticinia cum de hostibus Christi,*
agant in genere ; ad Iudam tamen ea in specie accommo-
dantur : ut exemplo demostret Sp. sanctus in Iuda vatici-
niorum veritatem, & quem exitum expectare oporteat om-
nes Christi & fidelium persecutores ; nam quid genti
Iudaicæ postea acciderit, notum est. Hæc adversus impios
Sp. sancti horribilis imprecatio, præsupponit contuma-
ciam & finalem impœnitentiam, quam futuram Sp. sanctus
prævidit : itaq; Divinæ justitiæ vindictam implorat. Huc
*accommoda verba Christi. Matt. 11: 21. *v. et tibi Corazin, &c.**
*Et Matt. 23. *Ierusalem, Ierusalem, quoties volui congregare fi-**
*lios tuos. Ioh. 3. *Hæc est condemnatio quia lux venit in mun-
& homines magis dilexerunt tenebras quam lucem.** Sic Petrus
Apostolus, nihil occultat eorum quæ publicè nota sunt,
nec in gratiam collegij Apostolorum proditorem excusat ;
sed moderatione summa cuncta refert : gravitate verè A-
postolica.

V. 21. Δεῖ δὲ 4. Causam affert cur ad electionem novi
Apostoli, substituendi in locum Iudæ ipsi procedant, quave
ratione hæc electio ad ipsos spectet ; videlicet, 1. quia ipsi
constituti fuerunt à Christo nuncij prædicationis Evange-
lij, per universum orbem, & testes resurrectionis ejus. Mat.
28: 19. Mar. 16. sup. v. 8. Id est, à Christo ordinati sunt mi-
nistri primi ac præcipui, novi testamenti : ad ipsos itaq;
spactabat jure Divino electio ; ad Apostolos primum, de-
inde ad septuaginta discipulos, hisce conjunctos in prædi-
cationis opere. Tertio ad multitudinem quoq; creden-
tium, tunc etiam præsentem ; aut saltem ad delectos ex cre-

dentium numero, numerus enim hominum congregatorum erat centum & viginti, sup. v. 15. quem conficere non potuerunt, duodecim Apostoli cum septuaginta discipulis. Deinde quia fuerunt assidui comites Christi, auditores doctrinæ & spectatores operum; testes eorum quæ viderunt & audiverunt. 1. Ioh. 1:1. Adde receptam consuetudinem, naturæ congruam ac jure gentium comprobata, ut à collegij membris collega probetur, & eligatur. 3. qualitatem personæ eligendæ describit: eum scilicet eligendum esse qui sit ex numero discipulorū Christi, qui simul cum Apostolis viderit introitū & exitū; hoc est, qui assidue viderit conversationem Christi, à baptisate Iohannis, cum Christus ad officium docendī ingressus est; usq; ad diem ascensionis, cum mediatoſis opus complevit: Ut poterit de rebus notis, sicut cæteri, testari.

V 23. καὶ ἐπιζῶν. Alterum mēbrum hujus tertiæ partis ipsa electio seu ordinatio Matthiæ ad munus Apostolicum: Ubi 1. Duos viros probatissimos nominant, juxta regulam suprapositam, qui inter cæteros pietate & probitate eminent; qui rerum tractandarum cognitione pollent, ac cum Christo conversati sunt, prædicantem audierint, miracula viderint, ab initio, usq; à baptisate Iohannis. 2. precibus negocium Deo commendant, cui judicium committunt, uter ex duobus designatis ad Apostolatam sit aptior; cum ipsi judicent eos esse pares. Sapè enim fit, ut qui humano judicio meliores judicantur, hos Deus inferiore loco habeat: sicut hoc loco Ioseph à congregatis fidelibus prior loco collocatur, Deus vero posteriorem Matthiam elegit. Sic Samuel Propheta & pater Isai, filium natu-maximum

num Regno aptissimum judicant, cæteros deinceps ex ordine: Deus verò minimum Davidem, cæteris contemptibilem elegit; 1. Sam. 16. non est enim judicium Dei sicut hominum; Esa. 55: 2. Ratio est, quia homines exteriora notare possunt. Deus autem corda intuetur: homines de præsentibus solum judicat, Deus futura videt, qua studia, qua mores, quantum etiam ad constantiam in fide; nec hypocrisi decipitur. Deniq; quid personis eligendis expediat optime novit, quid Ecclesiæ, quam aut juvare, aut etiam propter peccata punire constituit.

V. 26. καὶ ἔδωκαν. 3. Sorte electionem determinant, ut de Divino suffragio constare possit: Deo dirigente fortes, ut est pro v. 16: 33. item, sedat lices, ibidem c. 18: 18. Quì modus optimus est, cum inter personas eligendas ea est æqualitas, ut humano judicio differentia non appareat. Hac forma electum Matthiã, cooptarunt in numerum Apostolorum, ut esset illi in docendo Evangelio par cæteris auctoritas: quamvis illi inmediate à Christo ipso; hic per Apostolos fuerit electus & ordinatus.

Tria in hac postrema capituli parte observanda veniunt: Primatus Petri, proditio Iudæ, & ministrorum vocatio ad munus docendi. Ex v. 15. Ex hac oratione Petri ad fratres congregatos, non rectè inferunt Papistæ Petrum fuisse Apostolorum principem: Christus enim ante mortem suam, omnem inter discipulos principatum sustulit, Luc: 22: 25. Ubi expressè de primatu agitur. Reges gentium dominantur, inquit, vos autem non sic &c. Et Paulus Gal. 2. omnem primatum rejicit, seq; nulli subjectum esse docet, in his quæ ad fidem & doctrinam. Quod autem,

cum Petro & fratribus Ierosolymitanis Evangelium contulit, concordiae causa fecit, non subjectionis: ne putarent conversi ex gentibus Paulum contraria ceteris Apostolis docere; prout calumniantur falsi fratres, Act. 15: 1. Quod intelligens beatus Gregorius Romanus Episcopus, ut declararet se abhorrere à titulo universalis Episcopi, servus servorum Dei dici maluit: Et Iohannem Constantinopolitanum, quod talia affectaret, acriter inculcat. Ep. 34. l. 4. & lib. 7. indict. 2. Ep. 69. Et Gal: 2. Paulus Petrum castigat ut fratrem & æqualem: & quidem non iniquè, sed ex officio & caritate ut docet Augustinus adversus Hieronimum Epist. 19.

Apparet ex numero congregatorum assignato præter Apostolos, & septuaginta discipulos. alios insuper ex fidelium numero affuisse electioni Matthiæ: unde concludimus, juxta praxin Apostolicam non ad solos ministros, electionem ministrorum spectare, sed etiam ad reliquam fidelium societatem: sicut praxis Pauli & Barnabæ idem confirmat. infra cap. 14: 22. *χρηγνία* hoc est, suffragio significatio per manuum extensionem, eligendo ministros in Ecclesijs: quam significationem habet hæc vox: 2. Cor. 8: 16.

Tertio, Ex vocatione Matthiæ & oratione Petri discimus; 1. collegiorum jura esse, ut nemo in collegium assumatur, nisi consentiente & probante collegio: quæ consuetudo jure gentium ubiq; recepta, ad collegiarum amicitiam præcipuum est vinculum. Contra si quis autoritate potentum, fraude & malis artibus se ingerit, odiosus fit collegio, oritur suspicio, dissentio, inimicitia, factio & impediuntur acta collegij: sicut praxis in societate tam Ecclesiastica quam politica quotidie docet.

Deinde cum duæ sint essentialis partes Ecclesiæ, doctores & auditores; illi tandem legitimè vocati sunt, qui utriusq; partis suffragio & consensu, ad ministerium perveniunt. Sic de vocatione Matthiæ, Apostoli cum reliqua credentium multitudine concordant. Et infra, Ecclesiæ cum Paulo & Barnaba, cap. 14: 22. Potior vero pars debetur ministris, cum directione nagocij, quod ex utroq; hoc loco, apparet, & 1. Tim. 5. 21. Tit. 1: 5. quorum est nominatum examinare, probare, ordinare, cum precibus & manuum impositione: ita tamen ne quid sit fraudi auditoribus, aut societati civili; *non enim est potestas nostra adversus veritatem, sed pro veritate.* 2. Cor. 13: 8. Et viceversa, si Ecclesiæ minister in cujusvis inique imperata aut postulata consentit, & indignum ordinat, fit reus peccati alieni; & peccat ipse, 1. Tim. 5: 22.

C A P. II.

HOc caput tribus potissimum partibus absolvitur. Prima miraculum exponit, effusi Sp. sancti super Apostolos, juxta supra datam promissionem. Altera habet concionem Petri ad cœtum congregatorum. Tertia effectum hujus concionis describit ac insignem fructum in conversis.

V. 1. *Kαὶ ἐν τῷ.* I Pars cap. in qua miraculosa ac visibilia Sp. sancti dona describit, quibus in conspectu magnæ multitudinis, fideiū simul & infidelium, affecti sunt Apostoli: qui Ierosolymis uno in loco congregati, ut dictum est sup. cap. 1: 14. orationibus vacabant, expectantes promissionem de extraordinarijs Sp. sancti donis. Extat promissio sup.

sup. c. 1: 8: Joh. 14: 16. & 26. c. 16: 13. Ubi I. notat tempus, hoc est, exacto die Pentecostes, juxta ritum legis Mosaicæ, qui erat quinquagesimus dies à die exitus ex Ægypto. Exo. 23: 13. Lev. 23. 16. sive à die Paschatos; & erat dies latæ legis. Deinde locum ubi scilicet congregati erant, ut dictum est.

III. Testes rei gestæ, videlicet congregationem credentium. IV. Rem gestam cum circumstantijs. Et 1. sonus instar flatus vehementis aut turbinis domū implet. 2. lingua ignitæ verticibus credentium discipulorum insidentes. 3. Sensibilis commotio præsentium ex collatione supernaturalis doni Spiritus sancti. 4. Effectus & operatio sensibus manifesta, cum scilicet Apostoli talium rerum antea rudes, linguis peregrinarum nationum loquerentur, non ex præcunte longa informatione, sed hora eadem qua Sp. sancti visibili dono ornati sunt: idq; mirabili & decora varietate, juxta varium afflatum Spiritus.

V. 5. Ἡζαν δὲ. V. Testimonij rem confirmat, magnæ multitudinis, concurrentis ad hujus miraculi admirationem, sicut fieri solet in re mirabili & nova. Primo Iudæorum, qui in remotis varijsq; orbis partibus nati & educati, præter linguam maternam, etiam gentium, apud quos nati erant, ut fieri solet, linguas didicerunt: & ex illis locis regressi in patriam, Ierosolymis habitarunt. Erat enim gens Iudaica dispersa per regna & populos ac civitates in omni regione circumjecta, latè admodum: propter ingentem multitudinem, quam Iudæa terra montosa & angusta capere non poterat.

V 6: Γενεαρχίης. Hanc vocem cœlitis factam perq; vicinos urbis exaudiram dicit, ideoq; excitatam multitudinem, ut

ut ad miraculi cognitionem concurreret : eiq; contra revelationum Divinarum calumniatores, tanquam de re perspecta testimonium præberet. Invasit autem spectatores hujus prodigij stupor & consternatio mentis idcirco major, quia viderunt rei admirabilis admirandam operationē, in discipulis : quos e vestigio excelsis Dei donis ornatos audiverunt loqui lingvis incognitis, homines scilicet idiotas, piscatores, Galilæos, quorum solet esse cultus & eruditio exigua, in regione inculta, & à centro Regni longius distita. Joh. 1: 46. 7: 41. & 52. *Scrutare & vide quia à Galilæa propheta non surgit.*

V. 7. Ἐξίστατο. Ad majorem testimonij evidentiam spectatores loquentes introducit, qui & fatentur, se ex ore discipulorum Christi, audire quisq; linguam suam; qui per contemptum hic & Joh. 7: 52. Galilæi dicuntur.

V. 9. Πάρτοι. Regiones quæ hic enumerantur magna ex parte in Asia sitæ sunt in circuitu terræ Palestinæ : Ægyptus & Lybia in Africa, Roma in Italia; Profelitæ dicebantur Gentiles ad Iudaismum conversi : Matt. 23. 15.

V. 21. Μεγάλα θεῶν. Non vana loquuti sunt & ludicra : sed mysteria fidei Christianæ, & supereminentem magnitudinem virtutis Divinæ, quam operatus est in nobis, in Christo redemptore, Eph. 1. Qualia Petrus in concione fixa adfert : & Paulus. Act. 13. & sequi.

V. 12. Ἐξίστατο. Auditorum genera distingvit; alij enim mirabantur; considerantes virtutem Divinæ gratiæ, hujusq; prodigij: conjecturam facientes, non frustra hæc fieri, sed peculiari Divini numinis instituto, ad inducendam mutationem maximam in mundo. Nec fefellit eos opinio, sequuta enim fuit conversio hominum ad multa mil-

lia, recipientium fidē Christi, quæ postea ministerio Apostolorum in omnes terræ partes pervasit.

V. 13. Ἐπεθύ. Auditorum alij ad calumniam versi, rident Apostolos ut ebrios & nugatores, excecante & instigante Diabolo, sicut Matt. 12: 24. Pharisei miracula Christi, ad salutem hominum facta, Diabolo tribuunt.

V. 14. Στεθείς. II. pars. In hac parte Petrus refellit calumniam impiorum, & ex scripturæ fundamentis Christū docet esse Messiam, à Davide & Prophetis prædictam 1. pars orationis, Exordium, quo viros gentis Iudaicæ ac Ierosolymæ habitatores ad attentionē excitat. v. 15. 2. Confutationem præmittit calumniæ de ebrietate; Ratione desumpta ex circumstantia temporis: contigit enim hoc prodigium, hora tertia matutina post ortum Solis, cum nemo facile inebriatur. Horas Iudæi numerabant incipiendo ab ortu Solis, ut finit usq; ad oëcasum horæ duodecim. Ioh. 11: 9. Ostendit vero Petrus esse hoc prodigium, quandam Sp. sancti effusionem largam, & uberiore[m] quam unquam antea: (paucis enim Prophetis hætenus contigit revelatio Divina, nec multis simul.) Propositio narrationi includitur, cujus summa hæc est: Iesus crucifixus, à mortuis resurgens, inq; dexteram Dei exaltatus, rerum dominus factus, Evangelij prædicatione ac prodigijs omnes homines ad se vocat, ut à peccatis conversi, baptizentur in nomine ejus, & in æternum salventur. Hanc propositionem in initio occultat, propter aversionem Iudæorum & odium Christi, sed eam per partes narratione insinuat, artificio singulari, à Spiritu edoctus, ut ipsum Iudæi cum patientia audiant.

V. 16. Ἀλλὰ, Confirmatio sequitur: Argumentū desumit

ex

ex vaticinio Ioelis, c. 2: 28. quod quamvis proximè respiciat miraculum effusionis Sp. sancti, & donorum spirituum, tamen ad generalis propositionis confirmationem, ut finem ultimum collimat.

V. 17. *Καὶ ἔσται.* Novissimi dies dicuntur dies novi testamenti, distribuendo dies mundi in tres ætates, ut sit prima ante datam legem, altera post legem; tertia Evangelij. Iohannes ultimam horam dicit. 1. Ep. c. 2: 18. Effundet Spiritum super omnes homines; sic enim phrasi vet. testamenti accipitur omnis caro. Gen. 6: 12. Promittitur Prophetiæ donum omni ætati sexui, & conditioni, per visiones & somnia: quod tamen non distributivè, de singulis ex omni hominum multitudine esse accipiendum, eventus docuit; non enim omnes prophetabant. Sed loquitur Sp. sanctus collectivè, i. de multitudine, simul ex diverso hominũ statu prophetantium, hoc est, lingvis varijs loquentium magna beneficia scilicet in Christo exhibita, & prædicta à Prophetis; sicut hic loquitur Petrus. Omnes enim tunc præsentes loquebantur lingvis; sup. v. 4. prædixit David, Ps. 87: 6. Deinde Apostoli & alij plurimi futura prædixerunt, visiones viderunt. Petrus infra, c. 10. Agabus famem futuram prædixit: ibidem v. 28. filia Philippi Prophetabant; infra 21: 9. Paulus conversionem Judæorum futuram prædicit, Rom. 11: 26. De adventu Antichristi vaticinatur. 2. Thes. 2. Johannes 1. Ep. c. 2: 18. & c. 4: 8. In Apocalypsi multa, de statu Ecclesiæ circa mundi finem, & de Antichristo. Petrus 2. Ep. c. 3. de securitate & impietate extremi seculi. 3. Dona miraculorum faciendorum plurimis communicata, non solum Christi discipulis, sed multis insuper fidelibus, quæ etiam post Apostolorum tempora

longo tempore manserunt in Ecclesia; sicut historiae testantur. 4. Donum Prophetiæ, in scripturæ interpretatione, & explicatione mysteriorum fidei quod in Apostolis cepit, ad finem mundi in Ecclesia durat, & in doctoribus ac ministris ejus continuatur. 5. Donum & cognitio linguarum, quibus mysteria Christianæ religionis continentur, in signi Sp. sancti gratia, adhuc in Ecclesia durat: cum libris quibus hæc continentur; quos Deus peculiari cura & providentia, in usum fidelium, ad hunc usq; diem conservavit. De his Sp. sancti donis agit Paulus, 1. Cor. 12: 7. Eph. 4: 11. de recto donorum usu, 1. Cor. 14. de quibus regulam universalem tradit, v. 12: 26. & 29. De felicitate hujus temporis vaticinatus est etiam Esa. c. 44: 3. Jerem. 31: 33. Zachar. 12: 10. Quo factum est ut pueri, servi & ancillæ hodie plura de Christo sciant, quã olim doctissimi: sicut prædixit David Ps. 119. 99.

5. Hinc emergit Sp. sancti operatio in omnia Ecclesiæ mēbra, nemine excepto, scilicet, pœnitentiæ, conversionis, justificationis sanctificationis, glorificationis, per ministerium & doctrinam Evangelij, quibus innumera hominum multitudo, ad cœlestem beatitudinem informatur & pertrahitur.

V. 19. καὶ δῶρα. 6. Prodigijs insuper hæc operatio confirmatur, à cœlo desuper, cum Deus missio Sp. sancto, visibili forma, & ipse voce sua de filio testatus sit, in baptismo; Matt. 3: 16. & 17: 5. Joh. 12: 28. Quo etiam respicit Apost. ad Heb. 12: 25. allegans illud Hagg. 2: 7. *Adhuc semel movebo non solum terram sed & cælum.* &c. His adde miracula quæ à Christo & Apostolis facta sunt, ad confirmationem fidei; & Evangelistarum scriptis continentur. Hoc loco autem videtur Apostolus accommodare vaticinium Prophetæ, ad præ-

præfens negocium. Prodigium de cœlo est obscuratio Solis & Lunæ in morte Christi: Prodigium in terra est ventus, vapor seu fumus replens domum; ignis, lingua ignita, dispersita in Apostolos: 'sanguis qui manavit ex vulneribus Christi in passione. Dicitur autem hic dies Domini magnus & manifestus, propter insignem mutationem; abolitionem scilicet veteris, & introductionem novi testamenti: deinde propter miracula concomitantia, unde fit manifesta toti mundo. Post hos verò dies proponetur salus, non solum genti Judaicæ, ut antea, sed omnibus etiam gentibus; sic enim habent verba sequentia Ioele Prophe-
ta, cap. 3: 1.

V. 22. *Ἀνδρες.* Postquam hac prima ratione quasi valido ariete concussit & perfregit pertinaciam auditorum: nunc confidentius Narrationem infert, & iterum ad attentionem hortatur; remq; breviter commemorat prout gesta fuit, & ex quibus causis. Fidem narrationi facit, provocando ad conscientias auditorum, qui ipsi viderunt & cognoverunt miracula, quæ fecit, Divina virtute, quæ nullus homo sua virtute unquam facere potuit, nec ulla creatura; sicut testatur Nicodemus, Ioh. 3: 2. Cæcus qui visum recepit. Ioh. 9: 30. Virum dicit, propter veritatem humanæ naturæ: *δέδεικται* declaratum vobis, scilicet quod sit Messias, filius Dei, ad salutem humani generis missus; scilicet, stupendis miraculis ac virtutibus, quo & Christus ipse provocat, Matt. 11: 4. respiciens ad vaticinium Esa. 35: 5. de signis Messia. Ioh. 10: 37. *Si non facio opera patris mei, nolite credere mihi.* Ioh. 15: 24. *Si opera non fecisse in eis, quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent.* Neq; clam ipsis & in angulo facta sunt, sed conscijs omnibus & fatentibus. Ioh. 11: 47.

Hic homo multa signa facit. Postquam narravit rem notam & confessam omnibus; nunc quo siue hæc ita facta sint explicat.

V. 23. *Τέτον.* I. Deus juxta propositum æterni decreti, tradidit illum in mortem pro salute fidelium. Eph. 1: 5. infra. c. 4: 28. 2. Factum illud non fuit Deo incognitum, sed ante multa secula prævisum; potuisset igitur qui omnia potest, etiam hoc ipsum impedire, si voluisset. Deo itaq; permittente sic factum est: infra c. 3: 18. 3. Ostendit propositum populi Iudaici fuisse malum; sicut fratrum Iosephi. Gen. 37: 18. & 50: 20. videlicet; iniquis modis è medio tollere, hominem à Deo missum, & innocentem: cum non crederent, nec intelligerent consilium hoc Dei, anuunciatum per Christum: infra c. 3: 17.

V. 24. *Ὁν ὁ θεός.* 4. Testatur eum à Deo suscitatum, ex mortuis surrexisse. Ratio est, quia impossibile erat; hoc est, mortis & inferni potestas tanta non erat, ut contra definitum tempus à Deo omnipotente, detinere ipsum posset, quin tertia die resurgeret: Deinde quia caro Christi, etiam in morte, Deo unita, caro erat omnipotentis Dei; cujus potestatem frangere mors non poterat. Peracta hac parte narrationis, ad confirmationem redit.

V. 25. *Δαβιδ.* II. Argumentum confirmationis desumit à testimonio Davidis Ps, 16. Qui in persona Christi gloriatur & exultat, de peculiari assistentia Divina in passione, cum in statu exinanitionis, mortis infirmitatibus subjectus, certa tamen spe Divini auxilij semper fuit recreatus: juxta Divinas promissiones certissime statuens, se non esse deferendum, aut relinquendum in morte. Itaq; Christus moribundus certissimam spem habuit resurrectionis. 2. à

corruptione servandus erat, dum latuit in sepulcro.

V. 28. Ἐγνώσεως. 3. Via ipsi & omnibus credentibus, aperienda erat ad resurrectionem & vitam: quæ primis parentibus occlusa fuit propter peccatum, Gen. 3: 24. 4. Gloria & gaudium in exaltatione ad dexteram Dei. Hæc omnia clarissimis verbis de Christo prædicta, evincit, rei experientiâ & veritate Apostolus, in Christum quadrare: unde infallibiliter concludit Christum esse Messiam.

V 29: Ἄρρες. Occupatio, qua digreditur in confutationem eorum, qui vel dicunt, hæc vaticinia in ipsum Davidem quadrare; sicut Iudæi; & Calvinus, qui plerumque Davidis oracula de Christo, in ipsum Davidem, Iudaico more torquet, & hoc nomine ab Ægidio Hunnio reprehenditur, in Calvino Iudaizante. Vel simpliciores, qui tali cogitatione tentantur. Et primò, Apostolus præmissio exordio, captat gratiam, humaniter compellendo & rogando auditores, ut benignas aures præbere velint, detrahenti Davidi, summæ existimationis Prophetæ, gloriam resurrectionis à mortuis, & exaltationis ad dexteram Dei; eamque tribuenti Christo. Opus enim fuit in re odiosa & invisa Iudæis; diligentiam animorum præparatione. Deinde, Davidem ostendit mortuum quidem esse, & sepultum, quod omnes norunt, eumque adhuc recumbere in sepulcro, quod propter ossa seu cineres Davidis in hodiernum usque Diem conservatur: vidit igitur corruptionem. Hoc etiam argumento Paulus utitur adversus Iudæos incredulos, Antiochiæ, infr. c. 13: 36.

V. 30. Περὶ Φήτης. Tertio, sublata opinione falsa, nunc veram sententiam substituit, docens Davidem in Spiritu prævidisse mortem & resurrectionem Christi, eamque Pro-
phe-

phetice prædixisse. Omnes enim Iudæi Davidem Prophetam fuisse fatentur, Sp. Dei illuminatum. Novit ipse ex Divina revelatione Messiam oriundum esse ex semine ejus; quæ promissio ei primum facta est, 2. Sam. 7: 12. Et postea sæpius confirmata, quam ipse etiam repetit Pf. 131: 11. *Juravit Dominus David jurejurando vero: &c. De fructu ventris tui ponam super sedem tuam.* Et ipse secundum factam revelationem Spiritu prophetico vaticinatus est de morte & resurrectione Christi, verbis superius adductis de resurrectione Christi; ex Pf. 16. Probatur, quia ipsum retineri non potuisse in sepulcro, noverunt, neq; Diabolica potestate, neq; morte, nec lapidis advoluti pondere, aut custodibus in hanc rem adhibitis; & hæc res nota est omnibus habitatoribus Ierosojymæ; testantur etiam Apostoli, discipuli & fideles omnes qui Christum post resurrectionem viderunt, & cum ipso fuerunt conversati; quos Deus hujus rei testes esse voluit.

V. 33. Τῆ δὲ ξιῶ. De morte & resurrectione Christi egit hactenus; Tertio nunc agit de ascensione Christi in cœlum; & missione Sp. sancti. Estq; III. Argumentum confirmationis, quo probat Christum ascendisse in cœlum, & sedere ad dexteram Dei, ac misisse discipulis hæc Sp. sancti dona visibilia in conspectu omnium. Fidem assertioni facit, ex sensibili experientia præsentium, quorum magnus numerus vidit ascendentem in cœlum, aut audivit ex his qui viderunt, nunc etiam dona cœlestia Sp. sancti à Christo missa ipsi vident, ac varijs linguis loquentes audiunt: nec ulla ratio suppetit, cur aliunde talia proveniant, cœlitus autem missa docent miracula concomitantia, & testimonium Joelis supra allatum; à Christo quidem, juxta promissionem Joh. 15: 26. 15: 13.

V. 34. *ὄυγδ'*. Refellit dubitationem eorum, qui hæc verba de Davide accipiunt; David enim non legitur usquã ascendisse in cœlum, sed ne resurrexit quidem, imo adhuc in sepulcro quiescit, ut supra dictum est. Imo David contra de alio hæc vaticinatur, videlicet de Messia Domino suo, qui ad dexteram dei exaltatus, omnes inimicos pedibus suis subjecit. Ps. 110. intellige mortem, diabolum, infernum, peccatum, mundum.

V. 36. *Ἀσφαλῶς*. Unde conclusionem validissimam infert; videlicet, Christum esse Messiam salvatorem mundi, qui devictis hostibus, sedet ad dexteram Dei, dominus rerum omnium; sicut docet Paulus, Phil. 2. qui omnes in se credentes salvat, sanctificat, gubernat, defendit, & æternâ felicitate donat. Atq; hæc sunt præcipua fidei Christianæ fundameta, in articulis de Christo, & redemptione nostra, quæ Petr⁹ hac concione populo Iudaico proposuit; artificio singulari ac Sp. sancti gratia; quod effectus etiam docuit. In hac conclusione, argumento acutissimo pungente, auditorum conscientias ferit; videlicet, Christum inimicum quem innocentem damnarunt crucisq; ignominiosa morte mulctarunt, nunc factũ esse Dominum rerum omnium, etiam inimicorum, quos Deus in potestatem ejus tradidit, juxta vaticinium Ps. 110. Id enim & Rethores factitant, & validissimas rationes conclusioni inferunt ut magis hæreant, & auditores afficiant. Neq; eiam hîc suo fine frustratus est Apostolus, ut ex sequentibus fit manifestum.

V. 37. *Ἀκρίαντες*. III. Pars cap. in qua insignis fructus hujus concionis prescribitur. I. Terror conscientiæ & contritio sequuta fuit in auditoribus; qui est primus gradus ad pœnitentiam: Judæi enim territi ex impia condemnatio-

ne ejus, quem nunc audiunt salvatorem mundi à Deo ordinatum esse, factumq; esse judicem omnium, & dominum inimicorum suorum; metuentes ne quando ipsis male verat hæc iniquitas. 2. Ita factum dolent, de consilio circumspiciunt, Petrum & Apostolos rogant, quid fieri expediat quærunt, parati informationem recipere. Peccatum gentis Iudaicæ fuit. 1. incredulitas, 2. oppugnatio & blasphemia doctrinæ Evangelicæ, quam annunciavit Christus; 3. persecutio & cædes in Christum perpetrata. 4. culpæ derivatio in seipos & filios eorum: Matt. 27: 25. peccaverunt ergo resistentes Spiritui sancto, quod ipsis Stephanus exprobrabat, Act. 7: 51.

V. 38. Consilium Petri & Apostolorum describitur: ut scilicet actâ pœnitentiâ, fidem in Christum recipiant, & baptismo initiati jungantur fidelium Ecclesiæ. Sic accepta peccatorum commissorum remissione, Sp. sancti illustribus donis ornentur sicut cæteri, ad confirmationem fidei; & afflictæ conscientiæ medicinam. Non exigit Petrus aliam satisfactionem pro peccato: continet vero hæc pœnitentiæ ratio 1. contritionem cordis, propter admissa peccata, & detestationem admissi sceleris, propter metum iræ Divinæ, 2. fidem seu conversionem ad Deum, quem offensum placatum cupiunt. 3. propositum novæ obedientiæ, itaq; quid fieri oporteat ab Apostolis exquirunt.

V. 39. Ἰμὴν. Argumento confirmat consilium & datam exhortationem, ex promissione data genti Iudaicæ, & filijs eorum. Abrahamo scilicet ac posteritati ejus, Gen. 16: 7. *Ero Deus tuus, & seminis tui post te*: Ubi Apostolus etiam docet, Deum proposuisse à longe alias quoq; gentes ad societatem fidei vocare: sicut prædixit Sp. sanctus. Gen. 12: 3.

Deut.

Deut. 32: 21. Pf. 2: 8. Esa. 9: 1. 11: 10. & c. 60. Ose. 2: 23. quod postea Act. 10. comprobatum est. Paulus etiam idem asserit. Rom. 9: 25. 10. 12. 11: 11. Eph. 3. 1. Pet. 2: 10.

V. 40. Ἡρώδης. Pergit Evangelista, commemorans assiduitatem Petri, qui proposita justificationis ratione recta, postea fallacem imposturam & Pharisaicam impietatem rejicit; suadetq; conversis fidelibus, ut se à generatione prava & perversa subducant: (hoc nomine antea gentem Judaicam notavit Moses, Deut. 32: 5. David Pf. 78: 8. Christus etiam, Matt. 12: 39.) Prava & perversa dicitur, quia sapè à Deo defecit. Deut. 32, Pf. 95. & 78. Nec in fide & obedientia diu perstitit. Deinde qui perversa docet, de justificatione per opera legis, ac per observationem traditionum, quo nomine à Christo reprehenduntur: Matt 15: 1. 16: 6. Cavete à fermento Pharisaorum: quorum vitia & errores commemorat pluribus, Matt. 23. Prava etiam dicitur quia cæde Prophetarum & Christi salvatoris manus suas polluerunt; quapropter dira ipis Christus minatur; ibidem, v. 36.

V. 41. ὁ κύριος. Mirabilis fructus orationis Petri describitur, cum insigni virtute Sp. sancti, qui tangens corda auditorum, tantam multitudinem convertit unica concione Apostoli. Conversi sunt autem ἀσπιδίου. Iponte, benigno ac favente animo: ipse enim facit ut velimus. Phil. 2: 13. Erant autem antea aversi, & illi ipsi qui clamaverunt crucifige, & in mortem Christi conspirarunt. sup. v. 36. Et sic *Lex exiit primo ex Zion, & verbum Domini de Ierusalem*; juxta vaticinium Esa 2: 3.

V. 42. Ἡσαν. Studia & mores converforum postea describit. I. Perseverabant in fide, exercentes se quotidie

audiendo Apostolos docentes, corroborabantur in fide Christi. Deinde fractione panis seu sacræ cœnæ usu frequenti fidem confirmabant, commemoratione mortis Domini, juxta institutum salvatoris. Precibus quoq; Deum sollicitarunt, pro conservatione Ecclesiæ, gratias agentes pro opere redemptionis per Christum.

V. 43. *Ἐγένετο*. 2. Quia verò cooperatione Sp. sancti, prodigia & miracula multa per Apostolos fiebant, ad doctrinæ Evangelicæ confirmationem, & magnus hominum numerus ad societatem fidelium concurreret: itaq; timore perculsi sunt omnes, quod in hoc versu bis repetit Apostolus, ut ostendat fidelibus pariter ac impijs hunc timorem contigisse; his propter conscientiam perpetræe cædis iniquæ in Christum; infr. c 4: 26. & 5: 28. quem resurrexisse intelligunt; cujus doctrinam vident tot miraculis confirmari, & plurimos sectatores mereri. Fideles vero quidam metus numinis invasit, & reverentia Apostolorum, propter stupenda facta, & cœlitus confirmatam doctrinam, quam antea spreverunt: quem timorem Dei sequebatur detestatio erroris & peccatorum admissorum, cum serâ pœnitentia & fide in Deum.

V. 44. *πάντες*. Victus rationem describit: venditis siquidem, possessionibus & fundis, inq; commune conferentes dispositioni Apostolorum omnia permittebant, ad communem victum: unde & ipsi viverent, ac cum his docentes Apostoli; & ut egentes etiam ad fidei & victus communionem reciperent. Tertia hujus communionis causa sine dubio fuit, ut per talem convictum simul esse possent, & fidei exercitijs frequenter vacare; multa n. informatione opus erat, Pharisaico errore præoccupatis, in fide autem
Christi.

Christi parum adhuc versatis ; ut & scripturæ oracula Prophetarumq; vaticinia cum doctrina Evangelij conferrent, ut per vicinas regiones ac inter gentes dispersi, eos quoq; in fundamentis fidei informare possent. Quarto; prævidit proculdubio Sp. sanctus futuram persecutionem quæ infra cap. 8: 1. contigit : itaq; cum sentirent Christiani, monentibus Apostolis, instare persecutionem fidelium, cum vitæ & fortunarum omnium discrimine, maluerunt in comüne conferre, & sanctorū usu facultates suas accommodare ; quam infidelium persecutorum direptioni sua relinquere. Sic convictu & conversatione quotidiana, in capitibus & fundamentis Christianæ fidei plenius informati, absumptisq; possessionibus & agris, expeditiores erant ad exilia & peregrinationes ut doctrinam Evangelij spargerent per orbem terrarum, & cursum Evangelij juvarent. infra: cap. 11: 19. De victu autem in futurū non fuerunt solliciti, sed nituntur ordinatione divina, Matt. 10. dignus est operarius mercede aut cibo. Item promissione ; Ubi duo vel tres congregati sunt in nomine meo ; ibi ego sum in medio eorum. Matt. 18: 20, Et Matt. 28. Ecce ego vobiscum sum, usq; consumationem ad seculi, item Matt. 10: 41. Sed molesta est sensui carnis & damnosa, facultatum amissio. Hæc obiectio Petrum & discipulos exercuit, Matt. 19: 27. *Ecce nos reliquimus omnia & sequuti sumus te ; quid erit nobis idcirco ?* Cui objectioni salvator respondet, Matt. 10: 37. 19: 28. Luc. 18: 30. *Centuplum recipiet in hac vita, & in seculo futuro vitam æternam.* Sic Luc. 22: 28.

V. 26. Καθ' ἰμέραν. Conclusionis loco mores & conversationem fidelium summam describit ; 1. Una erant & concordēs in templo precū & orationis causa, sicut Petrus

& Johannes cap. 3. considerantes pericula & afflictum statum Ecclesiæ. deinde doctrinæ & Evangelicæ prædicationis causa, ut plurimi ad fidem converterentur, testimonium perhibentes de resurrectione Christi. Idq; in publico loco templi, in porticu Salomonis, destinato ad conventum populi. inf. cap. 2: 11. 12. 3. Reg. 7: 6. 2. in domibus simul frangebant panem, quod pleriq; de sacræ cœnæ participatione exponunt: cibum deniq; plures simul sumebant, cum gaudio & gratiarum actione. Simpliciter quoq; fidelium commendat, quæ consistit in candore ingenuo, & tranquillitate animi, sine perplexitate, calliditate, versutia, aut proprii commodi occulto aut insidioso studio: sicut Christianos decet. Omnia tamen cum glorificatione & gratiarum actione ad Deum, pro beneficijs redemptionis & illuminationis per Evangelium. Ex tali conversatione sequitur, gratia Sp. sancti, favor hominum, & incrementum Ecclesiæ.

C A P. III.

Duas habet partes, I. Miraculum in homine claudo editum à Petro. II. concio Petri ad populum Iudaicum.

V. 1. *Ἐπι τῷ*. In miraculi descriptione observa, 1. antecedentia. 2. miraculum ipsum 3. consequentia. Petrus & Iohannes ascendunt circa horã nonã: quæ nobis est tertia vespertina: Unde colligimus post meridim, & multo magis ante meridiem, & sic bis de die solitos Iudæos convenire ad preces. Daniel in captivitate ter oravit versus Ierololyman; forte ex consuetudine domestica, ter in die orandi. Convenerunt ad preces, etiam ut in congressu multitudinis Evangelium prædicarent, ac miracula ederet; plu.

plurimiq; ad fidem Christi convertentur. Plurimos vero convenisse, versus sequens indicat: mendicus enim affuit; ut multos de elemosyna compellaret. Et ut infirmitatis magnitudinem in claudo notet Evangelista, ostendit 1. fuisse claudum natum. 2. adultum jam in hac ægritudine. 3. non valentem ulla ratione progredi, nisi ope aliena; quæ argumenta sunt, non posse eum ulla humana operâ curari.

V. 3. *Ὁς ἰών*. Hic sicut ab alijs ita à Petro & Iohanne Elemosynam postulat. Iubent verò ut ipsos intueatur Apostoli; scilicet, ut accepto sanitatis beneficio, noverit quibus autoribus id acquisiverit, Deumq; in ipsis glorificet; neglectis prætereuntibus alijs: cum ipse elemosinæ solum intentus, & potestatis Apostolicæ ignarus, de sanitate non cogitaret.

V. 6. *Πέτρος*. Sequitur miraculum ipsum. Petrus argentum non habet: vixerunt enim Apostoli ex bonis auditorum, sicut Christus ordinavit, Matt. 10: 8. *Nolite possidere aurum.* &c. *dignus est operarius cibo suo.* Deinde in Nomine Iesu ipsum in pedes erigit, & surgere jubet: cujus nominis efficacia cum verbis Petri concurrens, claudum sanat, membra consolidat, contracta solvit, & sanis hominibus similem reddit. Christus autem ipse cum sanaret ægros, non alieno, sed proprio nomine eos surgere jubet: Luc. 13: 12. *Soluta sis ab infirmitate tua;* Et filio viduæ in Nain, *Adolescens dico tibi, surge.* Luc. 7: 14. Christus enim propria virtute miracula fecit, Apostoli nomine & virtute Christi. Job, 5: 21. *Sicut pater suscitavit mortuos & vivificavit, sic & filius quos vult vivificat.* Ioh. 1: 4. *in ipso vita erat.* Nam Pater dedit ei vitam habere in seipso. Ioh. 5: 26. Consideranda sunt verba Petri; cum dicat se hoc habere quod dat, confert tamen
san-

sanitatem in nomine Christi: Quid habet ergo? Potestatem sanandi in nomine Christi: quam ipse & cæteri acceperunt, Matt. 10: 2. *Infirmos curate, mortuos suscite, leprosos mundate, demonia eij cite* &c. Et Marc. 16: 17. *in nomine meo demonia eijcient.* Habuerunt Apostoli speciale mandatum & promissiones singulares: quæ causa est, cur nomen Christi ad miraculorum operationem fuit afficax in illis, ad Evangelij confirmationem. Hodie vero postquam fides Christiana confirmata & recepta est; prodigiorum operatio desijt: & frustra à papistis tentatur aut jactatur, extra promissionem: nulla necessitate urgente.

V. 8 καὶ ἐθαλλόμενον. Sequentia effecta miraculi. 1. Lætatur hic ob acceptam sanitatem: & quia intelligit non humana potentia, sed Divina operatione singulari & miraculosa datam sibi sanitatem, itaq; Deum laudat, cum notabili omnibusq; conspicua exultatione; & templum ingreditur in frequentiam hominum, ut omnibus innotescat hoc Divinum beneficium. 2. Ipsi verò agnoscentes & videntes hominem sanum factum, ad stuporem usq; mirantur facti novitatem. 3. Petro & Iohanni adhærens, in eos convertit omnium oculos, velut miraculi autores. Confirmatur itaq; in his promissio Christi: *cooperante Domino sequentibus signis.* Mar. 16: 20.

V. 12. Ἰδὼν δὲ. II. Pars cap. Concio Petri Apostoli ad populum Iudaicum, continens exhortationem ad pœnitentiam & conversionem ad fidem Christi. Habet hæc concio exordium, Narrationem, confutationem & confirmationem; cui etiam propositio inscribitur. Petrus cum populi errorem videt, tribuentis Apostolis Divinæ operationis & miraculi gloriam, Exordio docet, non esse vel ipsis
aut

sunt ulli potentia humanæ tribuendam virtutem tantam, ut vel ipsi hac potestate ex se polleant, aut pietate ac merito suo talia possint impetrare. Nam Iudæi, Pharisaica opinione imbuti, putabant propriae sanctitatis merito, posse eos talia operari; quod ex verbis Petri apparet. *Ἐισβία* enim ea Pharisaïs erat optima, quæ in opere externo conspiciatur. Matt. 23; 5.

V. 13. *Ὁ Θεός*. Narratio sequitur, in qua de exaltatione Christi, & gloriosa resurrectione agit primo; deinde de peccato Iudæorum: tertio miraculi rationem exponit. Ostendit verò primò, Christum crucifixum, glorificatum esse, hoc est, exaltatum ad Divinam gloriam, & hoc virtute & potentia veri Dei, quem ipsi coluerunt. Dicitur ipse Deus Abrahæ, Deus Isaac, & Deus Jacob, trium Patriarcharum gentis Iudaicæ, propter fœdus quod cum ipsis pepigit, & promissionem ipsis & posteritati eorum factam, de terra benedicta, ac de Messia. Hac prima narrationis parte, talia Iudæorum animis ingerit, ut terrorem incutiat, & pertinaciam frangat; ut cognoscant, Divina majestate ornatum esse eum, cum quo ipsis lis intercedit; quo argumento Saulus perterrefactus est infra c. 9; 5. confutationem, seu reprehensionem subicit, impij & iniqui facti Iudæorum: 1. Iniquiores erant Pilato gentili; damnando eum quem ipse absolvendum judicabat, de cuius innocentia ipse supremus iudex, & iudicij præses testabatur.

V. 14. *Ἰμῆς*. 2. Latronem manifestum Christo innoxio prætulerunt, & veniâ dignum judicarunt, cum autor vitæ dimittendus ipsis offerretur: quæ erat hallucinatio & perversitas in iudicio, haud unquam excusabilis.

V. 15. *Τὸν Θεόν*. 3. Divino testimonio hæc iniquitas mani-

festata est: resurrectione ejus à mortuis, quem illi iniquissima morte affecerunt. 4. Apostoli & fidelium multitudo testantur, Christum verè ex mortuis surrexisse: sicut Evangelistæ omnes in fine Evangelij sui docent, Paulus 1. Cor. 15. Act. 1.

V 16: *καὶ ἐπὶ* Rationem miraculi exponit: & 1. causa efficiens miraculi est Deus. 2. finis præcipuus erat, ostendere Christum surrexisse, vivere, Divina potentia excellere: confirmatum esse Messiam ac salvatorem mundi, 3. ideoq; Apostoli non virtute sua, sed fide nominis Christi miraculum illud operati sunt: qui est modus operationis miraculi. De veritate autem miraculi dubium esse non potest; cum is qui claudus erat & omnibus notus, nunc sanus consistat in conspectu omnium.

V. 17. *καὶ νῦν*. Confirmatio, qua pluribus argumentis hortatur gentem Iudæorum, ut pœnitentiam agant, & convertantur ad fidem Christi. Inferit autem propositionem. v. 19. I. Argumentum confirmationis quo pœnitentiam suadet, & veniæ spem facit, desumit ab ignorantia facti: nam quod quis ignorans fecit, non ἐν γνώσει, aut ex proposito plenæ voluntatis commisit, in eo peccavit minus; facilior est igitur remissio: sicut docet Aristoteles ad Nichom. lib. 2. Cic, pro Ligario. *Ignosse pater, erravit, lapsus est non putavit.* Et Paulus, 1. Cor. 2: 8. *Si cognovissent, nunquam dominum gloriæ crucifixissent:* Et sine dubio plurimi factum non intelligentes acclamabant crucifige, solo Pontificum instinctu moti, quorum autoritatem sequebantur. Marc. 15: 11. Et Pontifices ac principes, proprii comodi desiderio commoti, Prophetias de Christo non intelligentes peccarunt: quod non obscure Sp. sanctus innuit Joh. 11: 48. & c. 12: 42.

V. 18. ὁ δὲ. 2. Arg. quo mitigat factum Judæorum ; Quia propositum Dei hoc facto non frustrarunt, sed promoverunt : quia Christum ob hanc causam misit in mundum, ut morte sua peccata hominum expiaret. Probat à vaticinio prophetarum, quorum magna pars mortem Christi prædixit, & adventum in carmen. inf. v. 22. & 24.

V 19. Μετενοήσατε. Propositio generalis totius orationis ; in qua etiam finis exprimitur ; scilicet, ut conversi peccatorum remissionem accipiant, & pœnam effugiant : Et hic est totius orationis scopus. Grande enim facinus à gente Iudaica commissum fuisse, antea docuit, Divino testimonio probavit, videlicet resuscitatione Christi, & miraculo per nomen ejus edito : cujus nominis virtus ulla esse non potuit, nisi vivat ipse. Ex lege autem damnationis sententia erat manifesta, in omnes transgressores ; maxime ob atrocitatem facti : legis sententiam hic reticet Apostolus, ne convictos nimium perturbet, & ad desperationem agat.

V. 20. ὁ πᾶς. 3. Argumentum ab adventu Domini ad judicium. Dicitur tempus refrigerij ; quia in novissimo die, quietem dabit fidelibus, ab omnibus molestijs & laboribus, recipiendo eos ad gaudia cœlestia. Ioh. 16. 17: 24. 2. Thes. 1. Supplenda est oratio sic : ut cum venerint hæc tempora, vos etiam sitis futuræ gloriæ participes. Vel si majora ad superiora referre, in v. 18. & verba propositionis in parenthesis ponere. Ideo scilicet Deus hoc per Prophetas prædixit, ut cū Deus misso salvatore liberaverit populum tuum, legis pondere fatigatum, ac jucunda Evangelij voce recreaverit ; ipsi non rejicient oblatam gratiam, sed benigno animo recipient ; & prophetarum monitis obtempe-

rantes, fruantur salute & bonis in Evangelio promissis. Esa. 35. 61: 1. Sic enim ferè res eodem recidit, hoc sensu.

V. 21. *Ὁ δὲ*. 4. Arg. à consilio seu instituto, Divino, qui voluit Christum in cœlum ascendere, cœlestia habitacula occupare: donec instaurentur omnia, & in eventum deducantur, quæ per Prophetas prædicta sunt. Tale est vaticinium Davidis. *In omnem terram exiit sonus eorum* &c. Pf. 19: 5. Danielis de mutationibus & persecutione fidelium in Ecclesia, ac de antichristo. Dan. 12. 2. Thets 2. De conversione & vocatione gentium. Esa: 9. *Populus qui in tenebris sedet, videt lucem magnam.* Et cap. 11: 10. *Erit radix Jesse vexillum populi, in ipsum gentes sperabunt.* Et cap. 60. *Abulabunt gentes in lumine tuo.* Eph. 3: 6. Prædictio ejudem de conversione Iudæorum ante finem mundi. Esa. 59: 20. quã adducit & interpretatur Paulus, Rom. 11: 26: Estq; hæc quædam responsio Apostoli, ad quæstionē; cur Christus præsens non sit in hoc mundo, sedens in throno Davidis; Ecclesiam gubernet ac defendet ab externa vi, doceatq; voluntatem cœlestis Patris: juxta expectationem Phariseorum.

V. 22. *Μωσῆς*. 5. Arg. à testimonio Mosis, prædicentis adventum Christi Messia: Deut. 18: 15. *Prophetam sicut me, excitabit Dominus Deus tuus, ex te, & ex fratribus tuis; hunc audies;* &c. addita est autem comminatio vindictæ Divinæ adversus inobedientes. Non loquitur hic Sp. sanctus de omnibus Prophetis simul, nisi oblique: sed de uno aliquo eximio & singulari, Divinæ voluntatis nuncio, cujus autoritas nõ erit minor autoritate Mosis; Reliquos omnes Mosis facit inferiores, certo consilio: Num. 12: 6. Itaq; hunc locum veterum Rabinorum pleriq; de Messia intelligunt; & confirmatur hæc sententia Deut. 34: 10. *Non surrexit ultra*
Pro-

Propheta in Israel, similis Mosi, qui Dominum cognovit à facie ad faciem. Vide Galatinum de judæorū objectionibus in hunc locum, lib. 8: c. 7. Stephanus etiam de Messia hunc locum intelligit: inf. 7: 37. Remotis itaq; alijs omnibus, solus Christus Mosi æquatur, dux chori Apostolici, sicut Moses dux Prophetarum vet. testamenti: cui Deus ipse testimonium præbuit. Matt. 3: 17. & 17: 5. de cælo loquens. Loquitur de cælo ad Mosen & gentem Judaicam in monte Sina: loquitur de cælo ad filium & Apostolos, & hac voce movit cælum & terram, & omnes gentes; sicut prædixit Hagg. cap. 2: 7. Quod pulcre accommodat Apostolus, Heb. 12: 25. Ad testimonium Mosis etiam Christus ipse provocat: Ioh. 5: 46. Verbis sequentibus æternas pœnas denuncet contemptoribus Evangelij & oblatae gratiæ; sicut Matt. 11. *Væ tibi Corazin, &c.*

V. 24. *Καὶ πάντες.* 6. Arg. A testimonio Prophetarum omnium, qui post Mosen de Messia adventu vaticinati sunt. Primus Samuel scripsit de venturo Messia ex semine David 2. Sam. 7. 12. David in Ps. pluribus in locis. Cæteri deinceps. Esaias c. 7: 9. 11. Jerem. 23. 31. 32. Ezechiel de Ierolyma nova & aliâs sapius. Daniel tempus designat cap. 9.

V. 25. *Ἰμῆς.* Concludit cum exhortatione ad populum Judaicum; addito arg. 7. ex peculiari privilegio & promissione ad Abrahamum facta, Gen. 12: 3. *In semine tuo benedicentur omnes gentes.* Quia benedictio alijs gentibus continget, per semen Abrahæ; ergo benedictio primo continget Iudæis, filijs Abrahami, & ab ipsis incipiet. Conveniens est igitur, ut ipsi alacri animo oblatam gratiam acceptent, pœnitentiam agant; ut severitatem vindictæ Divinæ effugiant, & salventur.

C A P. IV.

In hoc cap. commemorat Evangelista gentis Iudaicæ ingrati- tudinem, & impium zelum ac seditionem adversus Evangelium Christi, & ejusdem præcones & prædicatores primos. I. Pars agit de captivitate Petri & Iohannis, & examine eorum in senatu Pontificum, cum eorundem apolo- gia & dimissione. Altera de congratulatione post dimis- sionem Apostolorum; deq; conversatione & convictu fide- lium.

V. 1. *λαλόντων.* Hoc est docentibus illis Evangelium de Christo, & testificãtib; Apostolis de resurrectione Chri- sti, & consequente hanc, omnium hominum resurrectione in extremo die: ægre id tulerunt Pontifices, qui autores fuerunt cædis in Christum patratae, itaq; propter hoc faci- nus nefarium malè conscij; ut patet inf. cap: 5: 28. Appa- ret ex textu, fuisse magistratum aut præfectum templi, ar- matū satellitio & apparitoribus, partim ad sedandos tumultus & comprehendendos turbatores doctrinæ, & cultus, & ad custodiam ordinis in templo: partim verò etiam ad custodiam munitiois. Habuit templum quatuor porticus, seu muros in circuitu, singulis autem sua custodia erat addita; sicut habet templi descriptio Iosephi, contra Ap- pionem l. 2. Sadducæos ex hac concione de mortuo- rum resurrectione fuisse comotos, mirum non est; qui re- surrectionem non credunt, nec angelum; neq; spiritum; Inf. c. 23: 8. Ideoq; comprehensos Apostolos cognitioni reservarunt in crastinum, & rem ad Sacerdotum concilium retulerunt.

V. 4. *πῶλλοι.* Tertia hujus violentiæ causa fuit, creden-

dentium multitudo ; unde seditio fuit timenda: tali etiam accusatione Christum gravabant coram Pilato Luc. 23: 2.

V. 5. *Ἐγένετο*. Cognitio causæ nunc incipit ; Et 1. ad veritatem rei & evidentiam, assessores hujus judicij describit. Convenit autem supremus senatus, qui Divina autoritate ordinatus, ad hoc tempus usq; duravit : qui à Moïse constitutus Exo. 18: 25 Divina autoritate postea confirmatus fuit. Num. 11. 16. & 26. Deut 17: 8. Et maximâ parte consistit ex Sacerdotibus & Levitis. Deut. 21: 5. Præses erat Pontifex, qui si non ipse, sanè assessorum pars bona ex Sadducæis constabat : inf. c. 5: 17. & 23: 6. Et erant pauci quidem ex hac secta, sed numero præcipui, ait Iosephus antiquit. l. 18: c: 2. Ubi etiam dogma illorum describit. Advocabantur etiam principes populi : principes tribuum, aut eorundem legati ; velut in re maximi momenti 2. par. 19.

V. 7. *καὶ ἐζητοῦντες*. Hic quod officij eorum erat de doctrina inquirunt, inf. v. 18 & miraculi rationem exposcunt; suspicio enim erat, aut dolo editum esse miraculum, aut arte Diabolica effectum : quomodo etiam Christum calumniabantur, Matt. 9. 34. & 12: 24.

V. 8 *τόν*. Petrus repletus Sp: sancto : hoc est, peculiari Sp: sancti motu interno confortatus & incitatus, juxta promissionem Christi, Matt. 10: 19 *Dabitur vobis in illa hora quid loquamini : non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri, loquitur in vobis.*

V. 9. *Ἐίημεις*. Secundo, sequitur apologia Apostolorum : Ubi 1. in Exordio accusat importunitatem simul & injustitiam Senatus ; qui eos propter beneficium sanitatis, ægro præstitum ; in carcerem ducunt, ac in judicium magni Synedrij protrahunt. Facit autem id modestè Apo-

sto.

stolus, cum insinuatione; ne commotos offendat, aut ad iracundiam concitet.

V. 10. Γνωστὸν. 2. Miraculi rationem exponit sicut supra c. 3: 12. & sequentibus; sanatum claudum producit in conspectum omnium. Videatur explicatio supra data.

V. 11. ὁμοίως. Confirmat testimonio scripturæ, & verba prophetiæ in ipsos accommodat, ex Pf. 118: 22. Eodem modo quo à Christo fuerunt adducta, Matt. 21: 42. Repetuntur eadem verba ex Davide, Esa. 28. 16. Ad eundem etiam sensum Paulus, Rom. 9: 33. Petrus, cap. 2. 7. Reprehendit his verbis factum eorum Apostolus, officij os admonens; qui cum à Deo constituti sint, ad defensionem piorum, & sanæ doctrinæ, atq; ad promovendam Evangelij doctrinam; ipsi eam oppugnant, ad suam perniciem: donum Dei & Ecclesiam novi testamenti quam erigere oportuit, ipsi destruunt, in Christum offendunt & pereunt; fitq; ipsis propter averfam voluntatem πρὸς ἁμαρτίαν, qui ipsis fuit destinatus ad salutem.

V. 12. καὶ ἔκ. Deinde, ad exceptionem eorum respondet, cum se justè facere existiment, propugnantes antiquam fidem; nec obesse ipsis si Christum rejiciant, cum habeant salutem in Mose & operibus legis Ioh. 9: 28. *Nos Mosæ discipuli sumus. Nos scimus quia Mosi loquutus est Deus: hunc autem unde sit nescimus.* Respondet Apostolus ex verbis allatis. *Qui sperat in eum non confundetur.* Esa. 28: 16. Erit autem lapis offendiculi omnibus impingentibus in eum. Esa. 8: 14. Non est itaq; salus in Mose, in lege, operibus, in nobis aut ullo alio. Summa Deus proposuit Christum salvatorem, fundamentū fidei electum: in hunc sperabunt alij, alij oblatum rejicient; qui sperant in eum, non confundentur, qui
ipsum

ipsum rejiciunt, peribunt in peccatis suis : media inter hæc via non datur. Itaq; alia virtute tam salutaria miracula fieri nequeunt : ejusq; nomine autoritate ac jussu hæc doctrina spargitur in mundum.

V. 13. *Θεωροῦντες*. Tertio loco sequitur consultatio Senatorum : & 1. agnoscunt & mirantur in hominibus idiotis & indoctis dona extraordinaria & supernaturalia ; quod scilicet tanta judicum autoritate & severitate, aut etiam periculi metu non terreantur, aut commoveantur ad minimum. Deinde, quod homines non informati literis, noverint ex scripturarum fundamentis, tam validas probationes desumere, easq; tanta cum severitate urgere : insuper credibile visum fuit, eos à Christo quem vivum sequuti sunt, hæc ipsa habere ; sicut & ipsum non ignorabant, mirabilium operum factorem extitisse. Deniq; factum miraculum negare non potuerunt ; constitit enim in conspectu eorum homo notus omnibus, antea pedibus æger, & contractus nervis, nunc sanus & inambulans. Unde in conscientia convicti, quantumvis conarentur, contradicere tamen non potuerunt ; non valentes resistere Spiritui qui loquebatur in Apostolis ; inf. c. 6: 10.

V. 15. *Κελεύουσιν*. 2. Iussis extra concilium secedere reis, sequitur sententiarum collatio. Mirum est autem homines potentes, & omni humana Divinaq; scientia instructos, coram Apostolis hic obmutescere ; ipsos confundere eosq; agere volentes ipsi confunduntur & rei fiunt : nihil inventientes quod justam reprehensionem mereatur ; sive in facto, sive in doctrina : unde intentione frustrati pudefiunt. Si enim Divina virtute facto miraculo, doctrinam probarunt ; non potest ea esse erronea, cui divinitus datur suffragium : quo argumento utitur Gamaliel infra, c. 5: 39.

V. 17. *Αλλ' ἴσα.* 3. Sententia profertur concilij. Iudices convicti, veritati non cedunt, sed in proposito permanent, suæ existimationis causâ : ne probantes doctrinam, deprehendantur ab omnibus, iniqui fecisse, damnando Christum ad mortem. inf. c. 5: 28. Itaq; exhausti rationibus, malunt iniquam causam defendere, & inhibitionis sententiam proferre, ne quid amplius doceant in nomine Christi: quod ipsis consilium nunc solum superest. Prohibent verò in universum, ne quicquam ulli mortalium loquantur in hoc nomine; itaq; ut miracula ad sanitatem languentium non reprehenderent, doctrinam tamen statuerunt non admittere, quæ caeremonias & Sacerdotium eorum destrueret; sicut infra c. 6: 13.

V. 19. *Ὁ δὲ Πέτρος* 4. Apostolorum exceptio seu protestatio adversus sententiam concilij, qua declarant se non posse parere mandato Senatus: ratio est, quia Deo obtemperandum est; qui claro signo ostendit sibi probari doctrinam, & Evangelij prædicationem in nomine Christi. Quia verò illi à Deo vocati sunt testes resurrectionis Christi; conscientiam eorum appellant, quid putent fieri oportere, Deo ne magis jubenti, an hominibus prohibentibus parendum sit. Illi verò iterata sententiâ, & minis additis, prohibent iterum; quærunt verò prætextum & speciem ad puniendos eos, sed obstitit favor multitudinis, factum probantis & laudantis Deum, pro liberatione claudi, quæ erat in homine adulto tanto illustrior.

V. 23. *Ἀπλυσώπης* II. Pars cap. Congratulatio fidelium describitur, cum pia prece ad Deum, pro successu prædicationis Evangelij: cui subjungitur brevis descriptio concordia, convictus fidelium, cum sustentationis ratione

In hac oratione 1. declaratur quibus detulerint hanc suam quærimoniam de principum objurgatione & minis; videlicet fratribus in fide & cum his consularunt: Non enim potuit non terrorem incutere, paucis & infimæ conditionis hominibus, cominatio & autoritas tanti senatus, ac potentissimorum principum cohibitio; jubentium eos, poenâ proposita, ab incepto desistere. Itaq; rem referunt, non ad aliquem principum, qui ipsis consilio juvaret, aut suâ autoritate patrocigaretur; sed ad religionis & periculi socios ac fratres in fide; & ab his capiunt consilium.

V. 24. *Ὁ δὲ* 2. Consilium eorum exprimitur: non suadent ab incepto desistendum, Pontificibus & magistratui obediendum; necessitas enim testificandi de Christo incumbit: *ut mihi* inquit Apostol⁹, *nisi Evangelizavero*. 1. Cor. 9:16. Ex mandato. *Eritis mihi testes in Jerusalem*; &c. sup. c. 1:8. Matt. 28:19. Omnibus eadem sentientibus, unanimiter Deum cœli & terræ invocant, auxilium sperant, ex datis promissionibus: Joh. 16:23. *Si quid petieritis à patre, in nomine meo, dabit vobis.*

V. 25. & 26. *Ὁ δὲ* 3. Scripturarum oracula consulunt; hæc omnia quæ Christo ipsisq; contigerunt, per Sp. sanctum antea fuisse prævisa, & prædicta: fide igitur, speq; firma credunt, sicut præsciente ac permittente Deo, ista fiunt, ita etiam à Deo dirigi ad salutarem finem. Itaq; in Dei moderatoris potestate noverunt omnia sita esse, in cujus paterna voluntate confidunt; ac sperant fore, ut Reges, principes & potentes, qui nunc adversus Christum sæviunt; aliquando futuri sint nutritores & defensores Ecclesiæ. juxta illud Esa. 49:22. & c. 60.

V. 27. *Συνήχθη* 4. Prophetiam ad præsentia tempo

ra accommodant, & ostendunt se Christi cruce, & afflictio-
 bus præsentibus non offendi, sed magis credere, Christum
 esse promissum Messiam, in quem hæc omnia quadrant.
 Respiciunt autem ad exitum talis impetus, & vaticinia se-
 quentia: Dominus in cœlis iridebit eos; & dabit eos hæ-
 reditatem filio, cum gentibus usq; ad fines terræ. Contu-
 maces verò confringet tanquam vas figuli. Pf. 2. Unde 5.
 subjiciunt v. 28. Non impedient, sed promovebunt consi-
 lium Dei: Deus enim constituit hoc modo plantare, pro-
 movere & salvare suam Ecclesiam. Et quod illi ad tollendã
 Evangelij, doctrinam meditantur, Deus ad ejusdem pro-
 motionem diriget, & amplificationem: sicut infra c. 8:
 1. & 4.

V. 29. *Καὶ τὸ εὖν.* Forma preceationis sequitur, & 1. de-
 ponunt quærimoniam in sinum omnipotentis; qui cum sit
 cœli & terræ dominus, potest grassantes impios reprimere,
 & consilia irrita facere. 2. orant ut robur animis ad-
 dat, & eos confortet, ut terrore & minis non movean-
 tur, sed in docendo Evangelio pergant. 3. ut virtutibus &
 prodigijs doctrinam obfignet: quæ sunt documenta vali-
 dissima ad conversionem; semper enim ad prodigiorum
 operationes sequitur plurimorum conversio. infr. cap. 9:
 42. cap. 19: 10. tota Asia conversa fuit ad fidem ex prædica-
 tione & miraculis Pauli, facta Ephesi,

V. 12. *Καὶ δεηθέντων.* 4. Effectus orationis describitur;
 Deusq; signo dato, locum comovit; ipsi verò sentiunt pe-
 culiarem Sp. sancti afflatum, ac accenduntur insigni fiducia
 & alacritate ad prædicandum.

V. 32. *Τὸ δὲ.* Alterum membrum huius secundæ partis:
 Sicut fieri solet, tempore persequutionis, de privatis simul-
 tati-

tatibus, si qua sit, nemo cogitat, sed quod societati conducit, ad declinanda communia incommoda. Alia est unio item ex virtute proveniens, quæ sola veram inter homines amicitiam generat; docente Aristotele, 7. Ethic. ad Nichom. Christianorum verò est unitas Spiritus, in vinculo pacis, ex caritate proveniens: cum sit unum corpus Ecclesiæ, & in illo corpore unus Spiritus. Omnes vocati in unam spem, scilicet salutis; quorum unus Dominus, una fides, unum baptisma, unus Deus & pater omnium: Eph. 4: 2. Unus etiam Mediator Christus. 1. Tim. 2: 5. Caritatis regula est, ut nemo quæ sua sunt quærat. 1. Cor. 10: 24. Sic Paulus non quærit quod ipsi utile est, sed quod multis, ut salvi fiant: ibidem v. 33. qui est primus effectus fidei. Sic fideles sua omnia in usum publicum contulerunt, ad promovendam prædicationem Evangelij: ut supra cap. 2: 44: qui est alter fidei effectus, & ex prioribus fluit.

V. 33. καὶ μεράλη. Tertius effectus, confidentia in docendo Evangelio, abjecto omni metu & cura rerum temporalium. 4. Sequitur favor hominum, promoventium prædicationem fidei, benedicente Deo, & largiente ipsis gratiam, coram multitudine recipientium fidem Christi.

V. 34. ὅτι δὲ 2δ. 5. Ex caritatis incremento oritur favor mutuus, ut alij aliorum defectus suppleant, sublevando egentium inopiam. 2. Cor. 8: 13. Peculiare verò erat in primitiva Ecclesia, quod publicatis facultatibus, vel omnibus, vel aliqua parte; pretium in communem usum contulerunt. Causæ superius adductæ fuerunt, cap 2. Præcipua erat ut docentes Evangelium, ipsi inopes, hac ratione sustentarentur, pauperes alerentur, ut vacarent exercitijs fidei Christianæ: Sic ad promovendam Evangelij præ-

dicationem tendebant omnia. Ipsi verò venditis domibus & agris, exilium eligunt, ad propagandam fidem in gentibus nec de reditu cogitant.

V. 36. *Ἰωσήφ*. Dicitur esse Barnabas filius consolationis, à Syriaca *בן* filius & *בנחם* refecit. Opulentus fuit agri & fundi possessor: hic primus fundum vendidit, Christianos egentes per plures, opibus suis & liberalitate refecit. Hic infra c. 13. Paulo socius adungebatur prædicationis apud gentes, Putatur fuisse idem, qui cap. 1: 23. Joseph dicitur, sicut *Ἰωσήφ* latine Joseph redditur: Barsabas & Barnabas exigua vocis differentia distant. Quamvis Chrysostomus alium fuisse colligat ex hac cognominis differentia. Posuerunt precium ante pedes Apostolorum: ut quos fidei magistros habuerunt, eisdem haberent rerum temporarium dispensatores ac moderatores.

C A P. V.

In prima parte hujus capituli agitur de miraculis, quibus Apostoli fidem Christi confirmarunt. Altera captivitatem Apostolorum describit, cum miraculosa liberatione; ac eorundem examine coram Senatu Pontificum.

V. 1. *Ἀνῆ*. I. Pars capituli, & ejusdem pars prior, describit miraculum quoddam Petri in puniendo Anania & Saphira, propter hypocrisin. Narrat 1. peccatum, deinde poenam. Videntes illustria exempla fidelium qui ex fide in Deum & caritate in fratres, ut supra dictum est, etiam singulari studio Divinæ gloriæ, ac propagandæ religionis, bona sua in communem usum contulerunt: Ananias cum uxore, captandæ gloriæ studio, mundana quadam prudentia permotus, instigante diabolo; eandem laudem captabat,

&

& simul sibi prospiciebat in futurum. Nam Iosepho valde erat gloriosa & in sacris literis ad posteritatis memoriam celebrata liberalitas, quæ supra in fine præcedentis cap. describitur: ut & reliquis, qui ex simplicitate cordis hoc modo caritatem suam declararunt.

V. 2. *Καὶ ἐνοσφίσαν.* Fraudavit celando coram fidelium societate, quod sibi partem precij retinuerit. Sine dubio honesta specie se excusantes, quod caritas à nobis incipiat, rectè itaq; nobis primò esse prospiciendū postea alijs. Sed Divina gloria in primis quarendæ erat: ex mandato; Diliges Dominum Deum tuum super omnia. Deinde magna erat impudentia eorum, qui cum scirent eximjs donis ornatos Apostolos; ac Spiritu Prophetico præditos: metuendum erat, ne rerum absentium conscij, in factum eorum inquirerent, sicut Eliæsus in factum servi Gehasi. 4. Regum. c. 5. 3. Deus metuendus erat, omnium secretorum conscius. Matt. 10: 26. 4. volēbat videri, ex magna liberalitate, totum agri precium, in commune contulisse; ut majorem laudem captaret: quæ erat hypocrisis insignis. 5. Hypocritica fuit fides, quæ de successu ac duratione hujus sectæ dubitabat, sive de cura Divina, etiam visis tot miraculis. Forte etiam obstetit tenacitas & Avaritiæ vitium: Et hæc fuerunt eorum peccata Sequitur pœna.

V 3. *Ἐπι δὲ.* 1. Severa objurgatio in conspectu fidelium, cum eorum confusione: nulla enim hîc offertur excusatio. Mentiumiur hypocritæ Deo, qui cum aliud præferant, aliud in corde sentiant, Deus tamen horum omnium est arbiter. Insuper ostendit Diabolum mendacij esse autorem, & prava suggerere: Ioh. 8: 44. Non Deo hic paruit, sed Diabolo talia suggerenti.

V. 4. *ὄυχι*. In libera erat ejus potestate agrum non vendere, sed retinere: & postea precium agri, ad voluntatis arbitrium, sibi justè reservare potuisset. Mentitus est igitur Sp. sancto, qui cum sit in ecclesia, sua virtute potuit hanc fraudem detegere: Deinde novit Deum veracem odisse mendacium; & esse omnis fraudis severum ultorem.

V. 5. *Ἀνάωφ*. 2. Terror maximus in Anania, repentinam mortem induxit: sicut terror erat præternaturalis, & vis verbi in Petro, sic Divina potestate ac miraculosa Ananias examinatus concidit. Causa finalis hujus miraculi subjicitur: scilicet, ut discant homines timere Deum, cujus potentia rerum natura subjicitur: qui potens est, sicut in reddenda vita & sanitate, sperantibus in eum, sic etiam poenâ infligenda hypocritis & contemptoribus. Deut. 32: 36: Itaq; ob interitum Ananiæ, territi sunt ceteri.

V. 6. *Ἀνασάντες*. Additur sepulturæ officium, ut verè mortuum esse omnes intelligant. Juvenes eum efferunt; Sic videmus à primitivæ Ecclesiæ temporibus, fuisse hoc officij genus in efferendis, & humandis demortuis, à junioribus requisitum. Certo autem consilio, in sepeliendo marito pergitur: ut uxor incauta, in facinore deprehensa, poenâ promerita afficiatur. Consentit in hypocrisi, fit igitur particeps poenæ.

V. 7. & 8. *Ἐπέβετο* Venit etiam Saphira uxor, plena simulatione, prout cum marito convenit; ea rogata, constanter idem mendaciū profert: quæ sive à marito persuasa, sive ipsa doli inventrix maritum seduxerit; certè ambo in flagitium consentiunt, & pari poena puniuntur.

V. 9. *ὁ δὲ*. Tentaverunt Sp. sanctum: unde colligimus subdubitalle eos, an Apostoli tale factum intelligerent, fug-

fuggerente Spiritu, qui ipsis miraculorum virtutem tribuit; experiri tamen voluisse, putantes eos aut non intelligere, aut si intelligant, non tam ægrè laturos; neq; mirum videri, si sibi aliquid in futurum reponant. Tales enim excusationes diabolus fuggerit, ad extenuandum peccatum.

V. 11. καὶ ἐξίστη. Rei novitas & pœnæ magnitudo, fideles in stuporem rapit, & terrorem incutit: terrentur etiam qui extra sunt, ut discant honeste, aut minus iniq; de ijs sentire, neq; doctrinam contemnere. Præterea, si qui sint, qui se huic cætui conjungere velint; hypocrisin & dolum abjiciant, ac in sinceritate cordis converfentur: deponentes omnem malitiam, dolum, simulationem, invidiam, detractiones: Sicut modo geniti infantes, sine dolo lac concupiscant; 1. Pet. 2: 1. qui est alter effectus miraculi.

V. 12. Ἀέ. Singulare hoc erat in Anania: nunc ostendit summam, consequutam fuisse magnam multitudinem miraculorum: adeò ut fama eorum pervaderet omnes, vicinas civitates & regiones; afferentibus hominibus, etiam perigrinis, ægros quam plurimos ut curarentur. Locum publicum nunc eligere audent scilicet in porticu templi, ubi populus ad sacra convenire solebat; docentes, & confirmantes doctrinam stupendis operibus.

V. 13. Τῶν δὲ. Tertius effectus: autoritas maxima Apostolorum, adeò ut, qui extra societatem erant, agnoscentes virtutem Divinam, in illis, veritatem quoq; doctrinæ; conscientia peccatorum & pudore retracti; timent se illis conjungere, ne forte insolitū quicquam ipsis contingeret, aut manifestarentur peccata. *Omnis enim qui male agit, odit lucem.* Ioh. 3: 20. Sicut Adam. Gen. 3: 8. plurimi etiam ne à synagoga ejicerentur metuebant.

V. 14. μάλλον. Quartus effectus, multiplicatio credentium, seu recipientium fidem Christianam: quæ quamvis oppugnaretur ac rejiceretur, à principibus & sapientibus, tamen approbatores juvenit, ex promiscua plebe plurimos. Joh. 12:19. *Videtur quia nihil proficimus, ecce mundus totus post eum abiit. Verumtamen ex principibus multicrediderunt in eum.* ibidē v. 42. Utpote Nicodemus, Zacharias, Ioseph ab Arimatia, Simeon, Gamaliel, Regulus: Ioh. 4. Chusæ præfectus Herodis. Luc: 8: 3. & alij. Et infra, v. 28. conquerruntur Apostolos replevisse Ierosolymam doctrina sua. Pervasit etiam fama ad vicinas civitates; multitudo siquidem miraculorum auxit multitudinem credentium, per Iudaam, Samariam & Galilæam; infra, cap. 9: 31. Et usq; Antiochiam, & Damascum Syriæ. inf. c. 9: 2. & 13: 1.

II. Pars. In hac parte describitur captivitas & miraculosa liberatio Apostolorum: consultatio deniq; & sententia Senatus Ierosolymitani de iisdem.

V. 17. ἄναξός. Observa 1. Tumultum ordinis sacerdotalis: convenit pontifex & qui cum eo erant, quorum nomina exprimuntur supra, cap. 4: 6. principes scilicet sacerdotum & populi cum toto senatu. Digna verò notatu res est, Pontificem cum præcipuis, fuisse infectos hæresi Sadducæorum; & mortuorum resurrectionem non credere, neq; angelum: quæ erat ordinis Ecclesiastici miserabilis corruptio: prævidit eam & prædixit Sp. sanctus Ezèch 7. 29. *Peribit lex à sacerdote, & consilium à senatoribus. Peribit sapientia sapientum.* Esa. 29: 14. Apostoli testantur Christum resurrexisse: Sadducæi omnem resurrectionem negant, Matt. 22. itaq; zelo accenduntur. 2. Et quia superiore exhortatione nihil proficiunt, itaq; nunc eos in custodiam mit-

mittunt, maleficis communem, & ideo ignominiosam.

V. 19. Ἄγγελος. 3. Describitur miraculosa liberatio, & mandatum docendi publicè: Apostoli verò accepto mandato, cum confidentia iussa exequentur, nequicquam à Senioribus terri, præferentes mandata Divina. Modus quo Angelus carcerem aperuit cum sit supernaturalis; ex naturalibus principijs ostendi aut sciri nequit. Voluit enim Deus hoc miraculo, importunitatem gentis Iudaicæ & pontificium retundere; ostendens hanc doctrinam & testificationem de Christo; esse negocium, cui se Deus immisceat; quod etiam effectum velit, nec permittere, ut ulla humana potentiâ reprimatur.

V. 21. Παράκλησις. 4. Conventus Pontificum & concilij convocatio sequitur, cum causæ tractatione adversus Apostolos. Seniores filiorum Israel, erant principes tribuum; seu eorum legati, ut sup. c. 4: 5. Facilis est conjectura quid censverint, in Apostolos statuum esse. 1. cognitionem ad se, spectare noverunt ex lege Divina; Deut. 17: 8. seq; esse doctrinæ arbitros & rectores ordinis docentium: nemini itaq; permitti publicè docendi munus, nisi ex ipsorum consensu. Deinde, doctrina hæc antea damnata est, & primus autor supplicio crucis affectus. 3. Ipsi quoq; sectatores cum comminatione admoniti, ne quid amplius in hac doctrina pergant. 4. tamen, legis Pontificicæ & Senatus contemptores, in docendo contumaciter pergunt. Iustè igitur in eos animadverti posse, sicut Senatus & legis contempores, usitatæ doctrinæ & pacis publicæ perturbatores, ac maiestatis reos: idcoq; carceri publico eos includunt, addita custodia, sicut mortis & extremi supplicij reos, Princeps Sacerdotum, o-

mnibus principibus tribuū major, officio & dignitate, reliquos principes assessores Synedrij ad cognitionē convocat.

V. 22. οἱ δὲ. Cum jam sit inchoanda actio, inveniunt, clauso & benè munito carcere, captivos evasisse, modo ipsis incognito: qua re audita, obstupescunt; & quid faciendum sit ambigunt. Hoc est, in proposito paulum retradantur, nec audent in destinata crudelitate pergere: injiciente Deo hanc remoram, ut Divini aliquid subesse intelligerent. Deus enim solus naturæ Dominus, vera miracula facit, & naturæ cursum immutare potest.

V. 25. Παρρησιάζονται. Admirationem auget Apostolorum audacia, qui posthabito metu periculi & violentiæ principum: Dei protectione freti docere pergunt; & quidem in loco publico: quod ipsis Senatus postea objicit. v. 28. Esset hæc tanta autoritas potentissimo cuiq; formidabilis, ubi supremus senatus, & principes omnes, in unius aut duorum interitum conspirant.

V. 26. Τότι. Profuit autem illis favor populi, jam plurius facientis Apostolos; audita miraeulosa hac, & Divina liberatione: testimonium reddente Deo, innocentiae eorum, & comprobante doctrinae veritatem, edito novo miraculo; unde populus magis propendet, in eorum defensionem. Sentit hoc magistratus templi & senatus; & cum sentiunt, defendente populo, violentiæ locum non esse, sine vi, rogantes ut obtemperent, eos adducunt.

V. 27. Ἀγαγόντες. 5. Adducti sistuntur judicio, & ad actionem proceditur.

V. 28. Λέγων. Crimen objicitur: i. inobediendiæ; cum contra inhibitionem Senatus, antea factam, publicè doceant, in nomine Christi, ac latam legem contemnentes

contumaciter pergant. 2. Non privatim & apud paucos, aut loco à Senatu remotiore, quod esset signum metus, & obedientia erga superiores; sed in præsentia multitudinis, ut sit jam civitas imperialis & populosissima, in qua Senatus residet, principes quoq; & ipse Pontifex, repleta hac doctrina, ab omnibus & publico judicio damnatâ, ut blasphemia, & adversus Majestatem sediciosa. Matt. 26: 65. *Blasphemavit; quid amplius egemus tæstibus.* Et Luc. 23: 5. Pervertit gentem nostram, & prohibet dare tributa Cæsari: dicens se esse Christum Regem. 3. Et nos apud populum, mendaciter & contra judicium publicum, etiam à populo approbatum, reos agitis sanguinis innocentis; audaci calumnia, & mortis supplicio digna, jure Gentium. Capitale enim est principes, & Senatores ac judices supremos, falsi criminis insimulare. Hæc est accusationis summa.

V. 29. ἀπεκρίσας. 6. loco sequitur apologia Apostolorum, quæ quatuor partibus absolvitur: affuerunt hîc non Petrus & Iohannes soli, ut antea; sed una cum his plures ex Apostolis, quorum maxima pars adhuc mansit Ierosolymis: 1. Generalem regulam objectis criminibus opponunt, quæ communis sensus judicio nititur, & verbo Divino jubente nos id solum facere quod Deus præcipit, neq; ad dexteram aut sinistram ab eo declinare Deut. 5: 32. &c. 12: 32. Apostolos autem mandato Divino adductos esse, ad testificandum de Christo, satis fuit miraculis editis comprobatum: nisi enim Deus doctrinam probaret; eandem miraculis non comprobasset, sicut jam palam est omnibus. Utq; non in contemptum principum hoc faciant: sed ut fiat voluntas Domini; cui cedere tenentur omnes. *Vivo ego, dicit Dominus, quia mihi flectetur omne genu.* Esa. 45: 23.

V. 30. *ὁ β. ὁ γ.* 2. Mandato Divino incumbit nobis necessitas testificandi de Christo: & nunc testamur, in conspectu rectorum Ecclesiæ, quorum interest hæc scire, Christum à vobis crucifixum vivere, & sedere in gloria patris. Itaq; nos neq; in Deum, neq; in homines peccavimus: vestrum verò peccatum atrox, Deum offendit & hominum salutem obstat. Sic crimen à se avertentes, in ipsos Senatores retorquent.

V. 31. *Ἰέρων.* 3. Hic princeps super omnia constitutus est exaltatus ad dexteram Dei, Divina potestate auctus; Rex Regum factus est, & omnis potestatis supremus Dominus: frustra itaq; ei resistitur. Constitutus est, non ad eversionem politiæ; cum non sit regnum ejus de hoc mundo: sed ad dandam misericordiam & gratiam conversionis, credentibus in ipsum; ut accepta peccatorum remissione, per nomen ejus; in æternum credentes salventur, donati hereditate & vitâ æterna. act. 10: 39.

V. 32. *καὶ ἡμεῖς.* 4. Deus hanc testificationem nostram donis illustribus Sp. sancti comprobavit, in illis qui crediderunt prædicationi nostræ: dando ipsis *χαρισματα* Sp. sancti, in donis linguarum & Divini eloquij: neq; enim miraculo caret, quod homines idiotæ, hæc divina mysteria prædicare noverint, ad multorum conversionem. Magnum enim hoc est pietatis mysterium, ait Paulus, 1. Tim. 3: 16. quod etiam stupendis miraculis confirmavit & donis sanationum; ut supra dictum est. Non est igitur metuenda perturbatio status politici & boni ordinis; sed agenda est pœnitentia, à peccatis. Apologia Apostolorum hæc erat.

V. 33. *ὁ δὲ.* Sequitur 7. loco, consultatio seniorum atq;

atq; Pontificum. 1. Audientes responſionem Apoſtolorum, cum murmure & iracundia fremunt, eadem minitantes. *Ἀπὸ πλομαί* diſſeco, *πλοῦν* ferram denotat. Sicut in iracundis mutatur ſermonis ſonus. edito ſtridore aut murmure, quaſi ferræ : ſicut infra adverſus Stephanum. cap. 7: 54: Tum quod antea dubitantes ſecum ſtatuerunt, de eade Apoſtolorum ; nunc vident culpam innocentis ſanguinis Chriſti, in ſe ipſoſ referri, furore perſecti, Apoſtolos omnino tolledos ſtatuant : nec opus eſſe ulteriore conſultatione.

V 34. *Ἀναστος*. 2. Mitigatur furor iudicum, intercedente, & aliter ſuadente Gamaliele : quem deſcribit 1. à dignitate, erat enim Senaſor ſeu aſſeſſor in Synedrio. 2. Sectâ Phariſæus. 3. ab officio & eruditione : Legis doctör. 4. ab exiſtimatione apud populum ; erat enim honorabilis apud omnes. Hic remotis ex ſenatu paulum reis, (ut fieri ſolet, cum de ferenda ſententia diſquiritur) ad Senatores ſic incipit.

V 35. *Ἐπιπείθε*. 1. Exordio temperat affectuum vehementiam ; docens non eſſe agendum præcipitanter, in hoc negotio : ſed expectandum eventum ulteriorem, ac videndum quorſum tendat hæc res, homines eos eſſe non vulgares, ſed populo dilectos, & nunc inſuper miraculis claros ; virtute quadam quaſi Divina, ex cuſtodia eduotos, cum admiratione cuſtodum ac populi, omniumq; noſtrum. Quæ res ſuſpicionem parit, homines Deo curæ eſſe, atq; Divino auſpicio rem geri. Hiſtorias deinde, & rerum præteritarum exempla præſert : docens hanc dilationem Eccleſiæ & Reip. nocere non poſſe. Theudas quidam, magus & impoſtor, ante hæc tempora populo multa
ſua

suasit, ut *frumentes* substantias suas, sequerentur eum ad Iordanem fluvium; Prophetam se dicebat, posse se fluvium dividere, εἰς ἡ; transitum præbere. Fadus autem præses Iudææ, Agrippæ in provincia successor; immisis equitibus, seditiones oppressit: Theudam captum capite plectit. Narrat Iosephus antiqu. l. 20. cap. 4: in quibusdam exemplaribus in fine cap. 2. Euseb. ex Iosepho. hist. l. 2. 10. Tempus hujus refert commemorator Eusebij in annum Claudij 4. Christi vero, 46. Iudæ etiam Galilæi meminit idem Iosephus l. 12. cap. 1. & 2. erat is quartæ sectæ autor apud Iudæos, libertatis percupidus, dominum in terris agnoscens mortalium neminem. Hic seditione & tumultibus complevit rempublicam; sub Gessio sive Sestio Floro: propter acerbissimas præsidis injurias, quibus populum ad seditionem permovit. Diebus ἀποστασίας: hoc est, cum census ageretur. Incipit Gamaliel à Theuda posteriore, quod suæ ætati esset propinquior; & retrò munerando, Galilæum posteriore loco commemorat, ut remotiorem. Horum institutum non fuit cœlestem doctrinam promovere: sed quia sentiunt adesse tempus à Danele prædictum, sub nomine Messiæ aut prophetæ, socios conquirere, & imperium occupare.

V. 38. καὶ πὶ. Tertiò, consilium dat tali dilemmate; aut enim institutum hoc Apostolorum est ab hominibus, aut à Deo. Si ab hominibus, & ex cupiditate gloriæ, aut petulantia profectum; facile corruet, sicut superiorum temporum exempla proposita docent. Breviter, Si quis ex propria temeritate & audacia, seu imperandi libidine, Messiæ nomen & dignitatem assumit; sine mandato Divino; Deus sanè omni difficultate remota, poterit hoc consilium,

filium, etiam nobis non adjuvantibus, turbare & evertere; sicut superioribus exemplis ostendimus. Sin autem Deus cuiquam sua autoritate, hanc dignitatem detulerit; non poterit ulla humana potentia, Dei consilium impedire: Tempus adest, & Danielis hebdomadæ ad exitum pervenerunt. Dan. 9. Sceptrum à Iuda ablatum est, Gen. 49. Imperium à Romanis occupatum. Iesus Nazareus fidem suam ingentibus miraculis probavit; probarunt etiam discipuli; sepulcro contineri non potuit: famam nativitatis ejus Magi attulerunt, ex Persia. Favet populus, & forte ex principibus multi; Joh. 12. Res eò deducta est ut sit incertum, utra pars sectatores aut patronos plures sit habitura, si vi agendum erit: itaq, attendite & cavete vobisipsis, ne exito tumultu, aliquid redundet, in vos sive periculi, in re dubia; sive culpæ, si tumultu aut seditione orta, causa hujus in vestram, sive impotentiam iræ, sive crudelitatem nimiam referatur. Hic Gamaliel, Phariseus sit licet; apparet tamen ex dato consilio, initia fidei Christianæ ei non defuisse, aut dubitasse eum saltem, & consilio interfuisse, non ad damnandos Apostolos, sed ut absolveret, quod etiam eventus ostendit.

V. 40. *Ἐπίτησον* 8. Loco; profertur sententia, & dimittuntur Apostoli. Consentiunt Gamalieli, & accipiunt consilium, suæ securitati consulentes: ac ne videantur Apostolorum doctrinam probare, aut antea judicio errasse, cædi jubent Apostolos, juxta legem, Deut. 25: 1. Deinde, iteratâ sententia superiore, doctrinam damnant, & prohibent.

V. 41. Effecta hujus actionis 1. Apostoli per Sp. sanctum robustiores facti in fide, non terrentur nec tristantur:

vident Deum sibi adesse, & conatus impiorum impedire. Sed lætantur propter successum doctrinæ Christi, contumelias æquo animo ferunt, quas vident ad Dei gloriam spectare, & confirmationem credentium. Unde ipsi majore confidentia quam unquam antea, pergunt docendo privatim & publice. Cedit itaq; hæc animadversio, non ad impedimentum, sed ad propagationem Christianæ fidei.

C A P. VI.

Continet III. Membrum primæ partis; agitq; de ordinatione Diaconorum & cæde Stephani.

In I. Parte hujus cap. describit Evangelista electionem septem diaconorum; cum occasione, qua moti Apostoli, ad eorum ordinationem sint perducti.

V. 1. *Ἐν δὲ ταῖς*. Tempore persequutionis hujus, quæ continuata diutius, videbatur aliquando magnas calamitates allatura Christianorum cœtui; crevit tamen quotidie credentium numerus. Conferebantur quoq; plurima in commune, ad victum fidelium, more superius recepto; quæ distribuebantur, secundum cujusvis indigentiam; sup. c. 4: 35. curantibus Apostolis. Erant in hac societate Græci; *ἑλληνιστῶν*, Græcorum sectatorem significat; *ἑλλῶν* græcum natione & gente. Unde intelligimus hos Græcos religione & gente fuisse Judæos, sed in Græcia natos. Erant enim Judæi dispersi per civitates & regiones vicinas, sicut ex itineribus Pauli postea patebit. Murmurabant illi, intellige, adversus Apostolos, & domesticos Judæos; quia videbant negligi viduas eorum, in ministerio quotidiano: videlicet, quia minor erat sollicitudo & cura directorum de his, velut peregrinis, in distributione quotidiana

na rerum necessariarum ad victum : ut plerisq; interpretibus placet. Sive quia non adhibebantur, sicut Hebræorum viduæ, ad ministerium quotidianum; parandi ea quæ ad mensam & convivium fidelium erant singulis diebus necessaria: ut hac ratione illæ, sicut Hebræorum viduæ victum quærerent, & rebus præessent: distributioni eleemosinarum, informationi juniorum. Ratio hujus sententiæ desumitur ex virtutibus, quas Apostolus requirit in talibus eligendis, 1. Tim. 5: 9. ut quæ filios educavit, hospitio recepit, subministravit, bonis operibus studeat. Vide Chemn. Exam. part. 3. tit. de cœlibatu, cap. 9.

V. 2. Περισκαλεζάμενοι. 2. Tale murmur vident Apostoli, schismatis & tumultus occasionem præbere in Ecclesia; itaq; huic malo medicinam adhibendam esse statuunt, sine mora. Illi igitur, velut primaria societatis membra, multitudinem convocant; Et primo, occasionem erroris exponunt; quia scilicet Apostoli negotiorum multitudine, ac docendi labore gravati, œconomiam fidelium, ea diligentia qua oportuit, simul curare nequeunt: nec rectè facere fidelium societatem ostendunt, quæ tantam curarum molem in ipsos conjiciat, quos docendi laboribus solum occupari convenit; ideoq; omnia hac ratione rectè administrari non posse. Sed insuper Evangelicæ prædicationi hoc modo impedimenta objici, cum damno fidelium non minimo.

V. 25. Ἐποκέψαθε. Secundo, consilium dant de viris eligendis huic negotio idoneis: habeant verò hi testimonium societatis bonum, justitiæ scilicet, probitatis quoq; & fidelitatis, quæ præcipuè in dispensatore requiritur. 1. cor. 4: 2. Deinde, qui Sp. sancti donis illustribus ornati sint; ut ne-

cessitate requirente, doctrinæ opus juvare possint; sicut Stephanus, infra v. 8. Deniq; Sapientiam quoq; requirit, prudentiam scilicet, cum alacritate, in administrandis rebus creditis: quæ dona etiam Sp. sanctum autorem habent; qui operatur omnia in omnibus. 1. cor. 12: 6.

V. 4. *Ἡμεῖς*. Tertio, utilitatem hujus constitutionis in-
nuit; sic poterint Apostoli liberius orationi vacare, & præ-
dicationi Evangelij, talibus scilicet curis levati.

V. 5. *καὶ ἤρεθεν*. Placet Apostolorum consilium multi-
tudini; & quemadmodum sine furo ex simplicitate
cordis, id solum proferunt, quod Dei gloriam & Ecclesiæ
salutem & commodum respicit: à societate fidelium, can-
dido animo absq; exceptione acceptatur. Notandus est
ordo qui in electione servatur. 1. Apostoli electionem mul-
titudini deferunt, ac jubent, ut de viris bonis & idoneis
circumspiciant. 2. Multitudo obtemperat, & personas eli-
git. Non potuit autem in hac electione multum aberrare
fidelium societas, quæ habuit personarum notitiam, ex
antecedente conversatione: deinde quia collecta erat hæc
multitudo, non ex sola fece plebis, sed etiam ex Sacerdoti-
bus, infra v. 7. ex Senioribus & Pharisæis. Ioh. 12: 42. qua-
les Nicodemus & Ioseph ab Arimathia: interfuerunt etiam
discipuli Christi. Nam (ut refert Epiphanius l. 1. tom. 1.
in fine:) fuerunt hi septem Diaconi ex 70. discipulis;
itaq; discipuli cæteri interfuerunt electioni. 3. Electio sine
strepitu ac contentione peragitur; scilicet, ex caritate pu-
blicæq; utilitatis, ac Divinæ gloriæ studio. 4. Multitudo e-
lectionem suam cū personis designatis, Apostolorum iudicio
& aprobationi committit. 5. Apostoli electos confirmant,
oratione ad Deum præeundo multitudini, pro augmento
do.

donorum & assilientia Sp. sancti, in peragendo officio, ad Dei gloriam, & utilitatem credentium. Nulla hic æmulatio, contentio, ambitio; abest lucri, & propriæ gloriæ studium, nemo superiorum aut inferiorum contemnitur; solius Dei gloria quæritur: itaq; feliciter electio peragitur. Manuum impositio, ut est ritus hominum arbitrio adhibitus, ad certos reddendos eos qui ordinantur, ita hominum arbitrio adhiberi vel omitti potest: præstat tamen retinere modum usitatum Apostolis, propter autoritatem & vetustatem. Fabulosum verò est & magicum imprimi hoc ritu characterem indelebilem ordinato, juxta Papistas, cum de tali effectu Scriptura taceat.

V. 7. *καὶ ὄλγος*. Fructus hujus ordinationis, & prædicationis, uberrimus sequebatur; aucto plurimum credentium numero: deinde, Sacerdotum multa turba, hoc est, numerus insignis, fidem Christi recepit quorum exemplo ceteri ducebantur. Sequitur enim promiscua multitudo eos, qui legis Divinæ scientia præstant, & docendi munere funguntur: sicut ex adverso multum obstat fidei infirmorum, pertinacia doctorum, qui faciunt multos impingere in legem: Mala. 2. 8. ideoq; gravior erit eorum condemnatio. Matt. 23.

II. Pars orditur historiam S. Stephani. v. 8. Stephanus ante ordinationem, dicitur plenus fide & Sp. sancto: illustrior erat in ipso fides, & dona Sp. sancti in illo magis conspicua, quam in multis alijs; quanta maxima homini contingere possent. Nunc in officio constitutus, propter fidelitatem, & æquitatem carus fit omnibus; etiam ob insignem fortitudinem in periculis, tam in officio, quam in confessione & doctrina Christiana, omnibus admirabilis &

dilectus: etiam propter dona miraculorum, quibus claruit præ alijs in Ecclesia.

V. 9. *Ἀνεστησεν*. Stephanum propter virtutis excellentiam, invidia & prima tentatio Diaboli concutit, ut eo represso & domito, ceteri conticescant; atq; Evangelicæ prædicationi remora injiciatur. Adversarij erant ex synagoga quæ dicitur Libertinorum, ut quibusdam placet; qui Chrystostomi autoritate moti, putant hos fuisse Judæos, bello captos, aut aliàs jure gentium servos factos, & postea manumissos. Oecumenius putat fuisse Lybios, aut alios à patria appellatos: sed ignotum est talis regionis nomen. Ex textu apparet, fuisse quandam scholam, seu synagogam, pro peregrinis Romanis, Asiaticis, Græcis, Ægyptijs, institutam Hierosolymis; in qua peregrini & advenæ in Lege Divina, & riru Iudaico informabantur; in qua fuerunt sine dubio, viri in omni humana & Divina scientia doctissimi: floruit enim circa hæc tempora literarum studium in Græcia, Ægypto, Syria, quam maximè. Cepit verò disputatione persequutio, postea violentiâ peracta est; more ulitato hæreticis: sic Christum Pharisei, cum disputando vincere non possent, lapidibus petunt, Ioh. 8.

V. 10. *καὶ ἐκ ἰσχυρῶν*. Virtus Sp. sancti in Stephano validè se exerit, & dat specimen altioris sapientiæ, quam ejus, quæ ex humana industria, viribusq; naturæ paratur: juxta promissionem Christi, Matt: 10: 19. *dabitur vobis in illa hora quid loquamini*: Et Luc. 21: 15. *Dabo vobis os & sapientiam, cui non poterint contradicere*. Divina enim sapientia, omnem humanam sapientiam longissimè superat.

V. 11. *τόν*. Alter iniquitatis modus, quo Stephanum adoriuntur; calumniâ siquidem & falsis testibus, ipsum
 bla-

blasphemiam infimulant; in Deum, ut impium & prophanum, & in Moſen velut patriæ religionis contemptorem, & in legem Divinam contumelioſum. In hunc modum traducentes Stephanum, conantur ipſum populo & principibus inviſum reddere.

V. 12. *Συνεκλίθησαν*. Tertio; hac ratione concitato in Stephanum odio plebis, poſtea ſeniores & ſcribas: hoc eſt, ſuperiores Eccleſiaſtici & politici ordinis accendunt. Hinc Stephanum tumultu factò correptum, vi adducunt in concilium, & innocentem, calumnia prægravatum, iratis, odioq; inflammatis iudicibus committunt.

V. 13. *ἔειπεν*. Quarto, proceſſus deſcribitur. 1. Accuſatio proponitur, & blaſphemiam criminis reus agitur: loquitur verba, ſcilicet contumelioſa, adverſus templum, ſacrificium, ritus, religionem antiquam, quam Deus per Moſen patribus tradidit, ipſiq; per manus acceptam à majoribus, ad hunc uſq; diem religioſè ſervarunt. Quam etiam in poſterum, & in perpetuum ſervandam putant, propter autoritatem Moſis, qui teſtimonio Divino inter Prophetas poſteriores non habuit parem. Deut. 34: 10. *Poſtea non ſurrexit Poprhera in Iſrael, ſimilis Moſi, &c.* Deinde propter mandatum Divinum, Exo. 19: 5. Deut. 5: 6. cap. 6: 4. 12: 32. &c. Et propter comminationes, in locis citatis. etiam Deut. 27. 28. & alias ſæpius repetitis. 2. Falfos teſtes talium verborum produciunt, ne quis vanam hanc accuſationem eſſe putet. 3. Pertinaciæ ipſum, accuſant; qui exhortatione, informatione, diſputatione, argumentorum ac rationum evidentiâ non movetur; nec ceſſat.

V. 14. *Ἀνεκβάλην*. 4. Formalia verborum Stephani proferunt, ad majorem certitudinem, & evidentiâ rei.

Sed

Sed est in accusatione dolus insignis. 1. enim, quod Stephanus de ceremoniarum & sacrificiorum abrogatione dixit, illi de universæ, etiam moralis legis abolitione accipiunt. 2. Iustificationem per fidem Christi, quantumvis ex Mose probatam, ac miraculis confirmatam, ut blasphemam rejiciunt. 3. Legis ceremonialis finem pervertunt: ponunt enim in salutis merito, quod umbræ saltem rationem habet; quæ singula in hac actione fuerunt *κενόρρημα*, cum Stephano, quæq; ipsi ut certa & definita accipiunt. 4. Templi destructionem maximè urgent, undè maximè fuerunt judicum reditus: ut Stephani causam gravent, & Senatum in ipsum commoveant. Cum Stephanus & Apostoli, de ipso templo adeo solliciti non essent, quam ut docerent sacrificiorum & typorum umbras Christum præfigurasse, & in ipso terminari. *Lex enim & Propheta usq; ad Johannem prophetaverunt*: ait Christus Matt. 11: 13. Fieri etiam potuit, quod vaticinium Christi de excidio templi & Ierosolymæ, Luc. 19: 43. & 21. 5. fidelibus aliquando insinuaverit: quod postea sub Vespasiani filio contigit.

V. 11. *Καὶ ἀντιζαρῆς*. Hoc est, intentis oculis in faciem Stephani intuentes, vident ipsum, ex objecto crimine nihil moveri, aut pallefcere: ut solent rei qui culpam agnoscunt, pœnæ metu, Lucet verò aliquid divini in facie Stephani, cum aliqua formidine intuentium; ut fit in visione Angelica. Quo licet obstupescant iudices, Stephanum tamen non absolvunt.

C A P. VII.

In quo apologia Beati Stephani describitur, cum reprehensione incredulitatis, gentis Judaicæ; quam sequitur
cæ-

caedes Stephani. Tribus itaq; partibus hoc caput absolvitur.

In I. Parte breviter recitat historiam Abrahami & patriarcharum, Mosis quoq; & patrum in deserto.

V. 1. Ἐπεὶ δὲ. Princeps Sacerdotum, audita accusatione & falso testimonio adversus Stephanum; quamvis antea damnare Sephanum constituit; tamen ne videatur in reum iniquus, respondendi partes ei offert.

V. 2. Ὁ δὲ ἐφη. Incipit Apologia Stephani: qui ne videatur in Deum aut Mosē contumeliosus, fidem suam exponit, & ostendit eam à fide Iudæorum non dissentire. Facit hoc cum honoris & veniæ præfatione, orans, ut ipsum cum patientiâ audiant: majores natu & dignitate, patres, æquales frates appellando, eos officij admonet & benignitatis exercendæ in judicio. Deum gentis Iudaicæ Deum gloriæ confitetur; hoc est, omnis boni autorem in creaturis, & in gente Iudæorum; qui gentem illam præ alijs, ex sola sua misericordia elegit. Historiam itaq; vocationis Iudæorum pertexit, commemoratis simul insignibus beneficijs Divinis, exorsus à vocatione Abrahami, usq; ad Salomonem continuat: ostendens se eandem fidem cum Iudæis profiteri. Dicit beatus Stephanus, vocatum fuisse Abrahamum, in Mesopotamia antequam veniret in Haran. sive id factū sit per patriarcham Sem, Noe filium, adhuc superstitem; sive occulto instinctu Divino, suadente professionem, sive expresso mandato; id enim Moses non exprimit. Achior, in lib. Judith cap. 5:7. Dicit eos noluisse sequi Deos Chaldeorum, & habuisse insuper mandatum Divinum, & ideo migrasse. Unde Augustinus lib. 16. cap. 13. de civit. Dei, colligit, domum Thare persecutio-

nem passam à Chaldæis, pro vera pietate, qua unus & verus Deus ab eis colebatur. Certum est autem ex Dei ipsius testimonio, quod extat Ios. 24: 2. Thare patrem Abrahami coluisse Deos alienos, sine dubio etiam domesticos ejus & Abrahamum: quem Deus, nullo precedente merito ejus, ex sola sua misericordia, eduxit ex Chaldæa, in terram Canaan. Quæ verba cum his beati Stephani planè consentiunt. Epiphanius initio operis de hæresibus, dicit hunc Thare primum fuisse statuarum formatorem: cum antea coloribus & pingendo idola fixerint. Consentit Suidas in voce Abraham. Qui verò negant Thare idololatram fuisse, quia persecutionem passus est, nolens in idolorum cultum consentire; falluntur, verbo Divino contradicentes: potuit enim postea à Deo vocatus & conversus, à religione paterna dissentire. Quæ ex Philone contra afferuntur, ad rem non faciunt. Et S. Stephanus etiam hîc v. 3. in terra Chaldæorum Abrahamum vocatum fuisse docet. Notat Stephanus gratuitam vocationem Dei, qui sua gratia complexus est domum idololatricam, & Abrahamum ex media idololatria eduxit, & amplissimis promissionibus beavit. Gen. 12: 1.

V. 4. *Τέν.* Deinde, Obedientiam Abrahami describit, qui nihil moratus, Deo paruit.

V. 5. *Καὶ ἔκ.* III. Magnitudinem fidei in Abrahamo commendat. 1. credidit Deo promittenti terram. 2. cum tamen suo tempore in hac terra nullum vestigium possideret. 3. cum nec filium haberet hæredem. 4. ipse centenarius: uxor efœta. 5. cum posteritatem exilio præmendamentiret, annis quadringentis.

V. 8. *Καὶ ἔδωκεν.* 6. Grave & molestum, omnibusq; gentibus.

tibus invisum circumcisionis signum suscepit, quæ objecta singula, gravia & molesta, fidem Abrahami convellere potuissent; nisi Deus singulari gratiâ ipsum fuisset complexus, eumq; miraculis & crebra promissionum repetitione confirmasset. Sicut & Moses commemorat, Gen. 12. & sequentibus. Hinc Abraham Paulo dicitur pater credentium. Rom. 4: 11. qui credidit contra spem in spem. v. 18. Hinc patet Abrahamum Deo dilectum fuisse ante latam legem ante ritus & sacrificia; post vocationem verò justum declaratum ex fide. *Credidit Abraham Deo & reputatum est ei ad justitiam.* Gen. 15: 6. Et Rom. 4: 20. *Non hesitavit diffidentiâ; sed confortatus est fide, dans gloriam Deo, plenissime sciens, quia quæ promisit: potens est & facere.* Nitebatur igitur fides promissione, benedictionis primùm in venturo semine: deinde numerosæ posteritatis, & possessionis terræ Canaan. Fide itaq; ad Deum conversus & justificatus, jam Deum diligere cepit eiq; obedire. Hæc est religio antiquissima, ante templum ante legem & omnes ritus Mosaicos, quod Iudæi negare non possunt; quam habet etiam Stephanus cum ipsis communem: quam etiam Abraham in posteros propagavit: quam post Abrahamum tenuerunt Patriarchæ, Isaac, Iacob, & filij eorum.

V. 9. *Kai oi.* Altera pars narrationis, Iosephi historiam perstringit; quem à fratribus oppressum & venditum, Deus merâ sua gratiâ ex servitute eripuit, & Dominum Ægypti fecit. Quæ liberatio per somnium ipsi Divinitus patefacta est, cui etiam fidem adhibuit; etiamsi, à fratribus irrideretur. Fide itaq; periculum evasit, & dominus Ægypti factus est. Insuper etiam, somnij & prioris apparitionis veritas ipsi confirmata est, qui postea Dominus patris

& fratrum fuorum effectus, jisq; nutricius constitutus fuit in maxima annonæ difficultate.

V. 15. *καπβη*. Eadem fide Iacob descendit in Ægyptum, agnoscens mirabilem Dei dispositionem, qui Iosephum præmisit, ad procuranda ipsis necessaria vitæ: nec dubitavit peregrinus fieri in terra aliena, juxta revelationem Abrahamo factam: Gen. 15:13. sup. v.6. certissimè sciens, quod qui eos in terram alienam, mirabili hac dispositione traduxit; potens quoq; erat eos reducere, in terram promissam. In hac fide mortui sunt patriarchæ, in terra aliena; cupientes sepeliri cum fidei Abraham, in terra promissionis: Gen. 47:29. & c. 50:24. atq; ita declarantes, se certissimam spem tenere, adipiscendæ hæreditatis promissæ; temporalis, scilicet, & æternæ. Heb. 11:22.

V. 17. *καθώς*. Tertia pars narrationis, complectens historiam Mosis: & 1. describit nativitatem & educationem Mosis. Tempus promissionis, est terminus quadringentorum annorum exilij, definiti supra, v. 6. Gen. 15:13. Signum Divinæ benedictionis fuit, insignis multiplicatio gentis, etiam sub servitute: cum contra solet populus servitute pressus, non multiplicari, sed imminui & ad pauperem redigi. Vera insuper fit prædictio Divina, de servitute, qua præmendi fuerunt Israelitæ in Ægypto.

V. 20. *ερω*. Continuatur fides eadem promissionum, in parentibus Mosis, qui spe liberationis infantem domi occularunt. Deus autem Mosis puero nihil merito, dedit gratiam coram filia Pharaonis, ut educaretur in omni disciplina liberali: unde factus est Moses omnibus conspicuus, sapientia sermonis, & industria singulari, rerum gerendarum.

V. 23. *ὡς δὲ*. 2. Transitum Mosis ad Israelitas, & liberationis studium describit. Ex eadem fide potiundæ promissionis, Moses neglectis opibus Ægypti, maluit pauper esse cum populo Dei, Heb. 11: 24. Et relicta aula Pharaonis, Israelitis se conjunxit: annos quadraginta jam natus, iusta scilicet ætate, ac maturâ rebus gerendis. Cum insuper in omni humana sapientia informatus esset: potens verbo & opere, aulica quoq; disciplina & vita habilis factus; ut multitudini præesse posset, gentemq; suam servitute eripere. Nec habuit gens Iudaica, servitute præstâ, similem, quem sibi præficeret.

V. 24. *καὶ ἴδαν*. Causam quare Ægyptium interfecerit, ipse adhuc privatus, neq; adhuc constitutus dux populi; postea exprimitur. Putabat enim intelligere Israelitas, hæc dona eximia ei collata esse divinitus, circa tempus liberationis à Deo definitum, ut ipso duce eriperentur è servitute: ideoq; velut homo eximiæ autoritatis, etiam Israelitas sequenti die litigantes reconciliare studuit. Fecit igitur ista Moses, non nocendi studio, aut ut injuriam inferret: sed fretus promissione liberationis, & vindictæ in Ægyptios, oppressores gentis Iudaicæ: non ex privata vindictæ cupiditate, ut homicida, sed motu quodam heroico, sicut Pinees, Num. 25: 7. Divinitus excitatus, qui fidem ac memoriam promissionis menti ipsius ingessit, qui annis quadraginta curâ fratrum neglectâ, nunc incipit de liberatione cogitare: unde supra, v. 23. Cum Emphasi dicit beatus Stephanus, tales cogitationes mentem ejus subijisse.

V. 27. *ὁ δὲ ἀδικῶν*. 3. Causam exilij & exilium ipsum Mosis commemorat. Magna ingratitude describitur gen-

tilium Mosis: qui eum zelum declararet, & studium insignae liberationis eorum ex servitute; tamen ab ingratis & impijs repellitur: & insuper in capitis discrimen adducitur, ac perpetrati homicidij reus agitur. Unde ipse territus maluit in exilium ire, quam apud Regem homicidij simul & perduellionis accusari. Duo enim insignia crimina ipsi objiciunt; Quia à Rege non constitutus, principem se facit magnæ multitudinis Israelitarum, eosq; ad seditionem sollicitat: deinde, quod cum publica autoritate careat, morte tamen in Ægyptium vindicat; quod cum iterum tentet perpetrare, non caret res illa seditionis suspicione.

V. 30. Punit hanc ingratitudinem Deus, producendo tempus servitutis annis quadraginta: toto scilicet tempore exilij Mosis: cum antea dicat appropinquasse tempus liberationis. sup. v. 12. 4. Mosis vocationem recenset, & quomodo à Deo constitutus fuerit dux populi, repellentis ipsum: per quem tamen Deus populum suum ex servitute liberavit. Angelus qui Mose apparuit, fuit filius Dei, qui etiam euntes præcessit & comitabatur in deserto: sicut explicat Paulus: 1. Cor. 10: 4. Quem etiam hoc nomine notat Patriarcha Jacob; Gen. 48: 16. Qui etiam *Angelus testamenti* dicitur, Mala. 3: 1. Et *Angelus faciei ejus*, Esa. c. 64: 9. Terra Madian vicina fuit terræ Amalechitarum, ab orientali parte maris rubri, non procul distante monte Sina: hic Deus ostento Mosen excitatum vocavit: ut esset Dux populi Israelitici per desertum.

V. 32. 'Εγὼ. Quis sit indicat, docetq; se esse eundem, quem coluerunt Patriarchæ; revocans Mosen ad promissio-

fiones patribus datas, de hæreditate terræ Canaan, & liberatione ex fervitute: ut supra, v. 6.

V. 33. *ἔπει δὲ*. Præceptum de solvendis calceamentis devotionem ac venerationem exigit, cum reverentia numinis. Aug. T. 10. de sanctis Apostolis, sermone l. c. 6. calceamenta, pecorum mortuorū exuvias, mortuis operibus cōparat, terram sanctam Ecclesiæ, in cujus medio est Deus.

V. 34. *ἰδὼν*. Vocatio ipsa describitur; causâ additur, quia Deus misericordia motus respexit afflictionem populi sui, & recordatus est promissionis patribus factæ. Deinde, exaudire constituit preces & gemitus invocantium Deum, ex fide promissionis. Nam licet multorum magna fuerit contumacia, adversus Mosen & adversus Deum: tamen in hac multitudine fideles erant aliqui, qui peccata agnoscentes, in fide promissionum Deum invocabant. Et Moses, relictis opibus Ægypti, etiam exul, in fide adipiscendæ promissionis perseveravit; quæ constantia in fide Deo placuit, ut ipsum ducem populi sui eligeret.

V. 35. *τὸῦτον*. 5. Pars Narrationis in qua incipit relationem paulatim instituto accommodare, & transferre ad sequituram reprehensionem. Intendit verò ostendere, ex moribus gentis Judaicæ, Christum non idcirco Messiam non esse, quia à primoribus populi Iudaici rejicitur; sicut Moses non ideo à Deo rejectus est, quia ipsum Israelitæ rejecerunt: sed Deo ipsum vocante, constitutus est vindex in Ægyptios, & libetator populi Dei, ac dux per desertum; nequicquam repellentibus, ac murmurantibus adversus ipsum Israelitis, in Ægypto & in deserto. Punijt enim Deus contumaces pœna horribili: ut docet Paulus 1. Cor. 10. Et propositum suum per Mosen continuavit: tribuens
ci.

ci auctoritatem, signis & miraculis terribilibus, ad Pharaonis & omnium contumacium interneccionem.

V. 37. *Ὅτις ἐστίν.* Deinde vaticinium ipse edidit de venturo Messia; quem Deus præfinito tempore exhibuit.

V. 38. *Ὅτις.* Tertio, inter illustria facta, quibus Deus Mosen glorificavit; est, quod Moses acceperit legem, à Deo ipso conscriptam, in Horeb. Lex dicitur verbum vitæ: quia qui fecerit hæc vivet in eis. Lev. 18: 5. *Finis enim legis Christus.* Rom. 10: 4. Aliás lex, extra Christum est *ministerium mortis*, ut docet Paulus, 2. Cor. 3: 6. Per accidens lex damnat, mortificat, terret, fructificat morti in fidelibus; propter concupiscentiam & infirmitatem carnis: sicut hanc quæstionem prolixè persequitur Apostolus, Rom. 7. Interim beatus Stephanus hic respicit simul, ad legem & ad promissionem datam per Mosen.

V. 39. *Ὅτις.* Iterum reprehendit contumaciam populi Iudaici, qui quamvis viderunt hæc miracula, in Ægypto & in deserto, Deumq; ipsum Mose loquentem audirent; tamen retro aversi sunt, cupientes reverti in Ægyptum. Num. 14: 1. facientes sibi idola, in morem Ægyptiorum. Exo. 32. Sicut Ægyptij olim vitulum Isidem coluerunt; Adorarunt etiam idola gentium, per quos transierunt; Moloch, qui dicitur Deus Ammonitarum. 3. Reg. 11: 7. & 33. Cujus tabernaculum gestandum susceperunt in deserto, relicto tabernaculo Dei: Stellas insuper coluerunt & militiam cœli; sicut eos Deus accusat per Prophetam Amos. cap. 5: 26. Unde hæc desumpta sunt *שבת* in Hebræo est, quod Pagninus vertit Saturnum: Septuaginta Remphan: quos sequutus est Lucas.

V. 44. *Ἰερωσὴν.* Quarto, clarificavit Deus Mosen, per ipsum

ipsum extruendo tabernaculum, & constituendo ritus, juxta quos coli voluit : quæ & patribus tradidit, ipsiq; per Iosvam introducti, in possessionem terræ promissæ, servanda susceperunt, usq; ad tempora David, & Salomonis, qui templum extruxit. Sic Beatus Martyr, honorificè de Mose loquutus, & de beneficijs à Deo præstitis genti Israelitica, palam ostendit calumniam esse manifestam, quæ ipsi supra impingitur, de contumelia in Mosen dicta. Ostendit quoq; eandem cum patriarchis se fidem tueri.

V. 48. ἄλλα ἔκ. Ultima pars apologiæ, quæ est de templo : non ille blasphema loquitur, adversus locum illum sanctû, sed sublimiora de Deo cogitat, quã ut templo credatur includi : quasi alio in loco coli aut inveniri nequeat, qui omnia continet, omnia complet in cœlo & in terra. Licet igitur omni in loco Deum adorare ; modo in spiritu & veritate. Joh. 4: 24. Hanc quoq; ostendit patrum & prophetarum fuisse fidem : Salomon fatetur cœlos cœlorum Deum comprehendere non posse, multo minus templum. 3. Reg. 8: 27. Esaias quoq; c. 66: 1. Tacent Sacerdotes & principes populi huc usq; non possunt negare ; nec contradicere : omnibus nota protulit, nullam contumeliam loquutus, neq; in Deum, neq; in Mosen, neq; adversus templum aut ritus : fidem antiquam professus est, scripturarum fundamentis roboravit, nihil inveniunt quod reprehendant.

V. 51. Σκληροτέρα χηλοι. II. Pars capitis, continet severam objurcationem Pontificum & seniorum populi, asfidentium in iudicio ; cum sequente tumultu, & cæde Stephani. I. Reprehendit eos, quod sint dura cervice, sicut taurus indomitus, cujus cervicem iugo aut loris flectere

mequeas. Utitur verbis Sp. sancti, qui Israelitarum contumaciam his verbis sæpius castigavit. Exo. 32: 9. 33: 3. & 5. Et 4. Reg. 17: 14. At non obediverunt, sed induraverunt cervices suas, sicut fecerunt patres eorum, qui non crediderunt Deo suo; Sicut de hujus gentis contumacia loquitur Moses; Deut. 31: 27. Sic Christus Matt. 23: 31. *Filij estis eorum qui Prophetas occiderunt. Et vos implete mensuram patrum vestrorum: serpentes, progenies viperarum.* Et v. 37. *Jerusalem, Jerusalem qua occidis Prophetas: &c.* Sic Jer. 6: 10. *Incircumcisi auribus,* dicuntur; & cap. 9: 26. *Tota domus Israel, incircumcisi sunt auribus.* Maluit enim Spiritus sancti verbis uti, ut corda & conscientias magis feriret, & ut altius penetraret admonitio. 2. Accusat eos peccati in Spiritum sanctum, quia oblatam gratiam Divinam rejiciunt, & operationi Sp. sancti resistunt. Sicut Matt. 12: 31. etiam à Christo salvatore reprehenduntur, quod contumeliâ insuper afficiant Sp. sanctum. 3. Quod insistentes vestigijs patrum suorum, consentiant in peccata eorum, & reatum super se inducant delicti eorum; secundum judiciû Christi. Matt. 23: 35. Et Dei, *visitantis iniquitatem patrum in filios;* Exo. 20: 5.

V. 52. *Tiva.* 4. Exemplo rem probat, primò ab iniquitate patrum, qui persecuti sunt prophetas: & eos qui Messiaë adventum prædixerunt, morte affecerunt; historia nota est, probatione non eget. Deinde ostendit filios nunc viventes, patribus nihilo meliores esse: qui Messiam exhibitum à Deo, & illustribus miraculis probatum, iniquè sustulerunt: Quod scelus ipsis à Christo antea fuit objectum, Matt. 23: 30.

V. 53. *Ómnis.* 5. Qui acceperunt legem, in Dei & sancto-

storum Angelorum illustri ac formidabili præsentia: in igne, tonitru, tuba, voce terribili, ut terra & mons Sina commoveretur: Exo. 19. Nec potuit hæc vox Divinæ legis, seu visio & præsentia Dei, in cor ipsorum descendere, & tam altas radices agere, ut servaretur ab his, qui ista præsentia viderunt: multo minus à posteris: Ios. 2: 7. Tollit igitur omnem gloriationem eorum, quæ est in circumcissione, in templo, patribus, prophetis, testamento, fædere, lege: circumcisio enim non prodest, incircumcisis corde, quam Deus non minus requirit: Deut. 10: 16. *circumcidite igitur præputium cordis vestri: & ne sitis dura cervice.* Patres non profunt, fædus Dei rejicientibus. Nec Prophetæ persecutoribus; & his qui vaticinia nō curant, qui Messiam non recipiunt: sic Templum & ritus non profunt, nisi his, qui legem servant, & eam ad antitypum Messiam referunt; Lev. 26: 31. Ier. 22: 5. extra quem non est salus in ritibus, aut propitiatorio antiquo. Sic Lex non justificat eos, qui Legem non servant.

V. 54. *Ἀκρότης*. Secundo, describit iniquitatem horum iudicum, qui audita veritate, convictiq; in conscientia, contra mutire non possunt, nec saltem ad speciem se excusare; neq; etiam recipiunt peccatum agnoscentes: sed indurati magis, in furorem vertuntur, signo furoris edito, dentium stridore; quæ affectuum impotentia, aliena esse solet, ab æquis iudicibus.

V. 55. *Ἐπίρρων*, Tertio, Stephanum quomodo affectus sit ostendit: ipse in hac rerum perturbatione, in iniquorum manibus constitutus, mortemq; sibi paratam sentiens, in Deo quærit refugium, quem spe firma compellat, in cœlum respiciens: confortatus Sp. sancti gratia, confes-

visionem non revocat, sed in fide perdurat; sicut Paulus 2. Tim. 4. sibi gratulatur, quod ipsum Deus servaverit ab ore Leonis, hoc est, à terrore Diaboli, ne in mortis periculo deficeret. Confortavit ipsum Deus, visione caelestis gloriae; & Servatoris sui Ictu Christi, ad hanc divinam gloriam exaltatis, ne frustra in ipsum crediderit. Visus est idem Saulo inf. c. 9: 3. ad terrorem. Et cap. 22: 6. ad confirmationem: ut certa sit & infallibilis fides nostra in Christum.

V. 56. *καὶ ἐπιπν.* Admirabilis beati Stephani constantia; qui in mortis periculo constitutus, non veritus est, hanc suam visionem adversa ijs edere: ex caritate insigni, ut furibundos ab errore revocaret. Et quamvis certissimam mortem sibi paratam videt, testimonium tamen edidit, ut in conscientijs eorum stigma reliqueret; ut cum deinceps, morte ipsius sedata fuisset vindictæ cupiditas, ipsiq; animum collegissent, postea de hac martyris constantia & visione cogitarent. Itaq; etiam ex hac eadem caritate pro ipsis orat, inf. v. 60. A dextris Dei Iesus consistit, hoc est, in Divina majestate, potentia, gloria: ut experimento ostendat quod Petrus prædicavit, supra cap. 4: 10. & cap. 3: 13. & 2: 32. Qui potens est reprimere omnes adversantes sibi; & salvare omnes credentes in se: qui etiam iudex constitutus est in extremo die. inf. c. 17: 31.

V. 57. *καὶ ἔλαυνε.* Quartò, furor iudicium & populi describitur, qui hac Divina revelatione non moventur, sed quia pro blasphemia habent omnia, quæ de Iesu ab ipsis interempto, piè Stephanus loquitur, itaq; aures obturant, ne audiant: Et hanc gloriosam Stephani testificationem, pro contumelia in Deum, & sufficiente damnationis causa accipi-

ēpiunt, malè torquentes legem in blasphemos & seductores latam, Deut. 13: 6. Et in idololatrias, Dent. 17: 2. Ubi etiam testibus injungitur, ut ipsi primi in damnatos lapides mittant, postea populus. Clamore autem & tumultu omnia peragunt: cum iudicibus errat multitudo, omnes unà impetum faciunt, extra civitatem, ad locum supplicij protrudunt, lapidibus sanctum & innocentem obruunt. Quod verò testes deposuerint vestimenta, causa est, quia ipsos juxta legem primos manum adhibere oportuit, ad inferendum supplicium. Ut verò essent ad opus iniquum expeditiores, tunicas deponunt, quibus longioribus Iudaei utebantur: & quidem ad pedes Saulis, quia ipse in mortem Stephani consensit. inf. c. 8: 1. qui etiam hoc tempore Christianos magno zelo persequebatur: inf. c. 22: 3.

V. 59. *καὶ ἐλιθίσθη*. Fidei constantia in Stephano commendatur, qui auctoritate tanti Senatus, & illustrium virorum, non movetur, nec dubitat, sed fidem quam professus est, morte obsignat, primusq; pro fide Christi, in novo testamento, sanguinem fundit: non metuens eos qui corpus occidunt, modo animam salvam teneat, in fide & conscientia bona; quam etiam Christo servatori in quem credidit, commendare non dubitat. Qui ipse in cruce moriens, Deo spiritum commendavit.

V. 60. *Θείας δὲ*: Orat beatus martyr pro inimicis; sic in rebus omnium difficilimis, magistri sui monita & exemplum imitatus, usq; ad mortem in fide perstitit. In fide insignis caritas lucet: quia si causam respicias, cur se morti tradere beatus Stephanus non dubitaverit, apparet fuisse caritatem Christi, pro cujus gloria certabat, adversus ejus hostes infensissimos & potentes, quam dilectionem suam

etiam morte testari voluit. Altera causa fuit dilectio fratrum, quos in fide confirmare etiam inimicorum & incredulorum, quos ab impietate & errore revocare studebat.

C A P. VIII.

SEQUITUR sectio quarta prioris membri hujus historiae, de persecutione Hierosolymitana, fidelium dispersione; de Simone Mago Samaritanorum; & Æthiopis Eunuchi conversione. Tres sunt partes capituli. In I. Saulum describit ejusque crudelitatem & cacozeliam adversus Christianos: erat autem Saulus Phariseorum discipulus, sectator legis strenuus, quod ipse indicat infra, cap. 22:3; cujus præpostero studio, adversarios Pharisaicæ sectæ Christianos persequebatur, & gratam operam Phariseis præstabat. Persecutionem hanc Deus convertit in salutarem finem habitantium incredulorum in vicinis regionibus, sicut infra dicitur. Manent in civitate Apostoli sive occultè, absconditi in ædibus fidelium, sive palam servante Deo, ut esset Hierosolymam fidelium recursus in omni negotio fidei graviore, sicut infra cap. 15. Manseruntque semper Apostolorum nonnulli præcipui Hierosolymis, usque ad everisionem civitatis: qua imminente, sine dubio fugerunt ad montes, sicut Christus monuit, Luc. 21: 20.

V. 2. ΣΥΝΕΚΒΜΙΟΝ, Sepultura Stephani inseritur, curantibus & lugentibus fidelibus. Lucet constantia fidei in hisce, qui in hac persecutionum turba, funeris officium præstant defuncto, propter fidei confessionem: Faciunt idem Iohannis discipuli, Matt. 14: 12. Laudatur etiam hoc nomine Tobias, Tob. 1: 21. & cap. 2: 3.

V. 3. *σαυλ* ☉. Ad Saulis persecutiones describendas revertitur: qui inquisitione quadam, quasi Hispanicâ, Christianos impijs prodit, & ad supplicia producit; sine dubio, carcere multos ad abjurandam fidem Christi cogit, facitq; ut ad Judaismum revertantur, metu supplicij: quod ipse ad Regem Agrippam fatetur, infra c. 26: 11. Itaque adversus talem defectionem præmunit Judæos Apostolus, Heb. 12: 3. videns plurimos, persecutionis impatientia fidem deserere: duravit enim longo tempore hæc persecutio, & Paulus per tumultum hac de causa ad necem abreptus, periisset sine dubio; nisi eum tribunus militum eripuisset; inf. c. 21: 27.

V. 4. *οἱ κθ'*. 2. Quid ex hac persecutione effectum sit describit. Et primo, magna cum alacritate prædicabant Evangelium, qui per vicinas regiones dispersi erant; unde hæc persecutio vicinis populis fuit causa conversionis, ad fidem Christi. Erant cum cæteris dispersi septuaginta discipuli Christi, qui Christum docentem ipsi audiverunt; fuerunt præter hos multa converforum millia, & inter eos plurimi viri docti, & peculiari Sp. sancti gratia donati; crebris, iusuper Apostolorum concionibus informati, & ad docendum instructi.

V. 5. *φίλιππος* ☉. 3. Speciali Samaritanorum exemplo successum declarat. Erat forte hîc Philippus ex diaconorum numero, supra c. 6: 5. Apostoli enim Hierosolymis remanserunt, qui audientes successum, accurrentes Samaritanos confirmant, & Sp. sancti dona conferunt. infr. v. 14. Samaria metropolis erat Regni Israelitici, Chaldæorum colluvie referta. 4. Reg. 17: 24. Audiens enim gens impia Evangelium, & videns miracula, mitescit ex concione Philippi,

lippi, & cervicem indomitam iugo Evangelij submittit: hæc est operatio & vis Sp. sancti, & verbi Divini, quod est validius quovis gladio ancipiti. Heb. 4: 12.

V. 7. *Παλῶν*. Miracula quæ fiebant commemorat, ad rei evidentiam: dedit enim Dominus discipulis potestatem in Spiritus in mundos, & ad tollendum langorem omnis generis, Matt. 10: 1. & 8. ad confirmationem doctrinæ. item Mar. 16: 17. Sic cum intenderent impij doctrinam Evangelij sistere & inhibere: persecutione sua juvant, ut ulterius spargatur. Videtur hæc tempora prædixisse Sp. sanctus, per Esaiam, cap. 31: 5. Ubi de protectione fidelium in urbe Hierosolyma; & de conversione Israelitarum; quæ capite sequenti continuat.

V. 8. *καὶ ἐχθροῖς*. Gaudium ingens exortum est ex hac Divina illuminatione; quamvis plurimi erant in hac civitate impij plerique; tamen expectabant adventum Messia, & ab ipso plenior informationem de fide: ut patet ex mulieris Samaritanæ colloquio cum Christo Joh. 4: 25. Ex quo colloquio mulier fidem Christi recepit, & cum illa Samaritanorum plurimi, sine dubio doctrinæ Pharisaeorum pertraxerunt.

V. 9. *Αἰνῆς*. II. Pars capitis, in qua, quæ apud Samaritanos acta sunt, ulterius commemorat, Et nominatim agit de quodam Simone, homine magnæ autoritatis & eximiationis apud Samaritanos, idque; propter artem magicam, cujus præstigijs & fascino genti imposuit; ut putarent Divina virtute ipsum mirabilia operari. Non mirum est verò gentem superstitionis, quæ cultui veri Dei conjunxit cultum idolorum, 4. Reg. 17: 29, & 33. Diabolicis præstigijs fidem adhibere; qui frequens erat apud sacer-

do-

dotes gentilium decipiendi modus ; scilicet per incantationes. ut in Ægypto, Exo. 7: 12. aut per responsa Dæmonum ; sicut pythonissa, 1. Sam. 28. Qualia fuerunt oracula Delphica, Pythia, Baal, 4. Reg. 1. Dicit se esse, aliqué, hoc est Messiani, sicut Theudas ; sup. c. 5: 36. Diabolus enim suo more plures excitavit, qui Messia nomen assumerent, ne intelligeret mundus, quisnam esset Messias verus. Irenæus dicit de Simone, quod jactaret se super omnia Deum : mundumq; ab angelis ejus creatum. l. 2. c. 9. Plura de doctrina ejus ; & quomodo ei fuerit à Claudio Cæsare statua posita, refert idem Irenæus l. 1. c. 19. Epiphanius hæresi 21.

V. 12. Ὁπὸ δὲ. Simon credit Evangelio. videns miracula Philippi, majora & veriora suis : nam Diabolus rerum naturam immutare nequit, aut vera miracula facere ; sed per apparentias, phantasmata & illusiones, quibus sensus perturbat & impedit. Agnoscit verò Simon sua virtute majorem in Philippo, itaq; credit eiq; adhæsit. Ferebatur autem ipse sine non bono, quod postea patebit : sperabat enim per fidem se acquisiturum eandem cum Apostolis autoritatem, & virtutem, operandi miracula, quibus quæstum majorem faceret.

V. 14. Ἀρχαρίτης. Secundo, narratur in hac parte adventus Apostolorum, ad confirmationem Samaritanorum. Apostoli dissipatione fidelium solliciti, metuentes ruinam Ecclesiæ, in sperato gaudio afficiuntur, ex conversione Samaritanorum, & plantatione novæ Ecclesiæ, in urbe populosissima : læti igitur & alacres accurrunt, ut uberiora Divinæ gratiæ dona ipsis conferant, eosq; confirmet, ac fidei incrementa sua autoritate juvent atq; promoveant. Epiphanius putat Philippum, qui Apostolus non erat, Sp. san-

ctum conferre non potuisse; quicquid sit, certum est divinitatem maximam fuisse, in primitiva Ecclesia, donorum; alij enim minoribus, alij majoribus Sp. sancti donis ornati erant: verisimile est enim Apostolis maxima dona fuisse collata, diaconi quoque in donis variant. Sic Stephanus ex magnitudine virtutum laudatur, sup. c. 6: 8. Quod Deus sic disposuit, ad illustrandum Evangelij ministerium, & constituendos gradus in Ecclesia, quo alter alterius suffragio & autoritate juvetur. Certum est etiam cum fide & baptismo collatum esse Sp. sanctum, cum gratia justificationis: *nemo namque potest dicere dominum Christum nisi per Sp. sanctum.* 1 Cor. 12: 3. Itaque cum fide & baptismo etiam Samaritani Sp. sancti facti sunt participes. Est verò hic sermo de visibilibus Sp. S. donis, linguarum, miraculorum, prophetiarum, aliisque conspicuis; quibus Christus ex cælo ornavit discipulos, ut splendidior redderetur Ecclesia primitiva, & ut his velut Divino testimonio confirmaretur fides Christiana; secundum promissionem Christi, Ioh. 14. & 16. Etiam ut animosiores redderentur Apostoli, ad testificationem Evangelij Christi. **Ἰόν.** Apostoli precibus & manuum impositione Sp. sanctum conferebant, agnoscentes esse hoc donum divinum, itaque à Deo petendum: neque etiam manuum impositione hinc utuntur, quod insit huic ceremoniarum tanta vis, sed ut singulis credentibus hoc ritu dona Spiritus conferrent & applicarent.

V. 18. **Θεαζάμην.** Tertio ad Simonis magi hypocrisis describendam redit. Asuetus Simon quantum per incantationes & Satanæ ludibria; cum spes nulla superesset lucri apud populum conversum ad fidem, patefactis Apostolorum doctrinam imposturis: aliud lucri genus comminiscitur; petitque ab Apostolis, ut qua ipsi donati sunt potestate

ftate hac ipfum ornent, ut fiat fimiliter Divinorum operum effector. Id ut facilius obtineat, pecuniam offert egenis Apostolis, ipse opulentus, volens exiguæ pecuniæ jacturâ majus lucrum facere, & deinceps dona hæc Divina alijs precio vendere. Itaq; non simplici & syncerâ fide Evangelio credidit, sed ut per Evangelij fidem, amiffam lucrandi occasionem reciperet: tales sunt omnes illi, qui propter externa commoda Evangelio credunt, aut Ecclesiastica munera expetunt. Voluit enim & Simon doctor in Ecclesia fieri, sed accepto precio, ut opes acquireret. Christus verò non vocat ad potentiam & opes, sicut impius Mahomet, sed peccatis gravatos, Matt. 11. ad ferendum jugum: ibidem &. Luc 9: 23. *Si quis vult venire post me, abneget seipsum, & sollat crucem suam quotidie, & sequatur me.*

V. 20. Πέτρος δὲ. Responsio Petri duo continet; 1. maledictionem, seu retentionem in peccatis; ubi in conspectu fidelium, eum excludit ex bonis per Christi meritum, & Evangelij fidem collatis; quæ est concio legis & clavis ligans. Non enim ex privato Petri odio aut ira hæc maledictio procedit, sed publica ministerij autoritate cor peccatoris ferit, cordis perversitatem & hypocrisim detegit, damnationis periculum indicat: non ut pereat, sed ut resipiscat.

V. 22. Μετανοήσον. 2. Viam salutis ei aperit, cum conditione synceræ pœnitentiæ: jubet ut à peccatis actâ pœnitentiâ convertatur, & verè in Christum credat, speretq; se posse in gratiam recipi; Deum oret de peccati remissione. *Ei ἄρα:* Si forte; non est dubitatio de remissione peccati, respectu Dei, quasi non velit, rogatus ex fide, o-

omnia peccata remittere ; sed respectu Simonis, ligati à Diabolo in iniquitate & cupiditate prava, impediēte poenitentiam veram. Videt enim Apostolus dira cupiditate constrictum Simonem, & eventus docuit ; nam de peccato in peccatum lapsus Simon, factus est omnium hæreticorum princeps, qui subsequētiū errorum fundamenta jecit : unde mox pullularunt Ebionitæ, Cherintus, valentiniani, Gnostici, Marchionitæ, Cerdoniani, Menander, & alij sequentiū hæreticorum duces ; ut docet patrum antiquissimus Irenæus, l. 2. c. 20. 28. & 29. in præfatione libri 2. & l. 2. c. 9.

V. 24. Ἀπκεθεῖς. Simon, quamvis simulate poenitentiam ageret, ut antea ; territus tamen miraculis & auctoritate Apostolorum, ab his malis damnationis liberari postulat. Ipse autem simulationis conscientia impeditus, & desperatione exauditionis, qui fructus est incredulitatis, non orat ; sed Apostolos precatur ut orent ipsi, ne in præsens aliquod periculum incurrat.

V. 25. οἱ μὲν. Concludit secundam hanc partem, inculcando studium Apostolorum, prædicandi in varijs locis & civitatibus Samariæ ; & ut postea reversi sint Ierusalem.

V. 26. Ἄγγελος. Describitur in hac parte conversio Æthiopsis Eunuchi, quem Philippus ex mandato Divino ; informat & ad fidem convertit. Via à Ierusalem versus Gaza, non procul abest à mari mediterraneo, & ex parte per terram Philistinorum transit : est enim Gaza civitas maritima, in termino terræ Philistinorum, versus desertum Ægypti, qua iter est in Ægyptum & in Æthiopiam.

V. 27. Καὶ ἀναστῆς. Commendatut Æthiops, i. à potentia,

tia, 2. quod præfuerit thesauris ac redditibus Reginæ Æthiopum; quod est indicium singularis fidelitatis, quæ tantam fidem meruerit apud Reginam potentissimam. 3. à pietate quia longo itinere venit Ierosolymam, adorare in loco quem Deus constituit. 4. Qui à lectione sacræ scripturæ, etiam in itinere non abstinuit. Templum Ierosolymitanum promissiones habuit peculiare, præ alijs locis, ut exaudirentur qui eo in loco orarent & sacra facerent: & peculiariter peregrini. 3. Reg. 8: 41. *Si venerit peregrinus qui non est ex populo tuo Israel, ex terra longinqua: &c.* Et Esa. 56: 6. pro filijs peregrinorum singularis extat promissio. Daniel in captivitate Babylonica, orat versus Ierosolymam. Dan. 6: 10. Erat enim in templo Ierosolymitano propitiatorium, sanctum sanctorum, ex quo Deus preces exaudivit & responsa dedit. Salomone orante gloria Dei templum complevit. 3. Reg. 8: 10.

V. 28. *Εἰς*. Philippi diligentiam describit in exequendo mandato; assistentiam quoq; Spiritus sancti suggerentis consilium, ad feliciter efficiendum officium vocationis. Legit Eunuchus Esaiã, qui plurima de Messia vaticinatus est, unde colligimus Eunuchum habuisse spem in Messiam venturum. Simul notatur ejusdem humilitas, qui cum sit homo maximæ dignitatis, non tamen despicit colloquium & informationem Philippi, pauperis, cujus vilis erat aspectus. Habuit itaq; Æthiops animū fidelem, Divinarū rerū studiosum, & salutis percupidum. Itaq; ignorantiam fatetur, & Philippum orat, ejusq; informationi se permittit: agnoscens infirmitatem suam, & scripturarum majestatem, quæ nisi illuminatis à Deo pervia non est. Unde pro Ephesijs Paulus orat, ut Deus det ipsis Spiritum sapientiæ & revelationis, in agnitione ejus; &c. Eph. 1: 16. Quales verò sint

homines carnales & non illuminati ostendit. 1. Cor. 2. Eph. 3. 17.

V. 32. *Ἡ δὲ περὶ αὐτοῦ.* Prophetia est Esaiæ prophetæ de passione, patientia; humilitate, morte resurrectione ac æternitate Christi.

V. 33. *Ἐν τῇ ἑπενώσῃ.* Sequitur Evangelista in citatione Septuaginta interpretis: in Hebræo est *חֲלֵל מִשְׁפָּחָתוֹ*; & è iudicio ereptus est.

V. 35. *Ἀνέξαν.* Philippus rogatus ab Eunuchō, os aperit & ex hoc textu Esaiæ ostendit Christum verè esse Messiam, filiū Dei, passum pro peccatis hominū, qui & resurrexit, & nunc regnat in cœlo subiectis omnibus inimicis, regnabitq; in æternum; ut omnes in ipsum credentes, remissis peccatis, in æternum salvet. Hæc & similia Eunuchō insinuans, suavit ei fidem in Christum. Neq; enim aliud est in scriptura locus, ad hanc rem clarior.

V. 36. *Ὡς δὲ ἐπρέσβευτο.* Quia etiam sacramentorum usum ostendit, desiderio motus Eunuchus, ut credentium societati se jungeret & initiaretur, à Philippo petit, ut baptismi sacramento in societatem fidelium receptus.

V. 17. *Ἐπι δὲ.* Philippus antea delusus à Simone Samaritano hypocrita, ne & hic idem eveniat metuit: itaq; clarā confessionem ab Eunuchō exigit: qui etiam fatetur se credere Christum esse filium Dei hoc est, Messiam, redemptorem & salvatorem, qualem Philippus prædicavit: itaq; in hanc fidem à Philippo baptizatur, & catholicæ Ecclesiæ conjungitur.

V. 39. *Ὅτι δὲ.* Certum est insigni lætitiæ affectum esse Eunuchum, ex hoc insperato gaudio quod ipsi contigit: qui Dei cognitione & salutis repente auctus, oculi quoq; aper.

perti in scripaurarum lectione, ipse nunc saluus, cum fide, & certa spe salutis æternæ, domum pergit. Fuit hic Apostolus & plantator Christianæ fidei in Æthiopia, quæ superueniente Matthia Apostolo, doctrina multiplici & miraculis confirmata est, quæ etiam in illis locis adhuc viget; & paucis in rebus à fide nostra differt. Eusebius hist. l. 2. cap. 1. Dorothes in Sonopsi; de Mattiha. Iovius hist. l. 19. docet habere Æthiopes veteris noviq; testamenti libros, in linguam suam traslatos. Abreptus est Philippus è conspectu Æthiopsis, & per Spiritum translatus Azotum, quæ est Afdod Philistinorum, civitas maritima, inter Ioppen & Ascalon: ut etiam his prædicaret Evangelium.

C A P. IX.

V Pars prioris membri de conversione Pauli & Cornelij, cæde Iacobi & liberatione Petri, usq; ad cap. 13. Prima pars hujus cap. de conversione Pauli agit; historiæ quatuor membris absolvitur. 1. Docet qualis fuerit ante conversionem. 2. conversionem miraculosam describit cum visione cœlesti. 3. officium ex Divino mandato ei præstitum, per Ananiam. 4. Qualem se gesserit post conversionem. Notandus est verò status Ecclesiæ, & persecutorum studium: acquiescunt in consilio Gamalielis, sup. c. 5. capite 7. crudele exemplum statuunt in Stephanum. Postea in cæteros credentes persecutionem extendunt, Ecclesiam dissipant. vident autem disperso cætu fidelium, doctrinam quoq; dispergi latius, cujus rei exprientiam præbuit recens Samaritanorum exemplum. Et ne Damascus ac vicina Syria Evangelium reciperet, cum eorum confusione; itaq; Saulem mittere constituunt, sua spon-

sponte in opus fervidum : qui qualis fuerit postea explicatur.

V. 1. ὁ δὲ Σάουλ. I. Plenus zelo & affectu, studioq; nocendi & abolendi fidem Christianam: 2. Minas superaddit, palam quid animo gerat ostendens. 3. Mortis supplicium non obtemperantibus denunciatur. 4. A summo Pontifice literas accipit cum potestate comprehendendi, & perducendi Ierofolymam, quoscunq; Christianam fidem profitentes invenisset Damasci, & in Synagogis Syriæ: Ne in Syria sicut in Samaria, fides Christiana radices ageret. Tanta autem erat persecutorum rabies, ut nec à mulieribus & imbelli multitudine manus abstinerent. Fecit verò hæc Saulus legis studio, pro cuius iustitia acriter pugnabat, sicut ipse indicat, Phil. 3: 6. Erat enim legis observator studiosissimus, cupiens more Pharisæico per legem justificari. inf. cap. 22: 1. quam sanctitatem postea pro damno habet; Phil. 3: 8. August. de peccat. meritis, l. 2. c. 13.

V. 3. Ἐν δὲ τῷ. II. Pars: De visione cœlesti, quæ fuit Apostolo prima occasio conversionis. Lux erat miraculosa & supernaturalis, tanta ut visum adimeret, & animi deliquium videnti induceret, propter evidentiam & maiestatem. Vox quoq; audita est, monitoria, sive concio legis, patefaciens persecutori peccata & furores adversus Deum. Quia enim Gamalieli eadem suadenti, ipse & Pontifices non obediunt, supra c. 5: 39. Voluit Christus quasi fulmine de cœlo, insanientes adversus Deum reprimere, gloriam suam vindicare, & fideles suos persecutione eripere.

V. 5. Ἐπει δὲ. Perterrefactus Saulus docilem se præbet: sententia legis intenditur, ut intelligat persecutor, se non adversus homines, sed adversus Deum bellum gerere.

V. 7. *καὶ ὁ κύριος*. Legis concionem excipit concio gratiæ, remedium proponens, cum spe veniæ. De viris comitibus Apostoli dicitur, quod stupefacti ac mirabundi astiterint, non verò quod deliquio affecti sint, aut visum amiserint: deciderunt tamen cum ipso in terram; c. 26: 14. Et c. 22: 9. *Lumen quidem viderunt, vocem non audiverunt.* Dirigitur ita; hoc miraculum in ipsum Saulem ducem ac persecutorem acerrimum; ut hoc periculo terreantur cæteri, & quia ejus culpa maxima est.

V. 8. *ἤγούθη*. Quia vero non ulterius resistit, sed informandum se ostendit, itaq; in gratiam recipitur. & à comitibus in civitatem Deo obtemperans introducitur.

V. 9. *καὶ ἦν*. Tempus hujus tridui, quo Damasci expectat sine visu, sine cibo ac potu, non inepte putat nonnulli fuisse tempus, quo se ipse raptum fatetur in tertium cælum. 2. Cor. 12. Et Evangelium à Domino audivisse. Gal. 1: 12. Nam & visionem ipsum vidisse Damasci, historicus indicat, infra; v. 12. Sine dubio, tam gravi voce & terribili visione monitus, serio de peccatis suis doluit, Deumq; percibus sollicitavit: unde nova apparitione ipsum dignatus est Deus misericors, remittendo peccatū, & manifestando voluntatem suam Evangelij revelatione: atq; ad ulteriorem certitudinem, signum additum, restitutione visus, quam per Ananiæ ministerium promisit: unde spes nova, misero & in conscientia territo, refulsit.

V. 10. *Ἦν δὲ τὸς*. III. Pars. Apparet Evangelij doctrinam Damascū usq; pervenisse, ubi inter alios docuit Ananias: rumor etiam hujus successus relatus erat Ierosolymam; quæ fuit Sauli hujus itineris causa. Mittitur autem Ananias singulari Dei consilio ad Saulem, non ad informandum eum

Ecc

in

in fide : non enim accepit ipse Evangelium ab homine, Gal. 1: 12. Jam enim antea fidem concepit ; orat enim, quæ oratio Deo sine fide placere non potuisset. Heb. 11: 6. Sed ut visum ei restitueret manuum impositione, ex potestate à Christo collata. Mar. 16: 18. atq; ita æger & in conscientia territus, in fide confortaretur, & consolationem acciperet. Deinde, ut suo ministerio per baptismum ipsum in societate fidelium reciperet, deq; gratia Dei & ministerio credito ipsum certum redderet.

V. 12. *Καὶ Ἐίδεν* Denuo ad majorem certitudinem, & ut dilcat persequutor, quanti oporteat in posterum facere ministros Evangelij; itaq; nova insuper visione tremefactum & hærentem confirmat : utq; sentiat Divino mandato advenisse Ananiam, eiq; fidem adhibeat : sciatq; miraculum quod in ipso operaturus est, visum restituendo, non Diabolica fascinatione, sed Divina virtute factum esse, ad fidei Christianæ commendationem.

V. 13. *Ἀπεκρίθη*. Exceptio. Ananiæ ex metu profecta ; propter crudelitatem quam Saulus in fideles exercuit, & mortis periculū, quam sibi paratam sensit, ex instructione ejus data à Pontificibus Ierosolymitanis. Proficiscitur hæc trepidatio ab infirmitate fidei, dum non credit Deum qui ipsum misit, posse aut velle eum ex periculo eripere. Rectius Paulus inf. c. 21: 13. qui se paratum ostendit etiam mori pro nomine Domini Iesu.

V. 15. *Ἐπιθε*. Accommodat se Deus altissimus infirmitati Ananiæ, & mandatū repetit, & ostendit ipsum non ut antea, persequutorem esse fidelium ; sed vocatum ut prædicet nomen Domini, coram gentibus, coram Regibus, qui ipse jam antea asvetus erat virorum principum conver-

fationi: ac coram filijs Israel quibus antea legis justiciam commendabat, adversus Christum. Deinde, Non ipse in posterum mala inferet fidelibus, sed socius passionum factus, plurima mala perferet ab infidelibus, pro nomine Christi. Hac consolatione Deus benignissimus Ananiam dignatus est, cum videat exceptionem ejus non ex contumacia procedere, sed ex infirmitate, itaq; juxta promissionem ex misericordiae fonte ipsum erigit. Ezech. 33: vivo ego nolo mortem peccatoris, &c. Et lychuum fumigantem non extinguam. Esa. 42: 3.

V. 17. Ἀνήλθε. Hac informatione animatus Ananias opus aggreditur, Sauli triplex praestat ministerium: visum restituit, Sp. sancti donum confert, Baptismo quoq; eum recipit in societatem fidelium, Primo exordio ipsum humaniter compellat, & autoritatem praefert Domini Iesu, a quo missus erat; cujus se ministrum profitetur, in mentem ei revocans visionem, quae ipsi contigit in via, ut metum ac reverentiam insinuet. Deinde jussu exequitur. Manuum impositio usitata Apostolis adhibetur, ut certus sit sibi hac dona conferri, ut dictum est sup. c. 6. Potuit autem Deus hac omnia ei conferre sine ministerio Ananiae, sicut conversionem & cognitionem Evangelij ac mysteriorum fidei, cumq; sine baptismo salvare: voluit tamen Christus salvator, Ministerij autoritatem asserere, sicut medium efficax ad salutem alijsq; exemplum praebere, ut ordinaria via ad conversionem contenti, ministros venerentur, ac debito honore afficiant. Itaq; subjicit Sauli accepto cibo confortatum esse in Dei gratia, & se discipulis conjunxisse.

Siquitur IV. Pars hujus historiae : in qua fructus baptismi & conversionis hujus describitur..

V. 20. *Καὶ ἐυθέως.* Studium quoq; Pauli qui ad fidem conversus, non sibi soli sapit, sed scientiam suam confert ad aliorum conversionem, & Divinam gloriam : idq; cum omnium admiratione, qui Paulum ante noverunt, persequitorem ejus fidei quam nunc prædicabat.

V. 22. In primis adversus Judæos disputabat, ostendendo ex veteris testamenti scripturis, Christum verè esse Messiam; & esse filium Dei: hoc est, Deum & hominem, ad hominum salutem & redemptionem missum. Sic in thesi veram de Christo doctrinam credentibus prædicabat: in antithesi, contradicentes redarguit: cujus prædicationis vestigia extant infra. c. 13: 16. Rom. 9. 10. & 11. 2. cor. 3. Epist. ad Galatas. c. 3. 4. 5. Magna parte Epist. ad Hebræos. Judæi enim de Messia malè sentiunt. 1. Nesciunt Messiam esse filium Dei: patet ex disputatione Christi. Matt. 22: 42. *Quid vobis videtur de Christo cujus filius est?* Ioh. 7: 42. Ich. 5: 18. 10: 33. 2. Errant de officio Messiae, quem putant saltem fore doctorem eorum, in obscurioribus quaestionibus legis, sicut respondit mulier Samaritana: Ioh. 4. 25. Et præterea regem terrenum, potentem, qui liberaturus erat eos de manu Romanorum & aliorum hostium: restituendo pristinum splendorem Regni Israelitici, & potentiam, qualis erat sub Davide: Qui iusto imperio eos regeret. Sic carnaliter interpretati sunt, oracula veterum prophetarum de Christo. 3. De passione & morte, ac redemptione à peccatis, victoria mortis & inferni, nihil noverunt: verum contra statuebant messiam morti non esse obnoxium, sed mansurum in æternum. Ioh. 12: 34. *Nos audivimus*

in lege auctō Christus manet in æternum. Contra disputando Paulus Iudæos superavit, fidemq; Christi veram esse asserunt, nequicquam contradicentibus adversarijs.

V. 23. Ὡς δὲ. 2. Iudæi convicti, ira accenduntur & ad vim convertuntur, suo more cum superati & rationibus exhausti, succumbunt: tantoq; furore in ipsum feruntur, ut necesse fuerit discipulorum ope murum transcendere, quo mortem effugeret. Quæ omnia tanta cum diligentia ab Evangelista notantur, ut intelligamus Paulum verè fuisse conversum.

V. 26. Παραγινώσκω. 3. Reversum fideles Ierōsolymitani metuunt, propter persecutiones præcedentes: sistitur autem Apostolis à Barnaba, teste conversionis ipsius: qui sive Damasci docentem audierit, sive Ierōsolymis ei familiaris factus fuerit, non exprimitur; cæteris tamen Paulo notior, sua testificatione fidem facit.

V. 29. Ἐλάλει. 4. Magna cum confidentia etiam Græcis, fidei contradicentibus, se opposuit, qui Ethnicam fidem idolorum propugnantes, Christianismum pro stultitia habent. 1. Cor 1:23. Donec ad iram concitati Græci, ipsum civitate pellerent; ac per discipulos Tarsū, ubi natus erat, deducebatur. Unde patet quanta fuerit Apostoli nuper conversi alacritas, quantus fervor, in docenda ac propugnanda fide Christi: ut errorem in quo vixit deseruisse, se omnibus manifestaret, gratiamq; Deo præstaret pro conversionis beneficio.

V. 60. Αἱ μὲν ἐκκλησίαι. Posterius membrum V. Partis incipit: ubi historicus, absoluta historia conversionis Pauli; ad gesta Apostoli Petri revertitur, miracula facta Lyddæ & Ioppæ describens, cum conversione Corne-

lij: in fine hujus capituli, & toto capite sequente. Exordio primum sibi & Ecclesijs gratulatur, quia cessante nunc persecutione, Divino auxilio pace fruuntur Ecclesiæ, in universa Judæa, Samaria & Galilæa; quam sequebatur notabile incrementum fidelium, in timore Dei. Agnoscunt enim ope Divina territos & confusos adversarios persecutores, & conservatos credentes, Divinitus quoq; datum successum Evangelij, apud Samaritanos & populos impios, qui miraculis & doctrinâ Apostolorum convicti, fidem receperunt: hoc opus Dei mirabile considerantes, eundem timent, scilicet tam mirabilium operum effectorem. 2. Ex hac mirabili ac Divina conservatione, oritur confidentia, & confortatio mutua, cum fidei caritatisq; incremento ac Sp. sancti gratia.

V. 32. *ἔσπερον*. Petri nunc acta subjicit: & primo peragrando Ecclesias harum regionum, credentes confirmat: pervenit autem Lyddam; quæ fuit civitas maritima, à Cæsarea circiter mille passus distans. Saronam Hieronimus in Abdiam, facit inter Cæsaream & Joppen mediam, Joppe civitas sita ad mare mediterraneum, in tribu Manassis; de qua Hieronimus in cap. 1. Johannis, docet suo tempore saxa monstrari in littore, ubi religata Andromeda, Perlei ope liberata fuit.

V. 33. *ἔβρε δὲ*. Duo miracula commemorat 1. Lydda sanat hominem paralyticum decumbentem in lecto, solutis membris octo annis, quæ temporis longinquitas, declarat, morbum fuisse incurabilem; ut miraculum fiat magis illustre; quem Petrus verbo sanum reddit. Rem autem sic gestam esse absq; omni exceptione, probat testimonio omnium fidelium Lyddæ & Saronæ, qui agrum
vide

viderunt ante, postea verò sanum: quem nulla humana industria potuit sanum reddere.

V. 36. ἐν Ἰόππῃ 2. Miraculum Joppæ editum; Petrus sollicitatus fidelium precibus, puellam demortuam resuscitatam, vivam suis restituit. Audientes enim in vicina Lydda aesse Petrum, doctrina Christi miraculisq; clarum; cum etiam quid Lyddæ Apostolus egerit innotuisset, fore sperant, ut fidelem, præmatura morte illis ereptam, beneficam erga egentes, bonis operibus conspicuam, Ecclesiæ utilem, ad vitam excitet. Qui enim languentem tam longo tempore, lethali morbo, & incurabili, sanitati restituere potuit; poterit etiam eadem virtute, juvante Deo, mortuis vitam reddere. Elurima namq; miracula fiebant à Petro & Apostolis: sup. c. 5: 12. Nomen foeminae erat Tábita, quod ex interpretatione Evangelistæ est Δόξα, quod est dama, aut caprea. Alij Capnionem imitati legunt Talitha, quod puellam significat, quasi dicat Petrus, puella surge: sed tutius est sequi interpretem Evangelistam, cui lingua Syriaca erat materna: qui vocem hanc allegat ut proprium nomen, addita insuper interpretatione.

V. 37. Ἀρχαίς Consuetudo mortuos abluendi, antiqua est: Plato Socratis exitum describens, refert Socratem lavisse corpus, priusquam cicutam biberet; rationem ipse subjicit, ne, ait, opus sit mortuum corpus abluere, intellige juxta consuetudinem. Honesta legatione Apostolum compellant, agnoscetes autoritatem & dona Dei eximia in ipso, declarantes reverentiam, & quanti ipsum faciant.

V. 39. Mulieres lugendo & proferendo vestes, caritatem.

tem declarant, & qualibus operibus excelluerit: videlicet pietate in Deum, & beneficijs erga egentes.

V. 40. Ἐκβαλὼν. Ejecit circumstantes, ne tumultu interturbetur oratio, qua ardente opus erat, in tanti miraculi operatione: deinde ut jactantiam fugiat. Fecit idem Elisæus 4. Reg. 4: 33. Et Christus cum excitaret Iairi filiam. Matt. 9: 25. satis esse putantes ad Dei gloriam, si quos mortuos omnes noverunt, vivos reddant.

V. 42. Γνωσόν. Ex fama miraculi plurimi conversi sunt ad fidem: Estq; verus finis miraculorum, Dei gloria & salus hominum: sicut de cæco Christus respondit, Ioh. 9: 3. Et, *si mihi non vultis credere, operibus credite*, Ioh. 19: 38. Flurimorum ea fuit durities cordis, ut nisi miraculis visis credere noluerint; sicut Regulus, Ioh. 4: 48. Thomas, Ioh. 20,

C A P. X.

TRibus potissimum membris hoc caput absolvitur. I. Pars agit de apparitione facta Cornelio & Petro Apostolo. II. De eorundem colloquio. III. De concione Petri, & Cornelij conversione.

V. 1. Ἴδιος. Cornelius centurio erat, Italicae cohortis: ipse sine dubio etiam Italus; certè gentilis ipse ac milites quibus præerat, ut patet ex initio capitis sequentis. Unde etiam patet Apostolos hætenus Iudæis solis, ac Samaritanis alijsq; circumcisis prædicasse Evangelium, inf. c. 11: 3.

V. 2. Ἐυσεβής. Pietatem Cornelij tribus encomijs prædicat. 1. Timet Deum, cujus gloriam respicit, metuens ne factis impijs eum offendant, familiariq; suam ad eandem pietatem exercuit. 2. Caritatis opera plurima exercet in proximum, ἐλεημοσύνης, largitionum ex misericordia in

proximum, sicut vox sonat. 3. Orationibus ad Deum frequens erat seu assiduus. Potuit Cornelius novisse Deum ex rebus creatis sicut ceteræ gentes, Rom. 1: 19. Act. 17: 27. Ps. 19: 1. Quam cognitionem veram esse, nec in ijs reprehendi cum convertuntur; ait August: de unico baptismo cont. Patil. c. 4. Legem etiam scriptam habuit in corde, juxta assertionem Pauli; Rom. 2: 14. Quæstio hic oritur, quomodo potuerint placere Deo, opera hominis gentilis non renati? nam nec circumcisis erat; cap. 11: 3. nec voce Evangelij ad fidem conversus. Valebit hic regula Apostolica, Heb. 11. Impossibile est placere Deo sine fide: Et Rom. 10: 14. quomodo credent ei de quo non audierunt? Quia verò opera Cornelij placuerunt Deo, & preces exaudita, consequens est in Cornelio fuisse fidem: verbo enim accenditur fides etiam ante baptismum; docet exemplum Æthiopsis, sup. c. 8: 37. Non potuit autem Cornelius verbum & promissiones de Christo aliunde habuisse, nisi ex Judæorum conversatione, & lectione prophetarum in Synagogis. Talis fuit centurio Luc. 7: 4. qui dilexit gentem Judæorum, & religionis amore Synagogam eorum extruxit.

V. 3. Ἐίδεν. 2. Post personæ descriptionem, jam visionem quæ ei contigit commemorat. Vidit sibi loquentem Angelum, circa horam nonam: quæ nobis est tertia vespertina.

V. 4. ὁ δὲ. Angeli quia repente apparent & disparent, & propter pulcritudinem speciemq; inusitatam, terrorem incutiunt, hominibus, peccati conscientia gravatis. Lectionem postea Angelus exponit, docens gratas fuisse o elemosynas precesq; Cornelij, ac tandem exauditas.

V. 5. Καὶ νῦν πέμψον. Doctorem ipsi nominat Petrum,

locum quoq; hospitij diligenter indicat, iubetq; ab eo quærere veræ fidei pleniorē informationem: Ex hoc responso Angeli non obscure deducitur petitio Cornelij, quidvè precibus & cum multis eleemosynis apud Deum contenderit. Postquam ex Italia in Judæam pervenit & Casareæ habitare cepit, relictis Dijs Gentium, Judaicæ religioni adhæsit; (aliàs religiosus & timens Deum dicens non erat,) ex qua fidem concepit Messias venturi, juxta promissiones Patribus factas. Nunc à quibusdam Messias adeste dicitur, Jesus Nazareus; alij negant eum fuisse Messiam, Ioh. 7:31. & 40. unde dubius Cornelius hæsitat; quæ tentatio fidem ejus vehementer exercuit. Itaq; ad preces versus Cornelius, Deum anxie orat, pro mentis fideiq; confirmatione ac illuminatione, ne ipsum de persona Messias à vera fide aberrare sinat. Obstant enim ab una parte miracula Christi & Apostolorum, per orbem nota: ab altera parte autoritas principum, sacerdotum, & doctissimorum hominum, maximaq; multitudinis in gente Iudaica, quam ministris objiciunt. Ioh. 7: 48.

V. 7. Ως δὲ. Paret Cornelius patefactioni Divinæ, rem cum familiaribus, hominibus itidem religiosis, & in eadem re anxie communicat; quos etiam ut Petrum adducant mittit. Potuisset Deus per Angelum, Cornelium in fide plenius informare: potuit Christus ipse Paulum sanitati restituere, sup. c. 9. maluit verò per Ananiam & Petrum, ut salva maneat ministerij autoritas, utq; appareat, Deum velle dona sua spiritualia per ministros suos largiri.

V. 9. Ἰὴ δὲ. Sequitur apparitio facta Petro Apostolo in rem eandem. Communis erat omnium Iudæorum sententia Messias beneficia ad gentes non spectare; foreq;

inconueniens, si gentes in hac parte Iudæis æquentur, qui onus legis & rituum tanto tempore gestarunt. Reprehendit hanc inuidiam Christus ipse similitudine filij prodigi: Luc. 15. Et laborantium in uinea: Matt. 20: 11. Informandus itaq; fuit Petrus, ne dubitaret prædicare Christum gentibus: deinde ut intelligat munditatem illam legalem cum ritibus esse abolitam in Christo: *Lex enim & Prophetæ usq; ad Johannem*: Matt. 11: 13. Ascendit Petrus in superiora domus; hoc est, in cœnaculum superius, locum solitarium quærens ut oraret: idq; circa horam meridianam, ter igitur in die orauit; qualis assiduitas precum fuit etiam in Daniele, tempore persecutionis, Dan. 6: 10.

V. 10. *Ἐξήετο*. Visio nunc describitur, in qua Petrus raptus in deliquium seu excessum mentis, videt sibi esurienti cœlitus afferri omnis generis animalia, intellige munda & immunda, ut his uelceretur qualia Petrus legis observator diligentissimus, hactenus nunquam attigit; itaq; negat se his usurum, quæ lex ut immunda prohibet, Levit. 11. & Deut. 14. v. 14. In linteo hæc continentur, quatuor angulis colligato Cœlum apertum uisitur, ut intelligat, omni genti patefactam Diuinam gratiam per Christum. Animalia munda & immunda, gentes & Iudæos notant.

V. 15. *καὶ φωνή*. Vox cœlestis docet, ejus legis nullum usum esse in posterum, sed Christi sanguine mundari gentes simul & Iudæos omnes credentes: ut docet etiam Paulus. Gal. 3. 28. Eph. 2: 13. Duplex igitur est Petri ignorantia. 1. putat legem ceremonialem adhuc esse seruandam, 2. Evangelium gentibus non esse prædicandum: infra. v. 28. erat itaq; uisione tali informandus. Paulus Gal. 2: 11. Petrum etiam hoc nomine reprehendit quod ser-

vando legem ceremonialem Gentes cogat Iudaizare. Ter itaq; repetita visione monetur, tanquam de re seria, ne putet esse somnium inane. Percussus igitur mente Petrus hæret quorsum spectet visio, & quid sibi velit.

V. 17. *Ὡς δὲ*. Adfunt quoq; viri à Cornelio missi, & Sp. sanctus, per quem facta est visio, interpretationem addit, præcipiens, ut homines gentiles sequatur, nihil discernens, propter mandatum Domini à quo missi sunt. Hic sine dubio intelligit Petrus voluntatem divinam de vocatione gentium, in qua sententia felix eventus qui sequebatur, ipsum perfecte instruit & confirmat; infra v. 34. Abstrusa sunt enim & multa Divinæ sapientiæ mysteria, quæ simul universa exhaurire nequit humana infirmitas quam Paulus miratur, Rom. 11: 34. Et hoc vocationis Gentium mysterium, alijs generationibus non fuisse superius revelatum ostendit, Eph. 3: 5. Petrus quoq; infra cap. 15: 7. rectius sapit de hoc mysterio; & fatetur à Deo se esse missum, ut prædicaret Evangelium Gentibus: ritusq; legales ad salutem non esse necessarias. Sic ipse Petrus non in puncto temporis hausit omnia fidei mysteria; sed sensim magis magisque ad aucta cognitione ad perfectionem contendit.

V. 21. *καταβάς*. Petri obedientia & studium describitur, qui insidias gentilium non metuit, Cornelij nuncios in crastinum retinet; ut plenius cognoscat quo fine, aut quo monente accesserint. Illi Cornelium laudant à iustitia & pietate; totius gentis Iudaicæ testimonium adducunt, ut fidem faciant Apostolo, se nihil simulatè, nihil infidiose agere: insuper ad rei evidentiam, sancti Angeli apparitionem & mandatum adjiciunt.

V. 23. *Ἦν καλεῖσθαι αὐτὸν*. Petrus re omni benè explorata, vocan-

vocantes sequitur; adducens secum ex fratribus nonnullos, autoritatis, securitatis, aut testimonij causa, quibus comitatus Cæsaream ingreditur. Non est pro incredulitate reputandum, quod Petrus omnia diligenter explorat, comites fideles adducit; laudabile est fidei exercitium, confirmationem quærere, omnia facere, quæ ad fidei augmentum & corroboracionem conducunt: Maria accepto nuncio de Messia, per angelum, Elizabethã cognatam consulit. Luc. 1: 39. Non caruit difficultate hoc Petri negocium; ingrediendum erat ad homines gentiles, contra morem Iudæorum, & fidelium omnium sententiam. infra, v. 28. Cornelius homo Romanus, stratiota, potens, magnæ dignitatis: qui potuisset Petrum in vitæ discrimen adducere, & ad fidem Christi abnegandam cogere. Non venit ipse ad Petrum, sed illum ad se vocat, quasi cupiens eum in suam potestatem redigere.

V. 24. *Και τη.* Cornelius domi expectat propter cognatorum & amicorum Ecclesiam: ut plurimos secum salvos faciat, maluitq; eos Petrum cum spiritu & autoritate Apostolica docentem audire, quam ex sua relatione aut aliorum fidem percipere. Unde etiam studium hominis intelligimus, qui non solum de sua, sed etiam aliorum salute erat sollicitus.

V. 25. *ὡς δὲ.* II. Pars. cap. colloquium Petri & Cornelij commemorat; 1. Cornelius magna cum reverentia obviam procedit; adoraturus procidit: juxta veterem orientalium consuetudinem, qui coram hominibus summæ dignitatis procumbunt in genua & in faciem, adoratione non Divina sed civili. Mulier de Thecoa procidit in faciem coram Davide: Ioab item. 2. Sam 14: 4. & 22. Sic pri-

mo congressu declarat centurio reverentiam suam, erga Deum ejusq; ministrum. Tamen nimia hæc veneratio Petro non placet; cupit enim inter Divinum honorem & venerationem hominum, teneri discrimen. Tanta enim est plerumq; insolentia potentum, an dicam rectius, adulatorum levitas & simulatio, ut iisdem quibus Deum gestibus honoramus, ea mortalibus applicent: Reges etiam Gentiũ, sapius impij, pro Dijs coli voluerunt, sacrificia decernentes sibi. Sap. 14: 14 Itaq; Claudiũ in ludo suo merito ridet Seneca. Pij Reges hos Divinos honores respuunt, & ad exemplum Petri, in genua prolapsos erigunt, atq; in pedibus erectos negotia proferre jubent.

V. 28. Ἐφ' η. Causa cur Iudæi abhorent à conversatione gentilium, sine dubio est mandatum Divinum prohibens fœdera & contractus cū Cananæis idololâtris Deuter. 1: 1. Iosv. 23: 7. 3. Reg. 11: 2. Negociatio tamen nõ fuit prohibita. Videntur autem nimis rigidi fuisse Iudæi, in legis hujus observatione, adeo ut profanari existimarent suam sanctitatem à conversatione gentilium, sicut habent verba Apostoli. Nam si finem legis inspicias, cavendum erat id solum, ne fœderibus & nimia familiaritate, ad idolorum cultum seducerentur, sicut Salomo, 3. Reg. 11: 1. Quæ Lex non minus hodie servari debet; ne impiorum conversatione in hæresin & vitia deducamur. Talibus ne ave dixeris; ait Ioh. Ep. 2: 10. Deinde, ostendit Apostolus se non temere recedere ab avita & Iudæis rigide servata consuetudine; sed mandato Divino, cui cedere cogitur humana traditio: Et lex caritatis salutem proximi jubet consulere, cui si obsit consuetudo aut statutum humanum, abolenda sunt talia; ut proximus proximo. Huic enim necessitati cedit

cedit sapè etiam lex Dixina : ut lex Sabbati : Luc. 14: 3. 60
cap. 13: 15.

V. 29. Δὲ. Postquam mandatū Divinum cū revelatione sibi facta Apostolus breviter exposuisset, jam quid Cornelio contigerit exquirat, ut ab ipso plenius percipiat, quæ antea ab internuncijs fuerunt indicata. Sic per omnem modum certus fieri cupit, ut intelligat an seriò cognitionem fidei Christi, & ex corde expetant, & quis sit expectandus fructus suscepti negocij: maximè vero, ut ipse de Divina voluntate, in vocatione Gentium plenius adhuc informetur; quod exclamatione fatetur infra, v 34.

V. 30. Καὶ. Cornelius itaq, visionem sibi factam exponit, eodem ordine quo antea ab Evangelista commemorata fuit. Addit jejunasse se usq; ad vesperam, quod in re seria & in periculis, sanctis Dei hominibus fuit usitatum. Joel 2. 15. Nimitæ, Ionæ 3: 5. Et est cultus Divinus: Anna Prophetissa servivit Deo jejunijs & percibus die ac nocte. Luc. 2: 37. Absit autem ab his operibus opinio meriti: gratiæ Dei omnia accepta referantur.

V. 33. Ἐξ αὐτῆς. Paruit Cornelius visioni, vocans Petrum; alias aulus non fuisset; sed Apostolum ipse potius compellasset, Summam hanc reverentiam ad Deum refert, quem præsentem, in Dei ministro & familiarium Ecclesia agnoscit. Et hoc Christus promisit: Matt. 18: 20. *Ubi duo vel tres congregati sunt in nomine meo; ibi sum in medio illorum.* 2. Cor. 5: 20. *Pro Christo legatione fungimur, tanquam Deo exhortante per nos.* Idq; tum, cum minister non sua aut aliorum placita, sed mandata à Domino proponit. Matt. 10: 20.

V. 34. Ἀπίξας. III. Pars cap. concio Petri, cum fructu
ejus.

eiusdem in conversione Gentilium & donis Sp̄. sancti. Habet hæc oratio Petri Exordium, propositionem, narrationem & confirmationem. Exordium exclamatione orditur: os aperit; hac enim phrasi utitur scriptura in sermone insigniore, in malam partem, vel bonam. Hiob maledicendo diei natiuitatis suæ. c. 3: 1. ad maledicendum. Iob. 16. 10. Pl. 22: 14. in docendo; in proverbijis: Pl. 72: 2. Christus in monte: Matt. 5: 2. Miratur sapientiam & bonitatem Dei, qui ex sola misericordia, sine ullius sive gentis sive personæ respectu, omnibus salutem offert, credentibus ac timentibus Deum: nullius opera, dignitatem aut conditionem vel statum respiciens: quod ex facta apparitione, & responso Cornelij se nunc tandem intelligere fatetur Apostolus; cum de gentium vocatione antea dubitasset.

V. 36. τὸν λόγον. Propositio. Verbum Evangelij Deus misit & annuntiavit per Christum, pacem scilicet, & reconciliationem cum Deo, nobis propter peccatum prius irato. Eum mortuum & sepultum, exitavit ex mortuis, fecitq; Dominum rerum omnium: ut per eum omnes salventur. Hanc propositionem argumentis astruit.

V. 37. ὑμῖς. Confirmationis. I. Argumentum ducit à rebus gestis, & fama perlata per universam Iudæam, ac prædicatione Christi & Apostolorum, nota toti genti Iudaicæ: remq; non aliter se habere probat, provocando ad notitiam eorum ad quos verba facit. II. Argumentum, ducit à prædicatione & baptismo Iohannis, qui de ejus adventu nunciabat; & in fidem ejus baptizabat. *Iohannes quidem signum nullum fecit, omnia autem quæ de eo dixit vera sunt:* Joh. 10: 41. ἔησαν. III. Arg. A virtute atq; potentia Christi, ac stupendis miraculis quibus doctrinam suam con-

confirmavit, seq; à Deo instructum demonstrabat. Unctio virtutem significat & dona infinita, sine mensura. Joh. 3: 34. Desumptum est hoc verbum ex Ps. 45: 8. Et Dan. cap. 9: 24. Ad hanc *ἀπεδείχθη* provocat Christus, Joh. 5: 36. 10: 25. & 15: 24. velut ad quoddam fidei fundamentum infallibile. Et Nicodemus se hoc documento victum esse fatetur: Ioh. 3: 2. Et populus, Ioh. 7: 31. *Messias cum venerit num plura signa faciet?*

V. 39. *Καὶ ἤματι.* IV. Argumentum à testimonio Apostolorum & discipulorum Christi, qui docentem audiverunt & miracula viderunt; qui passum etiam sepultum, vivum iterum conspexerunt, & ascendentem in cœlum, vocem Dei testificantis de cœlo, auribus hauserunt: Matt. 17. Provocat huc etiam Petrus 2. Eph. c. 1: 16. Iohannes itidem 1. Ep. c. 1: 1. viderunt eum, post resurrectionem redivivum, audiverunt, contrectaverunt, ederunt & biberunt cum ipso. Luc: 24: 30. & 42. Joh. 20: 27. 21: 13. Quaritur verò, cur non omni populo, sed solis Apostolis nonnulla manifestaverit: Clarificationem in monte tres Apostoli viderunt; cicatrices & vulnera Thomas, edentem & bibentem Apostoli, &c. Resp, Quia hos testes ipse ex beneplacito suo elegit, ad testificandum mundo. Luc. 24: 48. Act. 1: 8. Sufficit autem horum testimonium, 1. propter dona eximia Sp. sancti, quibus ornati erant: quæ sicut in iocis citatis promissa fuerunt, sic etiam ipsis contigerunt. Testium alias sat magna multitudo fuit: viderunt eum redivivum Apostoli, septuaginta discipuli, & plus quam quingenti fratres ascendentem in cœlum. 1. Cor. 15. 2. Propter miracula & virtutem Divinam, quibus doctrinam confirmarunt Deo cooperante & contestante signis & prodigijs

gijs Marc. 16: 20. juxta promissionem datam; ibidem: v. 17. cujus promissionis memor Petrus orat, Act. c. 4: 29,

V. 42. καὶ παρέχεται. Hinc V. Arg. deducitur à mandato Divino, quod miraculis & testificatione Divina comprobatur; quæ si quis negaverit, in Deum ipsum est contumeliosus, & in Sp. sanctum peccat. Matt. 12: 31. Et Christus ipse vindex erit in novissimo die, à Deo judex constitutus vivorum & mortuorum: quo argumento utitur Paulus, infra, c. 17: 31. Athenis.

V. 43. Ἰσραὴλ. VI. Arg. ducit à communi testimonio omnium Prophetarum: quorum alij de loco nativitatis ejus vaticinantur, ut Micha cap. 5: 1. de tempore ut Dan. c. 9: 24. de profapia ut Moses, Gen. 12: 3. Jer. 23: 5. de matre virgine, ut Esa. c. 7: 14. de miraculorum qualitate, ut Esa. c. 35: 5. De officio pleriq;. De beneficiis erga Ecclesiam, de victoria ac successu David Pf. 45: 10. Salomon in canticis: de exinanitione & exaltatione; David Pf. 8: Pf. 102. & 110. De passione, Pf. 22. 31. 39. 69. Esa. 53. Zach. 12: 10, vocatione Gentium: Pf. 47: Esa. 11: 10. 42: 6. De peccatorum remissione per fidem. Esa. 28: 18. & fœdere novo. Jer. 31: 34. Micheæ. 7. Præter ea scripturæ loca, quæ in novo testamento adducuntur, & in Epist. ad Hebræos, aliaq; innumera.

V. 44. ἔπ. Effectus hujus concionis describitur, conversio Cornelij & cæterorum, audientium verba Apostoli. 2. Sensibilis communicatio gratiæ & donorum Sp. sancti: cum admiratione Judæorum, qui cum Petro venerant; qui antea non putarant Deum voluisse per fidem Christi salvare gentes.

V. 46. ἤλασεν τὸ. Iudicia exponit; videlicet dona linguarum quibus repente fuerunt ornati; deinde laudes quibus,

bus Deum extollunt, gratias agentes, propter gratiam justificationis exhibitæ per Christum: velut homines nova cognitione aucti. Confirmationi narrationem immiscuit, ut patet.

V. 47. *Μην.* Quæstio Petri, qua fideles ex circumfione consulit, ac sententiam rogat, & fatetur se ostentis hisce persuasum, Deum velle etiam ex gentibus Ecclesiam colligere: & nunc quia in conspectu omnium Sp. sanctus visibiliter effusus est, super congregatione hac gentilium, in domo Cornelij, itaq; baptizandos putat. Ratio est; quia quibus Deus, *qui novit corda omnium.* inf. c. 15: 2. fidem & gratiam ac illustria Sp. sancti dona contulit, eis baptismum nõ denegabit, quo fides obsignatur, ut sint certi se esse receptos in gratiam Dei, ac societatem Ecclesiæ. Deus enim suffragio suo donisq; hisce ac visione cœlesti eos recepit, & cæteris ex circumfione conjunxit. Quærit itaq; an habeat quisquam quod contradicat? Et cum nemo excipiat, jubet baptizari eos. Habuerunt enim comites diaconos Apostoli quorum opera usi sunt in hujusmodi ministerijs; Christus ipse non baptizabat. Ioh. 4: 2. Paulus paucos: 1. Cor. 1: 14. Rogant autem ut maneat apud illos ad uberiores informationem in fide: quod desiderium cognitionis certum est veræ fidei indicium.

C A P. XI.

EGit Evangelista cap. 9. de conversione Pauli, 10. cap. de Cornelij conversione; nunc tertio loco in hac V. parte Murmur Iudæorum converforum adversus Petrum describit: cum apologia Apostoli, ac fundatione Ecclesiæ Antiochenæ.

V. 1. *ἱεὺς & ἑθνη*. I. Pars cap. Fama conversionis Cornelij & domesticorum ac familiarium ex Italia gentilium, Apostolos & fideles ex gente Iudaica perturbat: qui antiquo errore putabant gratiam novi testamenti, & beneficia Christi ad posteritatem Abrahami solum spectare. Notus erat fervor, ac studium sanæ doctrinæ propagandæ in Petro, mirantur verò ipsum ingredi voluisse ad gentiles, & cibum cum ipsis sumere: abominatio enim erat viro Iudæo, conversatio gentilium; ut fatetur Petrus, sup. c. 10: 28. quia Divina lege interdicta fuerunt cum illis fœdera & conjugia; deinde, cibū cum ipsis capere non licuit, propter cibos immundos quibus usi sunt gentiles, itaq; Iudith cum Holoferne cibum capere noluit, Iudith c. 12. de quibus definitū fuit infra cap. 15: 7. Videtur insuper huic sententiæ favere promissio, facta Abrahamo & semini ejus; ut est in cantico Mariæ, Luc. 1: 55. Et Zachariæ, ibidem. v. 72. Erat itaq; opinio Iudæorum Messia beneficia spectare ad posteritatem Abrahami tantum, non item ad gentes; nisi quis velit se illorum societati jungere, ut profelita; ad augendam potentiam gentis Iudaicæ: quæ carnalis Iudæorum sententia de regno mundano, obstitit salutem gentilium. Neq; verò rectè percipiunt promissionem Abrahamo factam, quæ promittit benedictionem omnibus gentibus in semine ejus. Nec missionem suam satis considerant, cum habeant mandatum prædicandi in universo mundo, Matt. 28: 19. & Marc. 16: 15. Act. 1: 8.

V. 4. *Ἀπολογία*. Apologia & excusatio Petri, qua ostendit se neq; ad petitionem nudam gentilium, neq; ex arbitrio propriæ voluntatis, ingressum ad eos, aut etiam cibum cum eis cepisse: Sed Divino mandato compulsam,
ad

ad faciendum id, quod sua sponte facturus numime fuisset. Hujus rei fidem facit quatuor documentis illustribus, omni humanam exceptionem superantibus.

V. 5. *Εγώ*. 1. Argumentum, visio animalium mundorum & immundorum, sibi appositorum ad esum, sublato discrimine mundi & immundi. Ostendit verò se non facile adductum, ut faceret, sed cum exciperet, ad legem respiciens & consuetudinem, tunc iterato mandato, non sine objurgatione, ipsum urget visio; ita, ut mente perculsus hæreat, & quid faciendum sit ambigat, præsertim repetita adhuc tertio eadem visione.

V. 11. *καὶ ἴδεν*. 2. Argumentum, viri gentiles in momento ad fores astant; mandante Spiritu, ut comes eat ad Cornelium, omni ommissa cunctatione: quod intelligentes viri Christiani qui cum ipso erant, omni dubitatione seposita eunt unâ.

V. 13. *Ἀπὸ γαλε*. 3. Argumentum, Cornelio facta est apparitio Angeli, jubentis vocare Petrum, eumq; docentem audire. Mutua igitur apparitione ac visione cœlesti Petrus & Cornelius sese confirmant: uterq; mandatum habuit, hic Angeli, ille Spiritus sancti,

V. 14. *ὡς λαλήσει* Virtus verbi Divini describitur, simul & efficacia ministerij ac prædicationis verbi: his enim medijs Deus utitur ad conversionem hominum; unde Evangelium dicitur *potentia Dei ad salutem omni credenti*. Rom. 1:16. Apollo, Paulus dicuntur *ministri per quos credidistis*. 1. Cor. 3: 5.

V. 15. *Ἐν δὲ τῷ*. 4. Argumentum evidentissimum, virtus Sp. S. collata gentilibus, in conspectu omnium; eodẽ modo quo Apostolis collata fuit, post ascensionem Christi.

die pentecostes. sup. cap. 2. cum dono linguarum, & extraordinaria cognitione mysteriorum salutis. Accommodat ea ad promissionem Christi, supra c. 1: 5. de baptismo Spiritus sancti; ac docet Apostolus, Deum facto ipso ostendere & complere promissionem, non in solis Israelitis; sed nunc etiam in Cornelio & gentilibus. Ut omnibus sit manifestum, Evangelij januam esse apertam: etiam gentibus, juxta vaticinium Mosis, Deut. 32: 21. *Ad emulationem vos excitabo, in gente non gentes; &c.* Rom. 10: 19. Esa. 9. *Populus qui in tenebris ambulat, videt lucem magnam c. 11: 10. erit radix Jesse, vexillum populi: in hunc gentes sperabunt.* Sic voluit Deus insignia Prophetarum vaticinia, illustri revelatione in effectum deducere: ut firma esset etiam gentilium spes in Christum Messiam, Et sic *maceriem diruit*, dividendam Gentes à Judæis, & *fecit ex duobus populis unum*: sicut de hac gentium vocatione eleganter ratiocinatur Paulus, Eph. 2: 11. Et cap. 3: 3. dicit mysterium hoc sibi revelatum, *nec antea cognitum filiis hominum, sicut nunc revelatum est sanctis Apostolis & Prophetis in Spiritu.* Unde infert Petrus, adversus reprehensionem fidelium Ierololymitanorum, validam conclusionem, ex præmissis deductam: Deus jussit gentibus prædicare Evangelium; eosque Sp. sancti gratia & conspicuis donis miraculose donavit, sicut nobis. Quis igitur ego sum? aut vos ipsi? ut possimus Deum prohibere, volentem ipsis gratiam conversionis tribuere, eisque beneficia Messiae nobiscum communia facere: mandato ejus resistere non possumus?

V. 18. *Ἀνεξέτατος*. Hæc exculatio Petri tam fuit in illis efficax, ut qui à Gentilium conversatione, à cibus lege prohibitis antea tantopere abhorruerunt, nunc mutata senten-

rentia, voluntati Divinæ acquiescunt, gratias Deo agentes, quod voluerit etiam gentes beneficiorum Christi esse participes, eosq; in gratiam recipere. Descripsit Evangelista occasionem & initium vocationis gentium; deinceps progressum assignat & occasionem, qua plures ex gentibus regno Christi sociantur.

V. 19. *ὁ ἰσὶν* II. Pars capitis, de fundatione Ecclesiæ Antiochenæ agit. Et primò, sapientiæ & providentiæ divinæ exemplum proponit, qui novit persecutionem, ac malignum Ierosolymitanorum studium, adversus prædicationem Evangelij Christi, ad Ecclesiæ incrementum & multorum conversionem flectere. Persecutio fideles sedibus suis ejecit: illi dispersi, prædicabant Iudæis, qui propter multitudinem patria egressi, vicinas Judææ regiones incoluerunt, suasq; synagogas habuerunt in civitatibus; sicut in progressu patebit: meminit hujus dissipationis Evangelista sup. c. 8: 1. Galilææ septentrionem versus proxima est Phœnicia, ubi Tyrus & Sidon, Hinc Laodicea, & Antiochia Syriæ metropolis; huic littori ad sinum Issicum opposita est Cyprus insula, Alia est Antiochia Pisidiæ in minore Asia, cuius fit mentio inf. cap: 13. 14. Cyrenæi, sine dubio ex Cyrene urbe in Cypro infula: neq; enim credibile est ad Cyrenen Lybiæ emporium adhuc pervenisse Evangelium Christi; ob interjectum mare & distantiam loci. Hi viri Cyprij, sive ipsi ab Apostolis audierint, sive ab eorum discipulis; incipiunt non solum Iudæis, sed Græcis etiam prædicare Evangelium Christi. Nihil hic exprimit historicus, an famam conversionis Cornelij; an Divino instinctu moti gentilibus prædicaverint. *Ἰλλυριῶτες* hic denotare Græcæ religioni deditos, patet ex verbis præcedentibus,

cate-

ceteri enim solis Iudæis loquebantur, putantes Evangelium ad eos solos pertinere; sicut Ierosolymitani, sup. v. 2. Itaq; Græci quo ad religionem Iudæis hic opponuntur.

V. 21. *Καὶ ἦν.* Viri non admodum celebres, magnam hominum multitudinem ad fidem Christi convertunt, Spiritu sancto cooperante, & addente efficaciam verbo: non est enim virtus illa in hominibus, 2. Cor. 4: 7. *Habemus autem thesaurum istum in vasīs fictilibus, ut sublimitas sit virtutis Dei, & non ex nobis. Deus enim personam hominis non respicit.* Gal. 2: 6.

V. 22. *Ἡκεῖθεν.* Ecclesie Ierosolymitanæ præclarum studium, confirmandi Antiochenos in fide: facile enim fit, ut superveniant falsi doctores, qui nuper conversos in diversum sensum rapiant; quippe non dum satis corroboratos: quod etiam hic postea factum esse videmus, infra cap. 15. Sic prædicante Lutero, supervenit Carlstadtus, Zuinglius, Muncerus & Anabaptistæ, seducentes magnam multitudinem, in Germania, Gallia, Belgio. qui se ex errore in hodiernum diem explicare non potuerunt. Sic Apostoli, gliscente controversia de abrogatione legis ceremonialis, de Antiochenis nuper fundatis pia cura afficiuntur; veriti etiam quos doctores nacti sint, ne quem errorem imbibant in initio, deinceps non facile expurgandū. Miserunt itaq; Barnabam, virum Apostolicum de cuius probitate, & doctrinæ sinceritate ac perfectione ipsis probè constitit: ut si quid eis ad Evangelicæ doctrinæ perfectionem deeret ipse compleret. Qui cum præsens videret Divinæ gratiæ dona, in tanto gentilium numero, datam ipsis scilicet, conversionis gratiam, & participes effectos meritorum Christi, ad salutem; veritus, quod postea accidit, ne pseudodoctorum

storū impostura turbarentur, aut abducerentur à sinceritate fidei. Item, ne persecutionum procella territi, fidem receptam desererent. Itaq; hortatur, ut rebus integris firmiter in corde sibi proponant, in eadem perdurare: patientia igitur hic opus erit, sicut docet Apostolus Heb. 12.

V. 24. *ὄντις*. Virtutes Barnabæ recenset: vir bonus erat, itaq; fide dignus, præterea donis eximijs Sp. sancti ornatus & magna constantia fidei; hoc est, ardore insigni propagandi fidem; itaq; multa erat efficacia ad conversionem & confirmationem multorum. Magna igitur fit conversorum accessio, ad reliquum credentium numerum.

V. 25. *ἔξῃλαθ* Ulterius describit studium Barnabæ; videt in populosa civitate occasionem magnam, itaq; opus esse in magna messe operarijs pluribus: idcirco profectus Tarsum, adsciscit Paulum socium, sibi notum, quem sup. c. 9: 27. Apostolis commendabat. Hi Antiochiæ prædicabant, confirmantes & informantes fideles, plurimos insuper convertunt ad fidem: adeò, ut cum tantus esset numerus conversorum, jam potentes facti, ausi sint nomen sectæ indere, & se Christianos appellare. Non minima hinc laus, ac celebritas accedit Antiochenæ Ecclesiæ, cujus conversio, ex gentibus tantæ multitudinis prima, & Christiano nomine insignis, fulget in mundo, quam diu prædicatur Evangelium: quæ nominis celebritas est quædam temporalis gloria, & illustris fidei celebratio, quæ comitem ducit gloriam æternam. Quo nomine celebratur mulier, ex beneficio Christo exhibitio, Matt. 26: 13. Nec minima est Christianorum dignitas qui à filio Dei, Messia denominantur, qui ipsos Reges & Sacerdotes fecit. 1. Pet. 2: 9. Nec mi-

nima consolatio militantium sub vexillo ejus; cum quo etiam ingredientur in gloriam: Matt. 25: 34. Venite benedicti patris mei. Et Ioh. 17; 24. *Pater quos dedisti mihi volo, ut ubi ego sum, & illi sint mecum: ut videant claritatem meam.*

V. 27. Ultimo loco in hac secunda parte capitis, docet Evangelista, quomodo Deus exornaverit hanc Ecclesiam Prophetiæ dono, ad uberiores doctrinæ confirmationem. Prædicitur fames sub Claudio, de qua Eusebius hist. l. 2. c. 12. Ex Josephi antiquitatum l. 20. cap. 2. Suetonius cap. 18. de hac fame sic loquitur: *Arctior autem annona, ob assiduas sterilitates, detentus quondam (Claudius) medio foro à turba, conviciis ac simul fragminibus panis ita instratus, ut agrè nisi ex postico evadere in palatium valuerit.* Incidit hæc fames fermè in annum salutis 46. qui erat 4. Claudij. Auditis fidem habent fideles; ubi notandus est insignis fidei fructus; solliciti sunt Christiani de Ecclesia Apostolica quæ fuit Jerosolymis, Christianæ Ecclesiæ fonte & columna, ne inopia fatigati docentes, qui præerant Ecclesijs, doctrinam desererent. Itaq; benigno affectu constituit quisq; ijs ad subsidium mittere, quod cujusq; facultas permittit, quasi sacrificium spontaneum & gratiam Deo, pro revelatione Evangelij. Mittunt autem per homines fideles; ne quæ fraus fiat indigentibus, aut eorum liberalitas laude promerita privetur.

C A P. XII.

Describitur persecutio nova, superiore illa Pontificum & Seniorum vehementior: cum scilicet Apostoli, Ecclesiæ capita, sive præsides ad cædem rapiuntur, à Rege tyranno; cujus poena & exitus tragicus ad finem capitis descri-

scribitur. Partes sunt quatuor. I. De nece Jacobi. II. De captivitate ac liberatione Petri. III. De gestis & soliloquio Petri cum fratribus post liberationem. IV. De morte Herodis.

V. 1. καὶ ἐπέειπεν. Tempus notat Apostolus, & superiora sequentibus connectit : hoc est, post conversionem Cornelij, & constituta jam Ecclesia Antiochena, videlicet, cum exultaret universa Ecclesia, ac lætitia insigni afficeretur, ex successu prædicationis & incremento Ecclesiæ, jam ad gentes usq; propagatæ : frustra renitentibus inimicis. Herodes sive instigatus à Ierosolymitanis, sive ex propria suspicione & malitia ; Veritus ne hoc Christianorum institutum, in seditionem erumperet ; constituit more tyrannico, capita hujus factionis è medio tollere ; consequens est, populum Iudaicum Christianos prægravasse affectati regni calumnia, apud Herodem : sicut Christum, Matt. 23: 2. *Hunc invenimus subvertentem gentem nostram, prohibentem dare censum Casari, & dicentem se esse Christum Regem.* Est enim objectum crimen majestatis, qua in simulatione nulla est efficacior, ad accendendos potentum animos.

V. 2. Ἀνείλε δὲ. Erat Iacobus filius Zebedæi, Mar. 1: 19. quem cum Iohanne fratre, & Petro, rerum præcipuarum spectatorem esse voluit Salvator ; clarificationis in monte ; Matt. 17. cum oraret in horto, Matt. 26. &c. Unde major erat in illo autoritas, sicut in Petro & Iohanne. Non potuit autem hominem tantæ autoritatis morte afficere, sine plausibili causa.

V. 3. καὶ ἴδων. II. Pars, captivitas ac miraculosa liberatio Petri. Quæ verò res ipsum moverit ad comprehendendum Petrum, non est dubium, eadem scilicet quæ Ia-

cobum; ne ipse, sublato Iacobo, factionis dux factus, res novas moliretur. Addit verò Evangelista causam aliam, applausum Iudæorum, & probationem homicidij perpetrati in Iacobum. Tempus notat, dies scilicet azymorum, hoc est, festis diebus Paschæ: quæ causa fuit quod in Petrum; ex lata sententia non sit mox gladio vindicatum.

V. 4. ὄντως. Mortis sententiam in Petrum latam fuisse Evangelista docet, executioni dandam exactis diebus festis Paschæ; producendus erat populo: hoc est, populi desiderio ac expectationi satisfacere sine mora constituit. Metuit Rex, ne concitato tumultu Petrum ex custodia Christiani eriperent, itaq; carceri inclusum & catenis vinctum, addita militū custodia diligenter servat. Custodiam hanc Evangelista magna cum diligentia describit, ut illustrior fiat liberatio.

V. 5. ὁ μὲν. Quid interim agunt fideles ceteri, Apostoli & congregatio fidelium? Non arma corripunt, non seditiosè agunt, non sicarios in eadem tyranni armant, non de veneno deliberant, ut hostem Ecclesie tollant è medio, sicut mos est Iesuitis. Non excommunicatione feriunt, aut vicinos principes in ipsum concitant, subditosve juramenti religione liberant; sicut Pontificij, sed assiduis precibus apud Deum agunt, pro incolumitate & liberatione Apostoli. Memores promissionum Christi. Matt. 10. Nolite timere eos, & Ioh. 16. Quicquid petieritis in nomine meo dabo vobis.

V. 6. ὅτι δὲ. Quo propior erat hora mortis hoc magis auxit Tyrannus custodiam: ut custodia exterior tumultum & vim Christianorum prohiberet, interior personam Apostoli observaret, ne per dolum carcere aperto effugeret aut custo-

eustodes falleret. Erat enim memoria eorum quæ gesta fuerunt supra, cap. 5: 19. cum eos Angelus Domini carcere recluso liberavit.

V. 7. καὶ ἰδὲ. Liberatio miraculosa describitur, docens quid possit humana industria adversus Deum, qui est Spiritus; Angeli quoq; & ministri, Spirituali virtute præditi, ut facile sit omnem vim humanam eludere. Mirum est autem Petrum, in tanto mortis imminentis periculo, dormire potuisse: facit autem id confidentia, ardens in Deum fides & spes vitæ æternæ; tutum enim se fore confidit, quocumque res cadat. Differtur autem, usitato modo, auxilium Divinum usq; ad extremum, cum res in summo discrimine esset, & de vita Petri actum esse videbatur, quo reddatur illustrius beneficium Divinum: Et hostes in conscientia convicti, de piorum innocentia, intelligant Deum esse autorem doctrinæ eorum, & potentem suorum defensore. Item, ut addatur animus fidelibus, cum vident se Deo curæ esse, in maximis periculis. Angeli Dei cum splendore apparent, sicut in nativitate Christi, possunt apparere uni, reliquis inscijs, quod videmus etiam sæpe facere angelos, qui terribili specie sæpè alicui apparent, nihil tale sentientibus alijs, quamvis æq; præsentibus. Potuit etiam hic Petrum educere, eustodes omnes fallere, portam carceris ferream aperire, eumq; liberum dimittere: sic validissimis claustris spiritus incorporei non cohibentur: Apostolus propter rei insolitam magnitudinem, animum colligere nequit, quia negocium visioni simile, mentem Apostoli in diversu trahit, cum tam valida custodia, ex vinculis & morte eripi posse quenquam, videatur impossibile. Nec frustra tanta cum diligentia historiam hanc liberatio-

nis Petri Sp. sanctus describi voluit: sed ut consideratis circumstantijs omnibus, appareat doctrinam Apostolicam salutarem esse & verè Divinam, quæ Divino suffragio & tam illustribus miraculis, fidelibus simul ac infidelibus comprobatur.

V. 11. καὶ ὁ πῆτρος. III. Pars capitis de gestis & sermone Apostoli post liberationem. Petrus jam solus ac liber factus, secum cogitat, mentem recolligit, cum admiratione cogitat de miraculosa liberatione, dat gloriam Deo, cujus potentia superat omnem potentiam Regum mundi, unde & *Rex Regum* dicitur 1. Tim. 6.

V. 12. Συνιδὼν π. Mariam hanc piam ac verè Christianam fuisse, inde patet, quod in tanto periculo & furore Herodis, audet hospitium præbere conventui Christianorum, qui nocturno tempore coeunt ad preces, ne sentiat tyrannus. Maria mater Marci dicitur, sine dubio ejus, quem secum allumere volebat Barnabas, infra c. 15: 37. Col. 4: 10. dicitur consobrinus Barnabæ. Meminit etiam cujusdam Marci Paulus 2. Tim. 4: 11. Petrus filium suum dicit. 1. Ep. c. 5: 13. sunt qui existiment esse Marcum Evangelistam.

V. 13. Κροῖζαντις. Quanto cum gaudio Petrum exceperint Christiani, inde patet, quod ancilla etiam præ gaudio voluerit prius lætum nuncium fidelibus referre quam Petrum intromittere: hi verò præ stupore non potuerint credere, ullo modo ex tam valida custodia eum fuisse liberatum. Unde statuunt puellam aut vana loqui, aut adesse Angelum, qui Petrum & Apostolos liberavit è custodia, sup. cap. 5: 19. nunciantem Apostolum moriturum, eosq; frustra, pro liberatione ejus laborare. Viso autem Apostolo obstupescunt, mirantur rei novitatem, certatim rogan-

gantes quid novæ rei Petrus afferat. Petrus indicto silentio quid factum sit narrat, liberationis modum exponit; quomodo Deus misso Angelo eum è manu Herodis, eripuerit: fratribus læta nunciare jubet; modum scilicet positum tyrannidi Herodis, ne in reliquos sæviat sicut proposuit. His dictis Petrus relicta Ierosolyma egreditur fines imperij Herodis, juxta consilium salvatoris, Matt: 10. fugit ad loca tutiora, ne Deum videatur tentare, & ut alijs quoq; prædicet, & plures ad fidem convertantur.

V. 18. Γενοµένος. Quomodo hostes affecti fuerint describit, milites turbantur perculsi novitate rei, nescientes modum, quo Petrus ex vinculis & custodia tam valida effugerit: vident supplicia sibi parata, ob suspicionem conspirationis cum Christianis, sicut custos carceris, infr. cap. 16:27. patet ex his verbis custodes sopitos aut obstupefactos Petri egressum sentire non potuisse. Herodes sæva quæstione explorata fide militum, cum intelligit Divina virtute liberatum Petrum, veritusq; ne & sibi quid novi contingat, conscientiæ terrore & numinis metu perculsus, discedit Cæsaream. Ex hac quæstione in milites institutâ, patescit magis veritas, Petrum scilicet Divina ope liberatum: apparet & ex fuga Regis, qui conscientiæ terrore locum mutat, ac persequutionem institutam deserit.

V. 20. Ἡν δὲ. IV. Pars capitis de Herodis exitu tragico. Aliam causam Evangelista affert quæ Herodem avocet, inimicitiam adversus Tyrios: his inensus erat, forte, ut fit, quia ipse potentia auctus, videt hos suis injurijs maxime oportunos, quorum potentia minor erat quam aliorum vicinorum; Romanis enim subjectus erat; Parthorum & Persarum vires tentare non audet, Tyrios itaq; aggreditur

ditur ac injurijs laceſcit: quos cum terra Comneatu prohibere poſſit; ex vicina Galilæa, & judæa maritima, itaq; Cæſaræam petit, civitatem maritimam & munitam: unde merces & comneatus etiam claſſe prohibiturus videbatur. Tyrij viſo periculo. Blaſtum cubicularium precibus muneribusq; ſollicitant, ut placato tyranno pacem ſua-deat.

V. 21. *Τακτῆς*. Conſtituit autem Herodes diem: quo cum Tyrijs de ſumma rerum ageret: & ornatu Regio pro-dit in publicum, ac tribunal conſcendit, ac convocata con-cione cauſas hujus diſſidij exponit, cum Tyrijs ac Sido-nijs tranſigit. Populus videns magno cum ſplendore rem-peragi, magnificentiam ac ſermonis ornatum in Rege mi-ratur, & adulatoriè commendat: ethnico more Divinos honores Tyranno deſert. Ipſe oblatum honorem recipit probatq;. Iosephus narrat facta hæc fuiſſe etiam, cum ſpectaculum ſeu ludos faceret in honorè Cæſaris, cum So-lis radij reflexi veſtem, auratã Regis illuſtraſſent, hæc verba protuliſſe aulicos, ac ſimul eum ut Deum adorafſe. Antiqu. l. 19. cap. 7. Confeſtim itaq; hoc eſt, in conſpectu hominũ percuffit eum Angelus Domini, vel viſibili ſpecie appa-rens, ut putant nonnulli; vel, ut Iosephus tradit, quod ad rem ſatis eſſe videtur, corripiendo Tyrannum repentina ægritudine, ut languidus ex conſpectu hominum diſcede-re ſit coactus. Fœda lue ac putredine inteſtinorum exor-ta, naſcebantur vermes, à quibus conſumptis inteſtinis, miſer extinctus eſt: eo quod non daret gloriam Deo, hoc eſt, quia ſe Divino conſilio, de prædicando Evangelio, op-poſuit: neq; miraculis perſuaſus & Divino teſtimonio, cœ-leſti

lesti doctrinæ consentit. Deinde quia Deo debitum honorem sibi attribui passus est.

V. 24. ὁ δὲ λόγος. Herodis interitu territi hostes, de persecutione fidelium remittunt, & respiratio datur Ecclesiæ, succedente melius doctrina Evangelij: non enim est consilium aut prudentia ulla contra Dominum; Prov. 21: 30.

V. 25. Barnabas & Saulus dum hæc gesta sunt, fuerunt Ierosolymis, ab Antiochena Ecclesia missi, ad perferendum subsidium Ecclesijs Iudææ collatum, ex contributione fidelium. sup. c. 12: 29. Forte etiam ad sacrificandum & orandum pro successu & pace Ecclesiæ:

C A P. XIII.

SECUNDA pars Historiæ Apostolicæ nunc sequitur: quæ, ut in initio dictum est, de peregrinatione, concionibus, actis & adversis Apostoli Pauli agit, usq; ad finem; Estq; bimembris, quorum primum habet partes 4. Prima agit de missione Pauli & peregrinatione ad gentes Syriæ minorisq; Asiæ, ac reditu Antiochiam unde egressus erat: duobus primis capitibus. 15. cap. Synodus Ierosolymitana describitur. 3. Visitatio Ecclesiarum in quibus antea prædicavit; cum ulteriore progressu usq; in Macedoniam & Græciam: cap. 16. 17. & bona parte cap. 18. Quarto loco sequitur reditus Apostoli in Asiam & Syriam, cum his quæ Ephesi gesta fuerunt, toto biennio, quo ibi resedit Apostolus, usq; ad cap. 20. Posterius membrum hujus partis describit iter Apostoli Ierosolymã, & exortã adversus eum persecutionē cum captivitate & accusatione coram præsidibus: usq; ad cap. 27. Deinde ut missus fuerit vincetus Ro-

mā ibiq; prædicaverit Evangelium toto biennio; usq; ad finē hujus historiæ. Hujus capituli tres sunt partes. I. De electione & missione Pauli & Barnabæ, ad prædicandum gentibus.

V. I. Ησαν δε. Ad majorem auctoritatem Ecclesiæ Antiochenæ, ostendit Evangelista quibus doctoribus uteretur; erant autem Prophetæ, vel prædicentes futura, ut Agabus, supra, c. 11: 28. & inf. c. 21: 10. Vel qui in interpretatione scripturarum excellunt. Verisimile est autem in primitiva Ecclesia fuisse donum prædicendi futura, sicut ex Pauli, Petri, Iohannis vaticinijs Agabi quoq; manifestum est, filia quoq; Philippi diaconi inf. c. 21: 9. Neq; enim frustra credendum est dixisse Petrum sup. c. 2: 17: filij vestri & filia visiones videbunt. Doctores dicebantur qui ipsi in fide Christi probe informati & fundati, simpliciores informabant, de quibus Paulus ad Timoth. 2. Ep. c. 2: 2. & Eph. 4: 11: plures gradus enumerat. Marahan Herodis ἀντιοχείου, inter alios numerat: Sine dubio virum nobilem & ab Herode ornatum dignitate & opibus ut fieri solet cum illis, qui magnatum familiaritate & gratia pollent.

V. 2. Δειξάμεθα. Mandatum Sp. sancti, & vocatio Pauli ac Barnabæ, ad prædicandum gentibus: facta est autem hæc revelatio, dum in congressu jejunantes, cultui Dei & sacris vacant. Sequitur verò ordinatio, cum precibus ac manuum impositione, ac missio: quæ omnia Sp. sanctus tanta cum diligentia consignari voluit, ut ostendat mandato & voluntate Divina prædicatum esse Evangelium Gentibus: ut illustribus his revelationibus, corrigeretur perversa Iudæorum sententia, existimantium Evangelium cum beneficijs Messia, ad se solum pertinere; non item ad gentes. Nam etiam ad gentes salutem pertinere supra ostendit.

ſenſum eſt cap. 10. Et Paulus oſtendit, Rom. 11. Gal. 3. Eph. 2: 11. 3: 7. Quod etiam ſalvator intendit, ſimilitudine laborantium in vinea; Matt. 20. Itaq; Paulus & Barnabas primum immediatè à Deo vocati erant, ad prædicandum gentibus.

V. 3. Ἰόππᾱ. Deinde mediatè, per ordinationem, factam à doctõribus Eccleſiæ, ſupra nominatis, cum manuum im- poſitione: quæ erat ceremonia in ordinatione uſitata, ut patet 1. Tim. 4: 14. & 2 Tim. 1: 6. Ad ordinariam vocatio- nem ſatis erat juxta præſentem ſtatum Eccleſiæ, miniſtro- rum ſuffragiũ & ordinatio miſſioq; ſine conſenſu magiſtra- tus aut Eccleſiarum ad quos mittebantur; cum adhuc eſ- ſent increduli. Peracta fuit hæc ordinatio jejuniis, preci- bus ac ſumma devotione, ut ſciamus à Deo vocari, ordina- ri & mitti miniſtros, ipſum quoq; ſucceſſum largiri: itaq; à Sp. ſancto dicuntur miſſi.

V. 4. Ὀυπὶ. II. Pars cap. Ex qua patet, ſine mora pro- greſſos fuiſſe ordinos, ad opus, ſine reſpectu laboris & periculi, quod comitabatur prædicationem Evangelij. A vicina Seleucia maritima in Cyprum inſulam populofam ac divitem perveniunt, & Salaminem civitatem, Seleuciæ oppoſitam: atq; juxta ordinationem ſalvatoris, in Synago- giſ Judæorum prædicant, primo ipſis offerentes gratiam Evangelij, inf. v. 46. Deinde, quia habuerunt Judæi pa- tres ac Prophetas, unde deſumenda fuerunt probationum fundamenta. Johannes hic etiam Marcus dictus fuit: ſup. c. 12: 25:

V. 6. Διελθόντες. Converſio Sergij Proconſulis deſcribi- tur: ubi primò occurrit pugna cum ſeductore, homine Mago; ſicut Samariæ, ſup. c. 8: 9. Satanæ enim Evange-

lij hostis, ut gentes in errore contineat, ne miraculis Apostolorum ad fidem recipiendam adducantur, Magos opposuit, præstigijs illudentes incredulis, æmulando miracula Christianorum: fecit idem in Ægypto coram Pharaone; Exo. 6. Nam plurimum est incantationis & veneficij semper, ubi Ethnicismus dominatur, aut falsa religio. Elymam Evangelista Magum interpretatur: Vetus vocum Biblicorum interpretatio, transgressorem; Pseudopropheta erat; natione Iudæus, sicut Simon Samaritanus, sup. c. 8: 9. Dicitur Barjesu, voce Syriaca, hoc est, filius salvatoris: Homo salutem afferens eam, de qua nunc fama ferebatur in oriente, ex nativitate, miraculis, resurrectione & beneficijs salvatoris. Sic magno titulo dolum tegens, gratiamq; Proconsulis captans, sperabat se ejus ope posse Evangelij doctores à Cypro insula avertere. Proconsul vir prudens, agnita vanitate idololatrica gentilium, aures præbuit homini Iudæo, saniora perhibenti ex scripturis: Iamq; fama miraculorum ac doctrinæ Pauli & Barnabæ permotus, eos quoq; audire cupiens, ad se vocat. Resistit præstigiator Magus, suæ autoritati metuens. Paulus itaq; justo adversus ipsum zelo commotus, adversantem sibi primo verbis castigat: deinde cæcitate punit, ut omnes intelligant, Evangelium non ex hominum voluntate prædicari per orbem, sed Deo autore, cujus virtute miracula fiunt, omni fascinatione diabolica majora. Convincitur Magus doli & imposturæ, ac perversi studij adversus Deum; fitq; manifestum, eum non esse Dei salvantis, sed Diaboli filium, cujus arte & auxilio utitur. Proconsul videns digito Dei superari diabolum & Magum, credit ac miratur virtutem

tutem ac potentiam Dei, oblatam Dei gratiam recipit, cum gaudio & gratiarum actione.

V. 13. *Ἀναχτυπητής*. III. Pars cap. habet primò concionem Pauli ad Iudæos & populum Antiochenum: deinde varium hujus concionis effectum, apud Iudæos simul & Græcos, A Papho Septentrionem versus, in minore Asia, Perga primum occurret; longius verò ingredientibus succedit Antiochia Pisidiæ, ad radices Tauri montis. Iohannes discedit, sive itinris tædio, sive laborum aut periculi molestia permotus; sen cura Matris, sup. c. 12: 12. rerumq; domesticarum: neq; enim quivis quibusvis ministerij laboribus est aptus: quo spectat similitudo de aratro, Luc. 9. Et ædificante turrim: Luc. 14: 28. Quod autem ipsis nolentibus discesserit, patet infra, c. 15: 38. idcirco Paulus eum in visitatione Ecclesiarum assumere noluit.

V. 15. *Μετῆ*. Usitatum fuisse in sacris Iudæorum conventibus Moysen legere & Prophetas, ex hoc loco patet, & inf. v. 27. 2. Cor. 3: 15. Et Lucæ 4: 17. traditus est, Christo liber Esaiæ. Postulant verò præsides Synagogæ à Barnaba & Paulo exhortationem ad populum: sive quia facie ipsis sive fama noti facti sint, sive ex habitu seu quia ex loco què occuparunt: colligimus autem fuisse hanc consuetudinem Iudæis, sicut & hodie nobis, offerendi advenis doctoribus docendæ partes in Ecclesia, ad declarandam concordiam doctrinæ, aut consensum animorum. Ambitiosi autem & inquieti, non facile id permittunt, ut laus universa apud ipsos permanet: neq; etiam de aliorum consensu aut amicitia multum sunt solliciti.

V. 16. *Ἀναστῆς δὲ*. Incepit concio Apostoli, habens Exordium, Narrationem, Propositionem seu transitionem ad

thesin, confirmationem, cum intermissa confutatione & increpatione loco conclusionis. Exordio benevolentiam captat & ad attentionem excitat; 1. Israelitas grata ipsos appellatione compellat. 2. veri Dei cultores dicit, quales videri cupiunt Iudæi, & ut includat religiosos ex Gentilibus, qui cultum veri Dei ex Judæorum conversatione didicerunt.

V. 17. *ὁ Θεός.* Narratio; ex historia nota incipit, probatq; ex gratuita electione Dei, non ex ullo suo merito, gentem Iudaicam in hanc magnitudinem crevisse: quos Deus ex media idololatria, & deinde ex servitute Ægyptiaca ereptos, eduxit Josv. 24. multa cum tolerantia per desertum: sapius ab ijs offensus: Exo. 32. cultu vituli, peccato filiorum Aaron. Lev. 10. seditione Corah. Num. 16. Murmuratione ob aquæ defectum. cap. 20. Et tædiū Man. cap. 21. Scortatione cum Baalpeor, & Moabitibus; cap. 25. Ob quæ peccata cum eos justè perdere potuisset, ignovit tamen, eosq; in terram promissam introduxit; destruens coram ipsis Cananæos. Iterum seditiose agentibus adversus Deum & Samuelem, peccatum condonavit, eorumq; voluntati obtemperans tribuit ipsis Regem Saul, postea Davidem. Reges victorij illustres. Et David cum Deum sæpè graviter offendisset, adulterio, homicidio, & numerando populum: tamen cum ipsum Deus bonis plurimis cumulasset, superaddidit promissionem de Messia. 2. Sam. c. 7: 12. quæ bona, juxta rigorem Divinæ justitiæ, David peccatis suis potius perdidisset: ea tamen Deus ex misericordia tribuit. Dicitur tamen fecisse omnes voluntates Domini, quia fide in Messiam Deo placuit, admonitus seriam pœnitentiam egit, & pœnas inflictas patienter tulit, dans
glo

gloriam Deo Ps. 119: 137. *Iustus es Domine & iusta iudicia tua.*
Et. *Bonum est mihi Domine quod humiliasti me.* v. 71. cultum
Dei verum pro viribus promovit. In gubernatione iusti-
tiam, exercuit.

V. 23. Τέρτα ὁ Θεός. Propositio, quam propter averfio-
nem Iudæorum hæcenus occultat; Postquam verò osten-
dit gratuita esse bona omnia, quæ huic genti Deus præsti-
tit; non propter eorum merita, sed propter Messiam, quem
ex ea gente nasci voluit: jam præparatis Iudæorum animis,
ingerit sententiam de Christo Messia quam probare insti-
tuit. 1. Ratio confirmationis est, quia natus est ex po-
steritate David: erat enim Ioseph & Maria ex domo Davi-
dis. Luc. 1: 27. juxta promissionem, 2. Sam. 7: 12.

V. 24. Περὶ Ἰωάννου. 2. Ratio confirmationis, à præ-
dicatione Iohannis præcursoris; sicut prædixit Malach.
cap. 3: 1. 4: 5. Prædicavit baptismum poenitentiae, ut pa-
rarent viam Domino; sicut prædixit Esa. c. 40: 3. Joh. 1: 23.

V. 25. Ὡς Θεός. 3. Ratio à testimonio Iohannis, qui erat
magnæ existimationis apud Iudæos; cui etiam Messiae di-
gnitatem ipsi obtulerunt. Joh. 1: 20. Quæ causâ fuit, cur
etiam ad Iohannis testimonium eos Christus remisit. Ioh. 5:
33. ipse Iohannis testimonio non egens: ibidem v. 24.

V. 26. Ἄνθρωπος. Repetit captationem attentionis & be-
nevolentiae: & ostendit verbum Evangelij Christi ad eos
missum esse, ut salventur; ad hoc enim missi erant Aposto-
li. ut gentibus & Iudæis apud eos habitantibus, hanc Dei
gratiam prædicarent.

V. 27. Οἱ ἄδ. Occupatio qua occurrit objectioni: Si
Christus quæ prædicatis, verus est Messias, à Deo promissus;
quare non receperunt eum Pontifices & primores nostræ gen-
tis,

tis, sed accusatum coram Pilato & damnatum, cruci affixerunt. ? Respondet Apostolus; non noverunt eum, propter errorem & cæcitatem cordis; quam Dei ignorantiam ipsis Christus objicit, Ioh. 5. & 8. Et quia sine Christo in lectione Mosis versabantur, itaq; obtusi fuerunt sensus eorum, & velum positum est super cor eorum, usq; in hodiernum diem. 2. Cor. 3: 13. Expectabant enim Messiam Regem terrenum salvantem eos ex manu hostium terrenorum. Voluntariam fuisse hanc ignorantiam, & ut vocant, ascitam seu affectatam, probat; neq; enim in universum ignorare potuerunt verba & prædictiones Prophetarum, de passione, morte, sepultura, resurrectione ejus, *quæ per omne sabbatum legebantur.* At damnatus est publico iudicio, & cruci affixus? Respondet, nihil hoc officit officio Messia; cui moriendum erat secundum scripturas: quod argumentum adversus discipulos incredulos Christus urget, Luc. 24: 25. Paulus 1. Cor. 15: 3. & 4. Et populus Iudaicus ignorans exequabatur voluntatem Dei, quamvis aliud intenderet. sup. c. 4. 27. Nec ullam causam mortis in eo invenerunt, confitente Pilato iudice. Et Esa. 53: 9. Huc spectant dicta Mosis, Davidis & Prophetarum de morte, passione & resurrectione Christi; quæ Paulus sine dubio ipsis recensuit & proposito accommodavit. Et hæc est Confutatio, qua refutat ea quæ Iudæi objicere potuissent ad dissuadendum, & impediendum negotium prædicationis Pauli.

V. 30. *ὁ δὲ θεὸς.* Novam propositionem ponit, ostendens Christum resurrexisse ex mortuis: ideoq; esse Deum, & Dei filium, victorem inferni & mortis. Et est quarta ratio probans Christum esse Messiam. Probat id testimo-
niji

nijſ viventium hominum: & Prophetarum prædictionibus, Viva fuerunt testimonia Apoſtoli, & qui enumerantur ab Evangeliftis, & Paulo 1. Cor. 15. Qui viderunt gloriam ejus, & quæ ſe vidiffè teſtantur; Paulus infra c. 22. 2. Cor. 12. Pet. 2. Ep. c. 1. Ioh. 1. Ep. c. 1:1. Et Petrus ſup. c. 10: 41. Prima igitur probatio reſurrectionis Chriſti eſt à testimonio eorum, qui Chriſtum viderunt redivivum poſt mortem, qui adhuc ſunt in vivis: nec ſemel viderunt eum ſed per dies multos, & multi ſimul, & nunc palam eadem teſtantur. 1. Cor. 15.

V. 23. Καὶ ἡμῶν. 2. Ratio, deſumitur à promiſſionibus ad Patres, & Prophetarum vaticinijs: itaq; doctrina Apoſtolorum non diſſentit à Moſe & Prophetis; nec labefactata eſt promiſſio in morte, ſed renovata & ſtabilita in reſurrectione Chriſti. Promiſſio prima fuit de ſemine mulieris, Gen. 2. deinde ad Abrahamum, Gen. 12. tertia ad Davidem. 2 Sam. 7. His addantur vaticinia Prophetarum, quæ omnia in Ieſum Nazarenum quadrant, & in ipſo conſummantur. Confirmat ſupradicta testimonio Davidis, qui Pf. 2. docet Meſſiam eſſe filium Dei, æternum: *hodie*, vox æternitatem denotat, ubi non eſt præteritum aut futurum, initium vel finis. Talem fuiſſe Ieſum probatur, *quia impoſſibile fuit teneri cum in morte* aut inferno, ſicut Petrus explicat, ſup. c. 2: 24.

V. 34. Ὅτι δὲ. Probat idem vaticinio Eſa. 55: 3. *Feriam vobis cum pactum ſempiternum miſericordias David fideles*: hoc eſt, promiſſam Davidi gratiam fideliter vobis ſervabo: ſicut explicat vernacula noſtra verſio. Videtur enim Evangeliſta ſequi verſionem ſeptuaginta interpretum. 3. Itaq; eſt ratio Chriſtum debere ex mortuis reſurgere, alias non

fervasset Deus promissionem, extincto & abolito redemptore in morte. 4. Ratio confirmationis ex Ps. 16. sicut Pet. sup. c. 2. *Non relinques animam meam in sepulchro.* Ubi etiam corruptelam Iudæorum refellit, qui hæc verba de Davide explicant. vide supra cap. 2: 29. Solus enim Christus Divina virtute vicit mortem, & resurrexit: itaq; ipse secundum scripturas est Filius Dei messias, salvator hominum promissus.

V. 38. Γνωσὼν. Positis his fundamentis infallibilibus, jam infert exhortationem ad pœnitentiam & fidem Christi recipiendam: quæ fuit intentio totius argumentationis præcedentis, qua probavit Iesum esse filium Dei, Messiam promissum, salvatorem mundi: hunc ab Apostolis prædicari, offerri peccatorum remissionem, Dei gratiam & salutem æternam, quam benigna voluntate ac spontaneo animo recipere decet omnes, quibus prædicatur hoc Evangelium. Rejicit autem justificationem, quam quærunt per opera Legis, velut ad salutem inutilem; aliàs hunc locum de justificatione operum ex professio tractat in Ep. ad Galatas: ad Rom. 3. videatur etiam cap. 3. 2. Ep. ad Cor. ubi confert ministerium literæ ministerio Spiritus.

V. 39. Ἐν τῷ. Tandem infert propositionem generalem: *Omnes scilicet credentes in Christum justificari*; quam propter aversionem Iudæorum occultavit, donec perverfam opinionem animis auditorum exemerit, & evidentibus argumentis fundamenta jecerit. De fidei justificatione vide plura, Rom. 3. Gal. 3. Eph. 2.

V. 40. βλέπει. Concludit cum gravi comminatione, desumpta ex Abacuc, 1: 5. Spiritus enim fervore concitatus Apostolus; vel ex contumelia Iudæorum, in Synagogis

gis prioribus ubi prædicabat, siue quia in concione fremitus & murmur auditorum notabat: quos retundere necesse fuit, ne eorum exemplo seducerentur credentes. Minatur Deus per Prophetam, traditurum se Gentem Iudaicam in manus Assyriorum, propter tyrannidem Manassis & potentum, qui abjecta lege Dei, sectantur idola; inquisitione durissimâ instituta in omnes, qui eadem impia facere recusant. Unde multa sanguinis effusio, bonorum direptio, oppressio innocentum in iudicio, falsis criminibus objectis; ad promovendam idololatriam, & verum cultum Dei extirpandum. Minatur similia Apostolus Ierosolymitanis, & Iudæis incredulis, rejicientibus Evangelij gratiâ oblatam: (prædixit similia Iudæorum genti Christus, Matt. 24: 2. Luc. 19: 42. 22: 5. Daniel cap. 9: 26.) Ut Iudæi majorum suorum exemplis territi, desinant Evangelij prædicationi resistere, & persequi ministros ejus à Deo missos.

V. 42. *Εξήκοντων*. Posteriore membro hujus tertie partis, apparet quis fuerit eventus seu fructus, prædicationis Pauli. Primò multi ex gentibus conversi ad fidem plenius in doctrina Christiana informari cupiunt: Iudæi quoq; & profelytæ Paulo ac Barnabæ adherentes, confirmantur in fide; sic concio Pauli fructum facit, cooperante Sp. sancto, & fidem accendente in cordibus eorum. Tertiò, fideles conversi reliquam multitudinem adducunt, ad eandem fidem, & ad audiendum verbum Dei.

V. 45. *ἰδόντες*. Iudæi increduli contra, inflammati atq; zelo repleti pro antiqua, ut putant, religione, & justitia operum juxta legem, *ignorantes justitiam Dei*. Rom. 9: 31. qui dicitur *Zelus, sed non secundum scientiam*, Rom. 10: 2. & c. 11: 7. Deinde zelum habent pro gloria temporali, pompa Sacer-

dotali, pro ritibus & splendore templi ac cæremoniarum. Jer. 7: 4. *Templum Domini, templum Domini.* Itaq; Moyſi diſcipulos ſe profitentur, Ioh. 9: 28. Et Pontifices de loco ſuo metuunt. Ioh. 11. 48. Et Chriſtum accuſant quod templum deſtruat cum traditionibus quas habent ex Moyſe. Matt: 26: 61. Et Stephanum, Act: 6: 13. Tertio; Zelo ferebantur adverſus Gentes, quos ad religionis & fidei communionem admittere recuſabant: Sup. c. 10: 3. Itaq; Paulum primò rationibus adoriuntur; quibus deſtructis, ad jurgia prorumpunt & contumelias. Apoſtoli verò à propoſito minimè deterriti nec remittentes, prædicationem urgent, vocationi confidunt, mandata exequuntur, cum comminatione. Iudæis primò prædicandum erat, juxta vaticinium Eſa. c. 2: 3. *Ex Zion exhibit Lex; &c.* Et Matt. 10. Emittuntur primum *ad oves perditas domus Iſrael.* Poſtea *in univerſum mundum.* Matt. 28. Eſa: 49: 6.

V: 48. *Ἀκούοντες.* Iterum celebratur felix ſucceſſus prædicationis Evangelicæ, in Gentibus: nihil enim commovebantur ad blaſphemias voces Iudæorum, ſed audientes ſibi quoq; miſſam eſſe à Deo Evangelij gratiam, ut & illi ſint beneficiorum Chriſti participes, lætabantur. *Crediderunt quotquot ordinati erant ad vitam æternam:* hoc eſt, qui in fide Chriſti permanferunt: illi enim omnes ordinati ſeu prædeſtinati ſunt ad vitam æternam, qui fidem recipiunt & in ea perſiſtunt; fides autem Chriſtum reſpicit. Brentius breviter ſic explicat: *Quod Lucas dicit, Crediderunt quotquot erant ad vitam æternam ordinati, idem eſt quod Johannes ait; Quotquot receperunt eum, dedit ipsis poteſtatem filios Dei fieri, his qui crediderunt in nomine ipſius. Proinde ne in profunda prædeſtinationis abyſſo ſubmergaris, noli prædeſtinationem tuam,*
neq;

neq; in abscondito Dei consilio, (hoc enim explorare non est humana mentis) neq; in teipso, in quo nihil aliud quam perpetuam damnationem reperies: sed in Christo Jesu querere. Hæc ille. Nihil itaq; hic de absoluta illa prædestinatione quæ est extra respectum Christi aut fidei: Elegit enim nos Deus in Christo. Eph. 1:4 & 5. restringit electionem ad fidem Christi; extra quam nulla est electio.

V. 49. Διεφύερον. Alter fructus fama hujus Evangelij & dispersio per universam regionem vicinæ Asiæ.

V. 50. οἱ δὲ Ἰουδαῖοι. Alium tumultum describit: videntes Iudæi successum prædicationis, concitant principes, ut vi ejiciant Apostolos, quos verbis confundere non possunt, abutuntur verò simplicitate mulierum, quæ religiosæ putabantur, ad concitandos pōtentes: quod est Diaboli & pseudodoctorum artificium. 2. Tim. 3; 6. Et in paradiso foeminam prius aggreditur. Expelluntur itaq; Apostoli, non ex civitate solum, sed ex omni regione & territorio subjecto. Apostoli verò juxta mandatum Christi Matt. 10: 14. pulverem pedum excutiunt, ut hoc indicio pateat prædicatum esse ipsis Evangelium, & ab ingratis non receptum: minatur verò salvator, loco citato, talibus pœnas infernales, Sodomæ & Gomorræ graviores.

V. 51. οἱ δὲ. Ne quis putet inanem fuisse Apostolorum operam, deficientibus simul his, qui prius crediderunt; subjungit Evangelista, credentes permanisse in fide, cum gaudio exultantes ex misericordia Dei ac donis Sp. sancti gratiosius.

C A P. XIV.

Describitur hoc cap. prædicatio Apostolorum & miracula

cula facta Iconij: postea Lystris. 3. Reditus per plantatas Ecclesias Antiochiam, nude erant egressi.

V. 1. *Εξέρχονται*. I. Pars cap. De rebus gestis Iconij. Apostoli ejecti ex Antiochia & Pisidiæ finibus, non desperabundi de successu prædicationis, opus relinquunt, mox domum reversi: sed progrediuntur Iconium, non longe distantam, Septentrionem versus, & prædicantes Evangelium, magnam multitudinem hominum convertunt.

V. 2. *Ὅτι δὲ Ἰουδαῖοι*. Oritur iterum seditio: Judæi enim increduli, exemplo eorum qui Antiochiæ seditionem fecerunt, idem hic factitant; sed frustra in initio, resistentibus Apostolis disputatione, doctrina & miraculis, benedicente Deo, qui ministris suis astitit: ut cum multa fiducia & longo tempore opus urgerent, & miraculis doctrinam confirmarent. Notandum verò est miracula pro Divinò testimonio hic adduci, sicut etiam Christus idem testimonium profert suæ missionis ac doctrinæ. Joh. 5: 36: *Ego habeo testimonium majus Iohanne: opera quæ dedit Pater ut perficerem ea; ipsa opera quæ ego facio, testimonium perhibent de me, quia Pater misit me.* Et Ioh. 15: 24. *Si opera non fecissem in eis, quæ nemo alijs fecit; peccatum non haberent, &c. quia nemo potest hæc opera facere, nisi Deus sit cum eo:* sicut fatetur Nicodemus. Ioh. 3. Evangelium dicitur verbum gratiæ Divinæ, quia annunciat gratiam Dei, hominibus exhibitam in Christo: utitur hac phrasi Paulus infra c. 20: 32.

V. 4. *Ἐγένθη δὲ*. Divisa est multitudo; unde patet quantum exiguo tempore creverit in hac civitate religio Christiana, ut dimidia pars Reip. in pates Apostolorum fecisset: perduxerunt huc usq; rem Apostoli, multa suasionem, sine dubio, multa exhortatione, contradicentium

con-

confutatione, disputatione, miraculis, laboribus, periculis ex insidijs adversariorum. Quia verò, crescente nimirum zelo partis adversæ periculum erat, ne lapidibus obrutis Apostolis, seditio oriretur in civitate; Apostoli tale quid sentientes, malunt se subducere, & migrare ex civitate: ne ipsi seditionis autores dicerentur, & Christiana religio propter eos malè audiret: sicut etiam hujus criminis Paulus reus agitur, infra cap. 24: 5. Fugere autem de civitate in civitatem, ad declinandam persequutionem Christus permisit; Matt. 10: 23. Neque enim Evangelij doctrina jubet quemquam, in manifestum vitæ discrimen se conjicere, si possit effugere.

V. 6. *Συνδύωντες*. Recto itaq; itinere pergunt ad interiora Asiæ, videlicet in Lycaoniam: ibiq; commorantes, non solum in civitatibus, sed universam regionem peragrantes, vocant omnes ad Evangelij fidem. Laudabilis est diligentia Apostolorum, qui nullo labore, nullis periculis revocantur, à docendi munere; freti auxilio Divino, & legitimæ vocationis confidentia: & quia desiderio insigni feruntur propagandi Evangelium, ad Dei gloriam, & dilectionem proximi. Cupiunt enim quamplurimos ex condemnationis gurgite eripere, & ex diaboli vinculis liberare.

V. 7. *καὶ τῆς ἀνῆρ*. II. Pars cap. quid Lystris actum sit exponit: primo, prædicato Evangelio, miraculum factum in homine claudo. Est & Lycaonia minoris Asiæ regio, Septentrionè versus progredientibus, à mari per Pisidiam & Iconium ad mediterranea: à Lycaone Rege sic dicta quem Jupiter in lupum convertit, ut est in Poetarum fabulis, Ovid. *Metam.* Ubi cum prædicarent Evangelium & fidem

fidem Christi, ac salutem Gentibus acquisitam per meritum ejus qualia etiam capite præcedente Antiochiæ: ibi forte homo claudus ab utero matris, (quem nulla medicina sanum reddere potuit,) motus fama miraculorum factorum Iconij, concioni interfuit, ἀπὸ τῆς Conc. Paulum intuetur intentius. Paulus, ex diligenti ejus auscultatione ex constanti intuitione intelligens, eum non solum verbis Apostoli credere, sed insuper spem sanitatis concepisse, ideoq; ipsum sanum reddidit.

V. 9. Ἐπι. Fecit id Apostolus voce magna, ut intelligeret omnis multitudo, Divina virtute, per vocem Pauli, sanatum esse hominem. Sic Deus affuit prædicationi, operando miracula, ad confirmationem doctrinæ, juxta promissionem Christi: Mar. 16: 17. Intelligimus autem non semper facta esse miracula, & ubiq;, sed impellente Deo, instinctu peculiari: quod etiam Christus ostendit, Lucæ 4: 23. & declarat exemplo Eliæ. *In veritate dico vobis (ait) multæ viduæ erant in diebus Eliæ: &c. Et Luc. 5: 17. Et factum est una dierum, ipse sedebat docens. Et virtus Domini erat ad sanandum eos.* Non igitur ad arbitrium hominum, sed operante & inspirante Sp. sancto fiebant miracula: ut esset virtus Dei, non hominum. Paulus Sp. sancto repletus dicitur, cum Elymam cæcitate percussit: iup. c. 13: 9.

V. 11. οἱ δὲ ἔθνοι. Effecta deinde describit, miraculi, apud homines idololatrias, qui miraculum non adhibent ad Evangelij confirmationem, sed ad superstitionem Ethnicam; & Divina opera idolis suis assignant, more usitato gentilibus, qui Divina beneficia humano generi præstita, alia Jovi, alia Junoni, Venerialia, Cererive aut Baccho. &c.

tri

tribuunt. Jupiter à juvando quasi juvans pater dicebatur. Cic. de nat. Deorum. l. 2. Dicitur Divum atq; hominum pater, à majoribus autem nostris optimus maximus. Mercurium Deorum nuncium seu oratorem gentiles putarunt; verbum quoq; Deorum; ut est apud Justinum, orat. ad Antoninum, ante med. Diaboli artificio; ut fidem de Christo Ethnicæ impietati conformaret. Gentes enim destitutæ verbi Divini luce, mentem ad Deum invisibilem elevare nequeunt; sed defigunt in creaturas & visibilia, quæ admiratione digna videntur, mundum, cœlum, stellas, Reges etiam virtute claros; unde orta est idololatria. Rom. II. 23. Sap. 14.

V. 12. ὁ δὲ ἱερεὺς. Sacerdos officium ritu Græco exequitur, Deos quos putat Divino honore exornat; sacrificia profert. Creditum fuit in Lycaonia, Regem Lycaonem ob contemptum numinis in lupum fuisse à Jove conversum, Regiam fulmine tactam, cum supellectile & domo Regia conflagasse: itaq; Sacerdos, ne urbs eodem malo afficiatur, Deos quos putat, honorandos esse existimat; ne Jupiter ut antea missò fulmine civitatem absumat. Hi sunt errores ignorantium verum Deum, superbia vero spirituum & hominum malorum affectantium Divinos honores: de quibus Augustinus, *Paulus & Barnabas in Lycaonia, factò quodam miraculo sanitatis, putati sunt Dij, eùq; immolare victimas voluerunt; quod à se humili pietate removens, eis in quem crederent annuntiaverunt Deum. Sed nec ob aliud fallaces illi superbe sibi hoc exigunt, nisi quia vero Deo deberi sciunt. Non enim revera, ut ait Porphyrius, & nonnulli putant, cadaverinis nidoribus, sed Divinis honoribus gaudent. Copiam verò nidorum magnam habere undiq;, & si amplius vellent, ipsi sibi poterant exhibere.*

libere. Qui ergo Divinitatem sibi arrogant Spiritus, non cuiuslibet corporis fumo, sed supplicantis animo delectantur, cui subiecto deceptoq; dominantur, intercludentes iter ad Deum verum: ne sit homo illius sacrificium, dum sacrificatur cuiquam præter illum. l. 10. de civ. Dei, cap. 19.

V. 13. Ἀκούζωντες. Tertio in hac secunda parte describit Evangelista, quomodo affecti sint Apostoli, ad hanc infaniam populi. Consternati ad hanc insignem in Deum contumeliam, ne quid per conniventiam culpæ in eos redundet, primò re cognita, repente exiliunt, turbæ se ingerunt; tunicas lacerando more usitato genti Judaicæ, in re tristi aut horrenda, ostendunt, quam ex animo & seriò factum hoc impium execrentur. Deinde verbis severè eos à facto revocant, errorem patefaciunt & reprehendunt. Tertiò veram de Deo sententiam docent, viamq; ad veri Dei cognitionem aperiunt.

V. 14. καὶ λέγοντες. Ostendunt errare eos vehementer, qui cultum Deo debitū, tribuunt creaturis; seq; Deos non esse, quod putant illi, sed eorū similes homines mortales, quibus cultus Divinus hæud quaquam debetur. Alterū confutationis argumentū desumit ab officio Apostolorum & fine miraculi. Officiū eorum non est, confirmare eos in vano cultu Dæmonū; sed eos verbo Divino ab his vanitatibus convertere & revocare: Deinde per prædicationē Evangelij omnes ad cultū veri Dei adducere; miraculo insuper Evangelicæ doctrinæ veritatē asserere: neq; enim eo factum est miraculum ut sibi Divinos honores captarent. Mirum autem videtur, quod prædicantibus Apostolis fidem Christi, eandemq; miraculo edito comprobantibus; auditores omnia rapiant in contrarium sensum, ad suas vanitates omnia

omnia torquentes. Causa hæc est; Gentiles multitudinè Deorum a veteri, cum audiunt prædicari Christum, putant hunc Deum reliquæ Deorum turbæ esse addendum, quem quidem antea, ut & ejus cultum ignorarunt, Deum patrem Iovem esse existimantes, ut supra dictum est. Sic 4. Reg: 17. Assyrij coloni in Samariam missi, Deorum gentilium numero addunt cultum veri Dei. Tale etiam fuit Atheniensium studium, prædicante Paulo, infra, cap. 17. 18. *Novorum Demoniorum videtur annunciator esse; quia Iesum & resurrectionem annunciabat eis.* Non potest autem vera religio simul cum falso cultu idolorum consistere: quia primo præcepto Divino severè prohibetur: quia Deus zelo maximo fertur adversus omnem idolorum cultum, quem gravi pœna prosequitur, usq; in quartam generationem. Exo. 20. Deut. 5. Quæ causa est quod cum gentiles quemvis Deorum cultum recipiant, Christianorum tamen religioni maxime adversentur, propterea, quia ea omnem alium cultum rejiciunt.

V. 14. *Ἐπι τὸν Θεόν.* Tertio, argumenta jam sequuntur quibus veram Deo sententiam astruit. 1. Est Deus vivus qui omnia vivificat, Ioh. 5: 21. & 6: 57. Non sicut idola gentium muta & mortua, sicut ea describit David, Ps. 115. 2. Argumentum, quia Christianorum Deus creavit omnia, Gen. 1. & sequ. per filium. Ioh. 1: 3. Omnia per ipsum facta sunt: Quicquid enim gentiles de mundi æternitate, generatione, confluxu ex atomis, &c fabulentur: certum est tamen, unum esse omnium rerum principium infinitum, quod Socrates, Plato, Aristoteles, Cicero & saniores alij falsi sunt.

V. 15. *Ὅς ἐν ταῖς.* Occupatio, qua refellit tacitam obje-

tionem gentilium: Non est verisimile, Deorum cultum omnibus gentibus per universum terrarum orbem usitatum, per tot secula, à præstantissimis, potentissimis, & sapientissimis probatum, esse erroneum. Verùm ex his non deducitur necessaria & infallibilis conclusio, sed tantum probabilis: quod fatetur etiam Aristoteles 1. Tap. c. 1. *Probabilia autem sunt, (inquit) quæ videntur omnibus, vel plerisque, vel sapientibus, atq; his vel omnibus, vel plerisque, vel maxime notis & illustribus.* Respondet verò Apostolus, 1. Non instinctu Divino hæc facta sunt, sed permissione Dei irati, propter averfionem eorum à veritate; cum enim in cognitione Dei supra id quod relatatum erat, sapere vellent: *stulti facti sunt, & evaquerunt cogitationibus, prolapsi in errores & turpitudines: itaq; à Deo sunt derelicti.* Rom. 1: 19. 2. Non ingressi sunt viam à Deo manifestatam, sed *vias suas*, juxta proprias adinventiones: sicut de Israelitis etiam errantibus loquitur Sp. sanctus, Ps. 81: 12. *Populus meus non audivit vocem meam, & Israel neglexit me: itaq; dereliqui eos in cogitationibus cordis sui, ut ambulent secundum consilium suum.*

V. 17. Καὶ τῆς. 3. Arg. ab ineffabili Dei bonitate, qui contemptoribus suis non aufert omnem sui notitiam: sed quotidianis beneficijs eos ad sui cognitionem invitatur. Ipse enim obducit cœlum nubibus, imbres mittit & pluvias, ut germinet terra & fructificet; sicut David hæc Divina beneficia celebrat, Ps. 147. A Deo itaq; petenda sunt hæc bona, proventus, annona & fructus, herbæ, ex quibus sustentantur animalia & homines: quibus satiati Dei hæc beneficia agnoscere, & pro acceptis gratias agere tenentur. Id si facerent quod scilicet natura & ratio dicat; utiq; ex his intelligerent esse Deum, qui hæc conservat, regit & lar-

gitur. Sic Apostoli non sine multo sermone & melioria. populum ab idololatria abducere & revocare potuerunt; vana siquidem superstitione induciti, feruntur ad cunctata, & falsa opinione præoccupati, non intelligunt quæ de Christo Apostoli prædicarunt, nec miraculi finem.

V. 19. *Ἐπήλθον* Quarto in hac cap. parte, novus tumultus adversus Apostolos exurgit. Judæi Christi Evangelio semper infensi, ex Antiochia & Iconio, illi scilicet quibus antea Evangelium Apostoli prædicaverunt, zelo adversus successum Apostolorum moti, sequuntur, ut impediunt cursum Evangelij, turbas concitant, ut quos antea velut Deos adoraverunt, nunc ut seductores, magnam levitate ejiciant & lapidibus prosequantur. Hic est spiritus vertiginis, sibi semper contrarius, ac versipellis, qui cum prius multitudinem in veteri idololatria confirmasset, Apostolos vana gloria tentasset; succedente parum dolo, nunc vim parat, & ad id idonea organa in promptu habet, Dei & piorum adversarius perpetuus. Quod hodie per hæreticos semper agit: primo rationibus rem gerit, quod si non succedat, bello & violentia fideles aggreditur. Deus autem qui suos protegit, facit ut incolumes Apostoli, in ministerio sibi credito pergant; cum lato successu prædicationis, Deo promovente negocium, qui ipsis semper adest juxta promissionem Matt 28:20. Pia etiam cura discipulorum notanda est, qui etiam in mortis periculo doctori suo assistunt. Apostoli Derben veniunt, civitatem vicinam, Lycaoniae, sup. v. 6. hac persecutione nihil territi, prædicationis opus urgent; plurimos ad fidem convertunt; dantque operam ne absterriti periculo, Evangelij doctrina aliquid moræ sentiat ex ipsorum remissione aut ignavia; per quam Apostolo-

rum fortitudinem ac diligentiam, magna fit accessio ad fidelium credentium numerum. In hac civitate Deus Apostolos, ex priore periculo ereptos, recreat, felici successu & lætitia, orta ex plurimorum conversione; nec permittit, ut Iudæi eos sicut superius interpellarent. Non est dubium, tentasse Diabolum hic ut antea aliquid, adversus Apostolos: sed potens est Deus, conatibus ejus resistere & persecutioni modum ponere. *Persequutionem patimur, sed non derelinquimur: deijcitur, sed non perimus:* ait Apostolus, 2. Cor. 4:9. Est enim prædicatio Evangelij opus Dei ibidem v. 5.

V. 21. ὑπέστειλαν. III. Pars cap. in qua exponit Evangelista, quomodo Apostoli, absoluto cursu per has Asiæ civitates, revertuntur, visitantes Ecclesias quibus prædicarunt Evangelium, quæ ad ministerium prædicationis attinent ordinantes, & ut deinde reversi sint Antiochiâ Syria, unde fuerunt egressi. Non reputant Apostoli ingratitude eorum, qui eos civitatibus, ejecerunt; magis verò de ijs sunt solliciti, qui fidem ab Apostolis prædicatam receperunt, & in ea perstiterunt.

V. 22. ἐπισημαίνοντες. Quid his contulerint indicat. 1. Confirmant eos, pluribus adhuc ostendendo, solam hanc fidem coram Deo justos facere & salvare. 2. Exhortationem addunt ad constantiam in fide & cognitione accepta; docentes iræ Dei & gravi damnationis periculo abnoxios fieri eos qui eam receptam deserunt, sicut minatur Sp. sanctus Heb. 6. & 10. 2. Pet. 2:20. *Si enim refugientes iniquitates mundi in cognitione Domini nostri & salvatoris Iesu Christi, his rursus implicati superantur; facta sunt eis posteriora deteriora prioribus* &c. Luc. 10:12. 3. Conditionem fidelium in hoc mundo ijs exponunt, ne imminente periculo aufugiant,

ant, sed pramoniti sese obfirment, ad perferenda pericula, propter Dei gloriam; & reminiscantur eorum quæ prædixerunt Apostoli. 4. Ne putent frustra esse perferenda hæc mala, propter solam cognitionem fidei: itaq; consolationem addunt, docentes hunc esse ingressum ad aternam gloriam: *Levis hæc tribulatio & momentanea aternum pondus gloria parit.* 2. Cor. 4: 17.

V. 23. *χειρὸν τῆς χάριτος.* 5. Ecclesijs prospiciunt de ministris idoneis, eosq; ad ministerium docendi ordinant, & Ecclesijs præficiunt. Modus eligendi talis erat, 1. suffragijs eos creant, *χειρὸν τῆς χάριτος*, hoc est, manuum extentione, seu elevatione, usitata in electione personarum ad officia publica: hac enim voce utitur etiam Paulus, 2. Cor. 8: 29. eodem sensu & de re eadem. Hujus etiam vocis notatione intelligi etiam manuum impositionem, probat electio Pauli & Barnabæ, supra cap. 13. Timothei 1. Tim. 4: 14. 2. Tim. 1: 6. quem etiam hoc ritu sacris ministerij initiatum, fuisse, Apostolus indicat. Progressa est verò primitiva Ecclesia, ad hoc opus, cū precibus, jejuniis & magna devotione, ante electionem, ut Deus, cujus sunt futuri ministri, negocium dirigeret; & post, ut ordinatum donis Sp: sancti instrueret: hoc enim ut fiat Christus præcepit Matt. 9. *Orate Dominum messis ut det fidos operarios in messe sua.* Factum est hoc in Electione Matthiæ, sup. c. 1. & Pauli ac Barnabæ ordinatione, sup. c. 13. Cumq; sint duæ partes essentielles ex quibus constat Ecclesia, non potest ulla esse vocatio aut ordinatio legitima, nisi ex utriusq; partis consensu; ut supra dictum est. cap. 1. de electione Matthiæ, unde etiam plura de hac quæstione petantur. Sunt autem operarij Dei, cujus est Messis. Matt. 9. *Legati Christi.* per quos Deus

exhortatur, 2. Cor. 5: 20 qui posuit verba sua in ore eorum. Esa. 59: 21. Ft Luc. 10. *Qui vos audit me audit.* Et *Sicut misit me pater, ita & ego mitto vos.* Job. 20. *Cui remiseritis peccata remittuntur ei.* ibidem. & Matt. 16. Res est magna quæ agitur, itaq; non subjicitur arbitrio humano; sed Deo hic autore & directore opus erit: Divina igitur electio & ordinatio hic quærenda est, à ministris & Ecclesia, quibus Deus hanc rem commisit; ut sit efficax ministerium ad Dei gloriam, & hominum salutem.

V. 24. *καὶ λαλήσαντες.* Quid in reditu egerint ulterius explicat; loquuti sunt verbum Dei in Pergem; nullam occasionem intermittentes, spargendi caelestem doctrinam. Antiochiam autem reversi, referunt quid Deus per ipsos effecerit; omnia ad Deum referentes; qui ex mera sua gratia, dignatus est Evangelij doctrina illuminare gentes, & Sp. suo mentes & corda ad fidem recipiendam, aperire. Manent autem diu Antiochiæ in mutua fidelium congratulatione, propter successum Evangelij & ob ulteriorem confirmationem fidelium.

C A P XV.

DICTUM est cap. 13. posteriorem hujus historiæ partem esse bimbrem; prioris autem membri, partes quatuor: absoluta autem parte prima, in duobus capitibus precedentibus, sequitur nunc altera quæ hoc 15. capite absolvitur. Quatuor sunt capitibus partes, in prima, autores & causa dissentionis, cum statu quæstionis describitur: quam sequuta est disquisitio, & legatio Ecclesiæ Antiochiæ, ad Apostolos praesides & Ecclesiam Jerosolymitanam.

V. 1. *καὶ πῖνα.* Autores hujus dissentionis ac ἐπεθοξίας
erant

erant, ex judæa descendentes, Pharisaica opinione antea imbuti, & postea ad fidem conversi. Causa & occasio hujus erroris, videtur fuisse *κακοζηλία* converforum judæorum, qui putabant Evangelium Christi legem & doctrinam Mosis destrueret; quæ tamen Divinitus tradita erat: ideo Pharisæi Christum Mosis opponunt, Joh. 9: 28. Hi itaq; ex Iudæa, putant utriusq; benè consuli, si credentes Evangelio etiam servent ritus ac legem Mosis, infra v. 5. addunt autem necessitatem, sub periculo scilicet salutis. Ut qui ritus hosce non servet, non poterit per fidem Christi salvari. Hæc hæresis á diebus Christi usq; afflixit Ecclesiam, ad hodiernum diem: nam hinc originem traxit Pelagiana perfidia, quorum vestigia nunc premunt Papistæ, in justitia operum; unde natæ sunt propositiones: *Bona opera sunt necessaria ad salutem.* Et; *Nemo unquam salvatus est, sine bonis operibus.* Tales etiam fuerunt illi, qui Galatarum Ecclesiam perturbarunt; contra quos multis disputat Paulus in Epist. ad Galatas, & docet circumcisionem & ritus, fidei non solum nihil conferre, sed etiam obesse. *Si circumcidimini, ait, Christus vobis nihil proderit.* cap. 5. Et ostendit verum usum legis.

V. 2. *Γενομένης.* Deinde oritur disceptatio vehemens, adversus pseudodoctores hosce, Pauli scilicet & Barnabæ, qui erant præcipui doctores ac præsides, Ecclesiæ Antiochenæ: Barnabas quidem ab Apostolis missus, sup. c. 11: 22. qui Paulum socium assumpsit: & per annum integrum ibi conversabantur; prædicantes Evangelium. ibidem v. 25. Tertio legatio describitur, cujus principes fuerunt Paulus ac Barnabas: comitum verò ipsis adjunctorum nomina non exprimuntur: Paulus meminit Titi. Gal. 2: 1. Mittuntur

Ierofolymam: unde apparet hos pseudoapostolos prætere-
dere auctoritatem Apostolorum, qui Ierofolyimis resede-
runt, & seniorum, qui primi fuerunt præcones Evange-
lij Christi; horum igitur auctoritate reprimenda erat pseu-
dodoctorum protervia. Non quod non intelligerent
Barnabas & Paulus quæstionem, ut solvere potuerint; sed
quia Ierofolymitanorum auctoritate abusi, pseudoapo-
stoli in his non acquieverunt. Status quæstionis erat:
An qui ad fidem Christi convertuntur, teneantur juxta
Evangelium Christi, etiam legem moralem & caremonia-
lem servare, & an hoc sit necessarium ad salutem.

V. 3. *ὁμιλία*. Quarto iter faciunt per Phœniciam, fines
Tyri & Sidonis, & Samariam, quo jam pervenit Evangelij
doctrina: fratres deducunt euntes, intellige honesto co-
mitatu, sumptibusq; necessarijs instruunt; quo indicant
favorem causæ Apostolorum, adversus pseudoapostolos.
Transeuntes verò per Ecclesias, eas afficiunt lato nuntio
conversionis gentilium: nam haud parum erigit fideles
amplificatio Ecclesiæ. *Et. 60: 5. Tunc videbis & efflues, mi-
rabitur & dilatabitur cor tuum, quando conversa fueris ad te mul-
titudine maris.* Eodem hoc gaudio afficiuntur & exultant A-
postoli, Seniores & Ecclesia Ierofolymitana: maximè pro-
pter miracula, & dona miraculosa, quæ Deus edidit ad con-
versionem gentium, ostendens se velle etiam gentes redu-
cere ad fidem & veri Dei notitiam: quod tamen fidelibus
Judæis, & ipsis insuper Apostolis erat incredibile; ut supra
dictum est capite undecimo.

V. 5. *Ἐξάντησαν*. Quinto, peracto itinere, postquam
Ierofolymam est perventum, offendunt Schismatis auto-
res, Phariseos ad fidem convertos, adversum se confurgen-
tes.

tes in conspectu Apostolorum, asseverantes eadem: videlicet circumcisionem & legis observationem necessariam esse ad salutem. Illi veterem sententiam de ritibus & externa legis observatione, quam ad salutem sufficere arbitrati sunt retinentes, assumunt quã prevalere vident Evangelij fidem, & his conjunctis, cum Christianis reconciliationem tentant. Erat igitur eorum conversio mera hypocrisis; & reconciliatio intendebat oppressionem doctrinæ Christi, cum reductione veteris fermenti, quod Christus damnavit. Matt. 5. 6. & 7. & cap. 23. Nec defuerunt impostoribus argumenta, pactum enim circumcisionis à Deo ipso dicitur pactum æternũ. Gen. 17:7. & 13. quod qui non servat, exterminabitur. Deinde abrogata circumcisione, tollitur lex Divina, quæ est aterna, Divinæ justitiæ regula, cujus nec apicem sublatum Christus voluit, Matth. 5: 18. Tertio aperitur janua flagitijs ac sceleribus, hoc retinaculo sublato. Quarto, quia etiam Apostoli circumcisionem & ritus legales observant: nec est quicquam horum in gente Iudaica abolitum.

V. 6. *Συνήχθη* Cap. II. Pars capitis, ipsa synodus & concilium Apostolorum, sit congressus, & Apostoli convocatis presbyteris, de proposita questione dispiciunt, quid definiendum sit consultant. Presbyterorum ordo fuit ministrorum, qui in primitiva Ecclesia provectioris ætatis seligebantur, propter gravitatem & multiplicem rerum usum, scripturarum quoq; majorem scientiam, quæ singula in juvenilem ætatem non cadunt. Et in hodiernum usq; diem consuetudo continuatur, ut adulescentes & majoris experientiæ viri Ecclesijs præficiantur. Ab Apostolis distinguuntur presbyteri, qui Ecclesijs regendis & informandis

adhibebantur, & ab his diaconi, qui his, & ad eorum dispositionem Ecclesijs ministrabant. sup. c. 6. 1. Tim. 3: 12. Philip. 1: 1. Episcopi & Diaconi dicuntur. Tales presbyteros huic concilio interfuisse dubium non est, quia ipsis concedita fuerunt mysteria Dei, & *εισνομήα*. 1. Cor. 9: 17. Mal. 2. *Labia Sacerdotis custodient scientiam*: &c. 1. Cor. 4: 1. Fortasse etiam affuerunt viri politici, scientia rerum Divinarum conspicui, ut quibusdam placet: verum id Evangelista non exprimit; & si affuerunt, non est tamen dubium præcipuam partem consultationis fuisse penes Ecclesiasticos. Nam Petrus & Iacobus sermone præsumunt, sententiam proferunt, tacentibus omnibus: Conventus actus est, ex mutua conventionem Apostolorum, quod vox innuit. Neque enim hic ulla nominatur potestas, quæ Synodum indixerit, aut fratres convocaverit; sed si ab aliquo factum est, ordinis id ratione factum esse putandum est, & hoc ex mutua conventionem fratrum; quod vox *συνήχθησαν* innuit: Non ex papali auctoritate, quam quidem Sp. sanctum hic studiose & de industria declinare, ex textu manifestum est.

V. 7. *Πόλλης*. Acta synodi nunc describuntur: primò Apostoli disquisitionem admittunt, ut ab utraq; parte argumenta proferantur; idq; operose, & multis verbis utrinq; factum esse, historia indicat. Deinde Petrus ut in collegio Apostolico senior, Apolorum sententiam proferens, veritati de hac questione calculum adjicit. Neque sua opinione hic Apostolus nititur, sed repetens historiam de conversione Cornelij & gentilium, sup. c. 10. Divinam testificationem profert. Prædicavit gentilibus Christum, sine ulla mentione legis aut circumcisionis, mandante Deo; ut patet ex loco citato. 2: dedit fidem, audientibus Evan-

gelium: non ex auditione legis. Gal. 3: 2. Rom. 3: 21. 3. Deus idem, scrutator cordium, videns sinceritatē fidei & poenitentiae illorum, recepit eos credentes in gratiam, propter Christum. 4. Testatus est hanc veritatem conversionis ac receptionem in gratiam, miraculo missionis Spiritus sancti, sicut in ipsos Apostolos. sup. c. 10: 44. Gal. 3: 5. eodem argumento utitur Paulus. 5. Conjunxit eos reliquæ fidelium Ecclesiæ, sine exceptione, hoc est, tribuens incrementum fidei ac renovationis gratiam, illis, sicut his qui ex circumcissione, ut appareret nobis & omnibus fidelibus, quomodo in fide, caritate, spe ac bonis operibus crescerent, operante in ipsis Sp. sancto: quanquam legis ritus non servarent, nec operibus confiderent, sed fidei in Christum, ut per eam salventur. Non est ergo necesse ad ritus legales cogere hos, quos Deus sine lege jam antea salvos fecit: præsertim non discernente Deo, aut mandate, ut his jugum legis imponatur.

V. 10. *Nŭv 81. 6:* Conclusionem infert additis novis rationibus. Frustra, ait jugum legis conversis è gentibus imponitur, cum eos Deus sine lege justificet. Deinde, Deum tentat, qui remittente Deo legis onus, & sine lege salvante, jugum hoc iterum attrahit, Deo non mandante. 3. Si maximè velimus in lege justificari, erit ea nobis impossibilis, sicut & patribus nostris: quam si neq; patres nostri proficere potuerunt, quomodo poterint gentiles? *Quid ergo dicemus? quod Gentes quæ non sectabantur justitiam, apprehenderunt justitiam, justitiam autem quæ ex fide est: Israel vero sectando legem justitiæ, in legem justitiæ non pervenit. Quare? Quia non ex fide; sed quasi ex operibus: offenderunt enim ad lapidem offensionis &c.* Rom. 9: 30.

V. 11. Ἀλλὰ. 4. Ostendit extra Christum nullam esse salutem. Sed objicient : At patres nostri in lege salvati sunt ; respondet, etiam illi in fide Messia venturi sunt salvati, hoc est in fide Christi, quem omnes Christiani pro Messia recipiunt. De hac patrum justificatione ex hoc loco adversus Pelagianos multis agit Augustinus, cont. duas Epist. Pelag. l. 1: cap. 21. Paulus justitiam operum & justitiam fidei perpetuo inter se opponit. Rom. 3. 4. 8: 2. 2. Cor. 3. justitiam legis appellat *ministerium mortis*. Gal. 2: 16. & cap. 3. fidei justitiam dicit *operationem spiritus*; operum vero justitiam, *justitiam carnis*. Divina igitur autoritate & Spiritus sancti judicio, legis justificatio & circumcisio abolita est. Ad quid igitur fuit data lex? Respondet Paulus, ad disciplinam: Gal. 3: 19. *propter transgressiones, donec veniret semen*. Et v. 21. *Si data esset lex que posset vivificare, verè ex lege esset justitia.* &c. Rom. 3: 3. *Quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur per carnem, misit Deus filium suum;* &c. Et v. 21. *Nunc autem sine lege justitia Dei manifestata est, testificata à lege & Prophetis.* Quem locum accipit Augustinus de lege morali & cæremoniali; contra Hieronimum; de Sp. & litera cap. 29. Lutherus de servo arbitrio part 3. Brentius quoq; in hunc locum cum Hieronimus de lege cæremoniali tantum accipiat. Hoc est *jugum oneris, & virga humeri ac baculus exactoris*, quem Messias auferet, & perfringet; Esa. 9: 4.

V. 12. Ἐστίν. Tertio in hac capituli parte, effectus orationis Petri describitur: quæ quia ex Divina revelatione, & promissionibus ad Patres factas autoritatem ducit, huic nemo contradicere audet, sed omnes conticescunt: Paulus verò & Barnabas eadem confirmant, narrantes quomodo Gentibus, sine hoc legis jugo, prædicatum fuerit Evan-

gelium, quam prædicationem etiam Deus pluribus miraculis comprobavit. Consequens est, decere nos in doctrina ea, & conversionis modo ac salutis ratione, quam tot miraculis comprobavit, ratamq; habuit, etiam acquiescere, nec adversus Deum pugnare aut altiora sapere velle.

V. 13. *Μετὰ δὲ.* Quarto, Iacobi oratio sequitur, cujus pars prior, Petri, Pauli atq; Barnabæ sententiam probat: altera de adiapheris consilium suppeditat. Erat hic Iacobus Alphei, Matt. 10: 3. Nam Zebedæi filius ab Herode sublatus fuit, sup. cap. 12. Primò Exordio resumit narrationem Petri, de vocatione Gentium. Postea rem eandem confirmat, ostendens gentium conversionem à Deo per Prophetas esse prædictam.

V. 16. *Μετὰ ταῦτα.* Verba sunt Prophetæ Amos cap. 9. 11. prædicentis dispersionem Iudæorum & exteminationem imperij eorum; erectionem verò & restaurationem domus Israel tempore hujus dispersionis, per prædicationem Evangelij in Iudæa, Edom & apud omnes gentes. Ubi videtur Divinus vates primò agere adversus eos qui adhuc invidebant gentibus beneficia Messia, ut sup. c. 11: 2. Deinde docet non admodum sollicitos esse oportere, de legis & reip. Iudaicæ restauratione, adducendo ex gentibus convertos ad Iudaismum, sicut Profelytas, ad amplificationem regni Iudaici, quam intenderunt pseudo Apostoli, ex opinione Pharisaëorum de regno mundano. Magis vero laborandum esse de spargenda doctrina Evangelij per universum orbem terrarum; quæ dilatatio Ecclesiæ haud parum retardatur, hac legis prædicatione, ritibus, & operibus quæ ad salutem nihil profunt. Nulla in hoc vaticinio mentio circumcisionis aut legis sed prædicationis &

conversionis; quam suo more Sp. sanctus verbis mundanis describit: sicut Dan. 7. *Regni ejus non erit finis.* Luc. 1: 33. *Regnabit in domo Jacob in aeternum.* Micha toto quarto & quinto capite, hanc eandem rem agit; quam Pharisei, & hodierni quoq; Iudaei de temporali regno accipientes, à Christo mediatore aberrarunt, & salute excidunt.

V. 18. Γνωστὸν. Objiciunt Pharisei & pseudoapostoli: Num Deus voluerit tanto tempore affligere, legis & caeremoniarum pondere, populum suum: & postea in Evangelij & salutis communicatione, gentes his aequare, & ab onere legis immunes servare; legemq; Divinam, Divina voce traditam, in tanta hominum frequentia, penitus abolere & abrogare? Quæstio eadem est laborantium in vinea; Matt. 20: 11. Respondet Apostolus Jacobus; *Notum est Domino opus, suum à seculo:* hoc est; Si Deus hoc voluit, & ante secula sic disposuit, & per Prophetas prædixit; quis ei contradicet? quis impedit? An nobis ægre ferenda est hæc Divina bonitas erga gentes? Matt. 20: 15. Nam Deus quod constituit exequetur; etiam nobis invitis: nec Matt. 20. denariū à prioribus repetijt, ad murmur postremorum; nec majora murmurantibus tribuit, sed justa.

V. 19. Διὸ ἐγὼ. Suum suffragium reliquis addit; ratione adposita: nam cum supervacua sit & frustranea hæc circumcisionis additio, ad prædicationem Evangelij: insuper perturbat, & inquietas reddit conscientias converforum. Stimulus enim conscientiae semper hæret in corde eorum qui volunt ex operibus justificari, dum cineris & sanguinis adspersione & lotionem externa, aut refecatione præputij, intelligunt peccata & labem internam abstergi non posse: Heb. 9: 9. Aut. cum vident omnibus operibus adhærere pec-

peccati defectum, deformantem ea, ut impura sunt, in conspectu Dei, & insufficientia ad salutis meritum.

V. 20. Ἀλλὰ Secundo, hac sua responsione Apostolus monet, de quibusdam notatu dignis, in vita & conversatione gentilium: quæ quidem non exigit ut opera ad salutem necessaria, vel ut justificationis causam; (hoc enim primario concilij decreto, in quod etiam ipse consensus, est reprobatum:) sed alio fine sicut dicitur.

Ἀπέχεσθαι Respicens Apostolus causam dissidij, inter Judæos & gentiles conversos: videt eam consistere in conversationis modo, & quibusdam ritibus atq; vitijs lege prohibitis, quæ in Gentibus abominabantur Judæi; & ideo cum ipsis nec conversari, neq; cibum capere sustinebant: arbitrantes nec verè nec plenè eos ad Deum verum esse conversos, sed ad huc hære in veteri impietate; sicut olim Samaritani. 4. Reg. 17. Unde erat inter Judæos & Samaritanos simile dissidium. Ἀλλοθρησκια secundum Suidam, est contaminatio ex sacris prohibitis: & infra dicitur ἑδωλοθύτων hoc est, quod idolis est sacrificatum. De hoc oblatorum esu Paulus Romanos informat, Rom. 14. & Corinthios 1. Cor. 8. Idola colere lege Divina prohibitum est; vesci autem his quæ idolis oblata sunt, non prohibetur simpliciter & in universum: sed propter infirmos; hoc est, ne tuipse, non satis informatus, hæsitante conscientia edas, aut te vescentem videat infirmus, & scandalizetur. A suffocatis autem & sanguine lege prohibitis. Lev. 3:17. Deut. 12. Et Gen. 9:4. qua prohibitionem etiam suffocata comprehensa sunt, quorum sanguis in venis oclusus prohibetur; Lev. 11:39. ejusq; usus Judæis abominabilis, usitaus vero gentibus, conversationem dirimebat; tutius

N n n

pro-

propter scandalum abstinetur. Scortatio quoq; , lege Divina manifestè interdicta , apud Gentiles habebatur libera : Sicut Terentianus ille senex fatetur. Et Paulus propter hanc Corinthios vehementer insectatur 1. Cor. 6: 15. Hæc Iacobus Apostolus apud Gentiles corrigenda judicat, partim propter mandatum Domini, partim etiam propter conversationem cum Iudæis conversis, ne ipsis præbeatur offensio. Sicut egregie hunc locum Explicat Lutherus in lib. de concilijs. Sine iugo hæc servanda proponuntur, quæ extra decalogum præcipiuntur; id est, liberè, saltem propter infirmos, quæ extra scandali casum, servari vel omitteri libere possunt.

V. 21. *Μαυσῆς*, Tantum de Gentibus: Iudæis vero non prohibendam esse censet lectionem Mosis, consuetam à temporibus antiquis; propter Legem Moralem, & forensam huic genti latam; ut etiam ritus liberè vel servant vel omittant; à quibus tam cito avelli nequeunt, propter consuetudinem antiquam. Modo firmiter teneatur principale concilij decretum; Opera Legis ad salutem nihil conferre, sed fide in Christum omnes salvari, & salvatos esse. Et quia Moses omni Sabbatho legitur, in Synagogis Iudæis; in civitatibus Gentilium: magna foret Iudæis. offensionis & dissensionis causa, si Gentiles omnes Iudæorum leges ritusq; contemnerent. Cedendum est igitur hinc Iudæorū infirmitati dum in fide crescant & corroborentur.

V. 22. *Τόπ.* III. Pars cap. Epistola decerti Apostolici, cum legatione ad fratres Antiochenos & Ecclesias Syriæ. Postquam de universo negotio constitutum est: mittuntur ab Ecclesia viri, qui testentur Ecclesijs gentilium de sententia Ecclesiæ Ierosolymitanæ; quia Pauli ac Barnabæ fi-

des suspecta esse potuit, propter superiorem contentio-
nem cum pseudoapostolis. Mittuntur à tota Ecclesia, ut
intelligamus concordasse omnes, doctores cum auditori-
bus, in data quæstionis explicatione. Sic Deus impiorum
& Satanæ conatus, ad finem Ecclesiæ salutarem convertit.
Mittunt autem viros maximæ existimationis, ut major ha-
beatur fides: qui potentes erant verbo exhortationis &
informationis, ad consolationem & confirmationem con-
verforum.

V. 23. *Γράψαντες*. Ad majorem fidem, ut absit omnis,
dubitatio; literas addunt, quibus decreti summa contine-
tur, brevibus expressa; sed uberius à legatis explicanda.
Apostolorum & Seniorum nomen præficitur, fratrum quoq;
fidelium, ut intelligatur consensus: nec Antiochenis solis
scribunt, sed universæ Syriæ; ut pateat quam latè pervase-
rit erroris corruptio aut fama. In hac prima Epistola parte
autores ejusdem, & quibus sit scripta indicant.

V. 24. *Ἐπισθῆ*. Deinde confutationem præmittunt,
seu reprehensionem impostorum: quod est oratoribus fa-
miliare, cum animi auditorum prava opinione occupati,
aut in diversas sententias distracti sunt. 1. A nobis exe-
untes, (ajunt.) hoc est, cum videri velint esse membra ve-
ræ Ecclesiæ, progressi ex societate docentium & rectè senti-
entium in Ecclesia, horum consensum præferentes deci-
piunt: Sicut olim Caroloostadius Theologus Vittenber-
gensis, Lutheri collega; & Calvinus Philippi discipulus &
amicus. 2. Effectus describitur; verba dant, à veritate rei
longius absunt: deinde perturbant vos, à simplicitate fi-
dei divellunt, conscientias opinionibus fluctuantes & du-
bias reddunt. quo verbo de ijs utitur etiam Paulus Gal. 1:7.

Sunt aliqui qui vos conturbant & volunt pervertere Evangelium Christi. Tertio, docent hanc doctrinæ corruptionem adferre interitum animarum, destruendo salutarem doctrinam, salutis causam. Quarto, negant quod illi asserunt, à se missos, aut mandatum habere.

V. 25. *Éδοξε*. 3. Monent ut legatis fidem habeant, quorum nomina exprimunt. Pauli quoq; & Barnabæ, auctoritatem, adversus caluminam pseudoapostolorum vindicant, sibiq; carissimos esse ostendunt; hoc est, in fide consentientes; neq; perperam docentes de lege & ritibus. In doctrina verò Christi synceros tamq; fervidos, ut non dubitaverint vitam & omnia carissima pro fide Christi exponere: unde etiam scire poterint eos fideles esse Evangelij præcones. Hoc enim ne faciant benè sibi cavent pseudo-doctores, quorum finis est gloria & utilitas propria. Hæc si non sufficiant, adsunt Iudas & Silas, testificantes eadem, ut absit omnis dubitatio.

V. 18. *Éδοξε* 2. 4. Decreti sententia exponitur; ubi
 1. Spiritum sanctum decreti autorem faciunt, ut intelligamus à Deo autore proficisci ea, quæ consentiens Ecclesia ex Divina revelatione & scripturis sacris definit. 2. visum est etiam & ipsis, velut organis, quibus usus est Sp. sanctus, in definienda controversia hac insigni. *Non enim voluntate hominis allata est olim Prophetia; sed Spiritu sancto impulsu, loquenti sunt sancti Dei homines.* 2. *Pet. 1: 21:* 3. finem exponunt decreti; scilicet ne graventur conscientia, & laqueus seu jugum ipsis injiciatur; sed ut ab his liberati, consistant in libertate in qua vocati sunt, & antea rectè informati. *Gal. 5: 1. State, & nolite iterum jugo servitutis contineri,* Cur necessaria dicantur qua hic præcipiuntur, supra dictum est: videlicet

licet, necessitate mandati Divini, prohibentis cultum idolorum & scortationem; partim etiam lege caritatis, ne offendantur Judæi nuper conversi: quo argumento suadent Apostoli, ut juxta legem Paulus votum habens, caput radat. Act. 21: 20. ne tumultum adversus ipsum exitet multitudo credentium Ierosolymis, quia ad ipsos perlatum fuit, eum esse contemptorem legis. Sic in hac tertia parte cap. 1. Decernitur legatio. 2. Epistola exaratur. 3. sequitur legationis expeditio.

V. 30. οἱ μὲν. Congregatio multitudinis, ostendit negocium spectare ad universam fidelium multitudinem, non ad paucos infultos, ut apud papistas. Illi lætantur accepta hac consolatione; unde patet, quanta anxietate sint affecti, ex hac perturbatione pseudoapostolorum. Judæ quoque & Silæ, legatorum fides & industria laudatur: erant Prophetæ; hoc est, scripturarum interpretatione insignes, qui plerumque est hujus vocis sensus in novo testamento. Oritur autem in conscientijs auditorum consolatio magna, cum intelligunt Deum sibi ex gratia propitium esse, propter Christum, sine meritorum nostrorum respectu; cum ad abolenda peccata & placandum Deum minimè sufficientia opera nostra peccatis infecta.

V. 33. Πονή^ς καρτῆς. Legati nisi negotio bene expedito non discedunt: nec antea à fidelibus dimittuntur. Sic hi plenam informationem sitiunt: illi munus sibi creditum ritè absolvere cupiunt. Insuper ne quid turbarum iterum oriatur; legati operas sic partiuntur, ut alter Ierosolymam abiens, de re bene transactâ, lætum nuncium fratribus referat; alter Antiochiæ doctrinæ sinceritati intendat, & adversarios reprimat. Paulus vero & Barnabas re-

cepta autoritate, & ab adversarijs liberi, prædicationis opus urgent, magno cum successu.

V. 36. *Μετὰ δὲ.* Quarta pars capituli, de contentione Pauli ac Barnabæ agit, de visitatione Ecclesiarum Cypri & Asiæ. Accingit se historicus ad tractatum sequentem: Et ut primum de contentione ista principum virorum in Apostolatu, apud gentes, agamus: describit Evangelista diffensionis occasionem & causam. Iohannem hunc intelligimus esse eundem, quem sup, c. 13:5. secum in ministerium assumpserunt; qui & postea v. 13. vel periculo territus, vel molestiam fugiens, vel Matris cura, ut supra dictum est, relictis illis discessit. Hunc Barnabas reversum, & studium offerentem, volebat itineris socium assumere; sive pœnitentia prioris inconstantia motum, sive quia matrem Ierosolymis habitantem habuit, Barnabæ plus familiaris erat. Paulus contra, gravem causam prætendens, inconstantiam priorem, ne & nunc imminente periculo, aut molestia impatiens, similiter in medio cursu deficeret, malo exemplo Christianis noceret, & ipsi ministerio necessario destituerentur.

V. 39. *Ἐγένετο δὲ.* Notandum est verò ad *περὶ ὄξυσμόν*, seu aggravationem affectus iracundia litem prorupisse; usq; ad separationem sociorum carissimorum, per quos tanta bona Sp. sanctus effecit: quæ erat illustrium virorum in Ecclesia insignis infirmitas, ob rem non admodum magnam; adeo ut Barnabas iratus discederet. Favor autem causæ Pauli major apparet in fratribus, qui ipsum traditum gratiæ Dei, à se humaniter dimiserunt, cum Sila cujus antea mentio facta. Recencentur ista, ut intelligamus sanctos, ab humanis affectibus & infirmitatibus liberos non esse

esse: de quibus etiam conqueritur Paulus Rom. 7. & 2. Cor. 11. & 12.

V. 41. Διέρχετο. Officium describitur eorum, quibus plurimum Ecclesiarum cura commissa est; non solum laborandum esse, ut ad fidem erudiantur & convertantur plurimi & conversi suis moribus & arbitrio relinquuntur: verum ut visitatione confirmentur, videatur quibus opus est, in quibus deficient aut laborent; quæ corrigenda aut restauranda sunt, circa mores ritus, ministerium: definiendi casus, coercendi contumaces, & quicquid ad bonum ordinem requiritur constituendum. Et hic incipit pars III. prioris membri, in secunda parte hujus historiae, sicut dictum est, initio cap. decimitertij.

C A P. XVI.

Agit hæc Pars. III. de Ecclesiarum visitatione, in quibus antea prædicavit Evangelium Apostolus, & de ulteriore progressu in Macedoniam & Græciam, vocante Spiritu: idq; duobus capitibus sequentibus & parte capitis decimioctavi. Caput hoc 16. duabus partibus absolvitur: I. Pars describit visitationem Ecclesiarum Asiæ, in quibus antea docuit Apostolus; cum his quæ in civitatibus Asiæ gesta sunt; usque ad versum 11.

V. 1. Κατῶτιθε. Visitat Apostolus Ecclesias Pisidiæ & Lycaoniæ, in quibus afflictiones multas sustinuit, ab adversarijs Judæis sup. c. 13. & 14. veritus ne fideles contradicentium calumnijs victi, deficerent. Invenit tamen plures fideles persistentes in fide Christi & de fide ac industria Timothei testificantes: ex qua credentium constantia, verisimile est multo gaudio recreatum Paulum, ad spem bonam

nam de successu prædicationis. Timothei hujus matrem & aviam honorifice nominat Apostolus. 2. Tim. 1: 6. quarum fidem magnopere extollit : ut intelligamus fideles conjuges cum infidelibus cohabitare posse, docente eodem 1. Cor. 7: 12.

V. 3. *Τένν.* Causam cur Timotheum circumcidit, Evangelista exprimit, non quod id sit necessarium ad salutem; sed ut tutior esset ejus conversatio cum Iudæis, qui cum incircumcisis conversari aut cibum capere detrectabant; ut patet exemplo Petri, sup. c. 11: 3. Fecit id libere, ut commodius ministerio ejus uteretur apud Iudæos, quorum Synagogæ erant in civitatibus Græcorum: ne hæc res exigui momenti, prædicationi officeret. Contra si contendant pseudoapostoli, necessariam esse circumcisionem ad salutem: sicut Act. 15: 1. & Gal. 2. Paulus Titum Gentilem in societatem assumptum, non circumcidit; ne Iudæis adversariis cedere videretur, in re libera Gal. 2: 3.

V. 4. *σι; δὲ.* Quid præcipuè egerit Paulus apud Ecclesias, ostendit; certum est in capitibus Christianæ religionis eum amplius erudisse, & confirmasse fratres convertos: id enim erat primarium institutum, quod indicat versus sequens; confirmabantur, ait, in fide. Insuper Ecclesias informabant, de ratione circumcisionis & rituum, ex decreto Apostolico, adversus pseudoapostolos, qui eos vel antea perturbarunt, vel in posterum supervenient, eos turbaturi; sicut etiam Galatas, longe dislitos, postea perturbarunt. docent verò, juxta caritatem fraternam, utendum esse ad iaphoris, ne ex horum usu, & conversatione nostra perturbentur infirmi, sicut superius definitum est, cap. 15. Hujus visitationis, ut & prioris prædicationis, lætus effectus sub-

se-

sequitur, videlicet plurimorum conversio, & incrementum Ecclesiæ: sic fidelium operariorum labor, *non est in vanum in Domino.* 1. Cor. 15: 58. Est autem hoc exemplum Timothei & Titi, praxis ejus decreti, quod Ierosolymis fecerunt Apostoli, & est libertatis Christianæ specimen, factis expressum. Sic Paulus Iudæis factus est Iudæus &c. ut omnes lucrificeret Christo. 1. Cor. 9: 19.

V. 6. *Διελθὼν*. Deinde ostendit Evangelista, qua occasione Apostolus, Asia relicta discesserit in Macedoniam. Phrygiam verò & Galatiam regiones Asiæ, versus Bosphorum & Pontum pertranseuntes, cum & hic prædicare velent Sp. sanctus vetuit, ne hic aut in ulla parte Asiæ prædicarent, adeoq; nec in Mysia aut Bithynia, positis in harum regionum medio. Varia est interpretum sententia de hac prohibitione Sp. sancti; Papistæ putant, digniores fuisse Macedones, quibus prædicaretur Euangelium; Calvinistæ Macedones electos dicunt, Asiaticos reprobatos: sed falluntur utriq;. Nam si dignitas spectatur; omnes æq; sunt indigni: *Conclusit Deus omnia sub peccato* Rom. 3: 9. *ut omnes obstruatur, & obnoxius fiat totus mundus Deo: ibidem.* v. 19. *Ut omnium misereatur.* Rom. 11: 32. *Exclusa est omnis gloriatio.* Rom. 3: 27. Eph. 2: 9. Tit. 3: 5. Nec necesse est cum Sacramentarijs ingredi prædestinationis aut reprobationis decretum, & abyssum occultæ voluntatis Divinæ; ne scrutando majestatem, opprimamur á gloria. Fallit principium Calvinianum, Deum occulta voluntate rejecisse Asiaticos; ut loquitur in hujus loci explicatione Gualterus. Nam & hi paulò post fuerunt conversi, ut patet ex 1. Epist. Petri cap. 1: 1. quâ his populis inseribit; Et ex Pauli Epist. Galatis inscripta. Et infra Paulus ex Macedonia reversus, cum in

Græcia prædicasset, progressus est in Syriam; inde Ephesum; indeq; discedens, *perambulavit ex ordine Galaticam regionem, & Phrygiam, confirmans omnes discipulos*; infra cap. 18: 23. & cap. 19: 8. Unde patet Apostolorum, in hac priorè transitu, aliquid seminis Evangelicæ prædicationis reliquisse: Et cum in vicina Lycaonia prædicatum fuit; non potuit non aliquis converforum, aut saltem fama Evangelicæ doctrinæ ad eos pervenire. Illustres hîc erant Ecclesiæ; nec procul abfuit Ephesus, ubi Paulus biennio docuit, ubi Timotheum reliquit, Ephesi & totius Asiæ Episcopum: non fuerunt igitur hi populi à Deo rejecti. Causam verò hujus prohibitionis Deo soli notam dicimus, itaq; nihil hîc addit Evangelista; & nobis hic tutius est cum Paulo & Luca aliquid ignorare, quam vana afferre. Deo sic placuisse clarum est: sive quia Macedones maturiores erant ad messem, ut loquitur Christus Matt. 9. Et præviderit Spiritus sanctus, majore cum fructu prædicaturum Apostolum in Macedonia: Sive quia in his Asiæ locis, aliquid luminis Evangelicæ doctrinæ accensum fuit, nihil autem in Macedonia, Deumq; propterea his misertum, misisse Apostolum. Certum autem est, hoc itinere per Macedoniam & Græciam, eximium fructum fecisse Apostolum; & magnum hominum numerum fuisse conversum. Quod si vero ulterius progredi quisquam velit; quærendo cur Deus hos populos convertat, illos vero non? aut cur rejectis his, ubi antea sonuit vox Evangelij, assumat alios, verum Deum ignorantés? Erit hæc quæstio alia, & eadem quam tractat Apost. cap. 9. 10. & 11. ad Romanos; unde etiam petatur solutio. Veram autem rejectionis causam Salvator exprimit, Matt. 23. in fine, & Joh. 3: 19. *Hæc est judicium, quia lux*

venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras quam lucem: erant enim opera eorum mala.

V. 9. καὶ Ἐγγυα. Ex hac inhibitione Spiritus sancti, haerentem Apostolum, & dubium quid fieri oporteat; jam ipsum Sp. & revelatio Divina erigit ac instruit, jubetq; ire in Macedoniam. Angelum ei apparuisse verissimile est, in forma aut habitu viri Macedonis. Deus enim ministerio angelorum utitur ad salutem hominum, & infra Cap. 27: 23. Paulo naviganti angelus asstitit: Petrum ex vinculis & carcere liberavit; sup. cap. 12. Sic dirigente Deo totum negotium: perlatum est Evangelium per orbem terrarum. Paulus hac Divina vocatione certior factus, non distulit ire in Macedoniam; haud dubitans, ut qui ipsum ad opus vocasset, etiam conatibus successum daret ad salutem hominum, ac sui nominis gloriam.

V. 11. II. Pars cap. de prædicatione & afflictione Pauli agit, ejusq; liberatione miraculosa. Samothracia, est insula Samos, Junonis & Pythagoræ patria; Sybillæ quoq; Samiæ, cujus fertur de Christo vaticinium: *Tu enim stulta Judæa, Deum tuum non cognovisti, ludentem mortalium mentibus, sed & spinis coronasti, horridumq; fel miscuisti.* Virgilius *Treijciamq; Samum, qua nunc Samothracia fertur.* Hinc in maritimam Neapolim, Philippis vicinam. Dicta videtur hæc civitas à Philippo patre Alexandri, conditore aut restauratore: in quam devictam Romani coloniam duxerunt.

V. 13. τῆς. Synagogam hinc Judaicam fuisse constat, quæ extra moenia civitatis constituta, sacris Iudaicis frequentabatur die sabbathi: patet quam fuerint averfi civitatis incolæ, ut veri Dei cultum intra moenia civitatis non

admitterent; vtriti sine dubio imperatoris Romani severitatem, cui subiecti erant. Tria in hac civitate memorabilia commemorat Evangelista: 1. De Lydiæ conversione. 2. De liberatione puellæ ex spiritu Pythonico. 3. De captivitate & liberatione Pauli. Et primò loquuntur mulieribus quæ convenerunt ad sacra, in quibus Lydia, sive proprio nomine, sive ex patria sic dicta; erat enim ex Thyatira, Lydiæ civitate, inter Pergamum & Philadelphiam media. Opulentam fuisse patet, ex preciocissimis mercibus, quæ Regibus & principibus viris solis in usu erant. Deum coluit, ritu Iudaico, sive ex Iudæis parentibus nata, sive aliâs religione imbuta; sicut Cornelius, sup. c. 10, coluit Deum precibus ut patet, & audiendo lectionem Prophetarum, usitatam in congressibus; tertio beneficentia quam mox declarat erga Apostolos. Itaq; aliqua fuit in illa veri Dei cognitio, & desiderium veritatis cognoscendæ. Huic Deus aperuit cor; antea enim Pharisaico fermento, quod ubiq; prevaluit infecta, odio Christianæ religionis ferebatur: verbo autem Evangelij, quo gratia Dei & Spiritus sancti dona offeruntur, cor apertum est: (non immediato influxu, secundum Schuencfeldium;) Patet id clare ex verbis Pauli, Rom. 10: 17. *fides ex auditu est: auditus autem per verbum Dei.* Gal. 3: 5. *Qui ergo tribuit vobis Spiritum, & operatur virtutes in vobis: ex operibus legis, an ex auditu fidei?* Deus enim per ordinaria media dat fidem; videlicet per preces, *Dabit Sp. sanctum petentibus:* Luc. 11: 13. per verbi diligentem auscultationem, ac meditationem: *Lex Domini immaculata est, convertens animas: testimonium Domini fidele, sapientiam prestans parvulis.* Ps. 19: 8. Esa. 55: 10. *Verbum Dei confertur nivis & pluvia fructificantis.* 1. Cor. 1: 21. *placuit Deo per stultitiam*

tiam predicationis salvos facere credentes. Nec inest verbo vis magica inhærens; sed est organon per quod conversionem operatur, Sp. sanctus. Si verò quærat, possit ne Deus hanc conversionem operari per se, immediate? Respondet Paulus loco citato, sic placuit Deo. 1. Cor. 1: 21. Quæritur cur non etiam pluribus audientibus, Deus cor aperuerit. Respondetur; non negat Evangelista alijs quoq; cor apertum fuisse; Lydiae autem conversionem ut maximè memorabilem commemorat, opulentæ mulieris, raro exemplo. Matt. 19: 24. 1. Cor. 1: 27. Aperuit verò etiam Deus cor domesticorum ejus. Deinde propter præstantiam fidei ejusdem, quæ domesticis etiam fidem suavit, quæ Apostolos in domum suam recepit; non caruit ea res periculo, quod ex tumultu subsequente apparet; inf. v. 19. Tertio, ut intelligamus fidem non esse opus nostrum, sed donum Dei. Apostoli inviti domum ejus ingrediuntur, veriti fortasse, ne opulentam & magnæ autoritatis fœminam in periculum conjiciant: urget ea vehementius, ut de integritate fidei suæ ipsis documentum illustre præbeat: si inquit, judicatis me fidelem.

V. 16. *Éπίθετο*. Alterum membrum hujus secundæ partis, de ejectione spiritus Pytonici ex puella fatidica. Apollo Pythius dicebatur propter Pythonem draconem, quem sagittis confecit, adhuc admodum puer: ut habent Poëtarum fabulæ, Delphicum erat Apollinis oraculum, præ cæteris clarum gentilibus, propter responsa quæ dabat; unde etiam à Regibus frequentabatur, ac donis insignibus ornabatur. Porphyrius Apollinem & Deos ex astris prædicere putat, & falli posse: quem refellit Eusebius l. 6. de demonstratione Evangelica. Gentiles verò

prædictionum cupidi, futura prædicentes magnis muneribus affecerunt, unde magnus quæstus erat pythonicis, sic dictis propter vaticinandi artem, similes sacerdotibus Apollinis. Quæ libido futura sciscitandi, Christianâ fide repressa fuit quodammodo, mandatosciscitæ Divino prohibita; vix tamen cessat in universum, quibusdam adhuc consulentibus sagas ac veneficas de morborum remedijs, conjugijs, ablatorum receptione, rebusq; futuris; quæ est quædam turpis idololatria & cultus Diaboli. Nec probanda est astrologia ea, quæ ex astris de hominum fortunis & infortunio prædicit. Esa. 47: 9.

V. 17. *Ἄνθη*. Testificatio hujus mulieris, quia à diabolo profecta erat; licet vera esset, tamen à Paulo rejicitur; sic etiam à Christo rejectum est testimonium Diaboli; Matt: 8; 29. Matt. 1: 23. Luc. 4. 35. *Et increpavit eum Iesus, dicens, Obmutasce, & exi ab eo.* Diabolus enim suo testimonio, non reddit homines certos, sed dubios de veritate; cum sit mendax, & Dei ac veritatis inimicus, erga homines invidus: unde neq; adest ei intentio salutis hominum procurandæ. Sequeretur autem potius ex ejus testificatione, Apostolos esse à diabolo missos, si ab ipso testimonium accipiant, non à Deo. Itaq; eum Apostolus hæc verba sæpius iterantem, compescuit & eiecit: ostendens diabolum cum Christo nulla in parte convenire, et in ipsis esse potentiam Christi, ad reprimendum diabolum, & ad asserendam veritatem Evangelij virtutē Divina, neq; egere testimonio maligni spiritus, in præjudicium fidei Christianæ.

V. 16. *Ἰδύσας*. Tertium membrum hujus partis, de afflictione Apostolorum, orta ex repressione immundi spiritus, & vanæ superstitionis: res erat in se turpis, ex impotura diaboli quæstum facere: maluit tamen in his tenebris

Bris hæere, quam veritati cedere; hæc enim est mentis humanæ cæcitas: de qua Christus salvator conqueritur. Joh. 3: 19. Et hæc est in plurimis condemnationis causa.

V. 20. *καὶ πρὸς τὰς ἀρχαί.* Quod est adversarij veræ religionis, familiare, veram causam turbarum occultant, sicut hæ turpis idololatriæ mentionem non faciunt, ne sui lucrj; sed culpam in religionem reiiciunt, novam eam, & Romanis hominibus infuetam clamant: non licere, sine Senatus Romani consensu & autoritate, eam recipere, aut in civitate sua exercere.

Claudius enim paulo ante Iudæos, propter fidem Christianam Roma expulit. Suetonius in Claudio. cap. 25. Accusant itaq; Apostolos, non quod Pythoni se opponant, aut lucrum eorum avertant: sed religionem prætendentes, ut seditiosos pacisq; publicæ perturbatorès, ac Romanæ majestatis reos, unde civitati periculũ immineat, eosq; ad urbis magistratum deferunt. inf. c. 17: 7.

V. 1. *καὶ συνέπιπεν.* Plebs furit; magistratus reos causam dicentes non audit, nec in fundamenta & rationes doctrinæ inquirat, sicut Berœenses, infra c. 27: 11. sed temerario impulsu populi & delatorum, actionem inchoant ab executione: cujus eos postea pudet.

V. 23. *Πολλὰς.* Magistratus ut culpam effugiat, sine mora virgis cædi jubet Apostolos, & in carcerem conijci. Mos enim erat seditionis, preduellionis, aut capitalis sceleris reos, virgis examinare, ut veram sceleris confessionem exprimant: maximè, cum Reip. res agitur. Sic Paulum examinare jubet tribunus Romanus, infra cap. 22: 24. Diaboli instinctu hæc facta sunt, concitantis hostes adversus religionem Christianam; quia prævalente ea, videt concidere omnem idolomaniam, & Dæmoniorum cultum: & in

præ-

præsenti, ejecto Pythone cessat fallax divinatio, immundi spiritus, & cessat cultus Diaboli. Custodiuntur itaq; Apostoli, sicut capitalis criminis convicti, arctâ custodia.

V. 25. *κατὰ δὲ*. Quo animo fuerint in custodia hinc apparet. 1. Spc bona in Deum, cujus erant ministri: qui suos ex periculis sæpius eripuit. sup. cap. 5: 19. Petrum cap. 12. 2. orant ut afflictis adesse velit, cursum Evangelij juvare, & *ostium sermonis aperire*; sicut etiam Paulus vinctus orat; Col. 4: 3. 3. Deum laudant, qui futurorum sciens, prædixit hanc insaniam gentium adversus Christum per prophetam Pf. 2: 1. sup. c. 4: 24. Deinde qui ipsos dignos habuit, qui talia perferant pro gloria ejrs; sicut Petrus cum cæteris virgis cæsus, Deum laudat sup. c. 5: 42. Orant autem sonora voce, ut testentur captivi cæteri, constantiam eorum, quia in afflictione non deficiunt á fide.

V. 26. *Ἄφρω δὲ*. Miraculosa liberatio describitur, & potentia Divina, in liberandis afflictis, adversus tyrannorum potentiam; ubi neq; claustra, nec vincula captos detinere possunt. Custos autem carceris, videns apertas januas sciens dira supplicia sibi esse parata, si captivi effugerint; maluit sibi ipsi vitam adimere, quam mortem & cruciatus cum ignominia, pluribus inspicientibus perferre. Gentiles ut ignominiam effugerent & supplicia graviora, sibi ipsis manus intulerunt: sicut Lucretia apud Livium, ne in stuprum consentire videretur; Cato etiam, ne in manus hostium perveniret. Refert Dion Cassius Rom. Hist. l. 43. quorum exempla Saul imitatur, ne vivus Philistinorum ludibria sentiret. Fortes habebantur hujusmodi, sed sunt revera molles, quia quæ ipsi graviora putabant, ea perferre non potuerunt. Rectius Susanna, quæ mortem ignomi-

miniosam perferre maluit, quã scelus admittere Deumq; offendere. Peccat enim adversus quintum præceptum, cum impœnitentia qui seipsum interficit; & signa sunt desperationis non fortitudinis. Est ergo hic primus miraculi effectus, terror & anxietas conscientiæ, intellectu præsentia & virtute Divina. Intelligit se esse peccatorem, quod etiam agnoscit in conscientia: videt insuper Deum præsentem, ultorem omnis iniquitatis, potentem eripere eos, quos ipse ad magistratus iniquum mandatum, dura custodia iniquè afflixit. Nec potuit seipsum ad fidem recipiendam disponere, quamvis docentes antea audiverat, sed desperabundus magis à Deo recedit, ac vitæ exitum quaerit.

V. 28. ΕΦώνησε. Legis operatio præcessit: Paulus Evangelij solatio ipsum revocat & benè sperare jubet: docet miraculi finem non fuisse, ut ipse pereat, sed ut salvus sit ipse & domus ejus, non solum salute temporali; formidabit enim Magistratus audito miraculo, & ipse culpam effugiet. Sed insuper damnatione liberabitur, & à tenebris impietatis deducetur, in lucem cognitionis Dei, & salvabitur in æternum; fitq; hæc concio efficax virtute miraculi, cum antea non crederet verbo. Est igitur ea altera virtus miraculi, accedente verbo: dispositio ad recipiendam fidem, ut fiat docilis. Tertia est operatio cum δεισμοφύλαξ humiliatus se subicit Apostolis, & eorum informationi.

V. 31. Iam Apostoli hominem benè ad fidem recipiendam dispositum, plenius informant verbo Evangelij Christi: ille accepta fide baptizatur, & cum domo sua universa, Ecclesiæ fidelium conjungitur & salvatur. Et hæc erat

verbi atq; miraculi operatio postrema & finis ultimus; conversio scilicet peccatoris ad Deum; cujus qui & quot sint gradus, ex hoc exemplo fit manifestum.

V. 33. καὶ παραλάβαν. Fructus fidei describitur: opera caritatis edit in afflictos, lavit vulnera eorum ex plagis inflicta, & curam adhibet; deinde cœnam apponit, signa lætitiæ ostendit, (Sp. sancti hæc est operatio in fidelibus) Deo gratias agit, pro fide data & notitia salutis; quam postea prætulit gratiæ dominorum suorum, quos antea tantoperè metuit: nunc omni terrore excusso, fidem amplectitur. Nec minimus in eo fidei fructus apparet, qui omnes quoq; domesticos, intellige uxorem, liberos, famulitia, propinquos, una ad fidem adductos baptizari voluit.

V. 35. Ημερα. Magistratus, sive pœnitentia præcipitis judicij, sive rumore miraculi territi, cum de Apostolorum innocentia plenius rectiusq; statuerent, dimittendos esse sentiunt: quo nuncio carceris præfectus hilaris, Apostolis benè cupiens latum nuncium dimissionis, ex sua simplicitate defert. Paulus autem intelligens obesse id negotio Evangelij; si velut crimen confitentes, dimissi clam discedant, cupit omnibus notam fieri suam innocentiam, sicut nota fuit publice illata injuria: itaq; adversus magistratus expostulat, jus suum urget, ministrorum Evangelij auctoritatem salvam cupit. Civium Romanorum, albo inscriptorum privilegium erat, ne quis magistratus eos puniret, nisi Romanus, ad id peculiariter à Senatu ordinatus, vinculis autem, carcere aut plagis multare, capitale erat. Catilina parricida civium dicitur à cicerone: Scelus est, ait idem, vincire civem Romanum. Ilii intelligentes Paulum esse civem Romanum, magis metuunt, itaq; illata injuriæ

juriam veniam petunt, rogantq; ut ex rupe discedere velint, veriti, ne si remaneant in civitate, major tumultus oriatur. Illi discedentes Lydiæ conversæ domum prius intrant, converforum fratrum conventum agunt, eosq; hortantur, ut constantes persistant in fide Christi.

C A P. XVII.

Apostoli ex civitate Philippenfium profugi, pergunt ad interiora Macedonia, & per civitates vicinas Theffalonicâ perveniunt, quæ est caput Macedonia, fita in intimo finu Thermoico qui Græciam à Macedonia dividit. Tria in hoc cap. commemorantur præcipuè, unde tres fiunt partes capituli. I. de his quæ Theffalonicæ gesta sunt agit.

V. 2. *Kαρι δὲ*. Quare Synagogas Iudæorum plerunq; sit ingressus superius diximus, detumenda enim fuerunt doctrinæ principia ex antiqua revelatione Patribus facta & Prophetis, quarum custodes erant Iudæi. Et quamvis averfa erat gens Judaica, & adversus doctrinam Evangelij seditiosa, tamen multi fuerunt ad fidem conversi, in civitatibus, ubi prædicabant Apostoli. Juxta vaticinium Esa. Rom. 9: 27. & 29. Et cap. 11: 5. Disserebat ex scripturis; desumens probationes ex Mose, Davide & Prophetis, sicut Petrus, sup. cap. 2. Stephanus cap. 7. Philippus cap. 8: 35. Paulus cap. 13: 16. Ex receptis utrinq; principijs. Et quia scandalo crucis præcipuè avertentur Iudæi à fide, cum putarent Christum fore Regem terrenum: Paulus contra ex scripturis docet, ipsum pati oportere ac mori: resurgere & in cælum ascendere: regnum autem Christi in terris fore spirituale. Omnia ista ostendit in Iesum Nazarenum

quadrare, & hunc propterea esse Messiam, in scripturis promissum: nec expectandum alium.

V. 4. *καί πινες*. Quidam ex Iudæis crediderunt, ut supra dictum est; hic igitur fuit fructus concionis Pauli. Græci quoq; conversi, soliti Synagogas Iudæorum ingredi, quorum religionem probarunt, quam intellexerunt pleniorum de Deo cognitionem tradere, quam Gentilium superstitionem: & ideo *σεβόμενοι* dicuntur.

V. 5. *Ξιλόζαντις*. Alter effectus, apud incredulos, qui concitata malorum turba, hospitium Apostolorum petunt, ut Apostolos in turbam productos, lapidibus obruant. Sic Evangelium *quibusdam est odor vite ad vitam, alijs verò mortis ad mortem*. 2. Cor. 2: 16. Apostoli intelligentes periculum, se subducunt: quos cum non invenissent, in Iasonem hospitem sæviunt, eunt accusant, quasi sceleris conscium, aut cum seditiosis conspirantem. Accusatio autem talis erat, qualis etiam adversus Christum. Luc 23: 2. *Hunc invenimus subvertentem gentem nostram, prohibentem dare censum Casari, & dicentem se esse Christum Regem*. Sic Apostoli orbem concitant: (*οικαμήμεν*) Romanum scilicet imperium: qua voce utitur Lucas cap. 2: 1. cum census ageretur imperij Romani. 2. Decreta Casaris contemnunt, forte de religione proposita. 3. Regem alium prædicantes, majestatis rei aguntur. Non erat autem ignotum Iudæis, Iesum quem prædicant, crucifixum esse & mortuum: sed quia eum resurrexisse docent Apostoli, inde impij calumniam nectunt, quasi hoc Rege duce, insurgant adversus Casarem; & hoc fine orbem imperij commoverant. Iason in hospites beneficus, cum alijs fidelibus vim patitur: quo-

quorum tamen excusationem ut sufficientem acceptat magistratus, eosq; absolvit.

V. 10. *οἱ δὲ ἀδελφοί.* Fratrum nuper conversorum pietas in Apostolos describitur qui eos à periculo liberatos, deducunt Berœam, Thessaliæ civitatem. Et hic incipit II. Pars capituli de his quæ Berœæ gesta sunt. Commendat autem Evangelista Berœenses, ut generosiores cæteris Thessaliæ incolis, *εὐγενέστεροι*, sive nobilitate generis, sive candore, animoq; ingenuo, rectius judicandi de Evangelij doctrina, ex ipsis principijs unde deducitur; non autem ex opinione, quam è Pontificum & principum Ierosolymitanorum, aut etiam Phariseorum traditione hauserunt. Breviter, non ex hominum placitis, sed ex autoritate Divina; predictâ à Prophetis, tempore completâ, & miraculis confirmatâ. Philippenfes autem & Thessalonici Romanam autoritatem veriti; & primorum gentis Iudaicæ auctoritatem sequuti; veritatem amittunt. Berœenses contra, laudabili exemplo studioq;, doctrinam Evangelij, cum scriptura conferunt, & inde fundamenta sui consensus desumunt: juxta consilium Salvatoris, Ioh. 5: 39. *Scrutamini scripturas.* Et ibidem, v. 46. *Si crederetis Moysi, utiq; crederetis & mihi, de me enim ille scripsit.* Et hoc erat animi verè generosi & candidi: itaq; eos Sp. sanctus commendat. Quia autem tota synagoga aut societas laudatur, consequens est præcipuos primum recepisse Evangelium, postea ad eorum exemplum credunt cæteri, non Iudæi solum, sed & Gentiles, dignitate præstantes; mulieres & viri. Fœminas prius nominat, forte promptiores ad recipiendam fidem, ideoq; hac laudis prærogativa dignas.

V. 13. *ὡς δὲ.* Apostolorum fortuna semper eadem, im-

riorum seditionem etiam hic sentiunt: & diabolus veritatis hostis, cum videt autoritate præcipuorum fidem recipientium reprimi tumultum infidelium, concitat sua organa, quibus antea usus est Thessalonicæ, ut tumultum hunc quoque excitent. Paulus, fratrum adminiculo usus, fuga sibi consulit; secundum præceptum Christi, Matt. 10: 23.

V. 16. *Ἐν δὲ ταῖς*. III. Pars capituli; in qua commemorantur quæ Apostolus Athenis gesserit. Expectat autem Silam & Timotheum, socios in Evangelij prædicatione, qui una testificarentur de veritate doctrinæ, qui in laboribus docendi ipsi assisterent, operam præberent in Baptismi & sacramentorum ministerio, in Cathecumenis audiendis ac informandis. Fidem etiam & autoritatem auget, ministrorum in doctrina consensus, & mutua laboris communicatio. Tria in hac parte notanda proponuntur: colloquium Pauli cum Atheniensibus, & varium eorum de hac doctrina iudicium. 2. Concio Pauli in Areopago. 3. Eventus & effectus concionis. *Παροξύνετο*, concitabatur Spiritus Pauli, quadam commotione vehementi; ut non sustineret sociorum adventum præstolari. Notat Brentius ad hunc locum non incommode, commotionem fuisse Spiritualem, sine ira & verborum contumelia: quæ distinguenda est ab illa carnali, quæ ex fastu, iracundia, & vindictæ cupiditate proficiscitur. Causa hujus commotionis exprimitur; videlicet, contemptus veri Dei, & idololatria turpissima, apud homines doctos & cultissimos, in civitate populosa & potentissima: miserabatur enim tenebras intellectus, & triste exitium tot hominum aberrantium à veri Dei noticia. Sux autoritatis oblitus, non expectatis socijs, & ministris, solus se in colloquium ingerit, cum Iudæis

dæis suo more primum, & Gentilibus colentibus Deum, aſvetis religioni & ſacris Iudæorum: æd & propalam in foro cum quibuscunq; , reprehendens ſuperſtitionem & idolorum cultum, ac veri Dei notitiam inſinuans, ut eos in ſalutis cognitionem deducat; & hoc quotidie, unde magna diligentia perſpicitur.

V. 18. *Τὴν δὲ τῶν.* Erat Athenienſium civitas imperio potens; & præterea omnis humanæ ſapientiæ Schola celeberrima, in toto terrarum orbe, ubi docuerunt Socrates, Ariſtoteles, Plato, Xenocrates, Cratippus, Clearchus & alij plurimi: quo confluebat eruditionis & ſcientiæ cauſa juventus præcipua Aſiæ, Europæ & Ægypti. Ubi, ſicut ſit ſapè, per amulationem doctorum, diverſi in diverſas ſententias abierunt, ſuam quiſq; propugnantes. Unde nati ſunt Epicuræi Stoici, Cynici. De quibus Cicero in Tuſculanis & Academicis quæſtionibus; Eufebius de præparat. Evang. De ſummo hominis bono ſeu felicitate inter ſe certant magna contentione; quam Epicuræi ponunt in voluptate, non ſolum illa beluina corporis, ſed maxime in ea quæ animo percipitur, ex ſapientia & ætionibus honeſtis. Talem fuiſſe Epicuri ſententiam probat Seneca, illuſtribus Epicuri dictis, quibus plurimas Epiſtolas ſuas claudit. Deum verò negant curare res humanas, cum ſit id alienum à natura Divina, & ipſum redderet infelicem, propter curarum multitudinem: metum quoq; incuteret hominum animis, & ſecuritatem voluptatis tolleret. Stoici contra, putant omnia fato ferri; ſummum bonum collocant in virtute, & ἀπάθεια & abolitione omniũ affectuum, ut ex dolore triſtitia nulla, nec ex voluptate gaudium in animo ſequatur. Utriq; Chriſtianam fidem, ut ſibi adverſan-

fantem oppugnant. Paulus contra, aliam beatitudinem prædicat, fidem Christi beatum facere, eam esse omnium virtutum compendium: Deum omnia gubernare, in vita futura præmia unicuiq; aut pœnas pro factis reddere. Quidam verò differentem contemnunt, ut nugæ spargentem: alij ex veteri superstitione, putant afferri ab ipso cultum cuiusdam numinis antea incogniti. Alij enim populi alios Deos coluerunt, & alienorum Deorum cultum sibi sectandum, sic persuasi, sumpserunt; ut pestem, famem, tempestates, aut alia mala imminencia effugerent. Jer. 44. *Postquam cessavimus sacrificare Regina cæli & libamina offerre, indignimus omnibus, gladio & fame consumpti sumus.* Sic varie affecti fuerunt Sapientes Græci, ex doctrina Apostoli, nec potuit quisquam ex naturalis sapientiæ principis, doctrinam de Christo percipere. 1. Cor. 1: 2. ubi sapiens, ubi scriba, ubi disceptator hujus sæculi? nonne stultam fecit Deus sapientiam hujus mundi?

V. 19. *Ἐπιδόξωμαι.* Novitate doctrinæ hujus moti Athenienses, ducunt eum ad Areopagum, ubi area erat ad conventum populi, & locus editus, ex quo concio habebatur ad populum: ut libere dicentem de religione audirent. Causam hujus desiderij ostendit Evangelista, non tam esse cogitationem Dei, & veræ religionis quam novitatis studium, ut discant de religione aut re nova disputare, & alios confundere: quale est plerunq; ingenium eorum, qui laudem scientiæ quærunt, & inter alios excellere cupiunt. Non fuerunt itaq; de salute æterna animarum solliciti, sed temporalis gloriolæ cupiditate accensi, vanæ scientiæ laudem quærebant. Et hæc est scientia quæ inflat. Col. 2: 8. & 18.

V. 22. *Σπαθαίς δὲ*. 2. Sequitur in hac tertia parte concio Pauli ad Athenienses : constat exordio, propositione, confirmatione, cui confutatio inferitur, in fine de fide Christi nonnulla insinuat cum exhortatione. Viri Athenienses ait ; hac enim simplici compellatione contenti, satis sibi honorificum putant, ab illustri ea, & per orbem terrarum celeberrima civitate denominari: ignoravit enim vetustas eam titulorum vanitatem, quæ nunc in usu est. In exordio convincit eos superstitionis, & ostendit eos vano dæmonum cultui minium esse deditos; *δεισδαίμονες* dicuntur supersticiosi dæmonum cultores. *Δεισδαίμονια ἤψατο τῆς πόλεως*: superstitio civitatem invasit. Budæus ex Plutar. *Δεισδαίμονές τε*; Dæmonum timori & cultui nimium dediti; scilicet in summo gradu.

V. 23. *Δικερχόμενοι*. 1. Argum. à multitudine simulacrorum, de qua, ne offendantur, paucis innuit. Non possunt enim omnes esse Dij, cum ex doctrina eorum propria, unum sit principium primum; Ex septimo & octavo phys. Arist. & 12. Metaphys. Et ex timæo Platonis. Stoici quoq; & Epicuræi unum Deum agnoscunt. Socrates item. Unde si est unus Deus, supremus & summus, frustra colimus Dæmonia Deorum simulacra. Hæc innuit saltem Apostolus. 2. Arg. sumit ab ara inscripta ignoto Deo: itaq; cum sint Deorum seu Dæmonum cultores supra modum studiosi; fatentur tamen, adhuc aliquod numen ipsis esse incognitum. Sic rejecto errore propositionem profert: Ego annuncio vobis Deorum maximum, Deum verum, Deum Deorum; quem vos colitis quidem, sed quis sit, & qualis, hoc ignoratis. Hoc mihi verò jam explicandum erit. Athenienses sicut principes erant omnis humanæ

scientiæ. sic etiam cultus Divini scientia cupiebant præ alijs excellere. Hanc eorum cupiditatem ad suum propositum trahit Apostolus; quasi volens huic eorum excellentiæ aliquid addere; quod etiam ipsis gratum esse animadvertit: itaq; ignoti Dei cognitionem profitetur; Eum autem non esse novum Dæmonem, quem ipsis prædicaturus erat, sed Deum supremum, omnium principium & causam.

V. 24. Ὁ Θεός. Confirmatio: ab ipsis operibus, ex quibus cognoscitur; primò quia creavit mundum: ex quo opere *infinita ejus virtus & sapientia conspicitur*. Rom. 1: 20. Ps. 19. *Cæli enarrant gloriam Dei, & opera manuum ejus annuntiant firmamentum*. 2. Arg. Quia ipse hoc universum regit & conservat, cælum & terram, & omnia quæ in his continentur: unde æternitas, & Divina ejus virtus ac omnipotentia conspicitur. Hinc etiam Plato æternitatem Dei probat: & Arist. 7. & 8. phys. demonstrat, primum motorem; quia movet infinito tempore, esse infinitæ potentiæ & æternum. Sic Philosophos Apostolus revocat ad principia naturalia: ostendens eos cultu Dæmonum, à rationis principijs & à lumine naturæ aberrare, & à suo creatore cultum avertere, ad idola, ideoq; esse inexcusabiles. Rom. 1: 20. & seq. Hunc Deum non posse templis includi, ex Esa. 66. probat Stephanus: Act: 7: 48. *Cælum mihi sedes est, & terra scabellum pedum meorum: Quam domum ædificabitis mihi dicit Dominus?* Contra gentium vanitates hic agit Apostolus, putantium in Ida, vel Olympo habitare Iovem, in templo Delphico Apollinem, in Ephesino Dianam, apud Tyrios Herculem. Deum autem verum mundi rectorem, ostendit nulli loco esse astricium, nusquam inclusum: ratio est;

est; qui omnia regit, conservat, movet, ubiq; est, omnibus rebus creatis præiens, templo angusto non clauditur, multo vero minus in statua. *Cæli cælorum non comprehendunt te, quomodo ergo ade hac quam extruxi capiaris?* ait Salomon 3. Reg. 8: 27.

V. 25. *Ὁὐδὲ 3.* Arg. Qui omnia continet, omnia possidet, velut omnium Dominus; non eget opera aut donis nostris, nec statuis, auro, argento, aut manu artificis; hostijs aut oblationibus: cum ipse omnia possideat, & omnibus ipse spiritum & motum suppeditet, vitam quoque & necessariam vitam. Dan. 5: 23. Quicquid itaq; à nobis Deo tribuitur, id totum Deo ascribendum erit, à quo omnia proveniunt: Ps. 24: 1. *Domini est terra & plenitudo ejus.* &c. nulla igitur sunt nostra in Deum merita, quod tamen putant gentiles. Invaluit quoq; superstitio illa in gente Israelitica, quos etiam hinc tangit Apostolus, quos Sp. sanctus reprehendit, Ps. 50: 12. *Si esuriero non dicam hoc tibi: meus est enim orbis terra & plenitudo ejus.* &c.

V. 26. *Ἐπιση 3.* A mundi contemplatione ad hominis considerationem transit, & quid in utilitatem hominum Deus effecerit, & quo fine ostendit. 4. Arg. Quia Deus etiam hominem creavit; nec creatum deseruit, sicut Architectus domum, sed usq; in hunc diem conservavit, & multiplicavit: nec est minimum Divinæ virtutis argumentum, quod ex uno homine creato, ejusq; sanguine, tantum hominum numerum produxit, ut sit jam repleta terra. Bonitas ejusdem conspicitur, qui terminos habitationis homini præbuit, ac mari limites posuit, ac littora, quibus continetur. Tempora quoq; distinxit, motu cæli & siderum, ut sit vicissitudo laboris & quietis, æstatis & hyemis,

mis, nascendis fructibus terræ; & annorum seriem ordinavit ad rerum ac eventuum memoriam, ad ortum & occasum rerum; omnia ad suam gloriam & hominum utilitatem.

V. 27. *Σητείν*. Finis enim hic fuit, ut homo fructum horum percipiens, & utilitatem insignem, in admirationem creatoris invisibilis, & in ejus noticiam deduceretur, per hæc visibilia: eumq; ut supremum rerum principium & Dominum coleret & veneretur. *Και τιζη*. 5. Arg. ab energia virtutis Divinæ in nobis, dat esse, dat vitam, motû, sanitatē ac vigorem sensibus & membris: sine cujus energia & influxu, omnia langvescunt, & in nihilum concidunt. Ab ipso originem ducimus, ipse enim est pater & causa essendi omnibus nobis; est igitur homo Divina progenies & imago, in qua lucet invisibilis Dei sapientia, potentia, bonitas, cura pro omnibus; qui liberrime agens hominem conservat, & ad præstitutum vitæ finem deducit, nulla Patrum vi aut fato detentus. Testimonio Arati Poætæ confirmat, cujus auctoritatem aliquam novit esse Athenis & in Græcia: nam sacrarum scripturarum & Prophetarum auctoritas, nulla erat apud Gentiles. Itaq; ex naturalibus principijs probationes desumit, quæ sunt Ethnicis & Christianis communes; ostendens crassum esse sapientissimorum Græcorum errorem, qui cum possint ex mundi constitutione, intelligere virtutem Dei opificis, & insuper in homine ac propria sua natura, sentire præsentem autorem & conservatorem Deum. His tamen evidentibus indicijs relictis, à Deo nobis ad considerandum datis atq; propositis; ipsi sibi forment fingantq; imagines, quibus Divinam essentiam spiritualem & operibus infinitam ex-
pri-

primant, in ligno, lapide, auro, & sculptura arte facta: quibus Deus minime assimilatur, nec in his rectè colitur. Sic Apostolus ex allatis rationibus adversus nefandam eorum superstitionem concludit. Vide quæ de his affert August. de civ. Dei l. 7. & 8.

V. 30. τὰς μὲν. Occupatio, qua respondet objectioni; sicut promptum est errantibus, causam sui erroris in Deum referre: Si Deus nutu ac directione sua, actiones & omnia humana regit, quare hunc cultum gentibus usitatum tanto tempore pertulit? Tractatur eadem quæstio, Rom. 1: 18. ex professo & perfectè, quam hîc brevibus exprimit; ostendens, justo Dei iudicio relictos in ea cæcitate, quam contra veritatem in natura revelatam, sua sponte attraxerunt: Deum verò nunc, ex mera gratia, annunciare hanc veritatem mundo, ut omnes ab injustitia, ad veri Dei cultum per pœnitentiam convertantur. Nullum hîc meritum præcedit, nulla dispositio; nec Deus ulla re alia movetur, nisi primò sua misericordia, deinde miseria hominis, sicut clare docet Apostolus, Eph. 2. Non est Deo præfinitus certus numerus, sed hac sua gratia, in Evangelio proposita, omnes homines complectitur, ac sine discretionem omnes ad fidem vocat. 1. Tim. 2: 4.

V. 31. Δίδωμι. Tertia causa additur, revelationis Evangelij: quia enim Deus constituit diem, cum universali iudicio, in omnium facta inquireret, reddetq; unicuiq; secundum opera sua; itaq;, ne quis ulterius ignorantiam prætendat, & ut omnes reddantur inexcusabiles, voluit ex abundantia, hanc quoq; gratiam mundo impertiri, ac suæ voluntatis consilium, de hominum salute iterum patefacere. Emphasis est in verbo προσφέρων, quasi tradens, offe-

rens, porrigens fidem; idq; omnibus, ne quid sit particularitatis aut remoræ in Deo, & ne quis excludatur. Insuper erit iudicium; sicut Deus justus est; nec injustus esse potest, mundi iudex. Rom. 3:5. Iudex à Deo constitutus est vir pro omnibus mortuus; sed in id à Deo à mortuis excitatus; sic Apostolus insinuatione usus, quasi obiter, eos in notitiam Christi introducit: quod tamen erat primum institutum. Deinde ipsis (antea incredibilem) mortuorum resurrectionem, Christi resurgentis exemplo asserit: unde cordati colligere possunt possibilem fore hominum resurrectionem, & vitam futuram.

V. 32. *Ἀκρίβαντες*. Ultimo loco fructus concionis hujus describitur; alijs irridentibus, quasi loquentē de re impossibili ideoq; incredibili; ut vaniloquū: alij, cum incredibilia non ducerent, plura audire cupiunt: tertio credentes Apostolū sequuti, & adhærent, ob admirationem doctrinæ ac pleniorē informationem. Nominatim verò Spiritus sanctus commendat Dionisium Aeropagitam & Damarim, ut insigniores in Atheniensibus. Aeropagitas Senatores fuisse vel iudices ordinarios, in Arropago, de homicidio & capitalibus criminibus judicantes, qui etiam in summo Reip. discrimine ad administrationem Reip. evocabantur; ex Libanio docet Budæus, com. priore in pandectas juris.

C A P. XVIII.

IN hoc capite Corinthiorum conversio primò describitur; postea reditus Apostoli in Asiam: unde in duas partes caput dividitur.

V. I. *Μετὰ δὲ*. Prima pars capitis, de prædicatione Apostoli agit apud Corinthios, & de eorundem conversione,

ne, postea de exorta à contumacibus Judæis persecutio-
 ne, & abitu Pauli. Athenis relictis, ait, Corinthum se con-
 tulit. Sita erat civitas inter Achaïam & Peloponnesum,
 loco navigationis ac mercaturæ valde oportuno; alluente
 mari utrinq; hinc Ionio, illinc Ægeo; tam propè, ut tenta-
 tum sit à nonnullis Isthmum perfodere, quamvis frustra.
 Hac navigationis oportunitate reddita est urbs frequen-
 tissima, mercimonijs opibusq; potens, opificijs quoq;: un-
 de splendor & luxus crevit in civitate, & libidinis incon-
 tinentia ingens. Habuit & templum Veneris mille virgi-
 nibus frequentatum: prostibula publica sine numero, in
 quibus Lais Corinthia famosissima de qua Macrobius in
 Saturnal. Et Gellius, lib. 1. Cap. 8. Invenit hic Aposto-
 lus Aquilam Iudæum, Ponticum natione, ex Italia profu-
 gū, cum Iudæis reliquis, quos Claudius Cæsar, tumultuan-
 tes & inquietos, Roma & Italia expulit. Fecisse id Iudæ-
 os *impulsore Christo*, ait Svetonius in vita Claudij, cap. 25.
 Non potuit autem Christus crucifixus, tempore Claudij Iu-
 dæos ad tumultum concitare, qui sub Tiberio cruci affix-
 us fuit. Consequens est igitur Iudæos Romæ & in Ita-
 lia consilia agitate, quomodo se ad Christi apparitionem
 pararent, & Romanorum jugum excuterent, recuperata
 Patria. Noverunt enim adesse tempus, ex computatione
 hebdomadam Danielis: unde circa hæc tempora plurimi,
 Christi nomine assumpto, se pro Messia venditarunt, gen-
 temq; Iudaicam, ad tumultum concitarunt, juxta vaticini-
 um Christi, Matt. 24: 24. ut sup. c. 5: 36. Joseph. l. 20. c. 2.
 & 18: c. 1. & 2. antiquit. Euseb. hist. l. 1: cap. 3. Quidam ve-
 ro fidem Christi recipientes, se illis opposuerunt, unde dis-
 sensio orta fuit.

V. 3. καὶ ἀφ' ἑ. Paulus nihil ab Atheniensibus adjutus, rerum omnium inops venit Corinthum: ubi omnibus ignotus, manuum labore victum quærit; nec ideò officium docendi deserit. Fecit idem etiam apud Ephesios, infr. cap. 20: 34. Apud Theslalonicensēs similiter. 2. Theil. 3: 8. causam addit 1. Cor. 9: 12. non quod sic oporteat: sed *ne quod offendiculum det Evangelio Christi*: intellige, teneris hinc nascentis Ecclesiæ sensibus. Hujus Aquilæ fit mentio, cum insigni commendatione Rom. 16: 3. qui cum Romanam æquioribus temporibus redierit. ibidem maxima pericula, pro Apostoli incolumitate subjicit: comitem quoq; se adjungit Apostolo, in Syriam discedenti, infra v. 18. unde patet hunc Aquilam doctrinæ Christianæ amantissimum fuisse. Tutius itaq; erat Apostolo hospitium, apud hominem fidelem; commodius etiam, ubi licuit victus acquirendi causa, artem quam didicit exercere, ne hospitem inopem, exulem, & in loco illo peregrinum, sumptu nimio gravaret.

V. 4. διελέστω. Alacritatem Apostoli in officio ministerij, Evangelista describit: qui Sabbathi oportunitate usus, cum Judæi conventus sacros agerent, convenientibus etiam ad eadem sacra multis ex gentilibus, ut patet ex textu, duo eximia ministerij officia exequitur; 1. disputat, & ex Scripturis ostendit Christum esse Messiam promissum, ac contradicentes refellit. Deinde ex fundamentis positus docet, exhortatur & suadet, Gentibus pariter & Judæis, ut hanc fidem recipiant & in ea acquiescant. Hæc enim officia in ministro Evangelij Apostolus requirit, Tit. 1: 9. *ut potens sit exhortari per sanam doctrinam, & contradicentes redarguere.* Talium concionum specimina plura habuimus supra.

V. 5. *εις δε.* Ex sociorum adventu Apostolus alacrior factus coarctabatur Spiritu, instabat, ex veteris Testamenti scripturis ostendens Christum esse Messiam, adjutus testimonijs & consensu Timothei & Silæ, exercitatorum in doctrina eadem, ad convincendos Iudæos.

V. 6. *Αγπησσομαδύων.* 2. Fructum prædicationis describit: & primo, Iudæorum pars incredula, suo more se opponit, & ut habet vox græca, contrarium statuit ac probare nititur; addita insuper contumelia seu blasphemia in Christum. Victi enim evidentia argumentorum Apostoli, suorum rationum infirmitatem agnoscunt; itaq; contumelijs & violentia victores esse student: quod est impijs familiare; sicut etiam adversus Christum tali processu usi sunt Iudæi, & utuntur adversus fideles hodie etiam Papiætæ. Paulus verò cum obstinatis, non contendit verbis, nec rependit convicia: ipse præceptum facto exprimit, quod Timotheo servandum dedit 2. Tim 2: 14. *ad nihil enim utile est, nisi ad subversionem audientium.* Excutit verò vestimentorum pulverem, juxta præceptum Salvatoris, Matt. 10. severa comminatione docet ipsos propriæ condemnationis autores esse: deinde seipsum fecisse quod debuit, nec posse eos de ipso in posterum conqueri; tertio velle se illis derelictis, ad gentes abire, & de illis convertendis laborare, sicut sup. c. 13: 46. Quanto sunt bona ampliora, quæ nobis Deus per ministerium Evangelij offert, tanto nobis majora damna dat ejusdem privato: recedente enim à nobis ministerio verbi, recedit cognitio de Deo, promissio, gratia, pœnitentia, Christus: manet cæcitas, caligo, peccatum, damnatio.

V. 7. *Και μεταβάς.* Aquilam Iudæum & cæteros Iudæos

Apostolus relinquens, transit in hospitium Iusti; sine dubio gentilis sicut minatus est verbis præcedentibus. Iusti cognomen traxisse videtur ex honestate vitæ, & à Sp. sancto commendatur propter cultum Divinum, fortasse à Iudæis informatus erat, sicut supra Cornelius cap. 10. Neq; enim gentilium cultus potuit placere Deo. Non in universum se avertit Apostolus à Iudæis: nam & Aquilam postea secum abduxit in Asiam, Crispum Archisynagogum convertit, & Corinthiorum gentilium magnum numerum. Itaq; præcedens comminatio & abitus, non damnationem incredulorum desiderat, sed conversionem & pœnitentiam. *Potestas enim nostra non est ad destructionem, sed ad edificationem: non adversus veritatem, sed pro veritate.* 2. Cor. 13: 8. & 10. Sic opus Apostoli non fuit inane in Domino.

V. 9. Ἐπεδὲ. Ex his apparet Paulum sine metu non fuisse converlatum cum Corinthijs, propter tumultuantes Iudæos incredulos, quorum violentiam sapius expertus fuerat; & ipse fatetur se cum infirmitate, timore ac tremore multo fuisse apud eos 1. Cor. 2: 3. itaq; dum abitum parat, sicut supra Athenis, Divino oraculo admonetur, & consolatione in spem meliorem erigitur. Patet inde Paulum, licet Spiritu Prophetico præditum, non tamen quovis eventus futuros præscire potuisse; sed ea solum quæ Deus ipsi peculiari revelatione aperuit. Facit id ad certitudinem fidei ut sciamus vaticinia Apôtolorum non ex conjecturis humanis, sed ex Divina revelatione esse profecta, ideoq; in his veritatem esse Divinam & infallibilem.

V. 10. Διόν. Multum Apostolo confert hæc revelatio Divina. 1. timorem eximit. 2. confidentem reddit ad loquen-

quendum de Christo. 3. Ne quid reticeat ob respectum aut gratiam vel indignationem hominum. 4. Divinam assistentiam pollicetur. 5. indemnem eum præstat, & ab iniquorum injuris liberum. 6. Ex plurimorum conversione futura, felici prædicationis eventu exhilarat. Unde colligere potuit Apostolus illud Rom. 2. *Si Deus pro nobis, quis contra nos?* Juxta illud psalmistæ. *Non timebo millia populi circumdantis me,* &c. Pf 3. Hac consolatione suffultus Apostolus, mansit Corinthi, prædicans pœnitentiam & fidem Christi, & plantavit Ecclesiam, cui duas postea Epistolas scripsit.

V. 12. Γαλλίαν. Alterum membrum primæ partis, describit tumultum exitatum à Judæis incredulis, adversus Paulum. Non fefellit opinio Apostolum, qui sapius perspecto Judæorum ingenio, talem tumultum etiam Corinthi exoriturum prævidit. Non potuit metus expers esse seditio tanta, conspirantibus Judæis simul & Græcis adversus Paulum: in quorum potestate captivus ad tribunal Proconsulis Romani pertrahitur: sed auxiliij Divini spe fretus, apologiam parat. Accusatio erat, quod novum cultum Divinum doceat: contra legem Mosis. Non animadvertunt, quod Moses de Christo sit loquutus, ad quæ Christus ipse provocat; Ioh. 5: 46.

V. 14. Μέλλων. Pauli dicere volentis, sermonem ab rumpit Gallio Proconsul: significans religionis Judaicæ controversias ad se non pertinere, sitas in verborum significationibus, in nominibus & genealogijs, & lege de cultu Divino ipsis peculiari: itaq; de his se judicare non velle, superstitiosus scilicet, ut ipse putat, sicut Festus inf. c. 25: 19. Rejicit igitur ea, ut hæc per se ipsa componant; indigna

quæ à Proconsule Romano traidentur: cuius officium est res politicas dirigere, justitiam administrare, flagitia & iniqua facta cognoscere & punire; Paulum itaq; ab huiusmodi criminibus absolvit. Quid vero dicturus fuisset Apostolus, si dicere licuisset, colligi potest ex sequenti cap. 23: 1 & cap. 25. & 26. Nec probanda est hæc negligentia Gallionis, omnem religionis curam à se rejicientis: interest enim Reip. quid circa religionem geratur à civibus, cuius perversum studium turbas maximas sæpè concitat, cum maximo societatis incommodo. Rectius Festus inf. c. 25. qui & ipse causam cognoscit, & Agrippam consulit, omnia diligenter explorat, & ad Cæsarem perscribit.

V. 17. Ἰπλαβόρδοι. Neq; hoc rectè, quod magistratus ordinarius præfes provinciæ, ante tribunal, locum iudicij supremum, Græcis permittit, ut Solthenem, Synagogæ principem plagis afficiant impunè. Non id permittit Lyfias Tribunus, infra cap. 21: 32. qui Paulum ereptum, postea sistit cognitioni Sacerdotum, ibidem v. 30. Gallionis huius meminit Seneca lib. 18. Epist. 105. suum dominum dicit: *qui cum in Achaja febrem habere capisset, protinus navem ascendit, clamitans, non corporis esse, sed loci morbum* hæc Seneca. Meminit cuiusdam etiam Dion Gallionis, fratris Senecæ l. 60. in fin. Solthenem hunc Paulus Corinthiis scribens, sibi adjungit. 1. Cor. 1: 1. Et Crispum à se baptizatum testatur, 1. Cor. 1: 14. Qui cum utriq; fuerint Synagogæ principes; sequitur aut in magna Synagoga plures præfuisse, sicut Athenis, aut duas fuisse Synagogas, in magna civitate; sicut cap. 19: 8. ex Synagoga transit in scholam tyranni. Dubium vero non est Græcos à Iudæis fuisse concitatos adversus Solthenem, eumq; traductum ut malorum auctorem,

rem, qui cum debeat esse fidei antiquæ propugnator, ut Iudæis placuit; ipse primus defecit, & cum Paulo consentit; pluresq; secum in eandem sententiam abduxit. Seditio hæc tanta, maximum malum Paulo portendere visa, Deo dirigente Gallionis Proconsulis animum, in nihilū recidit: & fit vera promissio Divina Apostolo facta: sup. v. 9.

V. 18. *Ὁ δὲ παῦλος*. II. Pars cap. de habitu Pauli in Syriam & visitatione Ecclesiarum Asiæ, ac de Aquila Alexandrino ac ministerio ejus in Evangelio. I. Ut omnibus nota fieret mirabilis liberatio Pauli, & confidentia in fide ac verbo, ad fidelium confortationem, mansit ipse adhuc Corinthi per dies multos. Comites se ei adjungunt Priscilla & Aquila, juvantes ipsum in docendo Evangelio, ut patet, inf. v. 26. Et fortasse in alijs Ecclesijs, perferendo cum Apostolo pericula ac molestias: unde tanta commendatio: Rom. 16: 3. Resedit tandem Philippis hic Aquila, ubi habuit Ecclesiam domesticam. 1. Cor. 16: 19. Hinc enim Apostolus scripsit primam Epist. ad Corinthios. Rasit caput Apostolus, voto se exolvens, juxta legem de votis, Num. 6. Ritus hos ex antiquo more servans, non necessitate mandati (cum hæc sint adventu Christi abolita) sed liberè in gratiam Iudæorum. ut eos lucrifaciat, sicut dictum est supra de circumfione Timothei, cap. 16: 3. Et infra cap. 21: 24. similia leguntur. Cenchris & Cenchræ est portus Corinthi.

V. 19. *κατήνη*. Ephesum venit Apostolus, relinquit ibidem Aquilam ut cum uxore & suis, ut ex itinere quiescat, deinde ut ipso discedente prædicationi instet: Ipse suo more Synagogam ingressus munus Apostolicum exequitur. Receperunt illi sermonem Apostoli, rogantq; ut ma-

neat diutius; quæ verò causa fuerit Paulo discedendi, tantâ spe oblata, insignis Ecclesiæ plantandæ, non exprimitur; sive quia cura Ecclesiarum Asiæ, præsentiam Apostoli sine mora longiore flagitabat; sive negotium Ierosolymis in die festo, aut etiam apud Antiochenos, quod moram non ferret; sive quod industriæ Aquilæ fideret, ut ipse efficeret, quæ ad opus requirebantur: præsertim quia redire constituit, postquam ex visitatione Ecclesiarum reverteretur. Rediit enim Ephesum ibiq; resedit docens toto triennio, ut patet. cap. 19. & cap. 20: 31. τὸ θεὸς θέλωντος ait ad Dei beneplacitem referens, in cuius potestate sunt viæ nostræ, vita & omnia. Ut docet Iacobus Epist. cap. 4: 18.

V. 22. καὶ κατελθὼν. Appulit Apostolus ad portū Cæsareæ Palestina, ascendens salutavit Ecclesiam, intellige, Ierosolymitanam, quæ κατ' ἐξοχήν Ecclesia dicitur, primitiæ crederentium, & omnium aliarum Ecclesiarum mater. Confluentibus undiquaq; Iudæis, ex Asia, Syria, Ægypto, ad festum, ubi commode explorare potuit Apostolus statum Ecclesiarum in quibus antea prædicaverat. Mox Antiochiam descendit, ad celeberrimam ex gentibus collectam Ecclesiam, ministerio Pauli & Barnabæ, sup. cap. 11: 26. Mansit Antiochiæ, ordinando quæ ad bonum ordinem & statum in Ecclesia felicem spectabant; circa ministerium, ritus, fidei quæstiones, componendo dissidia, corruptelas refutando, corrigendo, castigando, formando mores fidelium: Et peragrando Ecclesias Asiæ, hæc talia, magno labore atq; salutari fidelibus studio effecit.

V. 24. ἰσθῶν. Narrationem de Pauli gestis paullum relinquens Evangelista, ostendit quid interim absente Paulo gestum sit Ephesi. Deus interim mittit Ephesijs homi-

nem

nem industrium, cuius ministerio Ecclesia confirmetur in fide Christiana: Apollo scilicet, quem Evangelista commendat 1. ab Eloquentia, quod Dei donum eximium, haud parum prodest ducendis animis hominum, sive in gubernatione civili, sive ad imbuendum animos hominum vera fide, religione & pietate erga Deum & homines. 2. Quia potens erat in scripturis: hoc est, in scripturarum, cognitione & controversijs. 3. In via Domini instructus; scilicet, Christi doctrina, qui ipse est via ad salutem, veritas & vita. Joh. 14:6: Sine qua cognitione, eloquentia & eruditio, nihil ad salutem confert: 4. Commendatur à fervore spiritus, seu à singulari alacritate ac studio spargendi latius Evangelij doctrinam. Quæ requisita singula mirificè exornant Evangelij ministrum; præsertim si adsit diligentia, sicut in hoc Apollo Alexandrino: erat eo tempore schola insignis Alexandria, omnis Divinæ ac humanæ sapientiæ, in qua viri docti floruerunt; & supra Act.6:9. ex hac schola progressi fuerunt, qui cum Stephano disputarunt: Ubi suam quoq; eruditionem nactus est, dubio procul, Apollo. Multa tamen eum adhuc ignorasse, Evangelista indicat; ut sciamus Evangelij seu salutis cognitionem, non provenire ex rationis humanæ inventionibus, sed ex revelatione seu informatione ministerij Evangelici. *Sciens*, ait Evangelista, *tantum baptisma Johannis*. Quæritur hic an baptismus Johannis alius fuerit, & doctrina diversa à doctrina Christi? Respondetur; Baptismus, cum sit obsignatio doctrinæ quam docuit, sive Christus, sive Iohannes, & initiatio eorum qui doctrinam recipiunt attendatur ad doctrinam utriusq; & patebit diversitas ac convenientia. Iohannes, Christus & Apostoli pœnitentiam

tiam prædicarunt, & conversionem ab operibus malis, Iohannes Matt. 3. Marc. 1. Luc. 3. Ioh. 1. & 3:23. & fidem Christi præsentis Ioh. 3:36. *Qui credit in filium, habet vitam æternam: qui autem incredulus est filio, non videbit vitam, sed ira Dei manet super eum.* Et Iesus Marc. 1:14. *Impletum est tempus & appropinquavit regnum Dei: pœnitentiam agite, & credite Evangelio.* Petrus Apostolus Act. 2:38. *Pœnitentiam agite, &c.* Itaq; quo ad substantiam, una doctrina fidei Christi, unum baptisma & ejusdem fidei signaculum. Differunt autem, quia Iohannes Christum monstrabat revelandum & nunc præsentem; & monuit, ut exhibitum reciperent, & corda præpararent: modum liberationis per mortem, non aperuit, nisi in figura, *Ecce agnus Dei, &c.* Et discipuli licet Iohanni crederent, postea etiam Christo, tamen non nisi post ascensionem Christi, se exsolvere potuerunt, ex Pharisaica opinione de regno mundano. Christus tamen hæc veniens expressè docuit. *Ecce ascendimus Jerosolymam, &c.* Matt. 16:21. 20:18. *Sicut Moses exaliamavit serpentem, &c.* Ioh. 3:14. Credidit itaq; Apollo Christum esse filium Dei, mundo exhibitum, in quæ qui crederet salvaretur: cujus dona essent immensa: credidit esse eundem quem Iohannes monstrabat, sed modum liberationis ignoravit & dona Sp. sancti, ejusq; operationem, conversionem sanctificationem, ac dona illustria, ut patet cap. 19:2. De his ergo alijsq; fidei mysterijs plenius informabatur ab Aquila & Priscilla.

V. 27. Βελοιδύς Ephesum relinquens Apollo, cupit in Achaïam ire ut Ecclesias à Paulo plantatas confirmaret, instigante Deo, ne dux verbi desset Corinthijs: fratres Ephesini institutum pium viri, sua comendatione juvant. Duo itaq;

itaq; fidelis ministri officia studiose Apollo exequitur: 1. fideles confirmat, & pleniorē Christi notitiam ipsis confert. 2. contradicentes Judæos redarguit, & validis rationibus ex scripturis ostendit, Christum esse Messiam promissum. Sic Apollo Ecclesiam Corinthiacam à Paulo plantatam rigavit; 1. Cor. 3: 6.

C A P. XIX.

PARTES capituli tres sunt. In I. Parte agit Evangelista de Judæis duodecim, initiatis baptisinate Iohannis.

V. 27. *Εξηρέτω.* Postquam Apollo in Achajam iret, & dum apud Corinthios commoratur; & Paulus ex visitatione Ecclesiarum Asiæ, secundum antea factam promissionem, rediret Ephesum: invenit quosdam discipulos, sine dubio Judæos, quia à Iohanne baptizati erant. Nusquam enim baptizati legitur Iohannes nisi in Iudæa.

V. 2. *Εἶπεν.* Quærit, an cum crederent Evangelio & prædicationi Iohannis, etiam Spiritum sanctum acceperint? Negant illi; & an sit Spiritus sanctus, nescire se ostendunt. Accipi id oportere de donis Spiritus sancti illustribus, ex v. 6. sequente manifestum est. Nam habuisse Judæos aliquam de Spiritu sancto notitiam, ex plurimis veteris testamenti scripturis non est dubium: Gen. 1: 1. *Spiritus Domini ferebatur super aquas.* Ps. 33. *Verbo Domini cæli firmati sunt: & spiritus oris ejus omnis exercitus eorum.* Ps. 51. *Spiritum sanctum tuum ne auferas à me.* Et. Es. 61. *Spiritus Domini super me,* &c. Et Iohannes docuit: *Super quem videris Spiritum descendantem: &c. hic est qui baptizat in Spiritu sancto;* quæ doctrina baptizatis à Iohanne non potuit esse incognita.

V. 4. *Εἰτε δὲ*. Explicat Apostolus, ut dictum est cap. præcedente, baptismum Johannis fuisse baptismum pœnitentiæ & fidei in Christum, quem præsentem denunciat & digito monstrat. Ejus baptismum perfectum fuisse, ad salutem credentium, sine omni exceptione credimus; nisi statuere velimus Christum imperfectè fuisse baptizatum, aut à Iohanne baptizatos, ante susceptionem baptismi Christi decedentes, fuisse damnatos: etiam Christi Apostolos, quorum neminem à Christo rebaptizatum legimus. Affuerunt enim substantialia; aqua, verbum ejus qui misit eum, nomen Christi, pœnitentia, conversio & fides Christi. Unde infert Iohannes verbum promissionis: *qui credit in filium habet vitam aeternam*. Ioh. 3: 36.

V. 5. *Ἀνεβαίνεις*. Non fuisse aqua baptizatos manibus Pauli, patet, quia non enumerantur inter hos, quos Paulus à se baptizatos fatetur. 1. Cor. 1: 14. Baptizati tamen fuerunt baptismo eo, de quo loquitur Baptista; Matt. 3: 11. *Ipse vos baptizabit in Sp. sancto & igne*. Et Christus, in cœlum ascendens, Act. 1: 5. *Johannes quidem baptizavit aqua: vos autem baptizabimini Sp. sancto, non post multos dies*. Modum verò hujus baptisimatis Evangelista explicat v. 6. Paulus scilicet orans, sine dubio etiam promissiones Christi repetit; manus eis imponit: & accipiunt dona quæ antea non habuerunt, linguarum videlicet & prophetiæ, in virtute & nomine Christi. Quæ à Hieronimo in hunc locum dicuntur, Cypriano de baptismo Christi, Chrysostomo exposit, in Matth. cap. 3. de imperfectione baptismi Iohannis, si conferantur ad baptismum Christi: fatemur Iohannis baptismum à Christo habuisse efficaciam, domino scilicet & autore baptismi: neq; enim Iohannes operabatur

conversionem, sed Christus per Spiritum sanctum, sic etiam ablutionē peccatorum. Affuit tamen hæc efficacia baptismo Iohannis, sicut hodie baptismo ministrorum Ecclesiæ, per quem Spiritus sanctus efficaciter operatur: cui se & efficaciam hanc verbo alligavit, Matt. 28. *Quicumq; crediderit & baptizatus fuerit, salvabitur.* Contra hanc quoq; sententiam se non velle pugnaciter agere, profitetur Augustinus, de Baptismo cont. Donatistas, l. 5. cap. 10. Et baptismum Iohannis iteratum hic negat. ibidem cap. 12. Ambrosius rectè, de Sp. sanct. l. 1. c. 3. *Johannes in remissionem peccatorum, in advenientis Jesu, non in suo baptizavit nomine.* Et; *Johannes licet non baptizaret in Spiritu, tamen & Christum prædicabat & Spiritum.* Videtur etiam dubitare hoc loco Ambrosius, an verum baptismum acceperint, qui Spiritum ignorabant, quem Iohannes prædicabat.

V. 8. Ἐισελθών. II. Pars cap. de prædicatione & miraculis, factis Ephesi ab Apostolo. Paulus hoc miraculo edito, fidem acquirit majorem suæ prædicationi, apud Iudæos simul & gentes, unde major confidentia in prædicando Evangelio. Factum erat hoc miraculum donationis Sp. sancti, ut Iudæi in Asia fidem facilius reciperent; deinde, ut idololatria Ephesiorum in cultu Dianæ deficeret, & conversis ad fidem Ephesijs, reliqua Asia eorum exemplo ad fidem pertraheretur: disputat verò, veritatem asserens, & contradicentes refellens; veram fidem suadens auditoribus: nam hæc duo in Ecclesiæ ministro, ut præcipua & summa requirit Apostolus, Tit. 1: 9.

V. 9. σὺ δὲ. Contradicentibus Iudæis incredulis & induratis, ac blasphemantibus; videt id obesse prædicationi, & fidei simplicium conversorum, itaq; assumptis secum

fidelibus, locum mutat. sicut Corinthi, sup. cap. 18: 6. & in Schola Tyranni disputat quotidie, ostendens per Scripturas doctrinæ suæ veritatem. Tyrannum hunc principem Ephesiorum fuisse, nō est verisimile; (id enim dixisset Evangelista, sicut etiam cap. 18. principes synagogæ nominat.) sed civem aut inhabitatorem Ephesinum fuisse, ex textu liquet, opulentum, qui suis sumptibus Scholam sustentaret: ea item autoritate, ut Paulo docenti aliquam defensionem præstaret, ut posset toto biennio ibidem in doctrina laborare, ac per universum Asiam Evangelij doctrinam spargere, & ab incredulorum tumultu immunis esse.

V. 11. *Δυνάμεις*. Virtutes tantas Deus hic per manus Apostoli operatur, per sudaria & semicinctia res vilissimas, ut rarissimè talia contigisse historia sacra indicet; certo Sp. sancti consilio ita factum est, propter innumeram convertendorum multitudinem, Ephesi & in Asia. Mulier sanguinis fluxu liberatur tactu vestimentorum Christi. Matt. 9. Et. Act. 5: 11. ex umbra Petri transeuntis ægri sanabantur. Hoc est quod Christus promisit, Ioh. 14: 12. majora hisce faciet.

V. 13. *Ἐπεχέριζαν*. Alia succedit narratio, de his quæ Ephesi gesta sunt, dum hic commoratur Paulus; similis ei quæ supra de Simone Mago Samari tano extat, cap. 8. Iudæi exorcistæ supersticiosi quæstus causa profitentur artem ejiciendi dæmonia; vident Paulum magna virtute ejicere Dæmonia in nomine Christi: ipsi putant melius succedere, si in eodem nomine id attentent. Quia verò sine fide ex hypocrisis hæc faciunt, id intelligens diabolus, in eos irruit & impostores malè mulctat. Narrat Iosephus lib.

lib. 8. antiquit. c. 2. quendam Eleazarum Judaum eiecisse Dæmonia in conspectu Vespasiani & tribunorum: ex arte quam scripsisse tradunt Salomonem: sed quia scriptura sacra de hac Salomonis traditione tacet, intelligimus esse imposturam instinctu diaboli inventam; ad eludenda divina miracula, ut ea dubia faciat, sicut in Ægypto; Exo. 7. Magis æmulantibus miracula Mosis. Auget miraculum confessio diaboli, qui cum cupiat semper Evangelij fidem dubiam reddere; hic Christi virtutem & Apostoli præsentiam reformidans, fraudem detegere compellitur: cum malisset exorcistæ cedere, & incredulos in superstitione erroris confirmare; quod etiam cupiebat supra Simon magus. Mirum est verò etiam summi Pontificis filios, eo impietatis fuisse perductos, ut hæc impia probarent, & à lege Divina recederent, talia prohibente. Lev. 20: 6. & 26. Unde intelligimus quanta fuerit corruptio in gente Iudaica: & præterea quanta vanitas, miracula velle facere sine mandato & autoritate Divina. Sic quod diabolus intendit ad impediendam voluntatem Divinam & cursum Evangelij, vertente Deo cedit credentibus ad fidei confirmationem.

V. 17. *Idem dè.* Nam postquam hæc diaboli & impostorum confusio innotuit Ephesi, & in Asia, represso scilicet Diabolo virtute Divina, jam relicta superstitione, dant gloriam Deo, Christi virtutem magnificantes, in cuius nomine hæc fiebant. Effecta insignia commemorat Evangelista. 1. Timor Dei cecidit super omnes viso miraculo, nihil cooperante Apostolo, nisi forte precibus ad Deum. 2. pluris fecerunt nomen Christi quam antea. 3. confessio peccati coram Apostolis. 4. Ad uberiores pœnitentiæ declarationem, libros magicos maximi precij in ignem

conjecerunt, in conspectu Ecclesiæ. 5. Sequebatur Evangelicæ doctrinæ & Ecclesiæ incrementum insigne. 6. Confirmabatur doctrina & fides Evangelij Christi, in animis credentium.

V. 21. Ως δὲ. III. Pars cap. de tumultu excitato Ephesi, propter Dianæ cultum; quem intelligunt simul cum Christiana religione consistere non posse. Ante seditionem hanc Ephesinam, propositum Apostoli Evangelista describit, studiumq; propagandæ fidei Christianæ: cui sicut superius Asiæ Ecclesias invisit, ita nunc in Macedonia & Græcia conversos Christianos visitare, & confirmare constituit; postea Ierosolymam ire ad fratres Apostolos, & dein Romam; cui, Sp. sancti instinctu, novit Deum gratiam conversionis impertiri velle. Et quia Apostolus cura Ecclesiæ Ephesinæ ulterius detinuit, ne quid hæc terra Ecclesijs Græciæ obesset, præmisit discipulos Timotheum & Erastum, ut Ecclesias confirmarent; forte etiam ut elemosynam colligerent, in subsidium afflictorum Ierosolymis, ut quibusdam videtur. Scripta est verò Epist. utraq; ad Corinthios non ex Epheso, sed ex Philippis; & Epist. Philippensium, Romæ scriptam, indicat subscriptio: unde hæc sententia posterior dubia redditur.

V. 23. Ἐγένετο. His ita præmissis, tumultum ipsum describit; exitatum adversus viam hanc, id est, religionem Christianam. Seditionis princeps erat Demetrius, qui ex argento fecit ædes parvas Dianæ, & in his, sine dubio, Dianæ imaginem, in formam templi Ephesini quibus usi sunt in Asia superstitiosi, ut domi liceret Dianam, sicut, Ephesi adorare & colere. Dicta fuit πολύμαδος, ex mammarum multitudine, quæ omnia viventia nutrire putabatur.

tur. Demetrius itaq; convocata multitudine opificum, 1. conqueritur ex doctrina Pauli, suadentis, non habendos pro dijs, qui manibus hominum fiunt, cessare lucrum quod percipiunt, ex hoc opificio & Deæ cultu, 2. non solum Ephesi sed in tota Asia. 3. Nec solum res est de hoc eorum lucro; sed periclitabitur quoq; religio, & Dea quam tanti semper fecerunt ipsi; coluerunt Reges ac populi: & quæ tanto tempore duravit, perq; totum orbem religio sparsa, cum templo celeberrimo, tantis sumptibus extructo, in nihilum recidet, cum omnium colentium confusione.

V. 28. *Ἀκρόαυτες*. Effectus hujus orationis fuit: multitudo, audita quæritus imminutione, cum veteris religionis abolitione, quæ & tot hominum suffragijs extructa & suffulta, tantoq; tempore celebrata fuit; velut furijs acta, in locum publicum effunditur, concitatura cæteros urbis incolas, et in autores novæ religionis inquirant; jisq; sublatis antiquo in cultum, & Deæ honorem pristinæ dignitati restituant. Clamant & voce ingenti theatrum resonat: Magna Diana Ephesiorum: ut est, omnium confessione absurdum & impium est, templum & Deam Ephesiorum tantæ venerationis, debere impiorū hominum prophanitate concidere, aut vim pati; & hæc impietas diro supplicio vindicanda est. Itaq; obvios agnitosq; ex habitu Macedonico, comites Pauli, rapiunt & producunt multitudini, ut in hos furibunda sæviat. Diaboli instinctu hæc facta esse non est dubium, ut Paulum & socios opprimeret, ijsq; sublatis Ephesi & in Asia Evangelij lucem extingueret, omnesq; ad veterem idolorum servitutem revocaret.

V. 30. *τὸ δὲ Παύλος*. Paulus, ne socios deseruisse videatur, aut quia speret se posse sedare tumultum exortum, &

excu-

excusatione uti, sicut infra Ierosolymis, cap. 22. tumultuantium multitudinem ingredi cupiens, prohibetur ab amicis, in quibus etiam principes Asiae, videntes Paulum sine vitae periculo id non posse facere, ut abstineat rogant. Erant igitur & illi ad fidem conversi; neque enim aliunde potuit esse haec amicitia.

V. 32. Ἄλλοι. Mira temeritas tumultuantium, cum alij alia vociferentur, nec quid quisque dicat audiatur: deinde quam prona sit ad tumultus, multitudo promiscua; ut causam concursus ignorantes, tamen interesse gestiant, rerum novarum studio, vel quia iugo assueta multitudo, & disciplinae impatiens, jam numero potens facta, liberare se cupiat, & injurias quas sibi illatas putet, ulcisci.

V. 33. Ἐκ δὲ τῶν Alexander hic qui sit non exprimitur, nisi quod Iudaeus natione fuerit, quem protrudunt Iudaei, hominem scilicet Pauli sectatorem, ut eum periculo obijciant: ipse apologiam parans à populo rejicitur, cum ipsum Iudaeum esse intelligunt, Ethnicae profanitatis osorem. Putant enim eum parum utilia allaturum, in honorem Dianae, sed potius honori hujus numinis contraria: itaque diuturno clamore priores voces repetunt, metuentes si loquatur Alexander, ne plures adhuc avertat, augeaturque factio Christianorum.

V. 35. Κατισείλας. Scribam hunc, à Romanis fuisse praefectum adjunctum in gubernatione Asiae aut Ephesi, ex v. 38 apparet, quia ad praefectos provocat: oratio insuper artificiosa & civilis, ostendit fuisse eum virum oratorem & doctum. Autoritatem arguit silentium, quod ipse obtinuit à multitudine furibunda ac tumultuante. Scribae vox, non amanuensem, aut exiguae auctoritatis hominem

nem notat, in sacris literis, sed legis peritum, & scripturarum doctorem. Esra scriba dicitur expeditus in lege Mosis. Efr. 1. cap. 7: 6. homo magnæ autoritatis apud Regem Persarum. Et 2. Sam. 20: 24. Seia scriba inter principes Davidis recensetur. Matt. 7: 29. *Erat docens ut potestatem habens, non ut Scribæ & pharisei.* Matt. 23. dicuntur sedere in cathedra Mosis. Artificium hujus Scribæ describitur: 1. Concedit populo id de quo tumultuatur, Dianam coli ab Ephesijs, natam Iovis; nihil esse quod de his tantos motus excitent, de quibus nulla est controversia. Ipsam verò concursus hujus causam, litemq; studiosè occultat; videlicet, prædicatione Pauli imminui quæstum artificum, & majestatem Deæ Ephesinæ. Deinde temeritatem eorum obliq; taxat, qui motus hosce cierint, nulla necessitate moti; dum Dianæ cultui nemo contradicit, nec cujusquam sit ea potestas, ut cultum destruat, quem universi Ephesij sectantur. 3. Gajum & Aristarchum excusat, quia nihil egerint Ephesinæ religioni adversum; primò cum non sint sacrilegi, aut bonorum sacrorum raptores; deniq;, neq; in Deam blasphemii. Non enim est dubium abstinuisse eos studiosissime à contumelia tali, ne auditorum res offenderent, putantes plantatâ Ecclesiâ Christianâ, facile per se collapsurum idolorum cultum, quod Demetrius intelligens conqueritur; Scriba verò non attingit, sed hæret in illis quibus multitudo non offenditur.

V. 38. *Εἰ μὲν οὖν.* 4. Ostendit processum hunc, per tumultum quicquam obtinendi, non esse legitimum: oportere autem eos in legitimo judicio experiri, in foro, aut coram proconsule, si videbantur injuria affecti.

V. 39. *Εἰ δὲ π.* 5. Si qua causâ sit majoris ponderis, ad

totam rempub. spectans, & ordinaria judicia excedens: jam ordine legibus permisso, per urbis magistratus convocanda erat concio, exponendum negotium coram populo, accipienda suffragia more solito.

V. 40. καὶ ᾧ. 6. Periculum exponit hujus seditionis, ex offensione summi magistratus: qui sine dubio inquireret in seditionis autores & causas. Nulla verò causa sufficiens dari potest, aut ratio reddi hujus seditionis periculosa; quæ autores concursus satis exculare possit. Sic postquam hac sua ad populum oratione, tumultum sedasset, concionem dimisit. Videtur in hoc scriba studium fuisse, liberandi Paulum & comites, ab injuria furentis plebis: nec quicquam asserit in præjudicium Christianæ fidei, nisi quod dicat Ephesios colere Dianam, quod etiam verum est.

C A P. X X.

Posterius membrum secundæ partis in historia Apostolica, complectitur iter Apostoli per maritima Asia & Syria: Jerosolymam; cum captivitate & deductione Romæ, ut sistatur Cæsari. Prima pars hujus cap. describit iter Apostoli, ac visitationem Ecclesiarum Macedonia & Græciæ, cum miraculo facto Troade: In secunda cap. parte describitur notabilis exhortatio Apostoli ad presbyteros Ephesinos, & omnes Ecclesiæ ministros.

V. 1. Μετὰ δὲ. Paulus non fugit durante seditione, ne fratres una cum religione deseruisse videretur; voluit autem se potius manifesto vitæ periculo committere, secum statuens, mori melius sibi esse, quam fratres fidemq; deserere; quod videtur attingere in Epist. 2. Cor. 9:8. Et 1. Cor. 15: 32. se cum bestiis Ephesi pugnasse conqueritur.

His

His tantis malis ereptus ipse, paceq; data Ecclesiæ, ad visitandas Macedoniæ Ecclesias animum adjicit. Ephesinos itaq; fideles convocatos exhortatur, ut in fide constantes permaneant, nec afflictionibus terreantur, sed in Deum sperantes, considerent quomodo eos ex præsentis seditione Deus eripuerit, quæ minabatur omnium interitum. Sic valedicens & omnia prospera precatus fratribus, abit in Macedoniam. Breviter hanc visitationem Evangelista perstringit, in qua sine dubio multum laboris, multum periculi Apostolus pertulit; quod totum exhortationis voce complectitur historicus, properans ad res Græciæ.

V. 3. Ποινήσας. Struunt ei insidias Iudæi navigaturo, ut nautarum perfidia oppressus, sive piratis immixtis trucidatus in mari pereat, atq; una cum ipso Christiana religio. Quod cum explorarent fratres fideles, Paulus cognitis insidijs consilium mutat, & per Macedoniam capit iter: & quia res erat Apostolo cum Ecclesijs diversarum nationum, ideo ex diversis populis socios peregrinationis assumit, notos eos & fideles, quorum etiam fit mentio in Epistolis.

V. 5. ὄμι. Hos assumptos præmisit ad Ecclesias, horum item opera utebatur in exhortatione & ministerio, examine rudiorum, confutatione errorum, rituum ordinatione, & similibus. Troas civitas est maritima minoris Asiæ, Philippis Macedoniæ opposita; unde expectabatur navigio advectus Apostolus. Dies Azymorum Paschatis festum fuisse intelligimus, quod in pane non fermentato celebrabatur juxta legem. Moram ab Apostolo factam in civitatibus, Ecclesiarum cura flagitabat; multa erat exhortatio, multa disputatio sæpe in mediam usq; noctem,

ut v. 7. multa inquisitio in vitam, doctrinam & mores, non ministrorum solum, sed etiam auditorum, aliaq; plurima, ad felicem Evangelij successum & Ecclesiarum statum pertinentia.

V. 7. Ἐν δὲ τῇ μιᾷ. Alterum membrum hujus primæ partis, tria complectitur; prædicationem Pauli, miraculum & iter per maritima Asiæ, usq; Miletum. *Μία οὐββάτων* non videtur fuisse dies Sabbathi sed dies Solis, à Christianis dies Dominicus, aut resurrectionis Dominicæ dictus; sic enim accipitur hæc loquutio, Matt. 28: 1. Et Mar. 16: 2. *cum transisset Sabbathum.* Et v. 2. *Et valde mane una Sabbathorum.* hoc est transacto Sabbatho, prima Sabbathorum sequentium. Sic Luc. 24: 1. Joh. 20: 1. Sic Apostolorum tempore paulatim desijt celebratio Sabbathi; & successit dies resurrectionis Christi, quæ hodie loco Sabbathi, ab omnibus Christianis celebratur. Convenerunt ad frangendum panem, qua loquutione usitatè denotatur convictus fidelium in primitiva Ecclesia, sup. c. 2: 46. 4: 32. & cap. 6. Quæ consuetudo etiam ad Troada usq; pertigit. Hac enim occasione ante sumptionem cibi, de fide & scripturarum sensu, deq; officio Christi informabantur, sicut hic factum esse videmus: cœna etiam sacra celebrabatur vel ante, vel post sumptionem cibi, exemplo Christi, & sæpe nocturno tempore, unde cœna dicta fuit. Hæc fuerunt Christianorum convivium, hi conventus; nam post Sermonem habitum, & peracto miraculo, cibum demum cepit Apostolus, v. 11. Erant lampades, propter tenebras nocturnas, copiosæ, honoris nō superstitionis causa. Læti enim Christiani ob præsentiam Apostoli; nullis parcunt sumptibus.

V. 9. *καθημερόν*. Gravatur adolescens somno, juvenili incuria minus attentus orationi Apostoli, & propensione hujus ætatis ad somnum, cadit ex loco edito, & moritur.

V. 10. *καταβᾶς*. Incubuit super eum Apostolus, exemplo Eliæ 3. Reg. 17: 20. & Elisæi 4. Reg. 4: 34. Sine dubio, ut ostenderet se ejusdem domini servum, & in eadem potestate miracula facere, ad ejusdem doctrinæ cultusq; confirmationem: ita lætitia ex resuscitato mortuo afficitur cœtus fidelium; quem hoc tristi & infelici casu turbare, Satan intendit.

V. 11. Gustasse dicitur Apostolus, id est; ex splendida in ejus honorem præparatâ cœnâ, paullum decerpit, frugalitatem & temperantiam exemplo suo insinuans fidelibus. Hæc erat veterum in cibo capiendâ laudabilis & naturæ amica sobrietas: Plinius in initio operis, Plinij parentis sui interitum, ad Vesuvium montem, describens, eadem voce utitur, *gustaverat*, inquit, *iacens*.

V. 13. *Ἡμεῖς δὲ*. Nunc quæ loca pertransierit breviter perstringit, Ephesum enim præter vectus appulit ad Miletum: ne Ephesum ingressus, tardaretur ab itinere sibi proposito, quia cum constituisset festum Pentecostes Ierosolymis agere, plures autem Ecclesiæ visitandæ fuerunt in itinere, itaq; properat Apostolus.

V. 17. *Ἀπὸ δὲ*. II. Pars Cap. Exhortatio ad ministros Ephesinos, seria ea & Spiritu plena; qua monet ut attente officium prædicationis agant, pericula considerantes, verbo Divino inhæreant, & exemplo Apostoli assiduitatem in officio eum patientia adhibeant. Evocat Miletum presbyteros presbyteri, Græca voce seniores sunt, ab ætate qua erant provectiore. Ecclesiæ verò Ephesinæ ministros

fuisse, quos hic evocat, patet ex sequentibus, quia doctrinæ munus ipsis commendat, & curam Ecclesiæ, rogatq; ut ab erroribus immunem Ecclesiam præstent.

V. 14. *εἰς δε.* Exhortatio sequitur, habens narrationem, propositionem, confirmationem & conclusionem. Gravis est admodum & bene consideranda hæc exhortatio, omnib⁹ Ecclesiæ ministris; estq; fidelitatis, diligentia, pietatis, constantia, integritatis, innocentia; insigne exemplum, in quo lucet etiã singularis ardor fidei. *Ἰμεις ἐπιμαρτυροῦμεν*, ad eorum conscientiam provocat, docens se narraturum ea quæ ipsis probe sunt cognita, & qualis sit ejus conversatio, toto illo tempore, quo cum illis fuerit conversatus in Asia. 1. Qualis erga Deum fides & devotio, in humilitate, agnoscens scilicet Dei actiones & judicia recta esse, & se ejus voluntati subjiciens, cum lachrymis & pietatis affectu insigni, ac patientia in periculis & tentationibus: de quibus multum conqueritur 2 Cor. 12.

V. 20. *εἰς εἰδεν.* 2. Fidelitatem in docendo depredicat & diligentiam; non solum in his quæ necessaria sunt ad salutem, sed etiam utilia inculcando, in moribus, conversatione, caremonijs & vita communi, secundum pietatem agenda, Christianis inter se & cum gentilibus; idq; in Synagoga publice, & domi singulos, ministros præcipue quantum fieri potuit, informans, eis mysteria Christianæ fidei aperuit. 3. Capita doctrinæ Apostolicæ quæ fuerint narrat: videlicet, ut pœnitentiam agant peccatorum, & vitæ prioris; ac ad Christum conversi fidem Evangelij recipiant; hæc enim est doctrinæ Christianæ summa.

V. 22. *καὶ ἔβ.* Altera pars narrationis, in qua relictis illis præteritis, præsentia ipsisq; incognita narrat; ac de futuris

ris vaticinatur. Et 1. docet Deo sic volente, se spiritu alligatum; hoc est, impulsu Sp. sancti compelli, ut eat Ierosolymam; nec posse se bona cum conscientia refragari. 2. difficultatem itineris hujus, & tentationes quibus coartatur exponit: nam quis sit hujus arduæ conditionis exitus futurus, ipse quidem ignorat, idq; in manu Dei per spem firmam reponit; hoc tamen se ex Sp. sancti revelatione scire ostendit, vincula & afflictiones sibi imminere, idq; sibi sæpius inculcari, diversis in locis, sive per visiones, sive ex aliorum prædictionibus; sicut inf. cap. 21: 4. & v. 11. Agabus Paulo captivitatem & vincula prædicit.

V 24. Αλλ' ἔδειξες 3. Quomodo circa hæc pericula affectus sit animo, brevibus declarat. Vocationem suam, & finem sibi propositum unice respicit, consummandi scilicet ministerium sibi commissum, & cursum à Deo propositum, in cujus arbitrio & dispositione terminus curriculi ac laborum, & insuper etiam vitæ nostræ consistit: qui etiam potens est nos ad finem constitutum feliciter perducere, etiam per media pericula, quod ipse sæpius expertus est. Itaq; temporalia hæc negligens, *ad bravium supernæ vocationis se extendit*: Phil. 3: 14. quod se etiam obtinuisse gloriatur; cum ad condemnationem mortis usq; , hanc fidem retinuit. 2. Tim. 4.

V. 25. Καὶ ἔτι. 4. Amplius vaticinatur, se in posterum nunquam rediturum Ephesum, aut per ea loca Asiae aut Græciæ, in quibus Evangelium prædicaverat: Et hoc, ut affectus moveat auditorum, quos novit ex hoc sermone valde affici, propter amorem maximum quo eum complectuntur; ut patet infra v. 37. Facit hoc ad majorem attentionem auditorum, sciantq; serio ipsis hæc dicta esse, quia
salu.

salutem eorum æternam concernunt, & auditorum, qui ipsorum fidei commissi sunt.

V. 26. Διό. 5. Gravissima contestatione narrationem claudit; ostendens eos, sive ipsi deficient, aut aberrent, sive auditores negligentia sua in errores ac deceptionem labi permittant; non posse eos ullam sui erroris aut interitus causam in Apostolum rejicere. Rationem addit, ex diuturna & diligenti informatione, ut sup. v. 20. & fidei, quod omne consilium Dei, salutem hominum concernens, ipsis aperuerit. Aliàs *inscrutabilia sunt judicia Dei*; ait idem Apostolus, Rom. 11: 33. verum quæ ad salutem necessaria sunt, omnia sunt manifestata, Apostolica prædicatione & scripturis sacris: ut non sit necesse occulta consilia Dei, de salute hominum, cum Calvinistis scrutari; nec traditiones novas Romanorum Pontificum, ad scripturarum complementum quærere.

V. 28. Ποιμαίνετε. Propositio exhortationis, cui mox subjicit causas & argumenta exhortationis. Attentione exigit & sollicitam curam, qua tenentur, ex officio quod sustinent, vitæ & fidei suæ accuratam rationem habere: deinde commissi quoq; gregis, sicut vigiles, aut pastores pecudum, quibus animarum pastores Sp. sanctus assimilatur: Ezech. 33: 1. 1. Pet. 5: 2. Consistit hæc eorum cura in doctrina, admonitione, exhortatione, sacramentorum administratione, & conservatione in recto usu; refutatione errorum: neq; in his solum, sed etiam in gubernatione, correptione, castigatione. Ποιμαίνεν enim non solum paciscere significat, sed etiam regere. Apoc. 12: 5. Ποιμαίνει πάντα τὰ ἔθνη ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ. *regit omnes gentes in virga ferrea.* ibidem cap. 19: 15: Dicuntur ποιμαίνοντες; qui præsumunt vo-
bis

obis in Domino, 1. Thes. 5: 12. *ἐπισκοπῆντις*, 1. Pet. 5: 2. Zach. 3: 7. datur Iosuaë pontifici potestas *gubernandi domum Domini, & custodiendi atria ejus*. Gubernatio illa, non consistit in gladio & potestate externâ; sed in ordinatione sacrorum & ministerij Ecclesiastici inspectione in vitam & mores fidelium; doctrinâ, castigatione, refutatione errorum, ut supra dictum est. 1. Argumentum ducit ab autore Sp. sancto & domino; qui eos ministros constituit, & eis hanc *ἐπισκοπίαν* concedidit; non itaq; auctoritatem habent à potestate civili; nam sicut dicitur, *Per me Reges regnant*; Prov 8: 15. ita hic Sp. sanctus constituit Episcopos. Media etiam quibus utitur Sp. sanctus in constituendis Episcopis, exprimit Apostolus, 1. Tim 4: 14. *Noli negligere gratiam, quæ in te est, quæ data est tibi per prophetiam, cum impositione manuum presbyterii*: Et 2. Tim. 1: 6. 2. Arg. à precio insigni, quo Deus hanc Ecclesiam acquisivit, scilicet *Dei sanguine*: non fuit sanguis nudi hominis, sed etiam Dei sanguis, cui Christus homo unitus erat, in unitate personæ; unde fuit infiniti precii, propter infinitam personæ majestatem. Itaq; potuit æquare & superare peccati noxam, quo infinita Dei majestas læsâ erat, & excitata ira, creaturæ finitæ intolerabilis. Explicat hunc locum Paulus, Rom 5: 12. & seq. Heb. 7: 26. Pet. 1. Ep. 1: 18. 1. Joh. 1: 7.

V. 29. *ἐγὼ γὰρ* 3. Arg. ducit à periculo imminente ab hæreticis, à quibus nisi caveant Ecclesiæ ministri, exponetur ecclesia eorum deceptioni & avaritiæ. Prædicat hoc futurum; Scio, inquit: deinde ab immoderata cupiditate & avaritia eos describit; sicut lupi ut expleant nocendi cupiditatem; non contenti saturari ex sanguine gregis, sed

dilacerant omnes, & enecant: sic pseudodoctores, non misericordia afficiuntur, sed veneno impiæ doctrinæ omnes inficiunt, ut eorum bonis fruantur & cupiditatem expleant. *Sunt enim, ait Apostolus, multi inobedientes, vaniloqui & seductores, maxime qui ex circumcissione.* Tit. 1: 10. Cum his plurimum fuit negocij Apostolis, ut patet sup. cap. 15. & in Epist. Gal.

V. 30. *καὶ ἐξ.* Deinde etiam ex ipsa fidelium societate pseudodoctores exsurgent, vel ambitione moti vel piorum doctorum æmulatione, vel etiam cupiditate rerum temporalium, Philip. 1: 15. 2: 21. *omnes quæ sua sunt quarunt.* Et cap. 3: 18. *Quorum Deus venter, &c.* Et non fuit patribus primitivæ Ecclesiæ, adversus gentes defendendi fidem difficultas tanta, quantam peperit Iudæorum perfidia, & hæreticorum; quorum pleriq;, cum essent professione Christiani, tamen à sinceritate fidei, secessione facta, defece-
runt. Multum autem officit Christianæ fidei, quod nulla sit hæresis tam impia vel absurda, quin fidem faciat quibusdam, & suæ opinionis sectatores inveniat.

V. 31. *Διδ.* 4. Repetit exhortationem, ad attentionem & curam in officio; & novam rationem addit, ab exemplo suo; docens quanto studio, quam serio, quanto cum affectu ipsos docuerit, non solum universos, sed singulos & unumquemq;. Huc conferantur quæ supra dicta sunt v. 20. & 27.

V. 32. *καὶ ταῦτ.* Concludit cum occupatione & voto: novit Apostolus eos valde affici ex eo, quod non sit iterum reversurus; itaq; si quærant, quis in posterum eos informabit; quem consulent in gravioribus fidei quæstionibus; Respondet; Deus ipsos & corda tenensq; eorum illumina-
bit

bit & reget, gratia Sp. sancti, qui datus est fidelibus, juxta promissionem Christi, Joh. 14: 16. *Alium paracletum dabo vobis, & manebit vobiscum in aeternum.* Deinde verbum Evangelij, (quod est verbum de gratia data nobis in Christo) erudiet nos & definiet nobis quæstiones & negocia fidei. Huic eos commendat & Divinam benedictionem precatur: significans orandum esse Deum, & scripturis diligenter incumbendum, unde expectanda est sapientia in rebus fidei. Mirum est ergo, quod non remiserit eos ad Romanum Pontificem, universalem orbis Episcopum, qui habet omnem sapientiam reconditam in pectore: sed fortasse non venit Paulo in mentem, Romana cathedra. Neq; à sola potentia Divina ipsi hinc consolationem præbet, sed ad promissiones respicit, itaq; ex fide loquitur: sicut de Abrahamo, Rom. 4: 20. Deinde objectioni de infirmitate occurrit: Si infirmitas nostræ conscientiæ terroribus, furori diaboli, mundi, tyrannorum, & hæreticorum, resistere non valet; Deus potens est, & augere potest scientiam nostram, robur animis addere, tyrannos reprimere, Ecclesiam defendere, pios in fide servare, usq; ad finem, & æterna beatitudine donare, juxta datas in Evangelio promissiones.

V. 33. *Ἀγροεῖα.* Nova argumenta conclusioni inferit; ab exemplo suo: 1. fideles Ecclesiæ ministri, plus laboris & curæ suscipiant, de auditorum suorum salute, quam de acquisitione possessionum temporalium; exemplo Pauli, qui possessionibus eorum non inhiabat, sicut pseudoapostoli. 2. Cor. 11: 20. sed alienum se servavit à tali cupiditate. Deinde indigentiam suam & sociorum, supplevit manuum labore; sup. c. 18: 3. 1. Cor. 4: 12. 2. Thess. 2: 9.

terdum ab Ecclesijs subsidium accepit, ad ministerium aliorum. 2. Cor 11: 8. quod Macedones tribuebant, in Corinthios insumpsit: à Philippensibus, cum esset Romæ. Phil. 4: 18. donaria accepit.

V. 35. πάντα. 3. Finem indicat cur hæc fecerit; videlicet, ne auditores, sumptibus ignotorum hominum prædicantium Evangelium, gravati, prædicationem ipsam rejicerent; non his asueti, neq; satis informati. Deinde ut ministri ceteri Apostolorum discipuli, præceptorum suorum, exempla, necessitate id exigente, imitarentur. Non igitur ex hoc exemplo inferre licet, ministros Evangelij semper ex proprijs bonis, aut ex manuum laboribus vivere oportere, ut volunt Valdenses & Anabaptistæ. Nam & Paulus ipse 1. Cor 9. expressè satis justum, & ministrorum Ecclesiæ urget: deinde ab Ecclesia plantanda, ad constitutam, & de jure ministrorum sufficienter informatam, non procedit ratiocinatio. *Dignus est enim operarius mercede sua*, ex statuto Christi, Matt. 10. Et Philippensium dona vocat *hostiam placentem acceptam, Deo*. Phil 4: 18. Vult autem ministros potius de jure suo aliquid remittere, quàm rigidè exigendo & justum urgendo, infirmos offendere, & cursum Evangelij impedire: habita ratione temporis & circumstantiarum.

V. 36. και πάντα. Orat Paulus commendans eos & Ecclesiam protectioni Divinæ; illi ipsum vicissim, ex pio affectu: quod est mutui amoris signum, laudabile in doctore & auditoribus, quem postea pio affectu erga discedentem declararunt.

V. 37. και ος. Effectus hujus exhortationis sequitur: ministri Ephesij signo sinceri amoris erga Apostolum. & di-

to, ostendunt, se libenter facturos omnia secundum præscriptum ejus; nihilq; optasse magis, quam ut liceat ejus disciplina ac informatione regi, ad communem omnium salutem & Dei gloriam.

C A P. X X I.

Continuat Evangelista in hoc capite iter Apostoli euntis Ierosolymam. In I. Parte capitis recenset loca Syriæ per quæ transijt Apostolus, usq; Ierosolymam, usq; ad versum 17. *κῶ.* Coos sive cos, & Coum, insula est circa extremum Asiæ promontorium versus Gnidum, Rhodo vicina: unde litora legentibus, succedit Patara Lysiæ; hinc per mare Syriacum tendentes, ab occidua parte præter navigantes Cyprum, Tyrum perveniunt, sitam in Phœnicia Syriæ. Nulla est Apostolo in his locis mora properanti Ierosolymam, sive quia nulli erant ad Christi fidem conversi, à quibus tardaretur; nec, ut antea, studium erat Apostolo novas Ecclesias plantandi, propter festinationem, ut supra dictum est, cap. 20: 16. Fit tamen apud Tyrios aliquot dierum mora, propter inventos fideles in urbe, ubi & quies dabatur ab itinere, & occasio confirmandi eos in fide: forte etiam expectanda erat navigationis aliqua commoditas. Notandum est autem, ex discipulis quosdam habuisse donum prædicendi futura, significantes Apostolo afflictiones imminentes Ierosolymis, per Sp sancti revelationem: Carnaliter tamen suadent, ut hæc pericula declinet, sicut infra v. 12. Cesareæ; & Petrus Christo suasit eadem, Matt. 16: 23.

V. 5. *ὅτι δὲ.* His scilicet septem diebus expletis discedunt; Paulus enim prædictionibus hiisce & fratrum suasio-

nibus non movetur, nec cessat ab itinere. Non est verò dubium, his revelationibus voluisse Deum præmonere Apostolum, ne insperata & non prævisa perturbatione de auxilio Dei desperaret, & fidei detrimentum pateretur in tanta afflictionum vehementia: & ut elucesceret constantia Apostoli, in exequendis mandatis Divinis, ad imitationem Christi, & exemplum fidelium. Describitur insuper pietas, & caritatis affectus singularis fratrum Christianorum in Paulum, qui non soli, sed assumptis uxoribus & liberis ipsum deducunt, simul declarantes synceritatem fidei, quam student etiam filijs & posteritati tradere: ostendentes quanto opere diligant prædicatores Evangelij; juxta illud Esa. 52: 7. *Quam speciosi pedes annunciantium pacem.* &c. Et sic in genua procidentes orât, & exoptant Apostolo iter prosperum, & successum in prædicatione, ipse his vicissim pacem & fidei incrementum; sicut sup. cap. 20: 36. Sic mutua salutatione peracta discedunt Ptolemaida, Galilææ oppidum, inde Cæsaream quæ dicebatur Stratonis, ab Herode magnifice exornata, maritima, distante à Ierosolyma milliaria octo, in qua conversus fuit Cornelius centurio; sup. cap. 10. antea Apollonia dicta. Plin. l. 5. Alia fuit Cæsarea Philippi, ad fontes Iordanis in Galilæa, antea Laïs dicta. Iud. 18. Habitabat hic Philipus Evangelista, prædicator & minister Evangelij, ex numero diaconorum, sup. cap. 6: 5. & 8. cap. Prædicabat fidem Samaritanis, & Eunuchis Æthiopi. Nominantur post Apostolos, Prophetæ, postea Evangelistæ, Eph. 4: 11. qui 1. Cor. 12: 28. dicuntur doctores. Quia uno in loco residentes diu Ecclesias informarunt: sicut Timotheus Ephesi; unde & ipse 2. Tim. 4: 5. dicitur Evangelista. Mediocris fuisse conditionis Philip-

pum ex eo constat, quod paulum cum omni comitatu potuerit hospitio excipere, & quatuor filias domi alere, sine dubio etiam uxorem, cum familia necessaria. Filiae Philippi prophetiæ dono ornatae erant, & sine dubio in primitiva Ecclesia aliae virgines plurimae, juxta illud Ioelis quod adducit Petrus Act. 2: 17. ad decus status virginalis, in quibus praeter ceteris lucet virgo Maria, flos virginum, insigni Dei gratia radians: ut pateat virginum statum Deo placere, cum olim valde fuerit abjectum & triste, sine liberis discedere; ut patet ex luctu filiae Iephtae, Iud. 11. & ex matre Samuelis. 1. Sam. 1: 9. Ex Elizabethae & amicorum gaudio, in nativitate Iohannis. Luc. 1: 58.

V. 10. *Ἐπιμύοντων*. Praedicitur ab Agabo iterum captivitas Apostoli; addit autem Propheta superioribus vaticinijs, Paulum tradendum in manus gentium, ut intelligat Apostolus cuncta fieri secundum dispositionem Divinam. Hujus Agabi mentio fit sup. cap. 11. Ceremoniam propheta addit ligando manus & pedes, ut certiores Paulum faciat, idque juxta consuetudinem veterum Prophetarum.

V. 12. *Ὡς δὲ*. Fratres fideles ex pio affectu, hic sicut antea, iterum hortantur Apostolum, sine dubio rationibus adhibitis, cum non satis constet quo sine Sp. sanctus talia praedicat: si ideo haec denunciat, ut admonitus Apostolus periculum declinet, temerarius ipse foret, se manifesto periculo objiciens; quem movere debeant fratrum consilia, preces, lachrymae, Ecclesiarum salus & necessaria cura, plurimorum conversio, &c. Paulus vero de voluntate Dei certior, constans permanet in proposito, & 1. docet se importuno eorum affectu lachrymis magis affligi, quam juvari, aucto magis hinc ejus dolore. Deinde nititur verbo

reve-

revelato, prædicente tantum vincula & traditionem in manus gentium; non etiam mortem. Tertio, ostendit se patienter & cum conscientia bona hæc perferre posse, quia fiunt ad Dei gloriam: ut pateat Iudæis & gentibus, rectam esse fidem Apostoli, pro qua tam gravia pati sustinet; & quia fratres ejus constantia confirmantur. Forte etiam Dei consilium est, ipsum hac via longius ad gentes mittere, quod etiam factum est. Non erat enim ignotum Paulo, Romanis esse imperium Ierololymis, unde sine dubio spem concepit eos ad fidem convertendi; quod etiam infra strenue experitur in Felice, Festo & Agrippa. Spectant hæc ad Dei gloriam, & plurimorum salutem 4. Respondet objectioni: At molesta hæc sunt & periculosa, cum de exitu sit incertus, quod etiam fatetur, sup. cap. 20: 22. Sed Apostolus ibidem respondet, se sua salutem, & Dei gloriæ omnia sua postponere; hic verò insuper etiam & vitam. Id enim Christus à suis sectatoribus exigit, Luc. 9: 23. His rationibus victi fratres, & sentientes esse voluntatem Divinam, acquiescunt proposito Apostoli.

V. 15. *Μετὰ δὲ* iter continuat historicus, ostendens simul studium fidelium erga Apostolum, qui se ei comites adjungunt, spectaturi eventum, neq; habita suæ securitatis ratione, de hospicio ei etiam provident, dilectione verè Christiana: alias juxta mundi consuetudinem, imminente periculo, ipso derelicto omnes aufugissent: quod salvatori comprehenso in horto contigisse videmus. Elegerunt autem Paulo hospitem, non neophytum sed in fide veteranum, ne dubiæ fidei homo Apostolum proderet.

V. 17. *Γενόμενον* II. Pars Cap. in qua quid Ierololymis, actum sit exponit, cum fratribus primò: deinde sequitur tumul. os periculosissimus quem adversus Paulum

excitant Iudæi increduli. Et 1. Excipitur humaniter à fratribus. Deinde Iacobum adit, cui videtur ex hoc loco cura Ecclesiæ Ierosolymitanæ comissa, qui Ierosolymorum Episcopus ab Apostolis constitutus, huic Ecclesiæ usq; ad mortem præfuit: & à judæis lapidibus obrutus prope altare sepultus est; ut refer Dorotheus Episcopus Tyri. Erat hic Iacobus frater Domini, justus cognominatus, non ille Zebedæi filius ab Herode occisus, sup. c. 12. Hic in seniorum cœtu, cursum suæ prædicationis & ejus fructum Apostolus commemorat: gloriam Deo tribuit & efficaciam, sibi verò ministerium; sicut 1. Cor. 3. 5.

V. 20. *ó, ðè.* Deinde seniores sive presbyteri fidelium, gratijs actis Deo, pro successu Evangelij, de quibusdam factu necessarijs Paulum monent, ita scilicet procedendum esse in docendo, ut infirmorum habeatur ratio; & ne quid perverfè de Paulo suspicentur, ex Iudæis conversi Ierosolymis. 1. quia est magna multitudo conversorum. 2. qui magno zelo feruntur ad observationem legis. 3. Famâ perlatum est, Paulum avertere Iudæos qui apud Gentes sunt, ab observatione legis, circumcissionis, & à doctrina Mosis, quæ tamen omnium confessione Deum habet autorem. Quæ de hisce fuerit doctrina Pauli, planum est ex Ep. ad Galatas: *Si circumcidimini Christus vobis nihil proderit: Non justificatur homo ex operibus legis, sed ex fide Christi. Evacuati estis à Christo, qui in lege justificamini.* Et Rom. 7. & Rom. 4. *lex iram operatur. Et, quicumq; ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt.* Gal. 3: 10. Quam doctrinam Iudæi, nimio & præpostero zelo legis acti, non intellexerunt; calumniantes Paulum totam legem destruere; cum tamen fatetur legem sanctam & justam & bonam esse. Rom. 7: 12. Itaq;

fatius esse arbitrati sunt ex Iudæis conversi, ut Evangelium cum legis observatione conjungerent; quæ opinio fuit etiam tumultus causa, in Ecclesia Antiochena; sup. 15.

V. 22. *τίσόν*. 4. Periculi rationem exaggerant, & ostendunt hanc fore tumultus causam, & occasionem, ex Apostoli præsentia, quem jam noverunt advenisse. Verisimile est Apostolum sollicitum, de incolumitate sua, communicasse cum fratribus vaticinia sibi facta de captivitate imminente, consilium opemq; eorum requisivisse.

V. 23. *τίσιν οὖν*. Sequitur consiliū Apostolorum, quo putant Paulū Iudæorū genti se re ipsa excusare posse, & ostendere se legē non in universū rejicere aut damnare, sed pro re nata, & cum opus sit, observare, idq; libere, quod etiam fecit circumcissione Timothei: sup. c. 16: 3. Suadent itaq; ut viris votum habentibus se adjungat, seq; juxta legem palam in templo purificet, in conspectu populi, scientq; ipsum legem observare. Votum autem erat continentia, quod describitur, Num. 6. Fecit idem Apostolus sup. cap. 18: 18. Corinthi; puta in gratiam Judæorum, consulens conscientia infirmorum ex gente illa converforum.

V. 25. *πει δὲ*. Ac ne putet hoc exemplo induci gentiles conversos, ad legis observationem, quod ex hoc Pauli facto colligent, Ecclesiam & presbyteros Ierosolymis sentire, legis observationem necessariam esse ad salutem: remittunt eum ad sententiam Antiochenis perscriptam sup. cap. 15.

V. 26. Hoc consilium cum probasset, etiam more usitato ad legis præscriptum exequitur. Putat Hieronymus hic non minus errasse Paulum quam Petrum, quem reprehendit Paulus Gal. 2: 11. Cui sententia nonnulli interpretum

tum subscribunt Verum Pauli hæc in Petrum reprehensio, scripturarum canoni inclusa, nunquam fuit ab Ecclesia reprobata; neq; scriptura hoc Pauli factum improbat: tacente vero scriptura nos etiam tacere decet. Neq; enim verisimile est errasse Paulum, cum Iacobo & universa presbyterorum societate. Tractat hanc quæstionem prolixè, Hieronymo respondens, Augustinus, Ep. 19. Et ostendit errasse Petrum, qui simulatione sua Antiochiæ cogebat gentes Iudaizare: cum non prohibeat concilium Apostolicum, sup. cap. 5. Iudæos, ritibus assuetos, Iudaizare; hoc est, servare quoad libet consuetos ritus legis, modo liberè, sine opinione necessitatis ad salutem. Sed prohibet Gentes Iudaizare; quia ritus legis non sunt necessarij ad salutem, nec opus est gentes insuetas ad hæc inducere, & legis iugo onerare: ne putent id esse ad salutem necessarium, quod à Iudæis assuetis liberè servatur. Petrus vescebatur cum gentibus Antiochiæ; cum autem venirent à Iacobo Ierosolymis aliqui, subduxit se, & Iudæis se conjunxit, nec illis videntibus voluit cum gentibus cibum capere. Quod cum viderent gentes, irritum putarunt decretum Apostolicum, supra factum. cap. 15. veramq; p̄suedo apostolorum sententiam, circumcisionem, sacrificia, ciborum discretionem & cætera legalia, necessaria esse ad salutem; quod est Iudaizare. Peragit itaq; Apostolus Paulus sacrificium juxta ritum Legis, Num. 6. ostendens se ritus legales non rejicere aut contemnere vel damnare.

V. 27. *Ως δὲ*. II. Pars capituli, in qua Evangelista orditur seditionem exortam adversus Apostolum Ierosolymis, cum consequente persecutione; continuatur hæc historia usq; ad finem: Ubi I. describit quid Ierosoly-

mis actum sit cap. 22. & 23. I I. Quid Cæsareæ, coram præfidibus Romanis, Felice & Festo: usq; ad cap. 27. Reliquis duobus capitibus navigatio describitur, cum his quæ Romæ gesta sunt. Autores hujus seditionis erant iidem, qui in civitatibus Asiæ adversus Apostolum tumultus excitabant; supra cap. 14. & sequentibus. Unde apparet mira cæcitas & pertinacia gentis Judæorum, qui non contenti quisq; domi seditionem adversus Evangelij doctrinam excitare; sed in alijs quoq; civitatibus & populis Apostolos persequuntur: quod etiam futurum prædicit Christus salvatur Matt. 10. & 24.

V. 28. *κεῖς οὖτος*. Viros Israelitas compellant, Legis scilicet & rituum propugnatores, Abrahami posteros: capita accusationis sunt 1. quod doceat adversus legem, sacrificia & templum. 2. Templum polluit, introducens gentiles: falsam fuisse hanc criminationem Evangelista ostendit, cum Paulus Trophimum Gentilem, licet comes venisset in urbem, in templum tamen non introduxit; ut putant illi. Erat hic Trophimus fidelis comes Pauli, cujus fit mentio sup. cap. 20: 4. & 2. Tim. 4: 20. prior accusatio ex incredulitate orta fuit, cum Evangelio non crederent, Christum pro messia non reciperent, finem legis ignorarent, & justitiam Dei ignorantes, suam quærebant statuere. Rom. 10: 3.

V. 30. *ἐκινήθη*. Facile commovetur civitas superstitione imbuta, & perverso legis zelo. Trahitur extra templū: ne obstet templi prophanatio quia morte ipsū multare constituerunt seditionis autores, assiduis plagis eum affligentes: unde quanto in periculo fuerit Apostolus percipitur.

V. 31. *Ἐπιδύτων*. Liberatio Apostoli describitur. Tribunus militum, à Romanis relictus ad custodiam urbis devictæ, cum præsidio militū, tanto numero, ut etiam castris opus fuerit: hic tumultum sentiens, ad coercendam multitudinem armatus accelerat, metuens ne quid molitur gens inquieta adversus imperium. Cujus adventu repressa est multitudo & sedatus tumultus.

V. 33. *Τόπ*. Sic Paulus certo mortis periculo eripitur à tribuno nihil tale cogitante: qui putat se comprehensum tenere seditiosum, latronum aut sicariorum ducem, extremo supplicio dignum.

V. 34. *Ἄλλοι δὲ*: Tumultum hunc fuisse ingentem apparet, ex descriptione Evangelistæ, mores tumultuantium exprimentis; tales, sicut in maxima hominum seditione; adeò ut tota civitas sit commota, unde apparet magnitudo periculi. Prudentet agit Tribunus, captivum arcta custodia servat, à plagis & violentia abstinet, inimicos arcet, cognitioni causam reservat, reum cum patientia audit. Quanta autem fuerit violentia tumultuantium patet, cum captivum sublime portare necesse habuerint milites, ne conculcicaretur à multitudine; una voce flagitante, ut è medio tollatur is, quem per tumultum necare non poterunt.

V. 37. *Μέλλων*. colloquium Apostoli cum tribuno, humile, cum veniæ præfatione: honorem tribuens superiori. Quærit autem de Ægyptio seditioso. Meminit Iosephus, lib. 2. c. 12. bell. Iudaici, cujusdam Ægyptij, qui sub Felice cogregavit exercitum triginta millium armatorum, qui commisso cum Felice pralio, exercitum amisit, & fugit cum paucis: pluedoprophetam fuisse Iosephus memo-

rat; sine dubio pro Messia se venditabat, sicut Theudas, & Iudas, sup. cap, 5: 36. quæ fuit eorum temporum conditio, sicut prædixit Christus. Matt. 24: 24. Diabolo instigante, ad obscurandam Messiaë, filij Dei gloriam; & ut dubios faciat homines de Messia legitimo seu vero.

V. 39. *Εἶπε*. Paulus respondet, ostenditq; sed non esse Ægyptium sed Iudæum, patriam quoq; indicat; docetq; se esse Romanæ civitatis municipem, quales cum Romanis legibus & privilegijs fruuntur, non est consentaneum, eos aliquid adversus imperium moliri. Sic brevi apologia ad tribunum usus, cupit etiam sedare multitudinem. Vera loquitur, nec in mendacio aut occultatione veri latibulum quærit.

C A P. X X I I.

PArs prior hujus capituli, habet apologiam Pauli ad populum Iudaicum; constat exordio & narratione gemina.

V. 1. *Ἀρχή*. Exordium, quo ut persecutores demulceat, honorifice eos compellat; deinde brevibus quid velit insinuat, & silentium impetrat. Loquitur autem lingua Hebræa, plerisque; cognita, ut patienter audiant: æquum erat ut audiatur, qui ab omnibus accusatur.

V. 3. *Ἐγὼ μὲν*. Narratio bimembris: primò docet, quæ fuerint ejus studia in Iudaismo; deinde occasionem conversionis exponit & ad quid, seu à quo missus sit ad prædicandum gentibus. 1. Gentem & patriam indicat. 2. Quo in loco adoleverit; Ierosolymis sub Gamaliele, legis doctore eximio: cujus fit mentio sup. cap. 5: 34. Ubi etiam suæ prudentiæ specimen edidit. 3. Legis doctrinæ studuit, juxta statuta patriæ. 4. Legis sectator ac æmulus, non mi-

nus

rus quã quisquam alius. 4 Christianorũ persecutor acer-
rimus: id ut probet, rem totam, p̄ out gesta sit, exponit:
allegans auctoritatem Pontificis, scriptoq; publico sup̄remi
judicij collatam sibi potestatem, ut Christianos compre-
henfos, in carcerem traheret, mortis supplicio servandos;
quod si quis factum dubitet, acta publica docere possunt;
vix enim vigesimus primus annus excessit postquam hæc
gesta sunt, ut patet ex cap. 2: 1. Ep, ad Gal. & Hieron. in vi-
ta Pauli.

V. 6. *Ἐγένετο*. Altera pars narrationis in qua ostendit
non temere se, ex levitate, incitia, aut novitatis studio
sententiam mutasse: sed visione cœlesti, Divinoq; impulsu
Christianam fidem prædicare cepisse, vocante & mandan-
te Deo, vocatione seu revelatione cœlesti, extraordinariã,
miraculosa; eodem quo superius commemoratur modo.
sup. c. 9.

V. 9. *οἱ δὲ*. Comites itineris lumen videntes vocem ta-
men non audierunt; docente numine ad quem visio diri-
geretur, nominato etiam insuper Saule quem vocare con-
stituit. Neq; soli Deo hæc vis competit, sed spiritibus
bonis pariter & malis hæc est potestas, ut non semper o-
mnibus qui simul sunt appareant, sed quibus se visendos
præbere velint.

V. 12. *Ἀνανίας*. Rursus ad testimonium provocat Ana-
niæ & habitantium Damasci, ut sciant vera esse quæ com-
memorat. Commendat verò Ananiam non à Chri-
stiana fide Iudæis odiosa, sed à legis observatione. Testi-
monium Ananiæ deinde adducit: Deum scilicet præordi-
nasse Paulum; ut ipsum vocaret ad cognitionem volunta-
tis ejus, de salute hominum per Christum. 2. Ut videret
Chri-

Christum Deum, qui solus est justus & bonus, Matt. 19: 16. 3. audiret loquentem. 4. Testis erit fidei passionis, mortis, resurrectionis Christi, ad Iudæos & gentes. Huic testificationi confidens Paulus, confidenter gloriatur se ad docendum Evangelium, segregatum à Deo ex utero matris: Gal. 1: 15. Hac audita Divina vocatione Paulus baptismum recipit.

V. 16. καὶ ὕδ. Vis & natura baptismi paucis explicatur, sicut Tit. 3: 5. Baptizando ac mergendo corpus in aqua, abluuntur peccata: sic per verbum institutionis additum, inest aquæ, non solum vis externa abluendi fordes corporis, sed etiam interna & spiritualis abluendi peccata, cum invocatur nomen Christi. Hoc est, cum oramus, ut velit Deus per meritum Christi, & sanguinem ejus pro nobis effusum remittere peccata. Neq; inest huic aquæ per se, extra verbum & hunc usum vis magica; & aqua quæ à Papistis consecratur ad fugandos Dæmones & purificandos homines, quia mandatum & promissionem non habet, inanis est ceremonia; & superstitio. Processus hic in conversione hominum semper servatur. 1: Legis fulmine terretur conscientia. 2. peccati confessio exigitur. 3. fides in Christum desperationi apponitur, pœnitentiam suadet, ac gratiam offert cum remissione peccatorum, quæ baptismò obsignatur.

V. 17. ἐγγύστη. Aliam narrationem instituit, de revelatione sibi facta Ierosolymis, & ut à Domino Iesu missus sit ad prædicandum gentibus: ut intelligant Paulum nihil fecisse sine mandato & vocatione Divina; nam conversi etiam ex Iudæis, negabant spectare beneficia Messie ad gentes; docet historia Petri, sup. cap. 10 & 14. Prædixit hanc

hanc æmulationem Christus salvator, similitudine operariorum in vinea, Matt. 20. Et agricolarum ibidem cap. 21: 33. prædixit Moses. Deut. 32: 21. David Pf. 118: Esa. 28. Explicat hæc prolixè Apostolus Rom. 9. 10. & 11.

V. 18. Itaq; mittitur extra Ierosolyam & Iudæam Apostolus, ut prædicet gentibus: & insinuatione ostendit se non suâ sententiâ aut beneplacito ad gentes transiisse, sed jubente Deo; ne ei ob hanc rem nimis succenseant Iudæi. Non recipient, inquit, testimonium tuum de me. Congruunt hæc verba cum illis Danielis cap. 9: 26. Contra putat Paulus eos recepturos testimonium suum, potius quam ullius alterius, quem noverunt antea tanto cum zelo persecutum fuisse Ecclesiam Christi; & in necem Stephani consensum præbuisse: nec sine causa & argumento gravi sententiam mutasse. Urget verò Divinum oraculum, & Paulum ad gentes mittit: sat constat itaq; ipsum, non proprio ausu, sed mandate Deo prædicare Christum, & quidem gentibus.

V. 22. ἤκουον. II. Pars in qua novo tumultu, Paulus in ulteriora pericula abripitur, & tandem Senatui Ierosolymitano sistitur. Omnia hîc iræ & furoris indicia prodit concitata multitudo, verbis & affectu ostendens, rem indignam facere Tribunum, si sinat hunc maleficum vivere. Sic fascinati mente, ne Divinas quidem apparitiones recipiunt, nec an vera dicat inquirunt, nec rationes proferunt, sed ad necem damnant hominem, quasi in manifesto flagitio deprehensum, ideoq; omnium sententia mortis supplicio dignum.

V. 24. ἐκέλευσαν. His tantis clamoribus Tribunus abripitur, ad actionem iniquam; qui flagris & quæstione in ma-

leſicis & damnatis examinandis uſitata, cum examinari jubet : ut videre liceat quid poſſit calumnia, & multorum in alterius necem conſpiratio. *Ἐπιτιμῶν*, extendere ſignificat : ut intelligamus, quo tormenti genere uſi ſint gentiles in maleficorum examine, Quaſtionem vocant latini : quod ſuplicij genus, morte ipſa gravius, nescio quam prudenter à iudicibus in orbem Chriſtianum ſit introductum; annon ſatius foret occulta crimina Deo reſervare ? Neq; enim eam crudelitatem Deus in Rep. Iudaica admittit : imo & plagis flagrisq; modum poſuit, Deut. 25: 2. Rectius autem facerent Chriſtiani, ſi Divinis legibus ſe accommodarent, & ab illa Ethnica crudelitate abſtinerent.

V. 25. Paulus iniquitatem facti ſentiens, legibus Romanis adverſus Tribunum hominem Romanum ſe defendit ; prohibentibus vinculis aut pœna ulla afficere civē Romanum, niſi damnatum ; ut dictum eſt ſup. cap. 16: 17. Quanta verò fuerit legum autoritas hinc apparet, quia terrore afficitur centurio, etiam Tribunus : non eſt verò dubium, Divinitus in conſcientia territum fuiſſe hominem, autoritate & potentia conſpicuum : in cujus conſpectu Paulus inops apparet & contemptibilis, adeoq; incredibile putat, Paulum abjectæ conditionis hominem, tantæ dignitatis comparandæ facultatem habuiſſe. Hic contemptus etiam cauſa fuit, cur Apoſtolum non fuerit dignatus beneficio cognitionis, in conſeſſu Senatus & legitimo iudicio ; quod tamen poſtea admittere eſt compulſus. Iuſtitia enim proprium eſt, nullum diſcrimen ſervare inter potentem & inopem ; quod etiam à Deo ſeverè præcipitur, Exo. 23: 1. Lev. 19: 15. Deut. 1: 17. *Non reſpicias perſonam in iudicio ; ſed audies minimum cum maximo ; &c.*

TRes sunt partes capitis. In I. Siftitur Paulus judicandus in Synedrio Ierosolymitano. In II. Iudæi infidias parant Apostolo. In III. Mittitur Cæsaream ad Felicem præsidem.

V. 1. *Ἀνίκας*. Apostolus innocentiam suam aspectu primo & vultu declarat, confidenter intuendo Senatum: contra pudor, & obliquus timidusve intuitus, malæ conscientiæ sit indicium. Deinde innocentiam verbis profitetur, coram Deo: quem testem invocat, scilicet, nihil adversus religionem, templum, gentemve suam admisisse, quod sit vinculis aut morte dignum. Quod cum nimis proterve dici putaret pontifex, à reo in iudicium producto, totiusq; multitudinis sententia ac condemnatione gravato, cædi jubet ipsum in faciem. Non est hîc prætereunda compellatio simplex, ab omnibus titulis vacua, ut supra cap. 22: *viri fratres & patres*. cap: 7: 2. 13. 26. item, *viri Israelitæ*, cap. 5: 35. 13: 16. *viri Athenienses*, c. 17: 5. *Ephesij*; 16: 35. qua notatur fastus nostri seculi, & titulorum execranda vanitas.

V. 3. *τόνδ*. Pauli dura responsio, cum accusatione, ex motu heroico & zelo Divinæ gloriæ profecta; cum simul spiritu prophetico pœnam & vindictam Divinam ei denuntiat, qui injuriam facit. *Dei enim est iudicium, non hominum, & ipse nobis: unus est in iudicio*. 2. Par. 19. Ipse est justitiæ conservator & vindex in universa terra. Pl. 82. qui manifestam publiceque illatam injuriam, non sinet inultam. Lutum parietis albedine tegitur; sic pontifex justitiæ minister sedet, & apparet externa facie: intus in corde; injuriam reo inferre paratus est. *Augustinus Serm, de m. in morte. cap. 19* *Paries dealbatus hypocrisis est, sacerdotalem præferens dignitatem*

Et sub hoc nomine quasi candido tegmine, interiorem quasi luteam turpitudinem occultans.

V. 5. Ἐφη π. De quibus verbis Lutherus de ord. Ecclēs. T. 7. Germ. vitez. tit. de Episcopis. Est quidem sed non facit officium sacerdotis, neq; ego eum pro sacerdote agnosco. Alioqui ex loco Et circumstantijs potuisset scire ipsum esse sacerdotem. Et August. loco citato: Ego alium scivi principem sacerdotum, pro cuius nomine ista sustineo cui maledicere fas non est. Nihil apparebat in hoc iudice, pontifice dignum, qui relicta iustitia affectus & odium conceptum sequitur; itaq; Apostolus merito excipit aduersus iudicium ipsius: quod vero se postea corrigit, ostendit nos caute agere debere cum his, in quorum sumus potestate. Sic vere dixisse contentus, iterum sibi iudices conciliat.

V. 6. Τὴς δὲ. Paulus videns apud osores Christiani nominis, ac hostes, doctrinæ ac vitæ actæ in officio, se frustra causam agere; effugium quærit: & quia jure agere non licet, mutato concilio partes dissentientes committit, cum Pharisæis sentire se docet de resurrectione, quam Sadducæi negant; factamq; sibi revelationem per angelum. Quibus dictis Pharisæos suarum partium facit, qui acriter aduersus Se ducaeos contententes; dum resurrectionem esse asserunt, fieriq; posse ut ipsi sit loquutus Angelus: illi verò neutrum horū admittunt; unde dissentio & tumultus maximus oritur in multitudine. Tres diversæ opinionis sectas Pharisæos, Sadducæos Esæos describit Iosephus, antiquit. l. 18. c. 2. cui quartā accessisse scribit, Iudæ Galilæi, nō agnoscantis dominum in teris, sed solum Deum in cœlis; paratum cum suis extrema pro hac fide perpeti. sup. cap. 5. 37.

V. 10: Πᾶσης. Exitus hujus iudicij describitur, qualis in

in collegio dissentientium partium esse solet; videlicet, dum suas quisque partes propugnat petinaciter nihil efficitur. Nec mirum regnantibus tyrannis, talia esse facta collegia iudicium; quippe collegia hi oderunt, dissentiones amant, ne quid consentientes in ipsos moliantur; utque prodantur ab adversis partibus consilia. Tribunus sciens suæ curæ commissum Paulum, & insidias priores metuens, ne per tumultum Paulo vis inferatur; eum ex manibus eorum eripit.

V. 11. *Τῆ δὲ*. Paulo his malis turbato assistit Dominus, animum erigit, confortat, Romam mittit, ad prædicandum Evangelium. Quæ res iterum monet, Evangelij doctrinam dirigente Deo in orbem sparsam; ipso tribuente successum.

V. 12. *Γενουδῶν*. II. Pars cap. de insidijs quadraginta conjuratorum, in necem Pauli. Mirum est verò Sacerdotes & seniores, hujus facinoris consortes esse velle: nec facile conjurati cum illis consilium communicassent, nisi notum fuisset, eos quoque in necem Pauli conspirasse. Unde magis patet quale iudicium ab ipsis expectandum foret, sicut etiam ex actione sequente, cap. 24. Diaboli fuerunt hi conatus, qui varijs artibus nititur Evangelij cursum impedire, tanto hominum furore excitato, ut nisi juvante Deo, non potuisset succedere negocium. Magnus est conjuratorum numerus, primores populi conspirant, insidiarum modus disponitur, res confecta apparet.

V. 16. *Ἀνέρας*. Deinde modus describitur, quo liberatus Paulus conjuratorum manus effugit. Deus enim qui Sp. sancti instinctu Paulum permovit ligatum spiritu, sup. cap. 20: 22. ipse etiam ejusdem spiritus instinctu, puerum

confanguineum Pauli adhibet, ut sicariorum consilium audiatur & Apostolo indicet, cui bene cupit. Verisimile est hunc puerum secum habuisse Apostolum ut ministerio ejus uteretur: qui per civitatem & vicos, puerorum more, curcicans, explorat quid de Paulo dicatur; cum sit de eo sollicitus. Paulus verò, oraculo confortatus, ac de liberatione certior factus; nulla tamen humana auxilia negligit: puerum mittit, centurionem adhibet, insidias detegit, tribunum rogat. Nescit enim per quæ media ipsum Deus velit ex his malis eripere.

V. 18. ὁ μὲν. Centurio humanitatis officium non negligit erga afflictum captivum, quamvis Ethnicus; eo Pharisæis melior, qui nisi amicis benefacere non sultinent; nec alium proximum agnoscunt: sicut exprobravit eis Christus. Matt. 5: 43. Et Samaritani similitudine. Luc. 10: 33.

V. 19. Ἐπλαβόμην. Tertio, tribuni industria ab Evangelista describitur: 1. Puerum diligenter examinat, circumstantias explorat, cum patientia audit, nec referentem repellit, propter levitatem ætatis: confert enim priores gentis inquietæ motus. Metuit ne initium hoc, majorum sit turbarum occasio. 2. itaq; puero præcipit, ne quid ad alios hujus indicij referat: ut liceat Paulum præsidisse, conjuratis non sentientibus; ne euntem invadant. 3. Ad captivi securitatem jumenta addit ut celerius evadat, præsidium quoq; militum, adversus violentiam latronum, observato etiam noctis silentio, ne inimici persentiant. Divino instinctu hæc facta esse, dubium non est, qui Paulo gratiam dat coram tribuno; qui etiam putat majus esse negocium, quàm ut possit ab ipso expediri; nec carere etiã periculo, si iteretur tumultus, non solum à ple-

plebe sed etiam à Sacerdotibus & senioribus, populo scilicet universo.

V. 25. *Ἔνάψας*. III. Pars, Epistola Tribuni ad Felicem provinciae praesidem, Et iter Apostoli ad praesidem describitur. Epistola, praeter inscriptionem, tria habet membra. 1. Injuriam Paulo illatam, per tumultum Iudaeorum; utq; fuerit à tribuno liberatus. 2. causam ut in Senatu explorata fuerit indicat: & quod non sit res morte digna, sed quaestiones de religione & legibus, sine crimine: ubi tribunus Paulum suo iudicio absolvit. 3. docet quae causa fuerit, cur res Ierosolymis componi non potuerit; videlicet, insidia & majoris tumultus causa.

C A P. XXIV.

Tres sunt partes capituli, I. Accusationem describit in Apostolum coram Felice praeside. II. Apologiam Apostoli. III. Praesidis erga Paulum humanitas: attentio ad doctrinam ejusdem de Christiana fide.

V. *Μετὰ δὲ*. Quos habuerit accusatores Apostolus attende, Ananiam Pontificem, sine dubio Sadducaum, quod colligitur ex cap. 23. & cap. 5: 17. Ex genere Regio, potentem; militum manu stipatum, ut docet Iosephus, antiquit. I 20. c. 8. Seniores item; principes hi erant populi Iudaici, qui suprema iudicia cum sacerdotibus exercebant. 2. Chron. 19.. Regis consiliarij, ad quorum consilium Remp. administrare tenebatur. Iosephus. C. Sigonius l. 6. c. 4. Quorum orator Tertullus, causam agit adversus Paulum; qui cogebatur ex vinculis causam dicere.

Qui

Qui processus vincētis pauperibus plerunq; fatalis esse solet, & extremi supplicij iudicium.

V. 3. Πάλλης. Exordio captat gratiam præsidis, commendans prudentiam, curam & studium erga gentem; cum debita gratiarum actione. Sunt qui hypocritam hunc oratorem faciant, quod injurias, quibus Iudæos affecerit taceat, commendet autem virtutes & beneficia. Rectius verò magistratum commendamus, ut Dei donum eximium, cujus beneficio vigent leges & pax publica. Ita Felix magos & latrones, pacem publicam turbantes & privatis noxios, comprehensos supplicio affecit; & vatem Ægyptium, seditiosum, armis vicit & fugavit. Ioseph. ant. lib. 20. c. 6. & belli Iudaici l. 2. c. 12. Eleazarum latronum principem, qui annis viginti Iudæos afflixit, cepit & Romam misit. Bona multa Iudæis præstitit; quamvis sceleratus, & privatim iniquus multis, ut postea dicitur. Commendat itaq; orator, quod laudem meretur, & ut accusantes audiat, rogat.

V. 5. Ἐυθύνης. Accusatio trimembris 1. postquam in genere criminasset Apostolum, ut pestiferum, hoc est, noxium reipublicæ, & suo veneno inficientem plurimos; quæ est accusationis propositio: accusat eum, quod in toto imperio concitet Iudæos ad seditionem, & ideo sit criminis læsæ Majestatis reus factus. 2. Hæsiarcham calumniatur, autorem novæ sectæ, dogmatistam: quo artificio, scilicet, usi sunt in movenda seditione supra cap. 5. Theudas, Iudas Galilæus, & apud Iosephum Ægyptius pseudopropheta, ut dictum est. Nazaræos vocat, sicut per contemptum Iulianus apostata Christum Nazarenum & Galilæum appellat, apud Nicephorum, lib. 10. c. 35. 3.

Ut

Ut prophanum, qui templo ac sacris nullam exhibet reverentiam: probatur, quia deprehensus est introducens gentiles in locum sanctum contra legem: & propter hæc omnia mortis supplicio capitisq; damnatum.

V. 7. Παρελθών. Nova accusatio qua de Lysia Tribuno conqueritur, quod Paulum mortis supplicio eripuerit: fatetur itaq; ereptum Iudæorum genti sceptrum, juxta vaticinium patriarchæ, Gen. 49: 10. Unde colligere jam promptum erat, adesse nunc tempus Messia: quod quia intellexit magna pars hominum, itaq; frequentes fuerunt circa hoc tempus seditiones, pluribus affectantibus honorem Messia. Tandem præsidi cognitionem defert, cum judicio de re universâ. Hujus accusationi magno consensu astipulantur senatores cum Pontifice, putantes sibi habendâ fidē, propter autoritatem publicam, qua Paulum opprimere student: cum lex Divina sacrosanctam jubeat esse fidem publicam, & hujus abusum damnet: Lev. 19: 15. & Deut. 1: 17. jubeatq; potentem & inopem, una justitiæ trutina ponderare.

V. 10. Απεθεύ. II. Pars cap. Responsio Apostoli qua objecta crimina diluit. Præses sine affectu utranq; partem benignè audit; nec ex præscripto Senatus Ierosolymitani judicat, intelligens adversarios hos esse, non æquos judices, sed affectibus ac præjudicio obnoxios. Sicut cum hodie Papistæ sibi potestatem sumunt, definiendi litem, inter Romanæ Religionis socios; & adversarios Evangelicos I. Pramisso exordio, sibi gratulatur Apostolus, quod apud Iudicem harum rerum conscium, nec ignarum, dicere liceat. II. Per inficiationem depellit objecta maleficia, docens falsa esse quæ dicuntur, nec pro-

bari ab adversarijs. Argumentum tale est : Qui nuper in urbem venit. 2. ut oraret, 3. Non disputavit ; 4. qui seditionis socios, non habuit, ullo in loco ; non potuit esse seditionis causa : cum ad id requiratur tempus, verborum suasio, socij, concursus : &c. Nihil autem horum de Paulo probare possunt : falsa igitur est accusatio.

V. 14. *ὁμολογῶ*, III. Fidem suam ingenuè fatetur & ab hæresi vindicat. 1. Non negat se Christianum esse, sed ostendit se ejusdem Dei servum esse, quem colunt illi. 2. Fidei normam sibi proponit, cum illis eandem, legem scilicet & Prophetas. 3. Simul cum ipsis expectat resurrectionem mortuorum ; & judicium venturum.

V. 16. *ἐν ἁγίῳ*. 4. Hæc fides ipsum sollicitum perpetuo tenet, servatq; in sanctitate ac innocentia vitæ, momente conscientia & Deo iudice ; ut in his quæ ad Deum & homines sanctus & innocens, in iudicio consistere possit. Hæc fides non ad maleficia & seditiones impellit, sed ab his ac similibus malis immunes servat sectatores suos. Male igitur accusatur religio.

V. 17. *Δι' ἐτῶν*. IV. Narratione exponit quid Ierosolymis egerit, quæ fuerit adventus causa ; videlicet, ut Eleemosynas perferret Ierosolymam pauperibus sanctis, quas in Ecclesijs Macedoniæ & Græciæ collegit, ut patet ex 2. Cor. c. 8. & 9. Bene igitur de gente Judaica, nō male est meritum. Oblationes quoq; tulit, sacris faciendis in templo, & ut voto se exolveret : quod est indicium, cum non apud exteros docuissè adversus legem, aut templum, neq; etiam Ierosolymis ; sed potius studiose servasse ea quæ sunt legis, quæq; ad honorè sacrorum, & templi spectarent, & ad gentis suæ utilitatem. Doctrinam de Christo expressè non

non tradit; quia negotio officit, propter vehementiam adversariorum; sed nunc prudenter retinet, & reservat eam tempori & loco commodiori; cum postea Felicem per occasionem datam de ea informat, sicut dicitur.

V. 19. *Τίτες δέ.* V. Veram causam tumultus profert: Iudæi scilicet, venientes ex Asia, seditionis autores erant, ut supra dictum est; qui concitata in ipsum multitudine, eum comprehenderunt. Deinde, ostendit hanc actionem ad Pontificem & Seniores non spectare, sed ad ipsos tumultus hujus autores, qui sibi male conscij, comparere non audent; nec habent de quo ipsum accusent. Tertio Pontificem & actores causæ urget, ut proferant & probent, si quid iniquitatis invenerunt in ipso, cum staret in concilio Ierosolymitano. Hoc enim vult vox Græca *σέντις*, stante scilicet me in concilio ipsorum.

V. 21. *Ἡ οὐδὲ.* Quarto, si quid habet adversum me Senatus, unicum est, quod fassus sim credere me resurrectionem mortuorum: quæ vox forte Saducæos offendit.

V. 22. *Ἀντίοχος.* III. Pars capitis quid Præses egerit circa negotium hoc Pauli. 1. Rejecit eos in adventum Tribuni, ne quid negligatur eorum, quæ publicam tranquillitatem concernunt, & imperium, de quibus maxime erat sollicitus: & quia ut seditiosus accusatur, quæ res Cæsarem attingit & remp. Itaque studiose se de his excusat Apostolus, etiam cap. 25: 8. Et Festus provocantem lubens ad Cæsarem mittit. ibidem, v. 12.

V. 23. *Δυναστεία, ἡμεῖς.* 2. Non audet propter rei magnitudinem, captivum dimittere, sed liberiore custodia eum servat, innocentiam perspiciens, & cum sit civis Romanus.

V. 24. *Μυτά δὲ 3.* Praeses antea de fide Christiana edoctus, cupit pleniora à Paulo audire, hujus doctrinae magistro. Uxor Drusilla, sicut refert Iosephus lib. 20. antiq. c. 5. Agrippae Tetrarchae soror, nupsit Azizo Emesenorum Regi circumciso. Felix autem procurator cum venisset in provinciam pulcritudine mulieris captus, opera Simonis magi, pellexit mulierem, ut relicto marito priore sibi nuberet: à qua persuasus, & de fide Christiana edoctus, pleniora à Paulo Christianorum Apostolo discere cupiebat; non quod fidem receperit, sed ut iudex in provincia supremus, habeat rei notitiam. Dicit enim Iosephus Drusillam, calcata religione patria, nupsisse Felici; Et pellicere uxorem alterius, avaritiae servire, captivum ditinere innocentem, non sunt Christianae poenitentiae indicia. Addit insuper Iosephus, ipsum à Iudaeis coram Nerone caesare, injuriarum actione fuisse gravatum, & pene damnatum: nisi eum Caesar Pallantis fratris precibus donasset. l. 20. c. 7. Hunc Pallantem Claudii caesaris libertum fuisse tradit Suetonius, eiq; à rationibus, & ideo in maximo precio fuisse, etiam supra consules, in Claud. c. 28. Patet itaq; hunc Felicem servili conditione natum, libidine Claudii libertum factum, & tantis postea honoribus auctum. unde non mirum est, servilis ingenij reliquias in homine mansisse, in libidine avaritia, iniquitate.

V. 25. *Διαλεγομένης.* Paulus postquam fidei Christianae normam exposuit, de nova obedientia agit, & virtutibus ac poenitentia ab operibus malis, de vindicta Divina & iudicio extremo. Haec res Felicem terruit, agnoscentem se cum vitia cum iustitia & castitate pugnata, damnante ipsum conscientia; itaq; Paulo abire iussu, concionatore scilicet

licet moleſto, aures à doctrina ſalutari avertit & in errore perſiſtit. Hæ ſunt in infidelibus *cogitationes, ſe mutuo ac- cuſantes & defendentes*; de quibus Paulus, Rom. 2: 15. He- rodes à Iohanne reprehenuſus, odium erga monitorem concepit; & quaſita occasione, eum capitis ſupplicio af- fecit: Matt. 14: 3.

V. 26. *ἄμα*. Officio & poteſtate abutitur Felix, qui afflictum & innocentem carcere diuturno præmit, ut muna extorqueat: & quia conſcientia præſidis reum abſolvit; itaq; eum ſæpius in conſpectum & colloquium vocat, ne deſit occasio, ſi quid largiri poſſit aut velit, ut ex custodia liberetur. Nihil autem largientem, vincum ſucceſſori relinquit, favorem ſeu gratiam captans Iudæorum, quos antea offendit; ne officio dignitateq; dejectum, accuſent coram Cæſare quod tamen non effugit, ut dictum eſt. Offenſionem hanc fuiſſe Iosephus indicat quod ſub ſpecie ſedandæ ſeditionis, milites immiſerit, & multis Iudæorum per tumultum cæſis, ædes divitum deprædatus ſit. Ionatan Pontificem ſicariorum inſidijs objectum interfecerit: unde ſicariorum manus initium & incrementum cepit, quorum inſidijs magnus civium numerus abſumptus eſt.

C A P. XXV.

PERACTIS his quæ Cæſarææ geſta fuerunt, ſub Felice præſi- de, nunc agit historicus de ijs, quæ ſub ſucceſſore Feſto ibidem acta ſunt, duobus capitibus ſequentibus. Huius cap. Quatuor ſunt partes. I. Quid Feſtus Ieroſolymis egerit, & quid Senioribus Paulum acufantibus reſponde- rit.

V. 1. *ἦσαν οὖν.* Ierofolymam pergit, novus præfes, provinciæ metropolim: ubi mox adfunt inimici Pauli, docentes circa provinciam, & civilia negocia omnia recte habere, modo in ordinem redigatur Paulus captivus, pacis turbator & hæreticus. cujus causam putant optime peragi posse Ierofolymis; ubi nuper concursus factus est: cujus culpam sine dubio in ipsum referunt.

V. 3. *Ἰτὲς δὲ οὖν χάριν.* Id est, ut in gratiam eorum, captivum Ierofolymam perducatur judicandum. Dubitant enim de causæ exitu, ne custodia liberat^o, doctrina sua noceat dignitati Pontificum & Sacerdotum; quo tendebat doctrina de lege ceremoniali abolenda. Id Christo objiciunt, de destructione templi, Matt. 26:61. Ioh. 1:19. Et Stephano, sup. c. 6: 13. Si enim abolendus est pontificatus, fiet id cum maximo dispendio & motu status Politici: Ita; facile Sacerdotibus consentiunt seniores, de hoc statu solliciti. Tota autem consultatio huc tendit, ut Paulum, quem iusta accusatione opprimere nequeunt, insidijs adoriantur & tollant. Mirum est cum, ut ait Iosephus, tota Iudæa, maximè vero Ierofolyma, sicarijs & prædonibus repleta vexaretur, his neglectis, de Pauli unius nece tantopere laborent: Sed hæc est potestas tenebrarum, ut ait Salvator in horto; Diabolus homicida est; Ioh. 8. Festus civili prudentia, odium & vehementiam perspicens futurorum judicum; si Ierofolymam perducatur: maluit Paulum Cæsaræ servare, neq; tamen iudicium eis denegare, quin liceat adversus ipsum jure agere: *si quod est in viro crimen*, ubi ostendit se dubitare, an sit criminis alicujus reus, forte antea Cæsaræ admonitus erat, de accusatione coram Felice. Deo dirigente id factum esse

esse, non est dubium, qui Paulum servare voluit, ut etiam Romæ prædicaret Christum, ad Dei gloriam & salutem credentium. Nisi enim Divinitus fuisset servatus, facile fuisset inimicis tantæ autoritatis, persuadere Festo, aut Felici ut ipsis traderetur Paulus crucifigendus; quemadmodum & Christus, Pilato iudice, his artibus morti traditus fuit.

V. 6. Διατείψας II. Pars cap. Examen causæ Pauli sub Felice; qui sine mora reum iudicio sistit, ut accusatoribus satisfaciat, flagitantibus iudicium sine mora, quadam vindictæ cupiditate infatiabili. Notatur actorum vehementia, qui præter morem iudiciorum, reum circumstunt, ut territum perturbent & obruant; cum in iudiciis usuvenerit, unum uni opponere. 2. capita accusationis gravia sunt & multa. 3. Impudentia actorum in eo conspicitur, cum non pudet viros maximæ autoritatis, ea afferre quæ probare nequunt.

V. 8. Απλογεμδύς. Ex responsione Pauli apparet, capita accusationis fuisse eadem, quæ antea, cap. præcedente, coram felice; de quibus sufficienter se purgat Paulus, Aggravant verò causam rei, docentes sicut antea, tendere hæc facta Pauli adversus Cæsarem: adhuc enim in memoria hæret, quantum pondus habuerit verbum hoc apud Pilatum, cum dicunt; *Si dimittis eum, non es amicus Cæsaris.* Ioh. 19: 12. Paulus crimen bonis rationibus repellit. & factum negat: neq; enim difficile id erat, cum ipsi nihil probant.

V. 9. Ο Φῆσος. Festus civili astutia inclinatur in voluntatem actorum, ut gratiam captet mox in initio suæ gubernationis, eorum, quos ei Cæsar regendos tradidit. Pau-

lo itaq; optionem dat, si velit judicari Ierosolymis, ne in ipsum iniquus esse videatur: seq; huic iudicio quoq; præesse velle promittit, ut simul petitioni eorum satisfaciat, & incolumitati Pauli, sua præsentia consulat.

V. 10. *Ἐπι δὲ*. Responsio Pauli, qua 1. Ostendit à tribunali Cæsaris ad Ierosolymitanos, non esse provocacionem. Tribunal Cæsaris dicebatur, quia sedes erat præsidum provinciæ, qui supremi iudicii potestatem Cæsaris nomine tenebant: ad quos in provincia suprema erat provocatio. 2. Innocentiam suam prætendit satis nunc probatam, primo Ierosolymis, deinde coram Felice: & nunc tertio coram Festo. 3. Conscientiam præsidis appellat, cui hæc nota sunt: (sicut fatetur ipse, infra v. 18. coram Rege Agrippa;) tacite innuens, debere præsidem juxta ea quæ novit iusta judicare, & non gratificari iniqua petentibus, cum ejus periculo.

V. 11. *Ἐτι μὲν*. 4. Quia non opus est ulteriore cognitione aut iudicio; si enim convictus est ullius maleficij, quo mortem promeruit, ipse se supplicio subjicit, ne opus sit supplicij causa ire Ierosolymam. 5. Ostendit non esse in potestate præsidis, iudiciorum ordinem pervertete, à supremo magistratu constitutum, & hoc modo hominem innocentem, supplicio afficiendum, tradere: non defuturum, innuens qui hanc præsidis injuriam ad Cæsarem deferat. 6. Timuit Apostolus, ne præsidi rationes adductæ non sufficiant, & donetur inimicis; insidias quoq; metuens; itaq; Cæsarem appellat, quam appellationem etiam præses admittit. Sic Festus præses qui modo justissimus apparuit, mox injustus declaratur: noluit Paulum non auditum, aut convictum, inimicis donare; jam verò
eun-

eundem innocentem eorum insidijs exponere tentat, ad captandum favorem eorum, propter autoritatem qua pol-
lent in gente sibi subjecta. Caruit homo gentilis Sp. san-
cto, & fide, itaq; quæ ad speciem antea virtus videbatur, le-
vi impulsu in manifestam iniquitatem desinit: sicut supra
in Felice eadem inconstantia apparuit. Attamen metu
Cæsaris; & ut se his difficultatibus explicet, appellatio-
nem recipit; suæ securitati consulens apud Cæsarem, &
subjectos suæ potestati cives, idq; cum hominis innocentis
molestia.

V. 13. *Ἡμερῶν*. III. Pars, in qua præses in conscientia
anxius, quid fieri oporteat ambigens, causam captivi A-
grippæ Regi exponit; cujus iudicium item requirit, ut ho-
minis gratia valentis, autoritate & iudicio suffultus, decli-
net indignationem Cæsaris, si quid in hoc negotio statuet,
minus convenienter aut iuste, nuper factus provinciæ præ-
ses. Bernice soror erat Agrippæ ac Drusillæ, Herodis pa-
trui quondam uxor, eoq; demortuo vidua, ac propter fra-
tris consuetudinem suspecta, Polemoni Ciliciæ Regi nup-
sit, Ioseph. ant. l. 20. cap. 5. Quid Sp. sanctus de hujusmo-
di incestis commixtionibus statuatur, vide Lev. 18. & 20. A-
grippa Rex, non ita pridem tetrachiæ honoribus auctus,
Festum itidem novum procuratorem salutatur, ut de reipub.
Iudaicæ statu & gubernatione consilia invicem communi-
cent: qua de causâ etiam Iudæorum adversus Paulum que-
rimonias refert.

V. 15. *Πελοῦ*. Narrat 1. iniquam petitionem Iudæo-
rum; suam deinde responsionem, quam licet antea his ver-
bis non exprimat Evangelista, à priori tamen non multum
dissidet. Addidisse verò aliquid videtur Festus, ad sui ex-

cusationem, sicut fert consuetudo hominum, sua dicta factaq; amplificandi, cumq; dictante conscientia, justum esse sciat, neminem, nisi auditum & convictum, ad supplicium tradi debere; tamen nisi provocasset Paulus, voluit eum præses periculo insidijsq; Iudæorum obijcere: sicut magistratus & iudices impij, sæpe potentiorum causis favendo, innoxios poenis afficiunt, vel in difficultates inextricabiles conjiciunt.

V. 18. *Περί 8.* De Pauli innocentia testatur præses, nihil mali scilicet in ipso deprehendisse se; intellige adversus Cæsarem aut rempublicam. Quæstiones verò religionis, & an Iesus quem prædicabat Paulus, vivus sit, an mortuus, parum referre putat, & ne dignas quidem eas, ut ad præsidem referantur, velut superstitionas, quæ ad gubernationem provinciæ nihil conferant. Ut vel hinc appareat, quam parvi faciat religionem Christianam homo Romanus: Sine dubio & prædicationem Apostoli, & Pontificum quæstiones pro stultitia habuit; sicut Paulus de gentibus loquitur, 1. Cor. 1: 23. Itaq; Apostolum ad Cæsarem provocantem, Agrippæ Regis iudicio submittit.

V. 23. *Τῆ δυν.* IV. Pars in qua incipit actio causæ Pauli coram Agrippa: describitur autem in hoc cap. oratio Præsidis ad Regem & Senatam, de causâ Apostoli. Et i. Pompa Regis describitur, quam quo in precio habeat Sp. sanctus, vox *φαιλασίας* docet: & est tacita castigatio quorundam Regum, qui fastu & insolentia in subjectos ducti, majore apparatu, ac cultu non necessario subditis graves sunt, ad terrorem inveniendum, quibus amorem potius & clementiam declarare oportuit. Assesores fuerunt tribuni militum & primores civitatis.

V. 24. *ἐφ' ἑσθιν*. Oratio præsidis 1. vehementiam ac multitudinem adversariorum Pauli demonstrat, eorumq; potentiam: tota scilicet multitudo, majores cum minoribus. Deinde crimen haud leve obijciunt: mortis videlicet supplicio dignum. 2. Reum suo judicio Festus absolvit. 3. Quia ad Augustum provocat Paulus; ab Agrippa harū rerū gnaro, & assessoribus scire cupit præses, quid ad Cæsare de causâ Pauli scribere conveniat: neq; enim decet æquum judicem, vitam & fortunas hominis in tantum discrimen adducere, sine justa ac evidenti causâ.

C A P. XXVI.

CONTINET hoc caput apologeticam orationem Pauli coram Agrippa & Festo, qua se purgat adversus Iudæos inimicos de criminibus objectis. Continet oratio Exordium cum narratione simplici rerum gestarum & vitæ actæ in Iudaismo & post conversionem. Deinde brevem exceptionem ad verba & interpellationem Festi & Agrippæ, quam sequitur iudicium Regis & præsidis.

V. 1. *ἀγέτωσιν*. I. Pars captivæ in qua Paulus accepta dicendi potestate, longa oratione se purgat. Primo, Exordio sibi gratulatur, quod coram Rege detur dicendi venia, quem ob scientiam religionis & rerum Iudaicarum, commendat, sibiq; reddit benevolum, & attentum; dum ut se audiat rogat, tacite innuens Regum & magnatum officium esse oppressos & afflictos audire.

V. 4. *τὴν ἀπὸ οὐν*. Narratione exponit vitam suam actam à juventute usq; ad præsentem diem. Sex partibus absolvitur, 1. Educationem & studia juvenilia exponit, nota judæis, cum quibus educatus fuit. Sectâ Phariseus erat,

quæ putatur perfectissima. Expectat cum omnibus judæis Messiam, promissum Patribus. Reticet vero rem auditoribus vel odiosam vel incredibilem, donec validiore ratione fidem faciat, videlicet, revelatione Divina; infra v. 13.

V. 8. *Ἰνσινουάτιον*. Insinuat tamen Christum esse Messiam & resurrexisse, nec mirari quemquam debere, si Deus mortuos resuscitat, quod credunt etiam Pharisei. Argumentis hinc gravibus Iudæos perstringit Apostolus, 1. noverunt honestam ejus educationem sine crimine, 2. in ea secta quam ipsi maxime probant. 3. in spe quæ nititur promissionibus Divinis ad patres nostros. 4. Spe sibi & illis communi: quam omnes tribus cum desiderio & precibus assiduis expectant; quæ fides antiqua, à patribus usque deducta est. Hanc tamen arripiunt adversus eum, accusationis causam, calumnias neccentes. Objectioni itaq; respondet, non esse contra fidem & religionem, si dicat Christum resurrexisse, cum & illi resurrectionem mortuorum credant, & potentiam Dei non ignorent.

V. 9. *Ἐγὼ μάρτυρ*. 2. Pars apologiæ, in qua docet se non minus pertinacem fuisse, quam sunt hodie adversarij, in persequendis Christianis & fide Christi: fuisse tamen cœlesti revelatione revocatum, & conversum ad fidem quam antea persequebatur. Nomen Iesu adversarij; odiosum, insinuando nunc profert, cum de persequutione agitur, quam novit eos maximè probare. Fatetur se quovis violentiæ & tyrannidis genere adversus eos insanivisse, domi forisq; usq; ad vincula, cruciatus & mortem; & ut blasphemantes desererent veritatem agnitam coegisse cum æternæ salutis dispendio multorum. Et quia id egit ex manda-

dato & potestate Pontificum, non poterint adversarij negare vera esse quæ commemorat, quæ Ierosolymis gestæ esse nemo ignorat: sicut præsidi respondet, infra: v. 25. Sic Pontifex, collegæ omnes, Ecclesia docens, concilio coacto, re deliberata, cum autoritate, & ex cathedra definiens ac præcipiens, errat gravissime, damnando Christum, doctrinam Christianã & Apostolos: cujus generis exempla plura adducta jam sunt, in hac historia Apostolica.

V. 12. *Ἐν οἷς κ.* 3. Pars narrationis, in qua causam conversionis suæ exponit, modumq; quo repente cœlesti fulgore, voceq; Christi, insania reprimitur, & error demonstratur; qua narratione Apostolus Pontificum adversariorum communem errorem perstringit, qui eadem insania perciti, euntem autoritate sua & literis armarunt. Majoris evidentia causa locum, circumstantias, tempus, testes adducit, Regem compellat, ut attentos faciat: miraculum describit, vocemq; cœlitus delatam, Christi quem persequebatur; quem suo conatu non magis lædet, quam cuspidem acutam hastæ aut gladij, si pedibus impetat, aut contra calcitret; nihil damni inferens, plurimum vero accipiens.

V. 15. *Ἐγώ δέ.* Iesum ipsum de cœlo loquentem nomē edentem, oratione introducit, ut odiosi apud adversarios nominis invidiam, à se, in Deum ipsum seu Iesum transferret; insigni artificio, ut & majestatem hominis Christi de cœlo loquentis, Divinam quoq; potentiam asserat, suamq; & Pontificum temeritatem simul arguat, qui adversus Deum stolide pugnare non verentur. Quo argumento ferocientes adversus Deum Pontifices, repressit Gamaliel, sup. cap. 5: 34. Sic Paulus Christum resurrexisse, in cœlis regna-

re, suis etiam fidelibus in terris defensores adesse demonstrat.

V. 16. *Ἀλλὰ*. 4. Pars narrationis, in qua vocationem & missionem suam, ad prædicandum Evangelium exponit: prædicabit verò quæ vidit & quæ Deus revelabit, non placita sua & inventa hominum. Ponitur in ministerio quod ei per manus tradidit Dominus scilicet, missione ac vocatione immediata, id enim significat vox *παραχειρισθείαι*.

V. 17. *Ἰξαιρέσει*. Deinde promissionem addit liberationis & protectionis ab injuria impiorum: ibi quo ipsum miserit Dominus. sup. c. 13: 2 & 47. &c. cap. 16. 7.

V. 18. *Ἀνοίξει*. Tertio officium præscribit; dare scilicet scientiã beneficiorũ Christi & consilij Divini de salvandis hominibus, de pœnitentia ab operibus malis, ut de potestate diaboli liberati, convertantur ad Deum, atq; remissione peccatorum accepta, hæredes fiant salutis acquisitæ per Christum, in fide ipsius. Quibus verbis sumam Evangelij Apostolo Christus tradidit: unde efficacia ministerij, & verbi prædicati cognoscitur, ad salutem hominum: sicut Zacharias ministerium Baptistæ, totidem fere verbis describit; Luc. 1: 76.

V. 19. *Ὁ*. 5. Pars narrationis, obedientia Apostoli, qui vocationẽ Divinam alacriter sequutus, justã exequitur: prædicat quæ ipsi revelata fuerunt, debita cũ alacritate statim Damasci, postea Ierosolymis, Iudæis & gentilibus. Prædicat verò nõ seditionem adversus Cæsarem, aut turbas in repub. neq; adversus templum & sacra Iudaica, sed ut ad Deum conversi, recipiant à prioribus operibus malis, & pia opera faciant, ad Dei gloriam. Sic re omni coram Rege exposita, ostendit Apostolus innocentiam suam.

V. 21. Ἐνεκα. 6. Conqueritur de iniquitate Iudæorum quod cum adversus eos nihil deliquerit, neq; in rempub. ipsum tamen comprehensum trucidare impie tentabant. Deprædicat justitiam Divinam, qui quod promisit etiam præstitit, & ipsum protegendo, ex varijs periculis eripuit; ut adhuc incolumis, sicut cepit, testetur de passione & meritis Christi, ea quæ Prophetæ de ipso prædixerunt; Christum scilicet pati debere, & primum ex mortuis resurgere, ut vitæ autorem, & causam resurrectionis omnium in extremo die. Iuxta vaticinium Esa. 53. Davidis & prophetarum.

V. 24. ταῦτα. II. Pars capitis continet Præsidis & Agrippæ de Pauli apologia judicium, cum accusatione Apostoli ad utrumq; ; quam sequitur sententia judicum; de summa rei. 1. Festus nuper in judæam Roma missus, homo Ethnicus, rerum omnium ignarus, Pauli orationem non intelligit; Prophetarum oracula & Christum ignorat, in quibus Pauli sermo fundatur: qui quia à religione gentilium totus dissidet, à præside pro insania reputatur, qui talia in scriptis sapientum suorum nunquam vidit. vide de his judicium Apostoli, 1. Cor. 1: 23.

V. 25. εἰ δὲ. Paulus contra excipit, modestè & constanter veritatem asserit: & 1. ad Regis testimoniū se refert, cui hæc probe nota sunt; homini scilicet, Iudaicæ religioni dedito, & in hac gente educato. Erat enim Herodis illius filius, qui Iacobum occidit, & Petrum in gratiam Iudæorum captum, interficere constituit: sup. cap. 12. 2. Owendit hæc quæ de morte & resurrectione Christi deservit, de Apostolorum missione ad prædicandum, omnibus nota esse

esse: seq; ideo de his constanter & majori cum confidentiali loqui.

V. 27. *πιστεύεις*. Nunc ad Regem conversus, ad Prophetas ipsum revocat, quorum autoritas ipsi & omnibus Judæis est sacrosancta. Agrippa hypocrita Festum Romanum veritus, fidem Iudaicam palam profiteri non audet, quo videatur magis favere Romanis; itaq; pro eo cunctante respondet Apostolus: ipse vero maluit ad alia dubiam responsionem proferre, significans se Pauli sermonem penitus non improbare, nec fidem Christianam simpliciter rejicere, nec Prophetas contemnere; ut Romanis, Christianis quoq; , Iudæis etiam simul se accommodet, politica calliditate.

V. 29. *ὁ δὲ Παῦλος*. Paulus ex insigni desiderio salutis & conversionis eorum optat, ut in fide Christi doctrinam ipsius recipiant, eiq; fiant similes auditores omnes, Deum precatus, ut suæ orationi virtutem largiatur, ad omnium præsentium conversionem.

V. 30. *καὶ πάντες*. Ultimo loco sequitur sententia iudicum: surgunt, secedunt, consultant, reum absolvunt, judicantes eum nihil morte dignum admisisse; cum tamen unanimi sententia statuerent Iudæi, ipsum nequaquam vivere oportere: sup. cap. 22: 22. Patet hinc stupenda cæcitas & induratio Iudæorum, & adversus Christianam fidem odium insanabile: cum Paulum tot diversis iudiciis innocentem declaratum, tamen ad necem magno furore poscunt. Hæc causa fuit, cur ad Cæsarem omnino mittendum putant, quia vident alias non quieturam gentem Iudaicam: alias Paulus jam absolutus, provocationis eventum non urget, nec etiam adversus iter destinatum excipit

pit, nec ire recusat, ut juxta Divinam dispositionem, etiam Romæ Euangelium prædicet, sup. 23: 11.

C A P. XXVII.

EXplicatis his quæ Ierofolymis, postea quæ Cæsareæ coram præsidib⁹ acta sunt: sequitur sectio altera posterioris membri, in secunda parte historiæ Apostolicæ, sicut notatum fuit supra, ad initium capitis decimitertij; ubi incipiunt peregrinatio, labores, & afflictio Pauli. Duo agit historicus in sequentibus: 1. iter Apostoli à Cæsareæ littore Romam describit. 2. quid Romæ actum sit, usq; ad finem. Quatuor sunt partes hujus capitis. In I. describitur navigatio ad quendam portum in Creta insula, cum exhortatione Apostoli ad navigationis socios.

V. 1. *ἡ δὲ ἐκείνη*. Exitus actionis adversus Paulum, tandem hic fuit, ut cum alijs captivis Romam navigio mitteretur, & sisteretur Cæsari. præfuit captivis centurjo Julius, cum cohorte; causa navigationis hæc erat.

V. 2. *Ἐπιβασις*. Adrumetis civitas fuit maritima Africæ. Aristarchus fidelis erat, cujus meminit sup. cap. 19: 29: & 20: 4. natione Macedo Thessalonicæ civitatis. Sidon civitas Phoeneciæ, tum temporis opulenta, à Tyro septem milliaribus distans, tribui Asser contermina. Conditor hujus Zidon, à quo etiam nomen traxit, Pater hujus erat Canan nepos Noe. Ex his extiterunt generationes Cananæorum, terræ Canaan inhabitatores, Gen. 10. Hic cum fidelibus conversatur Paulus permittente centurione, sicut ordinaverat Festus, considerans innocentiam ejus, ne præter meritum affligeretur.

V. 4. *κακῆ*. Iam non satis favente vento cursum re-

Etum tenere non valentes, legunt Asiæ littora, Cyprumq; & Pamphiliam prætervecti, Myram petunt Lyciæ civitatem, cujus mentionem facit inter Lyciæ marittimas etiam Strabo lib. 14. Hinc postea tendentes, cursu difficili Cretæ portum quendam obtinent; Gnidus externum Asiæ promontorium Cretam spectans. Cretæ loca quæ memorat australia Africam spectant. Navigatio hæcenus difficilis erat, autumnalis scilicet: imminente iam verò hyeme, etiam periculosa futura erat; testantibus etiam hodie Græcis, periculosam esse, & procellis ventorumq; continua varietate, inter Alexandriam Græciæq; littora navigationem maximè autumnis hyemisque temporibus.

V. 9. *ἰναρὲ δὲ*. Exhortatio Pauli ad navigationis socios, qua suadet ne se amplius mari committant, considerantes tempus & imminetia pericula: præterijt enim jam jejunium autumnale, in lege præscriptum: Lev. 16: 29. quod die 10. septimi mensis celebrandum erat. Septimus Hebræorum mensis est Thisri, initio computationis factò à Nisan, qui est Hebræis primus, Latinis Aprilis. Itaq; mense octobri contigit hæc navigatio. Patet ex his, quam diu Apostolus captivitate vitæq; periculis fuerit afflictus; qui circa festum Pentecostis Ierosolymis captus erat. Non persuadet Apostolus Centurioni, prævaluit enim nautarum consilium, qui videbantur habere experientiam majorem: major tamen apparet in Pauli consilio prudentia, qui non fidit industriæ nautarum, sed causas metitur, & hyemis incommoda, Et dum consilio locus est, ut sibi caveant, putat non nimium esse committendum fortunæ.

12. *Ἀνεστῆς*. II. Pars navigatio infelix, cum jaclura navis & mercium, & salutis desperatione. Rationem consi-

lij sui afferunt, incommoditatem portus ad hyemandum: Petitur Itaq; Phoenix portus commodior, in occidua parte Certæ insulæ, unde, cum Africus & Corus venti secundi aspirant, commodior est in Italiam navigatio, etiam major ad hyemandum commoditas, si cogat necessitas.

V 13 *Ἰωσπηύρατος*. Nautæ secūdos ventos, quos sperabant, assequuti, cursum dirigunt in Italiam, magna spe perveniendi ad metam propositam: sed nondum prætervecti Cretam, adversum Euroaquilonem repente sentiunt; flatibusq; & tempestatibus abrepti, amittunt Phoenicem. Petunt itaq; Claudā insulam, Cretæ ab occidua parte vicinam; Canda Plinio dicta est: sed hac etiam frustrati, fluctibus in apertum mare feruntur: timentibus autem illis, ne vi venti & fluctuum frangeretur navis; constringunt eam rudentibus. Iam ad Africæ littora propiores, urgente vento, fyrtes metuunt, arenosa scilicet & limosa vada, in mare prominentia, naufragijs infamia: *καλάζοιες τὸ κεῖος*. Quale vas hoc fuerit, non exprimitur, patet vero ex circumstantijs fuisse aliquid, quod navi adhærens impediret, ne citius lata fluctibus, in fyrtes incideret: anchors dependentes pleriq; putant intelligi Bedæ sententiam sequuti.

V. 19. *καὶ ἦ τρίτη*. Iam ad id quod priscis nautis ultimum erat in tempestate remedium, perventum fuit, projiciuntur ea quæ onerant, ut navis emergens fluctus melius repelleret. Sole & syderibus non apparentibus, cursus ad propositū portum dirigi nō potuit: nam tū temporis magnetis usus ignorabatur; dirigebant verò cursum stellæ majores, præcipue cynosura, cauda scilicet minoris ursæ, quæ est polo proxima. Itaq; cum tempestate abrepti, ne-

scirent quo tenderent, si in syrtes aut loca aspera pellerentur; nulla spes salutis apparebat.

V 21 πολλῆς δὲ. III. Pars cap. in qua Apostolus juxta factam sibi revelationem comites navigationis confirmat, & de eventu vaticinatur. 1. Eos leniter taxat, quod sano ejus consilio locum non dederint, quod tamen eventus comprobavit, docuitq; fuisse omnibus salutare. 2. Conso-latur, docens periculosam hanc navigationem, naufragi-um allaturam quidem, non tamen interitum hominum. 3. Rationem vaticinij addit, ex facta sibi revelatione. 4. De-um propter Apostolum parcere etiam socijs: ne quid vi-tæ ipsorum noceat naufragium. 5. Iterum eos consolatur, ex certitudine revelationum Divinarum, quæ non fallunt. 6. Naufragij locum designat, insulam scilicet, in quam im-pingent. Facta est Paulo hæc revelatio, ut agnoscerent eum Dei omnipotentis servum esse, ejus qui terram & ma-ria haberet in potestate, ut fides verbo ipsius habeatur, ab his qui superius spreto salutari ejus consilio, ex Creta sol-vunt, cum omnium maximo incommodo. Eventus autem docuit, voluisse Deum fidē haberi viro bono, innocenti, Dei ministro; sensu communi & mediocri experientia prædi-to, quippe in itineribus frequenti, terra mariq; qui tutio-ra suavit, sincero animo; cum nautæ cupidi celeriter iter conficere, lucri causa, suaderent periculosam omnibus na-vigationem, cum rerum omnium discrimine. Sic quan-tacunq; fuerit experientia in his, candor tamen in consilio defuit. Sprevit Achab consilium Micha. 3. Reg. 22. Isra-litæ consilium Sammuels 1. Sam. 8. Sic Paulus cum im-pijs ingentibus periculis obijcitur & desperat de vita; sed
va-

vacillantem Deus erigit visione, & robustum facit; ut & ipse cæteris animum addat.

V. 27. *Ὠς δὲ*, Cursum continuat ac periculum describit: media scilicet nocte, videntur appropinquare terræ, quod est periculum maximum, tenebris prospectum auferrentibus quassante salo. Adria est mare Italiæ proximum, cujus pars est sinus Veneticus. Projectis itaq; anchoris jactantur fluctibus, metuuntq; ne ruptis funibus, in saxa ferantur: itaq; cum desiderio, diei lucem expectant.

V. 30. *Τῶν δὲ*. Nautarum perfidiâ augetur periculum, qui si aufugissent minor erat in reliquis gubernandi aut enatandi industria: neq; hi illis subvenire laborantibus postea potuissent; nec Paulus, licet de Divino auxilio certus, licita media rejicere voluit, nã & his Deus sæpius utitur ad auxilium afflictorum. Post verò amisa scapha, iterum oritur periculum majus: hac enim retenta facilius ex navi in terram datur transitus, quam in tabulis aut fragmentis navium.

V. 33. *Ἄξει*. IV. Pars cap. in qua nautæ cum cæteris, Pauli monitis inducti, cibum capiunt, navemq; onere levatam littori impingunt, & in terram evadunt incolumes. Non est possibile secundum naturam hominem vivere posse sine cibo, per dies quatuordecim: sed ut fit in tempestatibus & procellis, periculi magnitudine terrentur, ut diu famem non sentiant, de vita solliciti, & de eventu anxij, pluribusq; diebus, non paratur cibus, ut simul pascantur, more solito; sed urgente fame, pro se quisq; sumit pauxillum quid, ne vires deficient. Suadet itaq; Paulus, ut cibo sumpto corpus reficiant; spectat hoc ad salutem eorum, ut robustiores mari se committant; labore enim opus est

& viribus ad enatandum. Huic argumento alterum superaddit, juxta factam apparitionem, neminem scilicet periturum, ut anxietate sublata, fastidium tollatur.

V. 37. Ἡμεῖς. Ex numero hominum intelligitur, quanta fuerit jactura, quantus dolor, si omnes periissent: Dei quoque bonitas perspicitur, qui unius Pauli causa, tot animas servare voluit. Tale quid ostendit colloquium cum Abrahamo, de exidio Sodomæ, Gen. 18.

V. 38. κατεσθίης. Cibo sumpto, jam ad opus alacres, navim exonerant; situm litoris considerant, anchoras tollunt, vela pandunt, ad litus tendunt. Laxant gubernaculorum juncturas, cum nullus sit in posterum usus, sive quod maluerint transversam navem terræ impingere. Habuerunt veteres gubernacula duo, ex utroque latere retro prominentia.

V. 41. περὶ πύσσινος. Locum bimarem dicit, cum scilicet terram in mare prominentem sinus maris utrinque cingit.

V. 42. τῶν δέ. Militum impietas & consilium præceptum atque cruentum describitur, de necandis captivis, ac ne Paulo quidem parcunt, qui consilij precibus & vaticinio ipsis plurimum profuit, cui vitam debent, cujus innocentia multis probata fuit: profectum id erat ex dura legum animadvertione, in eos qui captivos dimittunt, docuit idem, factum custodis carceris Philipensium, sup. cap. 16: 27. Major periculum Apostolū hic excipit, superato periculo maris: quod tamen favore ac studio erga ipsum, avertit salutari ac prudenti consilio centurio; ut & servet eos incolumes, & ne effugiant cavet: ut enim ducum major est experientia, sic in repentinis casibus major industria. Sic omnes

mnes in terram incolumes perveniunt, juxta promissionem Divinam quæ fallere nescit: tantoq; est eorum liberatio illustrior, quo plura conspirasse apparent pericula in miserorum interitum.

C A P. XXVIII.

PRior pars capituli, agit de his quæ gesta sunt in Melita insula, & de itinere Apostoli, Romam usq;

V. 1. *Καὶ ἀγαθῶν ἡντις*. Melita insula, quæ hodie Malta dicitur, à septentrione Siciliam, ab austro Tripolim Numidiæ habet. Punica lingua utuntur incolæ. Possident hanc insulam milites Rhodij, unde fugati vi Turcica, hanc insulam habitandam acceperunt à Carolo quinto imperatore, circa annum Christi 1522. Commendatur barbarorum erga eos humanitas qualis in Christianis sæpe vix invenitur, qui prædæ intenti, naufragos sæpe rebus omnibus amissis spoliant.

V. 3. *Συρρέψαντο*. Duo miracula in primo accessu facta describuntur. 1. viperam, cujus morsus semper est lethalis, Paulus illæsus in ignem excutit. Servat Deus ministrum suum, juxta promissionem, Mar. 16. 18. *Serpentes tollent* &c. ad confirmationem fidei quam prædicabant. Ad miraculi illustrationem, judicium barbarorum addit; qui ex hypothesi posita, judicium divinum comprobant, siquidem inter captivos censetur Apostolus. Si enim maleficus est, juste viperæ morsu perit, qui vim fluctuū effugit: quo magis obstupescunt viso miraculo, & contra, non solum innocentem declarant, sed Divinam virtutem ei tribuunt, qui naturam rerum mutare potest. Sic Deæ ulttricis conscientia tenebantur Ethnici, quam *δικη* hic appell-

pellant, suo more, occultorum flagitiorum vindicem. Sic Aristoteles dicit, Deum semper comitem habere justitiæ præsidem, quam *δίκην* nominant.

V. 7. *Ἐν δὲ Ἰαῖς*. Alterum miraculum, editum in homine morbis confecto; pater is erat præsidis, seu potius viri principis seu primarij in insula, sive hic natus sit Publius, sive hæc prædia à Romanis dono acceperit emeritve: cujus benignitatem collaudat Apostolus, quod naufragos benigne foverit.

V 8. *Ἐπεὶ*. Miraculum ipsum, quo sanatur æger duplici morbo afflictus: sanatur autem oratione & manuum impositione, ritu usitato Apostolis, sic enim Salvator ordinavit, Mar. 16: 18. *Super ægros manus imponent; & bene habebunt.* Orat autem in conspectu præsentium, ut intelligant, non sua virtute ipsum miracula facere, sed aliena, atq; sic paulatim incredulos in Christi cognitionem adducat, factaq; sua ad Dei gloriam dirigat; qui est præcipuus omnium miraculorum finis. Marc. 16: 20. dicitur Dominus cooperari, & sermonem confirmare sequentibus signis. Ioh. 20: 30.

V. 9. *Τῆς ἐν. 3.* Summatim commemorat miracula plurima in languidos facta, dum hyemem agunt in insula: plurimos autem conversos fuisse, aut saltem initia fidei hausisse virisimile est, ex honore & beneficijs Paulo exhibitis; erat namq; hic fidei fructus: certum est enim Paulum officium non neglexisse, prædicandi fidem gentibus. Verbum autem Dei frustra non prædicatur. Esa. 55: 10.

V. 11. *Μετὶ δὲ*. Hyemavit Apostolus cum Aristarcho, & Julio centurione ac militibus, in insula; peracta vero hyeme, Romam pergunt. Castor & Pollux fratres Helenæ,
in-

inter sydera relati, sydus geminorum in Zodaico constituunt: quo nomine ignis fatuus insignitur, qui nocturno tempore interdum geminus, antennis navium adhæret, fausto ut putarunt omine; itaq; hæc numina hac specie apparere opinati sunt ac navigationem prosperam efficere, juxta vanitates gentilium. Syracusa Siciliæ acropolis, Regum sedes, priscis temporibus; portus insignis, Græciam spectans. Rhegium civitas Calabriae in fræto Siculo. Puteolos sive Puteoli, civitas in litore Campania, ultra Neapolim, Romam versus; à puteis aut fontibus aquæ calidæ denominata. Fratres Christiani Paulum hîc detinent, sive antea cognitum, sive famæ celebritate moti: prædicavit in vicina Græcia; & in Illyrico. Rom. 15: 19. quo frequens erat commigratio hominum his locis degentium.

V. 15. *κακῆθλω*. Sic cum jam Romam perlatum esset Euangelium, Christiani Paulo obviam veniunt; præcurrit enim sine dubio fama naufragij, & miraculorum factorum in insula Melita. Veniunt autem ut honorem exhibeant & consolentur Apostolum naufragio ac vinculis afflictum, & officia humanitatis exhibeant: quæ fratrum benignitas Apostolum plurimum recreat. Veniunt ad Appij forum, quod est oppidum Appij Claudi nomini dicatum, qui viam hanc pario lapide stravit: ultra milliaria sedecim Brunducium excurrentem. Hinc Romam versus non procul, adhuc hodie visuntur tres tabernæ, hospitiis recipiendis extructæ, propter frequentes commigrationes, inter Romam Capuam & Brundisium. Crescit confidentia Paulo conspectis fratribus quorum ope & fidelibus consilijs aut ministerio se indigere sensit, qui jam captivus adducitur; maxime si diuturna futura sit captivitas: habet

qui condoleant, intercedant, patrocinentur, consulant, necessaria suppeditent, causæ faveant.

V. 16. *ὄπ δὲ*. II. Pars, de his quæ Romæ acta sunt; 1. ut sit acceptus ab aulicis: traditus est præfecto prætorio & custodia. 2. Bene habitus in custodia libera, sed in vinculis. 3. Additus etiam miles custos, qui ipsum observaret in hospitio. Proficiscitur hæc humanitas ex Epistola Festi præfidis, testantis de innocentia Pauli; Iulij quoque centurionis, referentis vaticinia & miracula visa in itinere.

V. 17. *Ἐγένετο*. Deinde, Oratio Pauli ad Iudæos describitur gemina: in prima, breviter commemorat causam suam. Et 1. Occupatione se purgat à calumnia Judæorum, si forte superveniant, traduentes eum ut religionis turbatorem & pacis publicæ: 2. conqueritur de Judæis quod innocentem tradiderint Romanis. 3. Ostendit se examinatum esse in iudicio, nec ullius criminis convictum. 4. Absolutum quoque à Iudicibus, nisi reclamassent tanta cum vehementia adversarij.

V. 19. *ἀντιλεγόντων*. 5. Causam provocationis affert, importunitatem actorum, damnantium eum, quem iudices absolvunt. Horum omnium testes esse potuerunt Aristarchus & Julius, cum militibus Casarianis; qui actioni interfuerunt. Insidias verò aliasque injurias reticet, nec odiose exagitat inimicorum facta; contentus se purgare à suspitione criminis, & odij erga gentem suam, ac venisse se Romam ostendit, ad sui defensionem & excusationem, non ut quenquam deferat aut accuset.

V. 20. *Δια τούτων*. Concludit, & in conclusione insinuat, accusationis fuisse prætextum adductum ab adversarijs: veram autem causam fuisse spem Israelis; hoc est, quia
ab

ab ipsis de persona & officio Messiae dissentit, & hanc esse veram captivitatis & vinculorum causam.

V. 21. *ὁ δὲ πρῶτος*. Responsio Judæorum, in qua 1. docent purgatione apud eos opus non esse, quia nihil mali de eo est dictum vel scriptum ad eos. 2. Quia verò audiunt maximam hominum partem, se Christianorum sectæ opponere, eiq; contradicere, cupiunt à Paulo celeberrimo hujus religionis doctore, & Christianorum Apostolo, audire fundamenta & rationes hujus religionis, quibus probetur Christum esse Messiam, & quale ejus officium.

V. 23. *ἡ δὲ δεύτερη*. Altera Pauli ad Iudæos oratio, qua, die constituta, in hospitio, Iudæis Christum esse Messiam promissum ostendit; principia desumit ex Mose & Prophetis: 1. Formam & qualitatem regni Messiae in his terris describit, demonstratq; ex veteris testamenti vaticinijs, Christum non fore Regem terrenum; sed passione & morte sua instauraturum regnum spirituale; sicut expresse docet Esa. cap. 53: 10. & sequentibus. 2. Iesum esse Messiam promissum, ex Mose & Prophetis ostendit: magna cum diligentia, à mane usq; ad vesperam orationem continuans. Sic Christus discipulis euntibus Emaus, incipiens à Mose, & ex prophetis omnibus, ostendit oportere pati Christum, & ita intrare in gloriam suam: hæc etiam luculenter & prolixè demonstrantur, decem primis capitibus Epist. ad Hebræos.

V. 24. *καὶ οἱ μὲν*. Paulus non frustra prædicat; etsi n. quidam increduli fidem non recipiunt, tamen in quibusdam efficax est ejus sermo ad conversionem: prædixit id ita fore salvator, parabola agri & sementis; Luc. 8. Est & hæc operatio prædicationis Evangelicæ, ut dissentiones

pariat; juxta illud, Matth. 10: 34. non veni mittere pacem, sed gladium. Nec est hæc operatio prædicationis per se, sed per contumaciam incredulorum, amantium magis tenebras quam lucem. Ioh. 3. Reprehendit eos Apostolus, & castigat, i. verbis Esa. prophetae, qui cap. 6. *vidit gloriam Dei*, (ut loquitur Iohannes Euangelista cap. 12: 41. cum huc Esa. locum adducit) Hoc est, cum ei per Sp. sanctum appareret imago Messiae & gloria novi testamenti, ac Evangelij de Christo; ejusq; successus; ubi simul prædicit hanc populi Iudaici incredulitatem, non tamen omnium, sed maximæ partis, ut vix pars decima sit receptura fidem, & hoc est *jemen quod Deus genti Iudaicæ reliquit, alias facti fuissent ut Sodoma & Gomorra*: sicut Paulus explicat illud Esa. 1: 9. & 10: 22. in Epist. Rom. 9: 19. & cap. 11: 5. Idem est Davidis de illis triste vaticinium, Pf. 69: 24. *Fiat mensa eorum laqueus, in captionem, scandalum & retributionem.* Rom 11: 9: Et illud de lapide angulari Pf. 118. Quæ verò sit causâ talis excæcationis aut indurationis, Apostolus etiam hic exprimit, quia *ἐκάρμυζαν*, compresserunt oculos suos. *καρμύζω* oculos claudio vel comprimo. Matth. 13: 14. Est igitur hæc averfio voluntaria, quæ eos in judicio Dei reddit inexcusabiles: temporales etiam calamitates & vastitatem inobedientibus propheta prædicit, ibidem, v. 11. Spiritus sancti hoc esse vaticinium, Apostolus indicat; & eventus comprobatur: nam hæc omnia in gente Iudaica completa esse, tempus & experientia docuit. Ac ne quis putet Deum intendere hanc gentis Iudaicæ excæcationem & interitum, addita sunt in textu verba: *Ut convertantur & sanem eos*, quibus intentio & voluntas Dei exprimitur, qui omnium hominum salutem expetit; juxta illud Ezech. 33.

viva

vivo ego nolo mortem peccatoris, &c. Causa igitur interitus eorum, est spontanea averfio & pertinacia, & cum videre & audire possent, ac oblatam Euangelij gratiam recipere, sensus omnes claudunt, sicut ad orationem Pauli, supra cap. 13: 45. & cap. 22: 22. insuper etiam contradicunt & blasphemant. Si quærat aliquis, quæ ipsis sit talis contumaciæ causa, impellens ad hanc malitiam, in tanta claritate lucis Euangelij, ac testimoniorum doctrinæ Propheticæ & Apostolicæ, ac miraculorum, factorum à Christo & sanctis Apostolis ad doctrinæ confirmationem? Inveniet esse studia carnalia, & mentem mala consuetudine & impijs atq; erroneis conceptionibus gravatam. Et hoc est de quo Christus conqueritur Ioh. 3. *Lux venit in mundum, sed homines magis amant tenebras quam lucem.* Fallax erat conceptus carnalis promissionum acceptarum de regno terreno, & dominio orbis; quem reprehendit Baptista: Matt. 3: 9. *Ne dicatis; Patrem habemus Abraham:* Et Christus similitudine de vinea, Matt. 21: 33. cui adjiciens vaticinium Davidis & Esaïæ, de lapide angulari, concludit: *Ideo dico vobis; Auferetur à vobis regnum Dei, &c.* Item de cœna magna; & ingratitude hospitum. Luc. 14. Et Ioh. 12: 43. *Amarunt gloriam hominum plus quam gloriam Dei.* Et hoc est quod discipuli, communi opinione imbuti, philosophantur, de restitutione regni Israelis, Luc. 24: 21. Et Act. 1: 6. quæ fuit causa contentions de primatu. Matt. 18: 1. *Quis est maximus in regno Cœlorum?* Et hinc orta est petitio filiorum Zebedæi: Matt. 20: 20. Et vanus metus Pontificum: Ioh. 11: 47.

V. 28. Ἰνωσέν. 2. Minatur traslationem prædicationis Euangelicæ, à Iudæis ad gentes: nam & de ea prædixit

Moyſes, Deut. 32: 21. & Eſa. 65: 1. Quorum verba adducit Apoſtolus Paulus, Rom. 10: 19. Eſa. 60. *Gentes in lumine tuo ambulabunt, &c.* Miſſum eſt autem gentibus, Evangelium, cum Petrus ad Cornelium mittitur, ſup. cap. 10 & Paulus à Deo per Ananiam ordinatur, ad prædicandum gentibus; ſup. cap. 9: 15. & cap. 13. cum ad hoc opus ſegregatur & mittitur, una cum Barnaba, mandante Deo: de quo ſuo miniſterio gloriatur Eph. 3. & Col. 1: 25.

V. 29. *Καὶ πάντες.* Tranſijt hæc concio Pauli in corda auditorum, & conſcientias concutit, adeò ut preſtringente ſenſus eorum claritate & vi argumentorum Pauli, haud ſecum ipſi conſentiant, neſcientes quid velint ſtatuerè de doctrina hac. Multam quoq; habuiſſe inter ſe mutuam diſceptationem, de vero ſenſu oraculorum Divinorum, ex textu liquet; utruſq; enim textus deſignat. Hiò adſunt oppugnatores ac deſenſores, ut intelligamus Deum ductu & operatione Sp. ſancti corda inclinare, ſaltem quorundam, non repugnantium, ut doctrina Evangelij deſenſoribus non careat.

V. 30. *Ἐμειν.* Claudit Evangeliſta hiftoriam, brevibus indicans quid Romæ egerit Apoſtolus. Manſit in hoſpitiſio liber, proprijs ſumptibus, 3. toto biennio. 4. ab amicorum, aliorumq; compellere volentium, conſuetudine non prohibitus, 5. cum licentia & optata libertate prædicandi Evangelium Chriſti. Sic quod Satan & impij moliuntur, ad impedimentum doctrinæ cœleſtis, & interitum Pauli, dirigente Deo, cedit ad ulteriorem propagationem Evangelij ad gentes remotas, numeroq; hominum ac potentia valentes. Primus itaq; Paulus Romanam Eccleſiam plantavit: & multa cum confidentia, toto biennio docuit

Evangelium

Evangelium; oritur hæc confidentia Apostoli ex Divina vocatione. sup. c. 23; 11. cui lubens obtemperat: Hoc biennio exacto liberatur ex custodia, sicut ipse indicat, postquam multos ex Cæsaris aula ad fidem convertit. Phil. 4: 22. & c. 2: 24. *confido in Domino, quoniam & ipse veniam ad vos cito.* Et ad Philemonem v. 22. *Simul parate mihi hospitium:* &c. An vero in Hispahaniam postea pervenerit, & partes occidentis, nihil certi historiæ afferunt: studium certe fuit, ut patet ex Epistola ad Romanos, cap. 15: 24. *Cum in Hispaniam ibo, veniam ad vos.* Eusebius putat Crescentem in Galliam missum, cujus meminit Apostolus in ultima ad Timoth. lib. 2. hist. c. 21. Et, *Fama est, inquit, reddita doctrina ratione, ad prædicationis esse ministerium reversum; ac deinde cum secundo in eandem urbem venisset, sub eodem imperatore martyrio consummatum: ubi cum vinculis detineretur, posteriorem Epistolam ad Timotheum composuit.*

ERRATA TYPOGRAPHICA.

Pag.	linea	lege	Pag.	linea	lege
3.	2.	<i>Intermissis</i>	264.	27.	<i>ac</i>
		<i>Intermistis</i>			<i>an cecitate.</i>
14.	16.	<i>transijt</i>	303.	10.	<i>proprius</i>
		<i>transijt</i>			<i>proprius</i>
15.	13.	<i>noticiã</i>	313.	20.	<i>permisit</i>
		<i>notitiam</i>			<i>promisit.</i>
17.	4.	<i>familiaritis</i>	316.	20.	<i>permissionē</i>
		<i>familiaritatis</i>			<i>promissionē</i>
38.	29.	<i>amos</i>	341.	9.	<i>usu</i>
		<i>amor</i>			<i>usui</i>
48.	24.	<i>ana</i>	352.	11.	<i>os</i>
		<i>aterna</i>			<i>eos</i>
83.	26.	<i>modo</i>	416.	23.	<i>praditione</i>
		<i>modo in</i>			<i>pradicatione</i>
88.	2.	<i>fuitur</i>	429.	21.	<i>angelos</i>
		<i>fruitur</i>			<i>angelos malos</i>
94.	8.	<i>peferebãt</i>	437.	27.	<i>permanet</i>
		<i>præferébant</i>			<i>permaneat</i>
140.	9.	<i>operione</i>	443.	16.	<i>misso</i>
		<i>operatione</i>			<i>missos</i>
154.	23.	<i>acusultat.</i>	451.	20.	<i>Deo</i>
		<i>auscultatione</i>			<i>de Deo</i>
165.	4.	<i>innoscat</i>	459.	28.	<i>adultores</i>
		<i>innoscat</i>			<i>adultores</i>
158.	5.	<i>obvii</i>	479.	6.	<i>ne</i>
		<i>obviam;</i>			<i>ne</i>
183.	18.	<i>est</i>	497.	26.	<i>privato</i>
		<i>esse</i>			<i>privatio</i>
187.	3.	<i>repridos</i>	501.	27.	<i>ut cū</i>
		<i>reperimendos</i>			<i>cum</i>
190.	1.	<i>externis</i>	527.	29.	<i>affectu</i>
		<i>extremis</i>			<i>affectu ac</i>
196.	30.	<i>cum</i>	539.	7.	<i>contra</i>
		<i>eam</i>			<i>cum contra</i>
253.	16.	<i>rerum</i>	544.	2.	<i>judiciū</i>
		<i>reum</i>			<i>indicium</i>

Superflua, transposita, aliaq; leviora æquus lector
ipse corrigat.

